

Uluslararası Sempozyum Erzurum/TÜRKİYE

**Haydar ALİYEV: Çok kültürlülük ve Hoşgörü
İdeolojisi Çerçevesinde
'Azerbaycan'ın Kurucusu Haydar Aliyev'in Doğumunun 95.
Yılı Anısına HAYDAR ALİYEV VE TÜRK DÜNYASI' adlı
Uluslararası Sempozyum
(13-14 Nisan 2018, Erzurum/Türkiye)**

**Международный симпозиум в рамках - Гейдар Алиев: идеология
мультикультурализма и толерантности -
«Гейдар Алиев и тюркский мир», посвященный 95-летию со дня
рождения создателя независимого
Азербайджанского государства
Гейдара Алиева
(13-14 апреля 2018 г., г. Эрзурум, Турция)**

**Haydar ALİYEV: Çok kültürlülük ve Hoşgörü İdeolojisi Çerçevesinde 'Azerbaycan'ın Kurucusu Haydar Aliyev'in Doğumunun 95. Yılı Anısına HAYDAR ALİYEV VE TÜRK DÜNYASI' adlı Uluslararası Sempozyum
(13-14 Nisan 2018, Erzurum/Türkiye)**

ISBN:978-605-2278-66-6

9 786052 227866

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
EDEBİYAT FAKÜLTESİ
RUS DİLİ VE EDEBİYATI BÖLÜMÜ

Haydar Aliyev: Çok Kültürlülük ve Hoşgörü İdeolojisi
Çerçevesinde “Azerbaycan’ın Kurucusu Haydar Aliyev’in
Doğumunun 95. Yılı Anısına Haydar Aliyev ve Türk Dünyası”

Uluslararası Sempozyum

13-14 Nisan 2018

Erzurum/TÜRKİYE

International Symposium on “Haydar Aliyev: on The Frame of Ideology of Multiculturalism and Tolerance. “The 95th Anniversary of Birth of The Founder of Azerbaijan Haydar Aliyev: Haydar Aliyev and The Turkish World”
13-14th April 2018 - Erzurum/TURKEY

Sahibi

Atatürk Üniversitesi Adına
Doç. Dr. Bahar DEMİR

Baskı Tarihi

Nisan - 2018

Adres:

Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Rus Dili Ve Edebiyatı Bölümü
25100/ERZURUM
Tel: (0442) 231 15 85

Editörler

Doç. Dr. Bahar DEMİR
Arş. Gör. Murat YILMAZ
Arş. Gör. Özlem ÜNSAL
Arş. Gör. Salih ÖZYURT

Kapak Tasarımı

İsmail Önder KORKMAZ

Dizgi

Hümeysra ÖZYURT

ISBN

978-605-2278-66-6

Bu organizasyon Atatürk Üniversitesi BAP Proje Birimi tarafından desteklenmektedir. Proje ID 6478

ONUR KURULU / HONORARY BOARD

- Seyfettin AZİZOĞLU** (Erzurum Valisi)
Mehmet SEKMEN (Erzurum Büyükşehir Belediye Başkanı)
Prof. Dr. Ömer ÇOMAKLI (Atatürk Üniversitesi Rektörü)
İbrahim KHAZAR (Azerbaycan Cumhuriyeti Ankara Büyükelçisi)
Nuru GULİYEV (Azerbaycan Cumhuriyeti Kars Başkonsolosu)
Valeriy Borisovich TIKHONOV (Rusya Federasyonu Trabzon Başkonsolosu)
Rasoul GHARAEI (İran İslam Cumhuriyeti Erzurum Başkonsolosu)
Avtandil MIKATSADZE (Gürcistan Trabzon Başkonsolosu)
Ceyhun MAMMADOV (Cumhurbaşkanlığı Uluslararası İlişkiler, Çok Kültürlülük ve Dini Meseleler Şubesi) Büyük mäsłähətçi
Prof. Dr. Saleh MEHHEREMOV (Nahcivan Devlet Üniversitesi Rektörü)
Ord. Prof. Dr. Mukhtar IMANOV (Azerbaycan Diller Üniversitesi)
Doç. Dr. İbrahim KAZIMBAYLI (Azerbaycan Diller Üniversitesi)

BİLİM VE DANIŞMA KURULU/SCIENCE AND ADVISORY BOARD

- Ord. Prof. Dr. Mukhtar IMANOV** (Azerbaycan Diller Üniversitesi)
Prof. Dr. Svetlana AIUPOVA (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Salavat AIUPOV (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Tariel SIKHARULİDZE (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Hüseyin YURTTAŞ (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Yavuz ASLAN (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Erol KÜRKCÜOĞLU (Atatürk Üniversitesi)
Doç. Dr. Lidiia VYRYPAEVA (Atatürk Üniversitesi)
Doç. Dr. İbrahim KAZIMBAYLI (Azerbaycan Diller Üniversitesi)
Doç. Dr. Sevdagül ALİYEVA (Azerbaycan Diller Üniversitesi)
Doç. Dr. Adalat ABDİYEVA (Azerbaycan Diller Üniversitesi)
Doç. Dr. Ceyhun MAMMADOV (Azerbaycan Diller Üniversitesi)
Prof. Dr. David GOTSERİDZE (İvane Cavahışvili Tiflis Üniversitesi)

Prof. Dr. Darecan TVALTVADZE (İvane Cavahışvili Tiflis Üniversitesi)

Prof. Dr. Nani GAPRINDASHVILI (İvane Cavahışvili Tiflis Üniversitesi)

Prof. Dr. Mariya FILINA (İvane Cavahışvili Tiflis Üniversitesi)

Doç. Dr. Bahar DEMİR (Atatürk Üniversitesi)

Doç. Dr. Olga FISIENKO (Rusya Halkların Dostluğu Üniversitesi)

Doç. Dr. Olga KAZAKOVA (Orlov Devlet Üniversitesi)

Doç. Dr. Almaz ISMAILOVA (Dağıstan Devlet Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Shalala RAMAZANOVA (İbrahim Çeçen Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Hadi BAK (Atatürk Üniversitesi)

DÜZENLEME KURULU / ORGANIZING COMMITTEE

Düzenleme Kurulu Başkanı/Chairman of Organizing Committee

Doç. Dr. Bahar DEMİR (Atatürk Üniversitesi)

YAYIN KURULU/EDITORIAL BOARD

Doç. Dr. Bahar DEMİR

(Yayın Kurulu Başkanı/Chairman of Editorial Board)

Arş. Gör. Murat YILMAZ

Arş. Gör. Özlem ÜNSAL

Düzenleme Kurulu Üyeleri/The Members of Organizing Committee

Doç. Dr. Bahar DEMİR (Atatürk Üniversitesi)

Doç. Dr. Sevdagül ALIYEVA (Azerbaycan Diller Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Hadi BAK (Atatürk Üniversitesi)

Arş. Gör. Murat YILMAZ (Atatürk Üniversitesi)

Arş. Gör. Özlem ÜNSAL (Atatürk Üniversitesi)

Arş. Gör. Rahman ÖZDEMİR (Atatürk Üniversitesi)

Arş. Gör. Çiğdem DADAK (Atatürk Üniversitesi)

Arş. Gör. Emre KIRLI (Atatürk Üniversitesi)

Arş. Gör. Can KARAYEL (Atatürk Üniversitesi)

Arş. Gör. Gülbeyaz SAFA KİNCİ (Atatürk Üniversitesi)

Dr. Sevindj RAMAZANOVA (Atatürk Üniversitesi)

Dilan GÜNEŞ (Tartu Devlet Üniversitesi)

İsmail Önder KORKMAZ (Atatürk Üniversitesi)

Aydın ÜNSAL

Haydar Aliyev: Çok Kültürlülük ve Hoşgörü İdeolojisi Çerçevesinde “Azerbaycan’ın Kurucusu Haydar Aliyev’in Doğumunun 95. Yılı Anısına Haydar Aliyev ve Türk Dünyası” adlı Uluslararası Sempozyum' bildiri kitabında yayımlanan bildirilerin bilim etik kurallarına uygunluğuna, yasalara ve insan haklarına aykırı hiçbir bilgi ve açıklama içermediğine, telif haklarına dair tezat bir durumun bulunmadığına dair sorumluluklar yazara/yazarlara aittir.

İÇİNDEKİLER / INDEX

Abdiyeva Adalat.....	1
Abdullaeva Shafag	5
Abylasynova Gulaim	10
Aiupov Salavat, Harisova Tatiana, Aiupova Svetlana	14
Aksakal Erdi.....	19
Akyar Ali.....	23
Alekberova Sevda	28
Aliyev Goshgar	32
Aliyeva Sevdagul	35
Andrazashvili Marina, Basilaia Natalia	40
Arynova Mariyagul	46
Avsharov Arsen	51
Babayeva Gunay	54
Bayaliyeva Azarin.....	57
Bezhitashvili Giorgi	59
Chialashvili-Gordeyeva Elena, Ramazanova Shalala	65
Chotchaeva Marina	70
Ganiyeva Farida, Shirin Mazakhir	76
Gasimova Elfana	79
Gasumova Basti	84
Gozalova Solmaz	86
Gurbanova Sevinj	91
Hamidov Samir	96
Imanov Mukhtar	101
Isakova Alla	105
Isayev Hurşit, Demyanuk Anzhela.....	108
Ismayilova Rana	116
Jafarov Leyla.....	120
Jafarova Hamida	123
Jafarova Kamala.....	126
Kadyrkulova Upel	128
Kaiyrtaev Manas	131
Kalinina Valentina.....	136
Karpenko Olena, Logvynenko Iryna.....	142
Kartashyova Anna, Kenzhegaliyeva Saniya	151
Kazimbaylı İbrahim	157
Kazıмова Sevinc.....	161
Khanlarova Lamiya.....	166
Klimov Sergey	171
Kolesnikova Galina	176
Kotan Hüsna.....	180
Lelis Elena	188
Letodiani Ana.....	191
Maharramov Saleh	194
Maigeldiyeva Zhannat.....	197
Mammadov Ali	202
Mammadov Ceyhun	206
Mammadova Sevinj.....	211

Mammadova Zemfira	216
Manko Yelizaveta	221
Mrevlishvili Nana, Chikvaidze Eka	225
Mughalova Lamia	228
Mustafaev Mamed.....	232
Mustafayeva Nurlana	235
Natsvlishvili Irina	238
Nemsadze Ada	242
Nurzhanov Arnabai	246
Papushina Valentina	251
Polat Sevda.....	256
Pozdeev Vyacheslav.....	260
Qasimov Jalal	266
Qazyieva Masmakhanim	270
Salimova Daniya	273
Samadova Sevinj	277
Seyidova Afet.....	282
Shahhuseynbayova Leyla	288
Sheydayev Seymur	291
Shulzhenko Viacheslav	296
Sikharulidze Taniel, Sikharulidze Zhuzuna.....	300
Solmaz İbrahim Hakkı	302
Sultanova Nigar.....	305
Sumskaya Marina.....	309
Tagiev Albert, Amirov Imran.....	313
Talishinski Leyla	318
Taşkesenligil Muhammed	320
Tenekova Alexandra	325
Tkeshelashvili Miranda	331
Vyrypaeva Lidiia.....	335
Yaylalı Yasemin.....	338
Yılmaz Murat	343
Yurttaş Hüseyin.....	346
Yusifova Matanat, Kuluzadeh Tarana.....	356
Zekalashvili Rusudan	360
Zhanpeissova Naziya, Amangaziyeva Meruyet.....	365

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏR

*Abdiyeva Ədalət Murad qızı**

Annotasiya

Məqalədə Azərbaycanda əsrlər boyu mövcud olan və bu gündə qorunub saxlanan multikultural dəyərlər haqqında məlumat verilir. Müəllif tarixən formalaşan multikultural münasibətlər haqqında məlumat edərək, bu dəyərlərin dövlət tərəfindən mühafizəsi və möhkəmlənməsi səylərini işıqlandırır. Respublikada xalqlararası, dinlərarası dözümlülük siyasətinə vacib yer ayrılır. Ümummilli lider Heydər Əliyevin müdrik və uzaqgörən siyasəti nəticəsində bu gün Azərbaycan multikultural modeli dünyanın bir çox ölkələrində qəbul edilir. Milliyyətindən, dinindən asılı olmayaraq Azərbaycanın hər hansı bir vətəndaşı böyük bir ailənin üzvü kimi yaşayır, yaradır. Bütün milli və dini azlıqlar bərabər hüquq və azadlıqlara malikdir. Azərbaycanın bu yüksək nailiyyətləri yüksək dəyərləndirir və dövlət tərəfindən qorunur.

Açar sözlər: multikulturalizm, milli-mənəvi dəyərlər, müstəqillik, siyasət.

HAYDAR ALIYEV AND MULTICULTURAL VALUES

Abstract

The article deals with the multicultural values that existed in Azerbaijan for centuries and are preserved till today. The author explores the efforts of states to preserve and to strengthen these values by giving information about historically formed multicultural relationships.

In the Republic of Azerbaijan an important place is given to the tolerance policy among nations, ethnics and faiths. As a result of national leader Heydar Aliyev's wise and far-sighted policy today Azerbaijan's multicultural model is accepted in many countries of the world.

All the citizens of Azerbaijan regardless their nationality and religion live and create as a member of a large family. All ethnic and religious minorities have equal rights and freedoms. These high achievements of Azerbaijan are highly valued, and protected by the state.

Key words: Multiculturalism, national- spiritual values, independence, policy.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin müstəqil Azərbaycan dövlətinin möhkəmləndirilməsi və inkişafı sahəsində əvəzsiz xidmətləri olmuşdur. Hələ SSRİ dövründə Moskvanın mənfur milli siyasətinə baxmayaraq, o, Azərbaycanın müstəqilliyi üçün iqtisadi və mədəni-mənəvi təməl yaratmışdır, böhranlı situasiyada xalqı fəlakətdən xilas etmiş, ölkəni sürətli inkişaf magistralına çıxarmışdır. Nəticədə, qısa bir zamanda Azərbaycan siyasi və iqtisadi müstəqilliklə yanaşı, həm də mədəni-mənəvi müstəqillik əldə etmişdir.

Qloballaşma şəraitində milli-mənəvi dəyərlərimizin böyük təhlükələrlə üzləşəcəyini və milli ideologiyanın formalaşmasını təmin etmədən bu təhlükədən xilas olmağın çətin olacağını vurğulayan ulu öndər Heydər Əliyev dövlət televiziyası ilə çıxış edərək "Məqsədımız xalqımızın mənəviyyatını qorumaq və zənginləşdirməkdir" – deyərək milli-mənəvi dəyərlərimizin qorunmasına yönəldilmiş bəyanat vermişdir. Bu gün Azərbaycan Heydər Əliyev siyasi kursu və azərbaycançılıq ideyası ətrafında sıx səfərbər olan xalqımızın birgə əməyinin, zəhmətinin və mübarizliyinin nəticəsi olaraq sürətli inkişafa, davamlı yüksəlişə nail olmuşdur. Ulu öndərin qurduğu, Prezident İlham Əliyevin möhkəmləndirdiyi müstəqil Azərbaycan hər birimizin mənəvi istinadgahı və qürur mənbəyidir. Bu Vətən var olduqca milli-mədəni irsimiz də qorunacaq və inkişaf edəcək.

Azərbaycan nitq mədəniyyətinin inkişafında mühüm rolunu oynayan Ulu öndər Heydər Əliyevin çıxışlarında səslənən fikirlər bu gün də öz aktuallığını saxlayır. Heydər Əliyev mənəvi tərbiyədə ümumbəşəri dəyərlərlə yanaşı, azərbaycan xalqının etno-mədəni və milli-mənəvi dəyərlərinin mənimsənilməsinə birinci dərəcəli yer verirdi (6). 1993-cü ildə Siyasi hakimiyyətə gəyidən H.Əliyevin ilk çıxışları ölkə ərazisində yaşayan xalqların, millətlərin yekdilliyinə çağırışdan ibarət olmuşdur: "Azərbaycan on illərlə, yüz illərlə bu torpaqda yaşayan xalqların, millətlərin Vətəni olub, bundan sonrada Vətəni olmalıdır. Azərbaycan Respublikasının ərazisində olan hər bir vətəndaş milliyyətindən, dinindən, siyasi mənsubiyyətindən asılı olamayaraq, eyni hüquqa malik olmalıdır" (2, c.11).

"Heydər Əliyev azərbaycançılıq ideyasına tamamilə yeni məzmun verərək, onu Azərbaycanın milli-etnik xüsusiyyətlərinə, müasir dövrün tələblərinə və dünyanın müasir şəraitinə uyğunlaşdırdı.

* Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı, Azərbaycan

Heydər Əliyev azərbaycançılığı bütöv bir xalqın-bütün dünyada yaşayan azərbaycanlıların, Azərbaycanla bağlılığı olan soydaşlarımızın və həmvətənlərimizin söykəndiyi milli birlik platformasına çevirdi " Ümummilli lider Heydər Əliyev Azərbaycanın çoxmillətli dövlət olaraq milli siyasətinin əsas postulatını belə müəyyən etdi: "...Respublikamızın ən başlıca sərvəti əsrlərdən bəri bu torpaqda yaşayan, öz taleyini, öz həyatını bu torpağa bağlayan, müxtəlif millətlərdən olan, müxtəlif dinlərə etiqad edən adamlardır. Ölkə nə qədər çox xalqı birləşdirsə, bir o qədər zəngin olar".

Ümummilli liderin peyğəmbərcəsinə söylədiyi bu fikirlər, müasir dünyamızda milli-etnik və dini dözümsüzlük mühiti formalaşdırmaqla "idarə olunan kaos" vəziyyəti yaradan qüvvələrin kimliyini anlamaq və nəticələr çıxarmaq üçün olduqca ibrətamizdir. Azərbaycanda belə bir gerçəklik dərk edilir ki, düşünülmüş multikulturalizm siyasəti olmadan ölkə sabit inkişaf yoluna qədəm qoya bilməz. Azərbaycanın birgəyaşayış modelini formalaşdırması və dünyaya təqdim etməsi bunun əyani təzahürlərindəndir. Ölkəmizin milli mədəniyyətinə uğurla integrasiya edən müxtəlif xalqların nümayəndələri harmonik inkişaf edirlər. Əlbəttə, müstəqillik illəri daha çox qloballaşma dövrünə təsadüf edən Azərbaycanın ondan da əvvəl mövcud olan multikulturalizm meyllərindən imtina etmək şansı yox idi. Bütün dünyada milli və dini münaqişələr fonunda artan anlaşılmazlığa, fobiya, qarşıdurmaya yol verməmək üçün birgəyaşayışın Azərbaycan modeli haqqında düşünmək və bu düsturu digər ölkələrdə də tətbiq etmək ancaq bəşəriyyətə uğur gətirə bilər.

Azərbaycan müxtəlif etnik və dini qrupların ənənəvi dözümlülük və ahəngdar birgəyaşayışı üzərində qurulmuş və həyata keçirilən milli siyasətin aparıldığı çoxmillətli və çoxdinli ölkədir. Tarixən, Azərbaycanda insanlar arasında milli, dini və irqi ayrı-seçkiliyə yol verilməmiş, tolerantlıq milli mentalitetimizə xas olmuşdur. Yüzlilliklər boyunca Azərbaycanda dünya dinləri və millətləri sülh və əmin-amanlıq şəraitində dinc - yanaşı fəaliyyət göstərmişlər. Prezident İlham Əliyev də leksikonumuzda nisbətən yeni söz olan multikulturalizm ənənələrinin Azərbaycanda həmişə mövcud olduğunu bəyan etmişdir: "Sadəcə, müxtəlif cür adlanıb, lakin mahiyyəti dəyişməyib. Zənnimcə, əsrlər ərzində, o cümlədən, Sovet dövründə yaranan müsbət meyllər müasir Azərbaycanda möhkəmlənir. Bu da ölkəmizdə milli həmrəyliyin əsası, müasir dinamik inkişafın təməlidir.

Ulu öndər Heydər Əliyev yaxşı bilirdi ki, Azərbaycan kimi etnik tərkibi baxımından zəngin, çoxmillətli bir dövlətdə millətçilik ziyanlı fəsadlara yol açar. İki böyük dövlətin qonşuluğunda yerləşən, bu dövlətlərin təsir altına salmaq istədiyi toplumu, yalnız, özündə vətənciliyi, xalqçılığı ehtiva edən azərbaycançılıq ideyası ilə birləşdirmək mümkün idi. Azərbaycan dövlətçiliyinə qəsdlər və onların qarşısının alınması, ölkədə birgəyaşayış naminə həyata keçirilən milli siyasət, beynəlxalq Konvensiyalar və onların milli qanunvericilikdə təsbiti, beynəlxalq qurumların respublikada milli azlıqlarla bağlı siyasətə münasibəti, milli azlıqların hüquqlarının təmin edilməsində Ombudsmanın rolu, təhsil siyasəti, mədəni müxtəliflik, milli azlıqlar və media, dini etiqad azadlığının təmin edilməsi də araşdırmamızın başlıca istiqamətlərindən olmuşdur.

Qədim dövrlərdən başlayaraq bu günümüzdə kimi Azərbaycan xalqının gözəl adət-ənənələrini, milli-mənəvi dəyərlərini, etnik-psixoloji xüsusiyyətlərini özündə yaşadan və birləşdirən bir baxışlar sistemi kimi azərbaycançılıq ideologiyası yaranmış və formalaşmışdır. Azərbaycançılıq ideologiyasında vahid polietnik millətin Azərbaycan dövlətçiliyinin yaradılmasına dair maraqlarının ümumiliyi, demokratiyanın, sərbəst iqtisadiyyatın, sosial həyat şəraitinin inkişafı uğrunda mübarizəsinin məqsədləri öz əksini tapmışdır. İdeologiya kimi azərbaycançılıq müstəqil Azərbaycanın fəlsəfi-sosial doktrinasının sosio-mədəni və etnik-geosiyasi cəhətlərini özündə birləşdirmişdir. O, qarşılıqlı dəstək, əməkdaşlıq və bərabərliyin mühüm əsasını təşkil edir. Akademik Ramiz Mehdiyev 9 noyabr 2007-ci il tarixdə, "Azərbaycan" qəzetində çap olunan "Azərbaycançılıq - milli ideologiyanın kamil nümunəsi" adlı məqaləsində yazır ki, "azərbaycançılıq" anlayışı milli siyasi diskursda nisbətən yaxın vaxtlardan işlədilir: "O, ölkədə yaşayan bütün etnik qrupları və millətləri ümumdövlət mənafeləri və dəyərləri əsasında real surətdə birləşdirmək ideyasının verballaşdırılması kimi, 1992- 1993-cü illərdə, xüsusilə, geniş yayılan şovinist və separatçılıq əhval-ruhiyyəsinə qarşı mübarizə ideyası kimi meydana gəlmişdir. Yeni anlayış ictimaiyyət tərəfindən kifayət qədər tez dəstəklənmiş, təzə, məzmunlu elementlərlə dolğunlaşmışdır. Düşünürük ki, indi "azərbaycançılıq" artıq milli ideologiyanın Azərbaycanda birgəyaşayış və multikulturalizmin ilk nümunəsi hesab edilə bilər" (5).

Ümummilli lider öz çıxışlarında bir vacib məqamı hər zaman diqqətə çatdırıb ki, Azərbaycanın çoxmillətli, tolerant ölkə olması bizim böyük sərvətimizdir və biz bunu qoruyub saxlamalı, dünyada ən yüksək səviyyədə təbliğ etməliyik: "Azərbaycan əhalisinin çox milli tərkibi bizim sərvətimizdir, üstünlüyümüzdür. Azərbaycanın ən başlıca sərvətlərindən biri qədimlərdən bu torpaqda yaşayan, öz

taleyini, öz həyatını bu torpağa bağlayan müxtəlif dinlərə etiqad edən adamlardır. Biz bunu qiymətləndiririk və saxlayacağıq. Dövlət, ölkə nə qədər çox xalqı birləşdirsə, bir o qədər zəngin olur, çünki onların hər biri ümumdünya mədəniyyətinə və sivilizasiyasına öz töhfəsini verir. Azərbaycan onun ərazisində yaşayan bütün millət və xalqların ümumi vətənidir. "Azərbaycanlı" sözü bizi həmişə birləşdirib" (1).

Tarix elmləri doktoru, professor Əli Həsənov "Heydər Əliyev və milli dövlətçilik təlimi - azərbaycançılıq" məqaləsində yazır ki, 1993-cü ildən Ulu öndərin siyasi rəhbərliyə gəlişi ilə bütün Azərbaycan vətəndaşlarının - dilindən, dinindən, etnik mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, ölkənin istiqlalıyyətini dəstəkləyən insanların vahid dövlətçilik ətrafında birləşdirilməsi üçün ciddi iş aparıldı. Cəmiyyətdə hakim olan istiqlal arzusu, azərbaycançılığın müstəqil dövlətin bütün əhalisinin ali ideologiyasına çevrilməsi, ümummilli birliyin təmin olunması zərurəti tezliklə ictimai-siyasi və mədəni dəyərlərin gündəliyinə çıxarıldı: "Heydər Əliyev azərbaycançılıq ideyasına tamamilə yeni bir məzmun verərək, onu Azərbaycanın milli-etnik xüsusiyyətlərinə, müasir dövrün tələblərinə və dünyanın müasir şəraitinə uyğunlaşdırdı. Odur ki, Heydər Əliyevi müasir azərbaycançılıq ideologiyasının - dövrün, zamanın tələblərini, dövlətçiliyin əsaslarını, milli-etnik şəraiti nəzərə alan milli təlimin banisi hesab etmək olar.

Azərbaycançılıq ideologiyası, məhz, Heydər Əliyevin dövründə mükəmməl bir ideoloji təlim kimi ölkənin dövlət siyasətinə çevrildi. Heydər Əliyev azərbaycançılığı bütöv bir xalqın - bütün dünyada yaşayan azərbaycanlıların, Azərbaycanla bağlılığı olan bütün soydaşlarımızın və həmvətənlərimizin söykəndiyi milli birlik platformasına çevirdi. Əgər Heydər Əliyevə qədər bu ideya, əsasən, etnolinqvistik, etnoqrafik, ədəbi, mədəni-estetik, fəlsəfi və mədəni dəyər kimi mövcud idisə, onun dövründə ciddi sosial-siyasi məzmun kəsb edərək, ümumi ideyalar sisteminə - dövlət quruculuğunun ayrılmaz tərkib hissəsinə çevrildi" (1).

2000-ci il iyunun 22-də Azərbaycanlıların Ümumrusiya Konqresinin təsis yığıncağında çıxış edən Prezident Heydər Əliyev demişdir ki, biz öz mənşəyimizi, öz milli mənşəyimizi və dini mənşəyimizi heç vaxt unutmamalıyıq: "Bəli, əcdadlarımız islamı hələ VII əsrdə qəbul etmişlər. İslam bir çox yüzilliklər ərzində xalqımızın həyatının mədəni əsası olmuşdur. Biz başqa dinə tapına və ya onu qəbul edə bilmərik. Yeri gəlmişkən, çoxları təəccüblənir ki, Azərbaycanda üç konfessiya (islam, xristianlıq və yəhudilik nəzərdə tutulur) belə dostcasına fəaliyyət göstərir. Biz, məhz, belə xalqıq, təkrar edirəm, biz başqa dinlərə dözümlüyük, lakin bununla bərabər, milli adətlərimizin, milli mərasimlərimizin ən mühüm mənbələrindən biri olan öz dinimizi unutmamalıyıq" (5).

Ümummilli lider Heydər Əliyev Azərbaycanın dövlət başçısı kimi azərbaycançılıq ideologiyasını formalaşdırarkən çoxəsrlik milli-mədəni dəyərlərin qorunmasına, dövlət siyasətində ehtiva olunmasına ciddi diqqət yetirirdi. 13 avqust 2001-ci ildə verdiyi məlum bəyanatında ölkədəki demokratiyadan sui istifadə edənlərə müraciətlə deyirdi: "Hər xalqın öz adət-ənənəsi var, öz milli-mədəni və dini dəyərləri var. Biz öz milli-mədəni dəyərlərimizlə, öz dini dəyərlərimizlə, adət-ənənələrimizlə fəxr edirik. Əgər, insan mənsub olduğu millətin milli-mədəni dəyərlərini anlaya bilmirsə, yaxud, onları qəsdən təhrif edirsə, əgər, vəziyyət o dərəcəyə çatırsa ki, hətta, Azərbaycanın dini rəhbəri təhqir olunur, onda, təbiidir ki, bu, bizi narahat etməlidir. ...Biz Azərbaycanda demokratiyanın bütün tələblərini tətbiq etmişik, edəcəyik də. Ancaq Azərbaycanın milli-mədəni dəyərlərinə qarşı, Azərbaycanın milli mentalitetinə qarşı yönəldilmiş hərəkatların hamısının qarşısı alınacaqdır". Bu gün Azərbaycanda mövcud olan etnik-dini tolerantlıq hazırda bəzi inkişaf etmiş ölkələrə də nümunə göstərilir. İnsan hüquqları üzrə ixtisaslaşmış beynəlxalq təşkilatların hesabatlarında Azərbaycanda müxtəlif dini sivilizasiyalar arasındakı münasibətlərin yüksək səviyyədə olduğu, dini azlıqların maraq və mənafeələrinin qorunduğu razılıqla bildirilir.

Ümummilli lider Heydər Əliyev ölkənin etnik mənzərəsini belə görürdü: milli adət və ənənələrimizin etnik kökü, genetik fondu beynəlxalq dövrüyyəyə nöqsansız buraxılsın. Azərbaycançılığın dəyəri digər dövlətçilik dəyərlərinin zirvəsində dayansın. Çünki azərbaycançılıq əsl milli ideyadır. Milli ideya mədəni dəyərlərin universallığıdır. Bütün etnik fərqlərin, dinlərin, etnosların, məzhəblərin bir ölkənin sərhədləri daxilində, vahid mədəni məkanda, beynəlmiləçilik adlı ortaq milli səma altında birliyədir, Vətən adlı vahid kökə bağlılıqdır, milliliyin beynəlmiləçiliklə sintezidir. Bu ideyaların davamçısı Prezident İlham Əliyev də Bakıda keçirilən "Dinlərarası dialoq: qarşılıqlı anlaşmadan birgə əməkdaşlığa doğru" mövzusunda keçirilən beynəlxalq konfransdakı çıxışında Azərbaycanda hökm sürən yüksək tolerantlıq mühiti barədə fərqlə söz açmışdır.

Azərbaycanı səmavi dinlərin birgəyaşayış məkanı, çoxmillətliyi ölkəmizin əvəzedilməz sərvəti hesab edən Prezident İlham Əliyev bu gün dini inancları bütün siyasi proseslərdən uca tutan milli ruhlu bir nəsil yetişdirilməsi, zəngin mənəvi aləmə malik azərbaycanlı obrazının dünyaya tam dolğunluğu ilə tanınması üçün bütün bilik və bacarığını sərf etməkdə, dini konfessiyalar arasında heç bir qüvvənin sarsıda bilməyəcəyi məhəbbət və sədaqət körpüləri qurmaqdadır. Belə də olmalıdır. Çünki "öz tərkibində, təkcə, etnosları deyil, hətta məzhəbləri, dini konfessiyaları vahid mənəvi məkanda birləşdirəndə yaranır azərbaycançılıq ideyasının təkrarsızlığı, milliliyi, bəşəriyyəti" (7).

Ədəbiyyat:

Əliyev Heydər. Müstəqilliyimiz əbədidir. Azərənəşr, 1997, I-XI cild

Musayeva Ş. Milli ideologiya və etnik problemlər. Etikanın aktual problemləri (IV), Bakı, 2013, səh 48-53.

Mehdiyev R. XXI əsrdə milli dövlətçilik. Bakı, 2003, s 2054

Mehdiyev R. Azərbaycanda siyasət: dünən, bu gün və sabah. "Azərbaycan" qəzeti, 9-10 yanvar, 2002-ci il, səh-3.

Ömərov V. Müasir dövrdə etno-mədəni dəyərlər. Etikanın aktual problemləri (IV), Bakı 2013, s.88-97.

<http://news.milli.az/society/225944.html>

<http://www.scwra.iov.az/vnews/170>

<http://az.trend.az/news/politics/2259403.html>

. <http://kivdf.gov.az/menu/!51/Konsepsiya/>

AZƏRBAYCANIN TÜRK DÖVLƏTLƏRİ İLƏ MÜNASİBƏTLƏRİNİN İNKİŞAFINDA HEYDƏR ƏLİYEVİN ROLU

*Şəfəq Hüseyn qızı Abdullayeva**

Annotasiya

“Azərbaycanın türk dövlətləri ilə münasibətlərinin inkişafında Heydər Əliyevin rolu” məqaləsində Heydər Əliyevin həyata keçirdiyi xarici siyasət nəticəsində bu əlaqələrin tamamilə yeni istiqamətdə necə formalaşdığı qeyd olunmuş, müasir dünyada türk ölkələrinin geosiyasi perspektivləri araşdırılmış və hazırkı vaxtda həmin ölkələrin qarşılıqlı əlaqələrinin əsas anları təqdim edilmişdir.

Açar sözlər: Azərbaycan, Heydər Əliyev, beynəlxalq münasibətlər, türk dövlətləri, dostluq, əməkdaşlıq

HEYDAR ALIYEV'S ROLE IN DEVELOPING OF AZERBAIJAN'S RELATIONS TO TURKISH STATES

Abstract

In the article "The role of Heydar Aliyev in the development of the relationship between Azerbaijan and the Turkic states," it was commented on how these relations began to form in a completely new direction thanks to the pragmatic foreign policy course of Heydar Aliyev, the geopolitical prospects of the Turks states in the modern world were investigated and the main points of their relationship were presented

Key words: Azerbaijan, Heydar Aliyev, international relations, Turks states, friendship, partnership

Azərbaycan tarixən türk dünyasını birləşdirən körpü rolunu oynamışdır. Lakin müəyyən dövrlərdə türk dünyası arasında əlaqələr qırılmışdır. Türk dövlətləri olan Azərbaycan, Qazaxıstan, Türkmənistan, Özbəkistan və Qırğızıstan SSRİ-ni təşkil edən müttəfiq respublikalar kimi ittifaq dövləti tərkibində mövcud olaraq münasibətlər saxlamışlar. Türkiyə Respublikası isə türk dünyasının yeganə müstəqil dövləti olmuşdur. Azərbaycanın Qazaxıstan, Türkmənistan, Özbəkistan və Qırğızıstan ilə münasibətləri ittifaq dövləti çərçivəsində, Türkiyə ilə əlaqələri isə SSRİ-nin Mərkəzi hakimiyyətinin vasitəsi və nəzarəti ilə həyata keçirilmişdir. Sovet dövrünün 30-50-ci illərində Azərbaycanın Türkiyə ilə münasibətləri demək olar ki, mövcud deyildi. 50-ci illərin ikinci yarısından etibarən SSRİ-də baş verən nisbi yumşalma nəticəsində Türkiyə ilə mədəniyyət sahəsində əlaqələrə mərkəzi hakimiyyətin nəzarəti altında icazə verildi və 60-80-ci illərdə bu əlaqələrdə sovet sistemi çərçivəsində müəyyən irəliləyişlər oldu.

Avropada sosializm sisteminin dağılması və SSRİ-nin süqutundan sonra dünyada yeni siyasi şərait yarandı. Əgər o vaxta qədər türk dünyasının yeganə müstəqil dövləti Türkiyə idisə, bundan sonra Azərbaycan, Türkmənistan, Qazaxıstan, Özbəkistan və Qırğızıstan yeni müstəqil dövlətlər oldular. Onlar dünya birliyinin bərabərhüquqlu üzvlərinə çevrildilər. Yeni şəraitdə türk dövlətləri arasında əlaqələrin qurulması qarşıda duran mühüm vəzifələrdən biri oldu.

Azərbaycan xalqının dövlət müstəqilliyini bərpa etməsi müxtəlif sahələrdə olduğu kimi türk dövlətləri ilə münasibətlərin inkişafında da yeni bir dövr açdı. Lakin bu münasibətlərin qurulması və inkişafında bəzi problemlər mövcud idi. Müəyyən tarixi dövrlərdə türk dünyası bir-birindən ayrı düşmüşdü. Qeyd etmək lazımdır ki, dövlət müstəqilliyi bərpa edildikdən sonrakı ilk illərdə türk dövlətləri ilə münasibətlər daha çox hissiyata əsaslanırdı. Qarşılıqlı münasibətlərdə real əməkdaşlığın həyata keçirilməsi bəzən arxa planda qalırdı. 1992-1993-cü illərdə Azərbaycanın Türkiyəyə doğru meyli yalnız xoşniyyətli şüarlar çərçivəsində idi. Orta Asiyadakı türk dövlətlərində kommunist liderlərin hakimiyyətdə olduğunu əsas gətirən o vaxtkı Azərbaycan hakimiyyəti ikitərəfli münasibətləri gərginləşdirirdi. Tarazlaşdırılmış siyasət yeridilmirdi. Türk dövlətlərinə münasibətdə yürüdülmən xarici siyasət fəaliyyəti daha çox hisslərə əsaslanırdı. Bu, Azərbaycan Respublikasının dövlət və milli maraqlarının ziyanına olduğundan xalqda narazılıq yaradırdı. Nəticədə, Azərbaycanın Orta Asiyanın bəzi türk dövlətləri ilə münasibətləri təcridolma səviyyəsinə çatmışdı. Belə bir şəraitdə beynəlxalq aləmdə Azərbaycana olan inam azalırdı. Ölkə daxilində isə hərc-mərclik hökm sürürdü. Azərbaycan

* Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı, Azərbaycan

dərin sosial-siyasi böhrana düşmüşdü. Ölkəni və xalqı ağır vəziyyətdən qurtarmaq tələb olunurdu. Azərbaycan xalqı ölkəni fəlakətdən qurtara biləcək təcrübəli, nüfuzlu dövlət və siyasi xadimə ehtiyac duyurdu. Belə bir şəxs görkəmli dövlət və siyasi xadim Heydər Əlirza oğlu Əliyev oldu.

1993-cü ilin iyununda xalqın tələbi və hakimiyyətin xahişi ilə hakimiyyətə ikinci dəfə gəlişindən sonra Heydər Əliyevin gərgin siyasi fəaliyyəti, qətiyyəti, bacarığı nəticəsində Azərbaycanda hökm sürən hərc-mərcliyə son qoyuldu, sabitlik yaradıldı, dövlətin daxili və xarici siyasət strategiyası formalaşdırılaraq həyata keçirilməyə başlandı. Ağır zəhmət tələb edən fəaliyyəti nəticəsində Heydər Əliyev müasir Azərbaycan dövlətinin qurucusu oldu.

Bununla yanaşı, Heydər Əliyev 90-cı illərin əvvəllərində, xüsusən SSRİ dağıldıqdan sonra yaranmış beş yeni müstəqil türk dövlətinin arasındakı ictimai-siyasi əlaqələrin hətta qırılmaq səviyyəsinə gəlib çatdığını görür və bu məsələ onu ciddi narahat edirdi. Ulu öndər görürdü ki, bu dövlətlərdən hər biri öz problemlərini təklidə həll etməyə çalışır, dil bir, din bir, qan bir qardaşlarının köməyinə müraciət etməyə, qardaş yardımından bəhrələnməyə nədənsə az meyl göstərirlər.

Belə bir şəraitdə türk dövlətlərindən hansısa biri təşəbbüsü ələ almalı, türk xalqlarını əməkdaşlığa, birliyə, birgə fəaliyyətə yönəltməli idi. Türkiyə böyük dövlət kimi yeni yaranmış türk dövlətləri ilə iqtisadi və mədəni əlaqələri genişləndirmək üçün cəhdlər göstərirdi. Lakin türk dövlətlərini və xalqlarını öz tarixi köklərinə istiqamətləndirmək kimi xeyirxah məqsəd güdən nisbətən məhdud miqyaslı işlərin özü belə, özünü keçmiş SSRİ-nin varisi sayan Rusiyada böyük qısqançlıqla qarşılanırdı. Eyni zamanda, Türkiyənin belə cəhdləri Avropa dövlətlərində və ABŞ-da birmənalı qarşılanmırdı. Digər tərəfdən, yeni müstəqilliyini qazanmış türk respublikalarının başçıları hələ Moskvanın adamı olaraq onlara xidmət edirdilər və bu adamların siyasi birliyə nail olmaq, tarixi soykökə qayıtmaq istiqamətində çalışmalarına ümid etmək doğru olmazdı. Çünki onlar psixoloji cəhətdən buna hələ hazır deyildilər. Odur ki, bu təşəbbüsü məhz yeni müstəqillik qazanmış türk dövlətlərindən biri öz üzərinə götürməli idi. Belə bir lider ömrünün çox hissəsini siyasətə və dövlət işlərinə həsr etmiş Heydər Əliyev ola bilərdi. Çünki onu bütün türk xalqları görkəmli dövlət xadimi, türk dünyasının böyük oğlu kimi tanıyırdı. Heydər Əliyev həm də türk dünyasının problemlərini, onları yaxınlaşdırmaq yollarını dərinlən bilirdi. Ona görə də, ulu öndər hesab edirdi ki, türk xalqlarının yaxınlaşması zəruridir və müstəqil türk dövlətləri başçıların toplantıları bu istiqamətdə əhəmiyyətli rol oynaya bilər və oynamalıdır.

Ümummilli lider türk xalqlarının yaxınlaşması zəruriliyindən bəhs edərək demişdir: “Mən bu gün həqiqətən qeyd etmək istəyirəm ki, bizim xalqlarımız əsrlər boyu bir-birinə yaxın dost olmuşlar. Biz bir kökdənlik, biz birdilli xalqlarıq. Bizim milli ənənələrimiz çox yaxındır, bir-birinə bənzərdir, oxşardır. Ona görə də bunlar hamısı xalqlarımızı hələ biz müstəqil olmadığımız vaxtda, ayrı-ayrı dövlətlərin əsarəti altında yaşadığımız vaxtda da bir-birimizdən ayırmayıb, bir-birimizə bağlayır, bir-birimizlə daha sıx əlaqədə saxlayır. İndi isə xalqlarımız öz müstəqilliyini əldə edəndən sonra, müstəqil dövlət kimi dünyada tanınandan sonra biz tarixi ənənələr əsasında, həmin fundamental əsaslar üzərində bundan sonra da irəliyə getməliyik, inkişaf etməliyik” [1].

Məhz bu səbəbdən Azərbaycan dövlətinin xarici siyasətinin mühüm istiqamətlərindən biri türk dövlətləri ilə münasibətlər oldu və türk dövlətləri ilə münasibətlərin yeni təməl üzərində qurulmasına başlandı. Əvvəlki illərdə Orta Asiyanın türk dövlətləri ilə soyuq, Türkiyə ilə isə gurultulu sözlərlə qurulan münasibətlərdən əl çəkildi. Qarşılıqlı münasibətlərin normallaşması üçün səylər edildi və real işlərin həyata keçirilməsinə başlandı. Bütün bunlar Heydər Əliyevin gərgin əməyi, böyük dövlətçilik təcrübəsi və beynəlxalq məsələləri mükəmməl bilməsinin sayəsində mümkün oldu.

Türk dövlətləri ilə münasibətlər məhz Heydər Əliyevin pragmatik xarici siyasət kursu nəticəsində normal məcraya düşərək formalaşdırılmağa başlandı. Soyuqluq tədricən aradan qaldırıldı. Qarşılıqlı münasibətlərin normallaşdırılması Azərbaycan Respublikasının təkcə beynəlxalq mövqelərinə deyil, həmçinin daxili ictimai-siyasi, iqtisadi və mədəni həyatının sabitləşməsinə və əsaslı şəkildə inkişafına təsir etdi. Heydər Əliyevin apardığı ardıcıl, uğurlu beynəlxalq siyasi fəaliyyət nəticəsində 1994-cü ilin əvvəllərindən etibarən türk dövlətləri ilə münasibətlərdə əsaslı dönüş yarandı. İlk növbədə Türkiyə Cümhuriyyəti ilə münasibətlərin normallaşması və obyektiv təməllər üzərində qurulması istiqamətində addımlar atıldı. Heydər Əliyevin xarici ölkələrə ilk səfərlərindən biri 1994-cü ilin fevral ayında Türkiyəyə oldu. O, səfər zamanı Azərbaycan və Türkiyə xalqları arasında qədimdən dostluq, qardaşlıq münasibətlərinin olduğundan bəhs edərək deyirdi: “Bizim ölkələrimiz ... dost və qardaş ölkələrdir. Xalqlarımızın birliyi, qardaşlığı və dostluğu əsrlərdən əsrlərə keçərək formalaşmış və bu gün özünün yeni mərhələsinə çatmışdır” [2].

Heydər Əliyev Azərbaycana rəhbərlik etdiyi 10 ildə dəfələrlə Türkiyədə səfərlərdə olmuş,

həmçinin Türkiyənin dövlət və hökumət rəhbərləri Azərbaycana çoxsaylı səfərlər etmişlər. Bu təmaslar müxtəlif beynəlxalq və regional tədbirlərdə də davam edirdi. Təkcə bir faktı qeyd etmək yetər ki, Heydər Əliyev on illik prezidentliyi dövründə xarici ölkələrin rəhbər şəxsləri ilə 500-dən çox görüş keçirmiş, bu görüşlərin təxminən 100-ü Türkiyənin payına düşmüşdü.

Bu intensiv təmaslar, daimi məsləhətləşmələr fonunda iki ölkənin xarici siyasəti sıx koordinasiya içində bir-birini tamamlıyır. Azərbaycan müstəqil dövlət quruculuğunda üzləşdiyi çətinliklərdə hər zaman Türkiyəni yanında gördü, eyni zamanda, atdığı addımlarda, həyata keçirdiyi iqtisadi layihələrdə daima Türkiyəni göz önündə tutdu.

Yeri gəlmişkən, 1994-cü ildə Azərbaycan xarici neft şirkətləri ilə ilk müqaviləni ("Azəri-Çıraq-Günəşli") imzalayanda Türkiyənin payı (TPAO şirkəti) cüzi - 1,75 faiz idi. Bunun səbəbi türk şirkətinin müqavilə üzrə danışıqlara gec qoşulması olmuşdu. Lakin sonradan Heydər Əliyev Azərbaycanın layihədəki payı hesabına Türkiyəyə əlavə 5 faiz ayrılması barədə qərar verdi. Nəticədə Türkiyə "Əsrin müqaviləsi"nin mühüm iştirakçılarından birinə çevrildi. 1996-cı ildə Azərbaycanın imzaladığı ikinci böyük müqavilə - "Şahdəniz" layihəsində Türkiyəyə daha yüksək - 9 faiz pay ayrıldı. Ümumilikdə, Azərbaycanın ayrı-ayrı neft-qaz layihələrində Türkiyə 35 faiz pay əldə etdi.

Heydər Əliyevin bu tərəfdaşlığa verdiyi ən böyük töhfə isə ölkəmizin enerji ehtiyatlarının Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəməri vasitəsilə Türkiyə üzərindən dünyaya açılması oldu. Əsas ixrac neft kəmərinin Türkiyənin Aralıq dənizindəki Ceyhan limanına çəkilməsi Heydər Əliyevin mürəkkəb geosiyasi şəraitdə, dünya gücləri və neft nəhəngləri ilə gərgin danışıqlarda nümayiş etdirdiyi çevik diplomatiya hesabına mümkün olmuşdu. "Şübhəsiz, mənim ürəyimdən keçən arzu bu xətti Ceyhana çəkməkdir. Onun çəkilməsi tək məndən asılı deyil. Konsorsiumda 11 xarici neft şirkəti var. Amma hər şeyi vaxtı gələndə həll edəcəyik", - deyərək, 1996-cı il noyabrın 13-də Türkiyə jurnalistlərinə müsahibəsində bildirmişdi [2].

1999-cu ilin noyabrında İstanbulda Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəmərinə dair həlledici qərar verildi, ilkin hökumətlərarası saziş imzalandı. "İstanbul bəyannaməsi"yə Azərbaycan, Türkiyə, Gürcüstanın dövlət başçıları və layihəyə dəstək verən ABŞ rəhbəri Bill Klintonla yanaşı, Qazaxıstan Prezidenti Nursultan Nazarbayevin də imza atması kəməre daha böyük regional önəm qazandırdı. Qazaxıstanın bu layihəyə qoşulmasında Heydər Əliyevin mühüm təşəbbüskar rolu olmuşdu. 2002-ci ildə boru xəttinin təməli atıldı və beləliklə üç dənizin (Xəzər, Qara və Aralıq dənizləri) əfsanəsi gerçək oldu. Eyni zamanda, Bakı-Ceyhan türk dünyasını (Orta Asiyadan Türkiyəyədək) bir-birinə bağlayan strateji kəməre çevrildi. Bu gün Qazaxıstan da neftinin bir hissəsini bu marşrutla ixrac edir.

Bu, uzaqgörən siyasətin nəticəsində Bakı-Ceyhan kəməri yeni regional enerji və nəqliyyat layihələrinə zəmin yaratdı, onun ardınca Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz xətti, Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu xətti istifadəyə verildi. Bu addımlar təkcə Azərbaycan-Türkiyə əlaqələrinə deyil, eləcə də Mərkəzi Asiya respublikalarının Xəzər və Azərbaycan üzərindən Türkiyəyə bağlanmasına töhfə oldu.

Heydər Əliyevin tarixi xidmətlərindən biri də Azərbaycanın Orta Asiyanın türk dövlətləri ilə münasibətlərinin yeni əsaslar üzərində qurulmasıdır. Məlumdur ki, 1992-1993-cü illər hakimiyyəti dövründə Azərbaycanda ümumtürk həmrəyliyinə dar çərçivədə, yalnız Türkiyə ilə münasibətlərdə təşviq edilməsi, Mərkəzi Asiyanın türk respublikaları ilə münasibətlərə soyuq yanaşma xarici siyasətdə boşluqlara yol açmışdı. Rəsmi Bakı bəzən bu respublikalara "demokratiya dərsi" keçmək missiyasını da üzərinə götürməyə təşəbbüs edirdi. Nəticədə, Azərbaycanın Qazaxıstan, Özbəkistan kimi iri türkdilli respublikalarla münasibətləri soyumuşdu. Xarici qüvvələrin dəstəklədiyi Ermənistanla müharibədə ölkəmiz, Türkiyə istisna olmaqla, digər türk dövlətlərinin hətta mənəvi dəstəyindən də məhrum olmuşdu.

Məhz buna görə Heydər Əliyev Azərbaycanın siyasi rəhbərliyinə qayıtdığı gün, 1993-cü ilin 15 iyununda Ali Sovetdə proqram xarakterli çıxışında xarici siyasətin önəmli istiqaməti kimi türkdilli dövlətlərlə işbirliyini qeyd etmişdi: «Xarici siyasət sahəsində görüləsi işlər çoxdur. Birinci növbədə, yaxın qonşularımızla sıx münasibətlər yaradılmalıdır. Bu baxımdan Türkiyə ilə əlaqələr, şübhəsiz ki, önəmli yer tutur. Eyni zamanda, keçmiş Sovetlər İttifaqına daxil olan türkdilli ölkələrlə əlaqələrimiz sürətlə inkişaf etməlidir. Bizim bu dövlətlərlə əlaqələrimiz uzun illər çox yaxın olub. Bu əlaqələri qırmaq olmaz, əksinə, inkişaf etdirmək lazımdır» [3].

Məhz bu əlaqələri inkişaf etdirmək üçün Heydər Əliyev Türkiyə ilə qardaşlıq bağlarını möhkəmlətməklə bərabər, Mərkəzi Asiyadakı türk respublikaları ilə sıx əməkdaşlığı da daima prioritet saymışdır. Çünki Azərbaycan bu coğrafiyadakı strateji yerinə, güclü iqtisadi və infrastruktur imkanlarına görə Türkiyə və Mərkəzi Asiyanın türk ölkələri arasında əvəzolunmaz körpüdür. Heydər Əliyevin prezidentliyi

dövründə bu körpü real tərəfdaşlıq müstəvisi kimi təşəkkül tapdı və möhkəmləndi.

Heydər Əliyev 1994-cü ilin 18 oktyabrında türk dövlət başçılarından İstanbul sammitində bu gerçəyi etiraf etmişdi: “Ötən müddətdə Azərbaycan tərəfinin buraxdığı səhvlər nəticəsində Azərbaycanın Qazaxıstanla, Özbəkistanla, Türkmənistanla, Qırğızıstanla əlaqələri çox zəif olub. Bildirmək istəyirəm ki, Azərbaycan bu əlaqələrin gücləndirilməsinə çalışır və çalışacaqdır. Bizim əməkdaşlığımız zamanın hökmüdür. Bizim əməkdaşlığımız xalqlarımızın, ölkələrimizin tarixi kökləri, əsrlər boyu toplanmış adət-ənənələrinin birliyi, dil birliyi və fəaliyyət birliyi əsasında qurulub. Bu, çox böyük əsasdır və biz bu imkanlardan səmərəli istifadə etməliyik» [4].

Heydər Əliyevin bu etirafı onun siyasi lider kimi böyüklüyünün nümayişi idi. Bu bəyanat həm də Azərbaycan rəhbərinin, bütün tərəfdaşlar kimi, türk respublikaları ilə də açıq və səmimi münasibət qurmaq niyyətini göstərirdi. Azərbaycan Prezidenti bu təmkinli siyasəti sonrakı müddətdə türk dövlət başçıları ilə keçirdiyi bütün görüşlərdə nümayiş etdirmiş, ortaya çıxan müəyyən anlaşılmazlıqları səbrlə aradan qaldıraraq qarşılıqlı münasibətlər üçün müsbət zəmin yaradılmasına çalışmışdır. O, türk dövlət başçılarından 1994-2001-ci illərdə keçirilmiş 6 sammitinin hamısında iştirak etmişdir və bu əməkdaşlıq formatında Azərbaycanın təşəbbüskar mövqeyi hər zaman öndə olmuşdur. Azərbaycan rəhbəri türk dövlət başçıları forumunun regional təşkilat kimi möhkəmlənməsinin vacibliyini daima vurğulamışdır. 1999-cu ildə Türkiyədə, İsparta Universitetində çıxışı zamanı Heydər Əliyev demişdir: “Bu təşkilat artıq 7 ildir ki, yaşayır. Biz mədəniyyət, iqtisadiyyat, başqa bütün sahələrdə əməkdaşlıq edirik. Tarixi bir daha təhlil edir, müştərək tarixi abidələrimizi yada salır və onların yubileylərini keçiririk. Bu, çox böyük əhəmiyyətə malikdir. Bu, türk dünyasının inkişafının təməlidir” [2].

Bu gün ölkəmizin Mərkəzi Asiyadakı türk respublikaları ilə münasibətlərinə, həmin respublikaların Türkiyə ilə əməkdaşlıq mənzərəsinə, ortada olan layihələrə nəzər salsaq, onların hamısında Azərbaycanın təşəbbüslərini, Heydər Əliyevin müəllifliyini qeyd edə bilərik. 1998-ci ildə Bakıda, Azərbaycanın ev sahibliyi ilə «Böyük İpək yolu» layihəsinin (Avropa-Asiya nəqliyyat dəhlizi) təməlinin qoyulması, sonrakı illərdə Özbəkistan, Qazaxıstan, Türkmənistan, Azərbaycan və Türkiyənin iştirakı ilə bu yöndə yeni təşəbbüslərin gündəmə gəlməsi və hazırda gerçəkləşən layihələr türk xalqlarının integrasiyasına əməli töhfələrdir.

Türk dövlətləri və toplumlarının integrasiyasının mühüm bir istiqamətini də mədəni əməkdaşlıq, müştərək mədəni layihələr təşkil edir. Dərin tarixi köklərə malik bağların yeni şəraitdə daha effektiv müstəviyə çıxarılmasında, Beynəlxalq Türk Mədəniyyət Təşkilatının - TÜRKSOY-un formalaşması, bu formatda bir çox layihələrin reallaşması Azərbaycanın aktiv rolu sayəsində mümkün olub. Heydər Əliyev türk xalqlarının mədəni abidələrinin, böyük ədiblərinin, şəxsiyyətlərinin yubiley mərasimlərində yaxından iştirak edir və xalqlarımızın ümumi mədəni sərvətinin bizi birləşdirən tarixi dəyər olduğunu diqqətə çatdırırdı. Bu fikir onun 1994-1996-cı illərdə türkmən şairi Məhdimqulunun, qazax ədəbiyyatının klassiki Abayın, böyük özbək hökmdarı Əmir Teymurun, qırğız eposu “Manas”ın yubiley mərasimlərindəki çıxışlarının ana xəttini təşkil edib.

Heydər Əliyev 1996-cı ilin noyabrında dahi şairimiz Məhəmməd Füzulinin 500 illiyi, 2000-ci ilin aprelində isə böyük türk eposu “Kitabi-Dədə Qorqud”un 1300 illiyi ilə bağlı türk dünyasının təmsilçilərini, dövlət və hökumət adamlarını, alim, şair və yazıçıları, mədəniyyət xadimlərini Bakıya topladı. UNESCO səviyyəsində qeyd olunan bu möhtəşəm yubileylər, eyni zamanda, ümumtürk mədəniyyətinin təntənəsi idi. “Belə yubiley tədbirlərinin birlikdə keçirilməsində əsas məqsəd xalqlarımızın əsrlər boyu yaratdığı zəngin mənəvi irsi indiki nəsillərə qaytarmaq, eyni kökə, eyni tarixə malik olduğumuzu bir daha dərk etməkdir. Digər tərəfdən, belə yubiley tədbirlərini keçirməklə biz nümayiş etdirdik ki, İbn-Sinanın, Nizaminin, Nəvainin, Yunis İmrənin, Füzulinin, Məhdimqulunun, Mahmud Qaşqarının, Abayın, bir çox başqa dahilərimizin yaradıcılığı, “Kitabi-Dədə Qorqud”, “Manas”, “Alpamış” kimi ölməz dastanlarımız bütün bəşəriyyətin mədəni sərvətidir”, - deyər Heydər Əliyev 2000-ci il aprelin 8-də eposun 1300 illiyi münasibətilə türkdilli dövlət başçılarından Bakıda keçirilən VI zirvə görüşündə bildirmişdi [5].

Onun təşəbbüskarı, müəllifi olduğu regional layihələr türk xalqlarının yaşadığı geniş coğrafiyada uzunmüddətli inkişaf və əməkdaşlığa meydan açdı. Heydər Əliyevin 2001-ci ildə iştirak etdiyi sonuncu türk zirvəsində (27 aprel 2001-ci il, İstanbul) bəyan etdiyi bu sözləri isə 21-ci yüzilliyin türk dünyası üçün vəsiyyət kimi qəbul etmək olar: “Türkdilli dövlətlər dünyanın çox mühüm coğrafi-strateji bir regionunda yerləşirlər. Onlar əlverişli mövqeyə, zəngin təbii ehtiyatlara, yüksək intellektual potensialı olan insan resurslarına malikdirlər. Əminəm ki, yeni əsr dövlətlərimiz üçün sabitlik, dinamik inkişaf, konstruktiv dialoq, qarşılıqlı faydalı əməkdaşlıq və rifah əsri olacaqdır. Bütün bunlara biz əldə

etdiyimiz tarixi nailiyyətlərin - milli azadlığımız, dövlət müstəqilliyimiz və müştərək işbirliyimizin daha da möhkəmləndirilməsi nəticəsində nail olacağıq” [6].

Azərbaycanın ümummillə liderinin türk dünyasının qarşılıqlı əlaqələrinin yüksəlişi strategiyası bu gün də uğurla davam etdirilməkdədir. Heydər Əliyev siyasi kursunu uğurla davam etdirən Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev türk xalqları arasında əlaqələrin genişlənməsinə, ticarət-iqtisadi, mədəni-humanitar əməkdaşlığın artırılmasına xüsusi əhəmiyyət verir. Türkdillli ölkələrin dövlət başçılarından Naxçıvanda keçirilən IX Zirvə görüşündəki (2009, 2-3 oktyabr) çıxışında türkdillli ölkələr arasında iqtisadi, humanitar, mədəni əlaqələrin artırılmasının, müştərək layihələrin yaradılmasının vacibliyini önə çəkərək demişdir: “Əgər gələcəkdə bütün siyasi məsələlərdə, beynəlxalq təşkilatlarda, beynəlxalq müstəvidə biz bir-birimizə öz dəstəyimizi verməyə davam etsək, iqtisadi sahədə əməkdaşlığımızı konkret layihələrlə zənginləşdirsək, humanitar və mədəniyyət sahəsində TÜRKSÖY çərçivəsində konkret layihələr vasitəsilə bu birliyi daha da gücləndirsək, bizim xalqlarımız bundan ancaq fayda götürəcəkdir”. Biz çox istəyirik ki, türkdillli xalqlar, ölkələr arasında birlik daha da güclənsin. Bu, bizim tariximizdir, bizim mədəniyyətimizdir, bizim köklərimizdir. Eyni zamanda, bu, бүгünkü vəziyyətin realıqlarıdır”.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev 2006-cı il sentyabr ayının 18-də Türkiyənin Antalya şəhərində türkdillli dövlətlərin və topluluqların 10-cu dostluq, qardaşlıq və əməkdaşlıq qurultayında etdiyi nitqində demişdir: “Biz türk dünyasını daha da mütəşəkkil şəkildə birləşdirməliyik və türk dünyasında gedən proseslərə biganə qalmamalıyıq. Daim bir-birimizə dəstək olmalıyıq, bir-birimizin problemlərinin həllində iştirak etməliyik” [7].

Çıxışını Heydər Əliyevin türk dünyası ölkələrinin birliyində roluna qiymət vermiş görkəmli şəxsiyyətlərin fikirləri ilə yekunlaşdırmaq istəyirəm.

Türkiyənin 9-cu prezidenti Süleyman Dəmirəlin “Azərbaycanın Cümhurbaşkanı qardaşım Heydər Əliyev” yazısı yeni, indiyədək eşitmədiyimiz qiymətli fikirlərlə doludur. S.Dəmirəl yazır: “Zəngin təcrübəsi, qeyrəti, qətiyyəti, uzaqgörənliyi, sülhpərvərliyi, Azərbaycana və Azərbaycan xalqına olan sonsuz sevgisi, türk tarixinə, mədəniyyətinə və türklülüyə bağlılığı və vətənpərvərliyi hər cür tərifi-dən yüksəkdə durur”. O, çox haqlı olaraq qeyd edir ki, vaxtilə Çörçill ingilis millətinə 40 il rəhbərlik etdi, lakin o, 1940-cı ildə İngiltərəyə daha çox lazım oldu. Ruzvelt ABŞ-a 1942-ci ildə, Adenauer 1946-cı ildə, Atatürk Türkiyəyə 1919-cu ildə lazım oldu. Azərbaycan xalqının isə Heydər Əliyevə 1993-cü ildə daha çox ehtiyacı yarandı. O da öz xalqını müdhiş ölümün pəncəsindən əbədilik qurtara bildi, dövlətin sükani arxasında möhkəm dayana bildi. [8].

Məşhur türk jurnalisti İrfan Ülkü Heydər Əliyev şəxsiyyətini türk ictimaiyyətinə daha yaxından tanıdan “Qızıl Ulduzdan hilala. Heydər Əliyevin fırtınalı həyatı”, “Müstəqillikdən sonra Azərbaycan” kitablarının müəllifidir. İ.Ülkü yazır: “Heydər Əliyev ömrü... Bu, nəhəng bir çinar ömrüdür. Belə bir ömür hər kəsə nəsib olmur... Əliyevlə tanışlıq, tarixlə tanışlıqdır” [8].

Ədəbiyyat

1. Əhmədov Ə. “Azərbaycanın türkdillli dövlətlərlə münasibətlərinin genişləndirilməsində Heydər Əliyevin rolu”. – “Dirçəliş-XXI əsr” jurnalı, Bakı, 2004, № 74-75,
2. Əliyev H.Ə. Müstəqilliyimiz əbədidir. I cild. Bakı, Azərbaycan nəşr., 1997, 612 s.
3. Qasımov M. Azərbaycanın xarici siyasəti Bakı, Mütərcim, 1997, 124 s.
4. Hacıyev M. Heydər Əliyevin Azərbaycan diplomatiyasında rolu və yeri. “Dünyaya baxış” jurnalı, Bakı, 2004, № 1-2
5. Hüseynov E. Azərbaycan Respublikasının Türkiyə ilə iqtisadi və mədəni əlaqələri. Bakı, AMEA, 2000, 27 s.
6. <http://medeniyyet.az/page/news/19468/Heyder-Eliev-ve-turk-dunyasi>.
7. Əliyev İ.H. Türkdillli dövlətlərin və topluluqların 10-cu dostluq, qardaşlıq və əməkdaşlıq qurultayı. // “Dirçəliş - XXI” əsr, 2006, № 102/103, s.37-42.
8. <http://www.respublica-news.az/heydaer-aeliyev-vae-turk-dunyasi>

СОВРЕМЕННЫЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ПРАКТИКЕ ПРЕПОДАВАНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА В КЫРГЫЗСКОЙ АУДИТОРИИ

Абыласынова Гулайым Изагалиевна*

Аннотация

В данной статье автор рассматривает использование современных образовательных технологий и активных методов обучения в практике преподавания русского языка в национальной, в частности, кыргызской аудитории. Несмотря на многочисленные образовательные технологии, которые используются в преподавании русского языка, на примере технологии организации самостоятельной работы студентов, которая позволяет повысить эффективность процесса обучения автор описывает различные формы и виды выполнения самостоятельной работы по русскому языку.

Ключевые слова: Образовательные технологии, инновация, самостоятельная работа, русский язык, кыргызские группы, неязыковые специальности.

MODERN EDUCATIONAL TECHNOLOGIES IN PRACTICE OF TEACHING THE RUSSIAN LANGUAGE FOR KYRGYZ AUDIENCE

Annotation

In this article, the author addresses the application of modern educational technologies and active learning methods in the practice of teaching the Russian language for the national, particularly Kyrgyz audience. Despite numerous educational technologies which are used in teaching Russian, for instance, technics for organizing students' independent work that allows increasing the efficiency of the learning process, the author describes various forms and types of implementations of independent studies.

Keywords: Educational technologies, innovation, independent study, Russian language, Kyrgyz audience, non-linguistic specialties.

В настоящее время в Кыргызской Республике русский язык продолжает играть важную, а может даже и ключевую роль во всех сферах жизни республики. Несмотря на неоднозначную языковую ситуацию, сложившуюся в последнее время в Кыргызстане, русский язык широко используется во многих сферах общественно-политической, научно-образовательной и культурной жизни. Потенциал русского языка в указанных сферах является мощной мотивацией для его изучения в современном кыргызстанском обществе. Анализ многочисленных бесед, опросов и результаты анкетирования, а также наши наблюдения свидетельствуют о том, что каждый школьник, студент, каждый молодой человек начинает остро осознавать необходимость владения русским языком, который становится одним из условий получения качественного образования, престижной работы, успешного профессионального и карьерного роста. В этой связи справедливо замечание Президента Международной Ассоциации преподавателей русского языка и литературы Вербицкой Л. А., что в последнее время наблюдается возрождение интереса к русскому языку, проявляется прагматизм и сегодня востребованы и конкурентноспособны те люди, которые хорошо знают русский язык.

В Кыргызской Республике русский язык имеет статус официального. Это закреплено Конституцией. Глава Кыргызского государства С.Жээнбеков отметил, что для него русский язык "стал окном в большой мир науки, знаний, литературы и искусства". «Знание языков, в том числе русского, — самый короткий путь к развитию личности. Кыргызстанцы в идеале должны знать три, а в лучшем случае еще больше языков. Мир становится для них не таким глобальным и сложным для путешествий, получения образования. И к нам приезжает много иностранцев, туристов. Поэтому знание языков только обогащает жизнь человека», — сказал С. Жээнбеков

В высших учебных заведениях Кыргызстана дисциплина «русский язык» является обязательным для изучения на первых курсах кыргызских групп всех специальностей. Предназначенный для студентов, окончивших национальную школу на родном языке,

* Иссык-Кульский государственный университет им. К.Тыныстанова, г.Каракол, Кыргызская Республика

дисциплина русский язык отражает отмеченное в Законе «Об официальном языке Кыргызской Республики» стремление кыргызского народа и других наций и народностей к овладению наряду со своим родным языком и русским языком в качестве языка межнационального общения.

Свободное владение русским языком как средством межнационального общения и приобщения к духовным ценностям отечественной и мировой культуры становится в настоящее время неперенным условием подготовки квалифицированного и компетентного специалиста и объективной необходимостью и потребностью всех граждан нашей республики. Владение русским языком нашим студентам поможет не только приобрести знания, которые позволят интегрироваться в мировое пространство, но и получить ключ к профессиональному успеху, уменьшить языковую зависимость, повысить чувство самодостаточности и уверенности в завтрашнем дне. Несмотря на тягу к изучению русского языка, его позиции в различных регионах ослабевают из-за нехватки учителей русского языка и литературы, недостаточно современных и качественных учебников и учебно-методических пособий, устарели методики преподавания русского языка, они не соответствуют требованиям современного общества и не формируют ключевых компетенций учащихся. На наш взгляд, созрела острая необходимость в разработке и внедрении таких технологий и методик обучения русскому языку студентов кыргызских групп, которые учитывали бы изменившийся статус русского языка, мотивы его изучения, реальную ситуацию в системе образования и запросы общества для подготовки активной, ответственной, творческой личности будущего специалиста, способного самостоятельно находить выход из различных жизненных ситуаций, строить и корректировать свою учебно-познавательную деятельность.

Целью изучения курса русского языка в кыргызской аудитории является совершенствование русской речи студентов в различных сферах коммуникации: разговорно-бытовой, общественно-политической, учебно-профессиональной, научной.

Курс русского языка и методика его подачи позволят сформировать социокультурные, коммуникативные, языковые компетенции, научат работать в команде, помогут аргументированно отстаивать свои позиции, правильно формулировать вопросы различного уровня сложности.

Для достижения указанных целей на занятиях русского языка в кыргызской аудитории широко и успешно применяются современные образовательные технологии. Широкое использование современных образовательных технологий на занятиях русского языка в кыргызской аудитории способствует не только усвоению материала, но и повышению интереса к изучаемой дисциплине, позволяет изменить характер «характер деятельности и взаимодействия субъектов образовательного процесса, происходит смена приоритетов – от трансляции знания к созданию условий для более полной реализации личностного потенциала» [3, 5]. Как справедливо замечает Н.В.Бордовская, «...овладение современными технологиями – это не просто дань моде, а потребность найти способы повышения результативности и эффективности профессиональной деятельности...» [3,10].

В процессе обучения русскому языку в национальной кыргызской аудитории успешно используются современные образовательные технологии такие как активные и интерактивные технологии и методы обучения: технологии программы РКМЧП (мозговой штурм, ИНСЕРТ, ЗИГЗАГ, РАФТ, ЗХУ и т.д.); беседы, дискуссии; игровые технологии; информационно-коммуникативные технологии; технология портфолио; технология проблемного обучения; технология модульного обучения; работа в малых группах; творческая мастерская; интерактивная лекция с презентацией; технология организации самостоятельной работы и др.

Позволим себе кратко остановиться на технологии организации самостоятельной работы студентов.

Вхождение отечественного образования в мировое образовательное пространство, реализация принципов Болонской декларации стимулируют активную самостоятельную работу студентов. Обучение студентов способам сознательного, самостоятельного приобретения и совершенствования знаний, навыков и умений, самостоятельное, активное и целенаправленное изучение учебного материала по русскому языку студентами кыргызских групп и дальнейшее применение полученных знаний в повседневной жизни является важнейшей составной частью учебной деятельности студентов. Технология организации самостоятельной работы студентов

по русскому языку уже сама по себе обеспечивает большую степень самостоятельности студентов и является важным условием повышения эффективности процесса обучения русскому языку, так как предполагает не передачу знания от преподавателя к студенту, а развитие умений и способностей ориентироваться в информационном пространстве. Задача преподавателя русского языка – так организовать самостоятельную деятельность, чтобы студенты ощущали удовлетворение от своей потребности познания, развивали и формировали новые интересы и потребности, удовлетворению которых способствовало бы знание русского языка. Интерес-мотив-успех-интерес – вот круг стимулов, побуждающий тех, кто изучает язык, к интенсивной самостоятельной работе по его совершенствованию. Никакие знания, не подкрепленные самостоятельной деятельностью, не могут стать подлинным достоянием человека. Здесь уместно будет привести высказывание великого Конфуция, который сказал: «Я услышал и я забыл, я увидел - и я запомнил, я сделал - и это стало моим».

Формы самостоятельной работы по русскому языку и формы контроля определяются тем целями и задачами, какие мы ставим перед нею. Но в каких бы формах ни осуществлялась бы самостоятельная работа студентов, мы видим ее цель не только в развитии навыков владения языком, но и в том, чтобы способствовать работе ума и души.

Технология организации самостоятельной работы по русскому языку в кыргызской аудитории может быть представлена в следующих видах:

- работа с научной, научно-популярной информацией, с различными текстами, художественной литературой, написание отзывов и рецензий на просмотренные научно-познавательные телепередачи;

- размышление и осмысление прочитанных текстов, извлечение и резюмирование различной информации в форме синквейнов, даймондов, двучастного дневника, сравнение через диаграмму Венна. Это и написание творческих эссе, подготовка рефератов, докладов, оформление тематических альбомов, составление слайдовых презентаций, видеороликов, буклетов, путеводителей, написание аргументирующих эссе, выводов состоявшихся дискуссий, конспектов, аннотаций, составление кластеров, формулирование тематических вопросов различных уровней по таксономии Блума, составление репортажей, интервью. Наш многолетний опыт показал, что студенты с наибольшим интересом выполняют задания, затрагивающие и волнующие молодежь - нравственные, остроактуальные проблемы, где обучающийся оказывается в ситуации реальной коммуникации.

Наиболее органично и адекватно поставленным целям в учебный процесс по русскому языку для студентов кыргызских групп вписались проектная технология и обучение в сотрудничестве, поскольку они обеспечивают не только наиболее успешное усвоение учебного материала, но и способствуют формированию и развитию ключевых компетенций, интеллектуальному развитию студентов, их самостоятельности и доброжелательности друг к другу и к преподавателю. Одновременно вырабатывается ответственность, умение работать в команде, четкая ориентация на сознательное развитие самостоятельного критического мышления.

Опыт нашей работы показывает, что студенты с большим увлечением и ответственностью работают в малых группах. Работа в малых группах - это одна из самых популярных технологий, когда для совместного выполнения заданий студенты организовываются в малые группы по 4-6 человек. Студенты работают в малых группах до тех пор, пока все вместе не освоят какой-либо предложенный материал, не придут к общему мнению по решению проблемы или не создадут какой-то творческий продукт, который затем презентуют в группе. Такое объединение дает всем студентам (в том числе и стеснительным) возможность участвовать в работе, практиковать навыки сотрудничества, межличностного общения (в частности, умение активно слушать, вырабатывать общее мнение, разрешать возникающие разногласия). Все это часто бывает невозможно в большом коллективе. Работа в малой группе - неотъемлемая часть многих интерактивных методов, например, таких, как мозаика, дебаты, общественные слушания, почти все виды имитаций и др. Так, к примеру, студенты в малых группах готовили презентацию по теме “Искусство в жизни студентов”. Одной малой группе пришлось подбирать материалы по микротеме “Волшебная сила музыки”, другая группа занялась подбором информации к микротеме «Живопись», третья группа презентовала тему «Киноискусство», четвертая группа представила свой проект «Искусство художников в

коллекциях Эрмитажа». Данная технология позволяет реализовать принципы самообучения и взаимообучения, самооценивания и взаимооценивания. Преподаватель всего лишь указывает траекторию движения студентов, направляет их, а студенты проявляя инициативу, творчество, ответственность выдают замечательные результаты. Здесь имеет место широкое использование Интернет-технологий, компьютерной технологии, обладающие огромным потенциалом в подготовке студентов всех специальностей. Информационно-коммуникационные технологии активизируют познавательную деятельность наших студентов, способствуют развитию положительной мотивации, помогают более полной реализации основного принципа работы – «обучение через исследование» способствуют. Внутри каждой малой группы студенты самостоятельно определяют роли каждого члена группы для выполнения общего задания: отслеживания, мониторинга активности каждого в решении задачи, культуры общения внутри группы.

Перечисленные технологии в процессе преподавания русского языка студентам кыргызских групп способствуют творческому усвоению курса «русский язык», формируют и развивают ключевые компетенции – коммуникативную, языковую, социокультурную, развивают критическое мышление студентов, способствуют формированию профессиональных качеств, необходимых специалисту XXI века.

Литература:

- Абыласынова Г.И. Формирование и развитие положительной мотивации студентов в процессе организации самостоятельной работы//Вестник Кыргызского государственного университета им. И.А.Арабаева. Серия: педагогика и психология.-Бишкек, 2010, с.15-18
- Дербишева З.К. Языковая политика и языковая ситуация в Кыргызстане // Russian Language Journal, Vol. 59, 2009
http://rlj.americancouncils.org/issues/59/files/Derbisheva_2009.pdf
- Современные образовательные технологии: Учебное пособие под ред.Н.В.Бордовской.-2-е изд., -М.:КНОРУС, 2011.-432 с.
- Сарсекеева Н.К. Инновационный потенциал и опыт использования новых технологий в изучении дисциплины «Русский язык для профессиональных целей»//Жизнь и язык в динамике.-Бишкек, 2012, с.231-235
[<https://ru.sputnik.kg/society/20171108/1036214114/o-russkom-yazyke-v-kyrgyzstane-otvet-zhehehnbekova.html>]
https://ru.sputnik.kg/press_video/20170606/1033715562/o-situacii-s-russkim-yazykom-v-kr-rasskazali-v-press-centre-sputnik-kyrgyzstan.html

СТИХОТВОРЕНИЕ «КОГДА ВЫ СТОИТЕ НА МОЕМ ПУТИ...» А.А. БЛОКА В КОНТЕКСТЕ ТУРГЕНЕВСКОЙ «НОВИ»

С.М. Аюпов * - Т.Е. Харисова * - С.Б. Аюпова *

Аннотация

Статья анализирует влияние любовной линии «Нови» на концовку блоковского стихотворения 1908 года. В работе доказывается, что совет лирического героя юной героине в известной мере обусловлен сменой любовного вектора главной героини «Нови»: от поэта, невротика Нежданова к человеку «жизни действительной» – Соломину.

Ключевые слова: Блок, Тургенев, «Когда вы стоите на моем пути...», «Новь», влияние.

THE POEM 'WHEN YOU STAND IN MY WAY ...' BLOCK IN THE CONTEXT OF TURGENEV'S 'NOVI'

Abstract

The article analyzes the influence of the love line "Novi" on the ending of the Blok poem of 1908. The work proves that the advice of the lyrical hero to a young heroine is to a certain extent due to the change in the love vector of the main heroine of 'Novi': from the poet, Nezhdanoff's neurotic to the person of the "real life" - to Solomin.

Keywords: Blok, Turgenyev, 'When you stand in my way ...', 'Novi', influence.

Тема «Тургенев и Блок» относится к малоизученным. В книге Л. Пильд «Тургенев в восприятии русских символистов (1890–1900-е годы)»¹ имеется глава «Блок и Тургенев», которая, как нам известно, является в настоящее время наиболее полным освещением данной темы.

Пильд, анализируя «тургеневское» в творчестве А. Блока, выдвигает положение о том, «что хотя Тургенев и не являлся для Блока столь важным автором, как, например, Толстой, Достоевский или Гоголь, но, тем не менее, постоянно находился в поле его пристального внимания»².

В ее работе исследуются непредназначенные автором для печати статьи, записные книжки, а также письма Блока, в которых упоминается Тургенев. В частности, Пильд утверждает, что тургеневские реминисценции у Блока немногочисленны, а сам «Тургенев знаменует для Блока синтезирующее, примиряющее начало в современном культурном процессе»³. С нашей точки зрения наибольший интерес в работе представляет постижение идейно-смысловой функции «тургеневских» реминисценций в художественных текстах Блока⁴. «Тургеневское» (Ю.И. Айхенвальд) у Блока прослеживается и в статьях М.В. Безродного⁵, Н.Г. Пустыгиной⁶, в последней работе речь, в основном, идет о блоковской рецепции «таинственных повестей» и стихотворений в прозе Тургенева.

В заключении диссертации С. Н. Патапенко «Природа конфликта в драматургии И. С. Тургенева» (2000) намечена перспектива изучения театрального наследия русского писателя, в частности, «взаимосвязей тургеневской драматургии с театральными идеями А. Блока»⁷.

* Атаюркский университет, г. Эрзурум, Турция

* Средняя школа номер 98, г. Уфа, Российская Федерация

* Атаюркский университет, г. Эрзурум, Турция

¹ Пильд, Л. Блок и Тургенев [Текст] / Л. Пильд // Тургенев в восприятии русских символистов (1890–1900-е годы). - Тарту, 1999. - С. 77-94.

² Там же. - С. 77.

³ Там же.

⁴ Так, Л. Пильд отмечает реминисценцию из «Отцов и детей» в статье поэта «О реалистах» и реминисценцию из «Песни торжествующей любви» в стихотворении «В дюнах» (1907); подчеркивает восприятие Блоком Г. Чулкова как писателя тургеневского типа.

⁵ Безродный, М.В. Из комментария к драме Блока «Незнакомка» [Текст] / М.В. Безродный // Биография и творчество в русской культуре начала XX века. Блоковский сборник IX. Тарту, 1989. С. 58-71.

⁶ Пустыгина, Н.Г. Тургеневские истоки концепции творчества Блока [Текст] / Н.Г. Пустыгина // Блоковский сборник XIV. - Тарту, 1998. С. 120-134.

⁷ См. об этом: Патапенко, С. Н. Природа конфликта в драматургии И. С. Тургенева: Дисс. на соиск. учен. ст. кандидата филол. наук [Текст] / С. Н. Патапенко. - Вологда, 2000. - 217 с.

Н. Т. Ашимбаева в статье «Тургенев в критической прозе И. Анненского» (2005) повторяет бытующее мнение о малозначительности тургеневского наследия для идейно-художественного мира Блока. В связи с этим она пишет: «Блок о Тургеневе высказывался крайне мало, и, видимо, творчество этого писателя не соприкасалось с его собственными творческими устремлениями, хотя Тургенев, несомненно, был среди тех писателей, которые играли существенную роль в той интеллигентски-дворянской среде, в которой Блок воспитывался»⁸.

В труде «Блок и его предшественники» (2000) З.Г. Минц, одного из крупнейших специалистов по изучению отечественных истоков в творчестве Блока, отмечены факты обращения поэта-символиста к творческому наследию Тургенева. Так, в главе «Блок и традиции демократической литературы» читаем: «Блок хорошо знал творчество Тургенева с детства, перечел его в 1902 г. Однако летом 1908 г., в год тургеневского и толстовского юбилея, он вновь обращается к произведениям этих художников. /.../ А в статьях о народе и интеллигенции Тургенев постоянно называется в одном ряду с писателями-демократами 1860-х гг.»⁹. В другом месте ее книги указывается на знакомство Блока с «Записками охотника»: «Даже в рукописных «журналах», сочинявшихся Блоком-ребенком, можно найти отражение «Бежина луга» и других рассказов из «Записок охотника»¹⁰.

В одном из разделов монографии «Тургеневский роман 1860-х годов в мире контекстов (опыт историко-культурного прочтения)» (2011) прослеживаются связи «Дыма» с поэмой Блока «Возмездие» (1910-1921) и некоторыми его стихотворениями¹¹.

Наша статья продолжает усилия предшественников в обнаружении и осмыслении тургеневской традиции в творчестве Блока, а конкретно: в его стихотворении «Когда вы стоите на моем пути/ Такая живая, такая красивая...» (6 февраля 1908), включенном в цикл «Фаина» (1906-1908)¹².

На связь его начальных стихов со словами умирающего Базарова «И теперь вот вы стоите, такая красивая... и какая молодая, свежая, чистая...»¹³, обращенных к Одинцовой, указывали в своих работах В.А. Мысляков «Базаров на «rendez-vous»»¹⁴ и В.А. Недзвецкий «Противники и братья по судьбе»¹⁵.

Думается, что концовка этого блоковского стихотворения (а не только его начало) также перекликается с тургеневской романной традицией, а именно с «Новью».

На наш взгляд, совет лирического героя Блока юной героине: «Чтобы вы влюбились в простого человека, / Который любит землю и небо / Больше, чем рифмованные и нерифмованные речи о земле и о небе...» в известной мере отражает эволюцию чувств Марианны от Нежданова к Соломину в «Нови».

Сначала Марианна влюбилась в Нежданова, человека, который любит «рифмованные и нерифмованные речи о земле и о небе» больше, чем «землю и небо», а потом ушла от него к Соломину, который, по мнению писателя, воплощает сам ход русской истории, обладает ясным и трезвым взглядом на жизнь. В отличие от «романтика реализма»¹⁶ Нежданова Соломин воплощает собственно реализм отечественной жизни того времени, для писателя он – отражение русского бытия, его почвы, его корней, или действительных «земли» и «неба», о которых говорится в этюде Блока.

Конечно, Нежданов любит в романе и реальными «землей» и «небом», но только в их прекрасных проявлениях, наслаждается красивыми утренними и дневными пейзажами, природа для него только «храм, а не мастерская», переиначивая слова из другого романа Тургенева. На протяжении всего романа Нежданов подчеркивает, что по натуре он эстетик и в силу этого не

⁸ Ашимбаева, Н.Т. Тургенев в критической прозе И. Анненского [Текст] / Н.Т. Ашимбаева // Достоевский. Контекст творчества и времени. - СПб.: «Серебряный век», 2005. - С. 238.

⁹ Минц, З.Г. Блок и традиции демократической литературы [Текст] / З.Г. Минц // Блок и его предшественники. - СПб.: Искусство - СПб., 2000. - С. 288.

¹⁰ Минц, З.Г. Блок и его предшественники [Текст] / З.Г. Минц. - СПб.: Искусство - СПб., 2000. - С. 734.

¹¹ Аюпов С.М., Аюпов И.С. Тургеневский роман 1860-х годов в мире контекстов (опыт историко-культурного прочтения). - Saarbrücken: LAP Lambert Academic Publishing. - 2011. - 176 p.

¹² Блок А.А. Полн. собр. соч. и писем в 20 томах. - М.: Наука, 1997. - Т. 2. - Стихотворения. - Книга вторая (1904-1908) - С. 198.

¹³ Тургенев И.С. Отцы и дети // Его же. Собр. соч. в 30 т. - Соч. Т. 7. - С. 183.

¹⁴ Мысляков В.А. Базаров на «rendez-vous» // Русская литература. - 1975. - № 1-2. - С. 89. С. 79-96.

¹⁵ Недзвецкий В.А. Противники и братья по судьбе // Литература в школе. - 1998. - № 7. - С. 35.

¹⁶ Тургенев И.С. Новь // Его же. Собр. соч. в 30 т. - Соч. Т. 10. - С. 384. Здесь и далее выделено нами.

может вписаться в народную среду, которая вблизи (сцена в кабаке) оказывается для него грубой и опасной.

«Больше» чем очаровательные виды «земли» и «неба» Нежданов «любит рифмованные и нерифмованные речи о земле и о небе...» (Блок): эстетической доминантой в герое является словесное творчество – это постоянная потребность, «страсть сильнейшая». На протяжении всего романа Нежданов пишет стихи в «заветную тетрадку», которую тщательно оберегает от своих товарищей-народников. В романе представлены сами стадии творческого акта: от первых смутных ощущений до набрасывания, оформления прояснившихся чувств и мыслей на бумагу. Так, читаем: «Нежданов до того углубился в свои думы, что понемногу, почти бессознательно, начал их передавать словами; бродившие в нем ощущения уже складывались в мерные созвучия... Пока он вел в голове эти расчеты — прежние созвучия опять зашевелились в нем. Он остановился, задумался... и, устремив глаза в сторону, замер на месте... Потом руки его, как бы ошупью, отыскивали и открыли ящик стола, достали из самой его глубины исписанную тетрадку...»¹⁷. Это тяга сочинять стихи столь велика в герое, что решительно берет верх над установкой служить делу пробуждения народа писанием пропагандистской литературы. В романе читаем: «Он вдруг вообразил, что его призвание — в деле пропаганды — действовать не живым, устным словом, а письменным; но задуманные им брошюры не клеились. Всё, что он пытался выводить на бумаге, производило на него самого впечатление чего-то фальшивого, натянутого, неверного в тоне, в языке — и он раза два — о ужас! — **невольнo сворачивал на стихи или на скептические личные излияния**»¹⁸. Здесь видно, что писание стихов – органическое свойство натуры героя.

Примечательно, что любовь Марианны к Нежданову зиждется на присутствии эстетики в герое, а ее отказ Маркелову мотивирован тем, что нет в нем никаких элементов изящного, художественного. В романе читаем: «Марианна не хуже его (Нежданова - авторы) восставала на эстетику; а собственно потому и не полюбила Маркелова и не пошла за него, что в нем не существовало и следа той самой эстетики! Марианна, конечно, в этом даже себе самой не смела сознаться; но ведь только то и сильно в нас, что остается для нас самих полуподозренной тайной»¹⁹.

В романе Марианна не раз обращается к тетрадке стихотворений Нежданова, ее постоянное внимание к ним и есть, по словам писателя, та «полуподозренная тайна» ее души, ее невольная симпатия к художественному слову, к поэзии, которую она не хочет обнажать, но которая живет в недрах ее «я».

Но в отличие от Нежданова, желание Марианны участвовать в народническом движении также есть органическая потребность ее существа. Она хочет немедленно пожертвовать собой во имя дела, она верит в него. Вот почему она покидает Нежданова и выбирает Соломина. Эстетическая натура Нежданова, не принимающая жизнь в ее серости и обыденности, в ее грубости и грязи губит любовь Марианны к нему.

Недаром Нежданов, попав в круговорот жизни и личной, и общественной после приезда к Сипягиным, произносит характерные слова: «Фу! Какая скверность жизнь! — воскликнул он наконец»²⁰, Позже, после своего первого хождения в народ, герой признается Марианне: «Ох, трудно, трудно эстетику соприкасаться с **действительной жизнью!**»²¹. А в конце романа он уходит навсегда от этой «скверности», «действительной жизни», застрелив себя.

Показательно, что в момент самоубийства героя от него отвернулись «действительные» небо (природа) и земля (люди). В романе читаем: ««...Нежданов проскользнул в палисадник. День был серый, небо висело низко, сырой ветерок шевелил верхушки трав и качал листья деревьев; (...) Потом он внимательно посмотрел на окна флигелька... «Если кто-нибудь меня увидит в эту минуту, — подумал он, — тогда, быть может, я отложу...» **Но нигде не показалось ни одного человеческого лица... точно всё вымерло, всё отвернулось от него, удалилось навсегда, оставило его на произвол судьбы.** ... Тогда Нежданов, взглянув сквозь кривые сучья дерева, под которым он стоял, **на низкое, серое, безучастно-слепое и мокрое небо**, зевнул,

¹⁷ Там же. С. 156-157; 158.

¹⁸ Там же. - С. 214.

¹⁹ Там же. С. 214.

²⁰ Там же. С. 262.

²¹ Там же. С. 323.

пожался, подумал... приложил к груди револьвер, дернул пружину курка...»²². Нежданов воспринимает мир, бытие прежде всего в эстетическом ракурсе. Думается, за узость мировосприятия, за невозможность объять жизнь во всей ее полноте, во всем ее богатстве, герой обречен «землей» и «небом» на самоуничтожение. В эпизоде с самоубийством вокруг героя – пустынный мир. Нежданов – это герой, нежизненный с самого начала романа: не случайно в театре он смотрит пьесу «Не в свои сани не садись» Островского. «Народнические сани» не его удел, эстетик сел туда по ошибке.

Напротив, Соломин (неслучайно он наделен такой фамилией, указующей на основу российского бытия середины XIX века – крестьянский мир, дома которого были крыты, как правило, соломой) любит жизнь прежде всего в ее повседневности, воспринимает реальность сквозь нужды и чаяния простого народа, из которого вышел и сам.

В романе Тургенева он олицетворяет низовую, многомиллионную Россию, говоря словами Блока, ее «землю» и «небо», ее основы. Вместе с тем Соломин развит, образован, цивилизован, приобщен к европейской (английской) культуре. Соломин – это усовершенствованный Литвинов из «Дыма», который тоже учился за рубежом (в Германии, агрономической науке). В отличие от героя «Нови» Литвинов – дворянин (как и Базаров), и в силу этого далек от понимания самосознания простого народа. Мы видим процесс опрощенья тургеневского героя от Базарова и Литвинова к Соломину. Если Базаров, герой «наполовину выросший из почвы» (его дед «землю пахал»), то Соломин с его говорящей фамилией, целиком вышел из почвы, а не наполовину. Это герой, отражающий «землю» и «небо» в их народном понимании в отличие от Нежданова, для которого эстетическое, художническое восприятие окружающего мира превыше всего.

Реалистичность, жизненность, почвенность Соломина утверждается в финале произведения устами Паклина, за которым в данном случае стоит автор. В романе читаем: «Вы смотрите на Соломина: умен — как день, и здоров — как рыба... Как же не чудно! Ведь у нас до сих пор на Руси как было: коли ты живой человек, с чувством, с сознанием — так непременно ты больной! А у Соломина сердце-то, пожалуй, тем же болеет, чем и наше, — и ненавидит он то же, что мы ненавидим, да нервы у него молчат и всё тело повинуетя как следует... значит: молодец! Помилуйте: человек с идеалом — и без фразы; образованный — и из народа; простой — и себе на уме... Какого вам еще надо?»²³. Вот еще одна характеристика героя Паклиным: «... а знаете, что настоящая, исконная наша дорога — там, где Соломины, серые, простые, хитрые Соломины!»²⁴ Напротив, по Паклину (и по Тургеневу), индивиды типа Нежданова, эстеты, это больные люди в современном обществе. «Ведь у нас до сих пор на Руси как было: коли ты живой человек, с чувством, с сознанием — так непременно ты больной!»²⁵. Время таких (больных) людей, полагает писатель, прошло на Руси, а потому Нежданову противопоставлен в романе здоровый и здравомыслящий Соломин.

Мы полагаем, что совет лирического героя Блока юной особе в указанном стихотворении навеян любовной линией «Нови»: уходом Марианны от эстетика-невротика и стихотворца Нежданова к Соломину, человеку «жизни действительной», вышедшему из народа и верящему в него.

Список литературы

1. Блок А.А. Полн. собр. соч. и писем в 20 томах. - М.: Наука, 1997. - Т. 2.- Стихотворения. - Книга вторая (1904-1908) - С. 198.
 2. Тургенев И.С. Отцы и дети // Его же. Собр. соч. в 30 т - Соч. Т. 7.
 3. Тургенев И.С. Новь // Его же. Собр. соч. в 30 т. - Соч. Т. 10.
- Научная литература
4. Ашимбаева, Н.Т. Тургенев в критической прозе И. Анненского // Достоевский. Контекст творчества и времени. - СПб.: «СеребряныйAD век», 2005.

²² Там же. С. 375-376.

²³ Там же. С. 387-388.

²⁴ Там же. С. 388.

²⁵ Там же. С. 387.

5. Аюпов С.М., Аюпов И.С. Тургеневский роман 1860-х годов в мире контекстов (опыт историко-культурного прочтения). - Saarbrücken: LAP Lambert Academic Publishing. – 2011. – 176 р.
6. Безродный, М.В. Из комментария к драме Блока «Незнакомка» // Биография и творчество в русской культуре начала XX века. Блоковский сборник IX. Тарту, 1989. С. 58-71.
7. Минц, З.Г. Блок и традиции демократической литературы // Блок и его предшественники. – СПб.: Искусство – СПб., 2000.
8. Мысляков В.А. Базаров на «gender-vous» // Русская литература. – 1975. - № 1-2. – С. 79-96.
9. Недзвецкий В.А. Противники и братья по судьбе // Литература в школе. – 1998. - № 7. – С. 35.
10. Патапенко, С. Н. Природа конфликта в драматургии И. С. Тургенева: Дисс. на соиск. учен. ст. кандидата филол. наук – Вологда, 2000. – 217 с.
11. Пильд, Л. Блок и Тургенев // Тургенев в восприятии русских символистов (1890–1900-е годы). - Тарту, 1999. - С. 77-94.
12. Пустыгина, Н.Г. Тургеневские истоки концепции творчества Блока // Блоковский сборник XIV. – Тарту, 1998. С. 120-134.

GELENEKSEL TOPLUMDAN MODERNLİĞE KİMLİK TARTIŞMALARI

Dr. Erdi Aksakal*

Özet

Tarihsel süreç içerisinde dönemsel olarak toplum ve birey, belirli değişim, dönüşüm dalgaları içerisinde algı ve kimlik değişimine uğramıştır. Tarım devrimi, sanayi devrimi ve özellikle 1970lerde başlayıp etkisini günümüzde artırarak devam ettiren küreselleşme bu süreçlerden en önemlileridir. Tam olarak geleneksellikten modernliğe ve hatta farklı modernlik, akışkan modernlik olarak belirtilen sürece kadar, toplum olma, devlet olabilme ve ulus devlet olma adına tarihsel, siyasal sürecin aktörleri de aynı oranda değişmiştir. Bu bağlamda kimlikler ve etnisite de aynı değişim dönüşüm içerisinde anlam ve içerikler kazanmaya başlamıştır. Bu çalışma, özellikle kimlik üzerine farklı yaklaşımları ve bu farklı yaklaşımları benimsemiş olan belli başlı düşünürleri ele almayı ve kimliğin nasıl kazanıldığına dair teorik tartışmalara yer vermeyi amaçlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Geleneksel Toplum, Kimlik, Modernite, Postmodernite.

DISCUSSIONS OF IDENTITY FROM TRADITIONAL SOCIETY TO MODERNITY

Abstract

In the historical process, the society and the individual have periodically undergone certain changes, perceptions and identity changes within the transformation waves. Agricultural revolution, industrial revolution, and globalization, which started in the 1970s and continued to affect today, are the most important of these processes. Exactly from tradition to modernity up to the process different modernity, specified as fluid modernity, in the name of being a social state, being a state and being a nation state, the actors of the historical political process have also changed at the same rate. In this context, identities and ethnicity have started to gain meaning and content in the transformation of the same change. This study aims to address the main thinkers who have adopted different approaches to identity and these different approaches, and to provide theoretical discussions on how identity is acquired.

Key Words: Traditional Society, Identity, Modernity, Postmodernity.

Giriş

İnsanoğlu toplu halde yaşamaya geçişinden bugüne durmaksızın hem toplum üzerine hem de sosyal ilişkiler üzerine düşündüğü ve fikirler ürettiği açıktır. Ancak bu düşünme şekli 19. Yüzyıl'da bir metodoloji ve epistemolojiye sahip bilim olarak sosyolojinin doğuşundan önce farklı bir yol izlemiş, dönemsel olarak farklı figürlere sahip olmuştur. Özellikle sosyolojinin doğuşundan önce toplum, gerçeklik, kimlik, statü gibi konular üzerine üretilen dil ve oluşturulan çerçeve daima farklı olmuştur. Bu bağlamda 18. Yüzyıl Aydınlanma söz konusu dönemlerin hem en son hem de en zengin içeriğe ve malzemeye sahip dönemi olarak varlığını göstermiştir. Örneğin, kullanılan dil siyaset ağırlıklıdır ve Aydınlanma döneminin temel figürü bireyci bir okumaya sahip filozof figürüdür. Toplumsal ve toplumsala ait birtakım kavramların, -kimlik, etnisite, milliyet gibi- felsefe dışında, kendisini normatif mecradan kurtarmış, kendine has teorik ve metodolojik bir çerçevede algılanacağı fikri henüz doğmamıştır.

Toplum ve sosyale ait konular üzerine algılanış biçiminin geleneksel toplumdan moderniteye doğru değiştiği, yeni anlamlar kazandığı fikri, modernitenin nüve halinde ortaya çıkmaya başladığı dönemden günümüze kadarki sürece kadar incelendiğinde haklı bir zemine oturmaktadır. Özellikle geleneksellikten modernite sürecine geçiş, Aydınlanma döneminin akıl, birey ve ilerleme kavramlarına yüklemiş olduğu anlamlandırmaya tekabül eder. Bu akıl, birey ve ilerleme üçlüsü etrafında şekillenen süreç ise sosyolojinin doğuş şartlarını hazırlar. Toplumun, bireyin, kimliğin ve gerçekliğin tanrı ve doğaüstü güçlerle tanımlandığı süreçten, aklın ve bireyin merkezde olduğu sürece doğru bir ilerlemeden bahsetmek mümkündür. Aynı zamanda aklın ve bireyin merkezde olduğu, bunun yanında Hristiyan teolojisine ait ilerleme kavramının ise modernite alanı ile açıklandığı süreç, 1970lerden sonra çok daha derin anlamlar kazanmaya başlamış, özellikle modernite küresel boyutta toplumsal, siyasal hayatı etkilemeye başlamıştır. İşte tam bu noktada geleneksel dünyanın toplumu ve görülmeyen bireyi, sahip

* Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Erzurum, Türkiye

olduğu kimlik üzerinde bir eksen kaymasına rastlar ve yeni anlamlar ve dünyalar ile karşılaşır. Bu yeni anlam ve yeni dünya konjonktürü, geleneksel dünyanın topluluğuna yeni kimlikler, yeni statüler ve anlamlar kazandırır. Aynı zamanda toplumun dünyevi ve dünya ötesi anlayışına yön veren, bulunduğu konumu belirleyen kutsallık anlayışı da aynı ölçüde değişir. Bu çalışma geleneksel dünyadan modern dünyaya toplumun kazandığı kimlik ve etnisite anlayışına vurgu yaparak, değişen ve gelişen toplumsal, kültürel hayatın karşısında yeni kimliklere pencere açmayı amaçlamaktadır.

Modernizme Açılan Kapı; Aydınlanma Düşüncesi

İngilizce “light” (Işık) sözcüğünden türetilen “enlightenment” kavramına karşılık gelen Aydınlanma, toplumsal anlamda değişim dönüşümün yaşandığı, modernitenin nüve halinde var olduğu döneme ve felsefeye tekabül etmektedir. Felsefedir; çünkü spekülative bilgi üretme şekline sahip, iyi ve olması gerekene felsefi bir çizgide cevap vermekle yetinmektedir. Ancak toplumsalın dışında bir bilgi üretme şekline sahip olmasa da, geleneksel dünyadan kopuşu simgelemesi bakımından önemlidir. *Aydınlanma çağı, insanlık tarihinde akıl ve düşüncenin bireyin en güçlü yetisi olarak birleşmiş bir biçimde, dünyanın ve toplumun metafizik ve mistifiye edilmiş anlaşılmasına dayalı geleneksel toplum ve bilgi yapılarının ortadan kaldırmasını ifade etmektedir* (Çiğdem, 1997: 21). Söz konusu felsefe anlayışı ve dönem, gerçekliği, dar, akılcı olmayan görüşten kurtarıp, akılcı bilgiye ve aklın eylemini örgütleyen bir topluma katılmaya açılmasını sağlayan bir disiplin olarak karşımıza çıkmaktadır (Touraine, 1995: 25). Akıl ve birey üzerinde o kadar geniş ve etkileyici bir tesir yaşanmıştır ki, dönem, kutsallaştırılmış bireyin özgürleşme miti ile sahneye çıkmıştır. Özellikle Bacon, Spinoza ve Descartes gibi isimler akılcı felsefe silahıyla düşüncelerine yön vermiştir. Ancak bu dönemin akla ve bireye mutlak üstünlük yüklediği gerçeği, 1751, Diderot tarafından yayına hazırlanmış 17 ciltlik Ansiklopedi ile açığa çıkmaktadır. Din karşıtlığı ve geleneksel olandan uzaklaşmak adına yayına hazırlanan bu ve bunun gibi çalışmalar, toplumsal düzenin tanrı iradesi ile değil insan-akıl iradesinin bir ürünü olarak algılamının zeminini hazırlamıştır. Akıl ve bireyin gerçekliğin merkezine oturduğu bu süreçte, toplumun metafizik ve dinsel alanından çıkarıldığı ve dünyevi düzleme yerleştirildiği bir anlayış hâkim olmuş, Habermas’ın deyişiyle “modernlik Projesi” nin esası oluşmaya başlamıştır (Aslan, Yılmaz, 2001: 96). *Aydınlanma, insanlığı, eleştirel aklın kullanılmasıyla mitten, batıl inançtan, gizemli güçlere ve doğa güçlerine tabi olmaktan kurtarmayı amaçlamıştır* (Dochherty, 1995: 14; Şaylan, 1996: 16).

Modernleşme Süreci ve Kimlik

Modern kelimesi latince “modernus” kelimesinden türetilmiştir. Modernus ise Latince Mododan türetilmiştir ve bu kelimenin anlamı hemen şimdi demektir. Modern kelimesi Latince Modernus şekliyle ilk kez 5. yüzyılda Hristiyan dünyasını Romalı ve Pagan geçmişten ayırmak için kullanılmıştır (Kızılçelik, 1994: 87). Esasen bir zaman kavramı gibi algılanan modernus köken olarak, eskiye karşı ortaya atılmıştır (Therborn, 1996: 61). Modern Dönem olarak ifade edilen devre zamansal olarak Orta Çağın bitişinden başlatılmakta ve İkinci Dünya Savaşı yıllarına kadar getirilmektedir (Clippinger, 2001: 251). Modern olmak, tarihsel gelenek karşısında, dışsal otoriteler karşısında bir özerklik talep etmek demektir. Bu talep, insanın toplumsal olarak kendi kendisini yönlendirme ve temelde özerk olma arzusunu ifade eder (Küçük, 1994: 206).

Durkheim, Spencer ve Parsons gibi sosyologlara göre modernlik, farklılaşmanın, uzmanlaşmanın, bireyselleşmenin, karmaşıklığın, sözleşmeye dayalı ilişkilerin, bilimsel bilginin ve teknolojinin hâkim olduğu bir yaşam şeklidir (Aslan, Yılmaz, 2001: 98). Özellikle Durkheim, hızlı sanayileşmenin getirdiği sorunlara çözüm bulması maksadıyla dayanışmacılık fikrini ortaya atmıştır. Sosyolojiyi kullanarak toplumsal bütünleşmeyi sağlamaya çalışan Durkheim, dayanışma merkezli ahenkli bir topluma vurgu yapmaktadır. Aynı zamanda mekanik ve organik dayanışma modelleri ile siyasal örgütlenme ve devlet üzerinde yorum yapmaktadır.

Kimlik konusunda ise sosyolojik ve psikolojik literatürü yirminci yüzyılın gerisine kadar götürmek mümkündür (Aka, 2010: 20), James, Cooley, Mead, Simmel hemen akla gelen ilk örneklerdir. Felsefe ve edebiyat alanlarında da kimlik konusu işlenmiştir. Örneğin Locke (1690)'un “İnsanı Anlama” adlı makalesinde; Locke'dan altı yüz yıl önce de Hint filozoflarının çalışmalarında (Harré, 2000: 64-6); *Shakespeare' in 'Tüm Dünya Bir Sahnedir, Onu Olduğu Gibi Sev' adlı oyununda kimlik ve farklılık konularına vurgu yapılmıştır. Ayrıca kimliği yansıtan entelektüel geleneğin ihmal edilmemesi gerekir* (Williams, 2000: 13-30). Ancak bunlardan önce kimlikten ne anladığımızı açıklamamız gerekmektedir.

Latince idem kökünden gelen ve aynılığı, sürekliliği içeren kimlik (identity) terimi uzun bir tarihe sahne olduğu halde, yirminci yüzyıla kadar popüler bir terim olarak kullanılmamıştır. Latince “idem” kökünden gelen, İngilizcedeki karşılığı “identity”, Fransızca’daki karşılığı ise “identité” olan kimlik, en kısa anlamıyla aynılığı ve benzerliği ifade eden bir kavram olarak ortaya çıkmıştır (Kılıçbay, 2003, 161; Şimşek, 13). Zaman içinde süreklilik göstererek değişime uğrayan kimlikler modernleşme döneminde de aynı değişim dönüşüme tabi olmuştur.

İnsan düşüncesindeki dünya imajını bizden ben merkezliye çevirerek, nasıl yaşamalı ve kendini nasıl tanımlamalıym sorularına farklı cevaplar üreten modernleşme, aslında bu soruların cevaplarını bir bakıma bireyin kendi özgül iradesine bırakmıştır. Modernleşme ile birlikte İlâhi takdir hayat projesiyle kader, yapılan işle yer değiştirmiştir. Kişinin içine doğduğu insan doğası, kişinin kendisine biçip uyduracağı kimlikle yer değiştirmiştir.

Ulus-devlet, laikleşme, kentleşme gibi yeni kavram ve olgular, toplumsal dinamik bir yapıya kavuşturmuş, bu dinamizm içerisinde devletler, bireylerin kimliklerini şekillendirmeye çalışmıştır. Devlet bu şekillendirmeyi sağlarken, iletişim araçlarını kullanmış, bireylere toplum içerisinde rol ve statülerini dağıtmada faydalı olmuştur. Modernleşmeyle birlikte geleneksel dünyadan çok farklı bir biçimde, devletler iktidarlarını devam ettirmek için ideolojisini üretmek ve yaymak için bu iletişim araçlarını kullanmıştır. Çünkü iktidar olma kabiliyetini ve meşruluğunu geleneklerden, doğaüstü güçlerden ve tanrının gölgesi olmak gibi metafiziki alanlardan alan iktidarlar artık moderniteyle beraber, demokrasi, akıl, birey, insan hakları ve gerçekliğin bilime göre tanımlandığı süreçte farklı yollara başvurmalı ve kimlik, rol ve statüleri buna göre ayarlamalıdır. Tüm bunların yanında İngilizcedeki nationun karşılığı olarak kullandığımız ulus kavramı, kimlik bağlamında ayrı bir yere ve öneme sahiptir. Ortaya çıkan ve toplumları baştan şekillendiren ulus fikrinin oluşumu ise milliyetçilik akımını hızlandırmıştır. Milliyetçilik duygusu tarihin bütün toplumlarında, bir mensubiyet duygusu olarak her daim yer almıştır. Birlikte yaşamak, aynı coğrafyayı paylaşmak, belirli inanış ve kültürel davranışları yerine getirmek, aynı tarihi kaderi paylaşmak ve bunun gibi benzeri ortaklıklardan doğan tabii mensubiyet, bahsini ettiğimiz duygunun oluşmasını sağlar. İşte bunlar gibi var olan bütün yapıp etmeler ne kadar çok olursa, bağlılık ve homojenlik o denli fazla olur. Aynı şehirde oturmak, aynı dili konuşmak, aynı-hemen hemen aynı- doğruyu ve yanlış tanımlamak, dahası genel olarak aynı kültürü paylaşmak insanlar arasında ki bağı daha güçlü kılmaktadır. Milliyetçilik, genellikle, milli kendinin-bilincini, etnik ya da linguistik kimliği, politik ifadesini arayan bir doktrinin merkezi ilkelerine dönüştüren bir ideoloji (ya da bir davranış formu) olarak görülür (Vincent, 2006: 382). Milliyetçilikle ilgili ilk açıklamalar eski etnik gruplar ya da kabileler ile özdeşleştirilir. Ki böylesi yaklaşımlar milliyetçiliği normatif bir kategoriden ziyade biyolojik bir kategori olarak açıklama eğilimindedir. Ancak milliyetçilik üzerine yazılan birçok eserde ortak olan nokta şudur ki, milliyetçiliğin yirminci yüzyıl öncesinde sistematik ve belirli bir kuramsal çerçeve dâhilinde ele alınmadığı görüşü. Bu dönemin eserleri, daha çok felsefi ve ahlaki kaygılarla üretiliyor, milliyetçiliğin iyi ya da kötü yanlarını tartışıyor. Söz konusu tarihçi ve felsefeciler, milletin ve milliyetçiliğin doğallığını sorgulamıyorlardı. Aralarında ki büyük farklılıklara karşın Aydınlanmacı liberaller de, muhafazakârlar da, Marksistler de bu inancı paylaşıyorlardı.

Ulusallaşma süreci ile birlikte ortaya çıkan ulus-devlet yapısı modern dönemin siyasal görünümüdür. İmparatorlukları parçalamaya ve dağılmaya götüren bir değişim olarak ortaya çıkmıştır. Ancak modernleşme sürecinde ortaya çıkan sosyal hareketliliğin, asimilasyonun önüne geçtiği durumlarda (asimilasyon yavaş sosyal hareketlilik hızlı) ulusal bütünleşmenin yerini etnik ulusçulukların aldığı olmuştur. (Kurubaş, 2008, 18). *Böyle bir durum daha ilerleyen dönemlerde ulus-devlet yapısının tam olarak oluşturamamış toplumlar için önemli sorunlar ortaya çıkarmıştır* (Çiydem, Aktaş, 2014: 108).

Sonuç

İnsanların ve toplumların gerçekliğin merkezine tanrı ve onun iradesini, doğa ve doğaüstü güçlerin etkisini yerleştirdikleri geleneksel dünya özellikle Aydınlanma felsefesinin merkeze aklı ve bireyi koyarak özgürleştirdiği mit ile tamamen değişmektedir. Geleneksel dünyanın doğuştan sahip olduğu kimlik, statü ve bazı kesimlerin toplumu yönetme gücü, modern dünya ile tamamen değişmiştir. Sosyale ilişkin yorumlama gücü bir anlamda dinin etkisinden kurtarılmış, bireyler gelenekselliğin sarmaladığı birtakım görülmez güçlerin etkisini kırmayı başarmıştır.

Dünyevi olanın kutsallaştırılarak anlam kazandığı ve topluma yön verme gücünün şekle büründüğü gelenekselliğin ötesinde artık modernite ile birlikte kutsal olanlar dünyevileşmeye

başlamıştır. Ancak meşruluğunu geleneklerden ve tanrıdan alan otoriteler, artık merkeze aklın yerleşmesi ile meşruluk kaynaklarını değiştirmek ve buna göre hareket etmek mecburiyetinde kalmışlardır. İşte bu aşamadan sonra, özellikle ulus-devlet inşasına denk gelen süreçten sonra otorite ve yönetme kabiliyetine sahip olmak isteyenler vatandaşlarıyla farklı bir kimlik ve statü ilişkisine girmek durumunda kalmıştır. Buda modernitenin sağladığı teknoloji ve iletişim araçlarının sayesinde ancak farklı yöntemlerle gerçekleşmiştir.

Kaynakça

- Aka A., Kimliğe Teorik Yaklaşımlar C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, Mayıs 2010, Cilt: 34, Sayı: 1, 17-24
- Aslan S, Yılmaz A., Modernizme Bir Başkaldırı Projesi Olarak Postmodernizm C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 2, Sayı 2.
- Clippinger D., “Modernism”, Encyclopedia of Postmodernism, (Ed. Victor E. Taylor and Charles E. Winquist), KY. USA: Routledge, 2001, p.251.
- Çiğdem A., Akıl ve Toplumun Özgürleşimi, Vadi Yayınları, 2. Basım, Ankara 1997.
- Docherty, Thomas D., “Postmodernizm: Bir Giriş”, Postmodernist Burjuva Liberalizmi, (Türçesi: Yavuz Alogan), Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1995.
- Çiydem E., Aktaş E., Modernite Ve Kimlik 21-ci əsrin pəncərəsindən Mədəniyyət və Kimlik Beynəlxalq Simpoziumun materialları 26-28 May 2014.
- Harré, R., (One thousand years of philosophy. Oxford: Blackwell, 2000.
- Kılıçbay, M. A., Kimlikler Okyanusu. Doğu Batı. (2. Basım). 6(23). 161-165. 2003.
- Kızılcıkelik S., “Postmodernizm: ‘Modernlik Projesine’ Bir Başkaldırı”, Türkiye Günlüğü, Sayı: 30. 1994.
- Kurubaş, E., Etnik sorunlar: Ulus-Devlet ve Etnik gruplar. *Doğu-Batı*. 2(44). 11-41.2008.
- Küçük M., “Postmodernin Modern Karakteri Yada Dönemleştirmenin İronisi”, Modernite versus Postmodernite, (Derleyen: Mehmet Küçük), Vadi Yayınları, Ankara 1994.
- Şaylan G., Çağdaş Düşünce Akımları: Postmodernizm, (Ders Notları), TODAİE Yayınları, Ankara 1996.
- Therborn G., “Modernlik Yoluyla Modernliğe Giden Yollar”, Postmodernizm ve İslâm Küreselleşme ve Oryantalizm, (Derleme: Abdullah Topçuoğlu-Yasin Aktay), Vadi Yayınları, Ankara 1996.
- Touraine A., Modernliğin Eleştirisi, (Çev: Hülya Tufan), Yapı Kredi Yayınları, 1995, İstanbul.
- Williams, R., Making identity matter: Identity, society and social interaction. Durham: Sociologypress, 2000.
- Vincent A., *Modern Politik İdeolojiler*, Paradigme Yayıncılık, (Çev: Tüfekçi, Arzu), İstanbul 2006.

RUS DİLBİLİMCİLERİN DİLBİLGİSEL ÇALIŞMALARINDA BELİRTİSİZ ZAMİR KAVRAMI

Ali AKYAR*

Özet

Rus dilinde zamir kavramı, dilbilimcilerin terim anlamı dışında uzlaşamadıkları konulardan birisidir. Özellikle zamirlerin sözcük türü olarak kabul edilip edilmediği günümüze kadar süregelen bir tartışma konusu olmuştur. Öyle ki bazı dilbilimciler zamirlerin bağımsız bir sözcük türü olduğunu ileri sürerken bazıları ise zamirleri isim, sıfat, sayı ve zarf gibi diğer sözcük türleri arasında bölüştürmüşlerdir. Bu çalışmada, Rus dilbilimcilerin eserlerinde Rus dilindeki belirtisiz zamir kavramı ve bu zamirlerin dilbilgisel ve anlamsal özellikleri araştırılacaktır. Ayrıca bu zamirlerin hangi kelime ya da kelimelerden türedikleri, cümlede nasıl kullanıldıkları ve cümleye nasıl bir anlam kattığı konuları ele alınacaktır.

Anahtar kelimeler: Dilbilgisi, zamir, belirtisiz zamir, dilbilgisel ve anlamsal özellikler.

Abstract

The concept of pronoun in the Russian language is one of the things that linguists cannot agree with except the meaning of the term. Especially, whether or not the pronouns are accepted as the parts of speech has become a controversial subject. Some linguists have claimed that pronouns are an independent part of speech, while others have divided pronouns among other parts of speech such as name, adjective, number, and adverb.

In this study, the concept of indefinite pronoun in Russian language in the works of Russian linguists and the linguistic and semantic features of these pronouns will be investigated. In addition, it will be handled how indefinite pronouns are used in sentences and what these give sentence meaning.

Key words: Parts of speech, pronoun, indefinite pronoun, grammatical and semantic features.

Giriş

Rus dilinde cümlede isimlerin, sıfatların, zarfların ve sayıların yerine kullanılan, diğer nesnelerle ilgilerini gösteren sözcük ya da sözcük türlerine zamir denir. Zamirlerin belirgin sözcük anlamı cümle içerisinden elde edilir. Bu kuraldan yola çıkarak belirtisiz zamirlerin kelime anlamlarının cümle içerisinden yani diyalog esnasında ortaya çıktığı unutulmamalıdır. Çünkü bu zamirler cümlede yapı olarak olumlu kullanılırken bazı durumlarda anlamı olumsuz başka bir deyişle o kişiye ya da nesneye değer, önem gösterme ya da göstermeme anlamında kullanılabilirler.

Rus dilinde belirtisiz zamirler belirsiz bir nesneyi, belirsiz bir kişiyi, belirsiz bir zaman ve sayıyı gösterirler. N.S. Valgina, D.E. Rozental ve M.İ. Fomina'nın araştırmalarına göre Rus dilindeki belirtisiz zamirler kişiler ve nesneler üzerinde tahmini bir belirtme anlamına sahiptirler. Bu yazarların araştırmalarına göre belirtisiz zamirler soru zamirinden (**кто, что, чей, какой** gibi) ve ilgi zamirlerinden vurgulu “**не-**” öneki yardımıyla, “**кое-**” prefiksiyle ve **-то, -либо** ve **-нибудь** son ekiyle türemişlerdir. “**-то, -нибудь** ve **кое-**” birer ilgeçtir ve cümlede zamir ya da zarf olarak kullanılırlar. “**Не**” ise Rusçada olumsuzluk eki olarak bilinse de bazı cümle yapılarında soru zamirleriyle birleşip yeni bir kelime olarak belirtisiz zamir göreviyle kullanılabilirler.

RUS DİLBİLİMCİLERİN DİLBİLGİSEL ÇALIŞMALARINDA BELİRTİSİZ ZAMİR KAVRAMI

Kendini sürekli yenileyen bir olgu olarak dil, bilim insanlarının daima ilgi odağı olmuştur. Dil sistemi çok esnek bir yapıya sahiptir. Öyle ki bir kelimeden farklı söz grupları türeyebilir, gramer açısından özellikleri değişebilir ve cümlede farklı bir sözcük türüyle başka bir sözcük türüne dönüşebilir. Dildeki bu esnek yapı V.N. Migrin, V.V. Babayeva, O.M. Kim ve V.V. Şigurov gibi bilim insanlarının ilgi odağı olmuştur. Burada V.N. Yartseva'nın dil sistemiyle ilgili biçimsel kıyaslamasını hatırlamak gerekir. Yartseva (1980: 103) dil sistemini “Birbirine bağlı halkaları bulunan, kısmen ortak öğeleri paylaşan, bir halkadaki özelliği diğer halkaya aktaran oval şeklinde, kapalı bir zincir halkaları şeklinde” tasvir etmiştir.

Aynı soydan olmayan dillerin sözcük türlerini öğrenmek dilbilgisel açıdan bazı zorluklar ortaya çıkarabilir. Rus dilini öğretme çalışmalarında belirtisiz zamirleri öğrenme konusunda farklı yöntemler

* Ardahan Üniversitesi, Ardahan, Türkiye

tasarlanmıştır. M.V. Lomonosov, İ.İ. Greç ve G.P. Pavskiy gibi dilbilimciler dilbilgisinde farklı eklere sahip olan belirtisiz zamirlerin anlamlarındaki farklılıklarını ve yakınlıklarını araştırmışlar ve zamirlerin anlamlarının, zamirleri kullanan konuşmacının bilgisinden bağımsız olamayacağını, bu zamirlerin anlamlarının konuşmacının bilgisiyle ortaya çıkacağını belirtmişlerdir. A.A. Şahmatov, V.V. Vinogradov ve A. M. Peşkovskiy gibi dilbilimciler ise zamirlerin anlamsal ve sözcüksel özelliklerinden gerçek anlamlarının ortaya çıkacağını ileri sürmüşlerdir.

Dilbilgisel literatüre genel olarak bakıldığında dilbilimcilerin belirtisiz zamirlerin kullanım özelliklerini araştırmaya büyük ilgi duydukları söylenebilir. O.B. Akimova, İ.V. Voronovskaya ve A.D. Şmelivaya gibi dilbilimciler sözcük türlerinin belirlilik ve belirsizlik teorisi üzerine çalışmalar yapmışlardır. Rus dilindeki belirtisiz zamirlerin dilbilgisel, anlamsal özelliklerini araştırmak V.V. Vinogradov, Y.S. Skoblikovaya, F.F. Fortunatov ve A.A. Şahmatov gibi dilbilimcilerin çalışmalarının hedefi olmuştur. Y.İ. Levin, Y. N. Karaulov ve İ.V. Zborovets gibi dilbilimciler belirtisiz zamirlerin nerelerde kullanılması gerektiği konusunda çalışmalar yapmışlardır.

Çağdaş Rus dilinde belirtisiz zamirler, zamirlerin büyük bir bölümünü oluşturmaktadır ve bu oluşum hala kendini tamamlamaya devam etmektedir. Diğer zamir gruplarının içinde belirtisiz zamirlerin yeni yeni sözcükler türetmesi günümüzde oldukça dikkat çekicidir.

Rus dilini araştırma analizleri zamirlerin morfolojik-semantik belirteçlerinin isimler, sıfatlar veya sayılarla bağlantıları olduğunu göstermektedir. Bu analizler sözcük türleri olarak zamirleri aşağıdaki gibi zamir gruplarına ayırmışlardır (Valgina, Rozental ve Fomina, 2002: 528):

1. İsimlerle bağıntılı zamirler (genellikle nesne ve kişi adları bildiren) : **я, ты, мы, вы, он (она, оно), они, кто, что, никто, ничто, некто, нечто, кто-то, что-то vb.**
2. Sıfatlarla bağıntılı zamirler (genellikle nitelik bildiren) : **мой, твой, свой, наш, ваш, какой, который, чей, тот, этот, самый, всякий, каждый vb.**
3. Sayılarla bağıntılı zamirler (genellikle nicelik bildiren) : **столько, сколько.**

Bir başka Rus dilbilimci olan L.A. Gorşkova ise belirtisiz zamirlerin kullanım özellikleri üzerine çalışmalar yapmış ve Rus dilindeki zamirleri kavramsal açıdan ve dilbilgisi açısından iki gruba ayırmıştır (Gorşkova, 2011: 2-4):

Kavramsal açıdan:

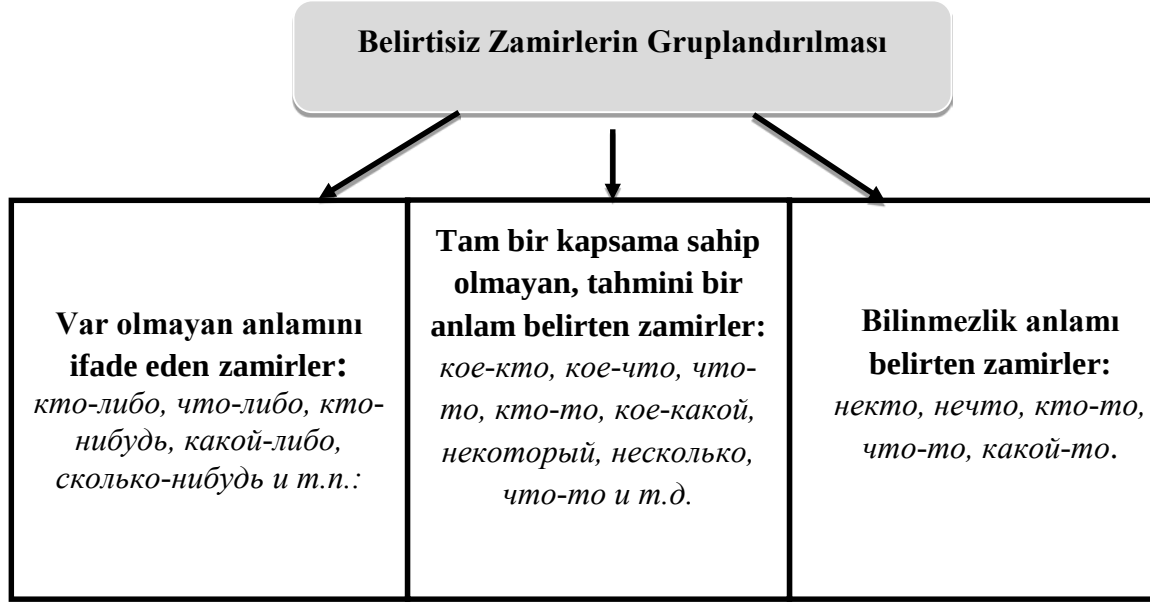
- Bazı kategorik oluşları tasvir etme ya da tanımlama özelliği ile gösteren zamirler.
- Belirtme özelliğini birleştiren zamirler ve anlamı değiştiren ve belirlilik ve belirsizlik kavramını etkileyen zamirler.

Dilbilgisi açısından:

- **İsim zamirler;** *кто-то, кто-нибудь, кто-либо, кое-кто, что-то, что-нибудь* gibi.
- **Sıfat zamirler;** *какой-то, какой-нибудь, какой-либо, кое-какой, некоторый, некий* gibi.

İ.V. Voronovskaya, A.D. Şmelov ve T.M. Nikolayevaya'nın çalışmalarında belirtisiz zamirleri belirsizlik kavramını etkileme aracı olarak tanımlamışlardır.

L.İ. Rahmanova belirtisiz zamirlerle ilgili kendi sınıflandırmasını hazırlamıştır. Bu dilbilimcinin araştırmalarına göre belirtisiz zamirler 3 farklı anlamda kullanıma sahiptir ve bu anlamlarından ötürü cümle içindeki fonksiyonlarıyla ortaya çıkan 3 farklı grup oluşmuştur:

Şekil 1. Rus Dilinde Belirtisiz Zamirlerin Gruplandırılması

İlk gruplandırmadaki belirtisiz zamirler yazarın ya da konuşan kişinin bahsettiği kişi ya da nesne ile ilgili tam bir bilgiye sahip olmadığı bilgisi ortaya çıkmaktadır. İkinci ve üçüncü gruplandırmada yazar ya da konuşan kişi tam bir bilgiye sahiptir ama yine de bu belirtisiz zamirleri kullanır, çünkü bu bilginin dinleyici için gereksiz olduğu düşüncesindedir ya da tahmini bir belirtmeden daha sonra gerekli bilgileri daha sonra sunar (Rahmanova ve Suzdaltseva, 1997)

Bu özellikler dışında belirtisiz zamirlerin kullanıldığı bir durum daha vardır. Yazar konuşmada belirtilen nesne ya da kişiyi herhangi bir sebepten ötürü dinleyiciye söylemek istemeyebilir. Bu sebep genellikle belirtilen kişi ya da nesnenin yazar ya da konuşan kişi için olumsuz bir izlenim kattığı içindir.

Belirtisiz zamirlerin dilbilgisel ve anlamsal sınıflandırılması, zamirlerin cümledeki veya ifadedeki farklı sözcük türlerinin anlamsal konumuna geçme özelliğini ortaya çıkarır. Bu sınıflandırmaya uyan bütün zamirler, isim zamirler, sıfat zamirler, sayı ve zarf zamirler arasında ayrılırlar (Sinko, 2008: 80-81).

Tablo 1. L.A. Sinko'ya Göre Belirtisiz Zamirlerin Dilbilgisel ve Anlamsal Sınıflandırılması

B.Z. Grupları	Zamirlerin yalın hali	Kullanılan örnekler
İsim Zamirler	«Кто» ve «что»	<p><i>Некто</i> окликнул капитана. <i>Birisi</i> kaptana seslendi. На сей раз это должно быть <i>нечто</i> необычное. Bu sefer bu alışılmadık <i>bir şey</i> olmalı.</p>
Sıfat Zamirler	«Какой» и «чей»	<p>По-видимому, у хозяина были <i>какие-то</i> догадки на этот счет. Görünüşe göre ev sahibinin bu hesapla ilgili bazı tahminleri var. Вчера я нашёл <i>чей-то</i> учебник. Dün <i>birisinin</i> ders kitabını buldum.</p>

Sayı zamirler	«сколько», «который», «сколько-то», «несколько». Kendisinden sonra ismin – in halinde (в родительном падеже) isim alır.	Он прочитал <i>несколько</i> статей. Birkaç makale okudum. <i>Который</i> день на море бушевал шторм. Birkaç gün denizde fırtına esti.
Zarf zamirler	как, где, куда, откуда, почему, зачем.	Вечером все <i>куда-то</i> ушли. Akşamleyin herkes bir yere gitti.

Belirtisiz Zamir Grupları ve Kısaca Özellikleri

İsim Zamirler: Belirtisiz zamirlerin dilbilgisel ve anlamsal sınıflandırılması, zamirlerin cümledeki veya ifadedeki farklı sözcük türlerinin anlamsal konumuna geçme özelliğini ortaya çıkarır. Cümlelerin yapısına bağlı olarak isim zamirler cümlede özne, tümleç, ad yüklemi (именное сказуемое) ve nadiren de olsa uyumsuz niteleyici (несогласованное определение) görevinde kullanılabilirler.

Sıfat zamirler: Cümledeki belirttiği ismin hallerine, sayı ve cinsine göre değişime uğrayan tam bir isim dizisidir. Çeşitli anlamlara sahip olmasına rağmen benzer sözdizimsel işlevlere sahiptir. Sıfat zamirler cümledeki konumuna göre uyumlu niteleyici (согласованное определение) görevinde kullanılırlar.

Sayı zamirler: Nicelik olarak ikiye ayrılırlar; “сколько (ne kadar)?” sorusuna ve rakamsal olarak “который (hangisi)?” sorusuna cevap verirler (sıraya veya sayıya göre). İlk grup zamirler cins ve isim halleri formuyla birlikte kullanılır. Sayı veya eşya isimleriyle kullanılırlar ve sabit bir sözdizimsel birimi oluştururlar. İkinci grup zamirler sıfat zamirlere benzer. Belirttiği ismin haline ve sayısına göre çekime uğrar ve sıfat zamirlerden farkı nicelik olarak nesnenin özelliğini belirtir. Bu özellik onların cümledeki sözdizimsel görevlerini belirler.

Zarf zamirler: Cümlede zarfların yerine kullanılır. İsmi hallerine göre çekimi ve sayı çekimi yoktur.

L. A. Sinko, araştırmalarında zamirleri yer değiştirebilen sözcükler olarak ifade etmiştir ve onların diğer sözcük türleriyle ilişkili olduklarını belirtmiştir. L.A. Sinko’nun bu bakış açısı uzun süre etkili olmuştur. Son zamanlarda zamirlerin özellikleriyle ilgili diğer işlevleri de düşünölmeye başlanmıştır. Bunun sonucu olarak belirtisiz zamirlerin işlevleriyle ilgili aşağıdaki sınıflandırma ortaya çıkmıştır (Sinko, 2008: 81-84).

1. Дейктическая функция (Belirtme, gösterme işlevi): Konuşma anında belirteceğimiz nesne ya da kişinin ismini o an için bilmeme veya hatırlamama durumunda kullanılan belirtisiz zamirlerdir. (Некто, чей-то, какой-то, нечто)

2. Кванторная функция (Nicelik İşlevi): Konuşmacının ya da dinleyicinin belirtilen nesne ya da kişiyi bilmeme durumunda kullanılır: кто-то, что-нибудь, сколько-то (Sinko, 2008: 88).

3. Эвфемистическая функция (Üstü kapalı ifade işlevi): O. S. Ahmanova’nın dilbilgisi ansiklopedi sözlüğünde “эвфемизмы” kelimesinin anlamını duygusal olarak olumsuz kelimeler ya da ifadeler olarak vermektedir. Kaba, patavatsız ya da ahlaksızlık içeren bir kelimenin ya da ifadenin yerine bu belirtisiz zamirlerin kullanıldığını ifade etmiştir (Ahmanova, 1990: 592). Bu belirtisiz zamirlerin üstü kapalı ifade işlevi olumsuz bir durumu düzeltmek için ya da toplum içinde kullanılacak kaba bir kelimeyi iyileştirerek kullanılmasıdır.

Sonuç

Rus dilbilimcilerin ifadesiyle zamirler, Rus dilinin temelini oluşturan en önemli sözcük türlerinden birisidir. Rus dilindeki belirtisiz zamirlerin morfolojik ve semantik özelliklerinin araştırılması, Rusça konuşma, anlama ve yazma bağlamında Rusça öğrenen öğrenciler için büyük fayda sağlayacaktır.

Kaynakça

- Ahmanova, O.S. (2004). *Slovar lingvističeskikh terminov*. Moskva: URSS.
Ahmanova, O.S. (1990). *Evfemizim: Lingvističeskij ensiklopedičeskij slovar*. Moskva: URSS.
Galkina, E.M. (1963). *Virajeniye neopredelennosti v russkom yazıke neopredelennimi mestoimeniyami i narečiyami*. Moskva: MGU.

- Gorškova, L.A. (2011). “Osobennosti upotrebleniya neopredelennih mestoimeniy v hidjestvennoy reči”. Vestnik Voljskova universiteta im. V.N. tatişeva, 7, 2-4. <http://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-upotrebleniya-neopredelennyh-mestoimeniy-v-hudozhestvennoy-rechi> (25.08.2017)
- Komarova, Z. İ., Şadrina, Ü.Ü. (2010). “Problemnoe pole mestoimenno i mestoimeniy: istoriya i sovremennost”. Vestnik Ujno-Uralskogo gosudarstvennogo universiteta, Seriya: Lingvistika. 1 (177). s. 321.
- Levin, Ü.İ. (1973). “O semantike mestoimeniya” *Problemy grammatičeskogo modelirovaniya*. Moskva. 108-121.
- Malovitskiy, L.A. (1969). “O sinonimii mestoimeniy”. RAŞ. 4. 81-87.
- Mestoimeniye. “Korpusnaya grammatika russkogo yazıka”: <http://rusgram.ru/Местоимение#bibl> (10.10.2017).
- Migirin V. N. (1971). *Oçerki po teorii protsessov perehodnosti v russkom yazıke*. Beltsı.
- Muhammetziyanovna Razili. (2009). “Vopros o mestoimenii kak çasti reçi vrusskom yazıke” [Rus Dilinde Sözcük Türleri Olarak Zamir Sorunu] (Doktora Tezi). Kazan. Tatarskiy Gosudarstvenniy Gumanitarno-Pedagogiçeskiy Universitet.
- Pavskiy, G.P. (1850). *Filologiçeskie nablüdeniya nad sostavom russkogo yazıka*. Rassujdenie 2. Otd-nie 1. Ob imenah suşestvitelnih / [Soç.] protoiereya G. Pavskovo. 335 s - 2-e izd. Sankt-Peterburg: tip. İmp. AN., – XIV.
- Rahmanova, L.İ. Suzdaltseva, V.N. (1997). “Sovremenniy russkiy yazık”. Jurnal o russkom yazıke i literature. [Elektronik Versiyon]: <http://www.textologia.ru/russkiy/morfologia/mestoimenie/neopredelennie-mestoimeniya-v-russkom-yazıke/1274/?q=463&n=1274&p=1> (18.10.2017)
- Sidorenko, E.N. (2001). “Semantiko-funktsionalniye osobennosti neopredelennih mestoimeniy v sovremennom russkom yazıke”. Problemy grammatičeskoy semantiki. Rostov-na-Donu: Lubit.. s.120-125.
- Sinko, L. A. “Mestoimenie V Sintaksiçeskom Sisteme: Osnovne Funktsii”. İzvestiya Rossiyskogo gosudarstvennogo pedagogiçeskogo universiteta im. A.İ. Gerçena. [Elektronik Versiyon]: <https://cyberleninka.ru/article/n/mestoimenie-v-sintaksicheskoy-sisteme-osnovnye-funktsii>
- Valgina, N.S. Rozental, D. E. Fomina M.N. (2002). *Sovremenniy russkiy yazık: Yçebnik*. N.S. Valginov (Ed). Moskva: Logos. [Elektronik Versiyon]: <http://www.hi-edu.ru/e-books/xbook107/01/> (15.08.2017).
- Yartseva, V.N. (1980). “O sopostavitelnom metode izuçeniya yazıkov”. Nauçnie doklady visşey şkolı. Filologiçeskie nauki, 1, 103.

CONCEPTUAL METAPHOR “TIME IS MONEY” ACROSS LANGUAGES

Алекберова Севда Сабир гызы*

Abstract

This article discusses the conceptual metaphor of "time is money" and its linguistic representations in English, Russian and Azerbaijani languages. The study of perceptions of time is extremely fruitful, since the category of time, by virtue of its universality, has an integrating function that reflects the fundamental cultural values and is an instrument of thinking and cognizing the world. On the other hand, the association of time with money is a model of knowledge of the abstract concept of "time" through the practical concept of "money".

Key words: cognitive linguistic, time, conceptual metaphor, cultural value

КОНЦЕПТУАЛЬНАЯ МЕТАФОРА «ВРЕМЯ ДЕНЬГИ» ЧЕРЕЗ ЯЗЫКИ

Аннотация

В данной статье рассматривается концептуальная метафора «время – деньги» и ее языковые репрезентации в английском, русском и азербайджанском языках. Исследование представлений о времени является чрезвычайно плодотворным, так как категория времени в силу своей универсальности обладает интегрирующей функцией, которая отражает фундаментальные культурные ценности и является инструментом мышления и познания мира. С другой стороны ассоциация времени с деньгами является образцом познания абстрактного концепта «время посредством практического концепта «деньги».

Ключевые слова: когнитивная лингвистика, время, концептуальная метафора, культурная ценность.

Investigation of conceptual metaphors of Time and their realization in the language is one of the main problems of modern cognitive linguistics. Just within the frame of cognitive linguistics, the study the imaginations on time is quite successful, as the category of time as to its universal character possesses integrating power and must be considered only with the participation of complex data of different fields of sciences.

In modern linguophilosophical investigations one of the means of revelation of the concept of “time” acts metaphors, in which time imagination is represented with the help of figurative contents. Metaphors, as mental units, structuralize real imagination of the bearer of the language, opens possibilities to cognize the events in the surrounding us the world. Acting just from these imaginations the representatives of the cognitive approach understand metaphors as conceptual phenomenon, as a means of conceptualization of abstract spheres through the view of concrete or intuitively understood spheres.

Conceptual metaphors, as mental mechanisms are formed in the process of interactions of the sphere of the source and sphere of thinking and the principle of similarity and comparison are the main principles during the formation of metaphors. Differentiations in the imaginations on time are reflected by the language categories and in the units (lexemes and expression). In the cognitive linguistics the analysis of time in its language interpretation is realized in mutually completing each-other language aspects on the one hand, and the study of temporal lexemes, acting as the elements of the language map of the in the study of system of categories, relating to different aspects of understanding of time on the other hand[1, 32]. Some scholars, including G.Lakoff, noted on the frequency of metaphorical transition of “time is money” in the English Language [2, 392]. This notion is brightly reflected in the English proverb */Time is money/*, expression */time and a half/*, designating the sum of money, exceeding one and half time more of the usual sum of money, earned by a person. In this respect time is valued by the bearer of the English Language as something, which is more important than money. This is proved by a writing on one of the boards of advertisements in New York */Time is money is an insult of time/*.

When we use such expressions also save time, or to spend time, we think about them as we think about money. Certainly time strongly differs from money: it can't be kept in banks or as a treasure, a

* Азербайджанский Университет Языков, Г. Баку, Республика Азербайджан

man cannot gather more time than the others, it can't be invested on anything so as to bring still more time. Metaphor "time is money" was formulated in the system of human moral values, in the Christian ethics which did not prevent its transmission to the ethics of the builders of communism: metaphor understands that any time, not linked with work and productivity is spent in vein. Especially the useless expenditure of time or serving for the persons to maintain pleasure is accepted negatively. This metaphor is just a means to control our thinking; it is a part of dominant ideology of "work centralized" society, no matter it is capitalism or the society of builders of communism. Time in Russian and Azerbaijani culture means value. This is a limited resource, which we use for the achievement of our aims. As in the modern concept of culture work is usually associated with the time, spent on it, but the time can be exactly quantitatively determined payment for labor as a rule is determined per hour, per week or per year. In the Russian and Azerbaijani cultures metaphor *Time is money* acts in many meanings: as a unit of payment of telephone intercourse, payment for per hour's work, payment for the room in a hotel, annual budget, percentage on bonds for carrying out the social duties, measured by the time spent on them. This practice relatively is new in the history of mankind, and exists in all cultures. It appeared in this modern industrialized society and structuralizes the daily activity of people a great deal. As far as in our life we act from the imagination of time as of value, compared with limited resources and even with money, we understand time in this way. We understand and feel time as essence, which can be spent in vein or with feedback, spent wittily or uselessly, as essence which can be kept and spent. *Время-это деньги – Time is money – Vaxt qızıldır, Time is a limited resource – Время-это ограниченный ресурс – Vaxt-məhdud təbii sərvətdir and Time is a valuable commodity – Время-это ценности – Vaxt sərvətdir* - all these are metaphorical concepts. They are metaphorical, because we use our practical knowledge on money, on the limited resources and values for the conceptualization of time. This is not the only possibility for the person as a means of conceptualization of time; it is linked with our culture. There exist cultures in which time is not conceptualized by none of these means. Metaphorical concepts *Time is money, Time is a limited resource and Time is commodity* form a peculiar system basing on sub categorization, because in our society money is a limited resource, but limited resource means value. These sub categorical relations characterize the relations of their usage in metaphors. The metaphor *Time is money* is followed by another metaphor *time is a limited resource* which in its turn is followed by the metaphor *time is a valuable commodity*. We use more specific metaphoric concepts, in this case *time is money* for the characterization of the whole system of understanding. Out of the examples linked actually with money (*spend/тратить/хərcləmək, invest/ вкладывать/ yatırım etmək, count/рассчитывать/sayma, profitably/прибыльно/ mənfəətlə, cost/стоить/qiymət* etc.) with limited resources (*use/использовать/ istifadə etmək, use up/истратить/хərcləmək, have enough of/достаточно иметь чего-л./ kifayət qədər var, run out of/кончаться, иссякать/tükənmək*), metaphors linked with value (*have/иметь/var, give/давать/vermək, lose/терять/itirmək, thank you for/благодарю тебя за что-л./ təşəkkür edirəm*). These are the examples proving how metaphorical entailments can characterize an agreed system of metaphorical concepts and corresponding to them the agreed system of metaphorical expressions.

In the English language the presence of time is richly used but its absence expresses poverty. For e.g. *different situations and time constrains would likely impact on those who predominantly feel "time rich" or "time poor" so that they feel somewhat "richer" or poorer*. Rendering assistance for which a certain period of time is spent in the English language is equalized to borrow. For e.g. *women often joined forces and exchanged time favours. In order to enable a neighbour...to undertake her shopping, one woman would take care of the children of two households. When she in turn needed "to borrow time"...she would call in the "time debt"*. The English language possesses great set of temporal lexemes for the expression of meanings in the system of which the central part of the expression is the word *time* (*zaman/время*). A special role in the interpretation of the ideas *time* in the language belongs to verbs, expressing world events existing in certain time. In the semantics of the lexeme *time* V.Ivans notes seven different meanings, lexical concepts, gathering around a central meaning, just as the meaning of durability [2, 33-75]. To the lexical concepts forming the semantics of *time* in its metaphorical meanings belong: 1) *an instant /ан/момент, period/müddət/срок, at an appropriate time/münasib, uyğun vaxtda/в подходящий момент*; 2) *case/hal/случай, time/dəfə, kərə (раз.) / This time it was a bit more serious/ Bu dəfə iş daha ciddi idi/ На этот раз дело было более серьезным*; 3) *event/hadisə/событие The young woman's time came/ Gənc qadının vədəsi yetişdi/ Молодой женщине пришло время*; 4) *matritsa/матрица Time, like an ever-rolling stream/Bears all its sons away/Zaman əbədi axın kimi*

özünün bütün oğullarını aparır/Время, как вечно текущий поток, уносит всех своих сынов; 5) an agent/iş görən/дейтель Time is the greatest innovator/Zaman böyük ixtiraçılar/Время – величайший изобретатель; 6) system of measurement/ölçü sistemi/система измерения, with the start of summer time/yay vaxtının başlaması ilə/s наступлением летнего времени; 7) material existence object goods/maddi varlıq, predmet, əmtəə/материальная сущность, предмет, товар; Time has become a scarce commodity/Vaxt az tapılan mala dönüb/Время стало дефицитным товаром [2, 51-69]. Temporal constructions in the language often includes combinations with lexemes linked with goods-money spheres. For e.g. to purchase time/vaxt qazanmaq/приобрести время; to buy two hours' life/həyatının iki saatını satın almaq/купить два часа жизни; to sell an hour/vaxtını satmaq/продать час; to borrow a week/bir həftəlik borc götürmək/взять займы неделю; to prize one's hours/öz saatlarını qiymətləndirmək/оценивать свои часы.

We should also note that metaphors do not disappear, but always remain in the conscious of a man. As to the opinion of J.Lakoff the essence of metaphor lies in the permanent unconscious usage of metaphors by the speaker: "On all which we base permanently, is not cognized automatically, they lived together with us for such a period of time that they became as the parts of ourselves against which we can't resist, often for the reason that they come unnoticed" [3, 112]. In the frame of cognitive approach, in the appearance and understanding the essence of metaphors of culture, a special role is paid to which as to the determination of N.Kunin "Just cultural model, existing in the society serves the peculiarity and frequency of using metaphorical expressions, The high degree of conventionalization of metaphors lie in the fact that just metaphors contain adequate projection in the already existing cultural models" [4, 57]. As far as the policemy of the concept of time is concerned the word time itself designates some of its parts as *time won't be enough/vaxt çatmayacaq/не хватит*, a certain moment on the time circular as the *time has come/vaxt yetişi/время пришло It's high time.. /The time has come* and a certain time duration with its outer objective and eventual fulfilment; *bad time/bəd vaxt/дурное время, to have good/bad time, to have an easy time, to have an easy, comfortable life, vaxta qənaət etmək/экономить время/to save time* etc.

In the Azerbaijani language Time is money is expressed as follows: *Vaxt həm də qızıldan qiymətlidir; Vaxt itdi, baxt bitdi; Vaxt atlı, biz piyada; Vaxti boş olanın sözü çox olar; Vaxtın qiyməti yoxdur; Vaxtında görülməmiş iş həmişə görülməmiş qalar; Vaxtsiz açılan gül tez solar; Vaxt qızıldır, bir dəqiqəsini də boş qoymaq olmaz; Vaxt insana hər şeyi öyrədir; Vaxtı itirsən hədə, görərsən böyük zərər* etc.

All the official meetings, symposiums, workshops and ceremonies as wedding parties, birthday parties are held within a certain period of time. All the routes, may they be on earth, on water or in the air are determined as to time. Namely, the air that we breathe, the water that we drink, the bread that we eat, generally all, the life we live, in a word all is linked with time. Where ever we are invited, on the invitations, inviting us to a place a certain time is indicated. Now let's see, whether we correctly value the cost of our time? *İtən qızılı tapmaq olar, vaxtı isə yox/It is possible to find the lost gold, but it is impossible to find time.* Great German poet Hebel said: Useless life is equal to timeless death. This life is cursory. We should value the precious time. We must not give way to meaningless passing away of our time. We greatly value Great Samad Vurghun's poem. *Ötməsin yel kimi vaxt üstümüzdən/Let time not pass away like wind; Vaxtın da qədrini gərək vaxtında biləsən/You should value your time just in time.* It's no use crying over spilt milk. These lost times do not take away our lives. It takes away so many meaningful moments, our gaining from our lives. Even at wars these principles must be obeyed. It is said by one of prominent commanders: *Vaxtında atılan tüfəngin səsi vaxtsiz atılan topun səmindən üstündür/The sound of a gun fired in time is louder than the sound of a cannon because when you linger you lose the target.*

Conceptual metaphors appear within the frame of generally accepted system of values and introduce great interest while studying culture of a concrete ethnos, because they often are the bearers of existing cultural information.

References

- Bondarenko A.V. Temporal categories (on the materials of Russian Language). Category of realization of word: space and time. -M.: 1997, p.31-34.
Lakoff G. Metaphors, with which we live / G.Lakoff, M.Johnson // Theory of metaphors. M., Progress, 1990, p.387-415.

Lakoff G., Turner M. More than Cool Reason. Chicago and London: The University of Chicago Press, 1989, 230 p.

Quinn N. The Cultural Basis of Metaphor // Beyond Metaphor. The theory of tropes in anthropology. / James W.Fernandez (ed.). Stanford University Press, California, 1991, pp.56-93.

© С.С.Алекперова, 2018

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ MİLLİ LƏYAQƏTİN QORUNMASININ METODOLOGİYASI

*Əliyev Qoşqar Cəlal oğlu**

Xülasə

Məqalədə xalqın milli ləyaqətinin qorunması sahəsində Heydər Əliyevin cahan-şümul fəaliyyətinin müəyyən məqamları və fikirlərini təhlil edilir, onun metodoloji istiqamətləri ümumiləşdirilir. Azərbaycan xalqının tarixində Heydər Əliyevin əvəzsiz rolu qeyd edilir, sağlığında tarixə düşmüş ulu öndər kimi xarakterizə edilir. Bu kontekstdə Heydər Əliyevin fəlsəfi-əxlaqi fikirlərindən, məsləhətlərdən nəsihət və tövsiyələrindən hər bir azərbaycanlı milli ləyaqəti qorumağın strategiya və metodologiyasını öyrənmələrinin zəruriliyi əsaslandırılır.

Açar sözlər: milli ləyaqət, milli şüur, mənlilik şüuru, milli suverenlik, milli dövlətçilik, vətən amalı.

HEYDAR ALIYEV AND METHODOLOGY OF PROTECTION OF THE NATIONAL DIGNITY

Summary

In the article certain points and opinions of the activity of Haydar Aliyev are being investigated, its methodological directions are being generalized. The irreplaceable role of Haydar Aliyev in the history of Azerbaijani people is being noticed, and he is being characterized as a national leader. The importance of every Azerbaijani's learning the strategy and methods of national dignity from Haydar Aliyev's philosophical – ethical opinion, admonitions and recommendations is being justified.

Keywords: national dignity, national consciousness, national sovereignty, native land, vernacular: nationalism, the aim about motherland

Heydər Əliyev Azərbaycan xalqının milli ləyaqəti probleminə yanaşmasında həyata keçirdiyi metodoloji prinsiplər orijinallığı, siyasi mövqeyi, elmi həqiqətləri qeyri-adi, qeyri-standart əlaqələndirməsi ilə rəğbət doğurur. Həmin metodoloji prinsiplərin yalnız bəzi məqamlarını fraqment halında nəzərdən keçirək.

Birincisi. Azərbaycan xalqının milli ləyaqəti probleminə yanaşmalarında Heydər Əliyev konkret və real cəmiyyətin, iqtisadi, siyasi, sosial və mədəni-əxlaqi sahələrinin bütün kompleks problem və qayğıları ilə birlikdə real həyatından çıxış edirdi. Bu metodoloji prinsipdə də, digər prinsiplərdə olduğu kimi, Heydər Əliyev fenomeni, onun şəxsiyyəti və intellekti duyulur. Hegel yazırdı: “Fərd öz xalqının, öz aləminin övladıdır və o, yalnız sonuncunun substansionallığını öz formasında təzahür etdirir”. [4.s.330] Ona görə də, Heydər Əliyevin həyata keçirdiyi metodoloji və dünyagörüşü prinsiplərini dərk etmək – hər şeydən əvvəl onun dövrünün və xalqının “substansional” (yəni başlıca, global, həlledici) mənafeələrinin ən yaxşı ifadəçisi olduğunu başa düşmək deməkdir.

Həyatın bütün sahələrində xalqın tarixi nailiyyətlərinin vəhdəti, hissi – predmetli fəaliyyətin, tarixi məqsədin və perspektivin durumu – bu üç istiqamət Azərbaycan xalqının milli ləyaqəti problemini necə öyrənmək və başa düşmək məsələsinin təhlilində Heydər Əliyev tərəfindən məharətlə birləşdirilmişdir.

İkincisi. Milli ləyaqət, bir tərəfdən, millətin ləyaqətli həyatı, digər tərəfdən isə, onun hər bir nümayəndəsinin şüurunda və psixologiyasında öz millətinin keçmişi, bugünü və gələcəyi barədə hərtərəfli və dərinlən mənimsədiyi, dərk etdiyi, duyub yaşadığı, həmçinin öz xalqının tarixini və mədəniyyətinin, keçmiş nəsillərin və müasirlərin siyasi və sosial təcrübəsinin şəxsiyyətin mədəni və əxlaqi dayağı olması haqqında təsəvvürlərin mövcudluğudur. Heydər Əliyev gerçəkliyi idealizə etmir, keçid mərhələsində cəmiyyətin üzlaşdığı real problemlərdən və çətinliklərdən qaçmır. Lakin milli ləyaqət hissi mədəni hadisə olduğundan, o, daim bu hissin fərdi və milli şüura nə dərəcədə möhkəm daxil olmasına və onun insanın real vəziyyəti, həyat səviyyəsi və keyfiyyəti ilə necə stimullaşdırılmasına diqqət yetirir. Heydər Əliyevin milli ləyaqət hissinin maddi və mədəni əsasları barədə ideya və fikirlərini ümumiləşdirib sintez edərək aşağıdakı nəticəyə gəlmək olar: bir tərəfdən, maddi vəziyyət, həyatın real

* Azərbaycan Tibb Universiteti, İctimai fənlər kafedrası professor, Bakı şəhəri, Azərbaycan Respublikası

səviyyəsi və keyfiyyəti, digər tərəfdən isə, formallaşmış və inkişaf etmiş milli şüur və mənlilik şüuru xalqın milli ləyaqətinin tərkibini müəyyən edən amillərdir. İnsan psixologiyasının, şüurun məqamlarının və mənaəviyyətin əhəmiyyətinin mahir bilicisi olan Heydər Əliyev maddi və mənaəvi "paralellərə" bölən, bilik və idrakı fərqləndirə bilməyən səthi sosiologizmdən daşıdır. O, ləyaqətli həyatla maddi firavanlıq arasında bərabərlik işarəsi qoymur. Onun üçün daha vacibi budur ki, özünə hörmət edən millət, ləyaqətli həyat, yəni hər bir şəxsiyyətin özünü təkmilləşdirə və özünü tam realizasiya edə biləcək həyat qursun. Buna görə də, o diqqəti insanın, onun şüurunun və dünyagörüşünün təkmilləşməsinin əxlaqi tərəfi üzərində cəmləşdirir. Mövcud dəyərlərin başqaları tərəfindən bizim üçün və bizə xidmət etməkdən ötrü yaratdıqları ilə fəxr etmək, tarixin faktına çevrilmiş dəyərlərlə genetik və sosial əlaqəni duymaqla insan özündə milli ləyaqət hissini tərbiyə edir və formalaşdırır.

Üçüncüsü. Heydər Əliyev heç bir nitqində "Milli ləyaqət" anlayışının məna yükünü nəzərdən keçirməklə kifayətlənmir. Onun həyat fəlsəfəsində milli ləyaqət mənaəvi-əxlaqi hadisə kimi başqa hadisələr və dəyərlərlə tamamlanır və gücləndirilir.

Heydər Əliyev Azərbaycan xalqının milli ləyaqəti problemini öz fəaliyyətinin üstün istiqaməti kimi seçərkən, onu baş verən hadisələrin formal məcrasında nəzərdən keçirmir. O, Azərbaycan xalqının milli ləyaqəti haqqında özünün ideya və prinsiplərini zərgər dəqiqliyi ilə suverenlik və dövlətçilik adlandırdığımız fundamental fəlsəfi anlayışların əsas məzmununa daxil edir. Sosial materiyanın bütün çalarlarını incəliklə hiss edən böyük siyasətçi Heydər Əliyev üçün xalqın milli ləyaqətini təsdiq edən magistral istiqamətlər, həmçinin köməkçi yollar da mövcuddur. Dövlətçilik və dövlət suverenliyi müəyyən edici amillərdir. Hələ klassik alman fəlsəfəsinin baniləri millətləri tarixi və qeyri-tarixi millətlərə bölür, onların tarixi inkişafını dövlət quruluşu ilə bağlayırdılar. Hegel yazırdı: "Xalqın özünün mövcud varlığında substansial məqsəd dövlət olmaq və özünü dövlət kimi də müdafiə etməkdən ibarətdir. Dövlət quruluşu olmayan millət dövlətin yaranmasına qədər mövcud olmuş və bu gün hələ də mövcud olan vəhşi millətlər kimi heç bir tarixə malik deyil". [4.s.331]

Heydər Əliyev həmişə bir mənalı olaraq təsdiq edir ki, Azərbaycan dövlətindən, onun müstəqilliyindən və suverenliyindən kənarda xalqın milli ləyaqəti problemini təsəvvür etmək olmaz. "Azərbaycan Respublikası milli dövlətçilik quruculuğu yolunda müvəffəqiyyətlər qazanaraq şərəfli gələcək istiqamətində inamla addımlayır", - Heydər Əliyevin bu sözlərində belə bir təməl ideya səslənir milli dövlətçiliyi qurmaqla, möhkəmləndirməklə xalq artıq bu gün özünün ləyaqətli gələcəyinin əsasını qoyur. Qüdrətli, təkmil, demokratik hüquqi dövlət xalqın milli ləyaqətini müdafiə etməyin ən mühüm, ən vacib təminatıdır. [1.s.185]

Dördüncüsü. Heydər Əliyevə görə, Vətən hissi və milli ləyaqət hissi bir-birlərini şərtləndirir və bir-birlərinə nüfuz edirlər. İnsanlarda yüksək milli ləyaqət hissini tərbiyə etmək həm də yüksək vətənpərvərlik hissi tərbiyə etmək, formalaşdırmaq deməkdir. Vətənin müdafiəsini, Azərbaycanın müqəddəs torpağının hər qarışının müdafiəsini Azərbaycan xalqının, Azərbaycan Respublikasının bütün vətəndaşlarının şərəf və ləyaqətinin müdafiəsinin yüksək nümunəsi kimi nəzərdən keçirmək lazımdır. Öz şərəfini, öz ləyaqətini, öz ərazisini qorumağı bacarmayan xalq yaşamaq haqqı yoxdur, xalq adlandırmağa haqqı yoxdur. Şərəf və ləyaqətimizi müdafiə etməyə hazır olmalıyıq. Bu fəlsəfəni möhkəm və həmişəlik dərk etməliyik. Göründüyü kimi, Heydər Əliyevin milli ləyaqət fəlsəfəsində vətənpərvərlik və milli ləyaqət – ayrılmaz anlayışlardır. Öz vətəninin vətənpərvəri – milli ləyaqətin müdafiə və təsdiqinin əsas siması, başlıca subyektdir.

Heydər Əliyev milli ləyaqətin müdafiəsi və təsdiqinin magistral istiqaməti və yollarını müəyyənləşdirərkən, xalqın intellektual potensialı, mədəniyyəti, mənaəvi və əxlaqi həyatı haqqında məhsuldar ideyalar irəli sürür və əsaslandırır. Buna görə də Heydər Əliyevin milli ləyaqət fəlsəfəsində millətin mədəniyyəti, elmi, incəsənəti və bütövlükdə intellektual potensialı haqqında qayğısı, Azərbaycan xalqının milli ləyaqətinin təsdiqinin real praktik və nəzəri tərəfi kimi çıxış edir. Bu, Ümummilli lider Heydər Əliyevin milli ləyaqət fəlsəfəsində daim diqqət verdiyi mühüm aspektlərdən biridir.

Hegel yazırdı: "Dövlət quruluşu nəse yaradılmış bir şey deyildir, o, çox əsrlərin zəhmətidir, ideyadır və mövcud xalqda inkişaf etdiyi səviyyədə məntiqəuyğunluğun başa düşməsidir". Heydər Əliyevin fəlsəfi düşüncələrində bir tərəfdən milli ləyaqətin təsdiqi üçün dövlətin və cəmiyyətin təkmilləşdirilməsini vacib sayır, ictimai, şəxsiyyətlərarası, etnoslararası münasibətlərin humanistləşdirilməsində son dərəcə zəruri olan xalqın mənaəvi, əxlaqi, mədəni və intellektual potensialına diqqət vurğulanır, digər tərəfdən isə siyasətdə və siyasi fəaliyyətdə məhz sınaq və səhv etmək metodundan istifadəni istisna edən amilə üstünlük verilir. Bu, ümummilli lider Heydər Əliyev

tarix - milli ləyaqət – müasir ictimai proseslər sistemində milli ləyaqətimizin təsdiqinin tarixi köklərini, istiqamət və perspektivlərini başa düşməyə imkan verən mənəvi və əxlaqi hərəkətverici qüvvəni peşəkarlıqla aşkar edirdi.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin böyük səyləri, qeyri-adi qabiliyyəti və nəhəng siyasi və dövlət rəhbərçiliyi təcrübəsi sayəsində respublikada yaranmış ictimai-siyasi sabitlik Azərbaycan xalqının və Azərbaycan dövlətçiliyinin həyatında, millətin şərəfi və ləyaqətinin qorunmasında taleyüklü əhəmiyyət kəsb edir.

Heydər Əliyevin Azərbaycan xalqının milli ləyaqətini qorumaq yolunda dövlət, praktik, nəzəri və ideya-tərbiyəvi fəaliyyəti nəinki ölkəmizdə, həmçinin bütün dünyada tədqiqatçılar tərəfindən daha geniş şəkildə dərk olunur. Həç şübhə yoxdur ki, gələcək nəsillər hökmən deyəcəklər: “O, bizi öz milli ləyaqətimizi qorumağa hazırlayıb”.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

Heydər Əliyev. “Müstəqilliyimiz əbədidir”, B., 1997, səh.185

Heydər Əliyev. “Müstəqilliyimiz əbədidir”, Biblioqrafiya, B., 2013, 1 cild

Heydər Əliyev. “Müstəqilliyimiz əbədidir”, Biblioqrafiya, B., 2013, 2 cild

Hegel əsərləri, III cild, M., 1956, səh.330, 331 (rus dilində)

HEYDAR ALIYEV AND THE DEVELOPMENT OF NATIONAL AND SPIRITUAL VALUES IN AZERBAIJAN

*Aliyeva Sevdagul Fazil**

Abstract

The presented article describes the development of the national and spiritual values of the Azerbaijani people. The system of national and cultural values, which include ethnic diversity, national character and the identity of nations express the self-determination, in common sense national identity. The system of national and cultural values of each people is based on its material and spiritual richness. One of the merits of Heydar Aliyev is that he succeeded in materializing the ideology of Azerbaijanism. The roots of the ideology of Azerbaijanism go far into history. The tolerant views towards the presence of multi-ethnicity in the territory, their national values, traditions and customs led for the prosperity of the ideology of Azerbaijanism. Azerbaijan has always been recognized as a territory where multiculturalism, national and religious tolerance is valued and , these values formed the basis of the ideology of Azerbaijanism. This concept determines the moral commitment of Azerbaijanis in the world to support their historical homeland.

Keywords: Azerbaijan, Heydar Aliyev, national- spiritual values, Azerbaijanism

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCANDA MİLLİ-MƏNƏVİ DƏYƏRLƏRİN İNKİŞAFI

Annotasiya

Məqalədə azərbaycan xalqının milli –mənəvi dəyərlərindən bəhs edilir. Etnik müxtəliflik, milli xarakter, millətlərin özünəməxsusluğu, xalqların milli –mənəvi dəyərlər sistemi milli məniyyəti və onun toplum ifadəsi olan milli kimliyinin ifadəsidir. Hər bir xalqın milli-mənəvi dəyərlər məhfumu onun tarixən formalaşan maddi və mənəvi zənginliyinə əsaslanır. Heydər Əliyevin böyük xidmətlərindən biri də azərbaycançılıq ideyasını irəli sürməsidir. Azərbaycançılıq ideologiyasının kökləri çox qədimdir. Ərazidə çox etnikliyi qəbul edən, milli-mənəvi dəyərləri və xalqın adət-ənənələrini birləşdirən baxışlar, tədricən azərbaycançılıq ideyasının təşəkkül tapmasına səbəb olmuşdur. Azərbaycan çoxmillətliyi, milli və dini tolerantlığın bərqərar olduğu ərazi kimi tanınmış və azərbaycançılıq məfkurəsinin əsasını təşkil etmişdir. Azərbaycançılıq ideologiyası dünya azərbaycanlılarının Azərbaycana görə üzərinə düşən mənəvi öhdəliyini müəyyənləşdirən konsepsiyadır.

Açar sözlər: Azərbaycan, Heydər Əliyev, milli-mənəvi dəyərlər, azərbaycançılıq

Introduction

The world population growth human intervention to the all aspects of the nature , inefficient use of new technologies paved the way to the global problems. The thermal effect, contamination of the atmosphere and soil, declining of freshwater resources, food scarcity, not only affects a normal lifestyle, but also causes new diseases, reducing the reproductivity of humans. Modern global problems are subject of economic and political problems as well and change the system of national and moral values. The contribution of peoples to globalization and the values they accept are different. The influence of any nation on globalization depends on the level of development of science and education, not least national and moral values [Aliev, 2014, p.170]. Formation and protection of the system of national and moral values in the context of globalization formulates part of the strategic development plan of the state. The economic and political development of the country becomes the essence of national and moral values.

A state interested in participating in global processes, along with its economic, political power, should be recognized by its historical, cultural, national and spiritual values and be able to promote them at the highest levels. Maintenance of national-spiritual traditions is pivotal in the terms of preserving the language, religion, unity of the people in the process of globalization in the Republic of Azerbaijan.

National- spiritual values

* Azerbaijan University of Languages, Baku, Azerbaijan Republic

The people is a founder of national and moral values [Alishova, 2011, p.4]. Azerbaijan has a long history of statehood and tradition. The history of the people is an index of its existence and its cultural values.

Azerbaijan is located at the crossroad between Europe and Asia. This land inhabited by the people from ancient times turned into a battlefield from time to time, subjected to the captivity of various nations, became part of large trade routes and ethnic landscape. This territory has changed with the placement of a large number of people, but did not lose its existence and preserved its language and its traditions. The Azerbaijani people occupy a decent place among the world states with the ideas and traditions of the people, their national characteristics and their lifestyles. Consequently, the efforts of the leading figures of the nation resulted in protection of their material and spiritual treasures for centuries.

The sasanids' oppression in old times and during the Middle Ages the control of Arabs, Mongol Tatars, Seljuk and Ottoman Turks, then about 100 years of Tsarist Russia and more than 70 years of Soviet Russia control didn't affect its persistence, on the contrary protected its national culture despite prohibitions.

At the end of the 60s, the arrival of Heydar Aliyev to Azerbaijan had opened a new chapter in country's cultural life as well as its political and economic life.

The ability to combine the history and modernity of Heydar Aliyev

When Heydar Aliyev was elected as the first secretary of the Soviet Socialist Republic of Azerbaijan in 1969, stagnation had its impact on social-cultural, economic and political life . The national leader played an irreplaceable role in the revival of the national consciousness of the people, formation and strengthening in accordance with the existing period. The great leader is being deeply impressed by the spirit of the Azerbaijani people, communicates to people with sincerity, becomes a favorite leader of the people in a short time with his sharp speeches, inexhaustible energy, determination and demand [Махмудов Я.Гейдар Алиев еще в годы СССР подготовил Азербайджан к независимости].

Heydar Aliyev was aware that the intellectuals, poets and writers, composers and artists, sculptors and other art figures were the source of the spiritual culture of the Azerbaijani people. The great leader admired the historically developed material and spiritual culture of the people by having a deeper knowledge of the people's history, being aware of the climate of the territory and the richness of natural resources and consequently formulated his comprehensive approach to the situation.

The manifestation of the existence of any nation is its territory, language, ethnic origin, traditions and self-consciousness. The sovereignty of a part of the historic Azerbaijani lands ensures territorial integrity.

In fact, the language ranked first in the ranking of moral values. Heydar Aliyev perfectly understood both the Russian language of the USSR and the native language of Azerbaijan. The national leader was a manifestation and example of a special respectful attitude when speaking in one language, never expressing any words in another. The greatness of the national leader of the nation, who always prepared his speeches on standing, so that he could express his speech.

The careful approach of Heydar Aliyev to the Azerbaijani language in the 1970s began with special scientific researches and resulted with the publication of the 3-volume textbook in 1974 "Contemporary Azerbaijani Language" [Gasimli, 2010, v 4]. After the adoption of the New Constitution of the USSR in 1977, the constitution of the national republics was also changed. Heydar Aliyev gained Azerbaijani language as state language in the Constituency of the Soviet Socialist Republic of Azerbaijan adopted in 1978 after Ukraine and Georgia.

Heydar Aliyev has always contributed for the development of the Azerbaijani language. After becoming president in 2001, the Great Leader issued a decree on "Improving the Promotion of the State Language Promotion" in 2001, and the Law on the State Language in the Republic of Azerbaijan in 2002 [About the state language in the Republic of Azerbaijan] and the 2003 Law on State Language in the Republic of Azerbaijan. Heydar Aliyev noted that the language of every nation is dear to it [Gasimli, 2010, v 5].

The ethnic origin of every nation is one of the factors that have a strong impact on the formulation of its national-moral values. After regaining independence, relations with Turkic-speaking states were important political, economic and cultural steps. These steps were based on common sense,

language and culture. The nationwide leader has repeatedly talked about the common national-cultural values of these peoples at the summit of Turkic-speaking leaders and in bilateral meetings.

In one of his speeches in 1997 he said that the historical roots of the identity of the Azerbaijani people were formed within the common history of the Turkic peoples - a single ethno-cultural system: "We have common roots and we belong to the same historical roots, the unity of our people, their spirituality and cultural values has always consolidated us, led for friendship and mutual assistance" [Gasimli, 2010, v 6]. Heydar Aliyev has repeatedly emphasized the importance of Turkic epics "Dede Gorgud", "Manas", "Alpamish" and "Koroglu" and described them as national, cultural and spiritual values, creativity of our great poets, writers - Nizami, Nasimi, Yunus Emre, Fizuli, A.Navai, Abai, Mehingulu and others of the entire Turkic world [Alishova, 2011, c 3].

One of the distinctive features of the peoples is the tradition. The restoration of a number of traditions of the Azerbaijani people during the Soviet period is related to the name of Heydar Aliyev. The celebration of the Ramadan, Gurban and Novruz celebrations was prohibited and sanctioned in 70-80s of the 20th century. For the first time since 1967, the Novruz Holiday, celebrated by the people for many years with the courageous step of Heydar Aliyev, was celebrated at the state level in 1979 [Gasimli, 2010, v 6]. In the 1990s, the ethnographic study of the nation led to serious steps. Novruz holiday was not only a cultural heritage of Azerbaijan, but also of the Turkic and Eastern people, and it has been included to the UNESCO World Heritage List. Thanks to Heydar Aliyev, the Gurban and Ramadan holidays have become the people's favorite holidays. A marvelous genre of national music - the art of mugam, tar art, ashug artis also connected with the name of Heydar Aliyev. Since the early 1990s, special attention has been paid to the development of national music, theater and cinema in Azerbaijan.

Azerbaijani people are distinguished by their traditions and ideas, national-moral values and national characteristics. Material and spiritual values, preserved by the Azerbaijani people for many years have been formed in the Middle Ages and has endured some changes to this day. The essence of ethics considered by the Azerbaijani as Turkish-Islamic values is the epics "Dede Gorgud", a collection of medieval Turkish customs.

"The Kitabi Dede Gorgud" epics, which express national identity of all Turkic peoples, were prohibited for some time during the Soviet era. "The Kitabi Dede Gorgud" epics was published for the first time in 1978 under the editorship of Hamid Arasli during the first period of Heydar Aliyev's rule. In 1997, Heydar Aliyev brought together all the Turkic worlds and celebrated the 1300th anniversary of Dede Gorgud epic. Our great leader called "The Kitabi Dede Gorgud" epics as "a reliable source of our national existence" [Encyclopedia of Kitabi Dede Gorgud, 2000, p.6]. Dede Gorgud's monument was erected in Baku and other regions with the initiative and support of Heydar Aliyev and the film on the basis of the work was produced.

The economic, political and cultural processes that take place in the modern world are chosen by planetary importance. The history of globalization has a negative impact on cultural heritage. Thus, the proper assessment of national self-consciousness, reintegration, and national-spiritual values is of particular importance.

Nowadays, the development of the separate areas of the culture is rational. It is crucial to study culture in a domestic and foreign policy and economy with a systematic approach to organic and scientific research. The cultural policy of the Republic of Azerbaijan which was developed under the management of Heydar Aliyev in the 1990s is of great importance at present. One of the main objectives of the cultural policy is to protect and develop our moral values [Abbasov, 2009, p.3]

National and moral values should be transferred to future generations in more enriched form. Undoubtedly, culture can not exist without changing or enriching it. Therefore, modern cultural policy should be promoted in all kinds of creative and constructive activities, and the discovery, direction and evaluation of new abilities should be of great importance. [Abbasov, 2009, p.3].

As a result of Heydar Aliyev's cultural policy, the preservation of our spiritual values, the survival of our national traditions, the transmitting of the spiritual heritage to future generations have been ensured. The great leader, considering the importance of preserving national morality and view, along with the national cultural heritage, drew the attention of the nation to this issue in 2001, with a statement issued on "Protection of national values".

The merit of Heydar Aliyev is that he succeeded in materializing the ideology of Azerbaijanism. The roots of the ideology of Azerbaijanism go far into history. The tolerant views towards the presence

of multi-ethnicity in the territory, their national values, traditions and customs led for the prosperity of the ideology of Azerbaijanism. Azerbaijan has always been recognized as a territory where multiculturalism, national and religious tolerance is valued, and these values formed the basis of the ideology of Azerbaijanism. The ideology of Azerbaijanism is a concept that defines the moral commitment of world Azerbaijanis to Azerbaijan.

"For every person, national affiliation is a source of pride and I am always proud, and today I am proud that I am Azerbaijani." The main idea of independent Azerbaijan is Azerbaijaniism, and each Azerbaijanis should feel proud of their national identity, and we must maintain Azerbaijani language - Azerbaijani language, culture, national-moral values, traditions" – said Heydar Aliyev, whose genius has achieved solidarity and integrity and spiritual unity of society by transforming Azerbaijanis into national ideology [Huseynov, 2009, p. 4].

Tolerance is the mutual respect and coexistence of different confessions and ethnic groups in one state. High tolerance, religiosity and national tolerance are essential for living of the same peoples of different religions and different peoples of the same religion in the same area. [Aliyev, 2014, p. 171].

For the tolerance development and protection, the nations living in the same country do not integrate together in the principles of tolerance in their religious characteristics and traditions.

Azerbaijan is a country where many nationalities and religious confessions live together. Domestic and foreign outbreaks in Azerbaijan's political power in 1992-1993, the religious movements from the North and South affected South to the national and religious tensions in the country. Under these conditions, stable development of Azerbaijan was dependent on national and religious tolerance. Therefore, the establishment of a dialogue between religions and cultures for the preservation of different cultures, putting forward the principles of tolerance and stability in Azerbaijan was of great importance.

For Heydar Aliyev, the national, religious identity, national and moral values of an ethnic nation were in the forefront of civilization policy. That's why the great leader noted: "The nation-wide values and the synthesis of the national values are the day and the future of our national ideology" [Aliyev, 2014, p. 172].

Azerbaijan is one of the best examples of tolerance and tolerance in the region and the world. The ideology of Azerbaijanism is the propagation system of the unity of all peoples living in the territory of Azerbaijan on the basis of the same history, the same territory, the same economic development, and sharing the same problems. [Aliyev, 2014, p. 177].

The national leader's systematization of separate elements of Azerbaijanism has led to the establishment and equality of the society in the unity, solidarity, spiritual unity and integrity. This system, based on national cultural heritage, has become a beacon for the future success of the Azerbaijani society.

Conclusion

Heydar Aliyev has always made efforts to protect our national and moral values in order to form the national identity of Azerbaijan. He was loyal to the universal human values and led to the formation of our National Ideology – Azerbaijanism. As the result of the Azerbaijani ideology is on a well-built basis at present, tolerance to national and religious values is a good model in the world. The President of Azerbaijan, Ilham Aliyev, successfully continues this policy founded by national leader Heydar Aliyev [Azerbaijani national identity, 2014, p. 6].

Today the Republic of Azerbaijan proceeds the cultural policy carried out by the national leader. "The basis of this policy is the enduring ideas of Heydar Aliyev" [Shamsizade, 2012].

"In the globalizing world, the Republic of Azerbaijan and Azerbaijanis will occupy a worthy place in their material and spiritual and intellectual potential," said President Ilham Aliyev, who further develops cultural policy adopted during Heydar Aliyev's period. In witness whereof, the Cultural Concept adopted can be as a sample.

In February 2014, Ilham Aliyev signed a decree on the concept of culture of the Azerbaijan Republic. The main purpose of the concept is to protect the material and non-material cultural heritage, to protect the integrity of the Azerbaijani people. The national and spiritual values of Azerbaijan are in secure hands. Actions on towards the development of national and spiritual values by Heydar Aliyev are successfully continued.

Bibliography

1. Abbasov N. Mədəniyyət siyasəti və mənəvi dəyərlər Bakı, 2009, Təknur, 444 c.
 2. Alışova N. Milli-mənəvi dəyərlərin təbliğində kitabxanaların rolu. Bakı, 2011, 85s.
 3. Aliyev Y. Heydər Əliyev və milli-mənəvi dəyərlər .Azərbaycan Milli Kimliyi Bakı, 2014.// <http://gakh.cls.az/front/files/libraries/1524/books/380255382.pdf>
 4. Atalızadə A .Müasir Azərbaycanda dini və milli dəyərlərin qorunması, Azərbaycan milli kimliyi, 2014. // <http://gakh.cls.az/front/files/libraries/1524/books/380255382.pdf>
 5. “Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət Konsepsiyası” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. Bakı şəhəri, 14 fevral 2014-cü il, № 273, <http://www.e-qanun.az/framework/27056>
 6. “Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında” qanun. <http://www.e-qanun.az/framework/1865>
 7. Azərbaycan Milli Kimliyi, Bakı, 2014.//<http://gakh.cls.az/front/files/libraries/1524/380255382.pdf>
 8. Cəfərov Z. Mənəviyyət Zirvəsi.// “Azərbaycan”, 2009, 12 dekabr, N 276. S-13
 9. Əfəndiyev T. H. Əliyev fenomeni və milli mədəniyyətimiz.// 525 –ci qəzet, 2017, 12 dekabr N 277. S-5
 10. Hüseynov S. H. Əliyev və milli mənəvi dəyərlərimiz.// “Xalq” , 2009, 12 dekabr, N 273. S-4
 11. Kitabı -Dədə Qorqud Ensiklopediyası. I cild, Bakı, Yeni nəşrlər evi, 2000, 622 s.
 12. Qarayev Ə. Azərbaycan ruhunun simvolu //“Azərbaycan “ , 2009, 12 dekabr, N 276. S-5
 13. Qasımlı M. H. Əliyev və Azərbaycan folkloru.// “Ozan dünyası” , 2010, N 2. S-3-19
 14. Quliyev R. Azərbaycan mədəniyyət siyasəti ulu öndərin ideyalarından güc alır.// “Xalq”, 2017, 12 mart, N 55. S-6
 15. Şəmsizadə N. Tarix yaradan şəxsiyyət // “Xalq” 13 dekabr 2012.
- Rus dilində:
16. Андриянов В., Мираламов Г. Гейдар Алиев. Москва, Молодая Гвардия, 2005, 447 с.
 17. Гулиев Д. В память о Гейдаре Алиеве // <http://versii.com/news/358089/>
 18. Махмудов Я. Гейдар Алиев еще в годы СССР подготовил Азербайджан к независимости <http://www.1news.az/news/yagub-mahmudov-geydar-aliev-esche-v-gody-sssr-podgotovil-azerbaydzhan-k-nezavisimosti>
 19. Первый период руководства Гейдара Алиева Азербайджаном: Великий поворот к независимости и национальному возрождению.

© S.F. Aliyeva, 2018

КУРС «ПРАКТИКА ПЕРЕВОДА» В РАМКАХ МНОГОЯЗЫЧНОЙ МАГИСТЕРСКОЙ ПРОГРАММЫ

Андразашвили Марина Георгиевна*

Басилая Наталия Андреевна*

Аннотация: В докладе приводятся основные принципы и методы преподавания студентам магистратуры Тбилисского государственного университета имени И. Джавахишвили практического курса перевода в рамках магистерской программы «Теория перевода и переводческая практика», по которой обучаются студенты смешанных групп, окончившие в бакалавриате курс немецкой или русской филологии; рассматривается трехсеместровая система переводческой практики перевода на грузинский язык соответственно немецких или русских текстов разной функциональной отнесенности. Конечной целью практики перевода в течение трех семестров является доведение студентов-магистров до уровня B-2 по общеевропейской системе уровней владения иностранным языком.

Ключевые слова: практический курс перевода; многоязычный, переводимые тексты, уровни владения иностранным языком; общепринятые и индивидуальные тактика и стратегия перевода.

COURSE "PRACTICE OF TRANSLATION" WITHIN THE FRAMEWORK OF THE MULTILINGUAL MASTERS PROGRAMME

Abstract: The presentation describes the main principles and methods of teaching of practical course of translation to I. Javakhishvili Tbilisi State University master's degree students in the framework of Master's program "Theory of Translation and Translation practice", under which are taught students of mixed groups, graduated in the BA course of German or Russian philology; a three-semester system translation practice in Georgian of respectively German or Russian texts of different functional attribution is considered. The ultimate goal of the practice of translation during the three semesters is the completion by MA students of B-2 level according to the European system of foreign language knowledge levels.

Key words: practical course of translation; multilingual, texts for translation, levels of foreign language proficiency; common and individual tactics and strategy of translation.

Своеобразие новой модели университетского образования в Грузии, ориентированного на ключевую идею Болонского процесса – многоязычное и поликультурное обучение иностранным языкам специальности и науки на фоне создания общего европейского пространства [см.:1; 2; 3; 4], осуществляется в магистратуре Тбилисского государственного университета имени И. Джавахишвили по программе «Теория перевода и переводческая

* Тбилисский государственный университет имени И. Джавахишвили, г. Тбилиси, Грузия

* Тбилисский государственный университет имени И. Джавахишвили, г. Тбилиси, Грузия

практика», согласно которой студентам в течение трех семестров преподается искусство перевода. В настоящее время по магистерской программе «Теория перевода и переводческая практика» обучаются студенты смешанных групп, окончившие в бакалавриате курс немецкой или русской филологии; разработана трехсеместровая система переводческой практики перевода на грузинский язык соответственно немецких или русских текстов. Конечной целью практики перевода в течение трех семестров является доведение студентов-магистров до уровня В-2 по общеевропейской системе уровней владения иностранным языком. Конечной целью системы обучения переводу является умение студентов адекватно переводить тексты разных жанров как формы организации речевого материала в рамках официально-делового (в основном юридического подстиля), публицистического, разговорного, художественного и научного стилей с соответствующей тематикой с немецкого / русского языков на грузинский язык. Преподаватель, в зависимости от этапов обучения, выборочно использует для формата учебной дисциплины методы преподавания, в частности, такие как: метод, ориентированный на постановку проблемы; методы индукции и дедукции; методы анализа и синтеза; метод, основанный на иллюстративном объяснении. При этом происходит варьирование лексических эквивалентов, подбор синонимов, установление окказиональной лексики (если текст ее содержит); поиск в грузинском языке конструкций, соответствующих немецким / русским параллельным синтаксическим конструкциям и их оценка со стилистической точки зрения. Студенты должны твердо осознавать, что удачное завершение обучения возможно только при условии добросовестного посещения занятия и проявления активности; в случае пропуска занятий они должны в индивидуально назначенное им время сдать пропущенный материал. Для того чтобы глубоко усвоить материал, они должны быть заинтересованы в изучении дисциплины; сознательно и творчески относиться к учебному процессу; осознанно подходить к информации, представленной им преподавателем, будут задавать вопросы, участвовать в рациональной дискуссии, заботиться о развитии своего аналитического мышления. Преподаватель, в свою очередь, должен помочь студентам в выработке глобального мышления, в практическом использовании теоретического знания как непосредственно в немецком / русском, так и в сопоставительно-сравнительном плане в отношении родного языка. Отметим, что конкретное содержание всех трех семестров практического курса перевода меняется в каждом новом учебном году с учетом предварительно установленного уровня владения студентами иностранным языком и сферы их интересов, их очевидных успехов или неудач. Знакомство с заранее представленным ридером избавляет студентов от необходимости поиска нужной литературы на интернетсайтах и в библиотеках. Выработка умений и навыков перевода, ориентированных на грамматический материал, происходит на непосредственной основе переводимого текста. Рабочий материал в виде лекции – семинара – практикума предоставляется студентам на немецком / русском; рабочий язык – грузинский, по выбору – вновь немецкий / русский. В первом семестре в общем контексте целостного обучения практическому курсу перевода русских / немецких текстов студенты ориентированы на отработку базовых навыков и умений стратегии и тактики перевода на материале рецепции текстов, содержащих лексические и грамматические минимумы, овладение которыми доведет их до относительно простого уровня владения языком A1→A2. Данная цель достигается решением конкретных задач – ознакомления магистров с характерными особенностями построения переводимого текста, к которым относятся:

- графическое оформление немецкоязычных/ русскоязычных текстов;
- предложения, характерные для немецко / русскоязычных текстов, их содержательное сходство или различие;
- информационная насыщенность немецко / русскоязычных предложений и распределение данной информации в пространстве грузинских предложений;
- нюансирование немецкого / русского мыслительного строя и его отражение на основе особенностей тематической организации различных видов текстов с точки зрения их актуального членения в

грузинском переводе; - грамматические основы дейктической дифференциации посредством соотнесения с лицами и предметами, находящимися в том или ином отношении к говорящему лицу и закономерности ее интерпретации в грузинском языке; - практическое использование существующих печатных и онлайн немецко-грузинских, немецко-русских, немецко-английских и, соответственно, русско-грузинских, русско-немецких, русско-английских словарей; - переводческие технологии, ориентированные на грамматические моменты и др. Начальный этап обучения техникам глобального и селекционного понимания текста посредством практики перевода с иностранного на родной язык не является самоцелью, а фактически представляет один из способов постижения иностранного языка. Обучение студентов магистратуры практике переводоведения на первом этапе преследует цель научить их разбираться в содержании немецких/ русских текстов на уровне A1/ A2 и дать базисное знание по переводу на грузинский язык, в частности, в результате которого они, уже усвоив особенности графического оформления немецко/ русскоязычных текстов, могут различить единицы членения текста (части, главы, главки, отбивки), умеют выделить фразы в особый абзац, усиливающий падающий на них смысловой акцент; владеют приемами нумерации частей текста и др. графическими принципами; имеют представление о несоразмерности в разных языках длины предложений, выражающих один и тот же смысл. Так, длина немецкого предложения увеличивается за счет частого использования вспомогательных слов (артиклей, приставок, частиц и др.), в классе глаголов – за счет их употребления в аналитических формах; русское предложение короче немецкого и грузинского; длина грузинского предложения, напротив, увеличивается за счет замены немецких композитов описательными оборотами. На начальном этапе обучения студенты знакомятся с неограниченным использованием в немецком/ русском тексте различных дейктических оборотов с целью избежать тавтологии; со способами перефразирования информации в немецком/ русском языке; овладевают способами замены местоимений их антецентами/ именами существительными в грузинском с тем, чтобы избежать инотолкования. Они разбираются в структурных полях немецко / русскоязычных предложений и могут в грузинском переводе соблюдать определенный порядок расположения предложений. Студенты вглядываются в описанные в немецко / русскоязычных текстах культурные феномены и картины мира: реалии, традиции, имена собственные и, по возможности, могут подобрать им соответствующие эквиваленты или стараются найти для них параллельные способы выражения. Отметим, что студенты магистратуры в период обучения не должны подпасть под влияние немецкого/ русского языка и осуществлять перевод на грузинский язык сообразно его строя. Они владеют умениями и навыками и пользования словарями: могут восстановить начальную форму глагола, прилагательного; отличают стабильный композит от ситуативного и разобрать его на составные части с целью нахождения в переводе слова и установления его лексической значимости; частично уже освоили художественные средства выразительности и знают, где и как подобрать их грузинские соответствия; выработали свою стратегию перевода несложного текста (A1→A2уровня), сначала выполняя приблизительный перевод, а затем его стилистическую обработку. Опыт свидетельствует, что уровень владения студентами иностранным языком в первом семестре колеблется между A1 – A2. Соответственно, на данном этапе предлагаемые для перевода аутентичные, но несложные, насыщенные быденной лексикой тексты преимущественно литературного профиля подбираются из так называемого внеаудиторного дополнительного чтения. К концу первого семестра подобные тексты для перевода сменяются текстами художественной оригинальной литературы (в случае необходимости – адаптированными). Заранее составленные ридеры дает возможность студентам сразу обратиться к переводу предлагаемых текстов, а не искать их на Интернетсайтах или в библиотеках. Выработка умений и навыков ориентированного на грамматический материал перевода (кроме вышеописанных базисных умений и навыков) производится непосредственно с опорой на

переводимый текст. Исходя из специфики курса, отсутствует жесткая дифференциация между формами занятий, так, в течение одной контактной единицы - двух академических часов – студенты участвуют в занятии, скомбинированном из элементов лекции, семинара и практикума; каждая тема / каждый текст вначале содержит до 3 000 печатных знаков, а в конце семестра он увеличивается до 4 000 печатных знаков; в этом процессе существенно качество сложности, свойственной тексту, а не механическое увеличение показателей состава текста. Изучение отдельных тем проводится каждую неделю в течение четырех часов: – первые два часа студенты упражняются в выработке техники селекционного глобального понимания, усвоения лексики; проводят анализ текста для перевода на уровне грамматики, стилистики, прагматики и семантики; воспринимают информацию преподавателя об авторе, об общем фоне эпохи, отраженном в анализируемом произведении или находят ее самостоятельно. Третий и четвертый час посвящены непосредственно переводу текста – по необходимости вначале подстрочного, потом – художественного.

Что касается переводческого практического курса - 2 (с основой на немецкие / русские тексты), то в нем преследуется цель укрепить и углубить приобретенные студентами магистратуры в первом семестре умения и навыки рецепции и довести их до уровня B1; на основе базисных своих умений магистранты должны выработать индивидуальные, отвечающие непосредственно их собственному психотипу стратегии; познакомиться с грузинскими эквивалентами стилистически маркированных немецких / русских грамматических конструкций и стилистически нейтральных параллельных форм. Владение базисными умениями перевода на грузинский язык немецких / русских текстов на уровне B1, в частности: проявляется в том, что магистранты правильно понимают тему и идею текста, направление развития действия, после первого прочтения способны передать его суть; хорошо воспринимают тексты на общественные темы, в основном, относящиеся к публицистическим жанрам официального стиля, называют те признаки, которые отличают их от текстов более художественного характера, пройденных в первом семестре; им известны характерные для немецкой реальности темы, они знают, на каких модальностях следует остановить внимание при переводе текста, как расставить основные акценты, чтобы правильно передать мысль не только на лексическом уровне. Реализация приобретенных базовых навыков на практике, в частности, проявляется в том, что, непосредственно выполняя подстрочный перевод, магистранты грамотно работают со словарем; производя перевод текста и отмечая в нем непонятные явления, они устанавливают, что мешает полноценному пониманию текста (в особенности, когда «незнание» затрагивает лексический уровень), и решают проблему в аудитории под руководством преподавателя, а вне аудитории – индивидуально, с помощью соответствующей справочной литературы. Студенты выявляют описанные в тексте культурные феномены немецкой действительности – реалии, традиции, собственные имена и подбирают к ним грузинские эквиваленты. Следует отметить, что студенты и по отношению к грузинским текстам отдают предпочтение переводу текстов публицистического жанра официального стиля / массмедийной печатной продукции. Именно поэтому в практическом курсе перевода-2 студентам предлагается перевести выбранные из печатных СМИ немецкие / русские тексты публицистического жанра, освещающие различные сферы общественной жизни, такие как государственные организации Германии / России, юриспруденция, экология, медицинское обслуживание, социальная защита и др. В текстах, построенных на принципах полемики, противопоставлены: традиционное и инновационное; отражены различия социальных групп с точки зрения качества жизни, ментальности, образования и т.д.; обсуждаются национальные противостояния людей на основе их разной национальности, вероисповедания и т.д. Так же как и в первом семестре, и в практическом курсе перевода-2 отсутствует жесткая дифференциация между формами занятий, однако каждая тема

/ каждый текст содержит уже до 5 000 печатных знаков и существенно изменен уровень его сложности, использован широкий лексический спектр, в зависимости от жанра усложнены также грамматические конструкции. На изучение каждой темы вновь уделяется неделя, или совокупность четырех академических часов: – в первые два часа выполняются упражнения на селекционное и глобальное понимание; проводится анализ переводимого текста на грамматическом, стилистическом, прагматическом и стилистическом уровнях; – подача преподавателем информации об авторе, или самостоятельное нахождение информации студентом; а также анализ того вида печатных СМИ, откуда приводится текст; третий и четвертый час посвящены непосредственно переводу текста – по необходимости вначале подстрочного, потом – художественного. - При этом происходит варьирование лексических эквивалентов, подбор синонимов; подбор грузинских синтаксических конструкций, соответствующих немецким / русским параллельным синтаксическим конструкциям и их оценки со стилистической точки зрения. После данного этапа обучения магистранты, владеющие уровнем B2 понимания немецких / русских текстов и базисными умениями их перевода на грузинский язык прекрасно разбираются в специфике текстов, отмеченных признаками повседневного, публицистического, художественного и научного стилей. Приступая к переводу текста научного профиля, магистранты должны ответственно отнестись к переводу текста, максимально точно и адекватно передать его содержание, не впадать в многословие, соблюдать терминологические и стилистические нормы. В случае художественного текста (во второй половине третьего семестра) магистранты, кроме установления темы и идеи, должны почувствовать внутреннюю ритмику текста, особенности авторского стиля и, по возможности, прокомментировать их с собственных позиций. В обоих случаях магистранты могут четко определить моменты, характеризующие немецкую / российскую реальность, знают, какую модальность следует передать при переводе текста, как распределить основные акценты. Мобилизация переводческих навыков и их реализация при переводе текстов различного характера в **третьем семестре** осуществляются по-разному: 1) В случае художественного текста его перевод магистрантами относительно свободен, переводимый текст не нуждается в предварительном разборе в аудитории, весь акцент переносится на индивидуальную внеаудиторную работу; магистранты уже не ищут каждое слово в словарях, поскольку восстанавливает его значение из контекста; проводит презентацию выполненного художественного перевода в аудитории и только изредка обращается к подстрочному переводу; они сами предлагают преподавателю языковые единицы разного уровня (слова, словосочетания, предложения), альтернативные варианты; в переводе они придерживаются стиля немецкого /русского текста и подбирают точные грузинские соответствия встречающимся в немецком/русском тексте. 2) На уровне профессионального/ научного текста: студенты впервые знакомятся с текстом в аудитории с помощью преподавателя, хотя, проявляя инициативу, могут выделить термины, обратить внимание на основное / обычное значение использованных в тексте лексических единиц; выяснить направление дейктов по отношению к актецендентам и, основываясь на этом, а также под влиянием синтаксических правил, попытаться точно передать в переводе содержание предложений. Практический курс перевода-3 – завершающая часть преподавания учебной дисциплины. Его цель – суммировать полученные в предыдущих семестрах практические умения и навыки рецепции и перевода на грузинский язык немецкоязычных/ русскоязычных текстов и перевести их на новую ступень – уровень **B2**, что предполагает формирование у студентов планов на будущее в связи с тем, какой именно тип текста он наметит в качестве перспективного объекта перевода в зависимости от своих интеллектуальных возможностей, а с точки зрения перевода исходя из собственного психотипа, выберет ли он художественную литературу, публицистические тексты/ материалы СМИ или профессионально-научную литературу. Обучение переводческой практике поможет

магистранту проявить нужную компетенцию при транслатологическом анализе выбранной темы для магистерской работы и вместить в установленные 50-60 печатных листов свою версию перевода. Данный курс предлагает студентам два параллельных пакета/версии неадаптированных текстов, отвечающих требованиям уровня B2: 1) Первая версия предлагает студентам тексты для перевода преимущественно гуманитарного профиля (языковедческие, литературоведческие, историографические, культурологические, этнологические и др.), не исключено, что, по необходимости, к ним могут быть добавлены также научные тексты педагогико-дидактического и психолингвистического профиля; 2) Магистранты, выбравшие вторую версию, вырабатывают навыки перевода на основе грамматического материала текстов/новелл, выбранных из немецкоязычной / русскоязычной беллетристики (преимущество отдается ставшим уже классикой произведениям) или отрывков из романов. При сходстве учебного формата, завершающий семестр отличается от предыдущего тем, что обе версии разделяются так, чтобы магистрантам для перевода в первой половине третьего семестра предлагаются профессионально-научные тексты (литературоведческие, языковедческие, историографические, культурологические, этнологические и др.); а во второй половине данного семестра - прозаические тексты/новеллы, выбранные из немецко / русскоязычной беллетристики или отрывки из романов. Усвоение материала в обоих случаях оценивается на двух промежуточных экзаменах.

Таким образом, подготовка специалистов-переводчиков построена на системном принципе организации специального теоретического и практического знания, в результате чего студентам-магистрантам не только преподают общую и специальную теорию перевода, но и, следуя прикладной направленности практических занятий, дают возможность освоить технологии перевода на конкретных текстах, тематика которых для каждого магистранта, в зависимости от его интересов и предполагаемой сферы деятельности, выберут ли наши выпускники компьютерные, рекламные фирмы; телевидение и радио; журналы, издательства, решения проблемы трудоустройства, подобрана индивидуально. Студенты специализируются на аспектном переводе текстов, относящихся к разным функциональным стилям. Предлагаемые данной образовательной программой семестры имеют как научно-исследовательскую, так и прикладную направленность, давая возможность учащемуся выбрать свою индивидуальную траекторию обучения.

Литература

1. Bologna Declaration of 19 June 1999 // Wikisource: Documents of non-national or supranational organizations. Category: 1999 works.
2. Sedgwick R. The Bologna Process: How it is Changing the Face of Higher Education in Europe // e WENR. March / April. 2001. Vol. 14, is. 2.
3. Higher Education in Europe 2009: Developments in the Bologna Process (Authors: David Crusier, Philippe Ruffio). Brussels: Eurydice, 2009. P. 58.
4. Convention on the recognition of qualifications concerning higher education in the European region // Council of Europe - UNESCO joint Convention, Lisbon, 11 April 1997. Ibe European Treaty Series, N. 165.

ФИЛОСОФСКИЕ ВОЗЗРЕНИЯ КАЗАХСКИХ АКЫНОВ И ЖЫРАУ И ПРЕДСТАВИТЕЛИ ТЮРКСКОГО МИРА

*Арынова Мария Тохтияровна**

Аннотация

Значение и ценность этой темы заключается в уникальном стихосложении казахских акынов и жырау (степные сказители) в устной форме. Импровизация каждого акына по смыслу и содержанию затрагивает общечеловеческие проблемы. Но форма подачи друг от друга отличается и до сих пор поражает нас неповторимой красотой и индивидуальностью. Темы и объекты воспевания никогда не ограничивались местными, узконациональными традициями. На первом месте всегда неразрывно выступали три вопроса: «Человек – Бог – Вселенная».

...Важность концепций ислама и других религий в том, что они имеют огромное значение в воспитании и формировании человека как личность. В произведениях мыслителей Востока мы видим, что они рассматривают мир в контексте с живой природой. Последователи этих великих представителей суфизма (Ходжа Ахмед Яссави, Арыстанбаб, Асан Печальный) в своих произведениях пришли к заключению, что важна не только познавательная сторона человеческого бытия. В то же время они смогли создать образ всесторонне развитого человека, который соответствует все требованиям нового времени.

Яркий представитель тюркоязычной философии Ахмед Югнаки в своем знаменитом «Хибатул хакаик» («Ақиқат сыйы») широко описывает мироощущение тюрков, их отношение к тем или иным природным явлениям, об их умозаключениях относительно нравственных ценностей и об их идеалах.

Ключевые слова: акын, жырау, импровизация, нравственность, Восток, фольклор.

PHILOSOPHICAL VIEWS OF KAZAKH AKYNS AND ZHYRAU AND REPRESENTATIVES OF THE TURKIC WORLD

Annotation

The significance and value of this topic lies in the unique versification of Kazakh akyns and zhyrau (steppe narrators) verbally. Improvisation of each akyn by its meaning and content affects human problems. But the form of presentation differs from each other and still impresses us with unique beauty and individuality. Themes and objects of chanting were never confined to local, narrowly national traditions. In the first place, there were always inextricably three questions: "Man - God - the Universe"

.... The importance of the concepts of Islam and other religions is that they are of great importance in the education and formation of a person as a person. In works of thinkers of the East we see that they view the world in the context of living nature. The followers of these great representatives of Sufism (Khoja Ahmed Yassawi, Arystanbab, Asan the Sad) concluded in their works that the cognitive side of human existence is important. At the same time, they were able to create an image of a fully developed person who meets all the requirements of the new time.

The prominent representative of the Turkic philosophy Ahmed Yugnaki in his famous "Hibatul hakaik" ("Aқиқат siyy") describes the attitude of the Turks widely, their attitude to certain natural phenomena, their conclusions about moral values and their ideals.

Key words: akyn, zhyrau, improvisation, morality, East, folklore.

В наше время, когда мир поглощен в пучине глобализации, очень ценным наследием степной культуры и ее духовного мира является устное воспевание акынов и жырау (сказитель) человека и его место в обществе.

Творчество акынов и жырау издавна занимает ведущее место в самобытной культуре казахского народа. И вряд ли стоит сомневаться в этом. По мнению профессора А. Нысанбаева : « Асан Кайгы, Шалгийз, Нысанбай, Бухар жырау, Тлеуке, Шал акын были прекрасными представителями этого жанра словесного искусства. Их поэзия проникнута не только социальными противоречиями, но наряду с вопросами определенного общества, они также

* Казахский Национальный Педагогический Университет им.Абая, Казахстан, Алматы

остро чувствуют философско - религиозную сторону человеческого бытия. » И конечно, остается самым важным стержнем темы: “ Человек - Бог - Вселенная” Родиной таких неординарных личностей является не только Казахстан, но и Средняя Азия. И в силу распространения ислама в этом регионе мы видим влияние арабских мыслителей , которые « были способны научно трактовать природные явления» [1,66] Исламская религия выступает носителем положительных и полезных постулатов общественных норм. Проникновение ислама и его распространение вглубь способствует обогащению лексики тюркских языков. Яркий представитель тюркоязычной философии Ахмед Югнаки в своем знаменитом «Хибатул хакаи» («Ақиқат сыйы») широко описывает мироощущение тюрков, их отношение к тем или иным природным явлениям, об их умозаключениях относительно нравственных ценностей и об их идеалах. Демократически настроенный мыслитель отстаивает интересы народа и разоблачает социальное неравенство общества. Он всячески доказывает ,что понятие счастье не ограничивается твоим богатством, происхождением или занимаемой должностью. По мнению мыслителя, счастье заключается только в знании. Нам известно его следующее изречение: «...путь к счастью определяется знанием, старайся получить знание и познать неведомое»[3, 181] Философ также особое место отводит знанию, чтобы быть способным на добрые дела. Основным лейтмотивом его произведений являются благородство, человечность, терпимость, скромность и аскетизм. Современником этого удивительного ученого является Алишер Навои (1441-1501), которого мы знаем как прекрасного представителя тюрков -мусульман. Его учение основано на теориях Фараби и конечно, он выдвигает на первый план человеческие ценности. Мысли А.Навои о роли человека в обществе созвучны с мыслями аль Фараби. Также мы видим влияние Фараби в формировании утопических мировоззрений .По мнению Навои гармонично развитый человек должен быть образованным, вобрать в себе положительные черты и стать личностью. Он должен уметь различать добро от зла . Он должен обладать человечностью и быть готовым всегда сражаться за справедливость. Иными словами «...его философско- этические идеи , в основном, были дидактического характера и они предупреждали человека от моральной деградации , призывая всегда оставаться человеком.» (4, 189 197). Изучая труды этих великих мыслителей можно легко представить социально- философские воззрения тюрков Средневековья.

Представители суфизма ,которые пополняли свои ряды на фоне противоречий и борьбы философско – религиозных течений и экономического и социально - политического кризиса Арабского Халифата тоже не обошли проблемы человека. Суфизм происходит от арабского слова «тасууф» что означает «тот,кто носит суф». Суф - это накидка или вязаная одежда из шерсти скотины. На казахский язык можно перевести как «кебенек» или «шөкпен» (5. 60-63). Суфисты по призванию всегда носили простую одежду, избегали соблазнов бренного мира, готовили себя к будущей жизни и все свое время проводили в молитвах.Еще одна добродетель суфистов -- это их толерантность.Что касается тауба т.е. смирение всегда призывало человека оставаться во всех жизненных перипетиях терпеливым и надеяться только на милость бога.Суфисты также много внимания уделяли свободе воли человека.Воля человека может безгранично наслаждаться жизнью или полностью отказаться от соблазна и стать индифферентным ко всему. В том числе и к жизни. Подобное отношение прослеживается в учении Ходжи Ахмета Яссауи. Хочу представить его краткую биографию. «В г.Сайрам неподалеку о Туркестана жил потомок Азирета Али шейх Ибрагим. После смерти шейха остаются его старшая дочь Гаухар Шахназ и семилетний сын Ахмет. Ахмет с младых лет испытал на себе все невзгоды судьбы. Его воспитывает другой духовный отец. По навету пророка шейх Арыстанбаб (его мавзолей находится в Южно-Казахстанской области) приезжает в Сайрам ,чтобы преподавать маленькому Ахмету[6, 39 40] По учению Арыстанбаба грехом является жизнь во всех ее проявлениях. Поэтому, чтобы не грешить перед Аллахом ты должен себя ограничивать во всем. По примеру нашего пророка , который отказался от бренной жизни в 63 года Ходжа Ахмет Яссауи, который строго придерживался сунны ислама , тоже хочет спуститься под землю.Он копает колодец рядом с Текке (место, где собираются суфисты и дервиши) и делает ступеньки. Прокладывая дорогу, из кирпичей строит маленькую комнату. Это построение сохранилось веками . Согласно легенде ,в этой тесной комнате Ахмет Яссауи жил сто двадцать лет. И все свое время посвятил только молитвам» (6, 53 - 54). Отказываться от всех

благ жизни и держать себя под постоянным контролем - очень трудный выбор. Здесь требуется не только одержимость, но и добровольное самопожертвование во имя Аллаха .

Ссылаясь на труды известного ученого А.Машанова , мы можем с уверенностью сказать, что это течение суфизма было широко распространено в Средней Азии и Казахстане » [8, 291]

В философских наизданиях «первого казахского философа» Асана Печального обретение счастья человека занимает важное место. «Земля обетованная» Асана отличается своей амбивалентностью: «райский сад » является воплощением порядка и хаоса, человека и природы, смерти и бессмертия, также его отличает гармония традиций и новшества. К сожалению, судьба казахской традиционной культуры была прервана. Если европейские этносы пережив Ренессанс через Реформацию пришли к Просвещению, то евразийские номады , которые познали Исламский Ренессанс пришли к упадку (по казахски-Зарзаман). Яркие представители Зарзамана Шортанбай, Дулат и Мурат раскрывают кризис традиционной культуры и связывают этот процесс с потерей независимости. Проблемой этой эпохи были ни отзвуки феодализма, ни неприятие русской культуры, ни отрицание новшества. Зарзаман объясняется тем, что все упирается в тупик: нужна переоценка традиционных ценностей. Но к сожалению, не было свободного выбора , поскольку руки- ноги были связаны имперскими узами (9. 291 с.) Асан кайгы (XVв.), Казтуган жырау (XV в.), Доспамбет жырау (XVI в.), Шалкийз (1465- 1560), Ахтамберды (1675 - 1768), Бухар жырау (1668 - 1781) и Шал акын (1748-1819) и другие представляют яркую плеяду философских идеалов своего времени. Они воспевали вечные человеческие чаяния в своих произведениях и проявили мощную нравственную стойкость.

Все произведения мусульманских авторов Средневековья и последующего времени начинаются с первой суры Корана. Мы видим влияние ислама в формировании гуманных и этических взглядов в творчестве широко известных в казахском народе Ахтамберды жырау, Умбетей жырау, Бухар жырау и Кабан жырау. Акыны и жырау той эпохи в своих произведениях выступали от имени бога и пророков. Этот факт , естественно, усилил влияние их мировоззрений на казахское общество. Особо стоит подчеркнуть роль Бухар жырау. Такие основополагающие принципы ислама как доброта, сочувствие, все чаще воспеваются ими. Таким образом, творчество акынов и жырау опиралось на каноны ислама и развивалось в религиозном направлении. И гуманистическая философия казахских представителей национальной культуры вобрала в себе лучшие черты философии и этики ислама и стала ее закономерным продолжением. В первую очередь нам это доказывает казахский фольклор, который является по сути философским заключением в виде пословиц и поговорок.

Вершиной тюркской философии ,бесспорно, является Абай. Здесь особенно надо выделить его слова наиздания. Философию Абая можно рассматривать и изучать во многих ракурсах. В первую очередь, Абай является основоположником новых ценностей и великим мыслителем просветителем одновременно. Он высоко ценил роль знания в становлении человека и связывал свои мысли с принципами развития общества. Впервые в казахской степи бросил очень содержательный клич «Стань человеком!» В последнее время абаяеды обращают внимание на присутствие экзистенциализма в творчестве Абая. Он в своих «Словах наизданиях» раскрывает суть человека и его природу опираясь на большой опыт и на трудный жизненный путь. Абай также вывел концепций герменевтики традиционной казахской культуры .Здесь мы видим его неоценимый вклад в развитии национальной философии в общечеловеческом плане. Преданный и пламенный представитель казахской мысли на мировой арене Абай является великим мыслителем , который смог рассмотреть сложные взаимоотношения такого вопроса как «человек - вселенная ». Поэтому можно сказать ,что его мощный ум и сердце работают в унисон, т.е. он представляет из себя самобытную и неповторимую личность. И в XXI веке остается актуальным вопрос о прислушивании к сердцу в решении любой задачи. Мы видим особенное нетерпение Абая в отношении лени и невежества. Он воздвигнул на первый план роль знания и науки, подчеркивая важность просвещения. Тем не менее он не приемлет ученого, который лишен совести и чести . А.Нысанбаев подчеркивает , что жизненным принципом Абая является: « разумное сердце или совестливый ум ». Если обращаться к высказывания Абая, то мы находим его следующее изречение: « Кто обладает такими качествами как справедливость и любовь , тот является мудрым человеком и ученым» . «Абай был первым , кто выдвинул идею стать человеком и

доброта, по его мнению согласуется с человечностью и нравственностью. Он также обращает внимание на двойственность человеческой природы и подчеркивает роль человеколюбия, который никак не сходится со скотством. Нравственность стоит всегда выше материального и это очевидно. Философия Абая о человеке неразрывно связано с его слабостью, иначе говоря, они тесно взаимосвязаны. Он старается раскрыть эту связь через противоречия, которые помогают полнее проникнуть в бренный мир. По представлению Абая мир вечен, но жизнь быстротечна и коротка. Человек является порождением мира, тогда как слабость человека это явление повседневной суеты. Поэтому человек должен вобрать такие качества как доброта, благородство, сострадание и справедливость. Тогда слабость человека может отступить или раствориться в повседневной жизни. По мировоззрению Абая, человек может хранить свое доброе имя или стать жертвой соблазна: «Ант ишп кунде берген жаны кұрсын, Арын сатып тіленген малы кұрсын. Қысқа кунде кырық жерге қойма қойып, Қу тілмен орақ ораған зауқы кұрсын» Концепция Абая и сегодня актуальна, и в своем 14- слове он выводит такое заключение: «Человек, который отвернулся от совести и чести, который неподвластен себе и знает совершать только зло и занимается самообманом, который не способен контролировать себя - самый недостойный из недостойных» Он об этом упомянул также в 38- слове, где речь идет о «полноценном человеке». По учению Абая, когда человек не может совладать волей, дарованной Аллахом его уводит иблс ибн шайтан. Вот еще одна мысль, высказанная мыслителем: «В мире не было печали, с появлением человека появилась и печаль...» [10, 95]. Если аль-Фараби преподносит описание достойных горожан, Абай в свою очередь призывает не стать заложником таких отрицательных качеств как чревоугодие, невежество, гордыня, взяточничество и т.д. Он также подчеркивает такие положительные качества как доброта, благородство, справедливость, мужество и представляет образ «полноценного человека» как образец для подражания. Стержнем философии Абая, как и у аль-Фараби является человек и его становление как личность. В этом мы убеждаемся еще раз в его 15- слове, где говорится: «Если хочешь быть похожим на мудрых людей, то сам себя отчитай один раз в день, или один раз в неделю, или хотя бы один раз в месяц!» Как продолжение размышлений Абая киргизский поэт Токтогул Сатылганов (1864-1933) в своих произведениях тоже приходит к заключению, что ценностью личности является его разум, который управляет всем. «Творите добро, но если совершается зло, то вы нарушаете свое спокойствие» [116 154] говорит мыслитель. Этим высказываниям созвучны и следующие высказывания Шакарима: «Как человека поставить на путь истинный? Как искать путь к счастливой жизни?». Сам Шакарим подчеркивает, что: «Человек видит истину не глазами, а разумом. После смерти есть продолжение жизни. Обе жизни нуждаются в праведности. Праведность - это самоограничение, справедливость и доброта». Как видим, аль-Фараби и Шакарим имеют общие точки соприкосновения в оценке личности человека. Через теорию праведности Шакарим ищет духовное царство и суть жизни внутри субъекта, т.е. в самом человеке. Движение направляется к самому человеку, в его внутренний мир. Никакая эволюция, ни исторический или социальный прогресс не может быть залогом человечности. Только праведность имеет смысл. Праведность Шакарима в чем-то созвучна с понятиями Канта. Он призывает к чистоте помыслов и к совестливости. Давайте рассмотрим эту концепцию с научной точки зрения. «Я, заявляет Шакарим убежден, что существует душа, и что у человека также существует энергия души. Смотрите: 1) Бывает, что иногда посещает чья-то незваная душа и вступает в контакт с определенным человеком; 2) Есть случаи, когда человек вдруг приобретает особый дар и становится баксы, факир или попросту становится сумасшедшим. 3) Лунатизм, способность обладания чьей-то волей, видеть вещи сны являются также доказательством особой энергии человека.» И в своих заключениях Шакарим убежден, что: «тот, кто не верит, что существует потусторонняя жизнь и душа вечна не сможет обладать добродетелью. И никакая наука или искусство не в силах очистить его душу. В том случае, если человек убежден и верит, что душа ему служит опорой и в этой, и в той жизни никакая сила не повлияет на его веру и не собьет его с пути. Являясь автором теории праведности Шакарим всегда ищет и находит нравственную непоколебимость в самом человеке. Только через духовность и праведность можно достичь полную жизнь! И тем не менее Шакарим не религиозный. Он рассматривает религию не в ортодоксальном ракурсе. Подобно Абаю и аль-Фараби он изучает религию и выводит этические нормы, присущие всем.

Потому что , человек в своем умственном развитии доказывает свои исключительные качества и при желании достигает невероятных высот. В отличие от животных он обладает особым или чистым разумом. Благодаря чистому разуму человек усваивает абстрактные вещи и может отличить полезное от дурного. В процессе самопознания человека Шакарим особо останавливается на волю т.к. только обладая сильной волей и умением концентрироваться можно стать личностью. «Совестливый человек» Шакарима тот , кто умеет различать добро и зло, кто отвечает за каждое свое слово и дело, кто не сворачивает с праведной дороги , конечно, тот кто превыше всего ставит свою честь. Мы хотим остановиться на следующем высказывании Шакарима: «Только человек с чистым сердцем способен на доброту, любовь, сострадание. Тот, кто обладает такими качествами как честь не способен совершать зло. Ему чужды жестокость, агрессия, гордыня и спесь ». Таким образом, Шакарим утверждает, что сила и особенность человека и его место в социуме определяются его моральной активностью и его особой энергией. Если вообще говорить о полноценном человеке в общественном сознании на Востоке , мы видим что, что личность как член общества является его представителем вобравшим в себе все присущие его качества. И, конечно ,он вступает в тесные взаимоотношения оставаясь производителем материальных и духовных ценностей. В повседневной жизни человека также неоценимый вклад внесли мировоззренческие универсий ислама, не говоря о том, что они оказали большое влияние на философские исследования мыслителей той эпохи. Важность концепций ислама и других религий в том, что они имеют огромное значение в воспитании и формировании человека как личность. В произведениях мыслителей Востока мы видим, что они рассматривают каждого человека как личность и ссылаясь на античные, мусульманские и тюркские герменевтические традиции воздвигают его до уровня феномена. Последователи этих великих представителей суфизма в своих произведениях пришли к заключению, что важна не только познавательная сторона человеческого бытия. В то же время они смогли создать образ всесторонне развитого человека, который соответствует все требованиям нового времени. Таким образом, мы можем со всей уверенностью сказать, что они сумели указать человеку праведный путь в достижении личного счастья и благополучия.

Литература

- Айдаров Г. Күлтегін ескерткіші. Алматы; 1955. 226б.
 Абылай хан. Тарихи жырлар. Алматы; 1995. 1-том.
 Булутай М.Ж. Ата – баба діні. Алматы; 2000. 278б.
 Келімбетов Н. Ежелгі дәуір әдебиеті. Алматы; 1991. 264б.
 Кашгари М. Түрік сөздігі. 3-томдық. Алматы; 1997. Т.1. 11-126б.

ДЕЛОВАЯ РИТОРИКА В СИСТЕМЕ ПРЕПОДАВАНИЯ РКИ: ЭКОНОМИКО-УПРАВЛЕНЧЕСКИЙ АСПЕКТ

*Авишаров Арсен Генрихович**

Аннотация

В докладе говорится о заинтересованности сферы экономического образования в расширении границ предметного поля русского языка как иностранного. Во-первых, это касается заметно возросшей роли риторики в маркетинге. Во-вторых, овладение искусством делового общения, которое есть не прихоть и дань моде, а настоящая потребность, и такое отношение бизнес-элиты к сугубо лингвистическим дисциплинам проистекает из самой сущности менеджмента. Полноценная связь субъектов менеджмента не может быть обеспечена ни на одном из своих уровней без эффективной коммуникации, отсутствие которой делает бессмысленным само понятие менеджмента.

Ключевые слова. Деловая риторика, экономическое образование, коммуникативистика, менеджмент

BUSINESS DISCOURSE IN THE TEACHING SYSTEM OF RUSSIA AS A FOREIGN LANGUAGE: ECONOMIC AND MANAGERIAL ASPECTS

Annotation

This report is about economic education sphere's interest in expansion of object field of Russian language as foreign.

Firstly, it connects with significantly increased role of rhetoric in the marketing. Secondly business communication skills acquirement isn't a tribute to fashion but the argent need and business elite's attitude to strictly linguistic disciplines stems from essence of Management.

There is no support of full connection of management subject at only levels without effective communication absence of which makes management concept senseless.

Key words: business, rhetoric, economic education, communicavistics, management

Сфера экономического образования, возможно, как никакая другая, заинтересована сегодня в расширении границ предметного поля русского языка как иностранного. Ей же - как форме знания - следует найти специфические подходы к анализу новых сфер речевого «универсума» и из бесценных хранилищ культуры и духовного опыта человечества черпать смысло-речевой субстрат – основу новых коммуникационных технологий.

Мы считаем весьма важным постоянно напоминать иностранным студентам о месте риторики в маркетинге. Не секрет, что многие даже из числа россиян - выпускников университета, не умеют правильно формулировать свою мысль, облечь ее в понятную адресату логико-грамматическую форму. С колоссальными трудностями сталкивается молодой специалист, когда условия работы заставляют его заниматься деловой перепиской, вести переговоры и заключать контракты, общаться с коллегами и посетителями офисов.

Символично, что именно сейчас, когда Россия вступает в стадию экономического роста, усиление конкуренции и изменение «правил игры» потребуют нового качества коммерческой деятельности. Только постоянное обучение персонала обеспечит устойчивый успех на рынке. Участники разных форм и направлений бизнеса все чаще сталкиваются с привередливыми и грамотными покупателями и с конкурентами, которые становятся все более многочисленными и активными. Для достижения успеха в этих условиях необходимы особые знания и умения. Большинство же продавцов учились этому искусству методом «тыка» и не соответствуют возросшим требованиям рынка.

Деловая риторика использует весь потенциал знаний, выработанный человечеством в сфере общения, для достижения конкретных задач, стоящих перед предпринимателем. Практические методики деловой риторики, приспособленные к потребностям современного

* Пятигорский государственный университет, г. Пятигорск, Российская Федерация

бизнеса, позволяют эффективно использовать на занятиях по деловому стилю речи возможности делового общения, учесть интересы сторон, выразить различные оттенки мысли в адекватной словесной форме, направить переговоры в нужном направлении, держать руку на пульсе переговоров, гибко корректировать выдвигаемые вами условия в зависимости от реакции оппонентов, одним словом - помогают решать те задачи, которые возникают на пути к достижению поставленных целей.

Вот почему наша коллега Т. Д. Венедиктова в одной из своих последних работ («Поговорим по-американски») ввела новое для нас понятие «дискурс торга». Понятие красивое и запоминающееся и, думаю, что не потребуются много времени для доказательства его правомерности по отношению к отечественному бизнесу. Развертываясь «здесь и сейчас дискурс торга устремлен, прежде всего, в будущее маркетинга и может поведать нам о его стратегии как минимум на двадцать-тридцать лет. Основные вопросы, которые рассматривает ныне и будет рассматривать в дальнейшем научный маркетинг, замыкаются на отдельном индивиде, и, думаю, никто из присутствующих не сможет отрицать того, что аптечная торговля, как, впрочем, и любая другая, включает в себя в качестве обязательной понятийной составляющей эгоистический ритуал. Хотя она имеет и свою очевидную специфику, в немалой степени связанную с тем, что органически включена в «идею торга», прежде практически безразличную к феномену личности к адресату, или «Другого», как сейчас принято говорить в философии. Его сегодня нельзя только сводить – в чем, к сожалению, ошибочно убеждены многие наши студенты - к функции примитивного обеспечения покупателя товарами, ограничивая всю процедуру когда-то равноправно-советским «ты-мне, я-тебе». Перечень важнейших умений, необходимый для успешного торга, ныне обязательно должен включать в себя и «умение нравиться в разговоре», и способность обладать «янусообразным статусом», так как провизор, словно двуликий Янус, представляет собой науку и, одновременно, ее же профанацию, ибо гуманность замысла профессии сопряжена с очевидной меркантильностью ее обыденной реализации.

Поэтому вряд ли кто сегодня возьмется опровергать тезис об огромном для практической сферы значениях внедрения в практику преподавания РКИ деловой риторики и сопряженные с этим исследования специфики деловой речи, ее норм, сферы использования, функции, жанры документации, композиционные особенности и культура составления документа, деловой этикет. Ибо современный менеджер - это высококвалифицированный специалист, организующий предпринимательскую деятельность, обладающий высокой культурой общения, способный ясно и четко излагать свои мысли в любой аудитории, умеющий вести деловые переговоры на всех уровнях.

Овладение искусством делового общения не прихоть и дань моде, а настоятельная потребность, и такое отношение бизнес-элиты к сугубо – на взгляд педанта – лингвистическим дисциплинам проистекает из самой сущности менеджмента - особому историческому типу отношений управления, востребованный на определенном этапе общественного развития в связи с достижением высокого уровня обобществления труда и производства, становлением категории «экономический субъект» в качестве всеобщей категории и превращением управления во всеобщее внутреннее условие производства. Менеджмент обеспечивает всеобщую системную взаимосвязь всех экономических субъектов, объединение их в коллективный процесс деятельности, выступая при этом в качестве особого экономического отношения кооперации, координации, интеграции как на уровне организационно-экономических отношений, так и на уровне социально-экономических отношений общества.

Естественно, полноценная связь субъектов менеджмента не может быть обеспечена ни на одном из этих уровней без эффективной коммуникации, отсутствие которой делает бессмысленным само понятие менеджмента. Будучи столь остро востребованной менеджментом, коммуникация существенно трансформировала свое собственное социально-экономическое содержание, выступая отныне в качестве средства действительного познания и согласования интересов субъектов отношений менеджмента, являясь условием их успешного взаимодействия.

Может создаться впечатление, что такое привилегированное внимание к коммуникативистике приведет к ослаблению собственно экономического начала. И идея именно такого варианта дальнейшего развития событий в нашем вузе некоторых моих коллег-экономистов действительно пугает. Однако мы придерживаемся иной точки зрения: концепция

развития и укрепления новых аспектов в подготовке кадров, ориентированная на удовлетворение рыночного спроса и обеспечение на нем высокой конкурентоспособности выпускников университета (в том числе и иностранных), может быть реализована в не последнюю очередь и за счет качества владения профессионально ориентированным русским языком, культурой и психологией межличностного общения, навыками социальной педагогики и решения конфликтов, деловой риторикой, языком рекламы, этикой, как корпоративной, так и общепрофессиональной.

РОЛЬ ГЕЙДАРА АЛИЕВА В РАЗВИТИИ ВЗАИМООТНОШЕНИЙ МЕЖДУ АЗЕРБАЙДЖАНОМ И КАЗАХСТАНОМ

*Бабаева Гюнай Назим**

Аннотация

В статье рассматривается установление Гейдаром Алиевым отношений между Азербайджанской Республикой и с Республикой Казахстан. Описано влияние Гейдара Алиева на зарождение отношений между двумя постсоветскими государствами, развитие братских отношений в различных сферах. Затронуты двусторонние и многосторонние встречи Президентов двух Республик, которые сближали две Республики и подняли двусторонние отношения на новый уровень.

Ключевые слова: развитие отношений, двусторонние отношения, двусторонние встречи, азербайджано-казахстанские отношения.

HEYDAR ALIYEV'S ROLE IN DEVELOPMENT OF RELATIONS BETWEEN AZERBAIJAN AND KAZAKHSTAN

Abstract

The article considers the establishment of relations between the Republic of Azerbaijan and the Republic of Kazakhstan by Haydar Aliyev. The influence of Haydar Aliyev on the origin of relations between the two post-Soviet states, the development of fraternal relations in various spheres have been described. Bilateral and multilateral meetings of the Presidents of two Republics, which brought together the two Republics and raised up bilateral relations to a new level were also highlighted.

Key words: development of relations, bilateral relations, bilateral meetings, Azerbaijan-Kazakhstan relations.

Казахстанская Республика является одной из первых республик, с которой Азербайджанская Республика установила отношения. Первые двусторонние контакты с этой страной совпадают с периодом, когда СССР еще не был распущен. В период с 30 сентября по 2 октября 1991 года, когда независимость Азербайджанской и Казахстанской Республик еще не была провозглашена, Азербайджанская делегация посетила Алматы и подписала 10-летнее соглашение о дружбе, сотрудничестве и добрососедстве между двумя странами. После объявления независимости 18 октября 1991 года в Азербайджане и 10 декабря 1991 года в Казахстане отношения между государствами обрели новый, более активный характер. 21 декабря 1991 года Казахстанской Республикой была признана независимость Азербайджанской Республики и 30 августа 1992 года были установлены дипломатические отношения. Посольство Казахстанской Республики в Азербайджане было открыто 9 января 1993 года. Одна из первых встреч президентов двух стран состоялась 19 октября 1994 года. Участвуя во втором саммите глав тюркоязычных стран в Стамбуле, президент Гейдар Алиев обсудил перспективы развития отношений между двумя странами со своим казахским коллегой Нурсултаном Назарбаевым [2].

Следующая встреча президента Гейдара Алиева с Нурсултаном Назарбаевым состоялась на саммите глав государств СНГ, проведенным 9 февраля 1995 года в Алматы. В том же году национальный лидер Гейдар Алиев, который участвовал в мероприятиях по случаю 50-й годовщины Победы над фашизмом в Москве, снова встретился с Нурсултаном Назарбаевым. 25 октября 1995 года на 50-ом юбилее ООН Гейдар Алиев и Нурсултан Назарбаев обсудили вопросы, представляющие взаимный и интерес [4,627]

Все эти встречи заложили основу для развития двусторонних отношений и взаимных визитов глав государств. 16 сентября 1996 года состоялся первый официальный визит

* Азербайджанский университет языков, Баку, Азербайджанская Республика

Президента Казахстана Нурсултана Назарбаева в Азербайджан. В рамках визита между Азербайджанской и Казахской Республиками были подписаны такие документы, как - Договор об основах отношений между Азербайджаном и Казахстаном, Соглашение о поощрении и защите инвестиций, Соглашение о сотрудничестве в нефтегазовой промышленности, Совместная декларация по Каспийскому морю, Соглашение о сотрудничестве между Министерством иностранных дел Азербайджанской Республики и Республикой Казахстан и другие важные документы [3].

10-11 июня 1997 года, состоялся первый официальный визит Президента Азербайджана Гейдара Алиева в Казахстан. По итогам визита были подписаны ряд документов, имеющих особое значение, включая декларацию о дальнейшем развитии и углублении сотрудничества между Азербайджанской и Казахской Республиками, меморандум о сотрудничестве в области транспортировки нефти на международные рынки, межправительственное соглашение о безвизовых поездках, соглашение о свободной торговле и др.

Эти два визита сыграли важную роль в дальнейшем развитии межправительственного сотрудничества и заложили прочную основу для будущего стратегического сотрудничества. В результате близости интереса и углубления сотрудничества между двумя странами был предпринят ряд совместных шагов в стратегических областях, в частности в области экспорта углеводородных ресурсов. Особое значение имеет Стамбульская Декларация. В рамках саммита ОБСЕ в Стамбуле 18-19 ноября 1999 года вместе с главами Азербайджана, Турции, Грузии и Туркменистана Президент Казахстана подписал Стамбульскую декларацию о поддержке проекта магистрального экспортного нефтепровода Баку-Тбилиси-Джейхан [5].

В конце 1999-начале 2000 годов между президентами двух стран были проведены различные платформы многостороннего сотрудничества, а также еще пять встреч (1996, 1997, 2001 и 2002 гг.) в рамках саммита Глав Тюркоязычных государств, Прикаспийских государств, Организации экономического сотрудничества и глав государств СНГ.

7 апреля 2000 года президент Казахстана Нурсултан Назарбаев вновь посетил Азербайджан. Результатом этой встречи стало развитие некоторых сфер двусторонних отношений, а также нахождение решения деления дна Каспийского моря, которое имеет большое значение, как для Азербайджана, так и для Казахской Республики. В ноябре 2001 года Азербайджан и Казахстан подписали соглашение о разделении дна Каспийского моря по принципу средней линии, с учетом береговой линии, морского рельефа и островов. 14 мая 2003 года три страны - Азербайджан, Казахстан и Россия подписали трехстороннее соглашение о точке стыка линии разграничения сопредельных участков дна Каспийского моря. По соглашению России принадлежало 19% дна Каспия, Казахстану - 29%, Азербайджану - в пределах 18-19%.

Отношения между двумя странами углубились в результате усилий президента Ильхама Алиева и поднялись до уровня стратегического сотрудничества. Первый официальный визит Президента Ильхама Алиева в Казахстанскую Республику состоялся в марте 2004 года. Во время визита был проведен обмен мнениями по вопросам экономического сотрудничества, в частности, по транспортировке углеводородных ресурсов Каспия на мировой рынок, было подчеркнуто, что участие Казахстана в крупномасштабных проектах нефтегазового сектора, особенно в трубопроводе Баку-Тбилиси-Джейхан, имеет большое значение. 24 мая 2005 года Нурсултан Назарбаев прибыл в Азербайджан с официальным визитом, в ходе которого он подписал 6 документов, в том числе соглашение о стратегическом партнерстве и союзнических отношениях между Республиками Азербайджан и Казахстан [6].

В течении 2010 года состоялся визит Нурсултана Назарбаева в Азербайджан в рамках III Саммита глав Прикаспийских государств и визит Ильхама Алиева в Казахстан для участия на саммите ОБСЕ. Взаимные визиты были активизированы, в октябре 2011 года президент Азербайджана был в Астане с официальным визитом, и президент Казахстана посетил Баку с рабочим визитом. В 2013, 2014 и 2015 годах были проведены встречи двух президентов в рамках саммита Совета Сотрудничества Тюркоязычных Государств.

В рамках международных организаций Казахстан поддерживает стремление Азербайджана отстаивать свои законные права и выступает за истину. Примером этому служат обсуждения в рамках Евразийского Экономического Союза. 24 декабря 2013 года во время

обсуждений о вхождении Армении в Евразийский Экономический Союз на заседании Евразийского Высшего Экономического Совета, Нурсултан Назарбаев выразил обеспокоенность со стороны Азербайджана по поводу этого вопроса, вызвав серьезный протест в Армении [7].

После произошедших в начале апреля 2016 года напряжений на линии фронта Азербайджана с Арменией, Нурсултан Назарбаев отказался от участия на саммите Евразийского Экономического Союза, который должен был пройти 8 апреля 2016 года. Этот отказ был принят Арменией серьезным протестом и принят в качестве поддерживающего акта Азербайджана. Также 23 апреля казахстанская делегация отказалась участвовать в инвестиционной выставке «Инвест Армения-2016» в Ереване.

После обретения независимости Республиками Азербайджан и Казахстан были установлены дружественные, братские отношения, которые охватили политическую, экономическую, культурно-гуманитарную и др. сферы. Заложенные дружественные отношения Гейдаром Алиевым ныне продолжают Ильхамом Алиевым, обретая новый уровень сотрудничества между двумя государствами.

Литература

- Азербайджан-Казахстан: из истории возникновения политических отношений (90-е гг. XX века), Аррахман Хуру оглу Ахмедов, Журнал: Вестник КазНУ, 2013, г. Алматы
Газета «Азербайджан», 12 марта 1994 г., г. Баку.
Azərbaycan Respublikasının Xarici Siyasətinin Əsas İstiqamətləri (1991-2016), Bakı – 2017, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Yanında Strateji Araşdırmalar Mərkəzi
Qasımlı M. Azərbaycan Respublikasının xarici siyasəti (1991-2003), I hissə. Bakı: Mütərcim, 2015.
Azərbaycan–Qazaxıstan münasibətləri. / “Heydər Əliyev İrsi” Beynəlxalq Elektron Kitabxana /26.06.2016/ <http://lib.aliyevheritage.org/print.php?lang=az&page=549420>
Baku–Tbilisi–Ceyhan Oil Pipeline Named After Heydar Aliyev. - http://www.azerbaijan.az/_Economy/_OilStrategy/oilStrategy_06_e.html
İkitərəfli münasibətlər: Asiya, Qazaxıstan. /Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi. http://mfa.gov.az/files/file/Azerbaijan_Qazaxistan_munasibetleri_18.09.2014.pdf
<http://ru.president.az/azerbaijan/silkroad>

© Г.Н.Бабаева, 2018

НАША НЕЗАВИСИМОСТЬ ВЕЧНА

Бейалиева Азерин Азер*

Аннотация

Статья посвящена как общенациональный лидер азербайджанского народа, Гейдар Алиев возвратившись во второй раз к руководству страной, сделал независимость нашей страны необратимой. Великий лидер уделял большое внимание патриотическому воспитанию молодежи и школьников. Общенациональный лидер глубоко любил свой народ. Он говорил: «Я всегда гордился и сейчас горжусь, что я азербайджанец».

Это высказывание имеет большую ценность для воспитания среди школьников чувства любви к своей стране и преданности своей Родине. Общенациональный лидер гордился своим народом потому, что он подарил мировой культуре гениальных поэтов, писателей, композиторов, художников, скульпторов и ученых.

Общенациональный лидер уделял большое внимание образованию и воспитанию школьников. Он знал, что они будущее Азербайджана. И сегодня, мы верны идеям Гейдара Алиева. Я горжусь, что у нас был такой лидер, и мы с гордостью и с радостью будем продолжать его идеи и дела.

Ключевые слова: Гейдар Алиев, образование, воспитание, молодежь.

Our independence is eterna

Abstract

The article is about, national leader of the Azerbaijani people, Heydar Aliyev, returned for the second time to the leadership of the country, made the independence of our country irreversible. The wise and far-sighted leader of Azerbaijan eliminated chaos and anarchy in the country for a short time. Heydar Aliyev was able to remove economic, political and spiritual - psychological tension. The great leader paid great attention to the patriotic education of youth and schoolchildren. The national leader deeply loved his people. "He noted on being proud and now proud to be Azerbaijani".

This statement is of great value for educating schoolchildren feelings of love for their country and devotion to their homeland. The public leader was proud of his people because he gave the world culture to genius poets, writers, composers, artists, sculptors and scientists.

The national leader paid great attention to the education and upbringing of schoolchildren. He was confident about the future of Azerbaijan. And today, we are true to the ideas of Heydar Aliyev.

I am proud that we had such a leader, and we will continue with pride and joyfully his ideas and deeds.

Keywords : Heydar Aliyev, education, upbringing, youth.

Müstəqilliyimiz əbədidir

Annotasiya

Məqalə ümummilli lider Heydər Əliyevin ikinci dəfə hakimiyyətə gələrək, ölkəmizin müstəqilliyini dönməz etməsinə həsr olunmuşdur. Dahi lider gənclərin və məktəblilərin vətənpəvərlik ruhunda tərbiyəsinə böyük diqqət yetirirdi. Ümummilli lider öz xalqını dərindən sevirdi. O deyirdi: "Mən həmişə fəxr etmişəm, indi də fəxr edirəm ki, mən azərbaycanlıyam.

Bu deyimin məktəblilər arasında öz ölkəsinə, Vətəninə məhəbbət hissi aşılamaq üçün böyük əhəmiyyəti var. Ümummilli lider öz xalqı dünya mədəniyyətinə dahi şairlər, yazıçılar, bəstəkarlar, rəssamlar, heykəltaraşlar və alimlər bəxş etdiyinə görə onunla fəxr edirdi.

Ümummilli lider məktəblilərin təhsilinə və tərbiyəsinə böyük diqqət yetirirdi. O bilirdi ki, onlar Azərbaycanın gələcəyidir. Bu gün biz Heydər Əliyev ideyalarına sadıq. Mən də fəxr edirəm ki, bizim ümummilli liderimiz olub. Biz fəxrlə və sevinclə onun ideya və əməllərini yaşadacağıq

Açar sözlər: Heydər Əliyev, təhsil, tərbiyə, gənclik.

* Школа номер 30 Баку, Азербайджан

В мире живет очень много азербайджанцев. Они живут в разных странах, на разных континентах. Исторически азербайджанских земель было больше чем сейчас. На территории нашей страны были древние и средневековые государства. Некоторые из них существовали очень короткое время, некоторые несколько веков. Азербайджан богатая страна. Поэтому сюда часто нападали соседние народы и государства. Они грабили материальные ценности нашего народа.

На протяжении XX века азербайджанцы дважды добивались независимости. Первый раз в начале века, в 1918 году была объявлена Азербайджанская Демократическая Республика. Второй раз в конце века, в 1991 году был принят акт о Независимости Азербайджана. В начале 90-х годов XX века был экономический спад. Была реальная угроза потери независимости страны (1).

Общенациональный лидер азербайджанского народа, Гейдар Алиев возвратившись во второй раз к руководству страной, сделал независимость нашей страны необратимой. Мудрый и дальновидный лидер Азербайджана за короткий срок устранил царящие в стране хаос и анархию. Гейдар Алиев смог снять экономическую, политическую и духовно – психологическую напряженность. Великий лидер уделял большое внимание патриотическому воспитанию молодежи и школьников. Общенациональный лидер глубоко любил свой народ. Он говорил: «Я всегда гордился и сейчас горжусь, что я азербайджанец».

Это высказывание имеет большую ценность для воспитания среди школьников чувства любви к своей стране и преданности своей Родине. Общенациональный лидер гордился своим народом потому, что он подарил мировой культуре гениальных поэтов, писателей, композиторов, художников, скульпторов и ученых.

Наследие гениального лидера бесценно. Гейдар Алиев является национальной гордостью Азербайджанского народа. Нет такой отрасли промышленности, сельского хозяйства, науки и культуры на которые общенациональный лидер не обращал бы внимания. Его гениальность в том, что для обеспечения независимости страны он использовал все ресурсы. Ко всем вопросам Гейдар Алиев подходил научно и комплексно.

Общенациональный лидер уделял большое внимание образованию и воспитанию школьников. Он знал, что они будущее Азербайджана. И сегодня, мы верны идеям Гейдара Алиева.

Я горжусь, что у нас был такой лидер, и мы с гордостью и с радостью будем продолжать его идеи и дела.

Литература:

1.Панфилова В. Формула успеха Гейдара Алиева. Независимая газета.
http://www.azeri.lv/2014/12/blog-post_61.html

ВЛИЯНИЕ ГЕЙДАРА АЛИЕВА НА РАЗВИТИЕ РЕГИОНАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ

*Бежиташвили Георгий Александрович**

Аннотация

Период руководства великого лидера Азербайджаном вписался в историческую память народа как эпоха Гейдара Алиева. Эта эпоха - одна из самых славных страниц архитектуры развития Азербайджана. Стратегия внутренней и внешней политики, в настоящее время воспринимаемая международным сообществом как неоценимые успехи нашей страны, особенно социально-экономическое развитие, является плодом деятельности именно великого лидера.

За этот короткий промежуток времени Азербайджан не только определил самые правильные направления развития, но и смог сформировать и представить миру национальную модель упреждения кризиса в период, когда даже ведущие страны переживают кризис.

1993 год вошел в современную историю Азербайджана как начало нового периода. Могучий государственный деятель Гейдар Алиев с великой мудростью определил вектор развития страны, уточнил стратегические цели, разработал совершенную внешнеполитическую концепцию.

Зарубежные партнеры Азербайджана открыто заявляют, что Гейдар Алиев государственную внешнеполитическую концепцию связал с укреплением роли Азербайджана как моста, соединяющего Восток с Западом, Север с Югом, построил концепцию, заложившую основу модернизации в самой сбалансированной форме, связал глобальными тенденциями международного развития.

Процесс модернизации в независимом Азербайджане начался в 1994 году с подписания "Контракта века" с международными нефтяными компаниями. Этот договор дал сильный толчок развитию национальной экономики, обогатил его качественно новыми оттенками. Гейдар Алиев, добившийся за короткий период подписания 22 международных нефтяных соглашений, смог убедить мировую финансовую элиту в реальности и необходимости этих проектов не только для Азербайджана и региона, но и для всей Европы.

Азербайджан, уже успешно перешагнув переходный период стратегии национального развития, вступил в очередную качественно новую фазу, ведущую к вершине. А путь достижения целей на этом этапе проходит через модернизацию политической, экономической и социальной жизни нашей страны в XXI веке. Большие успехи, достигнутые в последние годы во внутренней и внешней политике, сейчас дают основание говорить об азербайджанской модели развития. Существующие реалии и перспективы страны доказывают, что модернизация на примере Азербайджана имеет очень большие ресурсы развития, и приведение их в действие оказывает непосредственное влияние на стремительный прогресс страны. Обдуманное интенсивное развитие за прошедшие годы азербайджанской экономики, бюджетных доходов, является неопровержимой реальностью плодотворной деятельности новых экономических отношений в результате экономических и инфраструктурных проектов, реализованных на основе конкретных программ.

Гейдар Алиев своим политическим гением определил современное лицо Азербайджана и оставил неизгладимый след в судьбе нашего народа. Определенная им политика независимого государства направлена на будущее народа и служит укреплению азербайджанской государственности. Этот политический курс, соответствующий новому раскладу глобализирующегося мира, порой оказывая на него влияние, идет по пути развития. Именно поэтому Азербайджан, наряду с тем, что может высказать свое слово в мировой политике, превращается в страну, способную решить проблемы и других государств. Прочной основой этому служит правовое, демократическое, независимое Азербайджанское государство с прагматичной внешней и внутренней политикой, определенной великим Гейдаром Алиевым, а также азербайджанский народ и его мудрый Президент Ильхам Алиев, ведущий страну к новым победам.

Под руководством Президента Ильхама Алиева Азербайджан последние 10 лет находится на этапе высочайшего национального развития. Наш народ абсолютно уверен, что

* Национальный Университет имени Руставели (НУР), г.Тбилиси, Грузия

независимый Азербайджан, созданный Гейдаром Алиевым, находится в надежных руках и верит, что Ильхам Алиев ведет нашу страну по пути Гейдара Алиева в еще более светлое будущее.

Ключевые слова: Азербайджан, Алиев, регион, политика, развитие.

INFLUENCE OF HAYDER ALIEV ON THE DEVELOPMENT OF REGIONAL POLITICS

Annotation

The period of the leadership of the great leader Azerbaijan was included in the historical memory of the people as the era of Heydar Aliyev. This era is one of the most glorious pages of the architecture of development of Azerbaijan. The strategy of domestic and foreign policy, now perceived by the international community as an invaluable success of our country, especially socio-economic development, is the fruit of the activities of the great leader.

During this short period of time, Azerbaijan not only identified the most correct directions of development, but also was able to form and present to the world a national model of preemption of the crisis at a time when even the leading countries are in crisis.

1993 entered the modern history of Azerbaijan as the beginning of a new period. The powerful statesman Heydar Aliyev defined the vector of the country's development with great wisdom, clarified strategic goals, developed a perfect foreign policy concept.

Foreign partners of Azerbaijan openly declare that Heydar Aliyev linked the state foreign policy concept with strengthening Azerbaijan's role as a bridge that connects the East with the West, the North with the South, built a concept that laid the foundation for modernization in the most balanced form, linked global trends of international development.

The process of modernization in independent Azerbaijan began in 1994 with the signing of the "Contract of the Century" with international oil companies. This treaty gave a strong impetus to the development of the national economy, enriched it with qualitatively new shades. Heydar Aliyev, who achieved during the short period of signing 22 international oil agreements, was able to convince the world financial elite of the reality and necessity of these projects not only for Azerbaijan and the region, but for the whole of Europe.

Azerbaijan, having already successfully crossed the transitional period of the national development strategy, entered another qualitatively new phase leading to the summit. And the way to achieve the goals at this stage is through the modernization of our country's political, economic and social life in the 21st century. The great successes achieved in recent years in domestic and foreign policy, now give grounds to talk about the Azerbaijani model of development. Existing realities and prospects of the country prove that modernization with the example of Azerbaijan has very large development resources, and bringing them into effect has a direct impact on the country's rapid progress. Considered intensive development over the past years of the Azerbaijani economy, budget revenues, is an incontrovertible reality of the fruitful activity of new economic relations as a result of economic and infrastructure projects implemented on the basis of specific programs.

Heydar Aliyev defined his contemporary genius with his political genius and left an indelible mark on the fate of our people. The policy of an independent state determined by him is aimed at the future of the people and serves to strengthen Azerbaijani statehood. This political course, corresponding to the new alignment of the globalizing world, sometimes influencing it, is on the path of development. That is why Azerbaijan, along with what can express its word in world politics, is turning into a country capable of solving the problems of other states. The legal, democratic, independent Azerbaijani state with a pragmatic foreign and domestic policy, defined by the great Heydar Aliyev, as well as the Azerbaijani people and its wise President Ilham Aliyev, leading the country to new victories, is a solid basis for this.

Under the leadership of President Ilham Aliyev, Azerbaijan has been at the stage of the highest national development for the last 10 years. Our people are absolutely sure that independent Azerbaijan, created by Heydar Aliyev, is in reliable hands and believes that Ilham Aliyev is leading our country along Heydar Aliyev's way into an even brighter future.

Keywords: Azerbaijan, Aliev, region, politic, development.

Региональная политика Азербайджана довольно сложная и её можно разделить на четыре аспекта: энерго-геополитический (нефтепроводы), международно-правовой (раздел Каспийского моря), этно-территориально-геополитический (Нагорный Карабах), внутренний геополитический (Южный Азербайджан).

Сначала было неизвестно, будет ли вообще построен нефтепровод Баку-Джейхан, идущий от нефтяных месторождений Азербайджана через Грузию и Турцию к Средиземному морю, или же азербайджанская нефть по-прежнему будет экспортироваться по трубопроводам через Россию - с вытекающими последствиями в виде продолжающегося российского влияния в Азербайджане. Однако нефтепровод Баку-Джейхан построен, функционирует, и Азербайджан сейчас менее зависим от России. [1]

В случае восстановления нормальных отношений между США и Ираном азербайджанская нефть может экспортироваться через Иран, и США не будут более возражать против этого. Однако американо-иранское сближение вряд ли состоится в обозримом будущем. Что касается нефти и её экспорта, Азербайджан занимает хорошие позиции. [1]

С распадом СССР морская граница на Каспии между Ираном и Азербайджаном является спорным вопросом. Более того, предполагается, что в спорных районах находятся значительные запасы нефти.

В вопросе определения границ на Каспии союзниками Азербайджана являются Россия, Казахстан, Турция, Грузия и США, в то время как к соперникам относятся Иран и Туркменистан у которого также есть спор с Азербайджаном относительно границ на Каспии. Нейтральными сторонами являются страны ЕС, обладающие нефтяными интересами в Иране, которыми они не хотят рисковать, поддерживая Азербайджан.

Союзники же Азербайджана не все дружат друг с другом. Россия, в частности, не хочет, чтобы в ситуацию вмешивались США и Турция. Азербайджан нервничает из-за того, что в противостоянии с Ираном ему приходится полагаться лишь на поддержку России. Существует вероятность, что Азербайджан и Иран смогут прийти к компромиссу по данному вопросу.

По Нагорному Карабаху единственными реальными союзниками Азербайджана являются Турция, Грузия и Украина, а к числу противников относятся Армения, Россия и Иран из-за вопроса Южного Азербайджана.

Азербайджан, возможно, надеется пустить нефтяные прибыли на наращивание мощи своих вооруженных сил для противостояния с Арменией, однако неблагоприятное геополитическое положение Азербайджана по отношению к Армении позволяет усомниться в его способности отнять какие-либо территории у Армении силой. [2]

Баку чрезвычайно сдержанно ведет себя в отношении вопроса «южного Азербайджана». Однако растет недовольство среди иранских азербайджанцев. Если ситуация ухудшится, Тегеран вряд ли обвинит в случившемся себя, скорее, он обвинит Азербайджан. Если Тегеран считает неважно, правильно или нет, что Баку желает взрыва ситуации в Иране, то его действия по отношению к Азербайджану могут принять угрожающий характер. [1]

Хотя больше ни одна страна не поддерживает отделение азербайджанцев от Ирана, союзниками Азербайджана в любом азербайджано-иранском конфликте будут Соединенные Штаты и Турция, в то время как главным противником будет, по определению, Иран. [3]

Есть еще вопрос демократизации. Здесь мы должны сконцентрироваться на взглядах нынешних авторитарных властей Азербайджана, которые уже продемонстрировали свое нежелание двигаться в сторону демократии и свое намерение совсем остановить этот процесс.

Основными противниками в вопросе демократизации Азербайджана являются Россия и Иран, которые воспринимают демократию как распространение американского влияния, в то время как сторонниками демократизации Азербайджана будут считаться Соединенные Штаты, соседняя Грузия, и Европейский Союз.

Нынешнее правительство Азербайджана опасается, что оно может пасть в результате демократической «цветной» революции. Поддержка Соединенными Штатами какого-либо демократического движения могут подтолкнуть Азербайджан ближе к России и даже заставить его пойти на некоторые уступки в других областях в обмен на защиту. США могут быть даже изгнаны из Азербайджана. С другой стороны, если произойдет демократическая революция - при американской поддержке или без нее - то США могут стать близким союзником нового правительства». [4]

Данный анализ показывает, что, кроме Армении, ни один из соперников Азербайджана не является соперником во всех случаях без исключения. Кроме того, власти Азербайджана понимают, что ни один из их друзей не является другом навеки.

В нестабильном южно-кавказском регионе, который характеризуется наличием противоречивых геополитических интересов региональных и мировых держав в условиях нерешенности продолжающихся десятилетиями межгосударственных и межэтнических конфликтов, политическое событие подобного масштаба неизбежно имеет один важный «побочный эффект»: страна вступает в фазу повышенных внутри- и внешнеполитических рисков. Азербайджан, даже будучи экономически и политически наиболее стабильным государством в регионе, не является здесь исключением.

С одной стороны, это связано с традиционной активизацией внутренних процессов. Несмотря на отсутствие оформившейся в виде объединенной оппозиции альтернативы действующей власти во главе с Ильхамом Алиевым, активность как оппозиционных объединений, так и более значимых, и обладающих административно-финансовыми ресурсами групп интересов внутри страны, будет неуклонно возрастать.

Не последнюю роль в этих процессах могут сыграть и внешние игроки, основными среди которых являются Россия, США, Турция и Иран. Формально не вмешиваясь во внутреннюю политику азербайджанского государства, каждая из этих стран, имеющих прямые интересы в регионе, будет стараться использовать собственные рычаги давления на Азербайджан, считая предвыборный процесс удачным «окном возможностей» для оказания влияния на его внешнюю и внутреннюю политику.

Азербайджану, до недавних пор удавалось поддерживать хрупкую систему сдержек и противовесов, балансируя между интересами Запада, России и Ирана, и пытаясь одновременно решить проблему оккупации Арменией Нагорного Карабаха и семи районов вокруг него.

Затяжная пауза в российско-азербайджанских контактах на высшем уровне стала результатом целого ряда событий, являющихся звеньями одной цепи. С одной стороны, с начала третьего президентства Владимира Путина наблюдался отход Москвы от активного посредничества в Нагорно-Карабахском конфликте и интенсификация российско-армянского военного сотрудничества в рамках ОДКБ.

Отдаление от России при сохранении крайне напряженных отношений с другой региональной державой Ираном может стать довольно рискованным ходом и привести Азербайджан к нежелательной ситуации, при которой он может стать «неудобным» сразу для двух важных игроков в регионе. Такая ситуация, в свою очередь, существенно повышает опасность санкционированной извне внутривнутриполитической дестабилизации.

Следует отметить, что российско-иранские отношения являются многоуровневыми и во многом противоречивыми. Что касается иранской ядерной проблематики, Россия куда более сдержана, и тому есть свои объяснения. Во-первых, Россия, являясь мировой державой, несет глобальную ответственность и по умолчанию не должна быть заинтересована в дальнейшем распространении ядерного оружия. Во-вторых, ядерный Иран неизбежно продолжит расширять свое региональное влияние в зоне непосредственных российских интересов - регионе Центральной Азии и Южного Кавказа. Наконец, в-третьих, поддержание статус-кво, при котором, обладающая колоссальными нефтегазовыми запасами, но обложенная санкциями Исламская Республика не может составить конкуренцию России на энергетическом рынке, вполне устраивает Кремль.

Для распространения собственного влияния в Азербайджане Иран использует шиитскую карту - ведь большинство азербайджанцев, как и их южные соседи, являются последователями шиитского толка Ислама. Позиции шиитских исламистов особенно сильны в окружающих Баку поселках на Абшеронском полуострове - ведущую роль в их поддержке играет иранское духовенство, что никак не может устраивать азербайджанские власти. Отношения между официальным Баку и Тегераном в последние два года были близки к точке кипения: Иран все более ревностно относится к азербайджано-израильскому сотрудничеству в оборонной сфере, в то время, как для Азербайджана раздражителем являются армяно-иранские отношения, носящие характер стратегического партнерства.

Начало 2016 года было отмечено повышенной политико-дипломатической активностью официального Баку. Список как официальных, так и неофициальных визитов, и встреч разного

уровня с участием азербайджанских должностных лиц, политиков и дипломатов позволяет сделать определенные выводы и предположения.

В первых числах февраля 2016 года Ильхам Алиев поехал в Лондон, где принял участие в международной конференции «Поддержка Сирии и региона». Затем он принял участие в мюнхенской конференции по безопасности, в очередной раз осветившей разницу в подходах к этой самой безопасности со стороны Москвы и «коллективного Запада».

23 февраля состоялся официальный визит Ильхама Алиева в Иран. По итогам переговоров с президентом Хасаном Роухани в Тегеране были подписаны 11 меморандумов о сотрудничестве.

Россия и Азербайджан заключили новое соглашение о транспортировке каспийской нефти по трубопроводу Баку – Новороссийск. Подобного рода документ подписывается не впервые. Согласно предыдущему соглашению между компаниями SOCAR и «Транснефть», в 2015 году азербайджанская сторона должна была направить по нефтепроводу Баку–Новороссийск 1,7 млн. т. азербайджанской нефти. В июне и декабре SOCAR не экспортировала нефть по данному маршруту, перенаправив около 400 тысяч тонн на «западный» Баку–Тбилиси–Джейхан, через который экспортируется значительная часть каспийской нефти с берегов Апшерона.

«Официальные эксперты привычно говорят о выдающейся роли Азербайджана в регионе, включая, например, «сильную поддержку глобальной архитектуры ядерной безопасности». Наступивший период дешевой нефти весьма сильно зацепил экономику прикаспийского государства. На нефть и газ приходится до 40 % ВВП страны и 95% ее экспорта. Дефицит бюджета Азербайджана в конце 2015 года оценивался экспертами в 15% ВВП, при этом пик кризиса, вызванного обвалом цен на нефть, прогнозируется на текущий год. В 2015 году финансовые власти Азербайджана были вынуждены провести две серьезные девальвации национальной валюты, приведшие к существенному росту цен на основные продукты и товары. Возможно, ВВП на душу населения к концу 2016 года по сравнению с 2014 годом обвалится почти в два раза. Инфляция при этом вырастет в 2016 году до 15% против среднего уровня в 2012-2015 годах в 2%. Валютные запасы Азербайджана сократились в 2015 году почти на четверть. Консолидированный бюджет-2016, скорее всего, будет переверстан с большим дефицитом, для покрытия которого уже начались переговоры с МВФ о займах» [5].

Сейчас добыча нефти в республике падает примерно на 2% каждый год. Азербайджанская нефтяная отрасль, работая на максимуме своих возможностей, дает всего 800 тысяч баррелей в сутки, в то время как в 2010 году соответствующий показатель составлял 1,07 млн баррелей.

В этой связи интересна одна из обсуждавшихся в Тегеране тем – взаимные инвестиции и развитие транспортного коридора «Север–Юг»; Алиев и Роухани подписали рамочное соглашение о координации железнодорожных сетей, призванное завершить стыковку стальных магистралей по линии Казвин–Решт–Астара. Еще одно важное соглашение касается совместного строительства и эксплуатации гидроэлектростанций. Сообщается, что в ближайшее время Азербайджан и Иран намерены возобновить сделки в нефтяной сфере. Иран будет импортировать каспийскую нефть соседа и отгружать соответствующие объемы сырья от имени Баку со своих южных терминалов в Персидском заливе. Среди предложений иранской стороны, вполне возможно, вопрос о совместной эксплуатации некоторых нефтегазовых месторождений в южной акватории Каспия, создававший много лет серьезную напряженность в отношениях Баку и Тегерана. Не исключено, что к эксплуатации этих месторождений будет привлечена и российская сторона.

Со своей стороны, российский «Газпром» также предложил Ирану соглашение о газовом обмене. Согласно предложению, компания ежегодно будет поставлять в северные регионы Ирана до 10 миллиардов кубометров газа, а взамен возьмет этот газ со своих месторождений в Персидском заливе. Единственной страной, обладающей инфраструктурой для транспортировки такого количества российского газа в Иран, является Азербайджан. Однако здесь возможны варианты – ранее появлялась информация о том, что «Газпром» изучает возможность транспортировки газа через территорию Армении и Грузии.

«5 марта президент Азербайджана встретился с председателем совета директоров «Газпрома» Виктором Зубковым. В ходе встречи Ильхам Алиев выразил уверенность, что

отношения Баку и Москвы будут расширяться. По итогам встречи было распространено оптимистичное заявление, а на следующий день глава SOCAR Р. Абдуллаев заявил, что Азербайджан в лице SOCAR поддерживает инициативу России и ряда стран-членов ОПЕК заморозить добычу на уровне января 2016 г.» [6]

Западные источники рассматривают активизацию связей по линии Москва–Тегеран–Баку в контексте российско-турецкого кризиса, подозревая Москву и Тегеран в совместной реализации некоего плана, направленного на ослабление региональных позиций Анкары и, соответственно, ограничение прозападных устремлений Азербайджана. [7;143-150]

Между тем, оснований для выводов о каких-либо коренных изменениях во внешней политике Азербайджана не просматривается. Скорее всего, речь может идти о некоторых тактических корректировках, не подвергающих сомнению основные ее приоритеты, среди которых, прежде всего – стратегическое партнерство с Турцией по различным направлениям. Экономическая заинтересованность в обширном российском рынке как самого Азербайджана, так и его турецких союзников, оказавшихся в сложном положении, вполне понятна. [8]

Литература

Bahman Aghai Diba. Baku-Ceyhan Pipeline: The Biggest Development In the Caspian Sea Since the Collapse of USSR // Payvand Iran News. URL:

<http://www.payvand.com/news/02/sep/1060.html> (дата обращения 27.04.2016)

Марк Кац, «Геополитика Азербайджана ("United Press International", США)», 2006. URL: <http://www.inosmi.ru/world/20060822/229496.html>

Шахназаров Б. Турция: студенты из тюркоязычных стран ратуют за обучение узбекистанцев в турецких вузах // Инф. агентство Фергана. Ру. URL: <http://www.fergananews.com/news.php?id=8953> (дата обращения 27.04.2016)

Михаил Ошеров. «Геополитика и развитие демократии в Азербайджане» 2012. <http://www.battour.ru/countries/Azerbaijan/>

«Восстановление территориальной целостности останется приоритетом внешней политики Азербайджана и в 2016 году». (12.01.2016)

URL: http://vakrf.ru/news/azerbaijan_news/the-restoration-of-territorial-integrity-will-remain-a-priority-of-azerbaijans-foreign-policy-in-2016/

«Внешняя политика Азербайджана: приоритеты и реалии». (05.12.2016)

URL: <http://newtimes.az/ru/views/1079>

Игнатенко А. Национальный прагматизм и Имперский романтизм во внешней политике Турции // Россия и мусульманский мир. 2012. № 2. С. 143-150.

Гогелиани Т.Г., Политика России и Запада в Закавказье: сравнительный анализ (диссертация), Москва 2001 г., 33ст.

© Г.А.Бежиташвили, 2018

ДИАЛОГ ЛИТЕРАТУР. РУССКАЯ ЛИТЕРАТУРА В ТУРЦИИ

Чиалашвили-Гордеева Елена Шалвовна* - Рамазанова Шелала*

Аннотация

Статья представляет собой презентацию лекции с одноимённым названием из двухсеместрового курса лекций по переводоведению, читаемых в течение нескольких лет турецким студентам, изучающим русский язык и литературу. Содержит обзор основных произведений русской литературы, переведённых на турецкий язык, с анализом их роли в культурно-интеллектуальном диалоге стран.

Ключевые слова: диалог литератур, русская литература, перевод.

DIALOGUE OF LITERATURES. RUSSIAN LITERATURE IN TURKEY

Annotation

The article is a presentation of a lecture of the same name from a two-year course of lectures on translation studies given by the author for several years to Turkish students studying Russian language and literature. Contains an overview of the main works of Russian literature translated into Turkish, analyzing their role in the cultural and intellectual dialogue of the countries.

Key words: dialogue literature, Russian literature, translation.

«Слышу два языка, слышу плач, слышу смех двух любимых моих...»

Назым Хикмет – о Турции и России

Литературное наследие представляет важнейшую часть культуры любой страны. Поэтому знакомство со страной, с её народом, с её языком невозможно без знакомства с её литературой. Довольно часто толчком к изучению иностранного языка становится прочтение какого-либо рассказа, повести или романа, переведённого на родной язык. Возможно, турецкие студенты также решили выбрать своей будущей специальностью русский язык и литературу после того, как прочитали на турецком языке «Анну Каренину» Толстого, или «Преступление и наказание» Достоевского, или «Капитанскую дочку» Пушкина. Русская литература – одна из богатейших литератур мира. И это одна из наиболее переводимых мировых литератур.

Первым художественным переводом с русского языка на турецкий является пьеса Александра Сергеевича Грибоедова «Горе от ума» /«Akıl-dan bela» 1883 г./ Переводчик этой пьесы Мехмет Мурад, будучи прогрессивным общественным деятелем своего времени – журналистом, политиком, историком, писателем, посчитал нужным ознакомить турецкого читателя с главным героем пьесы – Чацким – выразителем прогрессивных идей и настоящим патриотом. На фоне всё более усиливающегося в Османской империи того периода культурного кризиса и стремления молодого поколения к европеизации во всех сферах общественной жизни, слова Грибоедова «И дым отечества нам сладок и приятен» прозвучали как призыв к бережному отношению к традициям и разумному заимствованию европейских ценностей.

К концу 19-го века на страницах газеты «Терджуман-ы Хакика» /Переводчик истины/ печатаются некоторые рассказы А.С. Пушкина, поэма М.Ю. Лермонтова «Демон», роман Л.Н. Толстого «Семейное счастье» и повесть «Смерть Ивана Ильича»; отдельными книгами выходят повести А.С. Пушкина «Метель» и «Пиковая дама». Переводчица этих произведений – О. С. Лебедева, известная в Турции под именем Гюльнар-ханым, превосходно изучив турецкий и арабский языки в Казанском университете, всю свою последующую деятельность посвятила развитию диалога между русской и турецкой литературами. Она является автором брошюры «Русская литература» и нескольких газетных статей, впервые ознакомивших турецкого читателя

* Университет имени Ибрагима Чечена, г. Агры, Турция

* Университет имени Ибрагима Чечена, г. Агры, Турция

с историей русской литературы и творчеством Льва Николаевича Толстого. Интересуясь культурой, бытом и социальными проблемами турецкого народа, Л. Н. Толстой за этими сведениями не раз обращался именно к О.С. Лебедевой, о чём свидетельствует их переписка[6].

Переводы О.С. Лебедевой, в отличие от других более ранних переводов русской литературы, были, во-первых – непосредственными, а, во-вторых – безупречными и с точки зрения качества турецкого языка, поскольку редактировались известным турецким писателем и литературоведом Ахмедом Мидхадом [там же].

Выбор литературы для перевода определялся актуальностью её тематики в той или иной социально-политической ситуации в стране. Так, после Младотурецкой революции на повестке дня стали произведения об общественных преобразованиях. В частности, переводчиком Мустафой Нихатом Озоном, составителем османско-турецкого словаря, был переведён роман Максима Горького «Мать» и опубликован на страницах газеты «Танин». В эти же годы были переведены романы Л.Н. Толстого «Анна Каренина» и «Воскресение».

Переводчиком Самизаде Сюрейя выполняются переводы таких произведений А.С. Пушкина, как «Дубровский», «Капитанская дочка», «Египетские ночи»; романа И.С. Тургенева «Дым» и романа М.Ю. Лермонтова «Герой нашего времени»; трилогии Максима Горького «Детство», «В людях», «Мои университеты».

Настоящим расцветом в области перевода был период «переводческого проекта» Юджеля /министра образования Турции с 1939 по 1946 г./, в течение которого на турецкий язык были переведены почти все наиболее известные произведения мировой литературы, среди которых значительное внимание было уделено русской литературе.

В результате этой переводческой работы турецкий читатель получил возможность ознакомиться с новыми или повторными, улучшенными переводами произведений таких русских классиков, как Д.И. Фонвизин, А.С. Пушкин, Н.В. Гоголь, М.Ю. Лермонтов, Ф.М. Достоевский, И.А. Гончаров, И.С. Тургенев, А. Н. Островский, Л.Н. Толстой, А.П. Чехов, М.А. Шолохов.

В газетах публиковались статьи турецких писателей и литературоведов с анализом русско-турецких переводов. Авторы статей отмечали, что русская интеллигенция всегда стремилась к тому, чтобы Россия стала по-настоящему европейской страной, но в то же самое время, выступала за сохранение самобытной России. Именно поэтому внимание и интерес к русской литературе в Турции всё более и более возрастал [1].

Среди переводчиков с русского на турецкий в этот период можно назвать прекрасно известного как в Турции, так и в России поэта Назыма Хикмета – переведшего вместе с Зеки Баштимаром роман Л.Н. Толстого «Война и мир», Хасана Али Эдиза, Сервета Лунеля, Эрала Гюнея, Нихала Ялаза Талуя.

40-ые годы прошлого века называют в турецкой культуре «чеховскими». В течение пяти лет Министерством национального просвещения в серии «Русские классики» было выпущено пять томов «Рассказов» А.П. Чехова, в которые вошли более ста произведений писателя. Переводчиками произведений Чехова были Сервет Лунель, Огуз Пельтек и Гаффар Гюней. Издание чеховских рассказов позволило турецкому читателю составить наиболее полное представление о творчестве русского писателя, тем более, что это были прямые переводы /сделанные непосредственно с русского языка/. Специалисты оценили их вполне положительно [4].

Цитируя слова А. П. Чехова из рассказа «Крыжовник»: «Надо, чтобы за дверью каждого довольного, счастливого человека стоял кто-нибудь с молоточком и постоянно напоминал бы стуком, что есть несчастные...», Эрал Гюней полагает, что Чехов и есть тот человек, а его рассказы — это удары молоточка [там же].

Чехова-драматурга в Турции узнали позднее, чем Чехова-прозаика. Первым постановщиком чеховских пьес и пропагандистом чеховской драматургии на турецкой сцене, которая с тех пор вошла в репертуар турецких театров, является Мухсин Эртугрул, известный актер и режиссер, многолетний руководитель Стамбульского городского театра. В 1943 г. Эртугрул поставил в театре пьесу «Вишневый сад». В 1944 г. издательством «Ремзи» были опубликованы сразу четыре пьесы А.П.Чехова: «Три сестры», «Вишневый сад», «Дядя Ваня» и «Чайка». Затем в Стамбульском театре была поставлена пьеса «Три сестры», а намного позднее /в 70-ые годы/– пьеса А.П.Чехова «Иванов».

Начиная

с 1980-х гг. на сценах больших и малых городов Турции постоянно идут пьесы А.П. Чехова, который стал для турецких читателей и зрителей одним из наиболее известных и любимых иностранных драматургов [там же].

Во второй половине прошлого века, особенно, после принятия конституции 1961 года, гарантировавшей свободу слова, культурная жизнь страны стала более активной. В этот период не только сохраняется интерес к русской классике, но и становится актуальным русский модернизм, а также советская литература. Переводятся произведения Михаила Шолохова, Бориса Андреева, Ивана Бунина, Бориса Пастернака, Николая Островского, Константина Симонова, Константина Паустовского, Михаила Булгакова [3].

Русская классическая поэзия и стихотворения поэтов 20-го века стали доступны турецким читателям благодаря первой Антологии советской поэзии на турецком языке, составителем которой является переводчик с французского Атилла Токатлы. Кроме того, им переведены такие произведения, как «Падение Парижа» Ильи Эренбурга и «Фома Гордеев» Максима Горького.

Переводчиком лирики А.С. Пушкина и М.Ю. Лермонтова на турецкий язык является известный турецкий писатель, поэт, переводчик, профессор русского языка и литературы Атаол Бехрамоглу, уже со студенческих лет переводивший стихотворения Лермонтова. Позже они были опубликованы под общим заглавием «Кинжал» и, по мнению критиков, оказали большое влияние на молодое поколение турецких поэтов.

Переводы пушкинской лирики, выполненные Атаолом Бехрамоглу, были впервые опубликованы в Турции в двуязычном издании под названием «Я вас любил». Среди его поэтических переводов с русского языка особое место занимает «Антология современной русской поэзии» – от русских символистов до наших дней; большинство из этих стихотворений впервые были напечатаны на турецком языке.

Говоря о переводческой деятельности Атаола Бехрамоглу, необходимо упомянуть неоднократно переизданный сборник «Все рассказы и романы» А.С. Пушкина и основные пьесы А.П. Чехова, которые тоже неоднократно ставились на сценах турецких театров. Атаол Бехрамоглу не только обогащает турецкую литературу переводами русских произведений, но и вносит свой вклад в русскую литературу своими оригинальными стихами, как, например, этот его панегирик поэзии в переводе А. Аврутиной:

«Все в мире – стих; как ветра стон,
Как снег, припорошивший берег;
Как детская молитва перед сном,
Как крики журавлиных стай,
что в небе реют».

В своём обзоре «Переводов с русского на турецкий в области художественной литературы» Атаол Бехрамоглу положительно комментирует работы таких переводчиков, как Лейла Сойкут, Гюнеш Бозкай, Мехмет Озгюль, Эргин Алтай, Мазлум Бейхан, Айше Хаджихасаноглу [3].

О влиянии русских писателей, в частности А.П. Чехова, на турецкую литературу говорится в статьях таких учёных, как В. А. Гордлевский, М. С. Михайлов, С. Н. Утургаури, Л. О. Алькаева.

Так, например, известно, что под влиянием произведений А.П. Чехова турецкий писатель Мемдух Шевкет Эсендал (1883-1952) написал в чеховской стилистике более двухсот рассказов. Именно Эсендал положил начало чеховскому стилю в турецкой литературе – писать просто и лаконично, опираясь на собственные наблюдения. У А. П. Чехова Эсендал перенимал особенность давать своим героям говорящие фамилии, выражая таким образом свое отношение к ним. Под влиянием новелл А.П.Чехова создавал свои произведения и турецкий писатель Саид Фаик [1].

К творчеству А.П.Чехова обращаются и современные турецкие писатели. Среди них – Селим Илери /1949 г./ – неоднократный лауреат национальных премий. Чеховские персонажи настолько близки Илери, что некоторых из них он «переселяет» в свои произведения. Например, всем известный Фирс из «Вишневого сада» стал одним из персонажей романа Илери «Это лето станет первым летом разлуки» /«Бу яз Айрылыгын ильк яз оладжак», 2001/. В 2004 году, выступая в Стамбульском университете на конференции, посвященной столетию со дня смерти

А.П.Чехова, Илери признался, что в наиболее трудные моменты своего творческого пути он «протягивает руки к Чехову и его герои указывают ему дорогу» [2].

Л. О. Алькаева в статье «Русская классика в Турции» объясняет влияние русской литературы определенным сходством социально-экономического уклада царской России дореволюционных лет и Турции начала республиканского периода, что порождало в этих обществах аналогичные проблемы, в освещении которых турецкие писатели заимствовали опыт лучших русских писателей-демократов.

Отсюда и общность тематики турецкой литературы этого периода с русской: судьба «маленького» угнетенного человека, взаимоотношения народа и интеллигенции, жизнь крестьян, «исповедальная тема» интеллигента, духовная эмансипация женщины, сатирическое обличение произвола властей, бюрократизма.

Однако не только тематика привлекает внимание турецких писателей: им импонирует психологизм, а более всего – гуманизм русской литературы 19-го – начала 20-го веков.

Турецкий писатель и переводчик Энгин Топрак, говоря о способности турецкого читателя понять и прочувствовать русскую литературу, также объясняет это общностью проблем. Например, проблемы беззакония, взяточничества, чиновничества, поднимаемые Н.В. Гоголем в «Мертвых душах», актуальны и в Турции. В русской классической литературе важное место занимают темы бесправия крестьян, унижения простого народа и произвола помещиков. И.С. Тургенев, Л.Н. Толстой, Ф.М. Достоевский и многие другие писали об этом. В Турции те же проблемы отражены в творчестве Яшара Кемаля. Турецкому читателю близок и понятен также и трагизм русской литературы. Смех сквозь слезы и самоирония характерны и для турецкой культуры. Например, в рассказах Азиза Несина юмор постоянно сочетается с общей трагической линией повествования [1].

Интенсивная работа по ознакомлению турецкого читателя с русской литературой продолжается и в третьем тысячелетии.

Так, в 2011 году переводчиком К. Мизиевым и известным турецким поэтом Ахметом Неждетом переведён на турецкий язык роман А.С. Пушкина «Евгений Онегин». Это гениальное произведение русского классика, встреченное с большим интересом в Турции, вышло в Стамбуле в издательстве «Эверест» накануне 300-летия Санкт-Петербурга. Привлекли внимание читателей и подготовленные К. Мизиевым и Ахметом Неждетом вступительная статья и хронология жизни поэта. Переводить стихи русских поэтов на турецкий язык К. Мизиев начал с 1997 года. За это время им изданы /как самостоятельно, так и в содружестве с турецкими поэтами/ сборник стихов М. Лермонтова «Смерть поэта», 17-ая глава «Доктора Живаго» Б. Пастернака, Антология русской поэзии Серебряного века, сборники стихов С. Есенина и А. Пушкина.

В том же 2011 году вышла в свет «Антология русской литературы», составленная писателем и переводчиком Энгином Топраком, получившим высшее образование в Москве в Российском университете дружбы народов. Антология знакомит турецкого читателя с новым поколением российских писателей.

Среди русских писателей второй половины 20-го века особого внимания заслуживают переводы произведений лауреата Нобелевской премии Александра Солженицына: рассказы «Один день Ивана Денисовича» / «İvan Denisoviç'in 1 günü», «Случай на станции Кречетовка» / «Kreçetovka İstasyonu'nda», «Матренин двор» / «Matriyona'nın Evi»; повесть «Раковый корпус» / «Kanser Koğuşu»; романы «В круге первом» / «İlk Çember 1», «Архипелаг Гулаг» / «Gulag Takım Adaları»; эссе «Как нам обустроить Россию?» / «Rusya Nasıl Kurtulur?». Переводчики: Мехмет Озгюл Яйневи, Озай Сюсой, Гёнул Суверен Селим, Тайган Осман Озчелик.

У Александра Солженицына особый творческий путь в русской литературе. В годы духовного пробуждения именно Солженицын представлял собой высший нравственный авторитет для русского читателя, благодаря своему творчеству и своей биографии, начиная с критического отношения к власти в своей стране и кончая неприятием «западных нравов». Несмотря на то, что Солженицын считается наиболее сложными для перевода писателем, без знакомства с его произведениями турецким читателям было бы затруднительно по-настоящему понять русскую литературу 20-го века [5].

Наиболее популярны в Турции произведения Ченгиза Айтматова – русского писателя киргизского происхождения: «Белый пароход» / «Beyaz Gemi» /, «Джамиля» / «Cemile»/, «Белое

облако Чингисхана» /«Cengiz Han'a Küsen Bulut» /, «Материнское поле» /«Toprak Ana»/, «Плаха» /«Dişi Kurdun Rüyalari»/, «Прощай, Гюльсары!» /«Elveda, Gülsarı»/ «Первый учитель» /«İlk Öğretmen»/, «Пегий пес, бегущий краем моря» / «Deniz Kıyısında Koşan Ala Köpek»/. Переводчики – Шериф Хулуси, Мехмет Озгюл, Рефик Оздек.

Произведения Чингиза Айтматова переведены более чем на 100 языков мира. Все его творчество пронизано мифологическими, эпическими мотивами, в его произведениях вплетены легенды, притчи. В его рассказах и повестях воссоздаётся национальный колорит.

Из современных русских писателей переведены произведения Бориса Акунина – автора серии детективных романов об ЭрASTE Фандорине: «Азazelь», «Турецкий гамбит» /Переводчик – Чигдем Озтекин/, «Снежная королева» /Переводчик – Ч.О. Боздохан/; Виктора Пелевина – одного из самых читаемых в России авторов: «Хомо сапиенс» /Переводчик – О. Доган/, «Жизнь насекомых» /Переводчик – Т. Уюрлу/; Захара Прилепина – жёсткого обличителя социальных проблем: «Санька» /Переводчик – Варол Тюмер/.

Русская литература по-прежнему находится в сфере интересов турецких читателей, благодаря кропотливой работе русско-турецких переводчиков, стремящихся поделиться со своими соотечественниками богатством и разнообразием литературных тем и актуальностью идей переводимых ими произведений, зачастую указывающих на сходство человеческих проблем в жизни обеих стран.

Литература

Алькаева Л. О. Русская классика в Турции (к вопросу о влиянии русской литературы на турецких писателей) // Русская классика в странах Востока. М., 1982.

Арслан Х. А. П. Чехов и турецкая новелистика. Материалы международной научной конференции. Мелихово 3–7 июля 2014 г. Мелихово 2015 сс. 141-157

file:///C:/Users/Universite/Downloads/Melihovo_karta_text_big.pdf

Атаол Бехрамоглу Переводы с русского на турецкий в области художественной литературы. institutpervoda.ru/upfiles/phpnPsmxv.doc

Сверчковская А.К. Чехов в Турции. litnasledstvo.ru/site/download_article/id/2829

Чиалашвили-Гордеева Е.Ш. Лексические особенности языка А. И. Солженицына (на материале эссе «Как нам обустроить Россию») // Язык и культура в условиях глобализации. Сборник материалов международной научно-практической конференции. Новосибирск, 2018, сс.128-141

Шифман Александр. Лев Толстой и Восток. Толстой и Турция www.marsexx.ru/tolstoy/tolstoy-i-vostok.html

© Чиалашвили-Гордеева Е.Ш.

ОТРАЖЕНИЕ ТРАГЕДИИ ВЫСЕЛЕНИЯ В КАРАЧАЕВСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Чотчаева Марина Юрьевна*

Аннотация

в статье рассматривается поэтическое преломление темы депортации карачаевского народа, проблемы свободы личности в оценке национального литературоведения, делаются выводы о том, что в отечественной культуре сложился эпос выселения со своими достаточно устойчивыми жанровыми признаками.

Ключевые слова: поэзия, депортация, свобода, несвобода, жанры, личность.

REFLECTION ON THE EVICTION TRAGEDY IN KARACHAY LITERATURE

Summary

in the article we examined the poetic refraction of karachay people's deportation theme, a personal freedom problem through the national literary criticism estimation. We concluded that an epos of eviction with the steady enough genre signs was formed in domestic cultures

Keywords: poetry, deportation, freedom, unfreedom, genres, personality.

Прошедший век, вошедший в историю, как один из самых жестоких и кровопролитных периодов в жизни человечества, добавил мрачные страницы в историю тюркских народов. Так, долгих 14 лет длилась депортация карачаевского народа, лишённого, по ложному обвинению, родины, свободы, права на выживание. Но, в очередной раз, народ, в одночасье оказавшийся на грани выживания, выстоял, не сломался, не потерял своего родного языка, обычаев и устоев.

По верному замечанию Ф.С. Эфендиева, «национальная идея окрыляла и поддерживала дух репрессированных народов». Истоки национального оптимизма, давшего силы выживать в нечеловеческих условиях сурового непривычного климата, голода, непосильной физической работы необходимо искать в традиционных горских адатах (морально-нравственных правилах), культивировавших свободолобие, мужество, благородство, взаимовыручку, способность к сопереживанию, толерантность. В этих непростых условиях духовная основа оптимизма национального самосознания опиралась на многовековой опыт и народную мудрость: все имеет не только свое начало, но и свой конец. Исламская философия терпения, наложившись на древний горский этикет, создала концепцию свободы, которая оказалась необычайно жизнеспособной. В рамках этой концепции идеи свободы личности переплетаются с идеями свободы всего народа, а оптимизм национального самосознания – с идеями выдержки и терпения. Выхода из неволи нет, предпочесть ей смерть не позволяет религиозная мусульманская традиция, трактующая самоубийство как один из самых тяжелых грехов. В этих условиях устная литература формировала и укрепляла нравственный облик тех, кто вынужден был жить вдали от родной земли, давала им выход на свободу. Устное народное творчество явилось для высланных духовной опорой, возможностью не раствориться в инациональной среде, сохранить свой язык, а значит и себя как народ.

Все писатели-спецпереселенцы были исключены из Союза писателей СССР, не имели права печататься, были лишены возможности донести до народа свои мысли, чувства, переживания, но, и в этих условиях многие карачаевцы стихи и песни-плачи о своем положении. «Страницы эти пропитаны слезами и кровью, пронизаны неизбывной болью, продиктованы кричащей памятью незаслуженных обид – памятью, влившейся в гены детей и внуков» [1:18].

В 1943-1957 г.г. вновь стали востребованными все фольклорные формы, бытовавшие в дописьменный период карачаевской литературы, но к сожалению, многое из созданного в ссылке безвозвратно утрачено. Даже после возвращения карачаевцев на историческую родину и официальной их реабилитации проявлять повышенный интерес как к самой теме депортации, так и к литературе, в те годы возникшей, было небезопасно. И только в последние два

* Ставропольский государственный педагогический институт, г. Ставрополь, Российская Федерация

десятилетия прошлого века появилась возможность собирать и систематизировать фольклорные памятники выселения.

Так, большую работу в этом направлении провел карачаевский поэт, который сам перенес все тяготы выселения, И. Аппаков, собравший богатейший материал. Свой труд, систематизированный и классифицированный, он опубликовал под названием «Ийнарла» на страницах журнала «Минги-Тау» в 1992 г [3].

Итогом кропотливой собирательской и исследовательской работы явился изданный Т. Хаджиевой в 1997г. в Нальчике сборник «Кечкенчюле эсгертмеси» («Словесные памятники выселения») [8].

В 1991 году вышел в свет поэтический сборник на карачаево-балкарском языке «Кезлерибизден кьан тама. Песни-плачи» (А из наших глаз капала кровь) [7], в состав которого вошли произведения нескольких народных певцов-сказителей, свидетелей геноцида. Судя по датам создания произведений, можно сделать вывод о том, что практически с первых дней депортации создавались песни-плачи, песни-протесты, песни-проклятия, необычайно эмоционально повествующие о народном горе.

Изданная Ф. Байрамуковой в 1991 году «Книга скорби» («Бушуу китаб») включает в себя большое количество документального, «свидетельского» материала [4]. Это цикл документальных рассказов-свидетельств, записанных со слов очевидцев трагедии. Об этом говорит автор в предисловии к своей книге: «Авторы книги - сами рассказчики. Это люди, которые в детские, юношеские годы испытали на себе тяготы переселения. Среди них старики и люди средних лет. В большинстве своем эти рассказчики не знают друг друга. Но всех их объединяет одно - горе тех 14-ти лет». «Эта преамбула, по существу, объясняет и определяет композиционное и стилевое единство книги, содержание которой, несмотря на разноликость рассказчиков, составляет одна тема - жизнь народа на чужбине. На страницах книги получает, наконец, возможность выговориться сама память народная» [4: 9].

Первая часть этой книги вышла в свет в 1991 году на карачаевском языке. Необходимо отметить, что в те годы писательница одна из первых в национальных литературах заговорила о запретной до этого времени теме депортации.

В 2008 году Ф.И. Байрамукова издает на русском языке вторую часть книги под названием «Когда сердце горит от печали...». Публикация такого материала на русском языке, вне всякого сомнения, существенно расширила круг читателей, вынесла на широкое обсуждение проблемы несвободы, насилия, деспотизма власти по отношению, как к отдельной личности, так и ко всему народу.

Книга «Когда сердце горит от печали...» содержит архивные материалы, новые художественные тексты и авторские отступления, которые носят публицистический и лирический характер. По жанру эта книга – цикл документальных рассказов-свидетельств, что подтверждает Ф.И. Байрамукова в послесловии: «Данная книга является сборником «исповедей», жизнеописанием незаслуженно оклеветанных людей. В долгое лихолетье они не могли даже поделиться друг с другом своим горем. Горечь пережитого навсегда осталась в сердцах этих людей.

...В большинстве своем эти рассказчики не знают друг друга. Но всех их объединяет страшное слово - депортация» [4:8].

Трудно реально оценить и невозможно восполнить тот непоправимый вред, который нанесла депортация младописьменным литературам. Депортация народа на долгие 14 лет прервала развитие литературы, и в то же время стала темой множества произведений карачаевских писателей различных жанров.

Наиболее полная картина национальной репрессивной политики в СССР воссоздается в художественно-документальном сборнике С. Алиевой «Так это было. Национальные репрессии в СССР 1919-1952 годы» [1]. Книга Светланы Алиевой, посвященная теме репрессий, рассказывает о народах, сосланных по национальному признаку, без какого-то доказательства их вины перед государством. Светлана Алиева, на основе архивных документов, достоверных фактов, свидетельств и воспоминаний многочисленных жертв произвола власти, создала монументальное свидетельство деспотизма власти и откровенного насилия. Собственные воспоминания о несвободном детстве на чужбине С.У. Алиева опубликовала в форме воспоминания-эссе «Запах фиалки». По своим жанровым признакам это произведение,

синтезирующее множество жизненных коллизий и стилевых течений. Здесь и строгая документальность в форме правдивых воспоминаний, и обнаженная публицистичность, и лирическая исповедальность, и философская обобщенность. Позже книга С. Алиевой была опубликована в Париже и имела там большой успех.

Мифологемы утраченной свободы, как и утраченной родины становятся ведущими в произведениях И. Семенова, А. Суюнчева, Х. Байрамуковой, О. Хубиева и многих других. Появились повести, трагедии, рассказы, поэмы на тему депортации: «Огнем опаленное детство» Ю. Каракетова, «Элия» А. Акбаева, «Карачай» Д. Мамчуевой, «Годы судьбы» Д. Кубанова; написаны романы С. Лайпанова «Вторник», Х. Байрамуковой «Четырнадцать лет», «Книга скорби» Ф. Байрамуковой, воспоминание С. Алиевой «Запах фиалки».

В карачаевской драматургии эту тему продолжили трагедии «Черный ноябрь 1943-го» Б. Тохчукова, «Амулет» К. Аппаева, «Черные дни моего народа» Т. Кипкеева; создан первый карачаевский балет «Айтуган - дочь Карчи» на либретто М. Шамановой.

Роман-хроника карачаевского писателя Хамита Боташа «Проклятая поляна» был написан в Нью-Йорке в 1987-1989 годах и издан в Москве в переводе на русский язык в 1993 году. Это одно из первых произведений на тему депортации, «прорвавшихся» в Россию того времени. В произведении исследуется еще одна грань национальной истории и трагедии, воспринятой сердцем и оставшейся в горькой памяти человека, на чье детство и отрочество пришлось трагические годы войны и депортации. Герой романа поставлен перед неразрешимостью тяжелейших вопросов, возникших после окончания войны, когда, как вначале казалось, разрешены все проблемы: «...Где твой народ и где ты сам?.. Кто может быть несчастнее человека, лишенного Родины?... Но где теперь наш дом, наш Карачай? Известно, что наш народ депортирован под корень и разбросан по степям Средней Азии и Казахстана. Нет уже нашего Карачая и нет уже нашего народа. Куда нам ехать? Кто нас ждет? Кто там живет сейчас на наших землях, в наших домах?.. Почему так случилось? Что послужило причиной такому неслыханному акту, такому жестокому опустошению? Откуда все это, о Аллах! Как теперь решится наша судьба?!».

Дети и депортация – это отдельная тема для исследования и отдельная незаживающая рана в сердцах репрессированных народов. Только за первые два года геноцида карачаевцев (1943-1944 гг.) погибло 22 тысячи малолетних детей. Находясь в изгнании, «...они испытывали всю тяжесть депортации наравне со взрослыми, только умирали чаще. Двадцать две тысячи маленьких карачаевцев, не выдержавших большого удара – скорбный итог выселения. Те, кто был посильней, - смотрели, как умирают слабые и, надрываясь из всех ... сил, оставались жить – худые, завшивленные, голодные, «на уплотнении» у местных жителей, деля одну кровать на остатки своих поредевших семей. Слушали тоскливые песни об изгнании в темноте наглухо запертых барачников, усваивали наивные представления о «злом» Берия и «добром» Сталине, рисовали в воображении картины заоблачного Кавказа, казавшегося в ту пору не более реальным, чем сюжеты нартских сказаний. Ели мерзлый картофель, жмых, корни трав, тайком собирали на жнивье оброненные колоски пшеницы и стояли затем перед бдительным комендантом – захваченные на «месте преступления» насмерть перепуганные «изменники Родины» 10 - 12 лет – в ожидании неминуемой кары за горсточку «колхозного имущества» [8:14].

Образ ребенка, чью судьбу опалило изгнание, появляется в художественной литературе депортированных народов в 1980-х годах на страницах пронзительного стихотворения карачаевского поэта Биляла Лайпанова «Разговор мальчика с матерью». Разговор с матерью начинается бытовой, пейзажной заставкой и вопросом ребенка:

Къаура отда терк къайнаймайды шай,
Сабий къараса да кёз алмай.
- Къайдады ол сен айтычу Къарачай?-
Сорады джашчык чырт тёзалмай.

(Горящий очаг, закипающий чай,
И ветер молитву доносит...
«Когда мы поедим с Тобой в Карачай?» –
Ребенок у матери спросит).

Произведение создано в жанре, имитирующем колыбельную песню, его ритмика, лексика и стилистика, обилие уменьшительно-ласкательных суффиксов создают атмосферу материнской нежности и одновременно мужества в ее способности переносить тяготы ссылки. Слова матери полны горечи, надежды и любви к далекой Родине:

Къуру чоюнну да ала къолуна,
Анасы олтурады джууукъ.
- Кёб турмай бирге чыгъарыкъбыз джолгъа,-
Джууады бетин джыламукъ.

Айтады, бетин джашыра джашындан:
- Ёсе кир дженгил, кетерикбиз.
Джандет деген олду джерни башында -
Анда биз джашау этерикбиз.

Къууанч да, насыб да сакълайла алда,
Боллукъса анда, пелиуанча.
Кавказ таулары Мингиси бла анда
Кёрлюксе, ала - кериуанча.

(Она почерневший возьмёт таганок,
Задумчиво сядет поближе:
«Поедем с тобою, поедем, сынок...»
А голову клонит всё ниже.
Украдкой лицо отвернет от огня,
Слезой затуманятся очи.
«Вот вырастешь скоро большой у меня,
Тогда и поедем, сыночек.

Тогда я в дорогу с тобой соберусь
Туда, где хорошие люди.
Ты горы увидишь, увидишь Эльбрус,
Они – как большие верблюды!)

В лучших традициях фольклора не только карачаевского, но и любого другого народа создается прекрасная, дышащая любовью сказка о царстве добра и красоты, свободы и достатка, в которой на самом деле совершенно нет идеализации и вымысла, настолько действительно и реально прекрасен отчий край:

Анда бал - бёчкеле бла, хай да аша,
Бал къашыкъларыбыз туралла алкъын.
- Бал бёчке - анда, къашыкъла уа - мында...
Бир айт, алай нек болгъанды, анам?

Кел кетейик Кавказгъа, анда
Гырджын орнуна джарай эсе таш да.
Ач болгъанма, джокъмуду бир джукъ...
- Джукъла, балам, тамбла болур аш да.

(Там горные реки – как чистый хрусталь,
Там звезды – как спелые сливы!
Ты станешь там смелым и твердым как сталь,
И стану я самой счастливой.

Там мед – заглядение, ешь – не хочу!
Хлебать будешь прямо из бочек...»
«Я голоден, мама, я хлеба хочу!»

«Не плачь, дорогой, спи, сыночек»).

В невозможной горечи этих строк воплощен национальный характер женщины-горянки, демонстрирующей при внешней мягкости внутреннюю силу, мужество, бесконечную любовь к своему ребенку. Отвлекая голодного сына от мыслей о еде, она рассказывает ему о далекой и прекрасной родине, искренне надеясь на возвращение туда. В ссылке, на чужбине мать пытается прививать своему ребенку основы национальной психологии, формировать в нем качества настоящего горца. В сознании ребенка прочно закрепляется ассоциативный ряд: родина-Эльбрус-счастье.

Социальная и генетическая память не дает возможности детям депортации забыть даже то, чему они не были очевидцами, но что вошло в их плоть и кровь.

Национальное литературоведение также не осталось в стороне от проблемы депортации карачаевского народа. Так, исследование Б.Берберова «Тема народной трагедии и возрождения в караево-балкарской поэзии» впервые вводит в высоконаучный оборот и подвергает глубокому концептуальному анализу объемный по масштабу, содержательно насыщенный и в то же время строго отобранный и серьезно осмысленный текстовый материал [5]. В числе плюсов исследования следует отметить его высокий теоретический уровень, а также весьма ответственный и взвешенный подход к научному осмыслению сложных вопросов не только литературоведческого, но и философского, социально-политического, этнологического, этно-психологического, религиозно-мировоззренческого и т.д. характера. Исследование Б.Берберова посвящено анализу караево-балкарской поэзии, а глубокий анализ караево-балкарской прозы еще предстоит сделать современным исследователям в области национального литературоведения.

Работа Отаровой М.Б. «Художественное осмысление проблемы депортации (на материале литератур народов Северного Кавказа и Калмыкии)» [10] стала обобщающим исследованием по проблеме художественного осмысления депортации в литературах народов Северного Кавказа и Калмыкии. Эта работа отличается наличием серьезной методологической и источниковедческой основы, которую составили труды отечественных и зарубежных литературоведов, а также историков, философов и критиков, исследовавших проблему депортации в СССР и на Северном Кавказе: С.У.Алиевой, А. Балакаева, Х. Бокова, Н.Бугай, Б.М. Зумакулова, М.П.Иванова, А.Х. Карова, А.Д. Койчуева, К.Л.Корнеева, М.Ч. Кучмезовой, А.И. Мусукаева, В.С. Сдобниковой, А.М.Теппеева, Х.И. Тугуза, В.Б.Убушаева, Т.Х. Ужаховой, Т. Хаджиевой, С.И.Эфендиева.

Концептуально значимыми для исследования проблемы стали и материалы Международных научных конференций, посвященных теме депортации (г. Элиста, 2003; г. Нальчик, 1994), а также материалы аналитического сборника "Антропология насилия" [2]. Эти исследования и художественные произведения национальных авторов, художественно воплощающие трагедию целых народов, насильственно высланных со своих земель, являются единым призывом к свободе, утверждением ее безоговорочных прав и дают надежду на то, что подобное насилие больше над тюркскими народами никогда не повторится.

Литература

- Алиева С.У. Так это было Национальные репрессии в СССР. 1919-1952 годы. М., 1993.
- Антропология насилия [Текст] / М.: Изд-во РАН, институт Этнологии и Антропологии им. Миклухо-Маклая, 2001. -344 с.
- Аппаков, И.А. Ийнара (Ийнары) [Текст] / И.А. Аппаков. // "Минги-Тау" - 1992.- №4- С. 12-45.
- Байрамукова, Ф. "Бушуу китаб" (Книга скорби) -1ч. [Текст] / Ф. Байрамукова. -Черкесск, 1991. -202 с.; 2ч.- Черкесск, 1997.- 197 с.
- Берберов, Б.А.-Ю. Тема народной трагедии и возрождения в караево-балкарской поэзии [Текст] / Б.А.-Ю. Берберов // Автореферат дисс. кандидата филологических наук . - Нальчик, 2002.- 23с.
- Гусев, В.Е. Эстетика фольклора [Текст] / В. Е. Гусев.- Л.,1967.- 313 с.
- Кезлерибизден кьан тама. (Из глаз наших капала кровь) [Текст] / Редактор и издатель Х. Джаубаев. - Черкесск, 1997. - 123 с.
- Кечкончюле эсгертмеси (Словесные памятники выселения) [Текст] / Сост. Т.Хаджиева. – Нальчик, 1997. - 145 с.

Магулаева Ф. Мне часто снится Казахстан... [Текст] / Дайджест "www.elbrusoid.org". 2007г.

1

Отарова, М.Б. Художественное осмысление проблемы депортации (на материале литератур народов Северного Кавказа и Калмыкии) [Текст] / М.Б. Отарова // Автореферат дисс. кандидата филологических наук. – Нальчик, 2006. - 18 с.

© М.Ю. Чотчаева, 2018

ИДЕИ ГЕЙДАРА АЛИЕВА И ЗАДАЧИ НАУКИ

Qəniyeva Fəridə Məmməd qızı - Şirin Məzahir Məhəmməd oğlu* PEZİOME*

В статье в кратком изложении анализируются философско-методологические и духовно-нравственные принципы Гейдара Алиева национального достоинства азербайджанского народа и соответственно актуальные задачи, стоящие перед общественными науками в нашей стране.

В статье большое внимание уделяется краткому анализу поставленных проблем с научно-философской точки зрения, о других аспектах в данной статье говорится вскользь, фрагментарно. Указывая на философский аспект фундаментальной проблемы национального достоинства азербайджанского народа приходим к выводу, что это дает мощный импульс развитию национального самосознания, активизации процессов самопознания, самоанализа.

Ключевые слова: национальное самосознание, национальное достоинство, историческая память народа.

THE IDEA HEYDAR ALIYEV AND DUTIES OF SCIENCE

Summary

In the article philosophical-methodological and moral-ethical principles Haydar Aliyev national dignity of Azerbaijani people and important duties of public sciences in our country are being analyzed.

In the article short analysis of problems from scientific and philosophical aspect is in the spotlight.

Philosophical aspect of fundamental problems of national dignity of Azerbaijani people is taken into account; self-esteem consciousness development, self-adherence and self-understanding activity are being stimulated as well.

Keywords: national self adherence, national dignity, historical memory of the people.

Роль общенационального лидера Гейдара Алиева в истории Азербайджанского народа неопределима. Его идеи и мысли о духовном обновлении и нравственном оздоровлении общества, о защите чести и достоинства нации стали мощным ориентирующим фактором. Защищая национальное достоинство азербайджанского народа Гейдар Алиев призывал по-новому взглянуть на собственную историю, корневую систему и родословную национальной идеи, по-новому осмыслить исторические потери и приобретения и привести в действие все рычаги и параметры национального самосознания. Анализируя проблему национального достоинства, вопросы духовности, морали, нравственности, национального сознания и самосознания, задачи усвоения национальных и общенациональных ценностей с общегосударственных, общенациональных позиций совершенствования общества, оздоровления его социального самочувствия Гейдар Алиев отметил: «Мы должны создать здоровое общество для сегодняшнего дня и для будущего». Эта идея в изложении Гейдара Алиева звучала и как решительное наставление, и как социальный заказ государства науке, образованию, искусству, учреждениям культуры и средствам массовой информации. И это явилось главной из приоритетных задач общественных наук – определение путей и способов нравственного оздоровления общества, усиление нравственного фактора в защите национального достоинства народа.

Для того, чтобы выработать общую концепцию самореализации и самоутверждения нации в современном мировом интеллектуальном, экономическом, политическом и духовно-культурном пространстве, необходимо иметь ясное представление о собственных преимуществах и недостатках, о силе национального духа и слабостях национального характера. Поэтому с необходимостью внимание всех общественных и гуманитарных наук было обращено на целенаправленную и эффективную переориентацию и переключение на решение новых задач самопознания и самоанализа нации. Идеи Гейдара Алиева становились очевидными в наблюдавшейся в социуме тяге к обновлению, к обретению непреложных общегуманистических

* Azərbaycan Tibb Universitetinin İctimai fənlər kafedrası fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru, Bakı şəhəri Azərbaycan Respublikası

* Azərbaycan Tibb Universitetinin İctimai fənlər kafedrası fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru, Bakı şəhəri Azərbaycan Respublikası

ценностей с акцентом на главную из них – свободу. Национальная идея стала мощнейшей ценностной мотивацией социальной активности во имя прогресса.

Прогресс общества, нации тесно связан с просветлением сознания личностей, с превращением общества из стихийного скопления масс в союзы одухотворенных единиц, способных к сознательной деятельности. Улучшить судьбу людей способна наука, которая явилась необходимой потребностью общества. Общенациональный лидер Гейдар Алиев относился к вопросу развития науки и образования с особым вниманием, в первую очередь заботясь об интеллектуальном будущем азербайджанского народа. Гейдар Алиев считал успехи, достигнутые в научно-интеллектуальной области важным условием при государственном строительстве.

Нельзя не признать того факта, что с приходом в политическую власть Гейдара Алиева наряду с социальными, экономическими, духовными преобразованиями в Азербайджане произошло и революционное обновление всей нашей образовательной системы, которое было единственным выходом из создавшегося положения. Это прежде всего деидеологизация образования, раскованность, отсутствие принуждения.

Развитие науки и области образования Азербайджана привело к росту национального самосознания азербайджанского народа, усилению таких чувств, как жажда независимости и свободы. Все это в свою очередь побудило народ к осуществлению мер по улучшению социально-экономической, научно-культурной жизни нашего общества.

Развивающему обществу нужен, необходим культ знаний. Ведь образованность и высокая культура народа – это высокая эффективность труда, национальная экономика, научно-технический и социальный прогресс. Однако забывалось о том, что приступая к научным исследованиям, человек должен быть по-настоящему широко и высокообразованным специалистом. И в этом отношении упала требовательность к общественным наукам. К сожалению, и сегодня в обществе имеет место оппозиция к мыслящей части общества, которая по своим умственным способностям не в состоянии понять, что такое философия и, которая относится весьма презрительно к мыслящей и совестливой части интеллигенции. «Зачем нам философия, когда с помощью дешевого популизма мы можем сделать себе большую карьеру?» А нация? Что нация? Чем меньше среди нее думающих и мыслящих людей, тем легче будет управлять ею – таково жизненное кредо и тех, кто принимал антифилософское решение, и тех, кто их стимулирует. Поэтому, не претендуя на место других наук, философия выполняя познавательные и ориентирующие функции, должна заниматься главным образом изучением теоретических вопросов, имеющих выход в сферы демократии, демократизации, демократических преобразований, наконец в сферы сознания и мышления.

В свете идей Гейдара Алиева для общественных и гуманитарных наук, и прежде всего для философии, приоритетными и актуализированными потребностями социального прогресса и национального развития являются проблемы, связанные с государственным строительством, защитой и укреплением суверенитета Азербайджана, восстановление его территориальной целостности. Занимая свое подобающее место в новом обществе и новых условиях, наука призвана ориентировать теоретическую мысль на то, что и для отдельного индивидуума и для нации собственное достоинство немыслимо в отрыве от чести страны и государства. Строя свое суверенное государство, защищая свой суверенитет, народ тем самым утверждает собственное «Я» - эту последовательно защищаемую идею Гейдара Алиева необходимо использовать как методологический принцип научных исследований исходных моментов национального достоинства азербайджанского народа.

Поэтому задача же всех общественных наук состоит в том, чтобы компетентно использовать научные идеи, Гейдара Алиева и содержащиеся в них методологические принципы в системе общих философских методологических принципов, которыми руководствуются исследователи при изучении разных сфер жизни и деятельности азербайджанского общества.

Наша историческая память – это наше духовное оружие, наша интеллектуальная, духовная и нравственная опора. Гейдар Алиев раскрыл судьбоносное значение этой проблемы, призывал к теоретическим изысканиям, созданию достойных нашей эпохи фундаментальных научных трудов, ориентировал современников, и прежде всего молодежь на серьезное усвоение общечеловеческих ценностей, достижений мировой цивилизации.

Забота на государственном уровне о развитии науки фактически должна расцениваться как составная часть политики, служащей укреплению государственности и национально-культурному прогрессу народа. В современный период, когда процесс глобализации охватил весь мир, научно-технический прогресс идет достаточно высокими темпами, развитие независимого Азербайджанского государства в значительной степени зависит именно от уровня науки, в частности философии. Внутренняя и внешняя политика, проводящаяся в Азербайджане, опирающаяся на научный анализ, с учетом реалий современных исторических условий сделала возможным достижение успехов в научной сфере. Сочтя высшей целью сохранение независимости нашего государства, укрепление общественно-политической стабильности и демократии в стране, развитие экономики, наши ученые стабилизировали все силы для реализации этих задач. При определении приоритетных направлений научных исследований, наши ученые выдвигают на первый план национальные интересы.

Сегодня область науки и образования вступила в новый период. Опираясь на традиции, заложенные общенациональным лидером, нынешний глава Азербайджанской Республики Ильхам Алиев прилагает все усилия для того, чтобы будущее молодежи нашей республики было еще более светлым. Президент И.Алиев неоднократно заявлял, что развитие науки и образования обуславливает будущее нации.

Особенно хотелось бы отметить многогранную деятельность вице-президента Азербайджана президента Фонда Гейдара Алиева, посла Доброй воли ЮНЕСКО и ИСЕКО, Мехрибан Алиевой, которая пропагандирует культурное наследие, национально-духовные ценности нашего народа во всем мире, оказывает большое внимание и заботу развитию культуры, образования и науки. Сегодня азербайджанское образование успешно интегрируется в мировую систему образования. Реформы в области образования идут во благо государства и всего азербайджанского народа.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

Heydər Əliyev, Müstəqilliyimiz əbədidir. Bakı 1997, 1 cild, 608 s.

Элдар Рамизоглы. Национальная идея в контексте процессов цивилизационной интеграции. Научное издание Азерб.института гос.сторительства и международных отношений. «Возрождение – XXI век», 2000, №9, с.32-44.

А.Исмаилов, Г.Алиев. Гейдар Алиев: философия национального достоинства. Баку, 1998, с.183.

Q.Əliyev. Heydər Əliyev və milli mentalitet fəlsəfəsi. Bakı 2003, 246 s.

AZƏRBAYCANIN SOSİOMƏDƏNİ MƏKANINA TARİXİ BAXIŞ

*Qasımova Elfanə Nəsimi qızı**

Xülasə

Məqalə Azərbaycanın sosiomədəni məkanına tarixi baxış minilliklər boyu formalaşmış mədəniyyətmizin zəngin tarixinə həsr olunmuşdu. Azərbaycanın sosiomədəni məkanını formalaşdıran mədəniyyətin keçdiyi inkişaf yolları izlənilir, Şərq mədəniyyəti tarixində milli mədəniyyətmizin mövqeyi müəyyən edilir. Məqsədimiz Azərbaycanda sosiomədəni məkanın müxtəlif dövrlərdə müxtəlif sivilizasiyaların nailiyyətlərindən bəhrələnməsi və eyni zamanda onların bəzilərinin beşiyi başında dayanması barədə müəyyən təsəvvür yaratmaq.

Açar sözlər: milli mədəniyyət, sosiomədəni məkan, mədəni mühit, estetik dəyərlər.

HISTORICAL VIEW OF THE SOCIO-CULTURAL ENVIRONMENT OF AZERBAIJAN

Abstract

The article is devoted to the historical view of Azerbaijan's socio-cultural environment and to the great history of its culture that formed through millenniums. The pathway of cultural development that formed socio-cultural environment of Azerbaijan is monitored, the position of our culture in Eastern culture is determined. Our primary purpose is to create image about benefits of various civilizations at various periods to socio-culture of Azerbaijan, moreover highlight the fact it is a cradle to a number of them.

Keywords: national culture, socio-cultural environment, cultural situation, aesthetic values.

Azərbaycanda sosiomədəni məkanın formalaşması, onun inkişaf mərhələlərindən bəhs edərkən demək lazımdır ki, ölkəmizin ərazisində mədəni biliklərin meydana gəlməsi predmet aləmində gözəllik haqqında təsəvvürlərin yaranması ən qədim dövrlərə gedib çıxır.

Mənəvi mədəniyyətin uzun tarixi inkişaf ənənəsinin olduğu Azərbaycan ərazisində aşkar edilmiş maddi mədəniyyət abidələri dövrünün estetik zövqü ilə seçilir. Ölkəmizin ərazisində milyon ildən çox bir tarixi dövrdə insanlar məskunlaşmışlar ki, bunu da XX əsrin 60-cı illərin mədəni-etnoqrafik möcüzəsi olan Azıx mağarasının kəşfi sübut edir. Ümumiyyətlə insan, daha yaxşılaşdırmağa çalışdığı çoxəsrlik predmet əhatəsinə malikdir. O, bu əhatəni hələ daş dövründən dərk etməyə çalışmış, öz ətrafını münasib şəkildə salmağa cəhd göstərmişdir. Doğrudur ibtidai insanın düzəltdiyi primitiv alətlər onun mədəni inkişaf səviyyəsindən xəbər versə də təkmillikdən uzaq idi, lakin onların köməkliyi ilə insan inkişaf yoluna qədəm basmış və bu daha təkmil alətlərin meydana gəlməsinə təkan vermişdir. Bu isə öz növbəsində məişət predmetlərinin, bəzək əşyalarının yaranmasına, son nəticədə "dizayn" deyilən anlayışın məişətdə, insanların gündəlik həyatında möhkəm yer tutmasına gətirib çıxarmışdır.

Dizaynın sosiomədəni fenomen səviyyəsinə çatması üçün o, insanın predmet əhatəsinin təkamülü ilə, xüsusilə texnikanın və texnologiyaların inkişafı ilə sıx bağlı olmuşdur. İbtidai insanın ilk alətləri əl əmək alətləri adını almışdır. İbtidai insanın düzəltdiyi əl aləti onun ətraf aləmini əlverişli və özünəməxsus şəkildə rahat, münasib edirdi. Zaman keçdikcə insan əl işləri üçün müxtəlif tipli əl alətləri düzəltməyə başlayır. Sonralar balta, toxa, nizə meydana gəlir. Burğu ilə dəşmənin kəşfi əmək alətlərinin təkmilləşdirilməsinə təkan vermişdir. Mürəkkəb tərkibli predmetlərin yaranması ayrı-ayrı elementlərdən quraşdırma fəaliyyətinin bu gün dizaynın əsasını təşkil edən ergonomika məsələlərinin həllinin ilk proobrazıdır. Başqa sözlə, ibtidai insan əmək alətlərini təkmilləşdirməklə özünə öz şüuru çərçivəsində rahat yaşayış mühiti yaradırdı, primitiv də olsa özünəməxsus sosiomədəni mühit formalaşırdı.

Hər bir belə kəşf insanın mədəni mühitinin təkmilləşməsində mühüm tarixi addım olmuşdur. Toxuculuğun, onun ardınca keramikanın məişətdə mühüm yer tutması ibtidai insanın yaradıcılığında ilk bədiilik elementlərinin formalaşması demək idi.

Təsvirlərin yaradılmasına olan qabiliyyətə çox nadir adamlar malik olurlar. Belə qabiliyyətə malik olanlar öz tayfasında xüsusi mövqeyə malik idilər. Qobustan ərazisində tapılan qaya təsviri özünəməxsus harmoniyaya malikdir. Bu dövrün təsviri sənətində cəmiyyətin mifoloji təsəvvürlərini və

* Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti (UNEC), Bakı şəhəri, Azərbaycan

insanların həyat tərzini əks etdirən süjetli kompozisiyalar yaratmağa göstərilən maraqlı təşəbbüslər, ovçuluq səhnələrini əks etdirən əsərlərdəki bəzi xüsusiyyətlər indiyə kimi tamaşaçıları valeh edir. [2, 13]

Bəzi tənqidi mülahizələrə baxmayaraq, demək mümkündür ki, incəsənətin meydana gəlməsi və bəşəriyyətin bədii inkişafının ilk addımları ibtidai icma quruluşuna, yəni cəmiyyətin maddi və mənəvi həyatının əsasının qoyulduğu yuxarı paleolit dövrünə gedib çıxır. Həmin dövrdə ibtidai insanın ictimai-əmək fəaliyyəti genişləndikcə onun dünyagörüşü də zənginləşməyə başlayır, onun sosial həyatına mədəniyyət elementləri daxil olurdu. Zaman keçdikcə daş alətlərinin təkmilləşməsi ulu sakinlərin həyatının, təsərrüfatının və mənəvi aləminin zənginləşməsinə təkan vermişdir.

IX-XII əsrlərdə Azərbaycan monumental və dekorativ-tətbiqi incəsənəti öz inkişafının mərhələsini keçmişdir. Şərqi mədəni nailiyyətlərindən bəhrələnərək yerli sənətkarlar dövrün zövqünə, cəmiyyətin bədii-estetik tələbatına cavab verən, vahid elmi-nəzəri sistemə söykənən parlaq sənət əsərləri yaratmış, özünəməxsus sosio-mədəni mühiti formalaşdırmışlar. Həmin dövr Azərbaycan şəhərlərində bədii sənət sahələrinin coşğun inkişafı ilə əlamətdar olmuş, bu sahə ilə bağlı nümunələr utilitar ehtiyacları ödəməklə yanaşı, bədii-estetik məziyyət daşıyırdı.

Həmin dövrdə inşa edilmiş saray kompleksləri, dini binalar və xatirə abidələri cəmiyyətin estetik ideallarının və incə zövqünün təcəssümü olmuşdur. Bayıl qəsri dövrəlayən, daş lövhələrindən tərtib edilmiş yazılı qurşaq Azərbaycanın orta əsrlər monumental xəttatlığının inciləri idi. [3, 148]

Azərbaycanın orta əsrlər incəsənətinin parlaq nümunələrindən biri Dərbənd şəhərinin arxeoloji qazıntılarından aşkarlanan gəc oymalardır. Dərbənd gəc oymalarında ornamental kompozisiyalarda həndəsi naxışlarla bərabər, həm də nəbati naxışlar – stilizə olunmuş budaqlar, çiçəklər, üzüm salxımları və s. tətbiq olunurdu. Bu ornamental kompozisiyalar Azərbaycan sənətkarlarının yüksək bədii-estetik zövqündən xəbər verirdi.

Azərbaycan memarlığında polixron mozaika erkən tətbiq olunaraq yüksək inkişaf səviyyəsinə çatmışdı. Memarlıq bəzəyi üzrə xüsusi ustaların ixtisaslaşması da məhz bu inkişafın, binaların bədii tərtibatına diqqətin artmasının mühüm göstəricisi olmuşdur. Bu inkişaf həmçinin memarlıqda özünəməxsus layihələndirmə mədəniyyətinin inkişafından xəbər verirdi.

Beyləqan, Şamaxı, Bakı, Gəncə və Qəbələdə tapılmış qabların üzərində zəngin naxışlar, relyefli təsvirlər və bəzəklər dövrün ustaalrının geniş bədii fantaziyaya, zəngin estetik zövqə malik olduğunu, xüsusilə nəzərə çapdırırdı. Dulusçu rəssamlar həndəsi və nəbati naxışları təkmilləşdirməklə yanaşı öz yaradıcılığında keçmiş dövrlərin yadda qalan, xüsusilə Səsanı dövrü motivlərinə müraciət edir, epik mövzularda eyni kompozisiyalar yaradırdılar. [3, 152] Bunla təbii ki, sosiomədəni məkanın bədii mühitini də zənginləşdirirdi.

Mədəni-məişət mədəniyyətinin mühüm atributlarından, bədii-estetik zövqün təcəssümlərindən biri bəzəklərdir. IX-XII əsrlərə aid bəzək şeyləri əsasən əlvan metaldan, şüşə və sümükdən düzəldilirdi. Arxeoloji qazıntılar Azərbaycan ərazisində tunc və misdən, mis məftildən hazırlanmış baş bəzəkləri (sırğalar) aşkar edilmişdir. Bəzəklər öz zəif forması, incə ornamentləri ilə seçilir. Beyləqanda aparılmış qazıntılar zamanı nazik mis təbəqədən bir-birinin üstünə qatılma yolu ilə düzəldilən, asmaq üçün qulpları isə rombun bir tərəfinə birləşdirilmiş sırğalar tapılmışdır. [3, 155] Bu ərazidə tapılmış üzüyün qaşığı, yəni möhür hissəsi dörd bucaqlı formadadır. Onun üzərində isə bir-birinə əks istiqamətdə ərəb dilində “Allah” və “Məhəmməd” kəlmələri həkk olunmuşdur.

Ümumiyyətlə, qeyd edilməlidir ki, XI-XII əsrlər Azərbaycan mədəniyyəti, xalqımızın bədii-estetik fikir tarixinin ən yüksək inkişaf dövrüdür. Bu dövr feodal istehsalının intensiv inkişafı sosial-iqtisadi cəhətcə çoxminli əhalisi olan şəhərlərin mövcudluğu ilə seçilir. XI-XII əsrlərdə özünəməxsus memarlıq nümunələri yaranmışdır, tətbiqi sənət, metodlar və daş üzərində oyma nümunələri, keramika rəsmləri geniş inkişaf etmiş, sosiomədəni mühitin ayrılmaz hissəsi olmuşdur.

Bu dövrün memarlıq və tikinti sənətinin nümunələri memar Əcəminin Möminə Xatun, Yusif ibn Qüseyrinin məqbərəsi, Şirvanşahların yerləşdiyi Gülüstən qalası, memarlar Mühəmməd ibn Əbu Bəkir (XI Bakı), Möhsün (XI Bakı), Əmirəddin Məsud (XII Naxçıvan), Əbu mansur İbn Musa (XII Urmiya) şedevrlər ilə Azərbaycan memarlıq sənətini yüksəklərə qaldırmışlar. Onların yaradıcılığında “səlcuqi” deyilən üslub üstünlük təşkil etsə, tədricən Orta əsrlər Azərbaycan memarlığının inkişafına təkan verən Şirvan, Naxçıvan və Aran memarlıq məktəbləri yaranmışdır. Bu möhtəşəm əsərlərdə, özünəməxsus dizayn elementlərinə də rast gəlmək olur.

Əlamətdar haldır ki, azərbaycan mədəniyyəti nümayəndələri kimi Azərbaycan memarları Səmərqənddə, Heratda, Məşhəddə, İsfahanda, Bağdadda geniş şöhrət qazanmış, Şərqi sosiomədəni məkanının bəzəyi olmuşlar.

Orta əsrlərdə Azərbaycanın sosiomədəni mühitinin və estetik məkanının formalaşmasında musiqi mədəniyyətinin rolu müstəsnaqdır. Mənbələrdən məlum olur ki, həm ərəblər, həm də sonralar islamın təsiri altına düşən digər xalqlar, o cümlədən Misirdə, Yaxın Şərqdə, İranda islamaqədərki dövrdə, bəzən yüksək səviyyəli musiqi mədəniyyəti yaratmışdılar. [7, 9] Azərbaycan muğamlarının mövzuları, obrazları, janr və ahəng-emosional xüsusiyyətləri ölkənin təbiəti, xalqın bütün həyatı, onun tarixi, məişəti, mədəniyyətin başqa sahələri – fəlsəfə, din, əxlaq normaları, estetik təsəvvürlər, poeziya və s. bağlıdır. Bundan əlavə, muğamın inkişafı islam regionunda orta əsr və İntibah poeziyasının əvvəlcə ərəb dilli və farsdilli və sonralar türk dillərində inkişafı ilə çox sıx şəkildə əlaqəlidir. Biz deyərdik ki, muğam musiqisi xüsusi biz sosiomədəni aura yaradır, sosiomədəni məkanın varlıq formalarından biri kimi çıxış edir. Müsəlman Orta əsrlər dövrünün musiqi estetikası sosiomədəni faktor kimi Azərbaycanın və ümumiyyətlə bütün Müsəlman Şərqinin musiqi həyatının aydın mənzərəsini yaratmış, müsəlman teoloqları tərəfindən qadağalar qoyulmasına baxmayaraq sosiomədəni məkan estetik cəhətdən zənginləşdirmişdir. Müsəlman Şərqinin musiqi estetikası, bir tərəfdən qədim Şərq və antik musiqi estetikasında mövcud olmuş yaxşı nə varsa onu özünə hopdurmuş, bir çox cəhətdən onu daha da irəli aparmış, Şərq ölkələrində canlı musiqi praktikasını ümumiləşdirmiş, digər tərəfdənsə, bunun nəticəsi olaraq, Qərbi Avropanın musiqi estetikasının inkişafına böyük təsir göstərmişdir. [1, 182]

Maraqlıdır ki, Şərq musiqi mədəniyyətinin inkişafında azərbaycanlı musiqişünas Səfiəddin Urməvi mühüm rol oynamışdır. Həmin dövrdə Azərbaycanda orta əsr islam regionunun mədəni ənənəsi üçün xarakterik olan musiqi nəzəriyyəsi problemlərinin araşdırılması daha da inkişaf etməyə başlayır.

Azərbaycan mədəniyyətinin İntibah səviyyəsinə çatmasını göstərən amil ölkədə XI-XII əsrlərdə estetik-fəlsəfi fikrin inkişafıdır.

O, dövrdə fəlsəfədə İntibah yüksəlişini təmin edən mütəfəkkirləri elm və incəsənət sahəsində ensiklopedik biliyə malik olması və peşəkarlığı olmuşdur. Bəhmənyar əl-Azərbaycanı təbiət elmləri, məntiq və fəlsəfə sahəsində, Hatib Təbrizi dialektik, ədəbiyyatşünaslıqla, fəlsəfə ilə, Siyahəddin Sührəvərdi fəlsəfə və teologiya, Fələki astronomiya, poeziya, fəlsəfə ilə məşğul olur, bir növ o dövrdəki cəmiyyətin sosiomədəni mühitinin milli ideologiyasını yaradırdılar. Bu deməyə əsas verir ki, XI-XII əsrlərdə Azərbaycanda mədəni dirçəliş üçün zəruri şərait olmuşdur.

Həmin dövrün Azərbaycan fəlsəfəsi öz irsində, bir tərəfdən mərdəizm, zərdüştülük, sonradan xristianlıqla bağlı çoxlu sayda və müxtəlif dünyagörüşü və fəlsəfi təlimləri daşımışdır. Bu irsdə manilik, mərdəizm, hürufilik, sufizm və s. təlimlərin varisi olmuşdur. [5, 136-137] Bu dinlərin və təlimlərin meydana gəlməsi xalqımızın tarixində müstəsna mədəni hadisə olmuş, yeni sosiomədəni mühit yaratmışdır.

XIII-XVIII əsrlərdə Azərbaycanın mənəvi həyatına güclü təsir edən faktor ondan ibarət olmuşdur ki, qədim və orta əsrlər dövründən başlayaraq ölkədə islamın hakim rolu sabitləşmiş, yəni islam dini bütöv həyat tərzində hakim mövqə tutmuşdur. Mənəvi-ideoloji inkişafın spesifikasiyası bunda idi ki, həmin dövrdə ölkəni iztirablara salan çoxlu müharibələr yeni dinlər gətirmədi, əksinə işğalçılar, məsələn ölkəni zəbt edən monqollar islamı qəbul etdilər, islam bununla Şərq xalqlarının sosiomədəni həyatına hakim kəsildi, bu isə təbii ki, mənəvi mədəniyyətin inkişafı sahəsini əhatə edirdi. Haqqında söhbət gedən dövrdə siyasət və dinin önü daxili vəhdəti və bütövlüyü ilə seçilən islam regionunda inkişaf üçün potensial imkanlar yaratdı. Bu mədəniyyət özündə həm təbiət və dəqiq elmləri, həm də humanitar elmləri ehtiva edirdi. Maraqlı cəhət budur ki, mədəniyyət etnik xarakter deyil, regional xarakter daşıyırdı, bu isə sosiomədəni mühitin formalaşmasına spesifik xarakter verirdi.

O, dövrdə mənəvi mədəniyyət, estetik-fəlsəfi irs insan üzərində zorakılığa qarşı mübarizənin mühüm faktoru olmuş, onun hüquq və azadlıqlarını müdafiə olunması üçün möhkəm zəmin hazırlanmışdır. XIII-XVIII əsrlərdə Azərbaycanın sosiomədəni və intellektual məkanı fəlsəfi biliklər hesabına xeyli zənginləşmiş, real həyatla ayaqlaşmağa çalışmışdır.

İslam regionunda geniş yayılmış vəhdət-əlvücad panteist konsepsiyası həm ontologiyada, həm qnoseologiyada, həm etikada, həm də sosial baxışlarda insan uğrunda mübarizə aparmışdır. Bu təlimin tərəfdarları insanda təkmil başlanğıc, bəzən də Allahla eyniyyət təşkil edən varlıq fenomenini görürdülər.

Regiondakı mədəniyyətin vəhdətinin təmin olunmasının bir faktoru da bölgə ölkələrinin təhsil sahəsində qarşılıqlı əlaqələri idi. XIII-XVIII əsrlərdə dini-mənəvi və dünyəvi təhsili, bir qayda olaraq,

Ərəbistanın, İranın, Türkiyənin, Orta Asianın teoloji-elmi mərkəzlərində tədris edirdilər. Ümumregional mədəniyyətin əlaqələrinin vəhdəti, onun yüksək səviyyəsi o qədər aydın-aşkar idi ki, orta əsrlərin bəzi görkəmli mütəfəkkirləri, məsələn Nizami Gəncəvi, öz vətənindən heç zaman kənara çıxmamış, islamaqədərki və islam Şərqinin, qədim yunanların və başqa xalqların bir çox əlçatar olan mədəniyyət haqqında biliklərinə yiyələnə bilmişlər. [6, 8-9]

Azərbaycanın müxtəlif dinli regionların mədəniyyətləri ilə iqtisadiyyatı və mədəniyyətilə əlaqələri ölkədə dini tolerantlığın fikir azadlığının inkişafına, buddizm ideologiyasının və hakim fəlsəfi ideologiyaya müxalif olan ideyaların yayılmasına kömək etmişdir. Bütün bunlarla yanaşı, mühüm cəhət budur ki, Azərbaycanda mənəvi inkişafın həlledici faktorlarından biri ölkədə elmi biliyin yüksək inkişafı olmuşdur. Biliyin yaradıcı qüvvəyə çevrilməsi ölkənin sosiomədəni məkanının simasına yeni dəyərlər kəsb etdirmişdir.

Təbrizdə “Rəbi Rəşidi” elmi şəhərciyin salınması, Nəsirəddin Tusinin başçılıq etdiyi Marağa rəsədxanasının (1259) yaradılması, Təbrizdə “Dər üş-Şəfa” kimi iri elmi mərkəzi (XIV) kimi məşhurlaşması, bu iri elmi mərkəzlərdə dünyəvi elmlərin intensiv inkişafı bütövlükdə ölkədə əvvəlki əsrlərdən fərqli olaraq keyfiyyətə fərqli sosiomədəni mühitin formalaşmasına, Azərbaycanın Müsəlman Şərqində elm məkanı kimi tanınmasına güclü təkan vermişdir.

XIII-XVI əsrlərdə Şəms Təbrizi, Nəsirəddin Tusi, Əhvədi Marağiya, Mahmud Şəbüstəri, Fəzlullah Nəimi, İmadəddin Nəsimi, Qasimi Ənvar, Seyid Vəxya Bakuvi, Yusif Miskuri, Məhəmməd Fizuli və XVII-XVIII əsrlərdə Yusif Qarabaği, Saib Tebrizi, Zeynalabdin Şirvani və s. mütəfəkkirlərin fəlsəfi-estetik irsi Azərbaycan mədəniyyətinin daha da inkişafı üçün böyük nümunə olmuşdur. XVII-XVIII əsrlərdə Azərbaycanda zəngin ənənəsi olan musiqi mədəniyyətinin inkişafını da buraya əlavə etsək ölkədə sosiomədəni mühitin və məkanın zənginliyi bir daha aydın olar.

Orta əsrlərdə Azərbaycan ərazisində rəssamlar əsasən kallioqrafiya ilə məşğul olurdular. XVII əsrdən XIX əsrdək Azərbaycan rəssamlarının çoxu yağlı boyalardan istifadə edərək yaşayış evlərinin, sarayların, hamamların divar naxışlarının yazılışında iştirak edirdilər. Nizami Gəncəvinin “İsgəndərnamə” poemasına şəkil illüstrasiya atəşpərəstlərin məbədinin dağıdılmasını təsvir edir. Kitablara illüstrasiyalar çəkmək ənənəsi sonrakı əsrlərdə də davam etmişdir. Bunu Azərbaycan dilində nəşr edilmiş “Kəlilə və Dimnə” kitabına akvarellə, qamış perosu və mürəkkəblə çəkilmiş ifadəli rəsmləri sübut edir. Rəssamlar o dövrdə təkcə dekorativ motivləri deyil, həm də tarixi portretləri, ov səhnələrini və döyüş mənzərələrini çəkirdilər. Nümunə kimi Şəki xan sarayının divar naxışlarını göstərmək olar.

XIX əsrdə Azərbaycanda yeni mütərəqqi təsviri sənət ədəbiyyatla müqayisədə müəyyən geriliyi bürüzə verir. Realist incəsənət, rəssamlıq olduqca ləng inkişaf edirdi. XIX əsrin ikinci yarısında təsviri sənətdə (divar naxışları, portret) ənənəvi müstəvilik və dekorativliklə yanaşı formaların realistlik cəhətləri, həcmli-plastik modelirovka edilməsi, portret oxşarlığını vermək cəhdi hiss olunur. Bunun nümunələrini Mirzə Qədim İrəvaninin, Mir Möhsün Nəvvabın, Usta Qəmbər Qarabağının yaradıcılığında görmək mümkündür.

Ölkəmizin sosiomədəni məkan kimi tanınmasında müstəsna rol oynamış Azərbaycan maarifçiliyinin genezisinin və spesifikasının öyrənilməsi humanitar elmlərimiz, o cümlədən sosiologiya elmi qarşısında duran ən aktual vəzifələrdən biridir.

XIX əsrin birinci yarısında Azərbaycanda ənənəvi elmi idrak sahələri – tarix, fəlsəfə, coğrafiya, astronomiya xeyli dirçəlib inkişaf etməyə başlayır. Abbasquluğa Bakıxanov (1794-1846) ilk ümumiləşmiş tarix üzrə ilk əsər yazır. Əsər ən qədim dövrdən Türkmənçay müqaviləsinə qədər tarixi dövrü əhatə edir. “Gülüstani-İrəm” əsərini yazarkən o, roma, yunan, bizans, gürcü mənbələrindən geniş istifadə etmişdir.

Tarixi idraka marağın artdığı bir şəraitdə Azərbaycan xanlıqlarının tarixi haqqında Azərbaycanlı tarixçilərin əsərləri meydana gəlir: Kərimağa Şəkixanov “Şəki xanlığının qısa tarixi” (1829), İsgəndərbəy Hacınski “Qubalı Fətəli xanın həyatı” (XIX əsrin birinci yarısı), Əxrabnamə (Talış xanlığının tarixini) Mirzə Əhməd Mirzə Xudaverdi oğlu, Şeyx İbrahim Nəsihə “Gəncənin tarixi”. Mirzə Cəfər Topçubaşovun (1790-1869) əslən Dərbənddən olan Məhəmmədəli Kazımbəyin (1802-1870) fundamental əsərləri Şərqşünaslıq elminin inkişafına böyük töhvələr vermişlər.

XIX əsrin birinci yarısı Azərbaycan ədəbiyyatının daha da inkişafı dövrü olmuşdur. XIX əsrin ikinci yarısında kapitalizmin inkişafı ilə cəmiyyətin intellektual potensialı üzə çıxmağa başlayır, yerlərdə yeni-yeni məktəblər açılır, elmi biliklər sosiomədəni məkana yeni inkişaf keyfiyyətlə verirdi. [4, 122]

XIX əsrin ikinci yarısında Azərbaycan maarifçiliyinin inkişafına təkan verən, ölkənin sosiomədəni mühitinə rəvnəq verən milli teatrın meydana gəlməsi oldu. M.F.Axundzadənin teatr yaradıcılığı, Həsənbəy Zərdabının maarifçi mətbuatı ölkədə tamamilə faydalı sosiomədəni ideyaların yayılmasına təkan vermiş oldu. Bununla bərabər Azərbaycanda demokratik ideyalar yayılmağa başlayırdı.

1910-20-ci illərdə realist demokratik istiqamətli rəssamlar məktəbini Sovet Azərbaycanının təsviri sənətinin əsasını qoyanlar qrafik Ə.Əzimzadə və təsviri sənətçi B.Kəngərli təmsil edirdilər. Yağlı boya ilə qalın kətəndə müasir Azərbaycan təsviri sənətinin banisi Əlibəy Hüseynzadə (1884-1940) hesab olunur. Bakıda bədii rəssamlıq məktəbinin əsasını qoyan peşəkar rəssam Əzim Əzimzadə olmuşdur. Bu ustadın yaradıcılığı Azərbaycanda rəssamlıq məktəbinin inkişafında müstəsna rol oynamışdır. Bu sənətkarların yaradıcılığı ölkəmizin mədəni mühitinin zənginləşməsində müstəsna rol oynamışdır.

Beləliklə, bu nəticəyə gəlmək olar ki, sosiomədəni sima sosiomədəni mühit və sosiomədəni məkanla müəyyən edilir. Sosial məkan öz əhəmiyyətinə görə çoxcəhətlidir. Aparılan tədqiqatları cəmləşdirsək demək mümkündür ki, sosial məkan ərazidir, sosial statusların məcmusudur, cəmiyyətin inkişaf formasıdır. Sosiomədəni məkan sosial məkanın hissəsidir, o, mədəni məkanın hissəsi kimi çıxış edə bilər. Üstəlik, sosiomədəni məkan dəyərlər və normalarla, həmçinin çoxlu əlaqələrlə qarşılıqlı təsirdə və əlaqədə olan iştirakçıların sosial, mədəni şəxsi aspektləri özündə birləşdirən qruplarla çərçivələnmiş sərhədlərə malikdir.

Ədəbiyyat

Abdullazadə G. Qədim və Orta əsrlərin musiqi mədəniyyəti. Tarixi-fəlsəfi təhlil. Bakı: "Qartal", 1996, 292 s.

Həsənzadə C., Hacınski E. İncəsənət. Bəşəriyyətin misilsiz sərvəti. Bakı: "Ayna Mətbuat Evi", 1999, 96s.

Mədəni-məişət abidələri / Azərbaycan arxeologiyası. Altı cildə. VI cild. Bakı: "Şərq-Qərb", 2008, 632 s.

Tahirzadə N. Azərbaycan təhsil tarixi oçerkləri və ilk ali təhsillərimiz. Bakı: "Nurlar", 2015, 480 s.

История азербайджанской философии. т.1., Баку: «Элм», 2002, 360 с.

История азербайджанской философии. т.2., Баку: «Элм», 2008, 640 с.

Кузмин В.И. Древней Восток и всемирная история Древнего Востока. М. : «Высшая школа», 1988, 462 с.

© E.N.Qasimova, 2018

ÜMUMMİLLİ LİDER HEYDƏR ƏLİYEVİN AZƏRBAYCANÇILIQ İDEYASI

*Qasımova Bəsti Oktay qızı**

Xülasə

Məqalədə Heydər Əliyevin Azərbaycançılıq ideologiyasının mahiyyəti araşdırılır, beynəlxalq aləmdə cərəyan edən hadisələri, müasir dünya siyasətinin, qloballaşan və transmilliləşən dünyanın inkişaf tendensiyalarını nəzərə alaraq bu ideyanın perspektivlərindən bəhs edilir. Heydər Əliyevin Azərbaycançılıq ideyasının ən optimal ideoloji formul kimi çıxış obyektinin əhəmiyyəti göstərilir.

Açar sözlər: Azərbaycançılıq, milli-mənəvi dəyərlər, milli ideologiya, milli şüur, inkişafın Azərbaycan modeli.

THE IDEA OF AZERBAIJANISM OF THE NATIONAL LEADER HEYDAR ALIYEV

Summary

In the article Heydar Aliyev's Azerbaijanism ideology is investigated, and perspectives of this idea in terms of events in the international arena, development trends of modern world politics, globalization and transnational world are judged. The significance of Heydar Aliyev's Azerbaijanism idea as the most optimal ideological formula is demonstrated.

Keywords: Azerbaijanism, national-moral values, national ideology, national consciousness, Azerbaijan model of development

Резюме

В статье, исследуется суть идеологии Азербайджанизма, данная Гейдар Алиевым, разъясняются перспективы этой идеи с учетом тенденций развития господствующих на международной арене событий, мировой политики и глобализирующегося и транснационализирующегося мира. Дается важность трактовки идеи Азербайджанизма, данной Гейдар Алиевым, как наиболее оптимальной идеологической формулы.

Ключевые слова: Азербайджанизм, национально-духовные ценности, национальная идеология, национальное самосознание, Азербайджанская модель развития

Ümummilli lider Heydər Əliyev bir çox nitqlərində, çıxışlarında gənc nəsli milli mənəvi dəyərlərimizə hörmət nümayiş etdirməyə, azərbaycançılıq ideyalarına sədaqətə çağırmışdır. O, deyirdi: “Müstəqil Azərbaycan dövlətinin əsas ideyası azərbaycançılıqdır. Hər bir azərbaycanlı öz milli mənsubiyyətinə görə qürur hissi keçirməlidir və biz azərbaycançılığı- Azərbaycan dilini, mədəniyyətini, milli- mənəvi dəyərlərini, adət- ənənələrini yaşatmalıyıq.” [1, s. 31]

Müstəqilliyin ilk illərində baş verən xaos və anarxiya şəraitində ölkə iqtisadiyyatı tamamilə iflic vəziyyətinə düşdü. Başqa sözlə, Heydər Əliyev hakimiyyətə elə bir dağınıq şəraitində gəldi ki, faktiki olaraq iqtisadiyyat tamamilə tənəzzülə uğradılmış və dağıdılmışdır. 1993-cü ildə Heydər Əliyev xalqın ısrarlı tələbi ilə hakimiyyətə gələndə Azərbaycanda keçmiş kommunist ideologiyasından imtina edilmişdi. Lakin xalqı səfərbər edən, onun kimliyini, yaratdığı dövlətin xarakterini, milli-mənəvi dəyərlərini qoruyub saxlayacaq və yönəldəcək milli sistem və ideya ortaya qoyulmamışdı. Keçmişin bütün dəyərlərindən, o cümlədən elmi, intellektual, mənəvi, ictimai dəyərlərindən total imtina meyli “Azərbaycanda” sözün həqiqi mənasında ciddi ideoloji boşluq yaratmışdı.” [2]

Bu ideoloji boşluqdan çıxış yolunu Heydər Əliyev azərbaycançılıq ideologiyasında görürdü. “Heydər Əliyev nəinki müstəqil Azərbaycan dövlətinin yaradılması konsepsiyasını həyata keçirdi, eyni zamanda bütün azərbaycanlıları birləşdirən, xalqımızı beynəlxalq aləmdə vahid amal, əqidə, məqsəd və məram ətrafında səfərbər edən milli təlim – azərbaycançılıq ideologiyasını da yaratdı... Heydər Əliyev qeyd edirdi ki, milli ideologiya tarixi keçmişimizlə, millətimizin adət-ənənələri, dövlətimizin bu günü və gələcəyi ilə bağlı olmalıdır”. Məlum olduğu kimi, azərbaycançılıq ideyasının tarixi son iki əsrə əhatə edir.

XIX əsrin milli maarifçi hərəkat nümayəndələrinə qədər azərbaycançılıq əsasən vətəncilik, vətənsəverlik mənasında işlədilir və onun milli səfərbəredici təsiri çox aşağı idi. Lakin XIX əsrin

* Azərbaycan Tibb Universiteti, İctimai fənlər kafedrası əməkdaşı, Bakı şəhəri, Azərbaycan Respublikası

maarifçilik hərəkatı nümayəndələri, xüsusən M. F. Axundov, A. Bakıxanov, H. B. Zərdabi, N. B. Vəzirov, C. Məmmədquluzadə, Ö.F. Nemanzadə, N. Nərimanov və başqaları azərbaycançılığı xalqımıza qarşı həyata keçirilən işğalçılığa, milli məhrumiyyətlərə müqavimət reaksiyası, tarixi yaddaşın qorunması, ana dilinin, milli adət-ənənələrin, mənəviyyatın yaşadılması, inkişafı, milli şüurun oyanışı və s. vasitəsi kimi təbliğ edirdilər. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin qurucuları olan Əli bəy Hüseynzadə, Əhməd bəy Ağayev, Əlimərdan bəy Topçubaşov, Məmməd Əmin Rəsulzadə və başqaları ilk dəfə azərbaycançılıq ideyasını bir az başqa məzmununda dövlət siyasəti səviyyəsinə qaldırmağa cəhd göstərmiş və Xalq Cümhuriyyətinin fəaliyyətini bu ideya istiqamətində qurmağa çalışmışlar. Lakin Xalq Cümhuriyyətinin süqutu ilə azərbaycançılıq ideyası da sıxışdırılaraq kommunist ideologiyasının kölgəsinə salınmışdır. Sovet dövründə azərbaycançılıq ideyası yalnız bədii əsərlərdə, adət-ənənələrdə yaşamış və təbii ki, dövlət ideologiyasına çevrilə bilməmişdir. Lakin bir faktı xüsusi vurğulamalıyıq ki, “Heydər Əliyev Azərbaycana rəhbərliyinin birinci dövründə – 70-80-ci illərdə özünün tarixi xidmətlərilə azərbaycançılığın inkişafı üçün əlverişli ictimai-siyasi, elmi-mənəvi şərait yaratmışdı. Bu şəraitdən o dövrdə tarixçilər, ədəbiyyatçılar, dilçilər, filosoflar və başqa intellekt sahibləri geniş bəhrələnərək çoxsaylı əsərlər yaratmışlar. Bu illərdə yazılmış əsərlərdə azərbaycançılığın mühüm sahələri olan milli dilin, milli şüurun, adət-ənənələrin inkişafı və dünyada təbliğ edilməsi, gənc nəslin azərbaycançılıq ruhunda tərbiyə edilməsi sahəsində böyük irəliləyişlərlə müşahidə olunmuşdur.” [bax:2.2]

Azərbaycançılıq daima inkişafda olan, özü- özünü yeniləyə bilən sinergetik ideoloji sistemdir. Azərbaycançılıq elə bir yoldur ki, daima özü- özünü yeniləşdirir, təkmilləşdirir.

“Heydər Əliyev azərbaycançılıq ideologiyasını müəyyən edərkən həm də beynəlxalq aləmdə cərəyan edən hadisələri, müasir dünya siyasətinin, qloballaşan və transmilliləşən dünyanın inkişaf tendensiyalarını nəzərə alırdı. Əlbəttə, qloballaşan dünyada ölkələrin milli sədlərini, milli-mənəvi dəyərlərini, vətəndaşların milli maraqlarını qorumaq o qədər də asan olmur. Transmilli şirkətlər və onların arxasında duran fövqəldövlətlər ölkələrin milli inkişafı, milli maraqları, milli-mənəvi dəyərlərin qorunması və s. proseslərini çox qısqancılıqla qarşılayırdılar. Heydər Əliyev bütün bu reallığı nəzərə alaraq, bir tərəfdən azərbaycançılıq ideologiyasını ümumbəşəri dəyərlər fonunda formalaşdırırdı, digər tərəfdən dövlət quruculuğu proseslərində xarici təsirləri milli ideologiya süzgəcindən keçirirdi.”[3]

“Böyük strateq Heydər Əliyev bu iqtisadi inkişaf modelini irəli sürərkən heç də dünya ölkələrinin təcrübəsini Azərbaycana köçürməmiş, respublikamızın zəngin təbii resurslarını, Şərqlə Qərbi qovuşduran əlverişli coğrafi-siyasi mövqeyini, geniş tranzit-kommunikasiya imkanlarını, habelə tarixi təsərrüfatçılıq ənənələrini, spesifik xüsusiyyətlərini, sosial-iqtisadi gerçəkliklərini nəzərə almışdır. Ulu öndər qısa müddətdə özəl mülkiyyətçiliyə, sahibkarlığa, sərbəst rəqabətə meydan açan, dövlətsizləşdirməni özündə ehtiva edən, sosialyönümlü mahiyyət daşıyan, habelə xarici iqtisadi əlaqələrin gücləndirilməsi və münbit biznes mühitinin formalaşdırılması yolu ilə ölkəyə investisiya axınını stimullaşdıran liberal inkişaf modelinin praktik surətdə gerçəkləşdirilməsinə nail olmuşdur.” [bax:3]

Lakin görülcək işlər görülmüş işlərdən daha çoxdur və bu da olduqca təbiidir, həyat durmadan inkişaf edir, yeni- yeni risk və inkişaf imkanları yaranır və dəyişən dünya reallıqları bu gün bizdən daha çevik siyasi manevrlər tələb edir. Və inkişafın Azərbaycan modelinin işlənilib hazırlanması yaşadığımız ziddiyətli tarixi dövrün qarşımızda qoyduğu həlli vacib məsələdir. Bu zaman azərbaycançılıq milli ideologiya kimi ən optimal ideoloji formul qismində çıxış edə bilər.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

Mehdiyev R. XX1 əsrdə milli dövlətçilik. B., “XX1”- yeni nəşriyyat evi. 2003, 248 s
Həsənov, Ə. Heydər Əliyev və milli dövlətçilik təlimi- Azərbaycançılıq. “Xalq” qəzeti 2010 №100 səh 3-4.
Məmmədzadə İ. Mükəmməl milli dövlətçilik konsepsiyasının banisi. “Xalq qəzeti”, 2010, 5 may, N 96, səh.3

HAYDAR ALİYEV MİLLİ PETROL STRATEJİSİNİN KURUCUSU

Solmaz Gozelova*

Haydar Aliyev'in müqayisəyəgəlməz dehası və siyasi iradəsi en adi takvim günlerinden biri olan 20 Eylül'ü tüm insanlığın tanıdığı ve kabul ettiği olağanüstü bir tarihe çevirdi. O gün, bağımsız Azərbaycan'ın yeni keçmiş her geçen gün dəyişən bir dönüm noktasıydı. Yenilenebilir Azərbaycan'ın temel taşlarından biri de "Yüzyılın Sözleşmesi" idi. Azərbaycan'ın bağımsızlığı, ekonomik yükselişi, onun demokrasi yoluyla ilerlemesi Haydar Aliyev dehasının ürünü, "Yüzyılın anlaşması" ise bu dühanın ışığından oluşan nur pınarıdır.

20. yıldönümünü belirttiğimiz "Yüzyılın anlaşması" aslında sadece çağdaş Azərbaycan Cumhuriyeti'nin değil, genel olarak cumhuriyetimizin teşekkül tarihinin çok önemli ve olağanüstü makamıdır. Bu nedenle halkımız, o günü Haydar Aliyev'in bilgeliğinin zaferi olarak görüyor. Büyük önderimiz imza töreninde demiştir: "Biz böyle bir adım atmakla Azərbaycan'ın dünya için, dünya ekonomisi için açık ülke bulunduğudur. Biz bu anlaşmayı imzalayarak Azərbaycan Cumhuriyeti'nin egemenlik haklarının tesisi olduğunu, Azərbaycan'ın tam bağımsız olduğunu, halkımızın kendi servetlerine kendisinin sahip olduğunu dünyaya bir kez daha gözler önüne ettiriyoruz. Biz bu anlaşmayı imzalayarak Azərbaycan Cumhuriyeti ile dünyanın gelişmiş devletleri, onların en büyük şirketleri arasında ilişkiler kuruyoruz ... Biz bu anlaşmayı imzalayarak dış ülkelerden Azərbaycan'a yatırım yapılması için büyük yol açıyoruz".

Aslında o zaman yabancı yatırımcıların, özellikle çok uluslu petrol şirketlerinin Azərbaycan'a gelişi, buraya yatırım yapması oldukça riskli bir işti. Çünkü Azərbaycan "Yüzyılın anlaşması" nın imzalandığı sırada - 1994 12 Mayıs ateşkese imza atsa da, savaş durumunda idi, ülkede tam siyasi istikrar yoktu. Azərbaycan'ın bağımsızlığını istemeyen bir takım yerli ve yabancı güçler ülkemizde kaos, kargaşa ve anarşi yaratmak için tüm araçları, hatta dünyanın bir numaralı belasına çevrilmiş terörden bile çekinmirdiler. Tüm bunlara rağmen, Azərbaycan'da siyasi istikrara ve elverişli iş ortamına tam garanti alan dünyanın çokuluslu şirketleri "Yüzyılın anlaşması" ne imza atmak amacıyla ülkemize geldiler. 1994 Eylül ayının 20-de Bakıda Amoco, BP, Statoil, Inpex, YUNOKAL, TPAO, Exxon Mobil, Devon Eerji, Delta Hessvə İtoçi gibi büyük petrol şirketleri ile Hazar Denizi'nin Azərbaycan sektöründeki "Azəri", "Çırak" yataklarının ve "Gunashli alanının derin sularının keşfi, geliştirilmesi ve üretimi paylaşımı konusunda bir mutabakat sağlandı. Bu inancın, bu emniyetin güvencesi Haydar Aliyev kimliği, Haydar Aliyev zekası oldu. Azərbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in tebirince desek, modern dünyada petrol amaç değildir, o sadece hem ekonomik, hem de siyasi seciyyeli küresel sorunların çözümü için bir araçtır. " Milli Lider işte bu araçtan yararlanmaqla Azərbaycanı bağımlı değil, kendi isteğini dikte eden ülkelerden birine dönüştürdü. Azərbaycan ekonomisinin itici gücüne dönüşen bu sözleşmenin mahiyetinde, hiç şüphesiz, Haydar Aliyev dühasının Triumph dururdu. Azərbaycan'ın demokratik bir ülke olarak bağımsızlığının bağımsızlığı çok fazla, medeniyet entegrasyonu meselesidir.

Bu da sözleşmelerin yerine getirilmesine bağlı olarak cumhuriyetimizin özgür ve bağımsız geleceğini güvence altına alıyor. Çünkü büyük petrol şirketlerinin ülkemize gelmesi sadece bir yatırım akışı değildi. Ülkemizde de bir inançtı. Haydar Aliyev cumhuriyetimizde bu güven kazandı.

Petrolde elde edilen gelirler hesabına ülke ekonomisinin şaxələndirilməsini ekonomik politikanın önceliği ilan eden Azərbaycan devleti hazırda petrol sektörünün gelişmesi alanında başarılar kazanıyor.

Anahtar Kelimeler: petrol, strateji, lider, geostrateji, şirket

HAYDAR ALİYEV FOUNDER OF NATIONAL OİL STRATEGY

Haydar Aliyev's genius and political will has transformed September 20, one of the most common calendar days, into an extraordinary event recognized and accepted by all mankind. That day, the new history of independent Azerbaijan was a turning point that changed day by day. One of the cornerstones of renewable Azerbaijan was the "Convention of Centuries". The independence of

* Azərbaycan Respublikası Milli Elmlər Akademisi Tarih İnstitutu, Doktorant Doc.dr., Azərbaycan Devlet İktisad Universiteti «Uluslararası ilişkiler» bölümü, solmaz.gozalova@mail.ru

Azerbaijan, the economic ascension, its progress through democracy is the product of the Haydar Aliyev genius, and the "century's agreement" is the light spring formed by the light of this dream.

The 20th anniversary of the "century's agreement" is in fact not only the contemporary Azerbaijan Republic, but the very important and extraordinary authority of the history of the republic in general. For this reason, our people see that day as the victory of the wisdom of Haydar Aliyev. Our great leader says in the signing ceremony: "We take such a step that Azerbaijan has a country open to the world economy for the world. We signed this agreement and declared that the sovereignty rights of the Republic of Azerbaijan were the foundation of Azerbaijan, that Azerbaijan was fully independent, We sign this agreement and establish relations between the Republic of Azerbaijan and the developed countries of the world and their biggest companies ... We sign this agreement and we are leading a big way for foreign countries to invest in Azerbaijan".

In fact, it is a very risky business for foreign investors, especially multinational oil companies, to invest in Azerbaijan. Because Azerbaijan signed the signing of the "Centennial Agreement" - 1994 May 12, even though it signed the fires, it was in the state of war, there was no political stability in the country. A number of domestic and foreign powers who do not want the independence of Azerbaijan have all the means to create chaos, turmoil and anarchy in our country, even fearing terrorism turned into the world's number one scourge. Despite all this, the multinational companies of the world, which fully guarantee the political stability and favorable business environment in Azerbaijan, came to my country to sign the "Century of Agreement". Major oil companies such as Amoco, BP, Statoil, Inpex, YUNOKAL, TPAO, Exxon Mobil, Devon Eergy, Delta Hessvə İtosi and the Azerbaijani "Azeri", "Apprentice" deposits and "Gunashli development, and production sharing of the deep waters of the Azerbaijani territory, this confidence is the identity of Haydar Aliyev, the intelligence of Haydar Aliyev, in the opinion of the President of Azerbaijan İlham Aliyev, that oil in the modern world is not the intention, is a tool for the solution of global political problems. "The National Leader is not dependent on Azerbaijan to benefit from this tool, but has transformed it into one of its own dictating countries. In the nature of this contract, which transformed into the driving force of the Azerbaijani economy, no doubt, the Triumph of Haydar Aliyev's monarchy stood. The independence of Azerbaijan's independence as a democratic country is a matter of civilization integration.

This guarantees the free and independent future of our republic, depending on the fulfillment of the contracts. Because it was not just an investment flow for big oil companies to come to my country. It is also a belief in our country. Haydar Aliyev won this confidence in our republic.

The Azerbaijani state, which proclaimed the importance of the economy as the priority of economic policy for the calculation of income from petroleum, is gaining success in the development of the petroleum industry.

Keywords: Oil, strategy, leader, geostrategic, company

ГАЙДАР АЛИЕВ НАЦИОНАЛЬНЫЙ СТРАТЕГИЯ НЕФТЯНОЙ СТРАТЕГИИ

Гениальная и политическая воля Гайдара Алиева трансформировала 20 сентября, один из самых частых календарных дней, в необычное событие, признанное и принятое всем человечеством. В тот день новая история независимого Азербайджана стала поворотным моментом, который менялся день ото дня. Одним из краеугольных камней возобновляемого Азербайджана стала «Конвенция веков». независимость Азербайджана, экономический рост его развития через демократию продукт Г.Алиева гениальности, «Контракт века» является светом, состоящим из света весной этого Дух.

20-летие «соглашения века» - это не только современная Азербайджанская Республика, но и очень важный и исключительный авторитет истории республики в целом. По этой причине наш народ видит этот день в качестве победы мудрости Гейдара Алиева. Велик был также лидером нашей церемонии подписания: «Мы мир для Азербайджана такого шага, страна в том, что ясна для мировой экономики Мы были собственность суверенных прав Азербайджанской Республики, подписав данное соглашение, Азербайджан является полностью независимым, нашими люди себя своим богатства что мы бежим фронт еще раз к миру. мы выдвигали состояние мира с Азербайджанской Республикой, подписав этот договор, мы строим отношения между их крупнейшими компаниями ... мы открываем отличный способ инвестировать в Азербайджане из зарубежных стран, подписав этот договор".

На самом деле, это очень рискованный бизнес для иностранных инвесторов, особенно многонациональных нефтяных компаний, для инвестиций в Азербайджан. Поскольку Азербайджан подписал подписание «Столетнего соглашения» - 1994 12 мая, хотя он подписал пожары, он находился в состоянии войны, политической стабильности в стране не было. ряд отечественных и зарубежных держав, которые не хотят хаоса в нашей стране, независимость Азербайджана, все инструменты для создания хаоса и анархии, или даже рецессивный ErdUlAr даже в переводе на номер один бич терроризма в мире. Несмотря на это, многонациональные компании мира, которые полностью гарантируют политическую стабильность и благоприятную деловую среду в Азербайджане, пришли в мою страну, чтобы подписать «Век соглашения». 1994 20 сентября-хорошо Баку в Amoco, BP, Statoil, Inpex, YUNOKAL, ТРАО, Exxon Mobil, Девон Еерj Дельта Hessvvə İtoç, такие как крупные нефтяные компании и Каспийского моря в азербайджанском секторе «Азери», «Чираг» депозитов и «Gunashl из открытие глубинных вод района, был предоставлен меморандум о взаимопонимании по вопросам совместного развития и производства. эта вера является обеспечение идентичности Гейдара Алиева, что безопасность была разведка Гейдар Алиев. Президент Азербайджана Ильхам Алиев на скажем, нефть не является целью в современном мире, это только экономически и является инструментом для решения глобальных политических проблем». Национальный лидер не зависит от Азербайджана, чтобы извлечь выгоду из этого инструмента, но превратил его в одну из своих диктующих стран. В характере этого контракта, который превратился в движущую силу азербайджанской экономики, несомненно, стояла монархия Триумфа Гайдара Алиева. Независимость независимости Азербайджана как демократической страны - вопрос интеграции цивилизации

Это гарантирует свободное и независимое будущее нашей республики в зависимости от выполнения контрактов. Потому что это не просто поток инвестиций для крупных нефтяных компаний, которые приезжают в мою страну. Это также вера в нашу страну. Гейдар Алиев завоевал эту уверенность в нашей республике.

Азербайджанское государство, которое провозгласило важность экономики приоритетом экономической политики для расчета доходов от нефти, набирает обороты в развитии нефтяной промышленности.

Ключевые слова: нефть, стратегия, лидер, геостратегия, компания

1993 yazında - Azərbaycan'ın zor günlerinde halkın ısrarıyla yeniden iktidara dönen milli lider Haydar Aliyev ülkemizin siyasi ve ekonomik hayatında önemli değişikliklerin temelini attı. Bağımsızlık yolunda kırılğan adımlarını atan Azerbaycanı kaçınılmaz felaketlerden kurtaran ulu önder ülkenin ekonomik yükselişine ulaşmak için petrol unsurunu öne çekti. Azerbaycan'ın o zamanki sınırlı mali imkanları ile petrol-gaz yataklarının benimsenmesinin, bu eşsiz doğal servetin dünya pazarlarına çıkarılmasının sıkıntısını dikkate alan Haydar Aliyev sorunun çözümü Batı şirketleri ile ulusal çıkarlara dayalı işbirliğinin kurulmasında gördü ve tüm jeostratejik zorluklara rağmen, kısa bir sürede bu muhteşem konsepti gerçekleştirmeye nail oldu.

Azerbaycan'ın petrol üretimi, özellikle 1948-1991 döneminde, büyüme dinamikleri gösterdi; 1991-1994 yıllarında derin bir resesyona girdi ve 1994 sonrası dönemde yeni kalkınma aşamasına girdi. Eylül 1994'te "Yüzyılın Sözleşmesi" ni böyle imzaladı ve bu bir dönüm noktasıdır. Anlaşma sonrasında Azerbaycan'ın enerji diplomasisi ve petrol ve gaz sektöründe önemli olaylar yaşandı [1].

Haydar Aliyev'in müqayisəyəgəlməz dehası ve siyasi iradəsi en adi takvim günlerinden biri olan 20 Eylül'ü tüm insanlığın tanıdığı ve kabul ettiği olağanüstü bir tarihe çevirdi. O gün, bağımsız Azerbaycan'ın yeni geçmişi her geçen gün değişen bir dönüm noktasıydı. Yenilenebilir Azerbaycan'ın temel taşlarından biri de "Yüzyılın Sözleşmesi" idi. Azerbaycan'ın bağımsızlığı, ekonomik yükselişi, onun demokrasi yoluyla ilerlemesi Haydar Aliyev dehasının ürünü, "Yüzyılın anlaşması" ise bu dühanın ışığından oluşan nur pınarıdır.

20. yıldönümünü belirttiğimiz "Yüzyılın anlaşması" aslında sadece çağdaş Azerbaycan Cumhuriyeti'nin değil, genel olarak cumhuriyetimizin teşekkül tarihinin çok önemli ve olağanüstü makamıdır. Bu nedenle halkımız, o günü Haydar Aliyev'in bilgeliğinin zaferi olarak görüyor. Büyük önderimiz imza töreninde demiştir: "Biz böyle bir adım atmakla Azerbaycan'ın dünya için, dünya ekonomisi için açık ülke bulunduğudur. Biz bu anlaşmayı imzalayarak Azerbaycan Cumhuriyeti'nin

egemenlik haklarının tesisi olduğunu, Azerbaycan'ın tam bağımsız olduğunu, halkımızın kendi servetlerine kendisinin sahip olduğunu dünyaya bir kez daha gözler önüne ettiriyoruz. Biz bu anlaşmayı imzalayarak Azerbaycan Cumhuriyeti ile dünyanın gelişmiş devletleri, onların en büyük şirketleri arasında ilişkiler kuruyoruz ... Biz bu anlaşmayı imzalayarak dış ülkelerden Azerbaycan'a yatırım yapılması için büyük yol açıyoruz" [6].

Aslında o zaman yabancı yatırımcıların, özellikle çok uluslu petrol şirketlerinin Azerbaycan'a gelişi, buraya yatırım yapması oldukça riskli bir işti. Çünkü Azerbaycan "Yüzyılın anlaşması"nın imzalandığı sırada - 1994 12 Mayıs ateşkese imza atsa da, savaş durumunda idi, ülkede tam siyasi istikrar yoktu. Azerbaycan'ın bağımsızlığını istemeyen bir takım yerli ve yabancı güçler ülkemizde kaos, kargaşa ve anarşi yaratmak için tüm araçları, hatta dünyanın bir numaralı belasına çevrilmiş terörden bile çekinmirdiler. Tüm bunlara rağmen, Azerbaycan'da siyasi istikrara ve elverişli iş ortamına tam garanti alan dünyanın çokuluslu şirketleri "Yüzyılın anlaşması" ne imza atmak amacıyla ülkemize geldiler. 1994 Eylül ayının 20-de Bakıda Amoco, BP, Statoil, Inpex, YUNOKAL, TPAO, Exxon Mobil, Devon Eerji, Delta Hessvvə İtoçi gibi büyük petrol şirketleri ile Hazar Denizi'nin Azerbaycan sektöründeki "Azeri", "Çırac" yataklarının ve "Gunashli alanının derin sularının keşfi, geliştirilmesi ve üretimi paylaşımı konusunda bir mutabakat sağlandı. Bu inancın, bu emniyetin güvencesi Haydar Aliyev kimliği, Haydar Aliyev zekası oldu. Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in tebirince desek, modern dünyada petrol amaç değildir, o sadece hem ekonomik, hem de siyasi seciyyeli küresel sorunların çözümü için bir araçtır. " Milli Lider işte bu araçtan yararlanmaqla Azerbaycanı bağımlı değil, kendi isteğini dikte eden ülkelerden birine dönüştürdü. Azerbaycan ekonomisinin itici gücüne dönüşen bu sözleşmenin mahiyetinde, hiç şüphesiz, Haydar Aliyev dühasının Triumph dururdu. Azerbaycan'ın demokratik bir ülke olarak bağımsızlığının bağımsızlığı çok fazla, medeniyet entegrasyonu meselesidir [3].

Bu da sözleşmelerin yerine getirilmesine bağlı olarak cumhuriyetimizin özgür ve bağımsız geleceğini güvence altına alıyor. Çünkü büyük petrol şirketlerinin ülkemize gelmesi sadece bir yatırım akışı değildi. Ülkemizde de bir inançtı. Haydar Aliyev cumhuriyetimizde bu güven kazandı.

"Yüzyılın anlaşması"nın imzalanması ile Hazar Denizi havzasında ve tüm eski Sovyet mekanında uluslararası işbirliğinin temeli atıldı. Bu anlaşma bölgede diğer küresel projelerin gerçekleştirilmesi için de olanak sağladı, Hazar'da çıkarları temin edilmiş bir çok önde gelen Batılı devletlerin Azerbaycan ile tüm alanlarda geniş kapsamlı işbirliğine ilgisini artırdı, uluslararası finans kuruluşları ile ilişkilerde niteliksel tamamen yeni bir aşamanın temelini attı [7].

Bu arada, petrol insanlara ve devletlere her zaman mutluluk getirmez. Benzin, mutlaka ulusal zenginliğe tercüme edildiğinde mutluluk getirir. Haydar Aliyev tarafından geliştirilen yeni petrol stratejisi, ulusal çıkarlara daha fazla önem verdiği için de değerlidir. Ulu Önder Haydar Aliyev demiştir: "1994 yılından itibaren Azerbaycan devleti kendi yeni petrol stratejisini uyguluyor ve bu stratejinin de temel anlamı, temel ilkeleri Azerbaycan'ın zengin doğal kaynaklarını, özellikle, petrol ve gaz kaynaklarından Azerbaycan halkının refahı için daha da verimli kullanmaktan ibarettir". Haydar Aliyev Azerbaycan'ın yeni petrol stratejisini çalıştı hazırlamakla, "Yüzyılın anlaşması"nın imzalanmasına nail olmak üzere uzun yıllar vahşice sömürülen neftimizi halkımızın milli servetine, onu ülkemizin ekonomik gücünün artmasının, insanların yaşam standartlarını geliştirmek için sağlayıcısına dönüştürdü. Ulu önderin Kendisinin bitkin petrol stratejisi bağımsızlığını yeni elde etmiş Azerbaycan'ın güçlü ve kudretli bir devlete dönüşmesine yönelik akıllıca siyasi-ekonomik kavram, büyük uzaqgörənlikle hazırlanmış net faaliyet planıdır. Ülkemizin modern yükselişi yeni petrol stratejisinin başarısıyla başladı. Tesadüfi deyiş ki, bu önemli hususa değinen Cumhurbaşkanı İlham Aliyev demiştir: "Ben belirtmek isterim ki, bizim bugünkü gelişmemiz, bugünkü nailiyyetlerimiz, Azerbaycan'ın gerçekten bağımsız bir ülke olarak dünya birliğine girmesi olacak derecede" Yüzyılın anlaşması "nın imzalanması ile ilgilidir. Çok cesur ve bilge bir adımdı. Büyük lider Haydar Aliyev'in attığı bu adım, Azerbaycan halkının refahı ve Azerbaycan'ın kapsamlı gelişimi için hizmet ediyor" [1].

12 Kasım 1997'de, Çırağ alanındaki ilk petrol çıkarma miktarı Azerbaycan'da devlet düzeyinde kaydedildi. Aynı gün, Bakü'de ham petrol kabul etmek ve teknolojik süreç sonrasında ihracat boru hattını vurmak amacıyla inşa edilen Sangachal Terminali. 30 Ağustos 2001'de Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in katılımıyla Azeri-Çırac-Güneşli bloğunun tam ölçekli gelişimi üzerine bir karar alındı. Böylece ülkemizde büyük ölçekli inşaat ve montaj işleri başlamıştır. 2005 Şubat ayının 14-de "Azeri" yatağının merkezi kısmında yerleşik benzersiz platformdan petrol hasılatına başlanması ile Azerbaycan'da büyük petrol üretiminin esası konuldu. Son yıllarda, Azeri-Gunashli-

Çıracık projesi kapsamındaki yeni platformların başlatılmasıyla ülkemizdeki petrol üretimi hızla büyümüştür. Ülkedeki petrol üretiminin 1997'de 9 milyon tondan 2010'da 50.7 milyon tona yaklaşık 5.6 kat arttığını belirtmek yeterlidir. Bu aynı zamanda Azerbaycan'ın petrol endüstrisi tarihindeki rekor bir göstergedir. Azeri-Çıracık-Güneşli tarlalarında 81 kuyu başarılı bir şekilde kullanıldı. Geçmiş dönemlerde, bu kuyulardan 340 milyon ton petrol ve 23 milyar metreküp ilgili gaz çıkarıldı. Buna ek olarak, sulama ve diğer teknik amaçlı 36 kuyu kullanılmaktadır [5].

Başarılardan söz ettikten sonra, öncelikle, zengin tarihi geleneklere sahip olan petrol ve gaz endüstrisinin yenilenmiş olduğuna dikkat edilmelidir. 1994 yılından bu yana petrol sektörüne yaklaşık 50 milyar ABD doları tutarında yatırım konulmuş, ülkemizin mevcut yatak ve yapıları üzere büyük ölçekli projeler hayata geçirilmiş, petrol endüstrisinde en modern altyapı oluşturulmuştur. Şu anda, dünya çapında 20 ülkeyi temsil eden 53 şirketten oluşan 33 adet Azerbaycan'daki üretim paylaşımı sözleşmesi yürütülmektedir. Ülkemizde üretilen hidrokarbonların benimsenmesi, korunması ve ihracatı, yeni petrol stratejisinin en önemli bileşenleri arasındadır. Şaxelendirilmiş ihraç petrol ve doğalgaz boru hatları sisteminin kurulması Azerbaycan'ın enerji bağımsızlığını sağlamış, Avrupa ve diğer uzak bölgelerin yüksek kaliteli hidrokarbon kaynakları ile teminatı için yeni perspektifler açmış, Hazar ülkelerinde üretilen enerji kaynaklarının nakledilmesi açısından sabit transit koridoru gibi respublikamıza gerçek fırsatlar yaratmıştır. Halen Azerbaycan 33 ülkeye ham petrol ve petrol ürünleri ihraç ediyor. Bakü-Novorossik hattı 1997'de devreye alındı ve 1999 yılında Bakü-Supsa petrol boru hattı devreye alındı. Bununla birlikte, Azerbaycan'ın petrol taşıma sisteminin ana arteri şüphesiz ana ihracat petrol boru hattı Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) 'dir. Ülke çapında liderimiz Haydar Aliyev'in başarılı petrol stratejisinin başyapıtı olan bu eşsiz proje, 2006 yazında gerçekleştirildi. Avrasya bölgesinde en büyük ve benzersiz bir mühendis cihazlarıyla olan BTC boru hattı dünyada enerji güvenliğinin temel öğelerinden biri olarak Azerbaycan petrolünün güvenli ve kesintisiz ihracatında əvəzedilməz rol oynuyor. Bu boru hattı vasıtasıyla yaklaşık 265 milyon ton Azerbaycan petrolünün dünya pazarına pompalandığına işaret etmek yeterlidir [7].

Petrol gelirleri sayesinde bugün ülkemizin her bölgesinde hızlı bir büyüme kaydedildi. Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Fonu, bu gelirlerin mevcut ve gelecek nesillerin refahına yönlendirilmesinden dolayı büyük lider Haydar Aliyev tarafından kuruldu. Geçtiğimiz süreçte Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in yönetimi ile ülkemizin hızlı sosyo-ekonomik gelişmesine katkıda bulunan bir takım amaçlı devlet programları tam Devlet Petrol Fonu malzemeleri hesabına gerçekleştirilmiştir. Petrolden elde edilen gelirler hesabına ülke ekonomisinin şaxələndirilməsini ekonomik politikanın önceliği ilan eden Azerbaycan devleti hazırda petrol sektörünün gelişmesi alanında başarılar kazanıyor. Ülkemizde elde edilen sosyo-ekonomik başarıların temeli, ulusal liderimiz Haydar Aliyev'in yazarı olan yeni petrol stratejisidir [6].

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

Heydər Əliyevin neft strategiyası: Azərbaycanın müstəqilliyi və rifahı naminə. 2 hissədə, 1-ci hissə / Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Katibliyi /. Bakı: Nürol, 2001.

Алиев И. Каспийская нефть Азербайджана. М., Известия, 2003, с.5-7.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Strateji Araşdırmalar Mərkəzinin İqtisadiyyatının təhlili və qloballaşma məsələləri şöbəsinin aparıcı elmi işçisi.

“Respublika” qəzeti. Bakı, 2015, 3 may, s.4.

Azərbaycan Respublikasının xarici siyasətinin əsas istiqamətləri 1991-2016. Bakı, 2017, s. 759, 762

<http://unec.edu.az/application/uploads/2015/05/CelilovaElnure260az.pdf>

Керимов М. Каспийская нефть Азербайджан служит региональному сотрудничеству.

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCAN TARİXİ

*Qurbanova Sevinc Əşrəf qızı**

Annotasiya

Məqalədə Ümummilli lider Heydər Əliyevin tarix elminin inkişafı yolunda xidmətlərindən bəhs olunur. Heydər Əliyevin siyasi və dövlət xadimi ilə yanaşı, elm xadimi və tarixçi kimi Azərbaycan tarixinə verdiyi töhfələr tədqiq olunur. Həmçinin onun xalqa Müraciəti, bu müraciətdə Azərbaycan tarixinin dövrləşməsi məsələləri öz əksini tapmışdır.

Açar sözlər: Heydər Əliyev, tarix, Azərbaycan, elm

HEYDAR ALIYEV AND HISTORY OF AZERBAIJAN

Abstract

The article mentions the services of the National Leader Heydar Aliyev in the development of the historical science of Azerbaijan. His contribution to the history of Azerbaijan not only as a politician and statesman, but also as a scholar and historian is being studied in the article. The article highlights the public appeal of Heydar Aliyev.

Key words: Heydar Aliyev, history, Azerbaijan, science

Müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurucusu, xalqımızın ümummilli lideri Heydər Əliyevin Azərbaycan elminin inkişafındakı xidmətləri misilsizdir. Cəmiyyətin və xalqın inkişafını elmdə görən Ulu Öndər görkəmli siyasi və dövlət xadimi olmaqla yanaşı, həm də bir elm xadimi idi. Bir dahi və hərtərəfli şəxsiyyət olaraq, Azərbaycan elminə və ziyalılarına həmişə yüksək qiymət vermiş və qayğı göstərmişdir. Bunu həmçinin Heydər Əliyev 1998-ci ildə dünyanın nüfuzlu elm mərkəzlərindən biri olan Rusiya Elmlər Akademiyasının tanınmış elm xadimləri ilə görüşündə vurğulayır: "Şəxsən mən elm xadimlərinə həmişə böyük hörmətlə yanaşmışam...ona görə ki, elm adamları müstəsna adamlardır [8].

Heydər Əliyevin məruzə və çıxışlarından, onun elm adamları ilə söhbətlərindən məlum olur ki, o humanitar sahələri dərinlən bilirdi. Tarixə, ədəbiyyata, mədəniyyətə, ümumilikdə humanitar elmlərə yüksək qiymət verən və diqqət ayıran ümummilli liderimiz, onların xalqın mənəvi həyatında oynadığı vacib rolunu layiqincə qiymətləndirib. Onun əmək fəaliyyətinə başladığı ilk iş yeri Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyi olub. O, 1940-cı ildə, 17 yaşında ikən Tarix Muzeyində təşkil olunmuş " Sovet Azərbaycanının 20 illiyi" sərgisində bələdçi vəzifəsində çalışıb [2].

Heydər Əliyevin tarix elminə marağının artması 1957-ci ildə Bakı Dövlət Universitetinin tarix fakültəsini müvəffəqiyyətlə başa vurması da səbəb olmuşdur. Beləliklə, ixtisasca tarixçi olan Heydər Əliyev tarix elmini və onun problemlərini digər elmlərdən daha yaxşı bilirdi. Onun hakimiyyəti illərində Azərbaycan tarixinə dair elmi-tədqiqatlar aparılmış və monoqrafiyaların nəşri artırılmışdır [4].

Xalqımızın tarixi keçmişinə marağının artması və onun milli-mənəvi həyatında da dirçəliş hələ XX əsrin 60-70-ci illərində Heydər Əliyevin rəhbərliyi dövründə başladı. Beləki, xalqımızın təşəkkülündə türk etnoslarının həlledici rol oynaması, Şimali Azərbaycanın Rusiya tərəfindən işğalı, Cümhuriyyət dövrünün xadimlərinə obyektiv qiymət verilməsi kimi bir çox məsələləri məhz ensiklopediyalar qaldırırdılar. Onlardan biri böyük mütəfəkkirimiz Rəsul Rzanın başçılıq etdiyi Azərbaycan Ensiklopediyası idi və o Azərbaycan tarixi xəritələrinin hazırlanması və çapına nail olmuşdu. "Millətçi" və "sovet hökumətinin və Rusiyanın düşmənləri" kimi damğa vurulan ziyalılarımızı L.S.Şaumyan gözəndən salmaq üçün əlindən gələni əsirgəməməsinə baxmayaraq, məqsədinə çatı bilmir. Çünki məhz Heydər Əliyevin müdrikliyi və cəsarəti sayəsində o zaman ziyalılarımızın böyük bir qrupu nəinki KQB-nin təqiblərinə düşər olmadı, hətta partiya cəzasından da yaxa qurtara bildilər [7, 90-91].

Heydər Əliyevin doğma vətəni və xalqı üçün çox böyük xidmətləri olub və ən mühümlərindən biri hakimiyyətə gəldiyi vaxtdan zəngin mədəni irsimizi dünyaya tanıtmış idi. Dahi tarixçi olan Heydər Əliyev Naxçıvanda Muxtar Respublika Ali Məclisinin sədri olduğu dövrdə Azərbaycanın qədim tarixinin öyrənilməsi məsələsini unutmamışdır. Xüsusilə də Kültəpə və Gəmiqaya abidələrinə yeni ekspedisiyaların təşkili və tədqiqat işlərinin aparılması daim onun nəzarəti altında idi [6, 37].

* Azərbaycan Dillər Uinversiteti, Bakı şəh., Azərbaycan Respublikası

Azərbaycan tarixinə yeni baxış ənənəsini davam etdirən Heydər Əliyev Azərbaycanın bütün bölgələrində tarixi abidələrin qorunması və bərpası işinə xüsusi diqqət verirdi. Həmçinin Heydər Əliyev həmişə ziyalıları yeni-yeni tədqiqatlar aparmağa, əsərlər yazmağa həvəsləndirmiş və bu yolda onlara hər bir köməyi göstərmişdir. Heydər Əliyev dövrünün mənəvi abidələrindən biri də çoxəsrlik tariximizdə ilk milli on cildlik Azərbaycan Ensiklopediyasının meydana gəlməsi olmuşdur [4].

Məhz Ulu Öndərimizin sərəncamı ilə Azərbaycan tarixi yenidən yazılmağa başlanılmışdır. Ulu öndərimiz deyirdi: "İnsan həmişə öz tarixi, öz keçmişi, öz tarixi kökləri ilə, müasir nailiyyətləri ilə fəxr edir... Biz öz keçmiş zəngin mədəniyyətimizi dünyaya tanıtmalıyıq" [3].

Tariximizin 1993-cü ilin iyunundan sonrakı dövründə qazanılmış bütün uğurlarımızın əsas səbəbi məhz qüdrətli tarixi şəxsiyyət - Heydər Əliyev ilə bağlıdır. Heydər Əliyevin xalqa Müraciətindən də aydın olur ki, o, həmişə tarixə yüksək qiymət vermiş və ona obyektiv yanaşmışdır. Zəngin və hərtərəfli biliyə malik olan Heydər Əliyev doğma tarixin düzgün araşdırılması, öyrədilməsi və təbliğ olunmasına böyük qayğı göstərmiş və tarix elminin inkişafına güclü təkan vermişdir. Onun müxtəlif tarixi hadisələr, görkəmli tarixi şəxsiyyətlər barəsində çıxışları və məruzələri, 1948-1953-cü illərdə azərbaycanlıların Ermənistan SSR ərazisindəki tarixi-etnik torpaqlarından kütləvi surətdə deportasiyası (1997, 18 oktyabr) və soyqırımı (1998, 26 mart) haqqında fərmanları, "31 Mart - azərbaycanlıların soyqırımı günü" münasibətilə Azərbaycan xalqına müraciəti (2001, 27 mart) onun doğma vətəninin tarixinə verdiyi parlaq nümunələridir [5].

Bununla belə, Heydər Əliyev həmişə həqiqətin tərəfini saxlamışdır. Həm kommunist rejimi dövründə, həm Naxçıvan dövründə, həm də müstəqil Azərbaycan rəhbərliyi dövründə Heydər Əliyev tarix elminə xüsusi diqqət ayırırdı. Tarixçi alimlərin də etiraf etdikləri kimi, Heydər Əliyev Azərbaycan tarixinin hər dövrünün qiymətli olmasını və Azərbaycan tarixinə dair fundamental əsərlərin yazılmasının zərurətini xatırladırdı. 1993-cü ildə Elmlər Akademiyasının ziyalıları ilə görüşündə Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev qeyd etmişdir ki: " Mən o vaxtlar - Azərbaycanda işlədiyim dövrdə də deyirdim, indi də bu sözlərin üstündə dururam ki, tarixçilərimiz üçün bütün şəraiti yaratmağa hazıram. Bir şərtlə ki, bu şəraitin əvəzində biz tarixçilərimizdən Azərbaycan tarixini bu gün üçün, gələcək nəsillər üçün və bütün gələcək üçün yaxşı əks etdirən əsərlər ala bilək. Odur ki, bu baxımdan bir məsələyə də toxunmaq istəyirik: tarixi təhrif etmək olmaz" [6, 38]. Əsasən də tarix elminin əhəmiyyəti, öyrənilməsi və xalqa çatdırılmasını ziyalılar və elm xadimləri ilə görüşlərində döənə-döənə təkrarlayan ümummilli liderimiz, gənc nəslin vətənpərvərlik ruhunda tərbiyə olunması üçün tarix elminin əhəmiyyətini vurğulamışdır. Bununla da, ölkənin hər bir vətəndaşının doğma tarixini mükəmməl bilməsini vacib bilmişdir.

Ümummilli liderimiz Azərbaycanın həm qədim dövrü, həm də orta əsrlər tarixinin tədqiqinə, bu sahələrdə elmi əsərlərin yazılmasına böyük ehtiyac olduğunu bildirmiş və bu çatışmazlıqların aradan qaldırılması sayəsində hər bir köməkliyi göstərmişdir. Görüşlərdən birində - 1997-ci il yanvarın 31-də Elmlər Akademiyasının ziyalıları ilə, sonrakı dövrlərdə ziyalılar, professor-müəllim heyəti ilə tarix elminin vəziyyətini təhlil etmiş və Azərbaycan tarixinin obyektiv öyrənilməsinin və araşdırılmasının zəruri olduğunu əsaslandırmışdır: "...Tarixi təhrif etmək olmaz. Tarixdə hər şeyin öz yeri vardır. Tarix obyektiv bir prosesdir. Bu obyektiv prosesə təsir etmək, müəyyən vaxtlarda onu zəiflətmək, gücləndirmək, məcrasından çıxarmaq olar. Amma bu obyektiv prosesi dayandırmaq və ona ciddi təsir göstərmək mümkün deyildir. Bu, tarixdir" [5]. Qeyd etmək lazımdır ki, Heydər Əliyevin XX əsrdə baş verən hadisələrə, proseslərə qiymət verməsi gələcəkdə həmin tarixin düzgün işıqlandırılması istiqamətindən çox qiymətli bir addım olmuşdur.

Tarixdə təhrifə yol verilməməsini qeyd edən ulu öndərimiz yaxşı başa düşürdü ki, hər bir xalqın həqiqi tarixini yazmaq yalnız arxiv sənədləri əsasında dəqiq və düzgün olacaqdır. Alimlərlə görüşlərində bu məsələni işıqlandırmışdır: "Arxiv işlərinə gərək çox ciddi fikir verək. Bir tərəfdən ona görə ki, bu, xalqımızın tarixini əks etdirən yeganə mənbədir. İkincisi də ona görə ki, tariximizi təhrif edənlərin qarşısını almaq üçün çox mühüm amildir" [9].

1997-ci il mayın 27-də Respublika günü münasibətilə ölkədə təntənəli tədbir keçirilmişdir. Bu tədbirdə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev nitqində Azərbaycanın XX əsr tarixi haqqında - bu dövrdə Azərbaycan xalqının nailiyyətləri və itkiləri, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranması və fəaliyyəti haqqında, Azərbaycanın yenidən 1991-ci ildə dövlət müstəqilliyinin elan etməsi və bir sıra digər tarixi hadisələri vurğulamışdır. Onun ardınca Ulu Öndərimiz 1998-ci ildə AXC-nin 80, 2003-cü ildə isə 85 illiyini yüksək səviyyədə keçirilməsinə dair sərəncam imzalamışdır və "Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası"nın yazılması qərara alınmışdır [5].

Onun yüksək qiymətləndirdiyi əsərlərdən biri "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanı olmuşdur. "Kitabi-Dədə Qorqud" Azərbaycanda hələ bizim eramızdan əvvəl mövcud olmuş böyük bir mədəniyyətdən xəbər verir. Tarixi yüksək qiymətləndirən dövlət xadiminin qayğısı və fərmanı ilə "Kitabi-Dədə Qorqudun 1300 illiyi qeyd olunmuşdur. Dünya miqyaslı bayram tədbirinin məhz Azərbaycanda - Bakıda keçirilməsi Heydər Əliyevin xalqımız və tariximiz qarşısında ən böyük xidmətlərindən biridir [7, 124].

Heydər Əliyev Azərbaycan tarixinin hər bir dövrünə qayğı və diqqətlə yanaşmışdır. Tarixçi-dövlət xadimimiz yalnız XX əsrlərdəki prosesləri vurğulamaqla kifayətlənmir. Onun Azərbaycanın intibah dövrünə verdiyi qiymət, tarix elminə verdiyi böyük töhfələrdən biridir: "... Cavanşir və Babək kimi sərkərdələrin qəhrəmanlıqları böyük vətənpərvərlik məktəbinə çevrilmiş, Vətənin bütövlüyü, xalqın birliyinin təcəssümü olmuşdur. Məhəmməd Cahan Pəhləvanın, Qızıl Arslanın, Uzun Həsənin, Şah İsmayıl Xətəinin və başqa dövlət xadimlərimizin həyat və fəaliyyəti xalqın vətən sevgisi və dövlətçilik hissini daha da inkişaf etdirmiş, onu həyatın ən vacib, ən ümdə məqsədinə çevirmişdir". Tariximizin ən təhrif olunmuş hadisələrindən biri Gülüstan və Türkmançay müqavilələri də məhz Heydər Əliyev tərəfindən düzgün qiymətləndirilmiş və ilk dəfə tarixi torpaqlarımız, xalqımızın iki yerə parçalanması və bölünməsi kimi qeyd olunmuşdur [7, 126-127].

Heydər Əliyevin Azərbaycan xalqının tarixinə və tarix elminin inkişafına verdiyi dəyər xalqa Müraciətində də öz əksini tapmışdır. Müraciətdə Heydər Əliyev XX əsrdə Azərbaycan xalqının ən böyük nailiyyətinin müstəqil Azərbaycan dövlətinin yaradılması olmasını xüsusilə vurğulamışdır. "Azərbaycan XXI əsrin və Üçüncü minilliyin ayrıcında" adlı bu Müraciət tarix elminin inkişafına təkan verən əsərdir. Bu qiymətli əsər bütünlüklə Azərbaycanın keçdiyi tarixi yola nəzər salır, tariximizin ayrı-ayrı dövrləri və mərhələlərini dəyərləndirir, bir çox hadisələrə yeni qiymət verərək, tarixşünaslığımızda ilk dəfə olaraq dövrləşdirmə aparır [6, 14].

Heydər Əliyev öz Müraciətində XX yüzillikdəki tariximizi dövrləşdirərək, iki başlıca tarixi hadisə - Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin əsrin əvvəlində yaranması və əsrin sonunda əbədi bərqərar olmuş müstəqil Azərbaycan Respublikasını əsas götürür [7, 129]. Xalqa Müraciətində Heydər Əliyev SSRİ-nin dağılması ərafəsində baş verən proseslər, qondarma "Dağlıq Qarabağ problemi", 20 Yanvar qırğını, xalq-azadlıq hərəkatı kimi hadisələri qeyd edərək, onları obyektiv qiymətləndirir və həmin dövrün tarixi gələcək nəsillərə təqdim edirdi [1].

Heydər Əliyevin AXC-nin tarixi rolu və o dövrün xadimlərinin fəaliyyətini yüksək qiymətləndirərək çıxış etmişdir ki: "Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti gərgin və mürəkkəb ictimai-siyasi şəraitdə cəmi 23 ay fəaliyyət göstərsə də, sonrakı nəsillərin yaddaşında xalqımızın tarixinin ən parlaq səhifələrindən biri kimi həmişə qalacaqdır" [6, 21].

Qeyd etdiyimiz kimi, Heydər Əliyev Azərbaycanın XX əsr tarixindən bəhs edərkən AXC-nin yaranmasına qədərki dövrü birinci mərhələ kimi səciyyələndirmişdir. Bu, yeni bir yanaşma idi, beləki vaxtilə sovet tarixşünaslığında XX əsrin tarixi 1917-ci ildə Rusiyada baş vermiş fevral inqilabına istinad edilərək dövrləşdirilirdi. Xüsusilə Heydər Əliyevin dövrləşdirməsində ən son hədd 1918-ci ilin mart ayından başlayan kütləvi qırğın hadisələri oldu [6, 79-80].

Azərbaycan tarixinin əhəmiyyətini vurğulayan Heydər Əliyev onun həm qara, həm də ağ tərəflərinin göstərilməsi, faciəsi, nailiyyəti və uğurlarının göstərilməsini qeyd etmişdir. İlk dəfə 31 mart hadisələrinə 1998-ci ildə Heydər Əliyev tərəfindən siyasi qiymət verilmişdir. Tarixi həqiqətlərin üzə çıxmasına təkan verən bu vacib addım dövlət səviyyəsində soyqırım kimi qiymətləndirilib. Beləliklə, ümummilli liderimizin tarix elmi qarşısında qaldırdığı tələb və problemlər daim tarixçilər tərəfindən diqqət mərkəzində saxlanılmışdır [5].

Beləliklə, Azərbaycanın yeni tarixi Heydər Əliyevin adı ilə başladı. XIX-XX əsrlərə xalqımızın bir sıra faciələrlə üzləşməsi - 1905-1907-ci illərdə, 1918-ci ilin martında azərbaycanlılara qarşı törədilmiş qırğınlar, 1990-cı ilin 20 Yanvar faciəsi, 1992-ci ildə Xocalı soyqırımı və digər faciələrin hüquqi-siyasi qiymət almasında Heydər Əliyevin misilsiz xidməti olmuşdur. Tarixçi alimlərin də etiraf etdikləri kimi, Heydər Əliyev Azərbaycan tarixinin hər dövrünün qiymətli olmasını və Azərbaycan tarixinə dair fundamental əsərlərin yazılmasının zərurətini xatırladırdı. Heydər Əliyev öz həyat və fəaliyyəti ilə Azərbaycanın XX əsr tarixini yazdı. Tariximizin dərin bilicisi olan Heydər Əliyev ayrı-ayrı dövrlərə və hadisələrə aydınlıq gətirərək, gələcəkdə də həmin tarixi proseslərin düzgün işıqlandırılmasına yol göstərmişdir. O, XX əsri əsl tarixçi baxışı ilə izah və təhlil edən dahi şəxsiyyət olub.

Ədəbiyyat

- Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin Yeni Əsr və üçüncü minillik münasibətilə Azərbaycan xalqına müraciəti, Bakı şəhəri, 29 dekabr 2000-ci il // "Heydər Əliyev İrsi" beynəlxalq elektron kitabxana // <http://lib.aliyevheritage.org/az/2541517.html>
- Cəbiyev Qafar. Heydər Əliyev və Azərbaycan tarixi. "Xalq qəzeti", N 104, S. 3, 15 may 2011
- Fərzəli Əjdər. Heydər Əliyev və Azərbaycan xalqının tarixi. "525-ci qəzet", S. 230, S. 9, 12 dekabr 2009
- Hacıyev İsmayıl. Heydər Əliyev və Azərbaycan elminin inkişafı, "Azərbaycan" qəzeti, 11 may 2016 // <http://www.science.gov.az/news/open/3639>
- Heydər Əliyev // http://history.bsu.edu.az/az/content/heydr_leyev_596
- Hüseynova Leyla. Heydər Əliyev irsində Azərbaycan tarixi məsələləri (Müstəqillik dövrü), Bakı, "Təhsil", 2011, 216 səh.
- Mahmudov Yaqub. Heydər Əliyev ideyalarının zəfər yürüşü. Bakı, "Təhsil", 2011, 608 səh.
- Muradov Şahbaz. Heydər Əliyev Azərbaycan elminin hamisi idi. "Respublika", №150, s. 1-2, 12 iyul 2009
- Paşayev Ataxan. Xalqımıza qarşı törədilmiş soyqırımı və deportasiyalara Heydər Əliyev baxışı. "Xalq qəzeti", N 100, s. 9, 9 may 2009

© S.Ə.Qurbanova, 2018

HEYDƏR ƏLİYEVİN SÜLH DİPLOATİYASININ BEYNƏLXALQ ƏHƏMİYYƏTİ (Ermənistan Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsi kontekstində)

*Həmidov Samir Sabir o. **

Annotasiya

Məqalədə Ümummilli Lider Heydər Əliyevin mürəkkəb şəraitdə Ermənistan Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsini sülh yolu ilə tənzimləmə siyasəti təhlil olunmuşdur. Problemin sülh yolu ilə tənzimlənməsi prosesi bir neçə mərhələdən keçmişdir. Birinci mərhələ atəşkəs haqqında razılaşma əldə edildikdən sonra, ATƏT-in Budapeşt sammiti ilə başlamış 1996-cı ilə qədər davam etmişdir. İkinci mərhələ 1996-cı ildən, Lissabon sammitindən başlamış 1998-ci ilə qədər davam etmişdir. Üçüncü mərhələ 1999-2003-cü illəri əhatə edir. Dördüncü mərhələ isə, H.Əliyevdən sonra onun sülh siyasətinin prezident İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilməsi prosesini əhatə edir. 1994-cü ildə Budapeştdə qəbul edilən qərarlardan sonra Minsk qrupunun həmsədrlər institutunun yaradılması, ATƏT-in sülhməramlı qüvvələrinin yaradılması haqqında razılaşmanın əldə edilməsindən və s., gözlənilən sülh prosesinin intensivləşməsi idi. Lakin 1996-cı ilə qədər heç bir irəliləyiş baş vermədi. 1996-cı ildə, Lissabon zirvə görüşündə Azərbaycan Respublikasının prezidenti H.Əliyev mövcud durğunluğu aradan qaldırmaq üçün diplomatiya tarixində analoqu olmayan siyasi fəallıq və diplomatik cəsarət nümayiş etdirdi. Məhz H.Əliyevin söyləri nəticəsində yekunda Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin sülh yolu ilə tənzimlənməsinin prinsipləri qəbul edildi. Müəllif məqalədə belə bir qənaətdə gəlir ki, Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün təmin olunması və bu məsələdə böyük dövlətlərin prinsipial mövqe tutması beynəlxalq sistemdə xaosun qarşısını alan və global təhlükəsizliyi möhkəmlənirən strateji seçim olacaq.

Açar sözlər: Dağlıq Qarabağ münaqişəsi, qapalı dairə, prinsiplərin savaşı, ATƏT, ərazi bütövlüyü.

INTERNATIONAL SIGNIFICANCE OF HEYDAR ALIYEV'S PEACE DIPLOMACY (In the context of the Armenian-Azerbaijani Nagorno-Karabakh conflict)

Annotation

The article deals with the policy of peaceful settlement of the Armenian-Azerbaijani Nagorno-Karabakh conflict in the difficult conditions by the national leader Heydar Aliyev. The process of peaceful settlement of the problem went through several stages. The first stage had began from ceasefire agreement and Budapest summit of OSCE and continued until 1996. The second phase began from Lisbon Summit in 1996 and continued to the 1998. The third phase covers 1999-2003 yy. The fourth stage covers the process of successful implementation of the peaceful policy of President İlham Aliyev after H.Aliyev. Following the decisions taken in Budapest in 1994 - the creation of the co-chairs of the OSCE Minsk Group, the agreement on the establishment of the OSCE peace keeping forces -was expected the intensification of the peace process. But since 1996, progress has not been achieved. In 1996, at the Lisbon summit, President of the Republic of Azerbaijan H.Aliyev demonstrated a political activity and diplomatic courage that had no analogues in the history of diplomacy to overcome the existing stagnation. As a result of H.Aliyev's efforts, the principles of his peaceful settlement of the Armenian-Azerbaijani Nagorno-Karabakh conflict were finally adopted. In conclusion the article concludes that ensuring the territorial integrity of Azerbaijan and the principled position of the great powers on this issue will be a strategic choice that will prevent chaos in the international system and strengthen global security.

Key words: Nagorno Garabagh conflict, Close Circle, Fight of Principles, OSCE, territorial integrity.

Qapalı dairə

1994-cü ildə atəşkəs haqqında razılaşma əldə edildikdən sonra münaqişənin sülh yolu ilə tənzimlənməsi prosesi başladı. Bu proses Ermənistanla birbaşa və Minsk qrupu vasitəsilə danışıqların aparılmasını, beynəlxalq təşkilatlar çərçivəsində problemin müzakirəyə çıxarılmasını, obyektiv qətnamələrin, qərarların qəbul edilməsini və digər vasitələri ehtiva edir. Problemin sülh yolu ilə tənzimlənməsi prosesi bir neçə mərhələdən keçmişdir. Lakin qeyd etmək vacibdir ki, bu mərhələlər

* Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı ş., Azərbaycan Respublikası

ardıcıl, keyfiyyət dəyişikliklərini nəzərdə tutan vahid bir inkişaf zəncirinin həlqələri olmamış, ziddiyyətli, nisbətən pərakəndə və ziq zaqvari xarakter daşmışdır.

1994-cü ildə Budapeştdə qəbul edilən qərarlardan sonra Minsk qrupunun həmsədrlər institutunun yaradılması, ATƏT-in sülhməramlı qüvvələrinin yaradılması haqqında razılaşmanın əldə edilməsindən və s., gözlənilən sülh prosesinin intensivləşəcəyi idi. Lakin, 1994-cü ildən - 1996-cı ilə qədər Minsk qrupu münaqişənin sülh yolu ilə tənzimlənməsini nəzərdə tutan heç bir konkret təklif irəli sürməmişdir.

1996-cı ildə, Lissabon zirvə görüşündə Azərbaycan Respublikasının prezidenti H.Əliyev mövcud durğunluğu aradan qaldırma üçün diplomatiya tarixində analoqu olmayan siyasi fəallıq və diplomatik cəsarət nümayiş etdirdi.

Azərbaycan prezidenti H. Əliyev Lissabon zirvə görüşünün yekun sənədinə daxil edilən Ermənistan və Azərbaycanın ərazi bütövlüyünə dair müddəaya Ermənistan tərəfindən qoyulan vetoya cavab olaraq zirvə görüşünün yekun sənədinə bütünlüklə veto qoydu. Üç gün ərzində içərisində BMT TŞ-nin dörd daimi üzvünün də olduğu, əllidən artıq dövlətin müzakirə edib razılaşdırdığı sənədə kiçik bir dövlət - Azərbaycan tərəfindən veto qoyulması diplomatiya tarixində nadir hadisə olmaqla bərabər, hüquqi müstəvidə də olsa, aşkar güc nümayişi idi. Bu veto Azərbaycan üçün ciddi mənfi nəticələrə səbəb ola bilərdi.

Çoxsaylı gərgin müzakirələrin yekununda əldə edilən kompromisə görə Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin sülh yolu ilə tənzimlənməsinin prinsipləri qəbul edildi. Bu prinsiplər yekun sənədin mətninə bilavasitə daxil edilməsə də, fəaliyyətdə olan sədrin bəyannaməsi kimi bütün iştirakçı dövlətlər tərəfindən imzalanaraq zirvə görüşünün sənədləri sırasına daxil edildi. Həmin prinsiplər bunlardır[15]:

- Ermənistanın və Azərbaycanın ərazi bütövlüyü;
- Dağlıq Qarabağa Azərbaycan daxilində ən yüksək özünüidarəetmə statusunun verilməsi;
- Dağlıq Qarabağın bütün əhalisinin təhlükəsizliyinə təminat.

Bu prinsiplərin tarixi əhəmiyyətini bir sıra amillərlə izah etmək olar. İlk növbədə, tənzimlənmə prosesinin ilkin mərhələsində bu qədər aydın, dürüst və konkret prinsiplərin qəbul edilməsi böyük nailiyyət idi.

Lissabonda göstərilən sərt mövqe, ölkə daxilində tədricən siyasi, sosial, iqtisadi sabitliyin yaranması, habelə Yuqoslaviyada mübahisələrin hərbi yolla həllinə göstərilən cəhdlər həmsədr ölkələrdə Azərbaycanın da eyni yolla gedəcəyinə dair şübhələri artırdı və nəticədə siyasi səylərin artırılmasını şərtləndirdi. Təsadüfi deyildir ki, 1996 - cı ildən sonra Minsk qrupunun yeni həmsədrləri formalaşdı və həmsədrlərin sayı ikidən üçə çatdırıldı (Fransa, ABŞ, Rusiya). Lissabon zirvə görüşündən sonra münaqişənin sülh yolu ilə tənzimlənməsi prosesi intensivləşdi. Minsk qrupu 1997 və 1998 - ci illərdə münaqişənin sülh yolu ilə tənzimlənməsini nəzərdə tutan üç təklif irəli sürmüşdü.

Birinci təklif münaqişənin paket formasında, ikinci təklif isə mərhələli əsasda həllini nəzərdə tuturdu. Bu təkliflərin hər ikisi Ermənistan tərəfindən rədd edilmişdi. Nəhayət 1998-ci ildə “ümumi dövlət” ideyasına əsaslanan üçüncü təklif irəli sürüldü. Bu ideya isə, Azərbaycan tərəfindən qəbul edilmədi.

1998-ci ildə sonuncu təklifin uğursuzluğundan sonra həmsədrlər tərəfindən heç bir yeni təklif irəli sürülmədi. 1998-ci ilin sonu - 1999-cu ildə Kosovo ətrafında münaqişənin kəskinləşməsi, Rusiya-ABŞ, Rusiya - Qərb ziddiyyətlərinin dərinləşməsi Avropada və bütövlükdə dünyada sülh prosesinə mənfi təsir göstərdi, həmsədr ölkələrin müəyyən müddətə birgə fəaliyyəti çətinləşdi. Eyni zamanda Ermənistanda iqtidar dəyişməsi və baş verən terror hadisəsi danışıqlar prosesinə yenidən – başdan başlamaq zərurəti yaratdı. 1998-ci ildən sonra tənzimlənmə prosesinin güc müstəvisinə keçməsi təhlükəsi yarandı. Bu səbəbdən M.Olbraytın təşəbbüsü ilə 1999-cu ildə, Vaşinqtonda H.Əliyev və R. Koçaryanın ilk birbaşa görüşü baş tutdu[4]. R.Koçaryan və H. Əliyevin 1999-2001-ci illər ərzində keçirilən 15-dən artıq birbaşa görüşləri isə, **yenə də konkret bir nəticə vermədi.**

Kosovo münaqişəsi, Rusiyanın ikinci Çeçen müharibəsi və bu kontekstdə Qarabağ probleminin sülh yolu ilə tənzimlənməsinin nəticəsiz qalması regionda yeni müharibənin başlama əhval - ruhiyyəsini yenidən artırdı.

Lakin məhz elə bu zaman dövrüyyəyə Fransa prezidenti Jak Şirak daxil oldu. Onun vasitəçiliyi ilə 2001-ci ilin yanvar və mart aylarında Parisdə üçtərəfli danışıqlar aparıldı (Şirak,Əliyev,Koçaryan). Bu danışıqlar Ermənistanın Dağlıq Qarabağ üçün tam müstəqillik tələb etməsi səbəbindən nəticəsiz

qaldı. Lakin bunun ardınca prosesə ABŞ qoşuldu. 2001-ci ilin aprel ayında ABŞ Dövlət katibi Kolen Paulun vasitəçiliyi ilə sülh danışıqları davam etdirildi.

2002-ci ildə artıq bəlli idi ki, bu danışıqlar nəticə vermir. Ermənistan Dağlıq Qarabağın statusunu müəyyən etmədən və bu status müstəqillik olmadan, işğal olunmuş əraziləri geri qaytarmaq istəmədi[1].

2003-cü ildə Ermənistanda və Azərbaycanda prezident seçkiləri keçirildi. Yeni seçilən prezident İ.Əliyev H.Əliyevin siyasi kursunu davam etdirdi.

2004-cü ildə Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin tənzimlənməsində yeni bir mərhələ - **“Praqa prosesi” başladı.** Azərbaycan və Ermənistan xarici işlər nazirlərinin Praqada keçirilən görüşünün nəticələrinə uyğun olaraq davam edən proses “Praqa prosesi” kimi adlandırılmışdı. Bütövlükdə “Praqa prosesi” 2007-ci ilə qədər davam etmişdir və bu prosesin zirvə nöqtəsi 2006-cı ildə olmuşdur.

Belə ki, 2006-cı ildə həm münaqişə tərəfi olan dövlətlərin rəhbərləri, həm də həmsədr ölkələrin nümayəndələri problemin tənzimlənməyə çox yaxın olmasına dair çoxsaylı bəyanatlar vermişdilər. Azərbaycan prezidentinin və xarici işlər nazirinin bəyanatlarında da razılaşdırılmamış yalnız 1-2 prinsipin qaldığı bildirilirdi[5,127-129]. **Lakin bu proses də nəticə ilə bitmədi.**

2007-ci ildə isə Madriddə, ATƏT-in xarici işlər nazirləri Şurasının iclasında həmsədrlər münaqişənin nizamlanmasına dair yeni təkliflər paketini Ermənistan və Azərbaycan xarici işlər nazirlərinə təqdim etdilər. Beləliklə, münaqişənin tənzimlənməsində yeni bir proses - **“Madrid prosesi” başladı.** Madriddə təklif olunmuş prinsiplər əsasında tənzimlənməni nəzərdə tutan bu proses 2010-cu ilə qədər davam etdi. Xüsusilə son illərdə **Rusiya prezidentinin iştirakı ilə** İ.Əliyevin və S.Sarkisyanın altı görüşü olmuşdur. 2010-cu ildə Almaatada görüşən Ermənistanın və Azərbaycanın xarici işlər nazirləri prosesə müəyyən mənada yekun vurmaları idilər. Səfərdən öncə Azərbaycan xarici işlər nazirinin verdiyi bəyanatdan məlum olur ki, **razılaşdırılmamış bir-iki məsələ** Almaatada həll edilməlidir[2].

Lakin Almaata görüşü də nəticəsiz bitdi. Ermənistan və Rusiya tərəfindən Sankt - Peterburq təklifləri aktualaşdırılmağa başlandı. Azərbaycan və Ermənistan rəhbərlərinin Rusiya prezidentinin iştirakı ilə Sankt-Peterburqda keçirdikləri üçtərəfli görüşdə, sonuncunun tənzimlənməyə dair irəli sürdüyü təkliflər paketində - razılaşdırılmamış 2-3 məsələ istisna olmaqla - ümumi razılaşma əldə edilən prinsiplər əsasında sazişin imzalanması nəzərdə tutulur[12].

Bu təklif, başlıca olaraq, Azərbaycanın müharibə etmək imkanını məhdudlaşdırmağa hədəflənmişdir.

Sankt - Peterburq təkliflərinin qəbul ediləcəyi təqdirdə - konkret nəticənin əldə edilməsinə təminatın olmadığı şəraitdə proses yenidən bir neçə il uzanacaqdır.

Beləliklə, yuxarıda ifadə olunan fikirlərdən aydın olur ki, demək olar eyni məzmun ətrafında, lakin müxtəlif formalarda və fərqli intensivliklə aparılan sülh danışıqları sonda yenə eyni nöqtəyə gəlir. Ermənistan öz müqəddəratını müəyyən etmənin ifrat forması kimi Dağlıq Qarabağın müstəqilliyini, Azərbaycan isə qeyd – şərtsiz ərazi bütövlüyünün və suverenliyinin təmin olunmasını tələb edir. Danışıqlar prosesinin 1994-cü ildə həmsədrlər institutu yaradılmaqla Rusiyanın inhisarından müəyyən qədər çıxarılmasına nail olunmuşdusa, sonrakı illərdə yenidən prosesin Rusiyanın nəzarəti altına qayıtması müşahidə olunur. Yəni danışıqlar prosesi qapalı dairə üzrə hərəkət edir.

Prinsiplərin savaşı

Sülh danışıqlarının on beş ildən artıq müddətdə aparılmasına baxmayaraq, münaqişənin səbəbi ilə bağlı hələ də münaqişə tərəflərində və həmsədr ölkələrdə vahid yanaşma mövcud deyil. Münaqişənin həlli prinsiplərinin düzgün seçilməsi üçün onun başlanma səbəblərini və nəticələrini obyektiv şəkildə qiymətləndirmək vacibdir.

Belə ki, Ermənistanın və onu dəstəkləyən aktorların izahına görə, münaqişə Dağlıq Qarabağda yaşayan ermənilərin öz müqəddəratını təyin etmək istəyi və bu istəyin Azərbaycan tərəfindən güc tətbiq edilməklə qarşısının alınmasına göstərilən cəhdin nəticəsində baş vermişdir.[9,271;10,31-32;7] “Ermənistan Dağlıq Qarabağ ermənilərini dəstəkləmək məqsədilə münaqişəyə qoşulmuşdur” və nəticədə mövcud status-kvo formalaşmışdır.

Azərbaycan isə, münaqişəni Ermənistanın böyük dövlətçilik ideologiyasının və aqressiv siyasətinin nəticəsi kimi izah edir. Ermənilər uzun müddət ərzində formalaşdırdıqları “dənizdən dənizə” dövlət qurmaq siyasətini əlverişli beynəlxalq şəraitdən faydalanaraq həyata keçirməyə cəhd göstərmişdilər[3,57-64].

Münaqişənin səbəbindən fərqli olaraq nəticələri daha az fikir ayrılığı yaradır. Dünya birliyində münaqişənin nəticələrinə yanaşmada ümumi bir rəy mövcuddur: Ermənistan Dağlıq Qarabağa aid olmayan və yalnız azərbaycanlılardan ibarət olan yeddi rayonu işğal etmişdir və artıq 20 ilə yaxındır işğal altında saxlayır[13;21].

Belə şəraitdə nəticə və səbəbə münasibətdə ciddi yanaşma fərqi yaranır ki, bu da münaqişənin həllini mürəkkəbləşdirən başlıca amil kimi çıxış edir. İyirmi beş il ərzində aparılan danışıqlarda Azərbaycan münaqişənin əvvəlcə nəticələrinin, Ermənistan isə səbəbinin aradan qaldırılmasına israr etmişdir. Minsk qrupunun həmsədrləri təklif etdikləri həll variantlarında məhz bu iki müddəanın uzlaşdırılmasına cəhd göstərmişdilər. Bu həm də beynəlxalq hüququn “öz müqəddəratını təyinetmə” və “ərazi bütövlüyü” prinsipləri arasında tarazlığın yaradılmasına göstərilən cəhd idi.

1994-cü ildən bu günə qədər davam edən sülh danışıqlarında təklif olunan, razılaşdırılan və qəbul edilən sənədlərdə ya bu prinsiplərin bərsəndirilməsinə, ya da onlardan birinə üstünlük verilmişdir.

1997-ci ildə MQ tərəfindən təqdim olunmuş paket və mərhələli həll planlarında bu iki prinsipin tarazlanmasına ilk ciddi cəhd göstərilmişdir. Müəyyən tərəddüdlərdən sonra Ermənistanın sonuncu təklifi qəbul etmək istəyi ölkə daxilində baş verən çevrilişdən sonra uğursuz oldu.

Daha sonra 1998-ci ildə irəli sürülmüş ümumi dövlət ideyasına əsaslanan üçüncü təklifdə isə, üstünlük öz müqəddəratını təyinetmə prinsipinə verilmişdi. Bu təklifdə Dağlıq Qarabağın statusunun müəyyən edilməsi (yəni səbəbin aradan qaldırılması) işğal olunmuş ərazilərin boşaldılmasından daha prioritet əhəmiyyət daşıyırdı. Lakin bu təklif qəbul edilmədi.

“Praqa prosesi” çərçivəsində müzakirə olunan həll prinsiplərinin ictimaiyyətə məlum olan məzmununa görə öncə işğal olunmuş yeddi rayon - Laçın və Kəlbəcərə xüsusi yanaşılmaqla - mərhələli şəkildə azad edilməli, daha sonra azad edilmiş rayonlar hərbişəndirilməli idi. Növbəti addım kimi isə, Dağlıq Qarabağın müvəqqəti statusunun müəyyənəndirilməsi və münaqişə zonasında beynəlxalq sülhməramlı qüvvələr yerləşdirilməsi nəzərdə tutulurdu[8, 358-359].

Göründüyü kimi, Dağlıq Qarabağın yekun statusu nisbətən uzaq perspektivdə həll edilməli idi. Lakin Ermənistan bu həll variantına, artıq qeyd edildiyi kimi, razı olmamışdır.

2007-ci ildə başlayan “Madrid prosesi”nin nəticəsində hazırlanan münaqişənin həlli prinsipləri də, mahiyyətcə “Praqa prinsipləri” ilə oxşardır. 2010-cu ilin iyun ayında Kanadada həmsədr ölkələrin rəhbərləri tərəfindən qəbul edilmiş bəyannamədə[14] münaqişənin həlli prinsipləri belə müəyyən edilmişdir (Madrid prinsipləri):

- Dağlıq Qarabağ ətrafındakı işğal olunmuş ərazilər geri qaytarılır;
- Təhlükəsizliyə və özünü idarəetməyə təminat verən, Dağlıq Qarabağın aralıq statusu müəyyən edilir;
- Dağlıq Qarabağla Ermənistan arasında əlaqəni təmin edən dəhlizin yaradılması (Laçın və Kəlbəcər vasitəsi ilə – S.H.);
- Dağlıq Qarabağın yekun statusunun gələcəkdə əhalinin öz iradəsini birbaşa ifadə etməsi yolu ilə müəyyən edilməsi;
- Bütün məcburi köçkünlərin geri qayıtması hüququ tanınır;
- Sülhü dəstəkləmə əməliyyatları da daxil olmaqla, beynəlxalq təhlükəsizlik təminatlarının verilməsi.

“Madrid prinsipləri”nin geniş təhlilinin aparılması, problemin mahiyyətinin açılması baxımından vacibdir. İlk növbədə vurğulamaq istədik ki, Ermənistan bu prinsipləri qəbul etməmişdir. O, Dağlıq Qarabağın statusu müəyyən edilmədən öncə işğal altında olan beş rayonu (bir neçə ildən sonra isə digər iki rayonu) boşaltmaqdan imtina etmişdir.

Ermənistan hesab edir ki, o beş rayonu boşaltdıqdan sonra hərbi və geosiyasi baxımdan əlverişsiz vəziyyətə düşəcək və o zaman Dağlıq Qarabağın müstəqilliyini tələb etmək indiki ilə müqayisədə daha çətin olacaq. Ermənilər cəbhə xəttində qurduqları müdafiə xəttini ləğv etdikdən, yəni beş rayonu geri qaytardıqdan sonra Azərbaycanın hərbi üstünlüyü fonunda, Ermənistanın nisbətən zəif duruma düşməsi proqnozlaşdırılır. Lakin bu proses bütünlüklə beynəlxalq təminat altında baş tutacaq və Ermənistanın “ehtiyatlanması” əsassızdır. İşğal olunmuş beş rayonun geri qaytarılması regiona sülhməramlı qüvvələrin daxil olması ilə müşayiət olunacaq ki, bu da Azərbaycanın müharibə etmək imkanını əhəmiyyətli dərəcədə məhdudlaşdıracaq.

Lakin Ermənistanın israr etdiyi mövqe – öncə Dağlıq Qarabağın statusunun müəyyən edilməsi, daha sonra işğal edilmiş ərazilərin geri qaytarılması – aşağıdakı səbəblərə görə doğru sayıla bilməz:

1. Ermənistan Azərbaycan torpaqlarının 20% -ni işğal edərək və həmin əraziləri işğal altında saxlayaraq onun müəyyən hissəsinə - konkret halda Dağlıq Qarabağa xüsusi statusun tələb olunması **münaqişəni güc vasitəsi ilə həll etmək anlamına gəlir**. Başqa sözlə desək, işğal hərbi təcavüzün, Ermənistanın və onu dəstəkləyən dövlətlərin hərbi üstünlüyünün nəticəsidir. İki dövlət arasında yaranan mübahisəni Ermənistan beynəlxalq hüququn təməl prinsiplərinə zidd olaraq güc tətbiq etməklə həll etməyə cəhd göstərmişdir. Mövcud status-kvo, işğal faktı, nəticə aradan qaldırılmadan münaqişənin həllinə səy göstərilməsi, beynəlxalq hüquqa zidd davranış kimi, Azərbaycan və beynəlxalq birlik tərəfindən qəbul edilə bilməz.

2. Dağlıq Qarabağın statusu ilə bağlı tərəflər arasındakı kəskin mövqe fərqlərinin olması münaqişənin həllini çox uzun bir prosesə çevirəcək ki, bu da işğal faktının daha uzun bir müddətdə saxlanmasına, bu ərazidən məcburi köçkün düşmüş insanların ağır şəraitdə yaşamasının davam etməsinə səbəb olacaq.

3. İşğal faktının saxlanması və Dağlıq Qarabağın statusu ətrafındakı danışıqların nəticəsiz davam etməsi problemin hərbi yolla həllini aktuallaşdıracaq.

Yuxarıda ifadə olunan fikirlərə əsasən, Ermənistanın Dağlıq Qarabağın statusunun daha öncə müəyyən edilməsini tələb etməsi beynəlxalq hüquqi, siyasi və geosiyasi cəhətdən doğru mövqe deyil. Yalnız işğal faktı aradan qaldırıldıqdan sonra status müəyyənləşdirilə bilər.

Qeyd edək ki, Həmsədr ölkələrin xarici işlər nazirlərinin Vyanada verdikləri sonuncu bəyannamədə də, münaqişənin sülh yolu ilə həll edilməsi üçün dürüst prinsiplər irəli sürülməmişdir və daha çox ərazi bütövlüyü və öz müqəddəratını təyin etmə prinsiplərinin uzlaşdırılmasına cəhd göstərilir. Lakin bu yanaşma gələcəkdə münaqişənin həlli prosesini ciddi şəkildə əngəlləyə bilər.

İlk növbədə qeyd etmək lazımdır ki, gələcək statusun son həddi ilə bağlı ümumi razılaşma mövcud deyil. Öz müqəddəratını təyin etmə prinsipi həm akademik, həm də siyasi dairələrdə ciddi polemika mövzusu olaraq qalmaqdadır. Maraqlı cəhət burasındadır ki, hətta eyni bir şəxs öz müqəddəratını təyin etmə prinsipinə alim kimi bir cür, siyasətçi kimi isə başqa cür şərh verir. Rusiyanın Xarici işlər və Baş naziri olmuş Yevgeni Primakov vəzifədə olduğu zaman Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin tənzimlənməsinə dair irəli sürülən “Ümumi dövlət” təklifinin həmmüəlliflərindən biri olmuşdur. “Ümumi dövlət” ideyası haqqında biz yuxarıda fikrimizi ifadə edərək onun Azərbaycan dövlətçiliyi üçün təhlükəli olduğunu qeyd etmişdik. Bu təklif, faktiki olaraq, Azərbaycanın unitar dövlətdən konfederativ dövlətə çevrilməsini nəzərdə tuturdu. Yəni öz müqəddəratını təyin etmə prinsipi ərazi bütövlüyü prinsipindən daha üstün tutulurdu. Hakimiyyətdən getdikdən sonra Y. Primakov “Dünya 11 sentyabrda sonra və İraqa müdaxilə” adlı əsərində yazırdı: “...öz müqəddəratını təyin etmə dövlətin ərazi bütövlüyünü müdafiə etməsi ilə ziddiyyətə girməməlidir. Başqa sözlə, yeni dövlətin yaranması yalnız öz müqəddəratını təyin edən milli və etnik qrupun müstəqil qərarı əsasında deyil, həm ayrılan, həm də mövcud dövlətin çərçivəsində qalan əhalinin razılığı ilə mümkündür”[11,35]. Daha sonra Y. Primakov əlavə edir: “Razılıq əldə edilmədiyi təqdirdə milli məsələnin həllinin yeganə yolu – bütövlüyü saxlayan dövlət çərçivəsində muxtariyyətdir”[11,35-36].

Zənnimizcə, öz müqəddəratını təyin etmə prinsipinin bu cür fərqli şərh olunmasının əsasını onun geosiyasi kontekstə/məzmunu malik olması təşkil edir. Əgər biz müstəqil dövlətlərin artım dinamikasına nəzər salsaq 1900-cü ildə dünyada 30 müstəqil dövlətin mövcud olduğunu, bu sayın 1965-ci ildə isə 100-ə çatdığını görürük. 1970-ci illərin sonu - 80-ci illərdə global demokratikləşmənin üçüncü dalğası kontekstində müstəqil dövlətlərin sayı sürətlə artmağa başladı və bu rəqəm 1990-cı ildə 160 idisə, hal-hazırda 200-ə yaxındır.

Yeni dövlətlərin yaranma prosesini diqqətlə öyrənərək belə nəticəyə gələ bilərik ki, tarixən yeni dövlətlər başlıca olaraq müstəmləkə imperiyalarının dağılması və ya zəifləməsi nəticəsində yaranmışdır. Bununla bərabər, 1980-ci illərin sonundan yeni bir tendensiya inkişaf etməyə başladı. Bu, milli dövlətlərin daxilində mərkəzdənqaçma, separat meyillərin güclənməsi və bu kontekstdə yeni dövlət qurumlarının meydana çıxmağa başlamasıdır. Demək, tarixi inkişaf prosesində ilkin prinsipin – müstəmləkə dövlətlərinin dağılması və yeni milli dövlətlərin yaranması, modifikasiyası baş vermiş və onun fərqli şəkildə - bütün xalqların öz müqəddəratını təyin etməsi formasında tətbiq olunması başlanmışdır.

Artıq 1990-cı illərin ikinci yarısında prosesin xaosla doğru hərəkət etməsi aydın müşahidə edilirdi. Oslodakı Sülh institutunun direktoru Den Smitin hesablamalarına görə, 1990 – 1999-cu illər

arasında dünyanın 80 ölkəsində qeydə alınan 118 silahlı münaqişədən yalnız 10-u dövlətlərarası xarakter daşımış, digər münaqişələr (108) isə daxili siyasi müharibə formasında olmuşdur[6,31]. **XXI əsrdə 2,5 min milli etnik qrup 150 çoxmillətli dövlətin tərkibində yaşayır. Əgər onların hamısı müstəqil dövlət yaradarlarsa beynəlxalq münasibətlərdə xaosun yaranması qaçılmaz olacaqdır.**

Beləliklə, öz müqəddəratını təyinetmə xalqların öz talelərini müəyyən etmə prinsipindən daha çox güc nümayişinə, güc tətbiqinə zəmin yaradan beynəlxalq hüquqi prinsipə çevrilir. Gerçəklikdə bütün beynəlxalq hüquq gücü inkar edən fəlsəfəyə əsaslanır. Lakin qüvvədə olan beynəlxalq hüququn universal on prinsipindən yalnız biri - öz müqəddəratını təyinetmə fiziki güc tətbiqinə zəmin yaradır. Çünki öz müqəddəratını təyin etmək istəyən xalqın dinc yolla bu arzusuna nail ola bilməsi çox çətindir. Heç bir dövlət öz ərazi bütövlüyünün pozulmasına könüllü şəkildə razı olmayacaqdır. Geriyə bir ehtimal qalır – gücdən istifadə.

Belə şəraitdə, müasir beynəlxalq münasibətlərdə öz müqəddəratını təyinetmə beynəlxalq hüquqdan daha çox geosiyasətin prinsipi kimi təzahür edir.

Beləliklə, nəzəriyyədə və praktikada möhkəmlənən - hər bir dövlətin xarici siyasi məqsədləri obyektiv olaraq yalnız onun siyasi praktikada əldə etdiyi nəticələrə uyğun olaraq müəyyən edilə bilər müddəasına əsaslanaraq, Ermənistanın əsas niyyətinin öz müqəddəratını təyin etmək istəyən Dağlıq Qarabağ ermənilərinə yardım etmək deyil, bundan bir bəhanə kimi istifadə edərək “böyük Ermənistan” yaratmaq olduğu bəlli olur. Bu kontekstdə Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün təmin olunması və bu məsələdə böyük dövlətlərin prinsipial mövqe tutması beynəlxalq sistemdə xaosun qarşısını alan və qlobal təhlükəsizliyi möhkəmlənirən strateji seçim olacaq.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

- Azərbaycan xalqının mənafeyinə zidd olan sənəd qəbul edilməyəcəkdir/Milli Məclisin 24 fevral tarixli iclasında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin yekun nitqi//”Xalq” qəz., 27 fevral, 2001.
- Elmar Məmmədyarov: Dağlıq Qarabağ ətrafındakı digər işğal altında olan rayonların boşaldılmasına isə sülh sazişi imzalandıqdan dərhal sonra başlanacaq.// www.az.apa.az - 09 iyul 2010.
- Həmidov S. Atəşkəsin sonuncu günü: sülh yoxsa müharibə? //Beynəlxalq münasibətlərin aktual problemləri, 2009, №2., s.56-65.
- Milli Məclisin 23 fevral tarixli iclasında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin nitqi//”Xalq” qəz., 24 fevral, 2001.
- Rüştən Kəmalə. Ermənistanın Azərbaycana təcavüzü və dünya siyasəti. Bakı, Adiloğlu, 2008. 260 s.
- Аклаев А.Р. Этнополитическая конфликтология. М., Дело, 2005. 472 с.
- Выступление министра иностранных дел Армении Эдварда Налбандяна на 65-й сессии Генеральной Ассамблеи ООН (Нью-Йорк, 25 сентября 2010г.)// http://www.armtoday.info/default.asp?Lang=_Ru&NewsID=32057.
- .Заявление Минской группы ОБСЕ по урегулированию Нагорно-карабахского конфликта (22 июня 2006) // “Dirçəliş XXI əsr”, 2006, №100-101
- Казимиров В.Н. Мир Карабаху. М.,Международные отношения,2009.456 с.
- Кочарян Роберт. Искать выгоду в сглаживании противоречий // Международная жизнь, 2003, №2. С.28-34
- Примаков Е. Мир после 11 сентября и вторжение в Ирак. М., Международные отношения, 2003., 200 с.
- Стенограмма интервью Министра иностранных дел России С.В.Лаврова азербайджанским СМИ. Москва, 27 августа 2010 года// www.mid.ru.
- Final Communique of The Seventh Islamic Summit Conference (Session Of Fraternity and Revival) Casablanca , Kingdom Of Morocco 11-13 Rajab, 1415H (13-15 DECEMBER, 1994)//<http://www.oic-oci.org/english/conf/is/7/7th-issummit.htm> #CASA BLANC A DECLARATION
- Muskoka, 26 June 2010// www.whitehouse.gov/the-press-office/g8-summit-joint-statement-nagorno-karabakh-conflict-dmitry-medvedev-president-russi
- Statement of the OSCE Chairman-in-office//<http://www.ena.lu/>
- The conflict over the Nagorno-Karabakh region dealt with by the OSCE Minsk Conference. Resolution 1416(2005)<http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta05/ERES1416.htmftn1>//<http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta05/ERES1416.htm>

© S.Həmidov, 2018

Annotasiya

“Kitabi-Dədə Qorqud” barədəki çıxışlarında bu dastanın VII əsrdə yaranmasını xüsusi olaraq diqqətə çatdıran, bu dastanın Azərbaycan xalqı ilə yanaşı, digər türk xalqlarının da ədəbi abidəsi olduğunu qeyd edən Heydər Əliyev epos və milli dövlətçilik məsələsi üzərində daha ətraflı dayanmağı vacib saymışdır. Siyasi müstəqillik, Oğuz elinin başqa dövlətlərdən asılı olmaması ideyasının “Kitabi-Dədə Qorqud”da qabarıq ifadə edilməsinə əsaslanan Heydər Əliyev Azərbaycanın siyasi müstəqilliyinin qorunub saxlanması və daha da möhkəmləndirilməsi işində bu eposun mühüm əhəmiyyət daşımasını xüsusi olaraq vurğulamışdır. “Kitabi-Dədə Qorqud” haqqındakı çıxışlarında Heydər Əliyev “əxlaq kodeksimiz”, “milli estetikamızın mötəbər qaynağı”, “tariximizin, etnik yaddaşımızın, arxaik təfəkkürümüzün güzgüsü”, “nitqimizin, dilimizin, mənəviyyatımızın, ruhumuzun nəğməsi” adlandırdığı bu dastanın açılmayan səhifələrinin, öyrənilməyən məsələlərinin olduğuna diqqəti yönəltmiş, bu dastanla bağlı gələcək araşdırmalara yol açmışdır.

Açar sözlər: Heydər Əliyev, “Kitabi-Dədə Qorqud”, epos, dövlətçilik düşüncəsi, dövlət müstəqilliyi, etnik yaddaş

HEYDAR ALIYEV AND TURKIC FOLKLORE

Abstract

In his speeches on “The Book of Dada Gorgud”, Heydar Aliyev drew attention to its creation in the 7th century and described the epic as a literary monument not only of the Azerbaijani people, but of other Turkic peoples, too. He considered it especially important to dwell in more detail on the question of the epic and national statehood. Referring to the book’s clear expression of the ideal of the political independence of the Oghuz from other states, Heydar Aliyev especially stressed the unrivalled importance of the epic in reinforcing and maintaining the political independence of Azerbaijan. In his speeches about “The Book of Dada Gorgud”, Heydar Aliyev described it as “our moral codex”, “an authoritative source of our national aesthetics”, “the mirror of our history, ethnic memory and archaic thinking”, and “a song of the soul, morality, speech and language”, and drew attention to issues yet to be studied, opening the way to new research into the epic.

Key words: Heydar Aliyev, “The Book of Dada Gorgud”, epic, statehood, thought, independence, ethnic memory.

Heydar Aliyev and the Epic “The book of Dada Gorgud”

Summary

In his speeches on “The book of Dada Gorgud”, Heydar Aliyev drew attention to its creation in the 7th century and described the epic as a literary monument not only of the Azerbaijani people, but of other Turkic peoples, too. He considered it especially important to dwell in more detail on the question of the epic and national statehood. Referring to the book’s clear expression of the ideal of the political independence of the Oghuz from other states, Heydar Aliyev especially stressed the unrivalled importance of the epic in reinforcing and maintaining the political independence of Azerbaijan. In his speeches about “The book of Dada Gorgud”, Heydar Aliyev described it as “our moral codex”, “an authoritative source of our national aesthetics”, “the mirror of our history, ethnic memory and archaic thinking”, and “a song of the soul, morality, speech and language”, and drew attention to issues yet to be studied, opening the way to new research into the epic.

Key words: Heydar Aliyev, “The book of Dada Gorgud”, epic, statehood, thought, independence, ethnic memory.

Heydər Əliyevin elm və mədəniyyətin inkişafı istiqamətində gördüyü işlər ona xas sistemlilik, ardıcılıq və gələcəyə hesablanması ilə seçilmişdir. Heydər Əliyev müstəqil Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçildikdən bir il sonra – 1994-cü ildə Azərbaycan folklorşünaslığı üçün yadda qalan hadisə baş vermiş, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasında xüsusi statuslu qurum – “Folklor Sarayı” Elmi-Mədəni Mərkəzi yaradılmışdır. Bu həmin qurumdur ki, 2003-cü ildə Heydər Əliyevin tövsiyəsi ilə Folklor İnstitutuna çevrilmişdir.

* Akademik, Fil.elm.doktoru, Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Heydər Əliyevin “ana kitabımız” adlandırdığı [Əliyev, 2000, 5-12] “Kitabi-Dədə Qorqud” eposunun 1300 illik yubileyinin keçirilməsi haqqında 1997-ci il 20 aprel tarixli fərmanı, ulu öndərin təşəbbüsü ilə YUNESCO səviyyəsində həmin eposa aid tədbirlərin təşkil edilməsi müstəqil Azərbaycanın ilk nəhəng elmi-mədəni tədbirlərindən biri kimi mühüm əhəmiyyət daşımışdır.

Heydər Əliyevin “Kitabi Dədə Qorqud” eposunun 1300 illik yubileyi ilə bağlı tarixi fərmanı bu epos haqda, bu eposun meydana gəlmə dövrü, ideya-bədii xüsusiyyətləri və dili haqda yenidən düşüncəyə və təfərrüatla yanaşmaq zərurəti yaratdı. “Kitabi-Dədə Qorqud” eposunun 1300 illik tarixini qeyd etmək Azərbaycan ədəbi dilinin 1300 illik tarixini qeyd etmək demək idi. Bu, o demək idi ki, Azərbaycan ədəbiyyatında türkdilli ədəbi əsərlərin tarixinin ən azı VII əsrdən başladığını söyləməyə əsas var. Heydər Əliyev heç də təsadüfən qeyd etmirdi ki, “bu yubiley bizim üçün, bütün türk dünyası üçün, bəşər mədəniyyəti üçün müstəsna əhəmiyyəti olan tarixi hadisədir. Bu, bizim tarixi köklərimizə, milli ənənələrimizə, milli-mənəvi dəyərlərimizə, mədəniyyətimizə, elmimizə, xalqımızın çoxəsrlik tarixinə olan hörmət, ehtiram bayramıdır. Bu, bizim milli azadlığımızın, dövlət müstəqilliyimizin bayramıdır.

Azərbaycan xalqının, bütün türkdilli xalqların böyük tarixi abidəsi olan “Kitabi-Dədə Qorqud” 1300 ildir ki, yaşayır. Əgər 1300 ildən də öncə “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarının yaranması üçün xalqlarımızın nə qədər səylər qoyduğunu və nəhayət, bu tarixi abidəni yaratdığını nəzərə alsaq, onda təsəvvür edə bilərik ki, bizim xalqlarımızın nə qədər qədim tarixi, dərin kökləri və nə qədər zəngin mədəniyyəti vardır” [Milli-mənəvi dəyərlərimizə, xalqımızın çoxəsrlik tarixinə hörmət, ehtiram bayramı, “Azərbaycan” qəzeti, 2000].

“Kitabi-Dədə Qorqud”un 1300 illiyi ilə bağlı tarixi fərman bir tərəfdən bu eposun ilk rüşeymlərinin VII əsrdə yaranmasını diqqət mərkəzinə çəkirdisə, digər tərəfdən hansı coğrafiyanın eposda daha qabarıq görünməsinə diqqəti yönəldirdi. “Kitabi-Dədə Qorqud”un nə dərəcədə Azərbaycan, nə dərəcədə ümumtürk, nə dərəcədə dünya mədəni hadisəsi olması Heydər Əliyevin eposa dair mülahizələrində xüsusi yer tuturdu: “Dünya xalqlarının mənəvi sərvətlər xəzinəsinə həmişəlik daxil olmuş “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının Azərbaycan xalqının, bütün türk xalqlarının qədim və zəngin mədəniyyətinin təbliğinə xidmət edən beynəlxalq əhəmiyyətli hadisə olduğunu nəzərə alaraq onun 1300 illik yubileyinin layiqincə hazırlanması və keçirilməsi məqsədilə “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının 1300 illiyi haqqında fərman imzaladım” [Əliyev, 2000, 5-12]. Dünya miqyaslı mənəvi sərvət olan “Kitabi-Dədə Qorqud”un yalnız Azərbaycan xalqının yox, bütövlükdə türk xalqlarının mədəniyyətinin təbliğində mühüm əhəmiyyət daşıdığını, türk xalqlarının mədəni birliyində xüsusi rol oynadığını ciddi şəkildə nəzərə aldığına görə ki, Heydər Əliyev 1300 illik yubiley tədbirini Türkdilli Dövlətlər Birliyinin VI Bakı Zirvə görüşü ilə eyni vaxtda keçirilməsini daha məqsədəuyğun hesab etdi: “Dünən Türkdilli Dövlətlər Birliyinin VI Bakı Zirvə görüşü öz işini uğurla sona çatdırdı. Biz bu Zirvə görüşündə Türkdilli Dövlətlər Birliyi yaranan vaxtdan keçmiş 8 il ərzində gördüyümüz işləri təhlil etdik, ona nəzər saldıq və böyük nailiyyətlər əldə etdiyimizi bildirdik. Təbii ki, Türkdilli Dövlətlər Birliyinin yaranması, türk dünyasında, bizim xalqlarımızın hər birinin həyatında tarixi hadisə olmuşdur. Amma 8 il ərzində onun yaşaması, inkişaf etməsi, genişlənməsi bu birliyin yaranmasının bir tərəfdən nə qədər zəruri olduğunu nümayiş etdirirdi, ikinci tərəfdən də bu birliyin bizim xalqlarımız üçün gələcəkdə nə qədər gərəkli olduğunu göstərdi...

Bu gün biz hamımız VI Zirvə görüşünü uğurla başa çatdıraraq, xalqlarımızın müştərək abidəsi olan “Kitabi-Dədə Qorqud”un yubileyinə toplaşmışıq. Bu yubileyi daha da çox əhəmiyyətli edən, onun səviyyəsini qaldıran odur ki, biz onu türkdilli dövlətlərin başçıları ilə birlikdə keçiririk” [Milli-mənəvi dəyərlərimizə, xalqımızın çoxəsrlik tarixinə hörmət, ehtiram bayramı, “Azərbaycan” qəzeti, 2000].

1300 il əvvəl yaranması xüsusi olaraq diqqətə çatdırılan, Azərbaycan xalqı ilə yanaşı, digər türk xalqlarının da ədəbi abidəsi kimi təqdim edilən “Kitabi-Dədə Qorqud”a beynəlxalq səviyyədə yubiley keçirmək, Heydər Əliyevin qənaətinə görə, bu eposu layiqincə öyrənməyin və tanıtmağın mühüm bir vasitəsi idi. Yubileyə hazırlıq işlərinin başladığı 1997-ci il, yubileyin keçirildiyi 2000-ci il Azərbaycan üçün ictimai-siyasi və iqtisadi baxımdan heç də asan illər deyildi. Heydər Əliyev ağır bir durumda olan – ərazisinin 20 faizi işğal edilən, bir milyon vətəndaşı qaçqın və köçkün vəziyyətinə düşən Azərbaycanı böhrandan çıxarmağın mühüm yollarından birini milli şüurun gücləndirilməsində, xalqda özünə inam hissinin dərinləşdirilməsində görürdü. Bu yolda “Kitabi-Dədə Qorqud” eposunun təlqinedici gücü əvəzsizdir. Heydər Əliyevin müdrikcəsinə “milli varlığımızın mötəbər qaynağı” adlandırdığı “Kitabi-Dədə Qorqud”da milli özünüdərk ideyası hər hansı başqa dastanımızla müqayisə edilməyəcək dərəcədə qabarıqdır. “Kitabi-Dədə Qorqud”da dövlətçilik düşüncəsinin nə qədər qabarıq ifadə olunduğunu Oğuz eli ifadəsinin bu eposda daşıdığı məna yükündən də bilmək olur. Aydın olur ki,

el (il) sözü qədim türk dilindəki budun (bodun) sözü ilə heç də hər məqamda eyni mənada işlənmir. Budun adlanan toplum siyasi cəhətdən müstəqil ola da bilər, olmaya da bilər. El adlanan toplum isə siyasi cəhətdən müstəqil olan toplumdur və onun göz bəbəyi kimi qorunan ərazisi, sərhədləri vardır. El sözü “Kitabi-Dədə Qorqud”da da məhz bu mənada işlənir. “Kitabi-Dədə Qorqud”da el sözünün siyasi müstəqillik bildirməyinin bir göstəricisidir ki, Oğuz eli ifadəsi Oğuz cəmiyyəti mənası ilə bərabər, Oğuz vətəni, Oğuz dövləti mənalarını da daşıyır. Yəni Oğuz eli ifadəsi altında dastançı xalq adlı sosial qurumun, vətən adlı coğrafi məkanın və hakimiyyət adlı siyasi qurumun vəhdətini nəzərdə tutur, bu vəhdətin pozulmazlığını məhz siyasi müstəqillikdə, başqa dövlətlərdən asılı olmamaqda görür. Siyasi müstəqillik, Oğuz elinin başqa dövlətlərdən asılı olmaması “Kitabi-Dədə Qorqud”da tələyüklü məsələ kimi təqdim olunur, Oğuz ıgıdları, hətta bütövlükdə Oğuz cəmiyyəti kişili-qadın, qocalı-cavanlı xalq, vətən və dövlət yolunda ölüm-dirim savaşına atılırlar. “Kitabi-Dədə Qorqud”da dövlətçilik düşüncəsinin qabarıq əks olunmasına əsaslanan Heydər Əliyev Azərbaycanın siyasi müstəqilliyinin qorunub saxlanması və daha da möhkəmləndirilməsi işində bu eposun mühüm əhəmiyyət daşımasını xüsusi olaraq vurğulayır: “Müstəqilliyə nail olmaq və həyatın bir çox sahələrində köklü dəyişikliklər etmək çox çətin və məsul bir prosesdir. Müstəqilliyi elan etmək, onun möhkəmləndirilməsi istiqamətində dövlət tədbirləri həyata keçirmək nə qədər vacib olsa da, əsl müstəqilliyi qazanmaq üçün bu hələ azdır. Gərək hər bir insan və xüsusən gənc nəsil müstəqilliyin nə qədər müqəddəs olduğunu bütün varlığı ilə dərk etsin. Bunun üçün isə o, azərbaycançılığın, mənsub olduğu xalqın mədəniyyətinin, ədəbiyyatının, incəsənətinin, elminin nə olduğunu dərinlən bilməlidir. Bu, çox mühüm məsələdir.

Müstəqilliyimizin, ərazi bütövlüyümüzün qorunmasında “Kitabi-Dədə Qorqud”un təlqinedici rolunu yüksək qiymətləndirən Heydər Əliyev bu eposun öyrənilməsində folklorşünasların qarşılaşdığı çətinliklərdən bəhs etməyi də vacib sayır. 1930-cu illərin sonlarında Əmin Abid kimi qorqudşünasların repressiya qurbanı olduğunu xatırladan Heydər Əliyev “Kitabi-Dədə Qorqud”a qarşı siyasi hücumların 1940-cu illərin sonlarından etibarən yenidən kəskin şəkildə almasını xüsusi olaraq qeyd edir: “Ədəbiyyata və incəsənətə qarşı yönəldilmiş məşhur “Jdanov qərarları”nın ab-havasına uyğun olaraq “Kitabi-Dədə Qorqud”a qarşı hücumlar başladı... “Kitabi-Dədə Qorqud” eposunun ümumən xalq eposu olmadığı bildirildi və bu eposu “yayanları amansızlıqla ifşa etmək və onlara divan tutmaq” şüarları səsləndi. Görkəmli Azərbaycan alimləri Həmid Araslı və Məmmədhusəyn Təhmasib, akademik Vasili Bartoldun rusçaya çevirdiyi “Книга моего Деда Коркыда” kitabının 1950-ci ildə Bakıda Elmlər Akademiyasında çapı rejimin sərt reaksiyasına məruz qaldı [Əliyev, 2000, 5-12]. Heydər Əliyev “Kitabi-Dədə Qorqud”a qarşı siyasi kampaniyanın yalnız Azərbaycanda yox, digər türkdilli respublikalarda aparıldığını vurğulayaraq deyir: “Başqa türkdilli respublikalarda, xüsusən Türkmənistanda “Dədə Qorqud”un əleyhinə dəhşətli bir təbliğat geniş şəkildə həyata keçirildi. Əslində eposa qadağa damğası vuruldu. Epos bütün tədqiqat planları, tədris proqramları və dərsliklərdən çıxarıldı” [Əliyev, 2000, 5-12]. Yalnız Azərbaycanda yox, başqa türkdilli respublikalarda da “Kitabi-Dədə Qorqud”un siyasi rejim tərəfindən yasaq edilməsinin başlıca səbəbi nə idi? “Kitabi-Dədə Qorqud”a qarşı siyasi kampaniyanın başlıca səbəblərindən biri bu eposun milli kimliyimizi doğru-dürüst nişan verməsi, türk xalqlarının mədəni birliyinə mühüm zəmin yaratması idi. Türk xalqlarının özünüdərk prosesinə mane olmaq xətti tutan siyasi rejim bu xalqların mədəni birliyinə mühüm zəmin ola biləcək “Kitabi-Dədə Qorqud” kimi ədəbi abidələrə “mürtəcə əsər” damğası vurur, “pantürkizm” adı altında həmin abidələrin tədqiq və təbliğinin qarşısını almağa çalışırdı. Heydər Əliyevin aşağıdakı sözləri bu acı həqiqətin əsl mahiyyətini bir daha açıb göstərir: “1950-ci ilin may ayında “Dədə Qorqud”un kobud siyasi səhv olduğu partiya yığıncağında rəsmi elan edildi. Bu rəsmi mövqe bildirildikdən sonra eposun xalqa zidd bir əsər olduğu tezisi irəli sürüldü. Həmin partiya yığıncağının hesabatında deyilirdi: “Pantürkistlər tərəfindən Azərbaycan ədəbiyyatının qədim abidəsi kimi qələmə verilən “Dədə Qorqud” eposunun Azərbaycan xalqı ilə, onun tarixi, folkloru və dili ilə heç bir əlaqəsi yoxdur. “Dədə Qorqud”da Azərbaycan xalqı üçün yabançı olan həyat tərzi, adət və ənənələr təsvir edilmişdir”...

Eposun ünvanına səslənən ittihamlardan sonra ayrı-ayrı alimlərin mövqeləri kəskin tənqid atəşinə tutuldu. Artıq epos sözünün özü belə dırnaq içərisində işlədilir. O dövrdə elə bir iclas, elə bir qurultay, elə bir konfrans olmurdu ki, orada “Dədə Qorqud” tənqid olunmasın” [Əliyev, 2000, 5-12]. Heydər Əliyevin “əxlaq kodeksimiz”, “milli estetikamızın mötəbər qaynağı”, “tariximizin, etnik yaddaşımızın, arxaik təfəkkürümüzün güzgüsü”, “nitqimizin, dilimizin, mədəniyyətimizin, ruhumuzun nəğməsi” adlandırdığı “Kitabi-Dədə Qorqud” kimi ədəbi abidələrin hərtərəfli və dərinlən öyrənilməsində dövlət qayğısı əvəzsiz rol oynayır.

Sovet dövründə “Kitabi-Dədə Qorqud”un tədqiq və təbliğinə bəzən açıq, bəzən gizli şəkildə qayğı göstərən Heydər Əliyev müstəqil Azərbaycan dövlətinin başçısı olarkən bu eposun nəinki hərtərəfli öyrənilməsi və dünyada tanınması istiqamətində tarixi xidmətlər göstərdi, eyni zamanda bu eposla bağlı görülməli işlərə yeni-yeni yollar açdı: “Kitabi-Dədə Qorqud” özündə böyük elmi, mədəni, mənəvi fikirlər cəmləşdirən abidədir. İndiyə qədər “Kitabi-Dədə Qorqud”un öyrənilməsi və bugünkü nəsilərə çatdırılması yolunda xeyli iş görülmüştür... Ona görə də... mən “Kitabi-Dədə Qorqud”un tədqiqi, təbliği ilə məşğul olmuş ... alimlərimizə, yazıçılarıma, bütün vətəndaşlarıma təşəkkür edirəm. Əmin olduğumu bildirmək istəyirəm ki, onlar ... öz elmi işlərini bundan sonra da davam etdirəcəklər. “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının hələ açılmayan səhifələri, hələ bu günə qədər məlum olmayan fikirləri bundan sonra aşkar ediləcək, Azərbaycan xalqının bugünkü və gələcək nəsillərinə və bütün türk dünyasına çatdırılacaqdır”. Heydər Əliyevin arzu və istəklərinə uyğun olaraq “Kitabi-Dədə Qorqud”un yeni-yeni sirrlərinin açılması istiqamətində araşdırmalar davam etdi, dövlət səviyyəsində atılan addımlar, Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyevin 2015-ci ildə “Kitabi-Dədə Qorqud”un elm aləminə məlum olmasının, ilk tərcümə və nəşr edilməsinin 200 illiyi ilə bağlı olaraq imzaladığı sərəncam bu eposa yenidən qayıtmaq və onu dünyaya tanıtmaqda müstəsna rol oynadı.

ƏDƏBİYYAT

1. “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının 1300 illik yubileyi şərəfinə// “Gülüstən” Sarayında Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyevin nitqi. “Xalq qəzeti”, 12 aprel 2000-ci il.
2. Cəlal Qasimov. Heydər Əliyev və “Kitabi-Dədə Qorqud”//Heydər Əliyev irsi və Azərbaycan folklorşünaslığının aktual problemləri. Bakı, Nurlan, 2013, səh.57-87.
3. Heydər Əliyev. Milli varlığımızın mötəbər qaynağı// “Kitabi-Dədə Qorqud” ensiklopediyası, I cild. Bakı, Yeni Nəşrlər Evi, 2000, səh.5-12.
4. Heydər Əliyevin dövlətçilik və azərbaycançılıq haqqında kəlamları. Naxçıvan, 2013.
5. Milli-mənəvi dəyərlərimizə, xalqımızın çoxəsrlik tarixinə hörmət, ehtiram bayramı // Respublika Sarayında “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının 1300 illiyinə həsr olunmuş təntənəli yubiley mərasimində Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyevin nitqi. “Azərbaycan” qəzeti, 11 aprel 2000-ci il.

Mukhtar İmanov

ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ РУССКОГО И АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО ЯЗЫКОВ КАК ФАКТОР ЯЗЫКОВОЙ ЭВОЛЮЦИИ

Исакова Алла Анатольевна*

Аннотация

статья посвящена языковому, культурному, промышленному взаимодействию русского и азербайджанского народов. Влияние азербайджанской культуры, языка и их распространение на территории Тюменской области неоспоримо и связано с освоением нефтегазовых месторождений.

Ключевые слова: взаимодействие культуры и языков, заимствование, этнос

INTERACTION OF RUSSIAN AND AZERBAIJANI LANGUAGES AS A FACTOR OF LANGUAGE EVOLUTION

Abstract

The article is devoted to linguistic, cultural, industrial interaction of Russian and Azerbaijan peoples. The influence of Azerbaijan culture, language and distribution is indisputable on the territory of the Tyumen region and it is associated with the development of oil and gas fields.

Key words: interaction of culture and languages, borrowing, ethnos

Новые явления в развитии этнических областей в современных условиях заставляют с особым вниманием обратиться к исследованию самих основ этничности и возможности ее существования в постиндустриальную эпоху. Современная этнологическая наука, по мнению многих ученых, оказалась не готова ко многим проблемам, повышенному вниманию к своему происхождению и традиционной культуре, известному в мире как «взрыв этничности» [1]. Теория Геллнера под влиянием «современности», процессов глобализации, как показало время, оказалась ошибочной [2]. В России «взрыв этничности» проявляется в росте интереса народов к историческим корням, своему происхождению, культуре. Единство картины мира, основанное на самых различных обстоятельствах исторического, конфессионального, языкового характера, оказалось одним из наиболее незыблемых реальностей. Более того, взаимодействие этносов вносит определенные коррективы в быт, культуру и язык соседствующих народов. Тюменская область как историко-культурная зона – итог многовековых смешений, трансформаций в области хозяйственно-семейных отношений, языка, материальной и духовной культуры в целом. С точки зрения этнического состава и культуры Тюменский край представляет собой регион смешанного типа; это центр приложения трех крупных этнических сил: угорской, тюркской и славянской [3], связанными с реалиями нефтегазоносного края. При упоминании слова «нефть» невольно всплывают картины Баку и Западной Сибири. В настоящее время, анализируя все имеющиеся исторические факты, ученые пришли к выводу, что основой для образования слова «нефть» было мидийское слово «нафата», которое означало «просачивающаяся - вытекающая». Государство Мидия в IX-VI веках до н. э. располагалось в северо-западной части Иранского нагорья и южной части Азербайджана, включая берега Каспийского моря [4]. В начале 19 века богатейшие Бакинские нефтяные промыслы относились к России, что, в свою очередь, оказало большое влияние на развитие нефтяной промышленности России в будущем. И в этой связи можно предположить, что именно Бакинские специалисты стояли у истоков освоения нефти в Тюменской области. Особую роль в становлении Тюменского топливно-энергетического комплекса играют яркие представители Азербайджана, поскольку даже первооткрывателем нефти в Тюменском регионе стал сын азербайджанского народа, советский и российский геолог, доктор геолого-минералогических наук, Фарман Салманов. Человеком-легендой назвал Фармана Салманова в своем выступлении глава Тюменского регионального отделения «Всероссийского азербайджанского конгресса» Физули Бурджуев, сам Ф.Бурджуев много и плодотворно работает на благо процветания Тюменского региона, принимает активное участие в жизни тюменцев, способствует укреплению российско-азербайджанских связей [5]. Еще один знаменитый

* Тюменский индустриальный университет, г. Тюмень, Российская Федерация

азербайджанец Вагит Алекперов стал президентом крупнейшей российской нефтяной компании «Лукойл» на Тюменском севере. В секторе добычи «Лукойл» располагает выдающимся портфелем активов. Ключевые регионы - Западная Сибирь (около 54% запасов Компании) и Пермская область, являются основным источником стабильной добычи нефти. Помимо этого, ЛУКОЙЛ является единственной российской нефтяной компанией, имеющей значительные запасы углеводородов в двух новых нефтегазоносных провинциях - Тимано-Печоре и Северном Каспии. Производимые Компанией геологоразведочные работы сосредоточены преимущественно в Западной Сибири, Тимано-Печорской нефтегазовой провинции и на Ямале

В Тюменской области по данным всероссийской переписи года было зарегистрировано 43,5 тысячи азербайджанцев. В этой связи влияние азербайджанской культуры, языка и их распространение на территории Тюменской области неоспоримо. Логика современного мирового общественного прогресса и высокая интенсивность взаимодействия языков неизбежно ведут к притоку многочисленных иноязычных слов в исконные словари. Исключением не является и азербайджанский язык, поскольку наши народы (русский и азербайджанский) практически сплетены воедино как исторически, так и территориально. Именно поэтому изучение процессов заимствования из азербайджанского языка как источника пополнения и изменения русского словаря выдвигается в число достаточно актуальных проблем современного языкознания. Не вызывает сомнений, что язык - специфический инструмент ментального упорядочения мира, средство закрепления этнического мировидения, которое складывается из мировидения личностей, являющихся представителями определенного этноса и носителями национальной культуры, с одной стороны, а с другой, способ манифестации определенных ценностей человечества в целом. Современная этно- и социоллингвистика давно уже требуют проведения серьезных аналитических работ непосредственно в регионах, особенно с высокой степенью представленности различных этнических групп. Как отмечает современная лингвистическая наука, в центре внимания исследований сегодня находится языковая личность, т.е. человек в его способности совершать речевые поступки, которые находятся под непосредственным влиянием как неязыковых, так и собственно языковых факторов. Разговорный русский язык тюменцев достаточно оригинален, в нем наблюдаются вкрапления из английского, немецкого, украинского и азербайджанского. Например, слова *йок*, *эзд (тур. да)*, *салам алейкум*, *бельме*, *сау и др.*

Роль в политической и экономической жизни России разных национальных диаспор общеизвестна, однако их роль и виды участия в коммуникативном пространстве прослежена не до конца и требует еще научного осмысления [7]. В языке тюменцев наличествуют лексические средства тех народов, кто активно участвовал и участвует в разработке Тюменского Севера. А, как уже говорилось выше, роль азербайджанского народа в развитии Тюменского региона неоспорима. Кроме того, представители азербайджанской этнокультуры внесли свою лепту и в формирование невербального пространства, которое не менее ярко характеризует человека. Жесты человека показывают, как он мыслит коммуникативное пространство, как он (человек) его обживает и использует. Изучение соматического языка тюменцев представляется также достаточно интересным для дальнейшей разработки.

Таким образом, влияние азербайджанского языка на язык тюменских нефтяников требует более подробного изучения и анализа, возможно в тандеме ученых-лингвистов, производственников и представителей азербайджанской диаспоры. Национальная культура народов, этносы сосуществуют в такой мере, насколько позволяют их внутренние силы (национальное самосознание, историческая память, функционирование родного языка, обычаев и проч.), заимствуя элементы другой культуры в соответствии с потребностями своего внутреннего развития [8]. Полиэтническая культура Тюменской области – это богатство нашего народа. Вместе с тем, своеобразие менталитета и интересов каждого этноса в то же время создают предпосылки возникновения конструктивного диалога.

Литература

- Smith, Anthony D. National Identity. – Rebo-Las Vegas-London. – 227 p.
 Gellner, E. Nations and Nationalism. – Oxford, 1983. – 150 p.
 Исакова А.А. Особенности этнокультурного взаимодействия на территории Тюменской области // Известия ДГПУ. Т. 11. № 1. 2017. С. 62-66.

- Иванов В.А., Иванов И.А., Карнаухов Н.Н., Кузьмин С.В., Новицкий Д.В., Исакова А.А. Становление энергоресурсов России. – СПб: Наука, 2007. – 200с.
- Бурджуев Ф. М. Доклад // Азербайджанская диаспора урало-сибирского региона в диалоге народов и культур: факторы и векторы социально-экономической стабильности: Материалы Международной научно-практической конференции, Тюмень, 2012.
- Новак А.В., Дворкович АВ, Дель Пино Э., Алекперов В.Ю., Шохин А.Н. Хатчер И.Д., Корсик А.Л. Россия и центры энергетического влияния: диверсификация в условиях жесткой конкуренции. Энергетическая политика. 1. №2. С.4-6.
- Исакова, А.А. Ретроспектива формирования коммуникативной компетенции / А.А. Isakova // Интеграция образования. 2017. Т.21. №1(86). С. 46-53.
- Здоровец Я.И., Мухин А.А. Диаспоры и землячества: вопросы влияния / Общ. Ред. А.А.Мухина. М.: Алгоритм, 2005. – 208 с.

© А.А.Исакова, 2018

RUS ASKERİ EDEBİYATINDA KARS

Hurşit İSAYEV - Anzhela DEMYANUK**

Özet

Rus-Türk ilişkileri büyük bir tarihi kapsar. Temeli Doğu-Slav ve Türk kabilelerinden oluşan bu ilişkiler Osmanlı ve Çar Rusya'sı zamanında da devam etmiştir. Lakin eski tarihe sahip olan bu devletlerarasında zaman zaman büyük savaşlar da olmuştur. Kars ve yöresi stratejik ve jeopolitik açıdan dikkat merkezinde olmuş ve birçok Türk-Rus savaşları bu yörede gerçekleşmiştir.

Büyük savaşlara rağmen bu halklar arasında tarihi ve kültürel ilişkiler de olmuştur. Rusya devleti Türkiye'nin tarihini, coğrafyasını, kültürünü, gelenek ve göreneklerini her zaman göz önünde bulundurmuştur. Bu açıdan Kars ve yöresi istisna olmamıştır. Orta çağ Rus seyahatçilerinin hatıratlarında bu yöre hakkında birçok belgeye rastlanılabilir. Sonra ki devirlerde özellikle de 19.y.y. Rus Edebiyatında Kars'a geniş bir yer ayrılmıştır. Bu açıdan Rus askeri edebiyatı istisna değildir. Kars'ta yaşanmış savaşların sonucunda Rus askeri nesirlerinde, şiirlerde, öykü ve romanlarda, hatıratlarda, günlüklerde, rapor ve derlemelerde geniş şekilde yansıtılmıştır.

Bu çalışmada hedef olarak Rus subaylarının, generallerinin hatıralarını ve mektuplarını göz önünde bulunduracağız. Savaşa ait raporlarda Kars yöresi kapsamlı olarak tasvir edilmiştir. Bu eserleri birkaç türe ayırabiliriz, birinci tür eserlerin çoğu rapor, belge şeklinde verilmiş ve şahsi açıdan daha çok temsil ettiği devletin askeri ve siyasi ilgileri ön plana çıkarılmıştır ve basit bir üslupla karşı tarafın ölenleri, yaralıları, esir düşenleri siyasal ifadelerle abartılı biçimde yansıtılmıştır. İkinci tür eserlerde daha çok objektif sahnelerle karşılaşılır. Burada savaş sahneleri ile beraber düşman askerlerinin, subaylarının gerçek karakterleri yansıtılır, Türklerin de cesurluğundan, metanetinden bahsedilir. Diğer bir türde ise Kars ve Erzurum yörelerinin özelliklerinden bahsedilmiştir.

Özellikle bu bölgede yaşayan insanların giyimlerine, geleneklerine, göreneklerine ve yaşam tarzına vurgu yapılmıştır.

Anahtar kelimeler: Kars, Erzurum, Savaş, Öykü, Roman, Raporlar

KARS IN THE RUSSIAN MILITARY LITERATURE

Abstract

Russian-Turkish relations cover a great historical period. The foundations of these ties, which were laid by the Eastern Slavs and the Turkic tribes, were continued by the Ottoman Empire and tsarist Russia. The mutual relations of these states were not always smooth and peaceful, and in some periods of history there were great wars between them. Kars and the Kars region as the eastern part of Turkey, from a strategic and geopolitical point of view, have always been at the center of major wars between Turkey and Russia.

However, despite the major wars, there were historical and cultural ties between these states. History, culture, geography, national traditions of Turkey have always been in the center of attention of Russia. In this respect Kars and Kars region were no exception. Already in the travel records of Russian travelers of the Middle Ages you can find information about Kars, Erzurum, Ardahan. In subsequent periods, especially in the nineteenth century, Kars and the Kars region are widely reflected in Russian literature. In this respect, Russian military literature is no exception. Military actions are reflected in poetry, prose, stories, novels, essays, memoirs, diary entries, military reports and collections. In this work we will consider memories, letters, notes of a different nature and diaries of Russian officers, direct participants in the war on Kars and the Kars region.

By their content, these sources can be divided into several groups. The first group includes military reports, which mainly reflect the military and political interests of the Russian state, where the simple, accessible style describes the dead, wounded and captured enemy. In the second group of sources, one can observe more objective scenes. Here, along with military events, objective images of soldiers and enemy officers are given. Along with the Russians there is courage, heroism and Turkish military. The third group pays sufficient attention to the peculiarities of the Kars and Erzurum regions. Here, the characters of the locality and local residents are noted, their everyday life, traditions, rituals are described.

Key words: Kars, Erzurum, military actions, stories, novels, essays, memoirs, reports.

* Prof. Dr. Kafkas Üniversitesi Slav Dilleri ve Edeb. Böl. Rus Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

* Doç. Dr. Kafkas Üniversitesi Slav Dilleri ve Edeb. Böl. Rus Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

KARŞI RUSKÖY VÖENÖY LİTERATÖRE

Аннотация

Русско-турецкие связи охватывают большой исторический период. Основы этих связей, которые заложены восточными славянами и тюркскими племенами, были продолжены Османской империей и царской Россией. Взаимоотношения этих государств не всегда были гладкими и мирными, а в отдельные периоды истории между ними были большие войны. Карс и Карсская область как восточная часть Турции со стратегической и геополитической точек зрения всегда находились в центре крупных войн между Турцией и Россией.

Однако, несмотря на крупные войны, между этими государствами были историко-культурные связи. История, культура, география, народные традиции Турции всегда были в центре внимания России. В этом отношении Карс и Карсская область не были исключением. Уже в путевых записях русских путешественников средневековья можно встретить сведения о Карсе, Эрзуруме, Ардахане. В последующих периодах, особенно в XIX веке, Карс и Карсская область широко отражены в русской литературе. В этом отношении русская военная литература не является исключением. Военные действия находят свое отражение в стихах, прозе, рассказах, романах, очерках, воспоминаниях, дневниковых записях, военных рапортах и сборниках.

В этой работе нами будут рассмотрены воспоминания, письма, заметки разного характера и дневники русских офицеров, непосредственных участников войны о Карсе и Карсской области.

По своему содержанию эти источники можно поделить на несколько групп. К первой группе относим военные рапорты, которые в основном отражают военно-политические интересы Русского государства, где в простом доступном стиле описываются погибшие, раненые и пленные противника. Во второй группе источников можно заметить более объективные сцены. Здесь наравне с военными событиями даны объективные образы солдат, офицеров противника. Наравне с русскими отмечается смелость, героизм и турецких военных. В третьей группе уделяется достаточное внимание особенностям Карсской и Эрзурумской областей. Здесь отмечаются характеры местности и местных жителей, описываются их быт, традиции, обряды.

Ключевые слова: Карс, Эрзурум, военные действия, рассказы, романы, очерки, воспоминания, рапорты.

Yüzyıllarca Slav ve Türk kabileleri iç içe yaşamış ve tarihin çeşitli dönemlerinde kültürel, edebi, sanat ilişkilerini sürekli devam etmişlerdir. Doğu halklarının kültürünü, toplumsal yaşam tarzını öğrenmek ve onlardan faydalanmak her zaman Rusların önem verdikleri bir nokta olmuştur. Bu ilişkiler tarihin keşmekeşli yollarında her zaman devamlı ve engelsiz olmamıştır. Türklerin ve Rusların birbirlerini tanıma sürecini nitelendirerek Türk Rus ilişkileri araştırmacısı V.İ. Şeremet şöyle yazmıştır: ” 1920. yıllara kadar Rusların ve Türklerin birbirlerini tanımaları, Rus Türk kültürel ilişkilerinin ve bu ilişkiler temelinde komşu halkın gerçek suretlerinin verilmesi yüzyıllar boyunca gayri muntazam, aralıklı ve bazen de rastgele olmuştur. Bu farklılıklar dini, etnik karakterden çok askeri ve siyasi karakter taşıyordu. Bu üç deniz havzasında jeopolitik zıtlık uzun zaman bu ilişkilerin özelliğini belirtmiştir”(1.219).

Kars, stratejik açıdan her zaman dikkat merkezinde olmuş ve yüzyıllar boyunca birçok Rus Osmanlı savaşının kaynak noktasına dönüşmüştür.. Bilindiği gibi tarihte her büyük savaş edebiyatta ve sanatta belirli izler bırakmıştır. Bu anlamda Rus edebiyatı da istisna değildir. Kars yöresi ve çevresi için yapılan Rus Osmanlı savaşlarının sonucu Rus edebiyatında, askeri nesirlerde, şiirlerde, öykü ve romanlarda, hatıralarda, günlüklerde, askeri raporlarda ve denemelerde geniş ve çok yönlü olarak yansıtılmıştır. Bu belgeler sayıca oldukça fazladır.. Biz bu çalışmada hedef olarak Rus subaylarının, generellerinin hatıraları ve mektupları göz önünde bulunduracağız. Kars ve çevresi kapsamlı olarak tasvir edilmiş, bölgenin yaşam tarzı üzerinde durulmuş ve bir çok belgelerde Kars kalesinin her Türk için şeref timsali olduğu özellikle vurgulanmıştır . Yukarıda belirtildiği gibi Rus Osmanlı savaşları Rus edebiyatında belirli izler bırakmış ve bu savaşlar sanat ve edebiyat karşısında önemli konular ortaya çıkarmıştır. Kaynak açısından bu hatıralar, günlükler, mektuplar tek tip olmasına rağmen içerikleri bakımından birçok durumda birbirinden tamamen farklıdır. Bu eserlerin yazarları genellikle yüksek rütbeli Rus subaylarıdır, onlar savaşların bizzat katılımcısı olmuş ve gördüklerini ve duyduklarının yazmışlardır.

Yazarları birbirinden ayıran, kendilerine has özellikleri de olmuştur. Onların insani nitelikleri, büyüdükları ve eğitim aldıkları ortam da yaratıcılıklarında etkili olmuştur. Diğer taraftan bu eserlerin farklı yönlerinden biri de mektup ve günlüklerin anında yazılmalarına rağmen, hatıraların ise adından da anlaşıldığı gibi, belli bir zaman geçtikten sonra yazılıyor olmasıdır. Bu zaman farklılığı yazara geçmiş olayları tamamen başka açıdan görme ve tahlil etme imkanı verir. Buna göre de hatıralar daha geniş ve derin kapsamlı olur. Kültür mübadelesi ister istemez kendi içerisinde kültür alışverişi ve etki mekanizması da taşır. Rus askeri yazarlarının mektup ve hatıralarında, savaşan Rusların ve Türklerin birbirlerine karşı olan tavırları da yer almıştır ve o da Rus toplumunda Türk suretlerinin oluşmasında az da olsa kendi etkisini göstermiştir. Bu ilişkilerin kaynak noktası hücum, savunma, esir düşme şeklinde olmuştur.

Eserleri göz önüne aldığımızda birkaç türe ayırabiliriz. Birinci tür eserlerde yazıların çoğu belge, rapor şeklinde verilmiştir ve yazarın şahsi açıdan daha çok temsil ettiği devletin siyasi ve askeri ilgileri ön plandadır, basit askeri üslupla rakip tarafın ölenleri, yaralıları, esir düşenleri sayısal ifadelerle abartılı bir biçimde yansıtılmıştır. İkinci tür eserlerde daha çok objektif sahnelerle karşılaşılır. Burada savaş sahneleri ile beraber düşman askerlerinin, erlerin ve subayların gerçek suretleri verilir. Türklerin metanetinden, cesurluğundan vatanseverliğinden bahsedilir ve romantik sahnelere de rastlanır.

Diğer bir türde ise Kars Erzurum yörelerinin özelliklerine dikkat çekilmiş, burada yaşayan insanların kılık kıyafetine, insanlığına, geleneklerine, göreneklerine, yaşam tarzına, diline vurgu yapılmıştır. Köy ve kentlerin genel özelliklerine geniş bir şekilde yer verilmiştir. Aynı zamanda yörenin gelişiminden de söz edilmiştir.

Sözü geçen eserlerden bahsederken Rus edebiyatının güneşi, Rus gerçekçi edebiyatının temeltaşlarından sayılan Puşkin'in Erzurum'a Yolculuk eserine yer vermemek imkansızdır. Bilindiği gibi Puşkin Rus ordusunun Osmanlıya düzenlediği sefere sivil olarak katılmış ve gördüklerini, duyduklarını gerçekçi bir şekilde tarihsel ve kültürel açıdan çarpıcı sahnelerle anlatmıştır. Askerlerin birbirine karşı bazen insancıl tavırları, bazen de acımasızcasına ölüm sahnelerini yansıtmıştır. Örneğin Hakkı Paşa'nın ordusuyla savaş sahnesini büyük yazar şöyle ifade ediyor. " Birkaç yaralı Türk beni yanlarına çağırdı. Galiba beni hekim sanmışlardı ve benden yapamayacağım bir yardım istiyorlardı. Tam da bu anda ormandan yarasını kanlı bir çaputla sıkışmış bir Türk çıktı. Belki de insaniyet namına daha fazla acı çekmesin diye askerler ona kılıçlarını saplamak için yaklaştılar. Lakin bu beni çok öfkeliyordu, yaralı Türk'e yardım ettim ve kanı döküle döküle onu arkadaşlarının yanına getirdim" (2.399).

Karşı karşıya gelen silahlı askerlerin birbirine karşı tavrı değişir, insani değerler ön plana çıkar. Rus kumandanı M.İ. Kuduzov Bükreş'ten kızına şöyle yazar: " Esirlerin içinde 25 yaşında üç tuğlu bir paşa var. O kadar yakışıklı ve kibar ki bütün Petersburg'un başını döndürebilir." (3..735) Ünlü ressam ve yazar V.V. Vereşagi'nin Literator öyküsünde çok duygusal, insanı düşündüren ve duygulandıran bir sahneye rastlarız. "Atının yanında can vermiş bir Türk süvarisi Volodya'yı şaşırmıştı. Belli ki asker ölürken arkadaşını unutmamış ve sevgiyle boynuna sarılmış böylece donup kalmışlardı." (4.) Eserlerin çoğunda Türk askerlerinin, subaylarının cesurluğuna da yeterli yer verilmiştir. Hakkı Paşa esir alınırken kılıcını Rus yarbayı Verziline vermemiş ve şöyle söylemiştir. "Kılıcımı baş komutana kendim vereceğim" ve kılıcını Paskeviçe verirken şunları söylemiştir. "General, bu kılıcı size hiçbir zaman esir düşmüş görmediğiniz bir paşa veriyor." Ve devam ediyor: "Savaşın kaderi belli değil, bundan birkaç dakika önce 20 bin orduya emrediyordum, şimdi esirim, rezalet!" (5) . Rus yazarları esir düşmüş Türk subayları ve paşalarından bahsetmiş ve onların sonuna dek onurlu bir şekilde savaştıklarını tasvir etmişlerdir, düşman olsalar bile onlar hakkında övgü dolu sözler söylemişler. Puşkin adı geçen eserinde Türk paşasının kibarlığını, yüksek insani kalitesini şöyle yansıtmıştır. " Beni paşaya takdim ederek şair olduğumu söylemişler. Paşa bunu duyduğunda ellerini göğsüne koyup beni selamladı ve şair dervişe kardeşti dedi. Onun ne vatani ne de dünya nimetleri vardır. Biz zavallılar şan-şöhret, hakimiyet, servet düşkünüz o ise dünyaya hakim olanlarla aynı seviyededir ve her zaman ona baş eğerler." (6.) General Pavel Rudakovun 1854-1855 yıllarında Küçük Asya Savaşı hakkındaki günlüğünde şunları okuyoruz. "Onun (Rus baş komutanının-H.İ.A.D.) karşısına Kerim Paşa geldi. Sağlam, saygın ifadeli ve canlı görümlü olan bir ihtiyardı. Kerim'i bütün ordu seviyor ve onu baba Kerim (dede Kerim) diye çağırıyorlardı. Baş komutan N.N. Muravyov 1833 yılında ekibiyle Bosfor'dayken tanışmışlardı ve onunla özel olarak güler yüzlü bir şekilde konuşuyordu." (7). General Pavel Rudakov birçok savaşa katılmış, 1853-56 yıllarında Kafkaslarda Kars'ta hizmet etmiştir. Bir şeyi de kayıtmek gerekirken I. Nikolay'ın çarlığı zamanında sansür şartlarına göre kişilerin siyasi olaylar hakkında yazı yazmaları,

gazetelerde bastırmaları, özel olarak da savaş bölgelerinden kısıtlı şekilde bilgi aktarmaları söz konusuydu. Buna rağmen Rudakov'un mektuplarının yardımı ile savaş olayları hakkında nispeten gerçekçi fikir sahibi olmak mümkündü ve onun canlı izlemlerinden savaşın gerçekliğini anlayabiliriz. Rudakov notlarında gerçekçi olmaya çaba göstermiştir. Savaşın gerçek sahnelerini vermenin yanı sıra eleştiride bulunduğu sayfalara da rastlarız. O Kafkas canişini Prens Voronsov'u eleştirmiş ve onun yanlış kararı sebebiyle Rusların mağlubiyetini dile getirmiştir. Savaşın bir felaket olduğunu vurgulayarak P.Rudakov şöyle demiştir: "Evet, savaş korkunç bir felakettir, savaş arzu eden akılsız şeref düşkünlerine lanet olsun! İşçinin ve köylünün ellerini zapt ederek birçok bölgeleri yakıp yıkıyor, aileleri yasa boğuyor ve zavallı yetimlerle dünyayı dolduruyorlar. Savaş sadece savaş olarak insanları mahvetmiyor onları aynı zamanda açlıkla, soğukla, bitkinlikle ve diğer işkencelerle de mahvediyor." (8.) 1855. yılda Sevastopol'u kaybettikten sonra Rus başkomutanı general N.N. Muravyov ne pahasına olursa olsun Kars kalesini almak ve bu zaferi Rus çarına armağan etmek uğruna 1855 yılının 15 Eylülünde sebatla hücum emri vermiş ve Rus askerlerini açık açık ölüme göndermiştir. Bu savaş faciası sahnesi mektuplarda şöyle yansıtılmıştır. "Her dakika askerler tek tek değil yığınla ölüyorlardı. Ölenler yaralıları da düşürüyor ve onların ölümden kurtulma şansını yok ediyorlardı. Atların hepsi öldürülmüştü. Bölükler kitle ve yığın haline geçiyor ve açık ölüme gidiyorlardı. Yaralı askerleri ve subayları iki tekerlekli arabalara koyuyorlardı, arabacılar Ermeniler, Gürcüler ve İmeretyalılar gördükleri işe göre iyi para alıyorlardı... Ateşin karşısında bölükler mum gibi eriyordu. Savaş alanı cesetlerle yaralı insanlarla doluydu. İşte kıyım başladı. İnsanlar vahşi hayvana döndü. Herkes hayatta kalmayı bekliyor sonrasında bu anları dehşetle hatırlamak için. Tepeler, yamaçlar ve bozkır bazen tek tek bazen de kitle halinde cesetlerle, öldürülmüş atlarla, silahlarla, top kazıklarıyla, silah ve top sandıklarıyla dopdolu. Cesetlerin içinde canlılar da var. Köpek sürüleri bazen de kurtlar çöllerde koşuyorlar. Sayısız yırtıcı kuşlar savaş meydanında fıldır fıldır dönüyorlar, vahşi insanlar cesetlerin ve yarı canlı zavallıları soyuyorlar." (9).

A.S Korsakov diğer yazarlardan farklı olarak olayları belli bir zaman geçtikten sonra değerlendirmeye başlamıştır ve kendisinin kaydettiği gibi "Kars'ın geri verilmesinin üzerinden 5 yıldan fazla geçmesine rağmen o olayların hafızamızda kalması için Rus basınında bir tane bile hatırlatma yazısı yazılmamıştır." (10). Yazar olayların değerlendirilmesinde daha serbest, özgür davranmıştır. Örneğin, Rus ordusunun 17 Eylül 1855 yılında Kars kalesine uğursuz hücumunu şöyle değerlendiriyor. "Sonradan toplanmış daha somut bilgilere göre, 17 Eylül'de net kayıp 7,226 kişi onların 2,278'i öldürülmüştür. Subay kaybımız 4 general, 34 kurmay subay, 214 yüksek subaylardan oluşmuştur." Hemen hemen aynı rakamı General Dondukov Korsakov da gösteriyor "Bildiğime göre bizim kaybımız 7000 civarında olmuştur." (11). Savaşın kendi kuralları var. Ve bu savaşı yansıtan rakamlar acımasız da olsa okur bunu okumak mecburiyetindedir. Bu yazıların hepsinde ölenlerden yaralılarından bahsediliyor. Tabi ki satır arası propaganda nitelikli fikirlere de rastlıyoruz. Rus subaylarının yaralılarına, esirlere insani kaygılarından söz ediliyor. Örneğin Azat köyünde olan Türk esirleri hakkında yazar şunları söylüyor "Gerçekten de onların ıstırapları büyüktü, lakin onlara yardım etmek imkansızdı. Bugünkü esir durumlarına katlanmanın yanı sıra onlar abluka zamanı geçmişte çektikleri bütün zorluklara, mahrumiyetlere de katlanmak zorundaydılar. Ölüm ve felaket onların göğsünde idi..."

Köyün harabeliklerinde ve derenin kıyısında çadırsız, çamurun içinde 7000 Türk lapa gibi hep birlikteydiler. Bütün odunlar yakıldığından ateş bile yoktu." (12). Kars kalesi teslim edildikten sonra esir düşen Türk askerlerinin durumu şöyle tasvir ediliyor: "Türklerin başları öne eğik, yüzleri asıktı, ordu sessizce geçiyordu. Askerlerin yanmış suratları oldukça zayıftı. Onlar aşırı açlık içinde zor bir hizmette bulunduklarını biliyorlardı. Tabur komutanları askeri duruşlarını bozmuyor ve bu duruşlarını gururla koruyorlardı." (13).

Karsın ve Kars kalesinin 9 maddeden oluşan teslim belgelerinde dikkati çeken ilginç noktalardan biri de Osmanlı ordusunda hizmet etmiş ve esir düşmüş ecnebi asıllı subayların durumuydu. Onları Ruslara karşı silah taşımamak şartı ile serbest bırakılmalarıydı. Onlar Albay Şvarsenberg, Albay İbrahim Bey, Binbaşı Veli Efendi, Binbaşı Mahmut Efendi, Binbaşı Taşlar, Yüzbaşı İbrahim Ağa, Öğretmen Sabit Efendi v.s. Yazar onların askeri durumunu şöyle tasvir ediyor: "İbrahim bey Macar asıllıdır, asıl adı belli değil, çok kibar ve efendidir, diğerlerini anlatmaya değmez onlar kendi çıkarları ve şöhret düşkünlükleri uğruna vatanlarını da inançlarını da değiştirebilirler. Sabit Efendi (Kurnatovski) 1831 yılında Polonya'dan kaçmış, dinini değiştirmiş, mahkumiyetler ve gerçekleşmeyecek umutlar arasında acınacak varlığını sürdürmüştür. Binbaşı Mahmut Efendi Ömer Paşanın eski yaveri, küçük ve değersiz birisidir." (14). Bununla birlikte Rus generalleri Türk askerlerinin, subaylarının hakkında övgü dolu sözler de söylemişlerdir. Teslim belgesinin II. Maddesinde "Kars kalesinin korunmasında

kahramanca direniş gösterdikleri için Kars garnizonunun tüm subaylarının kılıçları(ereleri) onlara bırakılsın”(15). denmiştir. Türk askerlerinin yiğitliğini özel olarak belirtecek General Preus Dundukov Korsakov şöyle yazar: “Adalet namına hücum günü Türk ordusunun yiğitliğini kaydetmemek olmaz. Onların açlığa, hastalığa ve rezaletlere dayanıklılığına katlanmalarına şaşırmmamak mümkün değil.”(16). Diğer bir bölümde ise İngiliz generali Williams’ı eleştirerek şöyle der: “General Williams dışarıdan gelecek desteğe inandırabilir miydi, yorgun düşmüş Türkleri boş umutlarla kandırabilir miydi, onun tamamıyla etkisinde olduğu ordunun böyle ıstıraplara, can çekişmelere neden olmaya hakkı var mıydı? Bu soruları ancak general Williams’ın vicdanı cevaplayabilir”(17). Williams Türk komutanları arasında önemli rol oynayarak İngiliz generali olarak kendini hem komiser, hem de paşa adlandırarak Türkler üzerinde daha fazla egemenlik kazanmıştır. “Söylenenlere göre bu alçak şehri elinde tutmak için zavallı Türkleri acımasızca dövüyor ve en zorlu işlerde çalıştırıyor.”(18). Lakin bu zorluklara rağmen yazar Türk askerlerinin dayanıklılığına da yer vermiştir. “Türkler mevzilerini mükemmel bir şekilde savunuyorlardı”(19). Diğer bir yazar E.E. Laçinov mektuplarında Türk askerleri hakkında şöyle yazıyor: “Genellikle Türkler öyle müthiş savaşıyorlar ki onların karşısında durmak çok zor. Onları Farislarla kıyaslamak onları kırmak anlamına gelir. Şimdi tasavvur ediniz ki onların en cesur deli başları ve seçkin orduları nasıl savaşır.”(20). Demek gerekiyor ki E.E. Laçinov 1825. yıl katılımcısı dekabrist olarak Kafkaslara sürgün edilmiş Kafkaslarda Azerbaycanda hizmet etmiş ve Kafkas halklarının edebiyatı, kültürü, gelenekleriyle yakından ilgilenmiştir.

Mektuplarda,hatıralarda Rus askerlerinin Kars ve çevresinde yaptıkları talan ve soygunculuklara karşı tepkisiz kalınmamıştır.Türkleri cezalandırma yöntemlerinden biri de evleri, köyleri yakıp yıkmaktır. Baklanov’un kayıtlarına göre Türklerin terk ettiği yerlere saldırılıyor ve Yeni Köy’ü , Karakurt’u, Barduz’u ve Zevin’i yakıp yıkıyorlar ve rezervlerde olan 30 bin çeyrekten fazla tahıl, arpayı mahvediyorlar”(21). Ön kanatta olan Kazakların soygunculuğundan bahsedilen bir yerde okuyoruz: “Soygundan dönen Kazaklarda neler yoktu ki Türk askerlerinin üniformaları, fesler, halılar, çullar, koşunlar, çeşit çeşit silahlar, tahta teneke ve bakırdan tabaklar...iç çamaşırları, çadırlar ve bir sürü ufak tefek şeyler”(22). ve bundan sonra alışveriş başlıyor. Bir çoğu ele geçirdikleri ganimeti satmak istemiyor, memleketlerine götüreceklerini hayal ediyorlardı.’Yok yok ben bunu satmam bunun oğluma saklayacağım, bunu ise eşime”(23). Militanların soygunculuğu ise sınır tanımıyor “onlar hep arkada kalıp rakip tarafın yüklerini soyarlardı.”(24). Diğer bir yazıda görüyoruz “Gece kar yağmıştı, şehirde her şey bembeyazdı, ölüm sessizliği vardı, dükkanlar kapalıydı, sokaklar cesetlerle doluydu ve onları köpekler yiyordu.Kardeşim soygunculukla uğraşan Don Kazaklarla ve militanlarla karşılaştı ve onları hemen cezalandırdı.”(25) Açlığa ve soğuğa dayanan Osmanlı askerlerinin Şoroh köyündeki evleri parçalamaya elleri varmıyordu. Rus baş komutanı General Muravyov Türkleri cezalandırmak için köye 8 tabur piyade göndermiş ve köyü yakmalarını emretmişti.(26). Onlar da yaktılar, yakmaktan daha kolay ne olabilir ki!

Bu yazılarda dikkat çeken ilginç noktalardan biri de savaş bölgelerinde yerleşen halklara karşı olan münasebettir. Bu halkların giyimi, kültürü, gelenek ve görenekleri, yaşam tarzları, psikolojileri, ahlaki değerleri, Rus yazarlarının dikkat merkezinde olmuştur. Farklı bir dinden ve kültürden olan Ruslar başka bir kültürü nasıl kavlıyor? Karşılaştığı millî özellikleri nasıl kabul ediyor? Savaşın ölüm kalım kurallarına rağmen bu yazılarda duygusal, romantik manzaralarla karşılaşılıyor. Örneğin Kars yöresinin doğası şöyle tasvir edilmektedir:” ... Kars ovasının görüntüsü git gide genişliyordu, yol dağa doğru gidiyordu, ovalardan farklı olarak Alagöz ve Ararat(Ağrı) karlı zirveleriyle parıldayarak buradan size daha muazzam görünüyordu. Arazinin manzarası son derece güzeldi.Türkiye’nin bu köşesi kendisinin görkemi ve muhteşemliği ile bizi şaşırtmıştı... Biz burada devasa granit kayaları görüyorduk...”(27). Yazar gece hücumuna giden orduyu şöyle tasvir ediyor: “Uzaklardan doğan ay Rus askerlerini aydınlatıyordu, onların uzun büyük gölgeleri yere yansıyor. Taburlarından, bataryalarından, bölüklerinden ayrılmayan bir sürü köpek birbirleriyle boğuşuyorlardı ve havlayarak nadiren karşılaştıkları hayvanlara saldırıyorlardı... Martı ve kızkuşu sürüleri kederli sesleriyle gecenin sessizliğini bozuyorlardı.(28). Diğer bir yazıda Kars gecesi şöyle tasvir ediliyordu: “ Kampta nasılda ışıklı bir geceydi, böyle kaç güzel aydınlık gece aklımda, bazen Kars çayının kıyısında taşın üzerinde oturursun ve kalkıp gitmek istemezsin: sakın ve aydınlık... ovalar ve dağlar ay ışığına bürünmüştür...”(29). E.E. Laçinov Kars’ın iklimini övgü dolu sözlerle şöyle tasvir ediyor:” Burada iklim her açıdan çok güzel. Burası İran değil. Cesaretle söyleyebilirim ki, Kars eyaleti Rusya’nın en iyi vilayetlerinden geri kalmıyor. Doğa bu bölgeye çok cömert davranmış.” Fakat bölgenin gelişmemesine de değinerek, “...burada insanlar hiç bir şeyi geliştirmemişler. Buranın sakinlerine bakarak

düşünüyorsun ki, onlar geçici olarak burada yaşamış ve sadece gelip geçen yollar hakkında kaygı duymuşlar”(30). Bu yerlerin verimli olmasını da kaydediyor. “Gözümüzün önünde her tarafta verimli tarlalar görüyoruz... hava çok güzel ve temiz. Sakinlerin başlıca uğraşları hayvancılık ve tarım. Oldukça fazla tahılları oluyor. Tahıllar sadece onların ihtiyaçlarını karşılamakla kalmıyorlar aynı zamanda Erzurum, Bayezid, Gürcistan ve Ermeni vilayetine de satılıyor. Yazarın gözlemlerine göre Kars bölgesinin doğası kazanç sağlamaya imkan verebilir. Verimli topraklar, çok sayıda göller, çaylar, dereler. Burada yaşayan insanların en önemli zenginliği, verimli topraklar, çok sayıda dereler, çaylar, kaynaklardır: Büyük çam ormanları onlara ağaç sıkıntısı çekirtmiyor. Oldukça verimli otlaklar geniş hayvancılık için elverişlidir. “Aras’ın yakınlarındaki tuz dağları, meyve bağları, üzümlükler, buranın sakinlerine yeterince kaynak sağlıyor. Buradaki göllerde ve çaylarda yeterince alabalık ve diğer balık çeşitleri var, bunlar da zamanla sanayinin yeni sahasını oluşturabilirler.”(31). Yazarın fikrine “Kars bölgesi ihtiyaçlarını karşılamak için sadece komşularından yardım almaz aynı zamanda onlara yardım edebilir. Övgü dolu kelimelerle bölgeyi ihtiyaç kaynağı olarak adlandırıyor ve “Bu kaynağın gelecekte Rus devletinin Kafkaslardaki ordusunu desteklemesinde büyük masraflardan kurtarır.”(32) diyerek bunun gerçekleşmesini hayal ediyor. Eserlerde yörenin insanların kullandıkları kelimeler de yansıtılıyordu. Korsakov şöyle yazıyor: “Kırmızı montlu ve büyük sarıklı bir kürdü hatırlıyorum. Bana doğru yaklaştı atını durdurdu ve bağırdı “Kursak propale “ benim yardımcım olan Kazağın bana anlattığına göre manası şuymuş: “Ben açım, veya bana ekmek ver. kursağın tatarca(Azerice) anlamı karınmış.”(33). Bu yazılarda köy ve kentlerin kuruluşu, evlerin yapısı, insanların kılık kıyafetine de geniş yer verilmiştir.

Aleksandrapol (Gümrü) hakkında şöyle yazılmıştı: “Aleksandrapol... çok sıkıcıdır. Boz taştan yapılmış çatısız evleri ve yere gömülmüş gibi kulübeleri uzaktan bakınca bir yığın taşı hatırlatıyor ve öyle can sıkıcıdır ki insanı sadece kederlendiriyor. Şehir büyük bir yangından sonraki harabeleri andırıyor. Sokaklarda yırtık pırtık giyimli gürcüler ve en iğrenç kılıklı pis kokulu Ermeniler dolaşıyor.”(34). Kanlı köyde bulunmuş yazar orayı şöyle tasvir ediyor: “Köyün yukarısında Ermeniler yaşıyor, alt kısmında Türkler. Oldukça derin kazılmış geniş kazmalar, kulübelere, ahırlara giden koridorlar, kışın burada insanlarla beraber hayvanlar saklanıyor. Bir kulübede bana yoksul bir Ermeni kilisesi gösterdiler. “İngilizler...” Türkler onları böyle adlandırıyorlar çok çalışkan ve yorulmuyorlar.”(35). Tabii ki Rus köylerini yakından tanıyan birisi için buradaki yerli evleri, yapıları onun için şaşırtıcıdır. Aynı yazıda Kars hakkında şunları okuyoruz: “Kars kalesinin görünüşü çok ilginçti, fakat her yer sükut içindeydi sanki ölü bir şehre girdik. Sokaklar kimsesiz, pencerelerde hiç kimse görünmüyor, bazen birisinin kafası görünüyor ve hemen kayboluyor... Şehrin içerisine giriyoruz, sokaklar gittikçe daralıyor, hasar görmüş yarı açık evler, minareler, teraslar, her şey bırakılmış boş ve cansızlar.”(36). 1828-29. yıl savaşlarının katılımcısı E.E Laçinov mektuplarında Kars’ın ve çevresinin tarihi hakkında muammalı bilgiler veriyor ve Kars hakkında şöyle yazıyor. “Kale Kars çayının sağ kıyısında yüksek sarp kayalar üzerindedir. Kaleyi geniş bir şekilde tasvir eden yazar kalede kaç tane top olduğundan, kalenin yapısından, inşasından çokça bahsediyor ve şöyle yazıyor: “17 mahalleden oluşuyor ve yaşayanların çoğu Müslüman. Her mahallede 1 cami, tamamında 1 ermeni kilisesi, 850 ev, 1 devlet kervan sarayı, 126 dükkân , 2 hamam vardır.”(37). Şehri genişçe tasvir ediyor, oranının nüfusunu söylüyor. Çevrede yerleşen dükkanlardan, hamamlardan, boya, deri, sabun fabrikalarından, boya dükkanlarından bahsediyor. Burada 7 su değirmeni olduğunu iç Anadolu ile Gürcistan ve İran’la ticaret yaptığını söylüyor. “Şehir amfi tiyatro şeklinde, eğer evler kireçle sıvansaydı ve beyaza boyansaydı daha güzel olurdu. Sokaklar dar ve eğri bükürü, kaldırımlar ve sokaklar taştan. Evler taştan ve çoğunluğu 2 katlı ve tahta balkonları var.”(38). Yazarın Kars evlerini bu kadar detaylı tasvirinin amacı Rus insanlarına Kars yapıları hakkında geniş bilgi vermektir, o Kars evlerini Rus zenginlerinin evleriyle kıyaslıyor onların farklı ve benzer taraflarını şu şekilde anlatıyor: “Evlerin çoğunluğunun tahta tavanlı ve döşemeli olduğunu söyleyebiliriz ve neredeyse zengin Rus muhliklerinin(köylülerinin) evleriyle aynı”(39). O Kars nüfusundan bahsederek şunları yazıyor: “ Şehir sakimleri Türklerden, Tatarlardan (Azeri Türkleri-H.İ), Ermenilerden ve sayıları yaklaşık 100 civarında olan Çingenelerden oluşuyor.”(40). Yazar savaş zamanı Kars yöresinde yaşayan insanların- Türklerin, Azeri Türklerinin, Kürtlerin, Ermenilerin çektikleri rezaletten, acıdan da vazgeçmemiş ve bundan da genişçe bahsetmiştir. Özel olarak da kadınların çocukların durumlarına samimi bir şekilde yaklaşmış ve yürekten acımıştır: “Ermeniler savaşçı ruhlu olmalarıyla gurur duyamazlar. Onlar çıkarıcı, açık göz ve başarılı tüccarlardır. Onların dürüstlüklerine kefil olamam, lakin bizim devletimize karşı sadakatlerinden şüphe edilemez. Fakat savaş zamanı zor durumda olan Ermeni kadınlarını şöyle yazıyor: “Yeryüzünde ermeni

kadınları kadar kötü giyinen kadın olduğunu zannetmiyorum. Bence onlar kendilerini bilerek çirkin göstermeye çalışıyorlar. Aksi takdirde doğanın onlara bu kadar acımasız davrandığına inanmam.(41). ”Türk kadınlarının düşmana karşı ne kadar sert ve amansız olduklarının şahidi olan yazar şöyle söylüyor: Karşılaştığım sert bir tatar kadınına gülümsemek istedim fakat kadın ise yüzüme tükürmeye hazırды.” (42). Aynı zamanda Türklerin içinde çok akıllı, zeki, yakışıklı insanların olduğunu altını çizerek arkadaşına şöyle yazıyor:

“Burada çok güzel ifadeli yüzlerle karşılaşıyorsun. Keşke burada yaşayan bir yeniçeri memurunu görseydin. Ne kadar da zeki! Ermeniler görünüşlerine göre hiçbir zaman Türklerle eşit olamazlar. Onlar sıkça bana “jidleri” (Yahudileri) hatırlatıyorlar.”(43). Laçinov’un mektuplarından da anlaşıldığı gibi o diğer yazarlara göre yöresel bilgilere daha çok ilgi gösteren bir yazar olmuştur.

Sonuç olarak gözden geçirdiğimiz yazarların hatıralarından aldığımız bilgiler şunlardır. -anı yazarlarının Osmanlı bölgelerine gidiş şartları ve bu bölgelerin onlar üzerindeki etkisi. -şehir ve köy hayatının tasviri.

-yerli halklar -Türkler, Azerbaycan türkleri, Kürtler, Ermeniler hakkında verilen bilgiler.

Bu gösterilen kaynakların tabi ki değerleri farklıdır. Bazı yazılarda (E.E.Laçinov-atrıvok iz ispovedi,

General P.D. Rudakov zapiski. Dnevik P.D. Rudakova o voyne v Maloy Azii v 1854-55 goda, A.S. Korsakov Vospominaniya o Karse, Blokada karsa. Pisma o Çeristsev o Pahode 1855 g. V Aziatskoy Turtsii. Çetiri episoda iz Blakadı.) yerli sakinlerin tasviri, iklimi, doğası daha geniş ve gerçekçi verilmesine rağmen diğer yazılarda savaş sahneleri, operasyon planları, askeri listeler, hatıralara daha fazla yer verilmiştir.(A. Dondukov Korsakovvospominaniya o kampanii 1855 godax v Aziatskiy Turtsii.YA. P. Baklanov Blakada i Şturm Karsa. Zapiski voyska Donskovo General Leytenanta YA.P. Baklanova i raskazı proçih uçastnikov v sobıtii 1855.). Böyle farklılıklar yazarların karşılıklı koydukları hedef, siyasi kültür bakış açılarından kaynaklanmaktadır ve her yazar kendisi için önemli olan şeyleri yansıtmaya çaba göstermiştir. Genellikle bu yazarlar Rus okurlarına diğer bir kültürün taşıyıcısı olarak, onun yaşam tarzı, gelenekleri ve Kars Erzurum bölgeleri hakkında geniş ve çok yönlü bilgiler vermiştir.

KAYNAKÇA

- 1.Seremet V. . v zaimniye predstavleniya russkih i turok (18-20yy.)//Çelovek v kotenkste kulturi. M.,1995. S.21
- 2.Puskin A.S. putestviye v Erzurum//soçineniya v 3tt. T.3-M1986,s399
- 3.M. . kutuzov. Sbornik dokumentov. T.3. M.,1952.s 735
- 4.Veresagin V.V. Povesti.Oçerki.Vospominaniya.M.1990 s.89
5. _istoriya voyennih deystviih v Aziatskoy Turtsii v1828-29 yy. ç.2 SPb.1836. s.237
- 6.Puskin A.S. Dramatiçeskiye proizvedeniya. Proza. M.Prosveseniye. 1984, s.300
- 7.http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Kavkaz/XIX/1840-1860/Rudakov_P_D/text3.htm
- 8.http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Kavkaz/XIX/1840-1860/Rudakov_P_D/text3.htm
- 9.ÇETİR_ EP_ZODAhttp://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Kavkaz/XIX/1840-1860/4_ep_blokady_Karsa/text.htm
- 10.http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Kavkaz/XIX/1840-1860/Korsakov_A_S/text1.htm
- 11.a-u-l.narod.ru/ _____ / _____ - _____ .
« _____ 1855 _____ »
12. http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Kavkaz/XIX/1840-1860/Korsakov_A_S/text1.htm
- 13.http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Kavkaz/XIX/1840-1860/Korsakov_A_S/text1.htm
- 14.a-u-l.narod.ru/ _____ / _____ - _____ . « _____
_____ 1855 _____ »
- 15.http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Kavkaz/XIX/1840-1860/Korsakov_A_S/text1.htm
- 16.http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Kavkaz/XIX/1840-1860/Korsakov_A_S/text1.htm
- 17.a-u-l.narod.ru/ _____ / _____ - _____ . « _____

- _____ 1855 _____ »
- 18..http://www.vostlit.info/Textı/Dokumentı/Kavkaz/XIX/1840-1860/Rudakov_P_D/text3.htm
- 19.http://www.vostlit.info/Textı/Dokumentı/Kavkaz/XIX/1840-1860/Korsakov_A_S/text1.htm
- 20.http://a-u-l.narod.ru/ksb_2_Otrıvok_iz_ıspovedi_Lachinova.html
- 21.http://www.memoirs.ru/texts/BAKLANOV_RS1870.htm
- 22.Çetiri epizoda http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Kavkaz/XIX/1840-1860/4_ep_blokady_Karsa/text.htm
- 23.http://www.vostlit.info/Textı/Dokumentı/Kavkaz/XIX/1840-1860/4_ep_blokady_Karsa/text.htm
- 24.**a-u-l.narod.ru**/Историческая литература/ Дондуков Корсаков А. « _ Воспоминания о кампании 1855 года в Азиатской Турции.
- 25.http://www.vostlit.info/Textı/Dokumentı/Kavkaz/XIX/1840-1860/Rudakov_P_D/text3.htm
- 26.http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Kavkaz/XIX/1840-1860/Rudakov_P_D/text3.htm
- 27..BAKLANOV29 http://www.memoirs.ru/texts/BAKLANOV_RS1870.htm
- 28.Baklanov 30 http://www.memoirs.ru/texts/BAKLANOV_RS1870.htm
- 29.http://www.vostlit.info/Textı/Dokumentı/Kavkaz/XIX/1840-1860/Korsakov_A_S/text1.htm
- 30.http://a-u-l.narod.ru/ksb_2_Otrıvok_iz_ıspovedi_Lachinova.html
- 31.http://a-u-l.narod.ru/ksb_2_Otrıvok_iz_ıspovedi_Lachinova.html
- 32.http://a-u-l.narod.ru/ksb_2_Otrıvok_iz_ıspovedi_Lachinova.html
- 33.http://www.vostlit.info/Textı/Dokumentı/Kavkaz/XIX/1840-1860/Korsakov_A_S/text1.htm
- 34.http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Kavkaz/XIX/1840-1860/Rudakov_P_D/text3.htm
- 35.http://www.vostlit.info/Textı/Dokumentı/Kavkaz/XIX/1840-1860/Rudakov_P_D/text3.htm
- 36.http://www.vostlit.info/TextıDokumentı/Kavkaz/XIX/1840-1860/Rudakov_P_D/text3.htm
- 37.http://a-u-l.narod.ru/ksb_2_Otrıvok_iz_ıspovedi_Lachinova.html
- 38.http://a-u-l.narod.ru/ksb_2_Otrıvok_iz_ıspovedi_Lachinova.html
- 39.http://a-u-l.narod.ru/ksb_2_Otrıvok_iz_ıspovedi_Lachinova.html
- 40.http://a-u-l.narod.ru/ksb_2_Otrıvok_iz_ıspovedi_Lachinova.html
- 41.http://a-u-l.narod.ru/ksb_2_Otrıvok_iz_ıspovedi_Lachinova.html
- 42.http://a-u-l.narod.ru/ksb_2_Otrıvok_iz_ıspovedi_Lachinova.html

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ TÜRK DÜNYASINDA ORTAQ MƏDƏNİ DƏYƏRLƏR

*İsmaylova Rəna Cahangir qızı**

Biz çox istəyirik ki, türkdilli xalqlar, ölkələr arasında birlik daha da güclənsin. Bu, bizim tariximizdir, bizim mədəniyyətimizdir, bizim köklərimizdir. Eyni zamanda, bu, bugünkü vəziyyətin realılıqlarıdır.

İLHAM ƏLİYEV

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

Annatasiya

Müasir Azərbaycan dövlətçiliyinin qurucusu, Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin siyasi-ideoloji fəaliyyəti yalnız Azərbaycanla məhdudlaşmayıb bütövlükdə türk dünyasını, ümumilikdə isə dünyanı əhatə edir. Bu tarixi şəxsiyyətin türk dünyası ilə bağlı gördüyü işlər, irəli sürdüyü ideyalar, söylədiyi mülahizələr elmi-nəzəri mükəmməlliyi ilə yanaşı, öz dərin məzmunu, uzaqgörənliyi və demokratizmi ilə mühüm əhəmiyyət daşıyır və onun bu sahədəki zəngin siyasi irsi bundan sonra da türk dünyasında gedən proseslərin məzmununda öz dəyərini və aktuallığını saxlayacaqdır.

Açar sözlər: Heydər Əliyev, Türk dünyası, ortaq dəyərlər, ədəbi-mədəni əlaqələr, dövlətçilik.

HAYDAR ALIYEV AND COMMON CULTURAL VALUES IN THE TURKISH WORLD

Summary

The builder of modern Azerbaijan statehood, nationwide leader of the Azerbaijani people Heydar Aliyev's socio-ideological activity is not limited only by Azerbaijan, as a whole it covers the Turkic world, as well as the entire world. Side by dealing with the Turkic world, the ideas put side with the works forth by this historical personality, the perfection of the considerations expressed by him have great importance and the value and urgency with their deep content in this sphere, his far-sightedness and democratism, rich political heritage in the content of ongoing processes in the Turkic world will exist forever.

Key words: Haydar Aliyev, Turkish world, common values, literary-cultural relations, statehood.

Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin dövlətçilik strategiyası, siyasi-ideoloji fəaliyyəti və baxışları yalnız Azərbaycanla məhdudlaşmamış, ölkəmizin hüduqlarından kənarda, bütövlükdə türk dünyasında dərin izlər buraxmışdır. Bu sahədəki uzaqgörən fəaliyyəti və gördüyü işlər az bir zamanda onu türk dünyasının əvəzolunmaz liderlərindən birinə çevirmişdir. Türk dünyasının integrasiyasının, o cümlədən bütün sahələrdə intensiv əməkdaşlığının tarixi əhəmiyyətini və gələcək perspektivlərini dərinlən dərk edən ulu öndərimiz çıxışlarının birində demişdir: “Mən bu gün, həqiqətən, qeyd etmək istəyirəm ki, bizim xalqlarımız əsrlər boyu bir-birinə yaxın dost olmuşlar. Biz bir kökdənlik, biz bir dilli xalqlarıq. Bizim milli ənənələrimiz, bir-birinə bənzərdir, oxşardır. Ona görə də bunlar hamısı xalqlarımız hələ biz müstəqil olmadığımız vaxtda, ayrı-ayrı dövlətlərin əsarəti altında yaşadığımız vaxtda da bir-birimizdən ayırmayıb, bir-birimizə bağlayıb, bir-birimizlə daha sıx əlaqədə saxlayıb. İndi isə xalqlarımız öz müstəqilliyini əldə edəndən sonra, müstəqil dövlət kimi dünyada tanınandan sonra biz tarixi ənənələr əsasında, həmin fundamental əsaslar üzərində bundan sonra da irəliyə getməliyik, inkişaf etməliyik” [3, 145].

Heydər Əliyev türk dünyasının problemləri ilə ardıcıl şəkildə, əsasən, 1993-cü ildən - Azərbaycan xalqının təkidi ilə növbəti dəfə hakimiyyətə qayıtdıqdan sonraya məşğul olmağa başlayır. Onun türk dünyasının gələcəyi ilə bağlı fəaliyyət mexanizmi və dövlətçilik görüşlərində müstəqil türk dövlətləri ilə əlaqələr mühüm yer tutur: türk dövlətlərinin müstəqilliyinin müdafiəsi, mövcud imkanlar çərçivəsində türk dünyasının birliyinin təmin olunması, bu birliyin narahat dünyamızda nizam yaradılması məqsədinə xidmət etməsi, Azərbaycanın iqtisadi, siyasi, ictimai problemlərinin həllində türk dünyasının imkanlarından istifadə edilməsi, türk dünyasının qüvvələrinin birləşdirilməsi və birgə

* Pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, Azərbaycan Respublikasının Dövlət Təklükəsizliyi Xidmətinin Heydər Əliyev adına akademiyası, Azərbaycan Respublikası, Bakı şəhəri

hərəkətinin təmin edilməsi, türk dünyasının beynəlxalq nüfuzunun daha da gücləndirilməsi və bunun üçün müstəqil türk dövlətlərinin imkanlarından istifadə edilməsi.

Heydər Əliyevin çoxşaxəli siyasi fəaliyyəti nəticəsində ortaq keçmişə sahib olan türk dünyasının müştərək gələcəyinə doğru uğurlu addımlar atılmış, Azərbaycanın türk dünyasındakı mövqeyinin və nüfuzunun güclənməsi istiqamətində böyük siyasi baza formalaşmışdır. Ölməz liderimiz türk dünyasındakı integrasiyanın mahiyyətini türk ideoloqu İsmayıl bəy Qaspralının məşhur kəlamı ilə belə ifadə etmişdir: “XX əsrin əvvəllərində türk xalqlarını yaxınlaşdırmaq, onları vahid siyasi, iqtisadi və mədəni gücə çevirmək istəyən görkəmli şəxsiyyətlərimiz “Dildə, fikirdə və əməldə birlik» şüarı ilə çıxış edirdilər. Biz uzun mübarizələrdən sonra XX əsrin sonunda bu imkana nail olmuşuq. Şübhəsiz, indiki şəraitdə türkdilli dövlətlərin qarşılıqlı əməkdaşlığı bu sahədəki uğurlarımızı daha da artıracaqdır” [1, 243].

Məlumdur ki, müstəqilliklərini yenidən bərpa etmiş türk respublikalarının qarşılıqlı əlaqələrində tərəfdaşlıqla yanaşı, dövlət başçılarının sammitləri də önəmli yer tutur. Ölkəmiz bu mötəbər tədbirlərdə həmişə intensiv iştirak etmiş, ümumtürk dəyərlərinin dirçəlməsi istiqamətində fəallıq göstərmişdir. Ulu öndərimiz türk dövlət başçılarının zirvə toplantılarının əhəmiyyətindən bəhs edərək demişdir: “Şübhəsiz ki, zirvə toplantısı bizim xalqımızın, müstəqil ölkələrimizin bu günü və gələcəyi üçün əhəmiyyətli yoldur. Yəni bizim türk mənşəli, türkdilli xalqlarımızın, tarixi, milli, mənəvi ənənələri eyni və yaxud bənzər olan xalqlarımızın hər birinin müstəqil dövlət kimi mövcud olması, onların həm dövlətlərarası əlaqələrinin inkişaf etdirilməsi, möhkəmləndirilməsi, həm də bu əlaqələrdən istifadə edərək tarixi irsimizi, keçmişimizi canlandırmaq və onun əsasında xalqlarımızı daha da yaxınlaşdırmaq dünyanın indi mürəkkəb proseslər gedən bir dövründə çox mühümdür. Ona görə də mən bu görüşə böyük əhəmiyyət verirəm. Orada hansı sənədin imzalanıb-imzalanmamasından asılı olmayaraq, elə bu görüşlərin özü, fikir mübadiləsi, həmin ölkələrin prezidentlərinin ünsiyyəti-bunlar hamısı respublikamızın həm iqtisadi, həm mədəni, elmi, həm də bütün başqa sahələrdə bundan sonra da bir-biri ilə sıx əlaqələr yaratması üçün imkanlar açacaqdır” [4, 39].

Ulu öndərimiz türk xalqları arasında əlaqələrin möhkəmlənməsi yönündə atılan addımları yüksək qiymətləndirmiş və bu istiqamətdə keçirilən tədbirlərin bilavasitə təşəbbüskarı, təşkilatçısı, iştirakçısı olmuşdur. Vaxtilə Azərbaycana birinci rəhbərliyi dövründə SSRİ tərkibindəki ayrı-ayrı türkdilli respublikalarla ədəbi-mədəni əlaqələrin inkişafına: müştərək ədəbiyyat və mədəniyyət günlərinin keçirilməsinə mühüm diqqət yetirmiş və bu sahədə görkəmli ziyalıların fəaliyyətlərini yüksək dəyərləndirməklə bərabər, həm də onlara dəstək olmuşdur. H.Əliyev demişdir: “Bu cür tədbirlərdə çoxdilli və əlvan dünya ədəbiyyatının ustaları, öz adları ilə bu ədəbiyyatın şanlı tarixinə zinət verən sənətkarlar burada yenidən görüşürdülər”. Müstəqillik əldə etdikdən sonra Azərbaycana rəhbərlik edən bu böyük şəxsiyyət türk xalqları ilə ədəbi-mədəni əlaqələrin sağlam bünövrə üzərində qurulmasına ciddi əhəmiyyət vermiş, TÜRKSÖY kimi nüfuzlu beynəlxalq təşkilatın Bakıda keçirilən VIII toplantısında təşkilatın fəaliyyətinin xüsusi əhəmiyyət daşıdığını vurğulamışdır.

1996-cı ilin noyabrında Türk Dünyası Yazıçılarının III Qurultayının Bakıda keçirilməsi məhz Heydər Əliyevin yüksək himayəsi və qayğısı sayəsində gerçəkləşmişdi. Həmin möhtəşəm ədəbi tədbirdə ulu öndərin dərin məzmunlu çıxışı siyasi-ideoloji və elmi-konseptual mükəmməlliyi ilə seçilən, əsl fəaliyyət proqramı sayılmağa layiq olan qiymətli sənəddir. Türk dünyasının ortaq tarixini, ədəbiyyatını və mədəniyyətini dərinlən bilən müdrik dövlət xadimi qurultaydakı çıxışında türk xalqları arasında həmrəyliyin möhkəmləndirilməsi, əlaqələrin dərinləşdirilməsi sahəsində belə tədbirlərin əhəmiyyətini yüksək qiymətləndirərək demişdir: “Hər bir xalqın tarix boyu yaratdığı mənəvi dəyərləri, ədəbiyyatı, mədəniyyət abidələrini bütün xalqlar üçün doğma etmək bizim bu görüşlərin mərkəzində duran prinsiplərdir, vəzifələrdir. Bu sahədə yenə də ədəbiyyatın, mədəniyyətin rolu böyükdür” [3, 124]. Nəticədə, Azərbaycanda Özbəkistan ədəbiyyat və incəsənəti günlərinin, Özbəkistanda isə Azərbaycan mədəniyyəti günlərinin keçirilməsinin ulu öndərin bu sahədəki uğurlu addımlarının nəticəsi idi. Ulu öndər türk dünyasında milli-mənəvi dəyərlərin, mədəniyyətin qorunmasında, yaşadılmasında ədəbiyyatın, söz-sənət adamlarının mühüm xidmətlər göstərdiyini ayrıca xatırlatmışdır: “Bizim dilimizi, mədəniyyətimizi, milli dəyərlərimizi yaşadanlar həmişə, bütün mərhələlərdə yazıçılar olublar”.

Azərbaycan xalqının möhtəşəm ədəbi abidəsi “Kitabi-Dədə Qorqud”un 1300 illik yubileyini “bizim üçün, bütün türk dünyası üçün, bəşər mədəniyyəti üçün müstəsna əhəmiyyəti olan tarixi bir hadisə” sayan dahi şəxsiyyət qırğız xalqının məşhur “Manas” eposuna da yüksək qiymət vermişdir. 1995-ci ildə “Manas”ın 1000 illik yubileyi ilə əlaqədar Bışekdə keçirilən təntənəli yubiley mərasimində çıxış edən Heydər Əliyev bu monumental dastanın mahiyyəti, ideyası, ədəbi-mədəni

dəyəri, dünya sivilizasiyasında yeri barədə sanballı fikirlər söyləmişdir: “Manas” qırğız xalqının müdrikliyinin rəmzidir, zəkasının, qəhrəmanlığının, cəsarətinin rəmzidir. “Manas” qırğız xalqının daim vətənpərvər olduğunu, ədalətsevər, azadlıqsevər olduğunu bütün dünyaya nümayiş etdirir. “Manas” qırğız xalqının böyük mədəni və mənəvi sərvətidir, bütün dünya sivilizasiyasının, bəşəriyyətin dəyərli sərvətidir, türk dünyasının, türkdilli xalqların, islam dünyasının böyük mənəvi sərvətidir” [4, 40].

Ulu öndərimiz türk dünyasında ədəbi-mədəni əlaqələrin inkişafında qazax xalqının da rolunu diqqətdə saxlamış, qazax ədəbiyyatı barədə dəyərli fikirləri söyləmişdir. 1995-ci ildə böyük qazax ədibi Abay Kunanbayevin 150 illik yubileyi ilə əlaqədar Almatıda keçirilən yubiley tədbirində çıxış edən Heydər Əliyev görkəmli sənətkarın öz xalqına başucalığı gətirdiyini, dünya şöhrəti qazandığını bildirmiş, onun yaradıcılığına yüksək qiymət vermişdir: “Abay, onun yaradıcılığı bütün bəşəriyyətə, bütün xalqlara məxsusdur. Təbii ki, bu, qazax xalqının fəxri, qazax xalqının xoşbəxtliyidir. Çünki onun belə görkəmli övladı, alimi, maarifçisi var və o, öz xalqını xoşbəxtliyə və firavanlığa aparən düzgün yol göstərmişdir”.

Türk xalqları arasında ədəbi-mədəni əlaqələrin inkişafında mühüm xidmətləri olmuş, ümummilli liderimizin böyük ehtiram bəslədiyi yazıçılardan biri məşhur qazax ədibi Oljas Süleymenov idi. 1999-cu ildə Bakıda O.Süleymenovu qəbul edən dahi rəhbər onun şəxsiyyətinə, ictimai mövqeyinə, Azərbaycana sevgisinə, xalqımızın müdafiə etməsinə, soydaşlarımıza qarşı törədilən qəddarlıqları pisləməsinə məxsusi dəyər verdiyini nəzərə çatdırmışdır: “Hesab edirəm ki, siz Azərbaycan xalqının da dostusunuz, mənim də dostumsunuz. Sizə böyük hörmət hissləri bəslənilir. Həm yazıçı kimi, həm də siyasi xadim kimi Azərbaycanda böyük nüfuza maliksınız. Azərbaycanın 1990-cı ilin yanvarında sovet qoşunları tərəfindən işğalı zamanı sizin fəaliyyətinizi Azərbaycanda yaxşı xatırlayır və yüksək qiymətləndirirlər, sovet qoşunlarının Bakıya yeridilməsinin ikinci günü sizin buraya gəlişinizi xatırlayırlar. Siz buraya gəldiniz, çıxış edib baş verənləri pislədiniz” [2, 258].

1994-cü ildə Məhəmməd Füzulinin 500 illik yubileyi ilə əlaqədar Türkiyə Böyük Millət Məclisindəki çıxışında ulu öndər Heydər Əliyev türk ədəbiyyatına, mədəniyyətinə hələ yeniyyətmişlik dövründən böyük maraq göstərdiyini xatırlamışdır: “Türkiyənin tarixini öyrəndim, şairlərini öyrəndim. Gənclik çağlarımda ... Rəşad Nuri Güntəkinin “Çalıquşu” romanı bizim hamımızı heyran edən bir əsər idi. Son vaxtlarda “Çalıquşu” yenə yada düşdü, onun əsasında böyük bir film yarandı. O film təkcə türk ölkələrində yox, məsələn, mən bilirəm, Rusiyada da çox böyük hörmət, çox böyük şöhrət qazandı. Ancaq mən “Çalıquşu”nu 13-14 yaşında oxumuşam. O, mənə heyran etmişdi. Bəli, o vaxt yalnız “Çalıquşu”nu oxumaqla kifayətlənmirdik. Türkiyənin böyük şairlərini, yazıçılarını da öyrəndik. Əbdülhəqq Hamid, Tofiq Fikrət və bir neçə başqaları bizim o vaxt, orta məktəbdə oxuduğumuz illərdə ədəbiyyat dərslərimizə daxil idi. Ədəbiyyat dərslərində Türkiyənin bu böyük yazıçı və şairlərinin rəsmləri indi də gözümün qabağındadır” [8].

Dünya şöhrəti qazanmış bu böyük şəxsiyyətin türk dünyasının birləşməsi və möhkəmlənməsi yolunda gördüyü işlər, irəli sürdüyü ideyalar, söylədiyi mükəmməl elmi-nəzəri mülahizələr reallıqlara əsaslanmaqla, böyük təcrübəvi və tarixi əhəmiyyətə malikdir. Xüsusilə vurğulamaq istərdik ki, türk dünyasının bir-birilə, o cümlədən bütün dünya ilə birləşdirilməsində Heydər Əliyevin tarixi “İpək Yolu” layihəsinin həyata keçirilməsi işində göstərdiyi səy və xidmətlər müstəsna əhəmiyyətə malikdir. Bu tarixi layihənin əsas məqsədi əhalisinin ümumi sayı 67 milyon nəfər olan (1991-ci il) Orta Asiya və Qafqaz ölkələrinin dünya iqtisadiyyatına fəal qoşulmasını təmin etməkdən ibarətdir. Bu isə həmin cümhuriyyətlərin 70 illik sovet dövründə yığılıb qalmış sosial-iqtisadi problemlərinin həll edilməsi və nəhayət, bu dövlətlərin siyasi və iqtisadi müstəqilliklərinin gücləndirilməsi üçün daha geniş perspektivlərin açılması deməkdir. Məhz buna görədir ki, dünya iqtisadiyyatı və region dövlətləri ilə geniş integrasiya bu ölkələrin iqtisadi siyasətinin əsas istiqamətlərindən biridir. Heydər Əliyevin iqtisadi siyasəti məhz bu məqsədlərə yönəlmişdi.

Ümummilli liderimizin türk dünyasının birliyinin təmin olunması yolundakı tarixi xidmətlərindən danışarkən onu da qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan-Türkiyə əməkdaşlığının möhkəm təməli məhz Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuşdur. Onun tarixi “bir millət, iki dövlət” ifadəsi hər iki dövlət əhalisinin dilinin əzbəri olmaqla gerçək həyatda bu dövlətlərin real siyasətinin əsasını təşkil edir. Çünki Heydər Əliyevin xarici siyasətində Türkiyə ilə əməkdaşlıq ilk sıralarda yer almışdır. Azərbaycan-Türkiyə əlaqələri türkdilli dövlətlərin əməkdaşlığının onurğa sütununu təşkil edir və regional əməkdaşlığın genişlənməsi üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. O, Türkiyə Cümhuriyyətinin qurucusu Mustafa Kamal Atatürkün tarixi xidmətlərinə və onun şəxsiyyətinə daim hörmət və ehtiramını bildirmişdir: “Mustafa Kamal Atatürk bütün türk dünyasının tarixi şəxsiyyətidir. Bütün türk dünyasının

əvəzsiz, ölməz lideridir” [8]. 1990-cı ildən başlayaraq H.Əliyevin istər Naxçıvanda işlədiyi vaxtlarda, istərsə də Azərbaycan Prezidenti kimi ən mötəbər məclislərdəki elə bir çıxışına təsadüf etmək olmaz ki, orada Atatürk haqqında, onun Türkiyə, digər türk dövlətləri və xalqları, bütövlükdə türk dünyası haqqındakı xidmətləri qeyd edilməsin. Fikrimizcə, Heydər Əliyevin 2001-ci ildə TBMM-nin deputatları ilə görüşdəki çıxışında söylədiyi sözlər Atatürkün türk dünyası qarşısındakı xidmətlərini daha aydın dərk etmək üçün kifayətdir: “Bütün türk dünyasının böyük şəxsiyyəti, böyük oğlu, bəşər tarixinin meydana çıxardığı ən böyük insanlardan biri Mustafa Kamal Atatürkün iradəsi ilə 1923-cü ildə yaranmış Türkiyə Cümhuriyyəti o qədər güclü təməl əsasında qurulub ki, artıq 78 ildir ki, cümhuriyyət kimi yaşayır, inkişaf edir...”

Biz Azərbaycanda çox məmnunuq ki, türk xalqı Türkiyə Cümhuriyyəti yaranandan Mustafa Kamal Atatürkün qoyduğu yolla gedib və bu yol da həmişə onu uğurlara gətiribdir. Məndən soruşanda ki, böyük Atatürkün türk xalqına qoyub getdiyi irs nədən ibarətdir, mən deyirəm, bu irs o qədər böyükdür ki, hamısını əhatə etmək mümkün deyildir. Ancaq ən böyük irs onun yaratdığı, qurduğu, yaşatdığı və bu gün uğurla yaşayan Türkiyə Cümhuriyyətidir. Eyni zamanda böyük Atatürkün türk xalqına qoyduğu böyük irs qəhrəman, yenilməz türk ordusudur, türk əsgəridir. Məhz həm iqtisadi inkişafına görə, həm hərbi qüdrətinə, imkanlarına görə Türkiyə bu 70 ildə ən ağır, çətin dövrlərdə yaşayıb, inkişaf edib və Türkiyənin əleyhinə olan düşmən qüvvələrin hamısının qarşısını uğurla alıb... Mustafa Kamal Atatürkün yaratdığı Türkiyə təkcə Türkiyə Cümhuriyyəti üçün deyil, bütün türk dünyası üçündür, Azərbaycan üçündür” [6, 5]

Ümummillî lider türk xalqlarının yaxınlaşması zəruriliyindən bəhs edərək demişdir: “Mən bu gün həqiqətən qeyd etmək istəyirəm ki, bizim xalqlarımız əsrlər boyu bir-birinə yaxın dost olmuşlar. Biz bir kökdənlik, biz birdilli xalqlarıq. Bizim milli ənənələrimiz çox yaxındır, bir-birinə bənzərdir, oxşardır. Ona görə də bunlar hamısı xalqlarımızı hələ biz müstəqil olmadığımız vaxtda, ayrı-ayrı dövlətlərin əsarəti altında yaşadığımız vaxtda da bir-birimizdən ayırmayıb, bir-birimizə bağlayır, bir-birimizlə daha sıx əlaqədə saxlayır. İndi isə xalqlarımız öz müstəqilliyini əldə edəndən sonra, müstəqil dövlət kimi dünyada tanınandan sonra biz tarixi ənənələr əsasında, həmin fundamental əsaslar üzərində bundan sonra da irəliyə getməliyik, inkişaf etməliyik” [8].

Hansı sosial-iqtisadi, ideoloji sistemin mövcudluğundan asılı olmayaraq, ulu öndər Heydər Əliyevin fəaliyyəti türk xalqları arasında əlaqələrin konkret şəraitdə inkişafına xidmət etdiyindən böyük tarixi əhəmiyyət daşıyır.

Bu gün eyni məqsəd və məram ulu öndərin siyasi kursunun layiqli davamçısı, möhtərəm Prezidentimiz cənab İlham Əliyev tərəfindən uğurla yerinə yetirilir. Təsadüfi deyildir ki, günbəgün türkdilli xalqların ədəbiyyat adamları, yazıçıları bir-birinə yaxınlaşır, xalqlarımızın ədəbiyyatını, mədəniyyətini, keçmişini, bu gününü daha geniş təhlil edib yeni-yeni dəyərli əsərlər yaradırlar.

Ə D Ə B İ Y Y A T

1. Cəfərov N. Türk dünyasının birliyi strategiyası: Heydər Əliyevdən İlham Əliyevə // “Dirçəliş-XXI əsr” jurnalı, Bakı, 2004, №74-75, s.235-244.
2. Əhmədov Ə. Azərbaycanın türkdilli dövlətlərlə münasibətlərinin genişləndirilməsində Heydər Əliyevin rolu // “Dirçəliş-XXI əsr” jurnalı, Bakı, 2004, №74-75, s.244-266.
3. Əliyev H.Ə. Müstəqilliyimiz əbədidir. I cild. Bakı, Azərbaycan nəşr., 1997, 612 s.
4. Əliyev İ.H. Türkdilli dövlətlərin və topluluqların 10-cu dostluq, qardaşlıq və əməkdaşlıq qurultayı. // “Dirçəliş – XXI” əsr, 2006, № 102/103, s.37-42.
5. Hüseynov E. Azərbaycan Respublikasının Türkiyə ilə iqtisadi və mədəni əlaqələri (1991-995-ci illər). Namizədlik dissertasiyasının avtoreferatı. Bakı, AMEA, 2000, 27 s.
6. Xudiyev N. Heydər Əliyev... Zəmanəmizin Atatürkü. - “Dirçəliş-XXI əsr” jurnalı, Bakı, 1999, №14, s.19.
7. Türk Dünyasının birliyi ideyası və H.Əliyev. Bakı, 2011
8. Həşimli H. Türk xalqları arasında ədəbi-mədəni əlaqələrin qurulmasında ulu öndər Heydər Əliyevin misilsiz xidmətləri /<http://www.serqqapisi.az>

© R.C.İsmaylova, 2018

EURASIAN IDEA ORIGINS AND INTERPRETATION

*Leyla Jafarov Muhaddin**

Abstract

The purpose of this paper is to emphasize the geopolitical significance of Eurasian region which is based on a long history. The theme is aimed to show the outbreak of the globalization and its increasingly important role on the Eurasian region. Explaining the Eurasian idea and interpretation of Eurasianism simultaneously underlines how Turkic Union gave its contribution to peace and cooperation in the region. Paper analyzes major threats to the Eurasia and notes strategic factors that increase the importance of the said region.

Key words: Eurasianism, integration, globalization, Turkic States Union, geopolitics.

Eurasian region was the focus of international actors thanks its strategic and geopolitical significance. Transnational factors, demographic and territorial potential, connecting Europe with Asia, accommodating global energy resources which increase importance of Eurasia should be mentioned as important elements [1, 542]. Mackinder's Heartland Theory regards continuous struggle between land and sea powers. According to this theory, whoever rules Heartland will rule the world. Mackinder represented Eurasia as continental power and called it the Heartland. Political history of Eurasian region is based on a long history. Eurasian political space is an area defined by a world power. German Von Humboldt remarks were released by the Eurasian in the literature. This concept of Humboldt characterizes Asia Europe as geographical components. Eurasia means combination of Europe and Asia.

As a region, Eurasia covers a huge area ranging from China to Europe, resembling mosaic of people, religions and unity of many nations [5, 416]. Eurasia hosts hundreds of regions, states and nations. Many nations and civilizations have crossed Eurasia from West to East and vice versa. The far ancestors of modern Europeans moved across Asian deserts in hordes, and at the same time the civilizations of China, India, and Persia flourished, having attained advanced philosophy, technology, and high standards of living. Each culture boasts its own historical timing, being different from any others and set to its own peace and mode of existence [3, 28].

The following may be considered as factors that increase the importance of the Eurasian region in the international system:

National, partnership interests of powerful governments and governments which representing particular geostrategic meanings such as Azerbaijan, Turkey, Kazakhstan, etc.

Eurasia from not only a geographical area but also point of political and strategic conceptual views,

Axial supercontinent Eurasia accounts 60 percent of its GNP, 75 percent of energy resources, Silk road connecting Far East and Europe and its increasing strategic significance on Eurasian region.

Until XIX century Eurasian region does not mean special importance, but outbreak of the globalization so clear that, XX century will be the century of Eurasianism theory which containing ideological, political, ethnic, economic issues of mankind and emphasize common union of nations integration, guarantee security for each members.

Europe as more proximate to other continents, has a lot of geopolitical divisions and is part of Eurasian region which is a huge continental landmass connecting Europe with Asia

At glance of above provisions throughout history cause of struggle among nations for this region is obvious.

One of the actual problems is to ensure security in the world politics. The first time when the concept of security was formulated, it was about the military security. In modern political period it comes to ensuring security in different fields such as social, economic, political, and cyber security. At the same time, it should be noted that the number of threats to security has increased to huge extent. It must be emphasized that nuclear weapons have reduced the risk of war as a tool of policy. Thus, vital political tools such as maneuver, diplomacy, coalition, and co-operation have become the key ingredients of the successful exercise of geostrategic power on the Eurasian zone [10, 36]. Security problems can be effective to the co-operation and interdependence among Eurasian states. Collective

*Azerbaijan University of languages, Baku, Azerbaijan Republic

security being much more important in the new security era demands solutions to threats to security with joint effort. It is vital to note these issues being very important threats to security system of Eurasian region:

Illegal immigration, unemployment, demographic disbalance associated with social problems:

Ecological problems, climate change, environmental pollution on global scale,

Negative side globalization bringing risk of transnational organized crime, illegal transfer of weapons and drug trafficking,

The internationalization of civil conflicts associated with regional and global interest of actors,

Humanitarian challenges such as fighting povert, disease and achieve sustainable the standard of living, developing poor regions,

Constellations of threats comes from Middle East and Afghanistan like religious extremism, terrorism,

Geopolitical ambitious and confrantation among global powers can cause threat to stability, security system.

In modern times, security threats are facing not only Eurasian states but also many others over the world. First of all, it must be underlined that solving security issues in every field is only possible with joint efforts and co-operation which can help states to develop and flourish. Eurasian states can cope with security problems frame of internatinal organizations and bilateral, multilateral meetings of head of governments, and states. Thus the states should demand more efforts for solving security issues and peace in the Eurasian region.

Eurasian continent qualifies as a beating heart of the concepts related to the classical geopolitics [9, 33].

XX century will be the century of confrontation between Atlantism and Eurasianism [4, 349]. During the outbreak of the globalization, it is clearly seen how political and strategic concept of Eurasia was transformed. In other words geographical notion became the central power in the international system. The terms Eurasianism and Eurasia are new, and they belong new atmosphere. Eurasian theory containing ideological, political, ethnic, economic issues of mankind went through scientific circulation at the beginning of the 20th century. Importance of Eurasianism we can emphasize common union of nations integration, guarantee security for each members. Pragmatic Eurasianism is based on resolving problems of the states, the priority of whose is the economic modernization [7, 16]. In context of integration process, organisations such as Organisation of Islamic Cooperation, Turkic States Union, etc. can be impactful in the Eurasian region. Although internal integration has some spesific difficulties, but the issue of the Unity of the Turkic states still remains outstanding in the Eurasia region. The term Eurasianism which gained importance in the Turkish foreign policy was founded in 1908 by an ideologist named Ziya Goyalp [2, 232]. The first president of Turkey, Mustafa Kemal Atatürk put forward the ideology of Eurasianism at the state level. Nowadays every head of governments has contributed decisive effort into the Unity of the Turkic states. It should also be emphasized that the national leader Haydar Aliyev had contributed to the promotion and development of the commonwealth of Turkic speaking countries. Thanks to Haydar Aliyev, brotherly relations were established among the Turkic speaking countries. It helps to resolve even difficult problems with joint efforts.

After the collapse of the Soviet Union, new international situation emerged in the geopolitical space of Eurasian region. Major elements of the new international situation have become the restoration of the Turkic states and possibility of establishing close ties between them [8, 582]. Approximately, 300 million people from Turkic speaking countries share common history, language, culture and traditions. During integration process achieving solidarity within Turkic world is a historical necessity. The factors that strengthen the integration process and give impetus to cooperation between the Turkic states can be marked as Summits Heads of Turkic speaking countries, Congress of fraternal and friendship, Turkic Council, Turksoy. Establishment of Turksoy with the intention of saving national-cultural heritage is the success of the integration process for Turkish nations. Summits Heads of Turkic speaking countries and Congress of fraternal and friendship serve strengthening of integration processes in various spheres, making deeper cooperation, and eliminate obstacles in this area. All these improve security and peace issues in Eurasian region. Yet in 1933 Mustafa Kamal Atatürk in his speech on the occasion of the 10th anniversary drew special attention to the integration processes of the Turkic states within the potential unity of those states.

Eurasianism is in the political and ideological discourse of contemporary Turkey, which is today not only geographically but also politically, economically, and culturally important place on Eurasian platform. Thus, through the incorporation of the idea of Turkic unity into the official discourse, Turkey has been defined as a country destined to be an important actor in Eurasia [6, 81]. In this regard, it should be emphasized that the role of Azerbaijan is also growing day by day in the Eurasian region. With the very words of S. Damiral, it is to be restated once again that Azerbaijan and Turkey as the stars of Turkic world and locomotives of the Turkic states union continue being important key actors contributing to the the peace and cooperation in Eurasian region as well.

Bibliography

- Ali Hasanov Modern International Relations and Foreign policy of Azerbaijan, Baku: Azerbaijan press 2005, 751 pg
- Ali Hasanov Geopolitics, Baku: Aypara-3 press, 603 pg
- Alexander Dugin Eurasian Mission: An Introduction to Neo-Eurasinism UK: Arktos Media Ltd press 2014, 182 pg
- Alexandr Dugin Geopolitics and International Relations, Moscow: Eurasian Movement press 2012, 1126 pg
- Anıl Cecen B plan of Turkey, Union of Central Governments, Ankara: Fark press 2007, 587 pg
- Anita Sengupta Suchandana Chatterjee Globalizing Geographies: Perspectives from Eurasia: Perspectives from Eurasia, India: KW Publishers Pvt Ltd, 2014, 254pg
- Evgeny Vinokurov Eurasian Integration Yearbook, Almaty: Annual publication of Eurasian Development Bank 2013, 394 pg https://mpira.ub.uni-muenchen.de/61618/1/MPRA_paper_61618.pdf
- Ismayıl Musa Foreign policy of Azerbaijan III volume, Baku: Baku University press 2011, 776 pg
- Novruz Mammadov Modern geopolitical process II volume, Baku: Azerbaijan press 2011, 416 pg
- Zbigniew Brzezinski The Grand Cheessboard, Los Angelos: Perseus Books press 1997, 223 pg

© L.Jafarova , 2018

THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN AND TURKIC STATES

*Jafarova Hamida Rovshan**

Abstract

The article deals with the establishment of political relations of the Republic of Azerbaijan with the Turkic states. It was also touched upon the stability of the region established between these states, which had the same historical roots during the past period, and also the contribution of states to the growth of their strategic importance.

Key words: Azerbaijan, Turkish states, cooperation, foreign policy.

АЗЕРБАЙДЖАНСКАЯ РЕСПУБЛИКА И ТЮРКСКИЕ ГОСУДАРСТВА

Аннотация

Тезис отражает вопросы построения политических отношений Азербайджанской Республики с тюркскими государствами. В нем также рассматривается стабильность положения между государствами региона, которое имело свои исторические корни в течение прошлого периода, а также оценивается вклад государств в рост их стратегического значения.

Ключевые слова: Азербайджан, Турецкие государства, сотрудничество, внешняя политика

For its geostrategic location, Azerbaijan has always played the role of a bridge connecting Europe and Asia, East and West and Turkic states. Preservation of common history, language, culture and affiliated brotherhood is of great importance for both Azerbaijan and other Turkic states. This line is specifically taken into account in the foreign policy of each Turkic state. The Republic of Azerbaijan, in its turn, has established bilateral and multilateral cooperation with the Turkic states, which pursues a friendly neighborhood policy.

Official cooperation between Azerbaijan and the Turkic-speaking countries began to emerge after the collapse of the USSR in 1991. It is no coincidence that the first state recognizing Azerbaijan's independence was the Republic of Turkey. The first embassy in Baku was opened by the Turkish state on January 14, 1992, when the "Protocol on the Establishment of Diplomatic Relations" was signed.

Over the past period, Azerbaijan and Turkey have taken joint steps in all areas of political, economic, military, cultural and social relations, and have implemented significant projects at the regional level. Equal advancement of Azerbaijan and Turkey has always been one of the leading principles in their foreign policy. Turkey has closed its borders with the Republic of Armenia in response to the occupation of Azerbaijani lands. In a bilateral relationship, a state's closing its boundaries with a third state is another indication of the unique relationship [7, 16].

The first official visit of President Heydar Aliyev to Turkey from February 8 to 11, 1994 was a new impetus for the development of bilateral relations. The protocol on cooperation and mutual assistance between the Republic of Azerbaijan and the Republic of Turkey on February 9 after the negotiations in Ankara, the agreement on cooperation in scientific, technical, cultural and economic spheres, the agreement on the development of friendly and comprehensive cooperation, the agreement on political consultations, mutual investment promotion and protection agreement and other important documents were signed. Regular visit of the heads of state was accompanied by the further development of relations between the two countries. The Joint Declaration and Economic Cooperation Memorandum, signed during the official visit of Turkish President Suleyman Demirel to Azerbaijan on December 7-9, 1995, once again reaffirmed the commitment of the principles and relationships that determine the friendly relations [5, 85].

The representation of Turkish Petroleum Company among foreign companies that signed the "Contract of the Century" on September 20, 1994 was the first major manifestation of the strategic cooperation between Turkey and Azerbaijan. An international conference on restoration of the "Great Silk Road" on September 7-8, 1998 with the support of the "European-Caucasus-Asia Transcaucasus"

* Azerbaijan University of Languages, Baku, Azerbaijan Republic

Transport Corridor (TRACECA) program gave a new impetus to the expansion of strategic partnership between Azerbaijan and Turkey. Signing of an agreement on the transportation of crude oil from Azerbaijan, Georgia and Turkey through the Baku-Tbilisi-Ceyhan main export pipeline within the framework of the OSCE Summit in Istanbul on November 18, 1999, in the direction of peace and security in the region. The idea of establishing the Caucasus Pact with the participation of Azerbaijan and Turkey, as well as transportation of natural gas from the Shah Deniz field on the Baku-Tbilisi-Erzurum route to Turkey at the summit held in Trabzon on April 29-30, 2002 the adoption of a decision on the construction of a gas pipeline is of great importance in the socio-economic development of Azerbaijan and Turkey, the strengthening of regional security, and the expansion of mutual relations [3].

Turkey-Azerbaijan relations have always played a very important role both for the two countries and for the region. Today, there are strategic partnership relations between our countries and our relations in all areas are developing successfully. Projects implemented between our countries provide great security for energy security of Azerbaijan, Turkey and other countries [3].

The Republic of Kazakhstan is one of the first states established by Azerbaijan. From September 30 to October 2, 1991, while the USSR was not dissolved and Azerbaijan and Kazakhstan declared independence, the Azerbaijani delegation paid a visit to Almaty, during which 10-year period was planned for friendship, cooperation and good neighborliness between the two countries a contract was signed [6, 627]. September 16, 1996 was the first official visit of the President of Kazakhstan Nursultan Nazarbayev to Azerbaijan. The agreement was signed on the basis of relations between the two countries, an agreement on the promotion and protection of investments, an agreement on cooperation in the oil and gas industry, a joint declaration on the Caspian Sea and a number of other important documents.

In November 2001, an agreement was signed between Azerbaijan and Kazakhstan on the principle of middle line, taking into account the coastlines of the Caspian Sea, the seabed and relief of the seabed, which are important for both countries. The visits aimed at developing bilateral relations between the two countries continued in the following years. In these meetings, agreements on strategic partnership and allied relations between the Republic of Kazakhstan and the Republic of Kazakhstan on joint feasibility studies on the development of the feasibility study on the Trans-Caspian project were signed.

Kazakhstan has always supported Azerbaijan's just position in the Armenian-Azerbaijani Nagorno-Karabakh conflict and underlined the possibility of solving the conflict only within the territorial integrity of Azerbaijan during the meetings in the Eurasian Economic Union [4, 142-144].

The relations that started with the departure of the Azerbaijani delegation to Uzbekistan on October 19, 1991, have been successfully continued by the two countries. On May 26-27, 1996, the "Agreement on Friendship and Cooperation between the Republic of Azerbaijan and the Republic of Uzbekistan" was signed during the first official visit of Islam Karimov to Azerbaijan. After this meeting, in June of that year, the embassies of Uzbekistan in Tashkent, then in May 1998, started operating in Tashkent.

Participation of Uzbekistan in an international conference on the reconstruction of the historic Great Silk Road, held in Baku on September 7-8, TRASEKA, Uzbekistan's joining GUAM organization as co-founder of Azerbaijan, as well as bilateral meetings within other international organizations, has led to the development.

The continuation of cooperation in the 2000s resulted in the signing of agreements in a number of spheres between the two countries. Information and communication technologies, railway transport, as well as tax cooperation and information exchange are important for the development of both countries [2, 285-289].

Diplomatic relations between Azerbaijan and Kyrgyz Republic were first established on 19 January 1993. These relations were not intensified at first, so the Honorary Consul of Kyrgyzstan was appointed on April 1, 2002.

At the third summit of the Turkic Speaking States' Heads of State in August 1995, Azerbaijani President Heydar Aliyev met with Kyrgyz President Askar Akayev. During the meeting it was stressed that there is a serious need to hold discussions on the development of relations between the two countries. The Armenian-Azerbaijani Nagorno-Karabakh conflict was also touched upon during the meeting.

At the third summit Heads of Turkic States held in August 1995, President of Azerbaijan Heydar Aliyev met with Kyrgyz President Askar Akayev. During the meeting the need for negotiations on the development of relations between the two states was particularly emphasized. The Armenian-Azerbaijani Nagorno-Karabakh conflict was also touched upon during the meeting.

In April 1997, Heydar Aliyev, who visited Kyrgyzstan at the invitation of President Askar Akayev, met with the President and other officials. During these meetings, the sides discussed issues of further development of relations between the two countries, as well as the peaceful settlement of the Armenian-Azerbaijani Nagorno-Karabakh conflict. At the 8th summit of the Turkic-speaking countries held in Antalya on November 17, 2006, President İlham Aliyev met with the President of Kyrgyzstan K.Bakiev. The sides underlined the possibility of cooperation in the field of energy and exchange of experience.

Both republics also cooperate within international organizations such as OIC, ICT and the United Nations. Kyrgyzstan adopted a decision on the "Situation in the Occupied Territories of Azerbaijan" at the 46th Plenary Session of the 59th Session of the UN General Assembly on 29 October 2004 in the current agenda of the General Assembly. Kyrgyzstan supports the fair position of Azerbaijan in the Armenian-Azerbaijani Nagorno-Karabakh conflict [1].

Diplomatic relations between Azerbaijan and Turkmenistan were established on June 9, 1992. Nevertheless, in 1991-1993, the legal status of the Caspian caused a strained relationship between the two countries. In the past, numerous official visits have been carried out between the two countries and documents on cooperation have been signed in the framework of these visits. Even in 1995, Azerbaijan was one of the first countries to recognize the permanent neutral status of Turkmenistan [5, 290].

One of the main reasons why relations between Azerbaijan and Turkmenistan are deepening is Turkmenistan's position on the legal status of the Caspian Sea and the borders of the national sectors. At the same time, Turkmenistan blocked the agreement on the division of the Caspian Sea and prevented the formation of the uniform position of the Caspian littoral states.

All this resulted in the withdrawal of Turkmen embassy in Azerbaijan in 1999, but in February 2007, Gurbanguly Berdimukhamedov's re-election was re-established in relations between the two countries. After that, meetings between the heads of the two countries intensified.

Thus, after re-gaining independence in 1991, the Republic of Azerbaijan has given special place to relations with the Turkic states, which have the same historical roots in their foreign policy strategy. At present bilateral and multilateral cooperation between Azerbaijan and independent Turkic states is developing successfully. Over the past years, numerous meetings have been held between the two countries on the level of heads of states and other officials. Independent Turkish states have always supported Azerbaijan's just position in the Armenian-Azerbaijani Nagorno-Karabakh conflict and have supported the peaceful settlement of the conflict.

Reference list

- Azərbaycan-Qırğızıstan münasibətləri. / "Heydər Əliyev İrsi" Beynəlxalq Elektron Kitabxana. /22.08.2016/ // <http://www.lib.aliyevheritage.org/print.php?lang=az&page=9093787>
- Azərbaycan Respublikasının xarici siyasətinin əsas istiqamətləri (1991-2016) /məqalələr toplusu/. Bakı: "Poliart" MMC, 2017, 904 s
- Əhmədov Elçin. Azərbaycan-Türkiyə strateji tərəfdaşlığı yeni və dinamik inkişaf mərhələsində. Bakı, 2015, AZƏRTAC // https://azertag.az/xeber/Azərbaycan-Türkiye_strateji_terefdaşligi_yeni_ve_dinamik_inkisaf_merhelesinde-843233
- Hüseynov Rusif. Azerbaijan – Kazakhstan relations: current situation and prospects. ThePoliticon.net, Azerbaijan, 2017
- Hüseynova Fərqanə. Müstəqillik Dövründə Azərbaycan – Türkiyə Əlaqələrinin Kulturoloji Aspektləri (Elm, Təhsil, Mədəniyyət). Bakı, "Nurlan", 2007, 302 Səh.
- Qasımlı Musa. "Azərbaycan Respublikasının xarici siyasəti (1991-2003)". I hissə. – Bakı: Mütərcim, 2015. 648 səh
- Vəliyev Cavid, Rəsullu Rəşad, Aslanlı Kənan. Azərbaycan-Türkiyə: Dostluk, Kardeşlik Ve Strateji Ortaklık. Ankara, "Berikan Yayınevi", 2012, 219 səh.

LANGUAGE RELATIONS AND RUSSIAN BORROWINGS OF TURKIC ORIGIN

Kamala Jafarova Avadır*

Abstract

In the thesis Turkic words being true indications of the cultural heritage of all Turks in the Russian language, in fact are valued as a result of historical process conditioning long-term historic relations between the Russian and Turkic peoples. These words are not only the evidence of the cultural influence of Turkish to the history but they are also important factors revealing the main role of Turkish people in historical destiny of the Russian people.

Key words: Language relations, borrowings, language elements, words of Turkish origin, lexical unit

There has always been close relationship between Turkish people and cultural peoples of the world in various fields since ancient times. The reason for it is firstly, the fact that, Turkish are from ethnic family having possessed rich culture – Altay family, secondly, they have settled down in a large geographical location after ethno cultural differentiation, thirdly, they are “open to the world” with their mentality – ethnic characters, psychology, in other words they tend to make relations in various areas in the world [1, 88].

Maintaining relationship with Slavic people for a long period Turkish people have had mature social and cultural development level. The words of the Arabic, Mongolian, Sanskrit origin transferred to the Russian language through the Turkish language thanks to direct relationship between the Turkey and the Russia.

Procedure of penetration of Turkish lexical elements in the Russian language on a broad scale started still in the I-VIII centuries A.D., before Slavic tribe unities, in other words before the state of Kiev Rus was founded.

Although scientific research of Turkish elements in the Russian language began at the end of XVII centuries, a great interest in this problem was noted only in the XIX centuries. The fact that the Turkish language has a consecutive and close relationship with several language families throughout history including Russian, should also be valued as the natural result of this historical fact. One of the founders of Russian oriental science and one of the pioneers, who studied oriental elements in the Russian language - Mirza Kazim Bek wrote: “The Turkish language has had close relations with Slavic languages since ancient times, so it is not surprising to come across words common for Turkish language in the ancient Russian or Slavic languages. For example, in Slavic and ancient Russian *вѣра* means “*vergi*”, “*cirə*” (tax, rate), in Turkish means “*xərac, sədəqə*” (tribute, charity); in Russian - *боляр, бояр*; in Turkish *bayar* means (a rich man, Mister) and so on”. [3,112].

While talking about the Turkish and the Russian relationship, including Turkish elements in the Russian language, this issue was always commented one-sidedly, even under the influence of evil manipulation and false ancient beginning of this relationship was forgotten, by keeping back the truth about intensive relationship including peaceful, cultural, economic, agricultural relationships of the Turkish people, who were ancient inhabitants of East Europe, with the Russian throughout the centuries. Associating these peaceful relations with invasions, wars these natural process were blackmailed. The most important thing was that the Turkish factor was denied in the formation and development of the Russian people, and in connection with this the creation and strengthening of the Russian state - mentioning the role of the Turkic peoples in this case was prohibited. Despite all these thanks for close and natural relationship between the Russian and the Turkish peoples under the influence of the Turkish, the Russian peoples was accepted not only tradition, but also various aspects of Turkish life and possessed the language by approaching morally with this nation. A great deal of words and expressions penetrated into the Russian language from the Turkish language and these words have so purely appeared in the Russian word stock that nowadays it is difficult to substitute majority of them with special words or expressions in the Russian language. Meanwhile, most of the penetrated words are Turkism, majority of Russian-speaking people doubt if those words are really of Turkish origin.

* Azerbaijan University of Languages, Baku, Azerbaijan

We can find samples of artistic language of Turkish original words in the Russian language fully in the work of great personalities of Russian literature such as A.S. Pushkin, A.S. Greboyedov, M.Y. Lermantov, L.N. Tolstoy, A.P. Chekhov, M. Gorki, M.A. Solokhov and others. Words of we can observe Turkish origin in Pushkin's works aimed at possessing vocabulary units covering all fields of Russian life and occupying the first place in the Russian language. For this purpose we can show rather a lot of samples used in this language: *сyrзyч* (sealing wax), *алтын* (gold, golden), *шандал* (candlestick), *сан* (dignity), *арба* (bullock-cart, ox-cart), *атаман* (ataman, chieftain), *тамга* (seal, stamp), *караван* (caravan), *байрак* (dry shallow incised ravine or gully), *булат* (damask steel), *курған* (mound), *диван* (diwan- is a collection of poems by one author, usually excluding his or her long poems in Muslim cultures of the Middle East, North Africa, South Asia), *карандаш* (style, pencil), *стакан* (glass, body), *казна* (coffer, treasury), *ярлык* (stamp, label), *нарча* (gold-cloth, brocade), *камка* (Ancient silk patterned fabric/material/textile), *колпак* (lid, cover), *шаровары* (wide trousers for women), *башмак* (shoe, chock), *каблук* (heel), *атлас* (satin, kind of smooth shiny silk textile), *чалма* (turban, headdress for women), *серьга* (earring), *баишлык* (hood, symbolic money amount given to the girl's parents after the agreement of families to the marriage of youth), *тафта* (taffeta- thin glossy silk or cotton textile of linen weave); *колчан* (quiver- an arrow case), *бунчук* (short shaft with a tied ponytail as a symbol of power), *ятаган* (scimitar, *yatagan* - big curve Turkish dagger), *кинжал* (dagger), *шумшак* (metal helmet with a point ending in a bump/cone) and so on.

In his article dedicated to the memory of the outstanding turkologist Melioranski, A.I. Papov showed that it is impossible to imagine any other language group that can provide Russian language with lexical loanwords as it does Turkish language family [4, 40].

Let's have a look at the works of three great personalities of Russian Literature in which the scene proves abundance of Turkish words in the Russian language according to the opinion of prominent turkologist:

Французский камердинер подал ему баишаки с красными каблуками, голубые бархатные штаны, розовый кафтан, шитый блесками [5, 29].

Каждую пятницу Цыганок запрягал в широкие сани гнедого мерина Шарана, любимца бабушки, хитрого озорника и сластену, одевал короткий, до колен, полушубок, тяжелую шапку и, туго подпоясавшись зеленым кушаком, ехал на базар покупать провизию [2, 41].

... но больше всего любовался народ на помещичий полк, когда на серых аргамаках, залитых серебром уздах, проходили старики и молодые стольники-дворяне с саблями, пистолетами, а кто и с саадаком, и колчанами в собольих и лисьих шапках, атласных кафтанах и зипунах [6, 104].

Descriptive main communicative means here– *başmak* (shoe, chock), *kabluk* (heel), *barxat* (velvet), *ştan* (trousers), *kaftan* (caftan- Russian old men's long-layer outerwear), *bazar* (bazaar, market) and so on indicate abundance of words of Turkish origin in the Russian language, also show the role and strategy of the words of Turkish origin in this language as well.

The fact that ancient Turkish loanwords used in the Russian language have been brought through centuries to our times, proves that those words are considered the main vocabulary stock of the language and still are used in the Russian language. The words of Turkish origin which later on turned to terms are mostly named with words that denote domestic items and objects of daily use. That is why these words bring simplicity, laconism, vitality, emphasis to the Russian language. In most cases abundance of words, bringing means of expression and maintain national features in the Russian language, provide this language with verbal means to the Turkic language are connected with simple, natural lexical units of Turkish languages. They are necessary lexis units having gained strong stable position in the Russian language.

Literature

Jafarov N.G. Turkish world: Chaos and space, Baku, publication of BSU, 1988, 216 p.

Gorkiy M. Childhood. Chapter 3. Full composition of writings. Works of art. T. 15. M.: Nauka, 1972. Alexey Komarov's Internet Library.

Kazim-bek M. Selected Compositions., Baku, Elm, 1985, 313 p.

Popov A.I. P.M. Melioranskiy and the study of Turkisms in the Russian language. – Book: The Turkological Collection 1972, M., Nauka, 1973, 340 p.

Pushkin A.S. Arabic pupil of Peter the Great. Chapter 3, Aleteyya, 2006, 319 p.

Tolstoy L.N. A novel about Peter I. // L.N. Tolstoy. Collected Compositions in 22 t. M.: Imaginative literature, 1982. T. 10. 535 p.

© K.A. Jafarova, 2018

ЭКВИВАЛЕНТНАЯ ФРАЗЕОЛОГИЯ В КЫРГЫЗСКОМ И РУССКОМ ЯЗЫКАХ: ЗАКОНОМЕРНОСТЬ ИЛИ СЛУЧАЙНОСТЬ?

Кадыркулова У.К.*

Аннотация

В век интернационализации большой интерес лингвистов вызывают сопоставительно-типологические исследования в области грамматики, лексики, фразеологии, структуры национальных языков. Особое значение приобретает изучение процессов интерференции, взаимовлияния языков. В данной статье автор анализирует эквивалентные фразеологические единицы кыргызского и русского языков и делает вывод о том, что наличие эквивалентных фразеологизмов в двух языках возникает в результате взаимовлияния, заимствования. Но в разнотипных языках имеют место эквивалентные фразеологизмы, отражающие универсальное общечеловеческое мировоззрение со спецификой каждого национального миропонимания.

Ключевые слова: фразеологизмы, кыргызское миропонимание, русский язык, национальный менталитет, взаимовлияние.

EQUIVALENT PHRASEOLOGY IN KYRGYZ AND RUSSIAN LANGUAGES: CONSISTENT PATTERN OR COINCIDENCE?

Annotation

Comparative-typological studies in the spheres of grammar, vocabulary, phraseology, the structure of national languages attract high interest of linguists in the context of internationalization. Research of interference processes and inter influence of languages are of especially high importance. In the article, the author analyzes equivalent phraseological units of Kyrgyz and Russian languages; concluding that the existence of equivalent phraseologisms in both languages is the result of inter influence, borrowing. However, languages with different structures have equivalent phraseologisms which reflect the universal human mindset with peculiarities of each national mentality.

Key words: phraseologisms, Kyrgyz mindset, Russian language, national mentality, inter influence.

Тысячелетиями создается язык. В языке отражаются национальное своеобразие, географические и климатические особенности, быт, нравы, обычаи и традиции, образ жизни, верования и т.д. Фразеологизмы являются тем языковым пластом, который передает яркость, выразительность, неповторимость, особенный колорит мировоззрения народа. В современной лингвистике наблюдается усиление внимания к исследованию фразеологизмов в различных аспектах: семантическом, этимологическом, грамматическом, лингвокультурологическом, лингвокогнитивном и др. В последнее десятилетие особое внимание лингвистов привлекает антропоцентрическая сущность языка. Потому что поликультурное многообразие народов и наций имеет единые человеческие ценности, общую базу, тождественные черты и свойства, которые рассматриваются через призму языковых явлений. В современном языкознании существует понятие «фразеологическая картина мира», представляющая часть языковой картины мира каждого народа.

По фразеологической картине мира можно познать специфику мировосприятия того или иного народа. Можно утверждать, что во фразеологизмах аккумулируются менталитет этноса, этнокультурные нормы. Но ученые-лингвисты давно отметили тот факт, что устойчивые словосочетания, пословицы и поговорки многих народов, порой неродственных, семантически адекватны, эквивалентны. Совпадения могут быть как структурно-семантические (полное совпадения количества слов, выраженных частей речи, семантика слов), так и семантические (совпадение по значению), также выделяются фразеологизмы, не имеющие эквивалента.

Исследуя фразеологическую картину мира в рамках антропоцентрической парадигмы, Н.В. Попова отмечает о том, что являясь национально-специфичной, фразеологическая картина

* Иссык-Кульский госуниверситет им. К.Тыныстанова, г.Каракол, Кыргызстан

мира одновременно является универсальной для всех языков мира [4; с.47]. Универсальность проявляется как в плане формальной организации фразеологических единиц, так и в плане семантики, также общность проявляется в тематике. Башкирская ученоя Р.Х.Хайруллина, в сопоставительном плане исследовав фразеологизмы в таких разноструктурных языках, как русский и башкирский, выделила три отличительных признака: универсальность (у всех народов есть фразеологические обороты), антропоцентризм (в центре картины мира стоит человек), экспрессивность (выразительно-изобразительные средства) [6; с.126].

В рамках данной статьи на примере фразеологизмов кыргызского и русского языков делается попытка анализа и исследования процесса влияния (интерференции) или заимствования фразеологизмов в разноструктурных языках. Как объяснить наличие фразеологизмов с общей образной основой, с одинаковой структурно-грамматической организацией. Н.: *первый парень села* (рус. яз.) – *айылдын биринчи жигити* (кырг. яз.), *жан жок* (кырг. яз.) – *ни души* (рус. яз.)

По социально-исторически сложившимся обстоятельствам кыргызский народ на протяжении трех веков тесно сотрудничал с русским народом, находились в составе одной страны, и в данное время имеем самые теплые, дружественные отношения, сотрудничая во всех сферах жизни. Естественно, подобный тесный контакт не может не влиять на языковую картину мира. Процесс взаимовлияния, интерференции и заимствования лексики давно находится в центре исследования лингвистов, историков, культурологов и т.д. Также нельзя забывать факта наличия у русского языка статуса «официального» в Кыргызской Республике. Русский язык в процессе взаимодействия двух народов сыграл значительную роль при взаимообогащении кыргызского языка. Как отмечал Ч.Айтматов, владение двумя языками «предоставляет добавочный ресурс словесного и образного миро выражения». Несомненно, тот факт, что русский язык влиял на обогащение как кыргызского, так и многих других языков мира в лексическом и фразеологическом плане.

В современном кыргызском языке имеются фразеологические единицы эквивалентные русским. Это закономерность или случайность? Сравните: русск. *легкая рука* — «кто-то отличается удачливостью в любом начинании, приносит успех какому-либо делу, предприятию», кырг. *колу жеңил* (дословно: *его рука легкая*) с той же семантикой; русск. *правая рука* — «певый помощник, главное доверенное лицо», кырг. *оң колу* (дословно: *его правая рука* — «*первый помощник*»); русск. *длинный язык* — «болтливость, неумение сдерживаться в разговоре», кырг. *тили узун* (дословно: *его язык длинный*) с той же семантикой; русск. *лицом к лицу* — «совершенно рядом, в непосредственной близости, очень близко», кырг. *бетме бет* (дословно: *лицом к лицу*) с той же семантикой и др. Между тем в семантической и грамматической структуре соответствующих ФЕ наблюдаются общие и специфические стороны, которые связаны различием в генетике языков. О чем свидетельствуют приведенные выше примеры. Следовательно, не исключается возможность существования ФЕ в разноструктурных языках тождественных или очень сходных как по своей семантике, так и по особенностям построения фразеологических образов. Но данные устойчивые словосочетания имеют не сложную грамматическую структуру. Гораздо сложнее анализ сходства при рапространенном составе фразеологической единицы. Н.: *Шамал жок чөптүн башы кыймылдабайт* (кырг. яз.) – *Без ветра камыш не качается* (рус. яз.); *Береженого Бог бережет* (рус. яз.) – *Сактансаң, Кудай сактайт* (кырг. яз.); *Была не была* (рус. яз.) – *болсо, болбосо* (кырг. яз.); *Тамаша- чындыкка жараша* (кырг. яз.) – *В каждой шутке есть доля правды* (рус. яз.); *Масло подливать в огонь* (рус. яз.) – *Чырагына май тамып* (кырг. яз.); *Выйти из воды сухим* (рус. яз.) – *Суудан кургак чыгат* (кырг. яз.); *От менен ойноо* (кырг. яз.) – *Играть с огнем* (рус. яз.). Полная эквивалентность подобных фразеологизмов вызывает трудность определения в каком языке они появились раньше, так как они включены во фразеологический словарь как русского языка, так и в словарь фразеологизмов кыргызского языка.

Кыргызский язык за время двух десятка вековой истории выработал большое количество устойчивых выражений, определенная часть которых появилась в результате контактирования и взаимовлияний. Фразеологизмы, отражающие чисто национальные особенности чаще всего в составе устойчивого сочетания имеют слова, которые прямого эквивалента или подобного понятия не имеют в другом языке. Н.: *Эски койдун көзүндөй болуп* (дословно: *словно глаза старого барана*) (значение – старый знакомый); *кой оозунан чөп албаган* (дословно – *у баран траву не берет*) (значение – спокойный, тихий); *ат жалынан казан асуу* (дословно – *на гриве*

лошади готовить в казане) (значение – готовить в дорожных условиях). Как видим, в данных пословицах в составе имеются слова, отражающие национальный образ жизни. Кой (баран), бото (верблюжонок), ат (лошадь) – отражают скотоводческий образ жизни кыргызского народа, *ат жалында казан асуу* – отражает кочевой образ жизни, так как постоянные переезды требовали наличия еды в условиях постоянных переездов, а порой и подготовки еды без остановки, находясь на лошадях. Слово *казан* (большой котел) не имеет перевода, (заимствовано в русский язык из кыргызского), предмет кухонной утвари кочевников.

По семантике многие фразеологизмы кыргызского языка имеют синонимичные эквиваленты в русском языке, но в них также имеются коды национального менталитета. Н: кырг. *эгиз козудай* (как два ягненка) (значение – очень похожи), эквивалент в русском языке *как два зайца, как две капли воды*); *ботодой боздоп* (дословно – плакать как верблюжонок) (значение – горько плакать) в русском языке есть близкая по значению пословица *лить крокодилы слезы*; *көздүн карегиндей сактоо* – (дословно: хранить как глазное яблоко) (значение – беречь) эквивалент в русском языке – *беречь как зеницу ока*; *төөнүн куйругу жерге тийгенде* (дословно: когда хвост верблюда коснется земли) (значение – никогда), эквивалент в русском языке – *когда рак свистнет*. Несомненно, данные кыргызские фразеологизмы отражают кыргызское миропонимание, поэтому имеют национальные особенности, но подобные явления оценки мира и миропонимание имеются и во взгляде русского народа, который отразил аналогичное явление через свой язык с учетом национального миропонимания.

Нельзя забывать и о заимствованных фразеологизмах. В кыргызский язык перешли большое количество фразеологизмов путем прямого заимствования. Но данный процесс в области фразеологизмов проявляется через калькирование [3; с.78] Н.: *Ставить вопрос ребром – маселени кабыргасынан коюу, принимать близко к сердцу – жүрөгүнө жакын кабыл алуу, открывать Америку – Американы ачуу* и др. Подобные фразеологизмы появлялись в кыргызском языке путем дословного перевода. Причем перевод может быть точный (полное совпадение количества слов, частей речи) и частичный (слова исчезают, появляются новые, сохраняются лишь некоторые слова). Частичные переводы называют полукальками. Переводам могут подвергаться фразеологические сочетания. Фразеологические сращения и фразеологические единства не могут переводиться, так как они более спаянные обороты, при переводе компонентов по отдельности значение теряется полностью. Значение целого неразложимо на отдельные лексические значения компонентов.

Наиболее ярко национальная специфика языковой картины мира отражается во фразеологии

Таким образом, можно считать, что наличие эквивалентов фразеологизмов в русском и кыргызском языках можно объяснить следующими причинами:

- 1) в результате тесного контактирования русского и кыргызского языков на протяжении длительного времени фразеологизмы заимствовались путем полного и частичного переводов (калькирования);
- 2) наличие у многих народов универсальных явлений, общечеловеческих ценностей, общих понятий и взглядов на окружающий мир привело к появлению фразеологизмов тождественных значений, но с учетом национального колорита;
- 4) каждый национальный язык – это мир выражение народа, поэтому в каждом языке могут быть фразеологизмы, отражающие национальную картину мира, не имеющие эквиваленты в другом языке.

Сопоставительное изучение фразеологизмов в разнотипных языках, наличие эквивалентных фразеологизмов в данных языках.

Литература

- Кыргыз тилинин фразеологиялык сөздүгү. /сост. Абдулдаев Э., Осмонова Ж., Орузбаева Б и др. –Фрунзе: Билим, 1980.- 322с.
- Нарынбаева Б.Б. Фразеологическая картина мира француза и кыргыза. – Бишкек, 2017. -360 с.
- Осмонов Ж. Кыргыз тилини фразеологиясы. - Каракол, 2007. -175с.
- Попова Н.В. Дихотомия конфронтующих категорий во фразеологических картинах мира немецкого и русского языков. Автореф. д...док. Наук. -М, 2011, с.
- Фразеологический словарь русского языка/под ред Молотова А.И. –М.: Русский язык, 1986
- Хайруллина Р.Х. Фразеологическая картина мира: от мироведения к миропониманию. –Уфа, 2008. – 300с.

ГЕЙДАР АЛИЕВ И НУРСУЛТАН НАЗАРБАЕВ: ДВЕ ОБЩИЕ ЛИЧНОСТИ ДЛЯ ТЮРКСКОГО МИРА

*Кайыртаев Манас Кайыртайұлы **

Аннотация

В этой научной статье методом сравнение, изучаются такие понятия как Казахстан и Азербайджан, Г.Алиев и Н.Назарбаев. Какие важные шаги принимали ради своего государства два лидера своих народов, насколько они были заинтересованы в взаимоотношении двух родственных народов, вот на эти вопросы мы искали ответ. Две личности которые стали гордостью для тюркских народов, описываются лидерские и деятельские стороны на государственном уровне.

Ключевые слова: Гейдар Алиев, Нурсултан Назарбаев, международные отношения, тюркский мир, сотрудничество, культура

GEYDAR ALIYEV AND NURSULTAN NAZARBAYEV: TWO COMMON PERSONS FOR THE TURKIC WORLD

Annotation

In this scientific article, the concepts of Kazakhstan and Azerbaijan, G. Aliyev and N. Nazarbayev were studied by comparing them. The answers to the questions like what important steps were taken for the sake of their state by the two leaders, how much they were interested in the kinship of their people were looked for. Leadership and activity aspects at the state level of those who have become the common pride of the Turkic peoples were broadly described.

Key words: Geydar Aliyev, Nursultan Nazarbayev, Azerbaijan, Kazakhstan, leaders, international relations, Turkic world, cooperation, culture

Народы Казахстана и Азербайджана с генеалогической точки зрения братские и родственные народы. А исторические события которые произошли в двадцатом веке стали общим вопросом для двух этих братских народов. Местный народ двух зависимых государств, которые подчинялись одному центру, духовно и культурно не хотели погасить свой национальный иммунитет. Все таки с политической-общественной стороны действовали по велению Москвы. И Азербайджан и Казахстан, которые были в составе союза, имели немало личностей, которые были у власти. Во многом официальное руководство с ними считались. В это смутное время когда два родственных народа обрели независимость, это стало общим историческим событием. И в это время исторической арене показали свои лидерские качества Гейдар Алиев и Нурсултан Назарбаев которые возглавляли два государства, на и это было отчетливо видно. Дальше в статье приводится как две личности трудились во благо тюркского мира, и это приводится настоящими политическими фактами и событиями.

Весь 27-летний период независимости Казахстана проходит под знаком выдающейся личности Президента Нурсултана Назарбаева.

Когда огромная империя, СССР трещала по швам, на очередном заседании Президиума Верховного Совета, тогда первый секретарь ЦК КП Казахстана Н.Назарбаев, с высокой трибуны произнес фразу: «Казахский народ, никогда не будет «младшим братом» ни по отношению к никакому народу» [1, 29].

Когда каждые из 15-ти республик искали свои пути независимости, подчас чрезмерно увлекаясь национализмом, сепаратизмом, шараханьями от одного политического направления к другому, Казахстан, у руля которого с первого дня независимости стоял президент Н.Назарбаев, твердо взял курс на сотрудничество со всеми соседями, огромного по территории государства, демаркацию границ, привлечению иностранных инвестиций, что позволило в кратчайшие сроки взять курс на модернизацию экономики и укреплению суверенитета.

По информации министерства иностранных дел, после поездки Нурсултана Назарбаева в Азербайджан в сентябре 1996 года, и бывшего Президента Азербайджана покойного Г.Алиева

* Казахский национальный педагогический университет имени Абая, г.Алматы, Республика Казахстан

который посетил Казахстан в июне 1997 года, отношение между двумя странами возрадилась [2].

Республиканское Общество Дружбы «Азербайджан-Казахстан» было создано сразу после инаугурации Президента Азербайджанской Республики Гейдара Алиева в октябре 1993 года и с гордостью носит его имя. К этому периоду можно отнести не декларированную, а истинную независимость Азербайджана [3, 12].

С первого дня создания Общество Дружбы единодушно избрало своими почётными Председателями лидеров двух стран Гейдара Алиева и Нурсултана Назарбаева. Эту эстафету достойно продолжает Президент Ильхам Гейдар оглы Алиев.

Когда в 1999 году в Баку проходил саммит пяти глав тюрко-язычных стран, посвящённый 1300-летию азербайджанского эпоса – «Китаби Деде Горкуд». Двум выдающимся лидерам Гейдару Алиеву и Нурсултану Назарбаеву было присвоено высшее звание лауреатов Общества Дружбы – «Деде Горкуд - Великий путь» [3, 15].

В скорбные часы прощания с Великим сыном азербайджанского народа – Гейдаром Алиевым, из Казахстана, в числе первых, в Баку прибыл и Нурсултан Назарбаев, который очень ёмко выразил скорбь и слова соболезнования масштаба утраты: «Над Азербайджаном померкло солнце,.. азербайджанский народ потерял своего выдающегося сына...» [4, 78].

Такие исторические события оказали воздействие на географическую карту двух народов. Например, на северо-западе Азербайджана есть Казахский районный акимат. Здесь живет около девяносто тысяч жителей. Мы узнали что на земле района есть 21 деревня и 1 один город. Местное название народ азербайджана называет «Qazax rayonu». Казахский район расположен на равнине ганжа-Казах, район граничит Грузей и Ррмений. На районе есть реки под названием Агстафажай, Жогасай и Инжасу. От уровня моря от 100 метров, на запад доходит до 1000 метров [5].

Теперь наоборот. В Южном Казахстане на районе Сарыагаш, есть село Азербайджан. Он входит Биртилекский сельский округ. Это можно считать что между двумя родственными народами кроме духовного, культурного, и политического отношение, что есть и одно особая вещь.

Политическая деятельность Гейдара Алиева по мнению зарубежных экспертов характеризуется па разному. Многие из них считают его личностью, который объединил народ Азербайджана, сплавивал народ воедино, и развивал общество. Можно и привести примеры.

Гейдар Алиев прошел путь от рядового оперативного сотрудника до председателя КГБ Азербайджанской ССР в звании генерал-майора. Это произошло в 1967 году. А через два года, в июле 1969 года, на пленуме Центрального комитета Коммунистической партии Азербайджана Гейдар Алиев был избран первым секретарем Центрального комитета Коммунистической партии Азербайджана, став руководителем тогда еще советского Азербайджана [4, 85].

Сегодня тот период нашей истории видится уже по-новому. «В 1969 году Азербайджан занимал одно из самых последних мест среди республик Советского Союза. В результате усилий, умения и знаний Гейдара Алиева, его привязанности к народу Азербайджан всего за 13 лет превратился в самую передовую республику, - напоминал в одном из своих выступлений Президент Ильхам Алиев. - Именно в те годы в Азербайджане была проделана огромная работа в области промышленного производства, сельского хозяйства, реализации инфраструктурных проектов, эта работа и сегодня помогает независимому Азербайджану [6, 3].

Напоминал Президент и о другом: «В Азербайджане пропагандировались национально-духовные ценности. Конечно, мы не были независимым государством, и в некоторых вопросах наша деятельность носила ограниченный характер. Однако, несмотря на это, в центре внимания постоянно находились национально-духовные ценности, национальный дух, национальная литература, культура. Не случайно в 1978 году при принятии Конституции Азербайджанской Республики именно по настоянию Гейдара Алиева азербайджанский язык был включен в нее как государственный язык. То есть, те годы действительно стали периодом большого развития» [6, 3].

Слова произнесенные мировыми лидерами которые сидят у власти, иногда превращаются в афоризмы и заучиваются. Если человек оставил за собой неугасаемые слова и только благое дело, то он получается человек из народа? Когда мы делали обзор на слова которые говорил Алиев, то можно сказать что он человек рассудительный, который думает всесторонне.

Посмотрим что сказал человек который прилагал свои усилия, чтобы поднять на новый уровень литературу и культуру своего народа? «Многие особенности выделяют один народ среди других народов мира, приносят ему признание и уважение. Самая ценная, самая значимая из них — это культура» [7, 42]. Будучи в составе Советского Союза подняв статус азербайджанского языка до государственного, он помог поднятию и процветанию национальной культуры. Вероятно тогда Алиев знал, что без духовного развитие никакая страна далеко не пойдет. «Подлинную духовность нельзя купить ни за миллионы, ни за миллиарды. Но люди, лишенные духовности ничего не стоят в обществе, даже если у них есть миллионы и миллиарды» [7, 48]. Иначе, он бы не говорил такие слова про духовность. Мысли которые сказал этот человек на счет уважение к своей родине, и любить свою родину вместе с родным языком и народом, наверное стоит исследовать отдельно. «Можно находиться в оппозиции к власти, но нельзя быть в оппозиции к Родине, народу, нравственности и высоким идеалам» [7, 49].

Казахстанский писатель-сатирик Мынбай Раш когда посещал Азербайджан, заметил как Гейдар Алиев относится с уважением к национальным ценностям. В честь к 170 летнему юбилею Фатали Ахундова в составе делегации от имени Казахстана писатель обменивался мнениями с первым секретарем Компартии Азербайджана, в результате двухсторонней беседы, вот что он изложил про свои произведения.

«...Как закончился концерт, в честь гостей сделали стол. Статный длинный рост, и красивый Гейдар Алиева подошел ко мне, и умиленно похлопал по спине:

– Мынбай, ты и на азербайджанском заговорил – пошутил он. Потом, посмотрел на гостей вокруг себя и сказал: Давайте, поднимем тост за талантов родственного народа – и поднял свой фужер который наполнен вином. Дальше он сказал: - Когда ты вернешься на родину, не забудь про Фатали и напиши о нем поэму, потом переведем на азербайджанский, - сказал он. Это не были простыми словами, я почувствовал что эти слова заранее продуманные.

Даст бог, напишем Гейдар Алиевич, - сказал я.

... Да, сделаем отступление назад. Гейдар Алиев оказался очень умным, знающим, и всесторонним человеком. Я заметил что он общался на персидском представителями из Ирана, а с родными из Турций разговаривал на турецком». Писатель потом написал поэму в честь Фатали, и когда он посещал Кремль в Москве встретился с Гейдар Алиевым, он поблагодарил его за новое произведение. Как и обещал Г.Алиев его литературное произведение было переведено на азербайджанский язык [8, 197].

Как Г.Алиев покровительствовал азербайджанскому языку, так и Н.Назарбаев сказал что «Будущее Казахстана — в казахском языке», «Казах с казахом должен разговаривать на казахском» [1, 13], так он всегда заботится о родном языке своего народа. Однако, экспансия русского языка вредит казахскому языку. Но в послании 2018 года народу Казахстана, Нурсултан Абишевич сказал что правительство Казахстана и парламент должны полностью перейти на казахский язык. И после этого послания видно превосходство казахского языка.

«Нет более трудной дороги, чем дорога независимости» []. Слова которые сказал этот человек который помог обрести независимость своей земле и своему народу, и потом между иными государствами вносил литературную, культурную, языковую лепту показывает очень многое. И после таких достижений, он считал что они достигнут государственности. Иначе, он не сказал бы так: «Не народ существует для государства, а государство — для народа» [9, 132].

Еще Г. Алиев предупреждал, нельзя политические решение принимать у власти из за личностный интересов. Значит политический деятель, должен говорить и делать исходя из за народных, национальных и государственных интересов. Он говорил: : «Большую политику нельзя подчинить мелким чувствам и интересам» [9, 133].

Как отметил Нурсултан Назарбаев «Между двумя государствами издана существует историческая и культурная связь, основанная на двухстороннем традиционном дружеских отношениях». Из года в год, между двумя странами развивается торгово-экономическая и культурно-гуманитарная связь. Между Казахстаном и Азербайджаном на сегодняшний день подписаны около ста документов, общая парламентарская комиссия относительно экономического сотрудничества работает успешно [10, 5].

Хотелось бы чтобы нашли ответ на такие вопросы как, Гейдар Алиев и Нурсултан Назарбаев ради сотрудничества между двумя государствами пошли на важные шаги и какие решение они

принимали. Только тогда, откроется деятельность двух этих личностей на историческо-политической арене.

В конце XX века Азербайджан, в результате прогрессивных исторических процессов происходивших в мире возобновил свою независимость, потерянную в начале века и за очень короткий и важный для будущего народа период войны в мировое единство как независимое и равноправное государство, начал проводить удачную международную деятельность.

После восстановления независимости, первой постсоветской тюркоязычной республикой с которой Азербайджанская республика создала двусторонние политические отношения была именно Казахстанская республика (Верховный Совет Казахской ССР 25 октября 1991 года в проведенном XXII созыве сессии принял декларацию о «Государственной независимости»: А 16 декабря 1991 года президент Казахстана подписал указ о Суверенитете. Именно этот день считается днем независимости Казахстана [10, 4]. Создание непосредственных независимых отношений между этими двумя братскими государствами относится ко времени существования Советского Союза. 30 сентября - 2 октября 1991 года педстваительный орган Азербайджанской ССР был с официальным визитом в Казахской ССР. Целью этого визита было сохранение, создание и развитие отношений в соответствии с новыми историческими условиями.

После объявления независимости 11 октября 1991 года в Азербайджане и 25 октября в Казахстане, эти два братских государства вступили в новую фазу взаимоотношений. 21 декабря того же года Казахстан признал независимость Азербайджана и 27 августа 1992-го года были созданы дипломатические отношения. А в 1993 году в Азербайджане было создано посольство Казахстана. Нужно отметить, что, до середины 90-х гг. не было уделено внимание развитию взаимоотношений между Азербайджаном и Казахстаном [11, 6].

Первый шаг по укреплению связей между Азербайджаном и Казахстаном сделал президент Азербайджанской Республики Г.Алиев.

Этот шаг сыграл очень важную роль в создании и развитии двусторонних отношений между Азербайджаном и Казахстаном. 12 марта 1994 года, после официального визита в Китай, Г.Алиев посетил Алма-Ату и встретился с президентом республики Казахстан Н.Назарбаевым [12, 97]. Во время разговора, который проходил в дружелюбной обстановке, были обсуждены различные сферы сотрудничества между двумя государствами и было отмечено, что имеются большие возможности для усиления сотрудничества. На этой встрече были обсуждены вопросы развития главных областей экономики - сельского хозяйства и нефтяного машиностроения. Позже 9-10 августа 1995 гожа президент Азербайджанской Республики Г.Алиев участвовал на мероприятии посвященном 150 - летию великого казахского поэта Абая Кунанбаева проведенном по линии ЮНЕСКО.

16-17 сентября 1996 года президент Республики Казахстан Н.Назарбаев прибыл с официальным визитом в Баку. Во время визита в первый раз были обсуждены вопросы касающиеся политических, экономических и культурных взаимоотношений и этот видит можно считать основой для создания дружественных отношений. Можно даже сказать, что эти встречи восполнили пустоту, которая образовалась после восстановления независимости двух братских государств [12, 101].

Принявший приглашение Н.Назарбаева, во время его официального визита в Азербайджан, Г.Алиев 10-11 июня 1997 года совершил официальный визит в Казахстан. В рамках визита были также проведены встречи один на один.

Во время встреч были приняты декларации о развитии межгосударственных торгово-экономических отношений в основном в области нефти и газа, в области транспортной коммуникации, меморандум о транспортировке нефти на международные рынки и 17 документов подписанных с целью перевода межгосударственных отношений в новую фазу развития [13, 84].

Следующий официальный визит президента Азербайджанской Республики в Казахстан состоялся в 1998 году. Президент Г.Алиев 10 мая того же года участвовал на мероприятие посвященной новой столице (по инициативе Н.Назарбаева столица Республики Казахстан были переведена из Алма-Аты в город Акмола). Во время этой встрече лидеры двух государств обсудили еще не решенный вопросы о, «юридическом статусе Каспия» и ряд вопросов, связанных с двусторонними политическими отношениями [12, 123].

Систематические встречи официальных лиц Азербайджанской Республики и Республики Казахстан послужили созданию искренних отношений и углублению в результате подписания двусторонних договором политических, экономических, культурных взаимоотношений.

В результате исследования вышеуказанных документов, можно прийти к такому выводу, что после восстановления независимости, по сравнению с другими постсоветскими тюркоязычными государствами, отношения Азербайджана с Казахстаном были более беспрепятственными и стабильными.

В конце, после развала советского союза две эти личности внесли лепту формированию как отдельного государства и достижению успехов на мировой арене Казахстана и Азербайджана, и их труд народ помнит всегда. Фундамент молодого государства который формировал Гейдар Алиев, успешно продолжает его сын Ильхам Алиев. Одно радует, после смерти Г.Алиева общественная, политическая, культурная связь между двумя странами не прервалась. А наоборот развивается.

Как сказал Нурсултан Назарбаев: «Чтобы сохранить нашу независимость как зеницу ока, и чтобы укреплять наше государство, прежде всего нам нужно единство», единство и согласие, сотрудничество между двумя странами и дальше будет преодолевать препятствие и укрепляться.

Литература

- Назарбаев Н.А. Избранные речи. Том II. 1991-1995 гг. Астана. Сарыарка, 2009. 672 с.
<http://www.mfa.gov.kz/>
 Институт стран СНГ: институт диаспоры и миграции. Информационно-аналитический бюллетень. М., 2000, № 17.
 Алесин В. СНГ: Реалии и перспективы многостороннего сотрудничества. Астана: Фолиант, 2004. 254 с.
<http://www.krugosvet.ru/>. Азербайджан.
 Газета «Азербайджан», 2 марта 2013 г.
 Ахундова Э. Гейдар Алиев. Личность и Эпоха. Часть 1. — Баку: Озан, 2007.
 Мынбай Р. Воспоминания. Время. Алматы: Байтерек, 2013. 304 с.
 Алиев, В. Гейдар Алиев и современная молодежь // Журнал «История и ее проблемы». Баку: 2003. - № 3.
 2. Текущий архив Министерства Иностранных Дел Азербайджанской Республики. Дело по отношениям тюркоязычных стран 1991-2000 года.
 Газета «Халг», 2 декабря 1991.
 Ахмедов А.Х. Азербайджан в международных отношениях (связи с тюркоязычными странами, 90-е гг. XX века). Баку. Элм-Тахсил: 2009. 283 с.
 Гусман М. Формула власти: 55 интервью в золотом галстуке. Москва: ТЕРРА-Книжный клуб. 2005. 423 с.

© М.К.Кайыртаев, 2018

ОБУЧЕНИЕ РУССКОМУ ЯЗЫКУ ТУРЕЦКИХ СТУДЕНТОВ: ИЗ ОПЫТА ПРЕПОДАВАНИЯ ПО ПРОГРАММЕ ERASMUS+ В ЛАТВИИ И ТУРЦИИ

Калинина Валентина Владимировна*

Аннотация

В статье рассматриваются вопросы, связанные с обучением русскому языку турецких студентов. Изучение русского языка как иностранного имеет в Турции свою достаточно длинную историю. Качественно новый импульс этому процессу даёт программа ERASMUS+, в которой активно участвуют как латвийские, так и турецкие университеты. В рамках этого сотрудничества успешно происходит обучение разным предметам, в том числе и русскому языку.

В статье излагается содержание, связанное с личным профессиональным опытом работы автора с турецкими студентами в качестве преподавателя иностранного языка в рамках программы Erasmus+ в Латвии и Турции.

Ключевые слова: русский язык, студенты, Турция, Латвия, Erasmus+, преподавание.

RUSSIAN LANGUAGE FOR TURKISH STUDENTS IN LATVIA AND IN TURKEY: ERASMUS+ PROFESSOR EXPERIENCE

Summary

This article traces the Erasmus teaching experience of Russian language in Latvia and Turkey. Russian language teaching process for Turks started in XIX century. It's currently represented by the work of numerous Russian language departments where professional Russian language instructors work using the modern ways of delivering language classes. The article describes the materials, which are used in the universities of Latvia and Turkey. Using the example of Liepāja University in Latvia the article shows the current conditions of teaching Russian, covers the professional approaches, outlines the methods of instruction when teaching Russian to Turkish students in Latvian and Turkish institutions. The article also concentrates on the Erasmus+ exchange programs for students and staff members between the institutions.

Key words: Erasmus+, Turkey, history of teaching Russian language, teaching materials, Liepāja University.

Введение. Интернационализация образования и участие Лиепайского университета (LiepU) в этом процессе

Характеризуя современное высшее образование, в качестве его главного показателя принято называть интернационализацию, которая является средством повышения конкурентоспособности системы. В Европе процессы интернационализации университетской жизни, несомненно, связаны с программой Erasmus (с 2015 года – Erasmus+), заложившей основы единого подхода и понимания целей и задач высшей школы, а также Болонским процессом. Его десятилетний период завершился принятием Будапештско-Венской декларации, провозгласившей, что единое образовательное пространство в Европе создано. Латвия успешно и активно участвует во всех этих процессах. В стране имеется более сорока образовательных учреждений, которым по их качественным показателям и в соответствии с уровнем предоставляемого образования присуждена Erasmus Хартия. Она свидетельствует о том, что академическая и исследовательская среда характеризуются высокими показателями в таких областях, как

- международное сотрудничество;
- освоение языков;
- осознание межкультурных подходов в образовании;
- европейская мобильность студентов и преподавателей.

* Лиепайский университет, г. Лиепая, Латвия

В конце 2013 года Лиепайский университет получил Erasmus+ Хартию на максимально возможный период – семь лет, что подтверждает соответствие международной стратегии университета всем европейским требованиям. Этому предшествовал длительный и весьма сложный период интернационализации академической и научной жизни, связанный с установлением и стабилизацией взаимодействия с различными университетами мира, в том числе с турецкими. В данный момент Лиепайский университет имеет пять партнёрских университетов в Турции (Kodžaeli University, Sakaria University, Anadolu University, Karabuk University, Ondukuz University).

Далее излагается содержание, связанное с личным профессиональным опытом работы с турецкими студентами в течение последних десяти лет в качестве преподавателя иностранного языка в рамках программы Erasmus+.

Краткий очерк истории обучения русскому языку в Турции

Преподавание русского языка в Турции имеет давнюю историю, хотя этот процесс не охватывает всё образовательное поле страны и на разных исторических этапах проявлялся с разной интенсивностью. Для исторического экскурса использованы материалы исследования Памир Айше Диетрих [1, 81-84]. В XVIII и XIX веках Российская и Османская Империи были приграничными территориями на весьма протяжённом фронте. Официальное изучение русского языка началось в восьмидесятых годах девятнадцатого века в военных учебных заведениях, прежде всего – сухопутных войск - и было подчинено задачам военного ведомства. Постепенно в учебные планы военных училищ разного профиля в раздел языкового образования наряду с такими иностранными языками, как французский, английский, немецкий был введён и русский язык.

Создателями первых учебных пособий по русскому языку, подготовленных для турецкоговорящих учащихся, также были преподаватели военных учебных заведений. В 1889 году преподаватель русского языка военной школы Мехмет Садык впервые подготовил учебник русского языка с пояснениями на турецком языке, не прибегая к языку-посреднику, которым в то время обычно был французский язык.

Другой учитель русского языка Колагасы Мехмет Хусну подготовил в 1903 году объёмный учебник из трех частей «Учиться по-русски» для военных чинов, пеших и кавалеристов. В пояснительной части книги значения русских слов даются не только на турецком, но и на французском языках.

Как сами эти первые учебники, так и опыт, приобретённый при их создании, впоследствии помогли расширить сферу распространения русского языка, выйдя за рамки армейской жизни.

С 1912 года в Стамбульском университете на факультете литературы русский язык также был включён в список иностранных языков наряду с другими иностранными языками, такими как английский, немецкий и французский. В первой половине двадцатого века чрезвычайно важную роль в укреплении позиций русского языка в Турции имела деятельность Мустафы Кемаля Ататюрка, по инициативе которого на филолого-историко-географическом факультете университета Анкары была создана кафедра русского языка.

Именно эта кафедра стала, что называется, кузницей кадров русистов для всей большой страны и гарантом присутствия русского языка и литературы в культурном пространстве Турции.

Выпускником этой кафедры является Атаол Бехрамоглу [1,82] известнейший турецкий поэт XX века, популяризатор русской литературы и культуры.

*Однажды утром задумался о любви, о поэзии, о течении лет,
И поэту русскому Лермонтову передать захотелось привет.
С одной стороны, спору нет, жизнь – “пустая и глупая шутка”.
Но с другой – ничего осмысленней и прекраснее жизни нет.*
(перевод Р.Фиша)

На протяжении второй половины XX века отношения между Советским Союзом и Турцией проходили через сложные этапы, что сказывалось на интересе к русскому языку и литературе. После распада СССР отношения между Турцией и Россией улучшились, возник

повышенный интерес к русскому языку и литературе. В этот период открылись кафедры русского языка и литературы в Стамбульском университете (1990), Сельджукском университете (1992), Эрджиеском университете (1993), Газийском университете (1995), Университете Фатих (1996), Кавказском университете (2004). В 2004 году в университете Окан была открыта кафедра по специальности перевода с/на русский язык.

Наряду с университетами, русский язык изучается как один из иностранных языков (второй или третий) в некоторых средних и средних специальных учебных заведениях страны. Во внешкольном и вневузовском секторе образовательных услуг русский язык преподается на некоторых из местных отделений государственных курсов TOMER, а также частных языковых курсах.

Министерство национального образования Турции включило русский язык в список иностранных языков, преподаваемых в учебных заведениях с коммерческой и туристической ориентацией.

Таким образом, в сегодняшней Турции есть очень большая группа людей, в той или иной мере владеющих русским языком и желающих усовершенствовать свои знания и навыки общения. Для студентов большие возможности открывает участие в программе Erasmus+, в которой Турция давно и успешно участвует. Двусторонние соглашения с Россией в рамках программы Erasmus по существующему регламенту не могут быть заключены. Именно поэтому Erasmus сотрудничество с Латвией и другими странами Европейского Союза, имеющими стабильные традиции и положительные результаты в преподавании русского языка и литературы, используются турецкой стороной для совершенствования языковой подготовки своих студентов.

Особенности педагогического общения с турецкими студентами

При обучении русскому языку иностранцев преподаватель сталкивается с многочисленными обстоятельствами, связанными как с собственно лингвистическими факторами, так и с национальным менталитетом и особенностями межкультурной коммуникации. Турция – это государство, связывающее между собой Азию и Европу. С одной стороны, страна ориентируется на современную западную цивилизацию, во многом придерживается светского образа жизни, является членом Европейского экономического сообщества, предпринимает важные шаги для вступления в Европейский союз. С другой, сохраняет свою историко-культурную самобытность, совмещает светский образ мышления и традиционные религиозные ценности. Наряду с собственным опытом было важно ознакомиться с мнением других педагогов из других стран, например, России [4, 96 -98].

В своём поведении турки сдержаны, обходительны, осторожны, не любят излишней болтливости и навязчивости, уважают степенность и важность. Этикетные формулы приветствия, добрые пожелания и другие проявления подчеркнутой вежливости играют большую роль в турецком разговоре. Они независимы, прагматичны, с развитым чувством собственного достоинства и национальной гордости. Внешне турки несуетливы, спокойны. Если есть причина для гнева или недовольства, им с трудом удаётся себя сдерживать. Они чтут семейные ценности, здесь сильна родственная взаимосвязь и взаимопомощь. Лидирующая роль мужчины в семье и обществе при всей европеизации турецкого мира весьма заметна, особенно в провинции. Традиционно подчинение и уважение к старшему по возрасту, в особенности к мужчине, отцу. Глава семьи обладает высоким авторитетом.

Турция – страна с высоким удельным весом молодого населения. В обществе преобладает бережное, любовное отношение к детям и молодёжи. В стране есть два замечательных праздника: День детей (23 апреля) и День молодёжи (19 мая), когда представители молодого поколения находятся в центре внимания и демонстрируют свои умения, успехи, достижения и получают поздравления, подарки от семьи и общества. В Турции ценится и поощряется стремление получить образование, добиться стабильного положения в обществе, при этом высоко ценится изучение и знание иностранных языков.

В преподавании русского языка турецким студентам необходим национально-ориентированный, социокультурный подход к обучению, знания особенностей менталитета и способов учебной деятельности обучаемых

В целом турецких студентов можно охарактеризовать как современных открытых молодых людей, толерантных и очень воспитанных в общении. Они обладают определённым

лингвистическим опытом (изучали в школе английский язык). Некоторые из них посещали иноязычные (европейские) страны.

Экстраверсия положительно влияет на эффективность коммуникативных упражнений. Турецкие студенты, будучи по типу общения преимущественно экстравертами, успешнее обучаются в коллективе в процессе активного взаимодействия с однокурсниками и с преподавателем. Высоко оценивая межличностные контакты, стремятся создать в группе дружескую обстановку, любят юмор и шутку. Организуя с ними речевую практику, желательно включать такие задания: составление диалогов, разыгрывание учебных ситуаций, требующих употребления заученных слов, фраз, выражений, и проведение тематических бесед, обсуждений, ролевых игр, предполагающих самостоятельную творческую деятельность и развитие коммуникативных способностей.

На занятиях студенты охотно задают вопросы, чтобы получить нужную им информацию, при этом воспринимают и обрабатывают её, опираясь прежде всего на слуховой (аудирование) и речевой (говорение) каналы. Они любят пространные объяснения преподавателя, тяготеют к устному изложению материала в дополнение к объяснениям в учебнике.

Обучение письменным формам речи происходит гораздо сложнее. С первых занятий необходима определённая настойчивость преподавателя в разумном и необходимом сочетании устных форм работы, в которых студенты успешны, с письменными видами, которые вызывают напряжение. Различия в грамматическом строе турецкого и русского языка порождают довольно большие трудности, здесь студентам не помогает и знание английского языка. Поэтому следует предусмотреть регулярное систематическое упорядочивание учебного материала, обобщение, повторение и закрепление.

Преподавателю в общении с турецкими студентами нужно быть тактичными, внимательными, создавать на занятии доброжелательную обстановку. При этом стараться проявлять последовательную требовательность и твёрдость характера, избегая негативного давления на учащихся, директивности. Чтобы стимулировать активность и заинтересованность студентов, их нужно эмоционально «подкреплять», поощрять, подбадривать и отмечать любой, даже маленький успех в их учебной работе. Не следует проявлять раздражения и нетерпения.

Владея разнообразными тактиками коммуникации и приёмами адаптации к учащимся, квалифицированный преподаватель способен организовать обучение так, чтобы студенты получали чувство удовлетворения от совместной деятельности и овладевали русским языком в естественном для них когнитивном стиле.

Некоторые дидактические материалы и приёмы обучения

Начальный курс русского языка для турецких студентов начинается с освоения русского алфавита, графики и элементов каллиграфии. Смещение некоторых русских букв и звуков, неправильное чтение слов часто происходит под влиянием турецкого языка: Аврупа в.м. Европа (тур. Avrupa), Рүсия в.м. Россия (тур. Rusya), Лондра в.м. Лондон (тур. Londra), Москова в.м. Москва (тур. Moskova), Санкт-Петербург в.м. Санкт-Петербург (тур. Petersburg), Истанбул в.м. Стамбул (тур. Istanbul).

В обучение русскому алфавиту наряду с традиционными материалами учебников и пособий целесообразно вводить слова и словосочетания, которые отражают реалии турецкой жизни, вызывают положительные эмоции. Радость узнавания и понимания с трудом прочитанных слов на новом и трудном языке способствуют усилению мотивации к овладению русским языком: *Босфор, Атамюрк, Реджеп, Сакаръя, Анкара, Стамбул*. Здесь и далее турецкие поэты цитируются по сборнику: *Из турецкой поэзии XX века: Переводы с турецкого* [2].

1. *Если ты не в Стамбуле, туда не поеду,
Но и здесь без тебя нет сил оставаться* (М. Эльюглу)

2. *Наш Стамбул – огромный и добрый город* (Н.Джумалы)

3. *Ещё до наступления жары
Отправились мы в путь из Анкары* (О.Рифат)

4. *Наступил рамазан, Начинается пост.* (О.Рифат)

Турецкие студенты положительно воспринимают использование преподавателем в учебном процессе отдельных слов и словосочетаний на турецком языке, это воспринимается как уважение к языку и культуре их страны. Например, при изучении дней недели можно дать задание на перевод:

• Salı -	вторник	когда?	во вторник
• Pazartesi -			
• Perşembe -			
• Çarşamba -			
• Pazar -			
• Cumartesi -			
• Cuma -			

Обучение по программе Erasmus+ предполагает владение студентами английским языком и изучение языка страны пребывания, поэтому в ходе занятий по русскому языку естественным образом происходит обращение к названным языкам, что воспроизводит атмосферу многоязычного поликультурного мира, в котором разные языки сосуществуют.

Уже в начале курса возникает необходимость обращения к такому национально-культурному компоненту, как имена собственные. Антропонимы имеют особую коммуникативную значимость [3, 189]. Поскольку есть различия в русском и латышском именовании людей и студентам трудно сразу уловить эти отличия, предлагаем специальный материал на эту тему:

1. Представьте на разных языках - Introduce yourself

- *In Turkish:*
- *In English:* My name is
- *In Latvian:* Mani sauc
- *In Russian:* Меня зовут [m'in'a zav'ut]

2. Read Russian people's three names: first name + patronymic + last name.

Write their father's names.

Ivan Aleksandrovich Sokolov

Viktor Ivanovich Karavanov

Sergej Antonovich Svetlov

Valentina Vladimirovna Kalinina

Anna Viktorovna Kalugina

Natalia Olegovna Sidorova

3. Read the personal names and divide them into 2 columns: Latvian Russian

Raimonds Vējonis, Vladimir Vladimirovich Putin, Raimonds Pauls, Dmitry Anatolyevich Medvedev, Anton Pavlovich Chehov, Jānis Rainis, Aleksandr Sergejevich Pushkin.

Значительную трудность для турецких студентов представляет категория рода. В турецком языке род отсутствует, поэтому, например, местоимения *Он* и *она* буквально перевести невозможно, надо объяснять на примерах *студент – студентка* и тому подобных. Освоение категории рода идёт долго и тяжело, потому что турецкие студенты, кроме родного языка, в той или иной мере владеют английским, но он тоже не имеет грамматической категории рода. Особую сложность на начальных этапах обучения представляет различение существительных мужского и женского рода с нулевым окончанием в им. пад. ед.ч. типа *ночь, дочь, день радость, гость*. Требуются многочисленные упражнения и тренировка в формировании навыка определения рода.

В качестве учебного материала для определения рода имён существительных используем текст стихотворения турецкого поэта Бедри Рахми Эйубоглу “Соль”

*Выбор передо мной:
либо сахар, либо соль.
Выбираю соль*

*Выбор передо мной:
либо море, либо земля.
Выбираю море.*

Выводы

- В лингводидактике накоплен опыт и сложились определённые традиции обучения русскому языку турецких учащихся. Современный мир через существующие в нём образовательные программы и возможности, позволяет изучать иностранные языки у преподавателей – носителей языка в своей стране, а также в странах, где живут носители этих языков.
- Для турецких студентов одной из таких стран является Латвия. Как Латвия, так и Турция успешно участвуют в программе Erasmus+, предусматривающей как обмен студентами, так и обмен преподавателями. В рамках этих обменов происходит обучение русскому языку. Существуют также культурные, экономические и торговые отношения между обеими странами.
- Эффективность обучения русскому языку связана с оптимальным стилем педагогического общения, адекватном особенностям национально-культурной принадлежности учащихся. Необходимо понимать особенности студентов, обусловленные менталитетом, культурой, принятой в их стране системой образования, родным языком
- Знание некоторых важнейших особенностей турецкого языка, культуры, истории при преподавании русского языка как иностранного помогает в разработке и использовании национально ориентированных упражнений. Так создаются наилучшие условия для эффективного образовательного процесса, обеспечивается мотивация и благоприятный климат обучения, препятствующий возникновению этносоциокультурных барьеров.

Литература

- Диетрих П.А. Преподавание русского языка в Турции // Русский язык за рубежом. 2007, № 3. С. 81 – 84.
Из турецкой поэзии XX века: Переводы с турецкого. Москва: Художественная литература, 1979. - 411 с.
Кашкин В.Б. Введение в теорию коммуникации.- Москва: ФЛИНТА: Наука, 2014.- 224 с.
Напольнова Е. М. Особенности преподавания русского языка в турецкой аудитории // Русский язык за рубежом, 2008, № 4. С. 96 – 98.

© В.В.Калинина, 2018

СОВРЕМЕННЫЕ ПРОЗВИЩА ИЗВЕСТНЫХ ТУРКОВ: ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКАЯ И СТРУКТУРНАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА

Карпенко Елена Петровна* - Логвиненко Ирина Анатольевна*

Аннотация

В статье исследуются лексико-семантические и структурные особенности турецких современных прозвищ как особого вида антропонимов, значение которых всегда мотивировано. Материалом для исследования послужили прозвища известных турецких артистов, футболистов и политиков. Нами были выделены и описаны группы прозвищ по их семантической мотивации, рассмотрены стилистические приемы, используемые при образовании прозвищ, а также исследована структура прозвищ. Перспектива исследования видится в изучении языковой личности и турецкой национальной картины мира на базе прозвищ.

Ключевые слова: прозвище, антропонимы, известные турки, структура, лексико-семантические особенности.

MODERN NICKNAMES OF WELL-KNOWN TURKS: LEXICAL, SEMANTIC AND STRUCTURAL PECULIARITIES

Annotation

The article explores lexical, semantic and structural features of Turkish modern nicknames as a special kind of anthroponyms whose meaning is always motivated. The material for the study was the nicknames of well-known Turkish artists, football players and politicians. We have singled out and described groups of nicknames based on their semantic motivation, examined stylistic devices used in the formation of the nicknames, and also studied the structure of the nicknames. The prospect of the research is seen in the study of the language personality and the Turkish national picture of the world on the basis of nicknames.

Key words: nickname, anthroponyms, famous Turks, structure, lexical and semantic features.

Введение

В последние десятилетия ведущей в мировой лингвистике является антропоцентрическая парадигма. При этом номинация человека — антропоним — не только языковое, но также и социокультурное явление, так как он несет в себе определенную экстралингвистическую информацию о происхождении индивида, его возрасте, принадлежности к определенной социальной группе или субкультуре. Особым видом антропонимов являются прозвища, в которых социокультурный аспект выражен особенно ярко, поскольку «своеобразные жизненные наблюдения над объектом номинации соотносятся с нравственными идеалами и понятиями, принятыми в коллективе создателей» [11, 8].

В турецкой культуре прозвища являются достаточно распространенным явлением, имеющим такие же глубокие корни, как и номинация человека именем. Л.Н. Гумилев в своей работе «Древние тюрки» отмечает, что «тюрки не носили одного и того же имени от рождения до смерти, как европейцы. Имя тюрка всегда указывало на его положение в обществе. Мальчиком он имел кличку, юношей — чин, мужем — титул, а если это был хан — то титул менялся согласно удельно-лестничной системе» [10, 60]. То есть можно сказать, что древние тюрки носили скорее прозвища, чем имена. Первые зафиксированные на письме прозвища мы можем видеть в тюркском героическом эпосе — дестанах и «Книге Деде Коркута», где имени героя, как правило, предшествовал эпитет или распространенное определение: *Kara Güne, Deli Dündar, Şir Şemseddin, At ağızlı Aruz Hamid ilin Merdin kalesin depir yıkan, demir yaylı Kıpçak Melike kan kusturan, gelüben Kazanın kızın erlik ile alan* и т.п. (цит. по: [8, 181]).

Ислам также не запрещает прозвища, хотя выступает против прозвищ с негативной коннотацией, так как человек может измениться и стать добродетельным, а на нем останется

* Ардаханский университет, г. Ардахан, Турция

* Харьковский педагогический университет имени Г.С. Сковороды, г. Харьков, Украина

клеймо нечестивца. Сам пророк Мухаммед имел прозвище в Мекке – Muhammedül Emin – Надежный Мухаммед. Известны и 99 имен Аллаха, встречающиеся в Коране, которые также можно отнести к прозвищам: Создатель, Хранитель, Миротворец, Царь, Милосердный, Всеблагодетельный и другие.

Прозвища были и у османских высших государственных деятелей – визирей, султанов, военачальников: султан Мурад I – Leysü'l-İslam (Лев ислама), султан Селим II – Sarı (Светлый, Бледный), султаны Мустафа I и Ибрагим I – Deli (Сумасшедший), султан Баязид I – Yıldırım (Молния), султан Сулейман II – Kanunî (Законодатель), известный в Европе как Великолепный, визирь Реджеп Паша – Torpa (Хромой), визирь Ахмет Паша – Rabaççı (Обувщик) и др. Более подробно прозвища исторических лиц описаны в статье Невзата Окана «Прозвища как способ номинации и примеры района Бююккышла».

Широкому использованию прозвищ и различных титулов в Османской империи, а затем и в Турции способствовал и тот факт, что до 1934 года у турков не было фамилий, поэтому различие людей с одинаковыми именами, круг которых в начале 20-го века был ограничен в основном именами арабского и персидского происхождения, часто происходило за счет прозвища. В небольших населенных пунктах проживало (и сейчас ситуация не особо изменилась) 3-5 родов, и для наименования новорожденных использовались 4-5 традиционных имен. В 1934 году Парламент Турции издал закон о запрете прозвищ и титулов и введении формулы «имя-фамилия» для официального обозначения человека [1]. В этой связи перспективным является проведение исследования современных турецких фамилий, т.к. многие фамилии происходят именно от прозвищ. Фамилию основателя Турецкой Республики и первого ее президента Ататюрка (ata – отец, Türk – турок) также можно отнести к прозвищам, так как дана она была турецким парламентом и отражает заслуги Мустафы Кемаля Паши пред нацией.

В последние годы прозвища стали популярной темой лингвистических исследований в Турции. Наибольший интерес у турецких исследователей вызывают прозвища определенного населенного пункта или определенного района. Есть работы, посвященные прозвищам определенных районов, сёл, городов. Прозвища исторических лиц упоминаются в книге Ибрахима Алаэттина Гёвса «Энциклопедия знаменитых турков», изданной еще в 1946 году. Исторические прозвища как социокультурный продукт рассматриваются в статье Метина Менекше [6]. Правда, упомянутые нами работы носят больше характер культурно-исторического, чем языкового исследования.

Прозвища, как правило, создаются и широко употребляются в замкнутых коллективах – в небольших населенных пунктах или профессиональных группах, где люди хорошо знают особенности друг друга. Ведь чтобы характеристика стала прозвищем, необходимо, чтобы эту характеристику приняла и усвоила большая часть коллектива. Прозвище позволяет «представить человека в коллективе наиболее простым и практичным способом», является «шифром, который позволяет расшифровать носителя прозвища» [9, 105]. Турецкие исследователи отмечают, что в сельской местности нет практически ни одного человека, у которого не было бы прозвища.

Цель нашей статьи – исследовать лексико-семантические и структурные особенности прозвищ известных турков-наших современников. Основной особенностью данных прозвищ является то, что они появились в узком кругу коллег, журналистов или друзей, но были приняты и усвоены всем турецким народом. Поскольку главными темами для общения у турков являются политика, футбол и шоу-бизнес, то большинство прозвищ, исследуемых нами, относятся именно к этим областям социальной жизни. Материалом для исследования послужили 116 прозвищ, выбранных нами из статей Интернет-изданий.

Турецкое слово lâkar (прозвище) – арабского происхождения и переводится как «кличка, родовое имя». Это заимствование в различных фонетических вариациях употребляется для обозначения понятия прозвища и у других тюркских народов. Турецкая Википедия относит к прозвищам и эпитеты, ставя знак равенства между словами lâkar и epitet [5].

В Большом словаре турецкого языка находим следующее определение прозвища: «Имя, данное человеку или семье, которое отличается от его личного имени и происходит из личных особенностей человека или семьи» [3]. По определению Сейхана Оздемира и Рамазана Эрдема, прозвище – «это второе имя, которое дается человеку после его первого имени для обозначения его превосходства или недостатков» [7, 247]. Однако наиболее полно отражает сущность прозвища определение, данное Т.Т. Денисовой: «Прозвища – это дополнительные,

неофициальные именованья человека, использующиеся для наиболее точной, личностной, оценочной характеристики называемого и выделяющие его в коллективе» [11, 3].

Основная функция прозвища, как отмечают турецкие исследователи, – это представление человека, его восхваление или уничижение [2]. С. Оздемир упоминает также функцию обозначения социального статуса [7, 248]. Российская исследовательница Т.Т. Денисова говорит о номинативной (индивидуализирующей) функции прозвища, которая есть общей для всех антропонимов; и характеристической функции, позволяющей передать дополнительную информацию о человеке через оценку именуемого – позитивную или негативную. При этом ученый подчеркивает, что утверждение какого-либо свойства, качества, признака передается через «эмоционально-оценочное восприятие» [11, 17]. Оценка в свою очередь происходит на фоне определенного идеала, принятого большинством членов данного общества. Известный исследователь ономастики А.В. Суперанская отмечает также, что прозвища всегда эмоционально насыщены, так как «потребность в прозвищах возникает, когда необходимо охарактеризовать кого-то, подчеркнув его слабые или смешные стороны», что достигается с помощью привлечения специальных прозвищных основ, метафор, суффиксации [12, 487].

Выделяют семейно-родовые, коллективно-территориальные, лично-индивидуальные прозвища. В нашей работе мы затронем только третью группу.

В отличие от большинства имен собственных, прозвища глубоко мотивированны – мотивированы личностью собственно именуемых и мировоззрением коллектива, членами которого они являются. Мы выделили следующие группы прозвищ по их **семантической мотивации** (группы перечислены от более многочисленных к менее):

в среде артистов:

1) **прозвища, данные по именам персонажей, сыгранным актерами, или по словам их песен:** Эрол Бююкбурч известен как *Jezabel Erol* (Джезабель Эрол) в честь своей суперпопулярной песни, исполненной им впервые в 1952 году; знаменитая турецкая певица Сезен Аксу сыграла главную роль и исполнила песню в фильме «*Minik Serçe*» (1978 г.), благодаря которому и получила прозвище *Minik Serçe* (Маленький воробушек); снявшуюся 20 лет назад в своем клипе в пижаме певицу Гюльсен и сегодня называют *Pijamalı Kız* (Девушка в пижаме); после выхода в эфир рекламного ролика героини развлекательного шоу Айшен Груды под названием «Помидорная красавица», артистка так и осталась с этим прозвищем – *Domates Güzeli*; сыграв в одноименном фильме главную героиню *Taş Bebek* (Холодная красавица (букв. Каменная малышка)), актриса Гёнюль Язар стала известна под этим прозвищем; актриса Ыылдыз Каплан, снявшаяся в сериале «*Tatlı Kaçıklar*», осталась в памяти зрителей как *Seksi Şempanze* (Сексуальная шимпанзе); ставший хитом первый сольный альбом Налан Токйурек «*Of Aman*» сделал ее известной как *Of Aman Nâlan* (Налан О-Боже); а выпущенный в 1998 г. альбом певца Айдына «*Mutlu Yıllar Kuşum*» стал основой прозвища *Kuşum Aydın* (Айдын Моя-Пташка); после выхода клипа Аждара Аныка «*Çikita Muz*» (Бананы марки «Чикита») певец стал известен как *Çikita Ajdar* (Аждар Чикита); Ахмет Аккая, исполнив песню *Ah Canım Vah Canım*, получил соответствующее прозвище: *Ah Canım Vah Canım Ahmet* (Ахмет Ах-Душа-Моя-Вах-Душа-Моя); для Кемала Сунала, сыгравшего в ряде фильмов главного героя по имени *İnek Şaban* (Инек Шабан), имя героя стало его вторым именем; а актер Джошкун Гёген, после того как сыграл в 1972 г. культовую роль в фильме «*Asi Gençler*» («Непокорная молодежь»), до сих пор носит прозвище *Tecavüzcü Coşkun* (Насильник Джошкун);

2) **прозвища-признания заслуг артистов, их авторитета:** *Megastar* (Мегазвезда) – прозвище хорошо известного не только в Турции, но и за ее пределами певца Таркана; *Altın Çocuk* (Золотой ребенок) – прозвище турецкого актера театра и кино Бехзат Уйгур, которое он получил в семье, так как всегда был успешным молодым человеком и лидером; за успехи в шоу-бизнесе Фатих Йурек получил прозвище *Kral* (Король); *Hocam* (Учитель) и *Üstat* (Маэстро, Учитель) – прозвища известного музыканта и дирижера Метина Озулькю; *Süperstar* (Суперзвезда) – так называют певицу Ажда Пеккан, которая радуется своих поклонников уже более 50 лет, занимается спортом и устраивает настоящие шоу на сцене; *Baba* (Отец) – прозвище Мюслюма Гюрсеса – самой видной фигуры в музыкальном жанре арабеск; *Sanat Güneşi* (Солнце искусства), *Paşa* (Паша, Генерал) – прозвище Зеки Мюрена, который буквально вписал свое имя в историю турецкой музыки; *İmparator* (Император) – так называют Ибрахима Татлысеса, который стал известным не только в мире музыки, но и построил свою империю в мире бизнеса;

3) **прозвища, отражающие определенные физические особенности именуемых:** *Sepet* (Корзина), *Koca Kafa* (Большая голова, Головастик) – прозвища Бехзата Угура, данные из-за большой копны волос на голове; *Kırmızı* (Рыжая), *Kızıl Kafa* (Рыжая голова) – прозвище Эмель Мютфюоглу – рыжеволосой турецкой певицы; *Çubuk Kraker* (Крекер-соломка) – так называют Эбру Шаллы, в молодости отличавшуюся худобой; *Bayan Bacak* (Госпожа Ноги) – прозвище певицы Хадисе – обладательницы красивой фигуры и ног; *Çikolata Kız* (Шоколадная девушка) – прозвище, данное Чаглы Шыкель из-за ее смуглой кожи; *Bal Dudak* (Медовые губы) – так называют Эсера Йененлера за его полные губы;

4) **прозвища, отражающие манеру поведения, стиль именуемого:** актриса и телеведущая Чигдем Тунч напоминает принцесс старых времен из-за своей страсти к аксессуарам, перчаткам и блесткам. За это она получила прозвища *Deli Saraylı* (Сумасшедшая придворная) и *Prences* (Принцесса); облик певицы Пынар Айлин всегда отличался миловидностью, поэтому ее прозвали *Şirine* (Милашка); Саба Тюмер получила прозвище *Pirzola* (Отбивная) из-за своего смеха (это аллюзия на турецкую поговорку «Bir kahkaha bir kilo pirzola bedel» – «Один взрыв хохота стоит килограмма отбивных»); певец Фаик Озтурк известен своим вниманием к одежде, за что его называют *Süslü Faik* (Нарядный Фаик); актриса и телеведущая Серай Север ласково называла свою собачку *Kuki* (англ. Печенье), и это прозвище со временем перешло и на саму актрису; актриса и писательница Пелин Бату в юности предпочитала готический стиль, одевалась во все черное, постоянно что-то рисовала, что дало окружающим повод называть ее *Weirdo* (англ. Чудачка);

5) **дружеские прозвища, образованные путем трансформации имени:** под этими прозвищами артисты известны в тесном кругу: *T* (Тэ) – прозвище певца Таркана; *Fato* (Фато) – так друзья называют Фатиха Урека; Чигдем Тунч известна под прозвищами *Çiço* (Чичо) и *Çiçi* (Чичи); танцовщицу Танийели называют *Tamtan* (Тамтан) или *Tani* (Тани), актриса и ведущая Биллюр Калкаван еще в семье получила прозвище *Bili* (Били); Эмель Мютфюоглу среди друзей известна как *Emoş* (Эмош). Все эти прозвища имеют оттенок фамильярности и используются только близкими друзьями или родными артистов;

6) **прозвища, отражающие характер именуемого:** артист Сейфи Дурсуноглу взял себе псевдоним Виржин, но во время репетиций проявился его придирический характер, за что он и получил прозвище *Huysuz Virjin* (Сварливая Виржин); певица Сафие Сойман с детства отличалась воинственным характером, что отражено в ее прозвище *Bayraklı Safiye* (Сафие-задира);

7) **прозвища, данные по месту рождения или месту выступлений:** Эбру Гюнеш родилась в Стамбуле в районе Сефакёй, из-за чего ее называют *Sefaköy Güzeli* (Красавица из Сефакёй); певец Айдын одно время выступал в месте под названием Папйон и получил прозвище *Paryon Aydın* (Айдын Папйон);

8) **прозвища, данные по прежнему роду занятий, профессии:** Эбру Гюнеш называли еще *Overlokçu Güzeli* (Красавица-оверлочница) в силу того, что раньше орудием ее труда был оверлок; Ибрахим Татлысес известен также под прозвищами *Ciğerci* (Продавец голя) или *Çiğercinin Oğlu* (Сын продавца голя), в которых отражена профессия его отца;

9) **прозвища, отражающие особые умения, таланты:** радио- и телеведущий, актер Явуз Сечкин известен своим талантом пародиста, за что получил прозвище *Binbir Surat* (Тысяча и одно лицо);

в среде футболистов:

1) **прозвища, отражающие характер футболиста, его манеру игры и поведение на поле:** наибольшее количество прозвищ футболистов отражают стиль их игры: Рыдвану Дильмену тренер дал прозвище *Şeytan* (Черт), а в последнее время он стал известен как *Lakabını Sildiren Adam* (Человек, потерявший свое прозвище); Феййаз Учар имел прозвище *Kibar Feyzo* (Вежливый Фейзо); центральной игрок Мехмет Топал известен как *Örümcek* (Паук); Джан Барту, одно время игравший в итальянских клубах, получил там прозвище *Sinyor* (Синьор) за технику, мягкую манеру игры и стиль в одежде вне поля; *Deli İbo* (Сумасшедший Ибо) – прозвище Ибрахима Узюльмеза; Метин Текин известен как *Sarı Fırtına* (Желтая буря) благодаря скорости в игре и развевающимся длинным волосам; Бюлент Коркмаз получил свое прозвище *Cengaver* (устар. Боец, Воин) за стремительную игру, жесткую борьбу за мяч и терпимость к боли; Гёкмен Озденак известен как *Ayı Gökmen* (Гёкмен-Медведь); жесткое поведение на поле футболиста

Альпая Озалана послужило мотивацией для его прозвища *Kasar* (Мясник); Бюлент Уйгун после каждого забитого гола отдавал приветствие в военном стиле, поэтому его прозвище – *Asker* (Солдат); легендарный капитан «Трабзонспора» Джемиль Уста известен в народе как *Dozer Cemil* (Джемиль-Бульдозер), некоторые даже не знают его настоящей фамилии; за жесткую и иногда агрессивную игру на поле Реджеп Четин получил прозвище *Takoz* (Клин); а Али Эрен Бешер, известный своей жесткой игрой и частыми беспричинными спорами с соперниками, – прозвище *Psikopat* (Психопат);

2) **прозвища, отражающие определенные физические особенности именуемых:** *Koca Kafa* (Большая голова) – прозвище Арды Турана, данное из-за величины головы; Эргин Пембе получил прозвище *Kemik* (Кость) из-за своей худощавой конституции; Эркан Онал, носивший бороду и длинные волосы, получил прозвище *Papaz* (Поп); Исмаила Картала из-за его темной кожи называли *Arap* (Араб); прозвище Хасана Шенгюна – *Dobi* (Доби), так в Турции называют полных и милых собак;

3) **прозвища – признания заслуг спортсменов, их авторитета:** легендарный футболист и тренер Хакки Йетен известен как *Baba Hakkı* (Отец Хакки); Бюлент Коркмаз, много лет игравший в качестве капитана команды за клуб «Галатасарай», имеет прозвище *Büyük Kaptan* (Великий капитан); прозвище Метина Окта, забившего наибольшее количество голов в истории турецкого футбола, – *Taçsız Kral* (Некоронованный король); *İmparator* (Император) – это прозвище известных турецких тренеров Фатиха Терима и Огуза Четина;

4) **прозвища, данные по именам персонажей фильмов, мультфильмов, компьютерных игр:** *Samantha Terim* (Саманта Терим) – такое прозвище было дано Фатиху Териму, тогда еще игроку, а не тренеру, по имени героини популярного сериала «*Tatlı Cadı*» («Милая ведьма»), которая была известна своей магией и умением найти выход в любой ситуации; *Rambo* (Рэмбо) – прозвище Турана Софуоглу, отражающее его результативность на поле и боевой характер; *Atom Karınca* (Атомный муравей) – супергерой-муравей из одноименного мультфильма, его имя стало прозвищем футболиста Рызы Чалымбая за его неиссякаемую энергию; Суат Кайя получил прозвище *Hugo* (Хьюго), так как внешне похож на этого известного героя компьютерной игры;

5) **прозвища-сравнения с иностранными футболистами:** Мехмет Озделик получил прозвище *Şifo Mehmet* (Шифо Мехмет) за его схожесть с бельгийским футболистом Энзо Шифо; бразильского футболиста Артура Зико турки прозвали *Beyaz Pele* (Белый Пеле); а Мустафа Коджабей оказался похож на французского игрока Жана Пьера Папина и получил прозвище *Papin Musatafa* (Папин Мустафа);

6) **прозвища, связанные в определенном событии в жизни именуемого:** знаменитый вратарь Яшар Дуран считается лучшим вратарем за всю историю турецкого футбола, но в матче с национальной сборной Англии в 1984 году турки пропустили 8 голов, за что вратарь получил прозвище *Kova Yaşar* (Яшар-ведро);

7) **прозвища, образованные на основе часто повторяемых спортсменом слов:** имеется еще одна версия прозвища Хасана Шенгюна *Dobi Hasan*, состоящая в том, что на черноморском диалекте, родном для Шенгюна, фраза «Бросай мяч» (тур. «*Topu at*») звучит как «*Dobi at*»;

в среде политиков:

1) **прозвища, данные в связи с определенным событием:** *Kıbrıs Fatih* (Завоеватель Кипра) – такое прозвище получил премьер-министр Бюлент Эджевит, организовавший высадку турецких войск на Кипре; после того как тогда еще премьер-министр Турции Реджеп Тайип Эрдоган покинул в знак протеста Форум в Давосе, его встретили в родном Стамбуле плакатами с надписями «Добро пожаловать, Завоеватель Давоса!» (*Davos Fatih*); *Onbaşı Yılmaz* (Капрал Йылмаз) – ироничное прозвище Месута Йылмаза, лидера Партии Отечества, который поддержал переворот 27 февраля 1997 года и возглавил коалиционное правительство. Это прозвище дала ему бывший премьер-министр Турции Тансу Чиллер; политик Мустафа Ташар организовал в гостинице «The Marmara» в Стамбуле штаб в поддержку Семры Озал, кандидата на пост главы Стамбульского округа Партии Отечества, и назвал себя *Otel Ayısı* (Гостиничный медведь) по аналогии с Норманом Шварцкопфом по прозвищу «Медведь пустыни», который возглавлял операцию «Буря в пустыне»; председатель Народной республиканской партии Кемаль Кылычдуроглу получил прозвище *Gandi Kemal* (Ганди Кемаль)

или *Yürüyen Kemal* (Марширующий Кемаль), после того как по примеру индийского лидера Махатмы Ганди провел мирный марш в Стамбуле, когда арестовывали его соратников по партии;

2) **прозвища, отражающие основные направления деятельности политика:** Сулейман Демирель, возглавляя правительство Турции, направил большие средства на развитие экономики, и в частности, на строительство водохранилищ, поэтому получил прозвище *Barajlar Kralı* (Король плотин); бывший премьер-министр Турции Бюлент Эджевит известен как честный политик, национальный герой, который выступал за людей труда и был прозван *Halkçı Ecevit* (Народник Эджевит). Известен его лозунг: «Земля принадлежит тем, кто ее обрабатывает, а вода тем, кто ею пользуется»; восьмой президент Турции Тургут Озал придерживался больше не светских, а религиозных взглядов и получил пренебрежительное прозвище *Takunyali* (Башмачник) – от названия деревянных башмаков «такунья», которые надевают, когда совершают омовение; депутат Великих национальных соборов Турции Мустафа Ыльджалы известен своими проектами, благодаря чему он и получил прозвище *Proje Mustafa* (Мустафа-проект); еще один депутат Кубилай Уйгун во время своей работы в Парламенте 6 раз менял партии и был прозван коллегами *Fırıldak Kubi* (Куби-флюгер);

3) **прозвища, отражающие характер политика, его манеру поведения:** бывший премьер-министр Турции Неджметтин Эрбакан получил прозвище *Mücahit Erbakan* (Мюджахит Эрбакан) от личного имени арабского происхождения *Mücahit*, что в переводе с арабского буквально означает «совершающий джихад», «борющийся за священный идеал». Политик проводил курс на сближение с другими мусульманскими странами в противовес господствовавшей ранее политике стратегического партнёрства с США, активно поддерживал ввод войск на Кипр; нынешний министр культуры и туризма Турции Эркан Мумджу имеет прозвище *Artist* (Артист); представитель Республиканской народной партии Али Топуз, занимаясь политикой уже на протяжении 55 лет и зная все ее закулисы, получил прозвище *Hokus Pokus* (Фокус-покус) за умение решать любой вопрос; государственный министр Али Бабаджан в первые дни вступления на должность растерялся и вел себя нерешительно, за что его называли *Bebecan* (Бебеджан) (от турецкого слова *bebe* – грудной ребенок); за свою обходительную манеру поведения президент Тургут Озал получил прозвище *Tonton Cumhurbaşkanı* (Душка-президент);

4) **прозвища, данные по именам известных литературных персонажей, героев фильмов:** премьер-министра Бюлента Эджевита в народе прозвали по имени молодого и смелого героя исторического комикса 60-х годов Караоглана – *Karaoğlan*; прозвище нынешнего министра энергетики Хильми Гюлера – *Atom Karınca* (Атомный муравей); государственный министр Кюрса Тюзмен носит прозвище *Action Man* (англ. Человек действия) – это имя куклы и героя мультсериала;

5) **прозвища – признания заслуг политиков, их авторитета:** Сулейман Демирель имел еще одно уважительное прозвище – *Baba* (Отец); прозвище основателя Партии Национального движения бывшего военного Альпарслана Тюркеш – *Başbuğ Türkeş* (Атаман Тюркеш); нынешнего президента Реджепа Тайипа Эрдогана в СМИ часто называют *Dünya Lideri* (Мировой лидер).

6) **прозвища, отражающие социальное происхождение политика, его прежний род занятий:** Сулейман Демирель, имея отца-пастуха, в детстве пас овец в Ыспарте, поэтому одно из его прозвищ – *Çoban Sülo* (Пастух Сюло); Неджметтин Эрбакан, до того как посвятил себя политике, работал в университете преподавателем, имел звание профессора, и за ним осталось прозвище *Erbakan Hoca* (Учитель Эрбакан); депутат Берхан Шимшек – известный актер и в парламенте носит прозвище *Artist* (Артист);

7) **прозвища-восхваления в песнях и стихах:** заслуги перед страной Реджепа Тайипа Эрдогана отражены в песне Мурата Гёгебакана, где автор называет нынешнего президента *Uzun Adam* (Высокий человек), а также в стихотворении Ферхана Джана, где Эрдоган фигурирует как *Büyük Usta* (Большой мастер). Эти два прозвища стали популярными в народе;

8) **прозвище-цитата слов, произнесенных политиком:** любимым словом бывшего президента Турции Кенана Эврена было «netekim» (в конце концов), за что он и получил прозвище *Netekim Evren* (Эврен-В-Конце-Концов); во время предвыборной поездки Реджеп Тайип Эрдоган общался с фермерами, один из которых стал вести себя несдержанно и кричал о том, что Эрдоган убивает сельское хозяйство, что заставляет плакать его мать, на что премьер-

министр ответил: *Al Ananı Da Git* (Бери свою мать и уходи). Эти слова широко цитировались в различных медиа и стали одним из прозвищ Эрдогана – Бери-Свою-Мать-И-Уходи;

9) **прозвища, образованные путем использования диминутивов:** помощник председателя группы Партии справедливости и развития Ирфан Гюндюз известен как *İfo* (Ифо).

С точки зрения **структуры** из исследуемых нами прозвищ 42 выражены одним **словом**: *Megastar, Paşa, İmparator, Sepet, Şeytan* и т.п., при этом 7 из них образованы путем трансформации имени: *İfo, T, Tani, Bili*. По принадлежности к частям речи 39 – это имена существительные и 3 – субстантивированные прилагательные: *Kırmızı, Weirdo, Takunyali*.

Большая часть прозвищ составляют **сочетания** (66 единиц): половина из них (33 единицы) – это сочетания, включающие в свой состав реальное имя (реже фамилию) номинанта и определение к нему, вторая половина (33 единицы) – это сочетания, не включающие имя или фамилию номинанта.

Рассмотрим детальнее эти две группы прозвищ-сочетаний. Прозвища первой группы строятся по схеме **определение + личное имя**: *Jeabel Erol, Baba Hakkı, Kova Yaşar* и т.п. Определяющая часть может быть выражена:

- именем существительным (в большинстве случаев): *Kuşum Aydın, Tecavüzcü Coşkun, Dozer Cemil, Ayı Gökmen*; в том числе и личным именем: *Mücahit Erbakan, Şifo Mehmet, Papin Mustafa, Samantha Terim, Gandi Kemal*;

- именем прилагательным: *Süslü Faik, Bayraklı Safiye, Deli İbo, Kibar Feyzo, Huysuz Virgin*;

- междометием: *Of Aman Nâlân, Ah Canım Ahmet*;

- причастием: *Yürüyen Kemal*.

В одном только прозвище фамилия находится в препозиции, что соответствует правилам грамматики турецкого языка, где личное имя предшествует этикетному распространителю имени: *Erbakan Hoca*.

Прозвища второй группы не содержат личного имени номинанта и строятся по схеме **определение + определяемое слово**. В этой группе мы выделяем следующие типы сочетаний:

- адъективные словосочетания (имя прилагательное или имя числительное + имя существительное): *Minik Serçe, Sarı Fırtına, Uzun Adam, Deli Saraylı, Pijamalı Kız, Binbir Surat*;

- изафетные словосочетания (имя существительное + имя существительное): *Domates Güzeli, Kıbrıs Fatih, Barajlar Kralı, Otel Ayısı, Çubuk Kraker, Sanat Güneşi, Bal Dudak* и др.

Наименьшую группу составляют **прозвища-предложения**. Это прозвища-цитаты: *Ah Canım Vah Canım, Al Ananı Da Git*.

Из **стилистических приемов**, использованных при образовании прозвищ, можно выделить следующие:

- **метафора** – перенос значения на основе сходства или общего признака с другим человеком (*Beyaz Pele, Gandi Kemal, Şifo Mehmet*), литературным или киногероем (*Karaoğlu, Atom Karınca, Rambo, Şeytan, Action Man*), животным (*Ayı Gökmen, Örümcük*), предметом (*Kova Yaşar, Dozer Cemil, Fırlıdak Kubi, Sepet*) или явлением (*Hokus Pokus, Sarı Fırtına*). Сюда же мы относим прозвища, указывающие на социальный статус человека, его род занятий, но не в прямом, а в переносном смысле: *Kasap, Baba, İmparator, Başbuğ Türkeş, Taçsız Kral*.

- **метонимия** – перенос значения на основе смежности. Это прозвища, данные по имени персонажа, сыгранного в кино или рекламе, озвученного в песне (*Minik Serçe, Pijamalı Kız, Seksi Şempanze, Jezabel Erol, Kuşum Aydın*); прозвища-цитаты слов политика, артиста, певца (*Dobi Hasan, Of Aman Nâlân, Al Ananı Da Git, Netekim Evren*), прозвища, связанные с деятельностью человека (*Barajlar Kralı, Atom Karınca, Proje Mustafa*). Используется в исследуемых нами прозвищах и частный случай метонимии – синекдоха: *Kızıl Kafa, Koca Kafa, Bal Dudak, Bayan Bacak*.

Несколько прозвищ из рассмотренных нами – английского происхождения: *Action Man, Weirdo*, что также добавляет определенные коннотации необычности, выделения из ряда.

- **аллюзия** – стилистическая фигура, содержащая указание, аналогию или намёк на некий литературный, исторический, мифологический или политический факт, закреплённый в текстовой культуре или в разговорной речи: *Kıbrıs Fatih, Davos Fatih* – аллюзия на султана Мехмета II, прозванного Завоевателем (Fatih) после захвата турками Стамбула; *Minik Serçe* – аллюзия на Эдит Пиаф, прозвище которой было «Маленький воробушек»; *Otel Ayısı* – аллюзия на американца Нормана Шварцкопфа, командующего операцией «Буря в пустыне» и

прозванного «Медведь пустыни»; *Yürüyen Kemal* – аллюзия на мирный марш Махатмы Ганди; *Pirzola* – отсылка к турецкой поговорке «Bir kahkaha bir kilo pirzola bedel»;

- **игра слов:** *Ali Bebecan* – замена элемента фамилии baba на bebe;

- использование **устойчивых выражений и идиом:** *Altın Çocuk, Dünya Lideri, Hokus Pokus, Binbir Surat, Taş Bebek*;

- **эпитеты** – определения при слове, которые помогают слову приобрести новое значение или смысловой оттенок, подчеркивают характерную черту, определяющую качество определенного предмета или явления, обогащают язык новым эмоциональным смыслом: *Büyük Kaptan, Uzun Adam, Deli İbo, Huysuz Virjin, Tonton Cumhurbaşkanı, Bayraklı Safiye, Seksi Şempanze*.

- **ирония:** *Lakabını Sildiren Adam, Onbaşı Yılmaz, Ah Canım Vah Canım Ahmet*;

- **использование терминов родства.** Для турков родство – очень важное понятие, поэтому употребление таких слов в прозвищах обогащает последние, с одной стороны, коннотацией близости, теплых чувств по отношению к человеку, с другой стороны, проявляется коннотация уважения, авторитета: *Baba Hakkı, Ali Abi, Kemal Abi*.

Выводы

Официальное имя дается человеку при рождении и в большинстве случаев не отражает его личностных качеств, так же как и не отражает изменений в жизни, социальном статусе, характере и манере поведения человека. Этот пробел восполняется прозвищем, зачастую оценочным, дающим четкую и лаконичную характеристику, выделяя наиболее выпуклую особенность личности его носителя. Более того, прозвище дается человеку путем сравнения его с предметом или явлением, которые известны, знакомы и занимают определенное место в системе духовных ценностей определенной группы людей, поэтому постороннему бывает трудно понять мотивацию прозвища. Но это же делает систему прозвищ богатым материалом для культурологических и этнографических исследований. С точки зрения языка, прозвища могут дать дополнительные сведения о слово- и словообразовании, не представленные в других группах лексики. На основе прозвищ можно проводить изучение языковой личности и языковой картины мира определенной нации.

Можно также отметить, что прозвища находятся наиболее близко к именной системе древних тюрков, так как могут меняться на протяжении жизни человека, отражая его личностный рост или деградацию.

Прозвища не отделены от личных имен, но в за частую они сохраняют значение апеллятивов и являются «самым мотивированным видом антропонима, внутренняя форма которого часто бывает прозрачной» [11, 5].

По семантической мотивации прозвища артистов, спортсменов и политиков несколько различаются. Для артистов наиболее распространенной мотивацией прозвищ являются имена персонажей, сыгранных ими в кино или рекламе, озвученных в песне, а также экспрессивное признание их заслуг: *Megastar, Kral, İmparator*. Для спортсменов характерно подчеркивание в их прозвищах манеры игры, ловкости, бойцовских качеств. В прозвищах политиков находит отражение их деятельность, заслуги, связь с каким-то исключительным событием в их карьере.

Большинство исследуемых нами прозвищ носят образный и экспрессивный характер, что обусловлено использованием таких стилистических приемов, как метафора, метонимия, аллюзия, игра слов, ирония, использованием идиом, устойчивых выражений, эпитетов, терминов родства.

По своей структуре приблизительно треть рассмотренных прозвищ – это отдельные слова (из них 92% – имена существительные, 8% – субстантивированные имена прилагательные), и две трети – это сочетания, включающие в свой состав определение и определяемое слово. В роли определения могут выступать имена прилагательные, имена существительные (в том числе личные имена), междометия, причастия. Половина прозвищ-сочетаний содержит реальное личное имя человека. В отличие от русской формулы «личное имя + приложение» (Иван-дурак, Марья-искусница, Соловей-разбойник) в турецком языке определение всегда предшествует определяемому слову, что отражено и в прозвищах, строящихся по формуле «определение + личное имя»: *Halkçı Ecevit, Gandi Kemal, Papin Musatafa, Dozer Cemil*.

Литература

- AKDAĞ, Ömer Çeşmelisebil’de Lakaplar ve 1934 Lakap Kanunu / Tarih, Kültür, Sanat, Turizm Ve Tarım Açısından Uluslararası Sarayönü Sempozyumu (24-26 Ekim 2014 Konya) Bildiri Kitabı, s. 725-734.
- BOYRAZ, Şeref Bir Yöre Örneğinden Hareketle Lakaplar Konusunda Bazı Dikkatler / http://turkoloji.cu.edu.tr/CUKUROVA/sempozyum/semp_3/boyraz.php
- Büyük Türkçe Sözlük / http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5a81a0675d0a16.92897331
- İZMİRLİ, Yücel Rodoslu Türklerin Lakapları / www.turkkitap.de/Arka Kapak yazısı.
- Lakap / <https://tr.wikipedia.org/wiki/Lakap>
- MENEKŞE, Metin XIX. Yüzyıl Ortalarında Sosyo-kültürel Bir Ürün Olarak Lakaplar / Birgi Kasabası Örneği, Uluslararası Sosyal Araştırma Derneği, derginin numarası:43, cilt:9, Nisan 2016, s. 819-821.
- ÖZDEMİR, Seyhan-Ramazan ERDEM Akademik Örgütlerde İdarî Personel Arasında Kullanılan Lakaplar Üzerine Bir Çalışma / Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 25 (3), 247-262, 2016. 1, 2016.
- ÖZKAN, Nevzat Adlandırma Yöntemi Olarak Lakaplar Ve Büyükkışla’daki Örnekleri / I. Uluslararası Bozok Sempozyumu 05-07 Mayıs 2016 Bildiri Kitabı, III. Cilt, s. 180-189.
- SEHER, Şerife-ÇALIŞKAN, Erol Türk Folklorunda Lâkap Verme Geleneği / MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi. - Cilt:14, Sayı:3, Eylül 2016. – s. 104-123.
- Гумилев Л.Н. Древние тюрки. История образования и расцвета Великого тюркского каганата (VI-VIII вв. н.э.) / Л.Н. Гумилев. СПб: Кристалл, 2003. 575 с.
- Денисова Т. Т. Прозвища как вид антропонимов и их функционирование в современной речевой коммуникации (на материале прозвищ Шумячского и Ершичского районов Смоленской области): автореф. дисс. ... к. филол. н. / Т. Т. Денисова. Смоленск, 2007. 24 с.
- Суперанская А.В. Современные русские прозвища // ФОС 12–13 (2003–2004). с. 485–498.

© Е.П.Карпенко, И.А. Логвиненко, 2018

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПРИНЦИПА КРОССКУЛЬТУРНОГО ИЗУЧЕНИЯ ЯЗЫКОВЫХ И РЕЧЕВЫХ СРЕДСТВ ДЛЯ ВОСПИТАНИЯ ПОЛИЛИНГВАЛЬНОЙ ЛИЧНОСТИ (В ПРОЦЕССЕ АНАЛИЗА И УСВОЕНИЯ АУТЕНТИЧНОГО МАТЕРИАЛА)

Карташьева Анна Нахемовна - Кенжегалиева Сания Кожантаевна**

Аннотация7

в статье проводится анализ культуроведческого и исторического контента, извлеченного из аутентичных текстов, рассматриваются проблемы когнитивного восприятия студентами казахского отделения неязыковых факультетов русских художественных текстов.

Ключевые слова: кросскультурное изучение языка, полилингвальная личность, культуроведческий контент, лингвистические и этнографические лакуны.

USE OF THE PRINCIPLE CROSS-CULTURAL STUDY LINGUISTIC AND SPEECH MEANS FOR EDUCATION OF A POLYLINGUAL PERSON (IN THE PROCESS OF ANALYSIS AND UNDERSTANDING OF AUTHENTIC MATERIAL)

Abstract

In the article is underway analysis the cultural and historical content extracted from authentic texts, are under consideration points of cognitive perception Russian of art texts by students of Kazakh department of non-linguistic faculties.

Key words: cross-cultural the of language learning, polylingual personality, cultural content, linguistic and ethnographic lacunas.

В настоящее время в Казахстане особое внимание обращается на воспитание полилингвальной и поликультурной личности, способной к проживанию в многонациональном государстве, специалистов, готовых сотрудничать с коллегами в глобальном мировом сообществе.

«Казахстан уникален и силен своей многонациональностью. На его земле сформировалось уникальное поликультурное пространство, в котором ведущими являются два потока. Один отражает возрождение казахской культуры и ее составных элементов, языка. Идет объективный процесс восстановления утраченного. Другой поток - русскоязычная культура, основой которой являются исконные традиции русского народа и все то, что они впитали в ходе многовекового развития. Признание самостоятельно существующих культурных потоков не отрицает их взаимодополняемости и взаимообогащаемости, что не означает ассимиляции. Поликультурность Казахстана - это прогрессивный фактор развития общества. Евразийские корни народов Казахстана позволяют соединить восточные, азиатские, западные, европейские потоки и создать уникальный казахстанский вариант развития поликультурности» [1, с.16-18].

В русле концепции поликультурного образования в нашей стране разрабатываются и стратегии обучения русскому языку студентов неязыковых факультетов. Основная цель курса русского языка - формирование у будущих специалистов межкультурно-коммуникативной компетенции. В понятие межкультурной компетенции входят лингвокультурологическая, социокультурологическая, когнитивная, коммуникативная, профессионально-специализирующая компетенции.

Для овладения названными выше компетенциями необходимы учебные единицы для презентации материала, имеющего культуроведческую ценность, пригодного для общения в реальном мире. Такими единицами для изучения неродного языка, а через него и иноязычной культуры являются оригинальные художественные тексты. Чтение художественной литературы на неродном языке является одной из разновидностей кросскультурного изучения языковых и речевых средств русского языка, позволяет построить диалог культур и сформировать поликультурную личность, которая может проецировать в мир толерантность и открытость в общении с представителями других народов.

* Атырауский государственный университет имени Х.Досмухамедова, г. Атырау, Республика Казахстан

* Атырауский государственный университет имени Х.Досмухамедова, г. Атырау, Республика Казахстан

Опираясь на текст, преподаватель может помочь студентам создать в аудитории культурно-историческую атмосферу, максимально приближенную к реальным условиям определенного периода национальной жизни российского общества, оказаться в языковом пространстве, свободном от современных «новоязов», англицизмов и сленга.

Главная эстетическая и культуроведческая значимость литературных текстов состоит в приобщении читателя к знаниям не только о состоянии русского языка в описываемую эпоху, но и о культурных традициях, материальных и духовных ценностях, которые составляют часть лингвострановедческой информации и являются основой лингвострановедческой компетенции изучающего язык.

Анализ и усвоение культуроведческого и исторического контента, получаемого из аутентичных текстов, частично компенсирует и недостаток получаемых в школе знаний по русской истории, снабжает учащихся определенным социальным опытом, что в конечном итоге облегчает межличностное общение и повышает степень взаимопонимания с носителями языка. Именно после чтения литературных произведений студенты также делают вывод, что несмотря на неизбежные различия исторических, материальных, эстетических реалий двух народов, очень часто совпадают нравственные категории, этические представления людей.

К подобным доминирующим культурным концептам, отражающим общечеловеческие ценности каждой нации, относится и отношение человека к животным.

У казахов, как и у других представителей кочевых народов, культ животных, без которых не могло бы обойтись существование человека в степи. Поэтому им понятно выражение: «Собака - друг человека». В первую очередь собака была необходима для охраны дома, стада и охоты, но не для украшения и престижа.

Вследствие этого большой интерес у студентов вызывает чтение рассказа А.П. Чехова «Каштанка», в котором идет речь об отношении к собаке не сельских жителей, как чаще всего бывает у казахов, а городских коренных жителей.

При всей нарастающей урбанизации у казахов нечасто увидишь животных, проживающих с хозяевами на одной жилой площади, и даже у селебрити, особенно у мужчин, не принято появляться на публике с разнаряженными песиками. И, конечно, студентам было интересно узнать, что традиция проживания животных в доме появилась в русских семьях не в последнее время. К тому же студентов заинтересовали и юмористические моменты, содержащиеся в тексте.

Для того чтобы сохранить эстетическую ценность и языковое своеобразие произведения, текст изучался без его адаптации. Для познания действительности, реальных фактов на изучаемом языке особое внимание обращалось на восприятие, усвоение и использование знаний, полученных в процессе чтения.

Однако с самого начала процесса чтения предполагалось, что студенты могли столкнуться с трудностями при восприятии ядерных концептов, отражающих реалии времени, что помешало бы адекватному пониманию некоторых языковых средств, используемых в тексте, что привело бы к неполному восприятию смысловой стороны текста и, как следствие, к неполноценной его последующей репродукции.

Мы полагали, что недопонимание определенных лексических единиц связано и с когнитивными, и с культуроведческими аспектами. Для подтверждения нашей гипотезы был проведен эксперимент.

Из текста были отобраны предложения и словосочетания, содержащие слова, являющиеся лингвистическими и этнографическими лакунами:

ворчать и лаять на таких *субъектов* бесполезно

Ну-с, начнем с *египетской пирамиды*. ... получилось то, что незнакомец называл «*египетской пирамидой*» (пирамиду знают, как геометрическую фигуру)

неутомимый хозяин принялся учить... кота курить

вечером она ... была уже *водворена* в комнатке

жизнь потекла как по маслу

он *недолюбливал* жизнь

Пора нам, Тетка, делом заняться. Довольно тебе *бить баклуши*

стал *облачатся* в какой-то необыкновенный, ни с чем *не сообразный* костюм

сшитые из ситца с крупными цветами, какой употребляется в *мещанских* домах для занавесок и обшивки мебели

одна *панталона* сшита из коричневого ситца
хозяин надел еще ... и зеленые *башмаки*
засим наступили *потемки*

быстро, *во всю прыть* забегала вокруг хозяина

Чтоб ... ты ... из... дох... ла, *холера!*

пошел из *трактира* ... к куму

шел ... снег и красил в белое *мостовую* ... шапки *извозчиков*

И какая ты тощая! *Кожа да кости...*

заглянула в *переднюю*

растопырив крылья, ... шел... гусь

долбанул ее клювом

без имени нельзя, *брат*

она увидела *моченый* горох

на *перекладине* этого ... висел колокол

Иван Иванович, *пожалуйста!*

Иван Иванович вытянул шею ... и *шаркнул* лапкой

гусь должен был ... *становиться на дыбы*

бич, обручи

приподнимая то одну *озябшую* лапу, то другую

помесь таксы с дворняжкой

с выражение *алчности* на лице

пошел он к знакомому *переплетчику*

путешествие ... *утомило* ее, уши и лапы ее *озябли*

покушала у переплетчика немножко *клеястеру...*

в шубе *нараспашку*

чувствовала во всем теле приятную *истому*

у него есть стол, верстак ... *лохань*

умильно глядела на него

давал ей понюхать *табаку*

Караул! Пожар! Горим!

третиговала его, как надоедливого болтуна

налил в него из *рукомойника* воды

Осрамимся, провалимся!

странного дома, похожего на опрокинутый *супник*

подъезд ... был освещен *дюжиной* ярких фонарей

людей, которые *сновали* у подъезда

панталоны, которые застегиваются у самых подмышек

метаморфоза, случившаяся с хозяином

мельком оглядела мир, в который занесла ее судьба

как *волчок*, закружилась на одном месте

Тетка прыгнула через барьер, очутилась в *ложе*; чтобы попасть в следующий *ярус* ... и наконец попала в *галерку*

супротив человека, ты все равно, что плотник *супротив* столяра [2]

На начальном этапе студентам были предоставлены слова, вычлененные из контекста, к которым они должны были подобрать дефиниции: дать точное обозначение, подобрать синонимы, объяснить описательно, перевести, не пользуясь словарями.

Первый ряд представляли слова, достаточно употребительные в русском языке, но почти не применяемые казахскими студентами в их обычной русской речи:

озябший - объяснила треть студентов, среди неверных ответов: «дрожащий, уставший»; «может, это цвет»

помесь - большая часть поняла, среди неверных ответов: «поместье», «какое-то место» и даже «покаместь»

алчность - несколько студентов дали правильное объяснение и перевод (алчный - очень жадный), но большая часть не поняла, оставила это слово без объяснения и перевода

утомить - подавляющее большинство знают, даже привели название блюда «томленные щи», правда, не зная, почему щи так называются. Есть те, кто объяснил это слово, приведя сленговое значение: «утомил - ты меня достал»

истома - почему-то посчитали, что это существительное, образованное от слова «утомить»

нараспашку - часть знают точное значение: «окно, двери нараспашку», часть, понимая значение, употребили в речи неправильно; «одеть ребенка нараспашку», некоторые, сомневаясь, под вопросом, написали «земля нараспашку» (скорее всего вспахана), «вид распашонки»

умильно - «мило», «мило смотреть»

моченый - основная масса поняла, что слово связано с понятием «мочить», «мокрый», «промокшие ноги», «убитый бандитами»

третировать - ни один студент не дал правильный ответ. Среди неверных: «делить на три части», «наказывать за что-то», «дрессировать»

осрамиться - большинство знают сочетание «стыд и срам», два студента привели выражение «осрамиться на весь свет»

супник - все поняли, что это предмет, связанный с супом: или посуда, или вид супа

дюжина - все ответы неверные: «большой» (по виду дюжий), чаще пишут: не знаю

снова - чаще неверные ответы: «новый», «сделать снова»

метаморфоза - ответы неверные: «цветок», «миледи», «форма чего-то»

потемки - 90% ответили «темно», «темный», «темнота», есть немногочисленные ответы: «потомки», «от утомить»

мельком - в основном неверные ответы: «мелькать», «мелочь», «мелкие» (дети)

волчок - «волчонок», но впоследствии выяснилось, что все знают слово «юла»

неутомимый - «не уставший»

тощий - знают почти все, неправильные ответы: «тоскующий», «тащит что-то»

передняя - половина знает, неправильные ответы: «впереди идущий»

растопырить - знают четыре человека, неверные ответы: «пырнуть ножом», «прыткий» (т.е. знают разговорную лексику)

долбанул - в основном неверные ответы: «долбанутый - глупый», «употреблять наркотики»

недолюбливать - неправильные ответы: «не очень любить»

шаркать, шаркнуть - «издавать какой-то звук», «делать какое-то действие, «ударить

Позже, когда эти слова были даны в контексте, учащиеся смогли понять общий смысл синтаксической конструкции. Студенты сами пришли к мнению, что предложенная для анализа лексика объективно расширяет кругозор, увеличивает активный и пассивный запас русской лексики, помогает им в тех или иных ситуациях соблюсти речевые нормы и в конечном итоге поможет формированию языкового портрета полиязычной личности.

Было принято во внимание и наличие в тексте малоупотребительных, а то и вовсе неизвестных слов и лексических конструкций, относящихся к сфере историзмов и архаизмов, намеренное использование подобных слов для создания колорита и языкового портрета литературного героя. Именно в этих единицах заключены ядерные для данного этноса концепты, характеризующие состояние языка определенной исторической эпохи и являющиеся важной информацией исторической действительности. Умения и навыки оперирования этими словами в процессе продуцирования текста являются свидетельством владения говорящим русским языком в полном объеме.

Клейстер - «кисель», «каша», «клей»

рукомойник - значение этого слова хорошо знают студенты из сельских местностей, где этот предмет до сих пор используется в летнее время

лохань - от слова «лох»

трактир - часть студентов знают это слово, так как встречали его в названиях ресторанов, но чаще всего значение неизвестно

цилиндр - все студенты назвали геометрическую фигуру и автомобильный цилиндр

панталоны - «женские и детские брюки»

картуз - часть знает, что это головной убор, но как он конкретно выглядит студенты не знают

башимак - «детская обувь», «башлык»

мостовая - «мост» (маленький, большой), «дорога через мост»

извозчик - «тот, кто возит», «водитель, шофер»; знают выражение «городские извозчики»

- в смысле «отвечающие за транспортное сообщение в городе»

реверанс - знают девушки и юноши, занимающиеся хореографией, в числе неверных ответов: «карты» (по-видимому, преферанс), «ревю»

пожалуйте - или не знают, или то же самое, что «пожалуйста»

облачатся - «что-то связанное с облаками»

водворить - «водрузить», «поставить во двор»

После знакомства с этими лексическими единицами в тексте студенты признались, что даже в этом случае глаза «спотыкаются» об эти слова, и чтение замедляется, но согласились с мнением, что историзмы занимают особое место в общем лексиконе русского языка и обладают целым рядом специфических семантических и стилистических особенностей, изучение которых является одним из условий познания культуры страны изучаемого языка.

Огромную роль играет способность студентов осуществлять межкультурную коммуникацию, базирующуюся на знаниях лексических конструкций с национально-культурным компонентом семантики и умениях адекватного их понимания и применения в ситуациях межкультурного общения. Реалии фразеологического уровня в зависимости от их функционально-стилистической окраски и сферы речевого употребления можно разделить на разговорные, характерные для обиходно-бытовой речи, и книжные, свойственные литературной речи.

В тексте «Каштанки» и в речи автора, и в речи героев рассказа встречаются искаженные устойчивые выражения, поскольку они характеризуют речь простого столяра, и библейские афоризмы, и обычные фразеологизмы:

был пьян, как сапожник

вытянулся во фрунт

всей пятерней сделал под козырек

мы с дядюшкой попляшем камаринского

будто он презирает и ставит ни в грош свое искусство

жизнь потекла как по маслу

довольно тебе бить баклуши

быстро, во всю прыть забежала вокруг хозяина

и какая ты тощая! Кожа да кости

во гресех мя матери во утробе моей

как помрем - в геене огненной гореть будем

в бездне греховной валяются во утробе моей

Из всего этого списка студенты адекватно восприняли только выражения «*был пьян, как сапожник*», «*жизнь потекла как по маслу*», «*кожа да кости*», но знание и понимание подобных фраз позволяют составить вербальный портрет героев произведения и соответствующим образом оценить стилевые особенности текста.

В число параметров межкультурного общения, важных для продуцирования речевой деятельности, входят также фоновые знания, связанные со словами-обращениями, которые тоже могут быть социально маркированы. С точки зрения обсуждаемой темы не последнюю роль в тексте играют речевые формулы обращения к человеку или животному, имеющие стилистическую окраску принадлежности к простонародной речи: «*Тятька*», - крикнул детский голос; *псина*, ты откуда? пошла вон, *треклятая*; ах ты, старая *каналья*; чтоб ... ты... из...дох...ла, *холера*! без имени нельзя, *брат*.

Анализ подобных формул дает студентам осознание того, что они тоже являются индивидуальными маркерами языка.

Источником ценностно-значимой информации являются встречающиеся в рассказе слова-профессионализмы, детерминирующие образы хозяев Каштанки. Эти слова отражают общественные отношения и сословные границы. Характеризуют различные стороны бытовой и профессиональной жизни столяра и актера: верстак, рубанки, стамески, долото, стружки с одной

стороны, а с другой - обручи, ярус, ложе, галерка, бич. Все эти слова в основном знакомы студентам, поскольку являются заимствованиями в казахском языке.

Анализ допущенных студентами ошибок приводит к мысли, что наличие лакун в тексте является источником неполного его понимания, затрудняет процесс формирования речи на изучаемом языке. В целом ряде случаев безэквивалентное слово студенты в письменной и устной речи заменяют другим, обозначающим принципиально различное явление или предмет, или опускают его в речи, что делает её логически неверной. Четкость и логичность изложения нарушаются и потому, что из-за незнания слова студенты переводят его описательно. Допускаются часто ошибки в порядке слов, согласовании, орфографии. Совершенно очевидно, что в случае непонимания или неверного восприятия смысла слова возможны значительные потери информации.

Эксперимент доказал, что точное восприятие этнографических лакун возможно только тогда, когда обучаемым знакомы экстралингвистические факторы, влияющие на слово.

Литература

Назарбаев Н.А. Стратегия трансформации общества и возрождения евразийской цивилизации. М.: Экономика, 2000. 514 с.

Чехов А.П. Избранные сочинения. Рассказы и повести 1867-1903 гг Т. 2. Алма-Ата: Жазушы, 1983. 368 с.

© А.Н.Карташѣва, С.К.Кенжегалиева, 2018

HEYDƏR ƏLİYEVİN SİYASİ-DİPLOMATİK FƏALİYYƏTİNDƏ TÜRK DÜNYASI MƏSƏLƏLƏRİNİN SOVET DÖVRÜ

*Kazımbəyli İbrahim Feyzulla**

Annotasiya

Türk dünyasının müxtəlif tarixi dövrlərində böyük sərkərdələri, hökmdarları, siyasət və dövlət adamları olmuşdur. XX yüzilin başlanğıcında Türk dünyasının yetirdiyi böyük öndər Mustafa Kamal Atatürk tarixi-siyasi səhnəyə çıxmış, XX yüzilin 70-ci illərindən isə ulu öndər Heydər Əliyev siyasi səhnədə görünməyə başlayır. Hər iki dövlət xadimi ümumtürk dünyasının tarixində əvəzsiz iz buraxmışdır.

Azərbaycanda ikinci dəfə siyasi hakimiyyətə gələn Heydər Əliyev istər Azərbaycan-Türkiyə, istərsə də türkdilli dövlətlər arasında münasibətlərin yeni və əsas mərhələsini başlatdı. Heydər Əliyevin düşünülmüş, balanslaşdırılmış, uzaqgörən siyasəti gənc, yenicə müstəqilliyini qazanmış ölkəyə çox vacib olan siyasi sabitlik, atəşkəs gətirdi. Məhz bundan sonra Azərbaycan dövlətinin ayrı-ayrı dövlətlər kimi Türk dilli dövlətlərlə də hərtərəfli diplomatik, sosial-iqtisadi, mədəni və s. əlaqələri qurulmağa başladı.

Açar sözlər:siyasi, diplomatik, türk dünyası, fəaliyyət, əlaqələr, məsələ

THE ISSUES OF TURKISH WORLD IN HAYDAR ALIEV'S POLITICAL AND DIPLOMATIC ACTIVITY AT THE SOVIET PERIOD

Abstract

Turkic world has had great conquerors, rulers, political leaders and public figures in different historical periods. In the beginning of the 20th century political leader, grown by Turkic world, Mustafa Kamal Atatürk came out into historical and political arena. And since 1970s of 20th century great political leader, Haydar Aliyev started being seen in the political arena. Both of public figures left essential mark in the history of all Turkic world.

Since Haydar Aliyev came to the power for the second time in Azerbaijan, new and great stage of relationships were established not only between Azerbaijan and Turkey but also all the countries speaking Turkish language. Haydar Aliyev's rational, balanced and far-sighted policy brought stability and cease-fire to the country, newly gained its independence. Just after that, as with many other separate states, Azerbaijan started making comprehensive diplomatic, social-economic, cultural etc. relationships with the countries speaking Turkish language.

Key words: Political, diplomatic, Turkish world, activity, relations, issue

Dünya dövlətlərinin tarixi təcrübəsi göstərir ki, hər bir xalqın durumu və gələcəyi əhəmiyyətli dərəcədə onun malik olduğu imkanları, zamanın tələblərini düzgün qiymətləndirməyi bacaran uzaqgörən, müstəqil dövlətçilik konsepsiyasını formalaşdıran və reallaşdıran liderlərin adı ilə bağlıdır.

Türk dünyasının XX yüzildə yetişmiş görkəmli dövlət adamlarından biri də Heydər Əliyevdir. XX yüzilin əvvəllərində Türk dünyası coğrafiyasında böyük öndər Mustafa Kamal Atatürk siyasi səhnəyə çıxdı və qüdrətli yeni bir Türkiyə siyasi modelinin əsaslarını yaratdı. Bu tarixi şəxsiyyət və seçilən zəka sahibi, qətiyyətli uzaqgörən bir tarixi şəxsiyyət missiyasını çiyinlərində şərəflə daşıya bildi. Böyük güclərin Osmanlı torpaqlarını bölüşdürmək parçalamaq yerində yeni dövlətlər yaratmaq siyasəti Atatürkün gərgin mücadilə hərəkəti nəticəsində baş tutmadı. Məhz belə bir ağır məsuliyyətli işin XX yüzilin sonlarında daşıyıcısı ümummilli lider Heydər Əliyev oldu. Heydər Əliyevi başqa tarixi şəxsiyyətlərdən fərqləndirən əsas xarakterik xüsusiyyətlər onun fenomen bir zəkaya hadisələri əvvəlcədən görə bilmək və analitik təhlil süzgəcindən keçirmək yüksək təşkilatçılıq bacarığına sahib olmaq kimi böyük üstünlükləri var idi. Ümummilli lider Heydər Əliyevin siyasi-ideoloji fəaliyyəti yalnız Azərbaycanla məhdudlaşmayıb, onun hüduqlarından kənarda, bütövlükdə türk dünyasında dərin iz buraxmışdır. Bu fəaliyyət, bu sahədə gördüyü işlər az bir zamanda onu türk dünyasının həmrəyliyinin bütün sahələrdə intensiv əməkdaşlığının tarixi əhəmiyyətini dərinədən dərk edir və qürurla deyirdi: "Mən

* Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı şəhəri, Azərbaycan

bu gün, həqiqətən qeyd etmək istəyirəm ki, bizim xalqımız əsrlər boyu bir-birinə yaxın dost olmuşlar. Biz bir kökdənlik, biz bir dilli xalqlarıq. Bizim milli ənənələrimiz, bir-birinə bənzərdir, oxşardır. Ona görə də bunlar hamısı-xalqlarımız hələ biz müstəqil olmadığımız vaxtda ayrı-ayrı dövlətlərin əsarəti altında yaşadığımız vaxtda da, bir-birimizdən ayrılmayıb, bir-birimizə bağlanıb bir-birimizlə daha sıx əlaqə saxlamışıq. İndi isə xalqlarımız öz müstəqilliyini əldə edəndən sonra müstəqil dövlət kimi dünyada tanınandan sonra, biz tarixi ənənələr əsasında həmin fundamental əsaslar üzərində bundan sonra da irəliyə getməliyik inkişaf etməliyik. Dünya şöhrəti qazanmış böyük tarixi şəxsiyyətin türk dünyasının birləşməsi və möhkəmlənməsi yolunda gördüyü işlər, irəli sürdüyü ideyalar, söylədiyi olduqca mükəmməl elmi-nəzəri mülahizələr reallıqlara əsaslanmaqla böyük təcrübəvi və tarixi əhəmiyyətə malikdir. Onlar türk dünyasının birləşməsində regionun nüfuzlu bir ictimai-siyasi qüvvəsinə çevrilməsində əhəmiyyətli rol oynadı.

Heydər Əliyev hakimiyyətinin birinci mərhələsində də türk-müsəlman dünyası istiqamətində müxtəlif səviyyələrdə iş aparırdı. Ulu öndərin fəaliyyəti və siyasi-ideoloji baxışlarında Türkiyə və türk dünyası ilə əlaqələrin qurulub inkişaf etdirilməsi xüsusi yer tuturdu.

Heydər Əliyev SSRİ ilə Türkiyə arasında dostluq münasibətlərinin yaranmasına çalışırdı. Bu fəaliyyət nəticəsində Sovet rəhbərliyinin türk dünyasına SSRİ-nin türk xalqlarına normal münasibəti yaranmışdı.

Heydər Əliyev uzaqgörənliklə sanki hadisələrin sonrakı gedişini, tarixi proseslərin hansı məcrada davam edəcəyini böyük siyasi ustalıqla izləyə bilirdi. XX yüzilin 80-ci illərinin əvvəllərində ulu öndər Heydər Əliyev öz şəxsiyyəti ilə türkçülük düşüncəsini, türkçülük faktını SSRİ kimi nəhəng imperiyanın əhali zirvəsinə qədər gətirib çıxarmışdı. Təsədüfi deyil ki, SSRİ rəhbərlərindən biri Moskvada olan fəaliyyətini demək olar ki, bütün dünya bir təqdimatla tanıyırdı: “Kremlində ucalan türk bayrağı” (1, 247).

“Biz bir millət, iki dövlətlik” deyimini də məhz ulu öndər Heydər Əliyevə məxsusdur. Bu məşhur deyim Azərbaycan-Türkiyə münasibətlərinin bütün dövrləri üçün öz aktuallığını həmişə saxlayacaq. İki qardaş ölkə arasında münasibətlərin məğzini bu qədər müfəssəl və bitkin bəyan edən ikinci bir ifadə tapmaq həqiqətən də çətindir. Heydər Əliyev Türkiyə-Azərbaycan əlaqələrinin tarixi köklərini, sosial-iqtisadi, mədəni əlaqələrin dünəni və bugünü haqqında müfəssəl məlumatla malik olması, bu ölkənin (Türkiyə - red. İ.Kazımbəyli) Azərbaycan dövlətinin, xalqının yaşamında nə kimi rol oynadığını və bundan sonra da oynayacağını çox dərinlən və mükəmməl bildiyindən irəli gəlirdi.

Heydər Əliyevin Türkiyəyə, bu ölkədə gedən ictimai-siyasi proseslərə diqqəti heç də Azərbaycanın müstəqilliyə qovuşduğu, Sovetlər Birliyinin dağıldığı dövrdən başlamır. O, özü bunu Azərbaycan Respublikasının prezidenti kimi Türkiyəyə ilk səfəri zamanı, Türkiyə Böyük Millət Məclisindəki çıxışında belə ifadə etmişdir: “Hələ gənclik illərində mən kitablarda, qəzetlərdə Türkiyə haqqında, türk xalqı haqqında oxuyanda daim Türkiyənin həsrətini çəkmiş, onun ictimai-siyasi həyatına böyük diqqət yetirmiş, Böyük Millət Məclisinin işi, onun qəbul etdiyi qərarlar haqqında xəbərləri diqqətlə izləmişəm” (2, 415). Fikrimizin əvvəlində də göstərdik ki, Heydər Əliyevin Sovet dövrü fəaliyyəti də göstərir ki, o təkcə Azərbaycan üçün yox, eləcə də Türkiyə və bütövlükdə türk-müsəlman dünyası üçün önəmli bir siyasi xadim olmuşdur. Sovet Totalitar idarə sisteminin mövcud olduğu bir dövrdə Heydər Əliyev çox böyük cəsarətlə imperiya tərəfindən daim ədalətsizliklərə məruz qalan, ikili standartlardan əziyyət çəkən, dövlət rəhbərlərinin biganəlikləri ilə üzləşən türkdilli müsəlman respublikaların xalqlarının hüquqlarını müdafiə etmiş və bir çox mühüm məsələlərdə öz mövqeyini ortaya qoymaqdan çəkinməmişdir. Heydər Əliyevin Bolqarıstanda yaşayan etnik türklərə qarşı yeridilən ayrı seçkilik məsələsində Mərkəzin (Kremlin – red. İ.Kazımbəyli) münasibətinə kəskin etirazı bu mövqeyi göstərən faktlardır (2, 415).

O zaman Bolqarıstandakı vəziyyətdən narahat olan Türkiyə hökuməti Sov.İKP MK siyasi bürosuna məktub yazıb, hadisələrin qarşısını almaq üçün rəsmi Moskvanın öz imkanlarından istifadə etməsini xahiş etmişdi. Baş Katib Mixail Qorbaçov məsələnin müzakirəsindən boyun qaçıрмаğa çalışaraq bunun Bolqarıstanın daxili işi olduğunu göstərirdi. Məhz bu məsələdə Heydər Əliyev həmişə olduğu kimi böyük cəsarət nümayiş etdirərək Qorbaçovun fikirləri ilə razılaşmayıb, kəskin etirazını bildirir: “Macarıstan və Çexoslovakiyada baş verən hadisələri biz onların daxili işi hesab etmədik. Bolqarıstan türklərinə qarşı zorakılıqdan söhbət edəndə isə bunu onların daxili işi hesab edirik. Bugün ikili standartlar bizə yaraşmaz” (3, 93). O vaxt Siyasi Büro Heydər Əliyevin bu qəzəbli etirazını ölü bir sükutla qarşıladı, ama unutmadı.

Heydər Əliyev, nə qədər beynəlmiləli olur-olsun, Sovet rəhbərliyinin türk xalqlarının taleyinə biganəliyi ilə onların kadr məsələlərinə yanaşma tərziylə razılaşa bilmirdi. Beynəlmiləliyi şüar edib

millətçilik nümayiş etdirən dövlət başçısının qəbul etdiyi qərarlarla heç cür barışa bilmir və bunu çəkinmədən bildirirdi.

Türk xalqlarının bütövlükdə taleyinə heç bir zaman biganə qala bilməyən böyük türk oğlu Heydər Əliyev Qazaxıstan Respublikası Partiya komitəsinin MK-na birinci katib təyinatında olan məsələdə də hətta kənarda qalmamış öz cəsarətini çox böyük ustalıqla ortaya qoymuşdur. Heydər Əliyev hadisələrin gələcək inkişafını görürmüş kimi qəti şəkildə M.Qarboçova demişdi: “Kunayev yaşlı olsa da işin öhdəsindən gəlir yox əgər onu dəyişmək lazımdırsa yerinə Kolbini (milliyyət rus - red. İ.Kazımbəyli) yox qazax məsələni Nazirlər Şurasının sədri cavan və enerjili Nursultan Nazarbayevi təyin etmək gərəkdir. Əks halda bu təyinat Qazaxıstanda milli zəmində böyük narazılıq doğuracaq. Zaman H.Əliyevin haqlı olduğunu təsdiqlədi.

Heydər Əliyev Azərbaycanda ikinci dəfə siyasi hakimiyyətə gələndə onun Türkiyə və bütövlükdə türk dünyası ilə əlaqələri türk birliyinin təşəkkülü və möhkəmlənməsi uğrunda sistemli fəaliyyəti genişlənməyə başladı. Heydər Əliyevin çox yaxın dostu Türkiyənin 9-cu prezidenti böyük dövlət xadimi Süleyman Dəmrəl məhz bu xidmətləri nəzərə alaraq demişdir: “Mənim tanıdığım Heydər Əliyev nə qədər Azərbaycan vətənpərvəridirsə bir o qədər də türk vətənpərvəridir. Heydər Əliyev təkcə Azərbaycanın deyil bütün türk dünyasının yetişdirilmiş olduğu məşhur dövlət xadimlərindən biridir (2, 417). Süleyman Dəmrəl sözün həqiqi mənasında Heydər Əliyev haqqında yetərinə söz deməyə haqqı çatan böyük dövlət adamlarından biridir. Azərbaycan-Türkiyə münasibətlərinin “bir millət iki dövlət” səviyyəsində qurulmasında Heydər Əliyev qədər xidmətləri var. Heydər Əliyev bu məqsədlərin həyata keçirilməsində Türkiyə Cümhuriyyətinin rolunu həmişə yüksək qiymətləndirmişdir. Heydər Əliyev dövlətçilik fəaliyyətində türk dünyasının böyük öndəri Atatürkün dövlət quruculuğu təcrübəsinə həmişə böyük əhəmiyyət vermiş, onun irsinin öyrənilməsinə və təbliğini vacib hesab etmişdir. Heydər Əliyev dəfələrlə qeyd etmişdir ki, Atatürk yalnız progressiv ideyalar irəli sürməklə kifayətlənmiş, bu ideyaları həyata keçirmiş, qurmuş olduğu dövləti möhkəmləndirmək üçün tarixi stimullar müəyyən etmiş, zəngin ideya qaynaqları aşkara çıxarmışdır. Ulu öndər qeyd etmişdir ki, Türkiyə Cümhuriyyəti Mustafa Kamal Atatürkün yalnız siyasi fəaliyyəti nəticəsində deyil, həm də qəhrəmanlığı nəticəsində yaranmışdır.

Heydər Əliyevin hakimiyyətinin birinci mərhələsində Azərbaycanı SSRİ-də türkologiya sahəsində ən qabaqcıl mərkəzə çevirməyə nail olmuşdu. Bu məqsədlə o, Azərbaycanda türkologiya sahəsində dərin tədqiqatların aparılmasına şərait yaradır, müvafiq elmi strukturlar qurur, həmin sahədə çalışan alimlərə xüsusi paygı göstərir, onların arasında sıx vəhdət yarırdı. SSRİ EA və Azərbaycan EA-nın birgə nəşri olan “Sovet türkologiyası” jurnalı 1970-ci ildən etibarən Azərbaycanda nəşr olunmağa başladı (5, 497).

H.Əliyevin fəaliyyətində Məshəti (Axıska) türklərinə qayğı başlıca yerlərdən birini tuturdu. İkinci dünya müharibəsində dogma torpaqlarından deportasiya edilən, min bir fəlakətlərə düşən Məshəti türklərinin bir qismi Stalinizm dövrü başa çatdıqdan sonra Gürcüstana deyil, Azərbaycana pənah gətirmişdilər. H.Əliyev Azərbaycanda yaşayan Məshəti türklərinin problemlərinin həllini daim diqqətdə saxlayır, onları demək olar ki, bütün qayğı ilə əhatə edirdi. Yenicə hakimiyyətə gələn böyük türk oğlu Azərbaycan KP MK bürosunun 1969-cu il 12 avqust tarixli iclasında respublikanın bəzi rayonlarında yaşayan Məshəti türklərindən və ingiloylardan 86 nəfərin müstəsna hal kimi ali məktəblərə qəbul edilməsi haqqında qərar qəbul etdirmişdir. (6.v.B.) Bu çox cəsarətli bir türkçünün ata biləcəyi addım ola bilərdi. Bu şəxslər Azərbaycanın müxtəlif yerlərindən ölkədə 10 ali məktəbə daxil edilmişdilər (7, 113).

Heydər Əliyev özünün düşünülmüş müdrik siyasəti və yorulmaz fəaliyyəti ilə Türkiyəyə, türk və müsəlman dünyasına daha geniş baxaraq onları vəhdətdə görürdü. Müsəlman Şərqi problemlərinin mahir bilicisi hesab edilən H.Əliyev bu məsələdə özünün mükəmməl nəzəri biliyi və praktik fəaliyyəti ilə digər Sovet türk və müsəlman respublikalarının rəhbərlərini xeyli geridə qoymuşdu.

Xüsusən İran inqilabı və Əfqanıstana Sovet müdaxiləsindən sonra iki sistem ölkələri arasında münasibətlər kəskinləşdikdə H.Əliyev türk və müsəlman respublikalarının dünyanın müsəlman xalqları üçün nümunə rolunu oynaması zəruriliyinə dair öz baxışlar sistemini ortaya qoyaraq Sovet rəhbərliyini inandırma bilmədi.

Bu məqsədləri həyata keçirmək üçün H.Əliyev SSRİ-nin türk və müsəlman xalqları arasında mədəni əlaqələrin gücləndirilməsinə təşəbbüs edirdi. Azərbaycan MK bürosunun 1978-ci il 25 mart tarixli iclasında Özbəkistanda Azərbaycan mədəniyyəti günlərinin keçirilməsi və Azərbaycanda cavab tədbirlərinin təşkil olunması barədə qərar qəbul edildi (8, 8.).

H.Əliyev Azərbaycanın təkcə Türküstanda yerləşən türk respublikaları deyil, eyni zamanda ölkənin muxtar türk, müsəlman respublika və vilayətləri arasında dostluq, qardaşlıq, əməkdaşlıq münasibətlərinin inkişaf etdirilməsi istiqamətində də çalışırdı. 1970-80-ci illərdə Azərbaycanın Tatarıstan və Başqırıtstanla sıx əlaqələr saxlanılır, rəhbərləri görüşür, çox şaxəli əməkdaşlıq aparılırdı. Həmçinin görkəmli dövlət xadiminin fəaliyyətində İraq türkmənlərinə münasibət əsas yerlərdən birini tuturdu. O, mövcud sistemin şərtləri, dövlətin ümumi siyasəti və ideologiyanın tələbləri altında İraq türkmənləri ilə əlaqələrin qurulması və inkişafına müstəsna diqqət yetirirdi. Heç şübhəsiz, bu dövrdə Sovet dövləti İraq türkmənlərini Qərb dövlətlərinin təsirindən qurtarıb özünə tərəf çəkməyə başladı. Bu işdə də ulu öndərin xidmətləri əvəzsizdir.

H.Əliyevin aydın mövqeyi və Türkiyə ilə münasibətləri yaxşılaşdırmaq istiqamətindəki ardıcıl fəaliyyəti Azərbaycanın bədxahlarını ciddi narahat edirdi. Erməni dairələri onun qatı pantürkçü, turançı, türkçü olması haqqında Moskvaya ardı-arası kəsilmədən şikayət məktubları yazır, hətta azərbaycanlıların adından da teleqramlar vururdular (5, 544).

Onlar(ermənilər-red.İ.Kazımbəyli) H.Əliyevi Kremlidə oturan türk paşası adlandırırdılar.Moskvada işləyərkən onun əleyhinə ən çox yazan erməni ziyahıları idi.Erməni akademik Suran Eyvazyan 1987-ci ilin mart ayında M.S.Qarboçova məktub yazaraq H.Əliyevi 1962-1982-ci illərdə pantürkizm siyasəti yeritməkdə ittiham etmiş, cinayət məsulliyətinə cəlb olunaraq müttəhimlər kürsüsündə oturulmasını tələb etmişdi (5, 544).

Antitürk və antiazərbaycan fəaliyyətini genişləndirən Daşnaqsütyun partiyası da başlıca zərbəni H.Əliyevə qarşı yönəlmişdi.Bu kampaniyada müxtəlif iyrənc üsullardan istifadə edilirdi.Heç şübhəsiz onun Sov.İKP MK siyasi bürosundan uzaqlaşdırılmasında erməni millətçilərinin, məktublarının, böhtanlarının,təzyiqlərinin,Qarboçovun ermənipərəst və antitürk mövqeyinin rolu böyük olmuşdu.Heydər Əliyev ona qarşı birləşmiş çoxsaylı qüvvələrə qarşı tək mübarizə aparırdı.Təkbaşına bu qədər məkrli səlahiyyət sahibi olan adamlara qarşı mübarizəyə hər adam tab gətirməzdi.Buna yalnız Heydər Əliyev kimi möhkəm iradəli bir şəxsiyyət öz dərin zəkası ilə tab gətirə bilərdi.

Heydər Əliyevə qarşı minbir hiylədən və tələdən istifadə edən Mixail Qarboçov sonralar məcbur oldu ki, bu böyük siyasətçinin nəhəngliyini etiraf etsin.”Əliyev heç şübhəsiz, böyük siyasətçidir ağıllı, iradəli, ehtiyatlıdır.Heydər Əliyev qabiliyyətli ,bacarıqlı insandır. O, SSRİ Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini kimi hökuməti də real surətdə tam gücü ilə işlədə bilirdi.Siyasi Büronun fəal üzvü və son dərəcə ciddi rəhbər idi.

Beləliklə bu fəaliyyətin və xronoloji dövrün çox geniş olmasını nəzərə alaraq bəzi ümumiləşdirmələr aparmaqla kifayətlənmək olar.

-Onun türk dünyası nəminə fəaliyyəti “türk” ,“türkçülük” ifadələri işlədilmədən mövcud şəraitə uyğun çoxşaxəli iş aparılması;

-Azərbaycanda türkologiya sahəsində elmi araşdırmaların aparılmasına və türkoloqların xüsusi qayğı ilə əhatə olunması;

-Xalqa doğru gedir milli mədəniyyətin və tarixi sərvətlərin qorunması və inkişafında müstəsna rol oynayır;

-türk tarixi yazılı abidəsinin qorunub saxlanılmasına tərcümə edilməsində və xalq içərisində yayılmasına xüsusi diqqət yetirirdi;

-türk-müsəlman xalqları arasında müstəsna vəhdət yaradılması;

-İraq türkmənləri ilə əlaqələrin qurulması və genişləndirilməsi üçün mərkəzə öz fikirlərini cəsarətlə açıqlaması və s.

Ədəbiyyat

Cəfərov N. Azərbaycanşünaslığın əsasları. Bakı, Pedaqogika, 2005, 256 s.

Andriyanov V., Mirələmov H. Heydər Əliyev - Görkəmli adamların həyatı Bakı, 2008, 559 s.

Əliyev H. Müstəqilliyimiz əbədidir: çıxışlar, nitqlər, bəyanat, müsahibə və məktublar toplusu. 13-cü cild, Bakı, 1993-2005 (azərbaycanca).

Sovet İttifaqı Kommunist Partiyasının Ümumittifaq XIX konfransı. Stenoqrafik hesabat. 2-ci cild 1998. Qasım M. HEYDƏR ƏLİYEV – İstiqlala gedən yol (1969-1987-ci illər). Bakı, 2006. 608 s.

ARSPİHDA, fond.1, siy.56, iş 49, prot.№107,v.13.

ARSPİHDA, fond.1, siy.56, iş 49, prot.№107, v.113

ARSPİHDA, fond.1, siy. 65, iş 64, prot.№71,v.8.

Xalq qəzeti, 14 may 2014-cü il

© İ. F.Kazımbəyli, 2018

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCANÇLIQ

*Sevinc Beydulla qızı Kazımova**

Annotasiya

Heydər Əliyev fenomenal bir şəxsiyyət kimi xalqımızı təmsil etməklə yanaşı, həm də öz uzaqgörənliyi sayəsində baş verən hadisələrin istiqamətini düzgün məcraya yönəltmək bacarığına da malik idi. Ulu öndər siyasi fəaliyyətinin bütün mərhələlərində vətənə, xalqa, torpağa sonsuz məhəbbət hissi ilə, qurub-yaratmaq arzusu ilə yaşamış, milli ideallara bağlı olmuşdur. O, doğma Azərbaycanı dünyanın ən qabaqcıl ölkəsi, xalqımızı isə ən xoşbəxt bir xalq kimi görmək istəyi ilə yaşayırdı. Elə bunun nəticəsidir ki, respublikamızda iqtisadiyyat, təhsil, səhiyyə, mədəniyyət kimi önəmli sahələr dünya standartlarına cavab verə biləcək dərəcədə inkişaf etmişdir.

İki dəfə xilaskarlıq missiyasını üzərinə götürən Heydər Əliyev xalqımızın tarixi-mədəni, ədəbi irsini qoruyub saxlamaqla bərabər, müasir cəmiyyətin yaradıcısı olmuşdur. İndi Azərbaycan müstəqil, demokratik, müasir bir ölkə kimi dünya arenasında öz sözünü deməyə qadirdir.

Açar sözlər : siyasət, inkişaf, müasirlik

Heydar Aliyev and modernity

Abstract

Heydar Aliyev, as a phenomenal person represented our nation, and thanks to his farsightedness he could convert course of happened events to the right direction. Great leader lived with a sense of endless love to his country, his nation and motherland, with the desire to build and create and was linked to the national ideals in all stages of his political activity. He lived with the desire to see native Azerbaijan as a leading country and our people as the happiest nation. As a result of it, in our republic the important areas as economy, education, medicine, culture have been developed to meet international standards.

Heydar Aliyev who was taken a rescue mission twice preserved historical, cultural and literary heritage and was the founder of the modern society. Nowadays Azerbaijan as an independent, democratic and modern country is able to speak up in the world stage.

Key words : policy, development, modernity

Qocaman Şərqi Azərbaycansız təsəvvür etmək qeyri-mümkündür. Bu diyar özünün qədim, ulu tarixi, zəngin sərvəti, qüdrətli şəxsiyyətləri, dünya mədəniyyətinin qızıl fonduna bəxş etdiyi yaradıcı insanları ilə bəşər tarixində əbədi yerlərdən birini tutur. Heydər Əliyevin ömür yolu millətin, bütünlükdə Azərbaycanın taleyi, səadət və xoşbəxtliyi üçün qüdrətli zəmanət olub, vətənin hər bir guşəsinə işıq saçdı. Biz onun keçdiyi həyat yolunu ötrəi də olsa nəzərimizdə canlandırsaq bir neçə komponentlər üzrə tam bütöv, ecazkar portretini canlı və müəzzəm şəkildə gözlərimiz önünə gətirə bilərik. Bu nadir şəxsiyyətin işi, əməli, dünyagörüşü heç vaxt konyukturaya hakim sosial-siyasi axarı, çeşidli ideya streotipləri, lokal, yaxud qlobal vəzifə səlahiyyəti çərçivələri daxilində də bir sabit məsləkə-mahiyyətdə, alt qatla həmişə əbədi milli-mənəvi ideala, Azərbaycanın dövlətçilik tarixində suverenliyi, müstəqilliyi təmin edən dəyərlərə sadıq qalmağa yollar tapa bilər. “M.F.Axundovun əlifba təlimi, M.Ə.Sabirin vətən, millət məfkurəsi, Ə.Hüseynzadənin, H.Cavidin dildə, düşüncədə inteqrasiya ideyaları hamısı hələ həmin illərdən Heydər Əliyevin fəaliyyətində perspektiv və strateji dövlət siyasətinə, dövlətçilikdə strateji proqramın tərkib hissəsinə, elm və fəlsəfədən əməli siyasət müstəvisinə keçir” [Qarayev, 2002, 629]. 1981-ci ildə “Literaturnaya qazeta” da H.Əliyevin çap etdirdiyi “Qoy ədalət zəfər çalsın...” adlı yazısı klassiklərə, onların yaradıcılığına, ənənə və novatorluğa, nəsilər arasındakı rabitəyə, ədəbi vərəsəliyə düzgün münasibətin ən bariz ifadəsi kimi səslənir. O özünün böyük əcdadı, əsərlərini sevə-sevə oxuduğu, əsərlərinin geniş, dünya miqyasında təbliğinə diqqəti bir anda zəiflətmədiyi dahi Nizaminin humanist ideyalarına arxalanaraq, tez-tez ona istinad edərək bu günün bir çox problemini çox böyük məharət və ustalıqla aydınlaşdırmağa müvəffəq olur. Demək olar ki, yazıçıların bütün qurultaylarında çox səbirlə, təmkinlə iştirak edən bu sənət dostu hər zaman ədəbiyyatla nəfəs almış, Nizamilər, Xaqanilər, Nəsimilər, Füzulilər, Vəqiflər, Sabirlər, Şəhriyarlar və neçə-neçə başqaları onun sevimli

* Fil.f.d., dosenti, Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

müəllifləri olmuş, onların qədr-qiyəmətinə bilmişdir. O, yazmışdır ki, klassik Azərbaycan ədəbiyyatı öz inkişafında insana böyük məhəbbətlə dolu olan ecazkar, fəlsəfi lirikanın, orta əsrlərin ictimai və əənəvi buxovları əleyhinə çevrilmiş üsyankar, azad fikirli şeirinin parlaq yollarından keçmişdir” [Əliyev, 1999, 79].

Heydər Əliyev böyük ustad şairimiz Şəhriyar haqqında da yığcam, lakonik söz söyləmişdir: “Şəhriyar poeziyası dövrün ictimai-siyasi, fəlsəfi və ədəbi görüşlərinin əksidir. O böyük sənətkar, klassik-romantik poeziyanın mütərəqqi əənələri ilə bədii ünsiyyətini qoruyaraq, dövrünün novator sənətkarı kimi çağdaş şeirin inkişafında müstəsna rol oynayan yeni ədəbi məktəbin yaranmasına nail olmuşdur” [Əliyev, 1999, 462].

Doğrudan da, hər hansı elmin müəyyən sahəsinin qədərincə böyük bilicisi, professional mütəxəssisi olmaq mümkündür. Lakin insanın, həm də yaradıcı insanın bütün zehni idraki qabiliyyətinin hər birində bu qədər müvəffəq olmaq müskül məsələdir. Halbuki H.Əliyev bu sahələrin hər birində alternativsizdir, analoqu yoxdur. O, həmin sahələrin hər birini son dərəcə məharətlə, harmonik və sintetik şəkildə birləşdirməyi bacarırdı. Yaxud ümumi problematik, konseptual problemləri cəsarətlə qaldıraraq həll etmişdir: “Biz Nizaminin, Xaqaninin, Füzulinin, adlarını böyük iftixar hissi ilə çəkirik və onların əsərlərini oxuyaraq xalqımızın nə qədər dahi və müdrik və istedadlı olduğunu bir daha dərk edirik. Eyni zamanda bunlarla fəxr edirik, öyünürük. Öyünməyə də haqqımız var. Çünki bu böyük insanlar nəinki xalqımızı, bütün bəşəriyyəti, bəşər tarixini zənginləşdirən əsərlər yazmışlar” [Əliyev, 1999, 413].

H.Əliyev ədəbi tənqid haqqında da, mövzu, xarakter məsələləri barədə də orijinal mülahizələr yürütmüşdür: “Ədəbi prosesin inkişafında tənqidin rolu böyükdür... Ən əvvəl tənqidçilərimizin və ədəbiyyatşünaslarımızın məqalə və kitablarının ideya və bədii səviyyəsi dönmədən yüksəldilməlidir. Axı, bədii əsərin və ya ədəbi hadisənin yalnız səriştəli, prinsipial, obyektiv və xeyirxah təhlili müəllifə və oxucuya fayda verə bilər. Axı, tənqidin məqsədi yazıçıya, onun sənətkarlığının artmasına kömək etməkdir. Tənqid ədəbiyyatın mənafeyindən asılı olmayaraq, yazıçıların özlərinin mənafeyinə xidmət etməlidir” [Əliyev, 1999, 88].

Buradan aydın olur ki, Heydər Əliyev, sözün həqiqi mənasında bir ədəbiyyat tənqidçisi kimi də diqqətimizi çəkir və onun təhlilləri, gəlidiyi nəticələr doğru, düzgün, elmi cəhətdən əsaslandırılmış olmaqla, həm də indi bizim günlər üçün də çox aktualdır və gələcəkdə də həmin müasirliyini və əhəmiyyətini saxlayacaqdır. H.Əliyev bir çox hallarda bədii təfəkkür məhsulunu siyasi-ictimai şüurla, ideologiya ilə bağlamışdır. Böyük ədiblərin bədii irsini bu sahədə etibarlı təməl kimi qiymətləndirmişdir. Məsələn, o, böyük demokrat C.Məmmədquluzadənin 125 illiyinə həsr olunmuş yubiley gecəsindəki nitqində deyirdi: “C.Məmmədquluzadəyə sadəcə bir ədəbiyyatçı kimi, publisist kimi yox, eyni zamanda böyük ictimai xadim kimi, böyük siyasətçi kimi yanaşmalıyıq” [Əliyev, 1999, 78].

H.Əliyev böyük sənət adamlarına həmişə dayaq olmuş, onların əsərlərindən keçən ağır və acıları, bioqrafiyalarındakı fəci və iztirablı halları öz dərdi, öz kədəri kimi qəbul etmişdir; hətta yeri gələndə onlar üçün kövrəlmişdir. O, qeyd edirdi ki, “Cəlil Məmmədquluzadənin həyatının son illəri barəsində söylənilənləri dinləyərkən, oxuyarkən dəhşətə gəlirsən, inciyirsən və bəzən də anlamırsan ki, necə ola bilərdi ki, Cəlil Məmmədquluzadə kimi bir şəxsiyyət elə bir ağır şəraitdə yaşasın və elə bir əzab-əziyyət içərisində dünyasını tərk etsin. Ancaq bunlar həqiqətdir. Bunlar Cəlil Məmmədquluzadənin parlaq yaradıcılığı ilə, dahiliyi ilə yan-yana bizim tarixi keçmişimizin əzab-əziyyətidir, ağır-acısıdır. Biz bunları dadmışıq, görmüşük, keçmişik və güman edirəm ki, bunlar bizim həyatımızda daha heç vaxt təkrar olmamalıdır” [Əliyev, 1999, 83].

Nəticə etibarilə demək istəyirik ki, Heydər Əliyevin əsərlərini “Qutadqu bilik”lə müqayisə etmək olar. “H.Əliyevin kitabları məhz “Xoşbəxtlik haqqında elm”- dünyaya ilk dəfə türk dövlətçiliyi haqqında informasiya yayan bu kitabla müqayisədə qiymətləndirilə bilər. Onun kitablarını “Müstəqillik haqqında elm” kitabı adlandırmaq olar” [Qarayev, 2002, 83]. Biz isə hesab edirik ki, onun ədəbiyyata dair kitablarını Aristotelin “Poetika”sı ilə müqayisə etmək olar. “Heydər Əliyev Azərbaycana qəlbən, ruhən, qan və gen yaddaşı ilə bağlıdır, Azərbaycan millətinə bütün ruhuyla, qanıyla sdaqətlidir. O, Azərbaycan milli mədəniyyətiylə nəfəs alır. Azərbaycan prezidenti Heydər Əliyev qeyri-adi Azərbaycan sevgisi ilə, doğma xalqına sonsuz məhəbbəti ilə dünyada yaşayan əlli milyonluq bütün azərbaycanlılara əsl nümunədir, canlı örnekdir. Çünki o, qeyrətli, qətiyyətli, fədakar fəaliyyəti, fenomenal müdriklik zirvəsi ilə Dədə Qorqudların, Şah İsmayıl Xətaiyərin, Mirzə Fətəli Axundovların, Mirzə Cəlillərin böyük

işini, böyük Azərbaycan sevgisini davam və inkişaf etdirir. O, bu qarşısızalmaz davam və inkişafı ilə əbədi qalibdir, dahi xilaskardır” [Xəlilov, 2002, 16].

Eyni zamanda Ulu öndər Heydər Əliyev Tanrının Azərbaycan xalqına göndərdiyi xeyirxah insan, dərin zəkaya malik, fitri qabiliyyətli, dünyada qəbul edilən bir siyasətçi olmuşdur. Heydər Əliyevin birinci dəfə Azərbaycana rəhbərlik etdiyi 1969-1987-ci illər Azərbaycanın SSRİ tərkibində olduğu dövrü əhatə edir. Bu dövrdə Respublikamızda aparılan tikinti işləri onun bütün mövcudluğu dövründəkindən çox olmuşdur. Ulu öndərin respublikaya rəhbərlik etdiyi bu illər Azərbaycan tarixinə iri və ağır sənaye müəssisələrinin az qala iki dəfə artdığı, kənd təsərrüfatında ölkə tarixində görünməmiş nəliyyətlərin əldə edildiyi, təhsil sahəsində maddi-texniki bazanın, həmçinin keyfiyyətin güclü artımı dövrü kimi tanınmışdır.

Onun qayğısı və himayədarlığı sayəsində Azərbaycan elmi, ədəbiyyatı, incəsənəti, mədəniyyəti beynəlxalq miqyasda çıxdı və tanındı. Rəssam və bəstəkarların əsərlərinin səsi-sorağı dünyanın məşhur sərgilərindən və konsert salonlarından eşidildi. Heydər Əliyev həm də imkansız ailələrdən çıxmış on minlərlə gəncin respublikanın, həmçinin keçmiş ittifaqın müxtəlif şəhərlərindəki ali məktəblərində təhsil almalarına şərait yaratdı. 1970-1982-ci illərdə Ulu öndərin qayğısı sayəsində SSRİ-nin ali məktəblərində nə az, nə çox - 17 min azərbaycanlı gənc təhsil almışdı. Heydər Əliyevin həyata keçirdiyi ən mühüm tədbirlərdən biri respublikanın ali məktəblərində tələbə qəbulu zamanı qanunsuzluqların və sui-istifadə hallarının aradan qaldırılması oldu. Bu Heydər Əliyev tərəfindən görülmə işlərdə müasirliyin bariz nümunəsi idi.

Ulu öndərimiz yalnız Azərbaycan xalqının deyil, keçmiş ittifaqın bütün ərazisində olan xalqların tarixinə, dünyanın siyasət tarixinə öz adını yazmış böyük Azərbaycanlıdır. Təbiət tərəfindən ona verilmiş dərin zəka, möhkəm iradə, yüksək idarəçilik qabiliyyəti, xalqına sonsuz məhəbbət onu Ümummillə lider səviyyəsinə yüksəltmişdir. H.Əliyevin Azərbaycana rəhbərlik etdiyi hər iki dövrdə ölkəmiz çox uğurlu inkişaf yolu keçmişdir. Birinci dövrü quruculuq, böyük nailiyyətlər, iqtisadiyyatın, həyatımızın bütün sahələrinin yeniləşməsi, müasirləşməsi dövrü kimi xarakterizə ediriksə, ikinci dövrdə müstəqilliyimizin qorunması, möhkəmləndirilməsi, bugünkü Azərbaycanın uğurları üçün zəmin yaradılmışdır. Bu günkü uğurlarımızın ümumiləşdirilmiş ifadəsi olaraq deyə bilərik ki, ulu öndər Heydər Əliyev Azərbaycanı dünyaya tanıtdı, dünyanı isə Azərbaycana gətirdi. Azərbaycanın müstəqil dövlət kimi varlığını qoruyub, dünya birliyinin layiqli üzvünə çevirən Ümummillə lider Heydər Əliyev bildirdi ki, müstəqillik yollarında yenidən addımlarını atan hər bir ölkənin qarşısında dayanan əsas vəzifələrdən biri ikitərəfli və beynəlxalq təşkilatlar çərçivəsində əməkdaşlıq əlaqələrinin yüksək səviyyədə qurulmasıdır. Dahi şəxsiyyət xilaskarlıq missiyasını uğurla həyata keçirərək düşünülmüş və məqsədyönlü siyasəti nəticəsində Azərbaycanın bugünkü uğurlarının təməlini qoydu.

Ulu öndər Heydər Əliyevin xidmətləri nəticəsində Azərbaycan mədəniyyəti sözün həqiqi mənasında çiçəklənmə dövrünü yaşadı. 1969-1982-ci illərdə memarlıq və şəhərsalma, monumental incəsənət, təsviri sənət, musiqi, kino, teatr sahəsində misli görünməmiş tərəqqi-müasirləşmə baş verdi. İmadəddin Nəsimi, Cəfər Cabbarlı, Səməd Vurğun, Nəriman Nərimanov və başqa ədiblərin şəərəfinə ucaldılmış heykəllərin təşəbbüskarı məhz Heydər Əliyev oldu.

Heydər Əliyevin mədəniyyət sahəsində xüsusi xidmətləri olmuş şəxsiyyətlərə Prezident təqaüdü təsis etməsini isə incəsənətimizin inkişafı yolunda xüsusi tarixi addımı kimi dəyərləndirmək olar.

Keçmiş sovetlər dönənində dörd yazıçı və şair - Süleyman Rəhimov, Mirzə İbrahimov, Rəsul Rza, Süleyman Rüstəm, üç bəstəkar - Qara Qarayev, Fikrət Əmirov, Maestro Niyazi, müğənni Rəşid Behbudov, memar Mikayıl Abdullayev, rəssam Tahir Salahov Sosialist Əməyi Qəhrəmanı adına layiq görüldülər. Danılmaz həqiqətdir ki, bu görkəmli insanların çətin maneələr aşmasında ilkin köməyi, dəstəyi məhz Ümummillə lider Heydər Əliyev göstərib.

Milli kino sənətimizin inkişafında da ulu öndərin xidmətləri xüsusi qeyd olunmalıdır. Bir sıra filmlərimizin - “Uzaq sahillərdə”, “Nəsimi”, “Babək” və s. ərsəyə gəlməsində ulu öndərin şəxsi təşəbbüsü olmuşdur. Heydər Əliyev ikinci dəfə xalqın tələbi ilə hakimiyyətə gələndən sonra dövlət sifarişli ilə filmlərin istehsalına başlandı, kinostudiyanın fəaliyyəti bərpa olundu. Dövlət Film Fondu yaradıldı. Bütün bunlarla yanaşı ölkədə beynəlxalq kino festivalları keçirilməyə, kino günləri, ssenari müsabiqələri və s. təşkil olunmağa başlandı.

Heydər Əliyev tərəfindən təməli qoyulmuş mədəni əlaqələr bu gün də Prezident İlham Əliyevin və Azərbaycanın birinci xanımı, Heydər Əliyev Fondunun prezidenti, YUNESKO və İSESKO-nun xoşməramlı səfiri Mehriban Əliyevanın xüsusi diqqəti əsasında davam etdirilməkdədir.

1998-ci ildə təhsil sahəsində İslahat Proqramının hazırlanması üçün xüsusi dövlət komissiyası yaradıldı. Bununla da Azərbaycan təhsilinin gələcək inkişaf konsepsiyası müəyyənləşdirildi. 1993-2003-cü illərdə tələbələrin xaricdə təhsil almağa göndərilməsi işi də davam etdirildi. 2003-cü ildə dünyanın inkişaf etmiş 40-a yaxın ölkəsində 160-a qədər ixtisas üzrə 3000-dən artıq azərbaycanlı gənc təhsil alırdı.

Heydər Əliyevin hərbi milli kadrların yerləşdirilməsindəki əməyi də danılmazdır. Onun qayğısı ilə minlərlə gənc keçmiş SSRİ-nin ali hərbi məktəblərinə təhsil almağa göndərildi.

1971-cü ildə Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə Bakıda Cəmişid Naxçıvanski adına ilk hərbi məktəb yaradıldı. Bu qərar o dövr üçün böyük cəsarət tələb edirdi. İndi həmin məktəbin məzunları Azərbaycan ordusunun qurucularıdır.

Böyük mədəni irsə malik olan bir xalq kimi Azərbaycan xalqı qadının ailədə və cəmiyyətdəki yerinə daim böyük ehtiramla yanaşmışdır. Əlamətdar hadisələrlə səciyyələnən qadın hərəkəti dinamik inkişaf yolu tutan ölkəmizdə demokratikləşmə və dövlət quruculuğu prosesində Azərbaycan qadınının fəal iştirakı üçün möhkəm zəmin yaratmışdır. Elm, təhsil, mədəniyyət, səhiyyə və digər sahələrdə qazandığı uğurlar qadınlarımızın nə qədər böyük potensiala malik olduğunu nümayiş etdirir.

Bütün həyatı boyu qadınlara böyük hörmət, dərin ehtiram bəsləyən ümummilli liderimiz Heydər Əliyev cəmiyyətdə onların rolunun artmasına daim diqqət göstərmiş, qayğısını əsirgəməmişdir. Məhz Heydər Əliyevin diqqət və qayğısı sayəsində hələ ötən əsrin 70-90-cı illərində Azərbaycan qadınları fəxri adlara layiq görülmüş, şərəfli əməyinə görə orden və medallar almış, qanunvericilik orqanlarında layiqincə təmsil olunmuşlar.

Bu bir həqiqətdir ki, ikinci dəfə Azərbaycanda siyasi hakimiyyətə qayıdan ulu öndərimiz ölkə iqtisadiyyatının idarə olunmasında, elmin, təhsilin, səhiyyənin, mədəniyyətin inkişafında yenə də qadınlara üstünlük vermişdir. 1998-ci ilin yanvar ayında ölkəmizdə Qadın problemləri üzrə Dövlət Komitəsinin yaradılması dövlətin qadınlara münasibətində apardığı müasirlik siyasətinin bariz nümunəsi idi. Elə həmin ilin sentyabrında Azərbaycan qadınlarının ilk qurultayının keçirilməsi Müstəqil Azərbaycanın tarixində, eləcə də qadın hərəkəti tarixində əlamətdar hadisə idi. Heydər Əliyevin 2000-ci ildə imzaladığı “Azərbaycan Respublikasında Dövlət Qadın siyasətinin həyata keçirilməsi haqqında” fərman isə qadınlarla bağlı dövlət siyasətinin ən yüksək səviyyədə qurulmasının real sübutu idi. Həmin fərmandan sonra qadınlarımızın ictimai fəallığı daha da artdı. Çünki bu fərman bərabər hüquqlar və bərabər imkanlar siyasətinə yeni bir yol açdı. Belə ki, bu gün Azərbaycanın qüdrətli bir dövlətə çevrilməsində qadınlarımız əllərindən gələni əsirgəməirlər. Bu gün ölkəmizdə - Qadın siyasətinin uğurla həyata keçirilməsinin nəticəsidir ki, neçə-neçə qadınlarımız ən yüksək vəzifələrdə - dövlət icra strukturlarında, qanunvericilik orqanlarında çalışmaqda üzərlərinə düşən işin öhdəsindən layiqincə gəlirlər.

Ümummilli lider Heydər Əliyev həm də, müasir Azərbaycanın siyasi həyatının ən əlamətdar hadisələrindən olan Yeni Azərbaycan Partiyasının yaradıcısıdır. Partiyanın hansı şəraitdə, hansı zərurətdə yarandığı aydındır. Bu o dövr idi ki, Azərbaycan o vaxtkı rəhbərliyi, AXC - müsavət iqtidarı Azərbaycanı uçurum qarşısında qoymuşdu. Ölkədə xaos baş alıb gedirdi. Bir tərəfdən ölkədə siyasi gərginlik, digər tərəfdən torpaqlarımızın ermənilər tərəfindən işğal xalqın səbr kasasını doldurmuşdu. Belə bir şəraitdə Yeni Azərbaycan Partiyasının yaradılması tarixi zərurət idi. 91 nəfər Azərbaycan ziyalısının ulu öndər Heydər Əliyevə “Azərbaycan Sizin sözlünüzü və qəti qərarınızı gözləyir” müraciəti ölkə ictimaiyyəti arasında böyük canlanma yaratdı. Bu, yalnız 91 nəfərin deyil, ölkədə baş alıb gedən özbaşınalıqdan, siyasi gərginlikdən cana doymuş bütöv bir xalqın Heydər Əliyevə böyük ümidinin ifadəsi idi. Yeni Azərbaycan Partiyasının təsis konfransı 21 noyabr 1992-ci ildə Naxçıvanda keçirildi və ulu öndər Heydər Əliyev YAP-ın sədri seçildi. Konfransda Azərbaycanın əksər rayonlarından cəmiyyətin bütün təbəqələrini təmsil edən 550-dən artıq nümayəndə iştirak edirdi. Ulu öndər Heydər Əliyevin Azərbaycan dövləti, xalqı qarşısındakı xidmətləri danılmazdır. Bu günkü müstəqil müasir, demokratik, iqtisadiyyatı sürətlə inkişaf edən Azərbaycan onun şah əsəridir.

Ümummilli lider Heydər Əliyev 2003-cü il prezident seçkilərindən öncə xalqa müraciətində demişdi: “İlham Əliyev yüksək intellektli, pragmatik düşüncəli, müasir dünya siyasətini və iqtisadiyyatını gözəl bilən, enerjili və təşəbbüskar bir şəxsiyyətdir. Sizi əmin edirəm ki, həm İlham Əliyev, həm də Yeni Azərbaycan Partiyası bundan sonra da xalqımızın ən layiqli övladlarını öz ətrafında sıx birləşdirərək, Azərbaycan dövlətinin inkişafı və xalqımızın firavanlığı yolunda çox işlər görəcəklər. İnanıram ki, mənim axıra çatdıra bilmədiyim taleyüklü məsələləri, planları, işləri sizin köməyiniz və dəstəyinizlə İlham Əliyev başa çatdıra biləcək. Mən ona özüm qədər inanıram və

gələcəyinə böyük ümidlər bəsləyirəm". Bu fikirləri sərf-nəzər edərkən bir daha aydın olur ki, "O, ardıcıl, bütöv sistem təşkil edən tarixi yubiley tədbirləri, ümumxalq toplantıları, qlobal miqyaslı maddi və mənəvi səfərbərlik, quruculuq işləri ilə Azərbaycanın yaxın-uzaq imperiya maraqları ilə itirilən tarixi yaddaşını, dövlətçilik və mədəniyyət, qılınc və qələm yaddaşını oyatdı, səfərbər edərək yeni dövrün yeni uğurlu yollarına istiqamətləndirdi; o, demək olar ki, bu fundamental azərbaycançılıq fəaliyyəti ilə Azərbaycanı Azərbaycan qaytardı. Heydər Əliyevin tariximizdəki yeri, mövqeyi məhz belə qlobal elmi-analitik təhlil, yanaşma tərzii tələb edir. Yalnız belə qlobal yanaşma tərzii ilə Heydər Əliyev uzaqgörənliyinin, Heydər Əliyev müdrikliyinin tam miqyasını görmək və göstərmək olar" [Xəlilov, 2002, 11] .

Beynəlxalq təşkilatların hesabatlarında Azərbaycan demokratiyasının nümunə göstərilməsi, dinamik iqtisadi alternativsizliyi dünyanın tanınmış siyasətçiləri, politoloqları, nüfuzlu araşdırmalar mərkəzləri tərəfindən xüsusi qeyd edilərək ən yüksək mükafatlara layiq görülməsi də bu fikrin təsdiqi, Heydər Əliyev ideyalarının təntənəsi və qələbəsidir.

ƏDƏBİYYAT

1. Əliyev H. Mədəni irsimizin keşiyində. Bakı, 2001
2. Əliyev H. Ədəbiyyatın yüksək borcu və amalı. Bakı, 1999
3. Prezident 1993-1997. Bakı: West Print Digital Design Center, 1998
4. Xəlilov S. Heydər Əliyev və azərbaycançılıq məfkurəsi. Bakı, 2002
5. Xudiyev N. Heydər Əliyev və Azərbaycan dili. Bakı, 1997
6. Qarayev Y. XIX-XX yüzilliklər Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. Bakı, 2002

© S.B.Kazımova, 2018

HEYDƏR ƏLİYEVİN DÖVLƏTÇİLİK TƏLİMİNDƏ DİL KONSEPSİYASI

*Xanlarova Lamiyə Saday qızı**

Biz müstəqil Azərbaycanda Azərbaycan dilini dövlət dili etdiyimiz kimi, cəmiyyətimizdə də, xalqımızın içində də Azərbaycan dilini mütləq hakim dil etməliyik.

HEYDƏR ƏLİYEV

Annatasiya

Heydər Əliyevin bir dövlət rəhbəri kimi Azərbaycanda aparmış olduğu dil siyasəti elmi-nəzəri baxımdan yalnız Azərbaycan miqyasında əhəmiyyətli olması ilə məhdudlaşmır, eyni zamanda, dünya miqyasına çıxmaqla, ümumiyyətlə, dil quruculuğunun həmişə aktual olan problemlərinin həlli üçün əsaslı prinsiplər təqdim edir. Bu prinsiplər həm də ona görə əhəmiyyətlidir ki, Azərbaycanın, yəni müstəqillik uğrunda yüz illər boyu mübarizə aparan və qalib gələn bir xalqın nümunəsində və ya təcrübəsində uğurla həyata keçirilib.

Açar sözlər: Heydər Əliyev, dil konsepsiyası, Azərbaycan dili, dil mənzərəsi, dövlət sənədləri.

LANGUAGE CONCEPTION IN HEYDAR ALIYEV'S STATEHOOD EDUCATION

Summary

As the state leader, Heydar Aliyev's language policy carried out in Azerbaijan is not restricted by its scientifically-theoretical point of view only in the scale of Azerbaijan, at the same time in the global context and it provides fundamental principles for solving actual problems of language construction. These principles are also important because they have been realized successfully in the example and experience of the victorious nation which has been struggling for its independence for hundreds of years.

Key words: Haydar Aliyev, language conception, Azerbaijan language, language view, state documents

Əsrlər, qərinələrdir ki, xalqımıza, Azərbaycana xidmət edən dilimiz qədim tarixə malik olan, min illərin növbənöv burulğanlarından üzuağ çıxaraq dövrümüza gəlib çatmış ən böyük mədəni sərvətimizdir. Azərbaycan dili tarixi-genetik dəyərlərimizi, ruhumuzu, həyatımızın psixoloji-fəlsəfi cizgilərini yaşadan milli varlığımızdır. Ana dilimiz tarixin müxtəlif dövrlərində aparıcı regional mövqeyə malik olmuş, lakin onun dövlət müstəvisində taleyi kölgədə qalmışdır. Azərbaycan dilinin aparıcı regional mövqeyə malik olması onun Qafqazda yaşayan müxtəlif etnosların ünsiyyət və ədəbi-mədəni faktoruna çevrilməsinə qədər yüksəlmişdir. Tarixi faktlara söykənərək, etiraf etmək lazımdır ki, dövlət müstəvisində Azərbaycan dilinin siyasi sferasının genişləndirilməsi sahəsində əldə edilən ən sanballı və tarixi əhəmiyyətli nailiyyətlər 1969-cu ildən - ümummilli lider Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərlik etməsi ilə başlanır. Dövlət müstəqilliyinin bərpasından sonra da Heydər Əliyevin yürütdüyü dil siyasəti respublikamızın dil mənzərəsini də normal axara salmış oldu. Daha dəqiq desək, ulu öndərin Azərbaycana rəhbərlik etdiyi dövrdə dövlətçiliyimiz tarixində ilk dəfə olaraq dil siyasətinin milli konsepsiyası bütün xırdaqlarına qədər işlənib hazırlandı. Siyasi arenada qeyri-bərabər etnik rəqabətin qızgın vüsət aldığı bir zamanda Azərbaycanda dilin siyasi mənzərəsinin nizamlanması, ümummilli maraqlar kontekstində inkişafı ulu öndər H.Əliyevin adıyla bağlıdır.

Heydər Əliyevin bir dövlət rəhbəri kimi Azərbaycanda aparmış olduğu dil siyasəti elmi-nəzəri baxımdan yalnız Azərbaycan miqyasında əhəmiyyətli olması ilə məhdudlaşmır, eyni zamanda, dünya miqyasına çıxmaqla, ümumiyyətlə, dil quruculuğunun həmişə aktual olan problemlərinin həlli üçün əsaslı prinsiplər təqdim edir. Bu prinsiplər həm də ona görə əhəmiyyətlidir ki, Azərbaycanın, yəni müstəqillik uğrunda yüz illər boyu mübarizə aparan və qalib gələn bir xalqın nümunəsində və ya təcrübəsində uğurla həyata keçirilib.

Ümumiyyətlə, Ulu öndər Heydər Əliyevin həyata keçirdiyi dil siyasəti Onun dövlət quruculuğu siyasətinin tərkib hissəsi olub. Ulu öndər sovetlər hakimiyyəti dövründə də Azərbaycan dilinin inkişafı

* Azərbaycan Respublikasının Dövlət Təklükəsizliyi Xidmətinin Heydər Əliyev adına akademiyası, Bakı şəhəri, Azərbaycan Respublikası

üçün əvəzolunmaz xidmətlər göstərüb. Ali məktəblər üçün yazılmış “Müasir Azərbaycan dili” dərsliklərinin Respublika Dövlət mükafatına layiq görülməsi, anadilli ədəbiyyatın inkişafı üçün hər cür şəraitin yaradılması, Azərbaycan ədəbiyyatı klassiklərinin təbliği məhz bunun nəticəsi idi.

1969-cu ildən başlayaraq, H.Əliyevin uğurla yürütdüyü dil siyasəti respublikamızda dilin ictimai, mədəni, sosial və siyasi əhəmiyyətini aktuallaşdırmış, Azərbaycan dilinin dövlət dili müstəvisində hüquqi mövqeyini müəyyənləşdirmişdir.

Bu mənada, onun dil siyasətinin əsas tərkib hissəsi olan dil və millət konsepsiyası dilin milli, ictimai-siyasi və mədəni mexanizmini dəqiqləşdirməyə və təkmilləşdirməyə yönəlmişdir. H.Əliyevin dil və millət konsepsiyasında diqqəti cəkən üç əsas məqam var: a) dil və millət; b) dil və milli mənlilik; c) dil və milli ərazi.

Birinci məsələdə ölməz liderimizin mövqeyi qətidir: “Xalqı xalq edən, milləti millət edən onun ana dilidir. Layiqli ana dili olmayan, ana dilindən bəhrələnmə bilməyən xalq, millət ola bilməz” [4, 82].

Sözügedən konsepsiyada dil və milli mənlilik məsələsi də problematik məsələ kimi diqqət cəkir. Millətin millət olmasında milli mənliliyin yolu sözsüz ki, dildən keçir. XX əsrin 80-ci illərdə SSRİ-də milli oyanışın genişləndiyi və tədqiqat obyektinə çevrildiyi bir dövrdə məşhur sovetoloq H.Seton-Uotesk yazırdı: “Milli mənlilik şüurunun əsaslandığı son amil, o cümlədən bizim dövrümüzdə ən mühüm amil dildir” [2, 29]. Milli mənliliklə etnik mənliliyin qarşılaşdırılması uzun müddət təcrübədən keçməyə də, 1995-ci ildə dövlət dilinin adlandırılması proseslərində hər iki anlayışın sərhədi təyinatı müəyyənleşdi. Belə ki, respublikamızın yeni konstitusiyaya layihəsini hazırlayan komissiyanın iclasında H.Əliyev çox böyük qətiyyətlə dedi: “Bilin ki, biz müstəqil dövlət kimi dünyada artıq yerimizi tutmuşuq. Ona görə də hansı qərar qəbul edəcəyiksə, gərək bu, milli mənliliyimizə, milli məğrurluğumuza toxunmasın” [4, 59].

XX əsrin 70-ci illərdə respublikamızın müxtəlif sahələrində əsaslı dönüş yaradan H.Əliyev heç şübhəsiz ki, dil məsələsinə də laqeyd qala bilməzdi. Azərbaycan dilinə münasibət məsələsində gərəkli dövlət xadiminin mövqeyi Moskvanın mövqeyindən kəskin fərqlənirdi. “Ümummilli lider Heydər Əliyev yaxşı bilirdi ki, Moskva ruslaşdırma siyasəti yürüdür, lakin bu qeyri-humanist, bayağı siyasət müxtəlif yollarla pərdələnilir, Azərbaycan dili dövlətçilikdən, inzibati idarə sistemindən, elmdən, mədəniyyətdən, təhsildən sıxışdırılır, yalnız məişət dili səviyyəsinə endirilməyə çalışılırdı. Belə bir siyasət xalqını sevən rəhbərdə daxili etiraz doğurmaya bilməzdi” [6, 10].

Lakin qeyd edək ki, həmin mövqe eyni zamanda analitik məzmunu malik idi; yəni Azərbaycan dilinin dövlət strukturunda hakim mövqeyə malik ola bilməsi və digər dillərin işlədilməsinə qoyulacaq məhdudiyyətlərin açıq-aşkar hiss etdirilməsi etnik ziddiyyətləri qızıqdıra bilirdi. H.Əliyev Azərbaycan əhalisinin etnik tərkibini, respublikanın milli-ictimai marağını nəzərə alıb Moskva ilə ən uğurlu kompromis şəraitində özünəməxsus “dil siyasəti” yürüdükdü ki, bu siyasətin də başlıca məqsədi ana dilini inkişaf etdirmək, qanuni şəkildə dövlət dilinə çevirmək idi. O, bütün mürəkkəbliyi ilə dərk edirdi ki, Moskva ruslaşdırma siyasəti yürüdür, lakin bu qeyri-humanist, antibəşəri siyasət müxtəlif vasitələrlə pərdələnilir, bir çox xalqların dilləri kimi Azərbaycan dili də dövlətçilikdən və inzibati-idarə sistemindən sıxışdırılır. Və bu mənfur siyasət xalqını sevən rəhbərdə daxili etiraz doğurmaya bilməzdi

1977-ci ildə Azərbaycan SSR-nin yeni konstitusiyaya layihəsi hazırlanarkən buraya dövlət dili haqqında maddənin daxil edilməsinə qarşı Moskvanın güclü müqaviməti H.Əliyevi bu məsələdə ehtiyatlı, “incə” davranmağa məcbur edirdi. Hadisələrin gedişatı göstərirdi ki, Moskva milli dirçəlişə səbəb ola biləcək hər hansı tədbirin qarşısını almaq üçün hər cür tərribata, xüsusilə də etnik ziddiyyətlər yaratmağa hazırdır. Həminin Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi təsbit edən maddənin konstitusiyaya layihəsindən çıxarılması barədə qızgın müzakirələr də səngimək bilmirdi. Məsələn, müzakirələrin gərgin getdiyi bir zamanda Ukrayna KPMK-nın I katibi Şerbitski ilə H.Əliyevin çox ciddi mübahisələri də olmuşdu. Şerbitski iddia edirdi ki, əgər müttəfiq respublikalardan biri öz dövlət dilinin adını konstitusiyada göstərsə, Ukrayna da bunu etməlidir. Ümummilli liderimiz ona konkret cavab vermişdi: “Mən ona dedim ki, sizə heç kim mane olmur. Siz bizdən də böyük respublikasınız və Sovetlər İttifaqında sizin xüsusi cəkiniz bizimkindən qat-qat artıqdır. Siz istəsəniz bunu yazı bilərsiniz. Ancaq siz bizə niyə mane olursunuz? Mübahisəmiz çox gərgin oldu” [4, 198]. Beləliklə, ümummilli liderin qətiyyəti və əzmkarlığı nəticəsində 1978-ci il konstitusiyasının 73-cü maddəsində Azərbaycan SSR-nin dövlət dilinin Azərbaycan dili olması öz təsdiqini tapdı.

Dövlət müstəqilliyinin bərpasından sonra ölkənin bütün sahələrində yaranan xaos ana dilimizin də dövlət müstəvisində mövqeyinin düzgün tənzimlənməməsinə gətirib çıxarmışdı. Bu barədə verilən qərarlar, aparılan müzakirələr qışqırıqlarla, emosiyalarla, subyektiv yanaşmalarla məhdudlaşdı. Bu

dövrə diqqəti çəkən ən aktual və taleyüklü problem konstitusiya aktında əksini tapacaq dövlət dilinin adı məsələsi idi.

XX əsrin 90-cı illərin əvvəllərində Azərbaycanda milli azadlıq hərəkatının gedişində ana dilinin ictimai-siyasi nüfuzunun güclənməsi H.Əliyevin vaxtilə yürütdüyü siyasətin bilavasitə nəticəsi idi. Lakin həmin illərdə başqa sahələrdə olduğu kimi, dil quruculuğu, dil siyasəti, geniş anlamda dil mədəniyyəti sahələrində hədsiz hərc-mərcliyə yol verilirdi. Azərbaycan Prezidentinin 22 dekabr 1992-ci il tarixli qanunu mahiyyət etibarilə dilimizin uzun illərdən bəri qazanılmış siyasi nüfuzunu zədələməkdən başqa heç nəyi əks etdirmirdi. Ən acınacaqlı məqam isə dövlət dilinin adının müəyyənləşməsində siyasi-ideoloji aspektin nəzərə alınmaması idi. Sonralar həmin məsələ ilə əlaqədar H.Əliyev deyirdi: “1992-ci ilin dekabrında Azərbaycanın Milli Məclisində dövlət dili haqqında məsələ müzakirə edilmişdi. Bu müzakirə nəticəsində qəbul olunub ki, Azərbaycanın dövlət dili türk dilidir”. Və daha sonra ölkə rəhbəri fikrini belə davam etdirir: “Mən bu qərarı şəxsən özüm üçün araşdırdım və məlum oldu ki, burada özbaşınalığa, volyuntarizmə yol verilə bilər” [4, 55].

Beləliklə, məsələnin ciddiliyini nəzərə alan görkəmli dövlət xadiminin mütəxəssislərin iştirakı ilə keçirdiyi geniş müzakirələr mövcud problemin həlli üçün kifayət qədər məhsuldar oldu. Həmin müzakirələr göstərdi ki, yalnız milli –ictimai təfəkkür deyil, bilavasitə mütəxəssislər də dilimizin “türk dili” adlandırılmasının əleyhinədir. Hər şeydən öncə ona görə ki;

1. Hər iki müstəqil türk mənşəli dilin eyni bir adla adlandırılması özünü doğrulda bilməz və təcrübədə istər-istəməz onları ayr-ayrı adlarla (Azərbaycan türkcəsi, Türkiyə türkcəsi) adlandırmaq lazım gəlir;

2. Azərbaycan ərazisində yaşayan qeyri-türk mənşəli müxtəlif etnoslar “Azərbaycan dili”nin “türk dili” adlandırılmasından hər bir halda narahat olurlar, bir sıra qüvvələr isə bundan istifadə edərək, “xırda millətçilik” hisslərini qızışdırırlar;

3. “Azərbaycan dili” artıq neçə illərdir ki, uğurla işlədilir və kifayət qədər böyük işlənmə tezliyinə malikdir.

H.Əliyevin apardığı və memarı olduğu dil siyasətinin bir əsas istiqamətini də Azərbaycanda yaşayan milli azlıqların dillərinin qorunması, bu siyasət zəminində etnik münasibətlərin formalaşması və Azərbaycan dilinin ümumiyyətlə vasitəsi kimi sabitləşməsi məsələləri təşkil edir.

Bilirik ki, ölkəmiz müxtəlif millətlər və xalqların qarşılıqlı anlaşma şəraitində yaşadığı və fəaliyyət göstərdiyi demokratik bir məkandır. Azərbaycan şərqdən qərbə, şimaldan cənuba gedən yolların qovşağında, Böyük ipək yolunun üstündə yerləşir, Azərbaycan xalqı həmişə dünyanın digər xalqları ilə mədəni və iqtisadi əlaqələr saxlamağa, əməkdaşlıq etməyə, mehriban qonşuluq, sülh və əmin-amanlıq şəraitində yaşamağa çalışmışdır. Müasir Azərbaycanın memarı, ümumiilli lider H.Əliyev daima ölkəmizdə yaşayan milli azlıqların – etnik qrupların dillərinə, mədəniyyətlərinə, adət-ənənələrinə, dini etiqadlarına diqqət göstərmiş, və onlardan dövlət qayğısını əsirgəməmişdir.

Avropa Şurasının tamhüquqlu üzvü olan Azərbaycan Respublikası həmin təşkilatın “Regional dillərin və ya azsaylı xalqların dillərinin Avropa Xartiyası” və “Milli azlıqların müdafiəsi haqqında çərçivə Konvensiyası”nın prinsiplərini daim diqqət mərkəzində saxlamış və H.Əliyevin verdiyi qanun və sərəncamlarla mövcud məsələlərin demokratik və obyektiv həlli istiqamətində çoxşaxəli tədbirlər planı həyata keçirilmişdir. Ümummilli liderimiz başa düşürdü ki, etnik qruplardan hər hansı birinin itirilməsi bəşəriyyət üçün əvəzsiz itki sayıla bilər. O, ölkəmizdə yaşayan digər millətlərin nümayəndələri ilə görüşlərinin birində demişdir: “Biz Azərbaycan deyəndə onun sərvətini, gözəl təbiətini nəzərdə tuturuq. Lakin bunlarla yanaşı, respublikanın ən başlıca sərvəti bu torpaqda yaşayan, öz taleyini, öz həyatını bu torpağa bağlayan, müxtəlif millətlərdən olan, müxtəlif dirlərə etiqad edən adamlardır. Ölkə nə qədər çox xalqı birləşdirsə, bir o qədər zəngin olar” [6, 83].

Respublikamızda etnik qruplara göstərilən dövlət qayğısının bir təəcəssümü kimi, təkcə onların öz ana dillərində təhsil almalarına yaradılan şəraiti qeyd etmək kifayətdir. Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıdışından (1993) müasir dövrümüzədək respublikamızın 13 rayonunda etnik qrupların öz dillərini və mədəniyyətlərini öyrənməsi üçün lazımi şərait yaradılmışdır. Təhsil Nazirliyi Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının, Təhsil Qanununun və Avropa Xartiyasının prinsiplərini rəhbər tutaraq, azsaylı xalqların dillərinin öyrənilməsi istiqamətində mümkün imkanlardan maksimum istifadə etməyə çalışır.

Görkəmli dövlət xadiminin bu istiqamətdə gördüyü işlərin mahiyyətində eyni zamanda Azərbaycan dilini ümumiyyətlə vasitəsinə çevirmək ideyası dayanırdı. Çünki Azərbaycan dili respublikamızda yaşayan bütün millətləri bir-birinə bağlayan, qaynayıb-qarışdırən və ümumiyyətlə,

etnolinqvisiyik durumu tənzimləyən yeganə vasitədir. H.Əliyevin dil siyasətinin əsas xəttini də elə bu təşkil edirdi. Bunu onun çıxışlarından da aydın görmək olar: “Azərbaycan Azərbaycanda yaşayan bütün millətlərin vətənidir. Azərbaycan vətəndaşları, Azərbaycan xalqı deyəndə biz Azərbaycanda yaşayan bütün millətlərin birliyini dərk edirik... Eyni zamanda Azərbaycan dili bizi bir-birimizlə birləşdirib. Burada bizim çox etnik köklü millətlərə mənsub olan adamların hamısı Azərbaycan dilini öz ana dili kimi qəbul edib. Azərbaycan dili bizi bu gün də, gələcəkdə də birləşdirəcəkdir” [4, 89].

Heydər Əliyevin dil haqqında verdiyi qanunlar və fərmanlar da onun dil siyasətində aparıcı olub dilin siyasi arenada xalq arasında möhkəmlənməsinə, inkişafına təminat verirdi. 2001-ci il iyunun 18-də ümummilli liderimiz “Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında” fərman imzalamışdır. Bu fərmanda Azərbaycan Prezidenti yanında Dövlət Dil Komissiyasının yaradılmasında ana dilimizin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsinə daha effektiv şəkildə nəzarət etmək və prosesi ümummilli maraqlar kontekstində tənzimləmək məqsədi daşıyırdı. “Etiraf etmək lazımdır ki, Azərbaycanın dilinin tarixində dilimizə bu səviyyədə qiymət verən ikinci bir rəsmi sənəd olmamışdır. Eyni zamanda Azərbaycan dilinin tarixi əsasları heç bir elmi mənbədə bu qədər aydın şəkildə verilməmiş, onun müasir vəziyyəti barəsində bu qədər mükəmməl təsəvvür yaradılmamış, inkişaf problemləri haqqında bu qədər sistemli şəkildə bəhs edilməmişdir” [1, 4].

2001-ci il avqustun 9-da Azərbaycan Prezidenti yeni bir fərman – “Azərbaycan əlifbası və Azərbaycan dili gününün təsis edilməsi haqqında” mühüm bir sənəd imzaladı. Fərmanda deyilir: “Hər il avqustun 1-i Azərbaycan Respublikasında Azərbaycan əlifbası və Azərbaycan dili günü kimi qeyd edilsin”. H.Əliyevin uzaqgörənliyi, məsələnin vaxtında həllinə qərar verməsi təkcə Azərbaycanda deyil, ümumiyyətlə, bütün Türk dünyasında sevinclə qarşılandı. Möhtərəm prezidentimiz H.Əliyev Türkiyədə «2001 -ci ilin müdrik dövlət adamı» seçildi. Türk dünyasında türkcülük ideyasının mübariz təbliğatçısı, Azərbaycanda gedən prosesləri yaxından izləyən Qazax yazıçısı Oljas Suleymenov respublikamızda dil sahəsində başlanmış bu inkişafı belə qiymətləndirmişdir: “Latın əlifbasına keçmək böyük cəsarət, qətiyyət, siyasi iradə tələb edirdi. Cənab H.Əliyevdə bütün bu keyfiyyətlər, habelə zəngin siyasi təcrübə, kəskin tənqid və tarixi prosesləri istiqamətləndirə bilmək istedadı vardır. Bu, tarixi bir qərardır” [2, 18-19].

2003-cü il yanvar ayının 2-də isə ulu öndərimiz H.Əliyevin fərmanı ilə “Azərbaycan Respublikasının Dövlət dili haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu” qüvvəyə mindi. “Azərbaycan Respublikasının Dövlət dili haqqında” qanun dövlət dilinin inkişaf proqramının hazırlanmasını və dövlət büdcəsindən ayrılmış vəsait hesabına həmin proqramın həyata keçirilməsinin maliyələşdirilməsini hökumətin başlıca vəzifələrindən biri kimi göstərir. Bu qanun təhsil sahəsində başqa dillər üçün geniş imkanlar da açır. Belə bir prinsipin qanunda öz əksini tapması həm insan hüquqları, həm də beynəlxalq hüquqda təsbit olunmuş digər mühüm aktlar baxımından olduqca böyük əhəmiyyətə malikdir. Qanunda nəzərdə tutulub ki, başqa dillərdə tədris aparan təhsil müəssisələrinin hər birində Azərbaycan dilinin tədrisi məcburi xarakter daşıyır. Qanunda kütləvi informasiya vasitələrinin yazı üslubunda, televiziya və radio aparıcılarının işində, dublyaj və tərcümələrdə ana dilimizin normalarına əməl olunmasına dair ciddi müddəalar vardır.

Əsas ümummilli liderimiz H.Əliyev tərəfindən qoyulmuş bu siyasət hazırda cənab İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilir. H.Əliyev demişdir: “İlham Əliyev yüksək intellektli, proqramatik düşüncəli, müasir dünya siyasətini və iqtisadiyyatını gözəl bilən, enerjili və təşəbbüskar bir şəxsiyyətdir... İnanıram ki, mənim axıra çatdıra bilmədiyim tələyüklü məsələləri, planları, işləri sizin köməyiniz və dəstəyinizlə İlham Əliyev başa çatdıra biləcək. Mən ona özüm qədər inanıram və gələcəyinə böyük ümidlər bəsləyirəm”. Prezidentimizin “Azərbaycan dilində latın əlifbası ilə kütləvi nəşrlərin həyata keçirilməsi haqqında” 12 yanvar 2004-cü il tarixli, habelə “Azərbaycan dilinin qloballaşma şəraitində zamanın tələblərinə uyğun istifadəsinə və ölkədə dilçiliyin inkişafına dair Dövlət Proqramı haqqında” 23 may 2012-ci il tarixli sərəncamları öz ictimai-siyasi dəyərinə görə tarixi əhəmiyyətli dövlət sənədləridir [8]. Göründüyü kimi, inkişaf edən dünyamızda milli dillərə, eləcə də ana dilimizə qarşı ciddi mütəxəssis ayıq-sayıqlığı göstərmək, məsələyə vətəndaş mövqeyindən yanaşmaq və dövlət dəstəyini nümayiş etdirmək hər zaman üçün vacib və aktual məsələsidir.

ƏDƏBİYYAT

1. Cəfərov N. Heydər Əliyev və Azərbaycan dili. “Azərbaycan müəllimi” qəzeti, 18 aprel 2008, № 14, səh.4
2. Əliyev V. Heydər Əliyevin dil siyasəti. Bakı: Nurlan, 2003
3. Hacıyev T. Dil ədalətə xidmət edir, ədalət də dilin keşiyini çəkir. Ədəbiyyat qəzeti, iyun 2012, s.1-2

4. Xudiyev N. Heydər Əliyev və Azərbaycan dili. Bakı: Təhsil, 1997
5. Mahmudov M. Ana dilimizə sevginin daha bir göstəricisi. Respublika qəzeti, 14 iyun 2012, № 130 (4419), s.4
6. Sadıqlı A. Heydər Əliyev və Azərbaycan dili. Bakı: Mütərcim, 2011
7. Azərbaycan dilinin qloballaşma şəraitində zamanın tələblərinə uyğun istifadəsinə və ölkədə dilçiliyin inkişafına dair Dövlət Proqramı haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı / <http://edu.gov.az/az/page/451/5610>
8. Azərbaycanın dövlət dili haqqında qərarlar, fərmanlar və qanunlar // <https://az.wikisource.org>

©L.S.Xanlarova,2018

МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМ – ОБРАЗ ЖИЗНИ АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО НАРОДА

*Климов Сергей Леонидович**

Аннотация

В статье рассматривается влияние великого человека, политического гения, Общенационального лидера – Гейдара Алиева на развитие азербайджанского мультикультурализма. Политическим основателем азербайджанского мультикультурализма является Гейдар Алиев. Именно он возвысил мультикультурализм до уровня государственной политики Азербайджана, неразрывно связал его с основными понятиями идеологии азербайджанства. С этой точки зрения исследование азербайджанской модели мультикультурализма в свете идеологии азербайджанства чрезвычайно важно. Это – идеология, объединяющая все население страны вне зависимости от религии, языка, расы его граждан, и потому мультикультурализм следует рассматривать в качестве ее неотъемлемого компонента.

Мысли Гейдара Алиева о признании Азербайджана в качестве многонационального государства, об обладании абсолютно всеми гражданами страны равными правами независимо от религиозной, расовой, политической, языковой принадлежности, о создании в нашей стране всех условий для свободной деятельности как мечетей, так церквей и синагог, об уважительном отношении азербайджанцев к религии и культуре других народов и об отсутствии в нашей стране конфликтов и столкновений на религиозной почве неоднократно были озвучены с высоких трибун и однозначно заявлены мировой общественности на представительных международных форумах.

Ключевые слова: Мультикультурализм, плюрализм, культура, интеграция, толерантность, Многонациональный состав.

MULTICULTURALISM - A LIFESTYLE OF THE AZERBAIJANI PEOPLE

Abstracts

The article aims to examine the influence of the great man, political genius, National leader Heydar Aliyev on the development of Azerbaijani multiculturalism. The political founder of Azerbaijani multiculturalism is Heydar Aliyev. He was who elevated multiculturalism to the level of state policy of Azerbaijan, inextricably linked it with the basic concepts of the ideology of Azerbaijanism. From this point of view, the study of the Azerbaijani model of multiculturalism in the light of the ideology of Azerbaijanism is extremely important. It is an ideology that unites the whole population of the country, regardless of religion, language, race of its citizens, and therefore multiculturalism should be considered as its integral component.

Heydar Aliyev's thoughts about the recognition of Azerbaijan as a multinational state, about the equal rights of all citizens of the country, irrespective of religious, racial, political, linguistic affiliation, the creation in our country of all conditions for free activity as mosques, churches and synagogues, respectful the attitude of Azerbaijanis towards religion and the culture of other peoples and the absence of conflicts and clashes on religious grounds in our country have been repeatedly voiced from high tribunes and unequivocally of declared international community at representative international forums.

Key words: Multiculturalism, pluralism, culture, integration, toleration, Multinational composition.

В истории бывают такие люди, жизнь и деятельность которых определяет путь развития целого народа, государства. Одной из таких редких исторических личностей является выдающийся сын азербайджанского народа, политический и государственных деятель прошлого века и нового тысячелетия, Общенациональный лидер – Гейдар Алиев.

Он был великим человеком, политическим гением, такие люди появляются, возможно, раз в сто лет и приходят именно тогда, когда в них особенно нуждаются. Гейдар Алиев – личность – эпоха для Азербайджана. Его деятельность бессмертна. Такие личности никогда не забудутся историей. История – строгая наука, она не знает сослагательного наклонения и согласно ее законам в памяти людей через несколько поколений остаются только те руководители, которые на самом деле оказали определяющее влияние на судьбу страны и народа.

* Азербайджанский университет языков, г. Баку, Азербайджанская Республика

Гейдар Алиев относится именно к этой категории руководителей, о нем и его заслугах люди будут вспоминать вечно. Он стал для каждого азербайджанца идеалом и как талантливый руководитель страны, и как глубоко гармоничный, всесторонне развитый человек. Высказанные им с большой гордостью слова: "Я всегда гордился и сейчас горжусь тем, что я – азербайджанец" еще раз доказывают сильную приверженность этого легендарного человека к своей земле и к своему народу. Если можно охарактеризовать единым обобщающим словом политическое кредо и цель жизни Гейдара Алиева, то я бы назвал его- Созидатель.

Гейдар Алиев- архитектор подлинно мультикультурального Азербайджана. Он- основоположник азербайджанской модели мультикультурализма. Термин мультикультурализм возник в Канаде в 60-х гг. прошлого столетия и официально был признан в 1971 году для обозначения единого культурного пространства. Мультикультурализм предлагает интеграцию (объединение) культур без их ассимиляции (слияния).

Политические решения, опирающиеся на волю руководства Азербайджана по формированию современного мультикультурального общества и уходящая вглубь веков традиция толерантности азербайджанского народа обеспечили ситуацию, в которой «мультикультурализму альтернативы нет». По общему признанию Азербайджан превратился в центр мультикультурального развития, а азербайджанская мультикультуральная модель стала примерной для многих современных обществ [2,3].

В основе политики мультикультурализма обычно выделяют три основных принципа:

- признание государством культурного плюрализма (важнейшая характеристика гражданского общества);
- устранение препятствий, мешающих социализации маргинальных культурных групп;
- поддержка воспроизводства и развития разных культур.

Следовательно, в узком смысле мультикультурализм — это демократия или равноправие культурных ценностей в условиях глобализации [6,14].

В период глобализации в мире проблема межкультурных и межрелигиозных диалогов, также вопросы, связанные с мультикультурализмом, занимают особое место.

Мультикультурализм – это всеми признанный принцип мирного сосуществования, опирающийся на толерантность отношений между различными культурами. Характерными особенностями мультикультурализма являются толерантность и терпимость. А наша страна – территория толерантности. «Азербайджанский народ сам по себе, а также благодаря своей природе и своему характеру обладает высоким чувством толерантности». Этими словами Великий Лидер Гейдар Алиев дал самое оригинальное и ясное объяснение нашего отношения к мировым ценностям, назвал Азербайджан родиной представителей различных народов, независимо от национальности и вероисповедания. Гейдар Алиев подчеркивал: «Многонациональный состав Азербайджана — это наше богатство и преимущество. Мы это ценим и постараемся сохранить. Чем больше государство будет стараться объединить народ, тем богаче оно будет, так как каждый гражданин вносит свой вклад во всемирную культуру и цивилизацию» [8].

Сегодня Азербайджан, избравший путь осмысленного развития, являясь материнским лоном мультикультурализма, представляет собой уникальную среду для людей, являющихся носителями различных культур и ценностей, а также исповедующих разные религии.

Сохранение Азербайджаном мультикультуральных традиций по инициативе и указанию великого лидера Гейдара Алиева было отражено в правовых документах, в том числе Конституции Азербайджана. Принцип толерантности, составляющий основы политики мультикультурализма отчетливо закреплен в ряде статей основного закона Конституции Азербайджана. Согласно статье 25 Конституции Азербайджанской Республики, гарантировано уважение к правам и свободам каждого, независимо от происхождения, расы, религии и языка. Наряду с этим, во многих законах, принятых после возвращения великого лидера к власти, была гарантирована культурная самобытность всех национальных меньшинств, живущих на территории Азербайджана. Политика общенационального лидера, связанная с национальными меньшинствами, всегда позитивно воспринималась международными структурами [4].

Благодаря мудрой политике Гейдара Алиева Азербайджан имеет веское слово на международной арене, демонстрируя свой путь развития. Не случайно Азербайджан сегодня превратился в важный международный полюс процветающего мультикультурализма.

Испокон веков наш народ, превратив толерантность, терпимость и уважение к другим религиям и культурам в стиль жизни, вносил значительный вклад в этот процесс. В современном взаимосвязанном и взаимозависимом мире огромную роль играют не только проблемы взаимодействия культуры и общества, но и взаимодействие различных культур, сложная система их взаимоотношений, которая в контексте культурного многообразия приводит к возникновению такого феномена, как мультикультурализм. Мультикультурализм – неперенное условие культурного развития современного общества, его прогресса и процветания. Мультикультурализм – это стратегия демократического государства, направленная на достижение определенного «качества» взаимодействия культур в одной стране [7].

Азербайджанская Республика – полиэтническое государство, где проживают представители многих этносов, каждый из которых является носителем уникальных особенностей, сохраняет собственную материальную и духовную культуру, язык и самоидентификацию, историческую память и менталитет, этническое самосознание и этнопсихологию. На территории Азербайджана испокон веков в обстановке добрососедства и братства проживали наряду с азербайджанцами русские, белорусы, украинцы, немцы, лезгины, грузины, аварцы, цахуры, удины, евреи, татары и другие национальные и этнические меньшинства. Более 30 народов и этносов в нашей стране, исповедующих разные религии, в исторически сложившихся условиях совместного проживания сохранили своеобразие культурных и фольклорных традиций. На протяжении веков эти народы живут и творят в нашей стране, сохраняя и развивая свое культурное наследие, что является наглядным доказательством существующих в Азербайджане толерантности и мультикультурализма. Именно здесь можно увидеть поселение горских евреев Красная Слобода, крестьян-молокан — Ивановка, удинскую деревню Нидж, село Хыналыг, знаменитое своим языком, своеобразными обычаями и традициями, а также с десятков других поселений представителей различных народностей, которые стали частью азербайджанского социума. Для всех народов проживающих на территории Азербайджана созданы все условия для развития их национальной самобытности [3].

Историческая память азербайджанского народа, хранящая в своем сознании этапы прохождения через три религии – зороастризм, христианство и ислам – также является немаловажным фактором для построения сбалансированных органичных межкультурных коммуникаций, как внутри самой страны, так и на международной арене. В Азербайджане сложилась особая модель толерантности и межконфессионального диалога, ставшая примером для многих полиэтнических регионов мира. В рамках современной азербайджанской модели государственно-религиозных отношений все конфессии получили одинаковый статус, будучи равны перед законом [5, 405]. В стране создана прочная правовая база для дальнейшего развития толерантности, являющейся характерной особенностью нашего народа. Право свободы совести наших граждан напрямую закреплено в Конституции, а в Законе «О свободе вероисповедания» нашло более широкое отражение. Согласно 48 статье Конституции, каждый гражданин обладает свободой совести, правом свободно определить свое отношение к религии, свободно выражать и распространять свои убеждения, связанные с отношением к религии, свободно выполнять религиозные обряды [9].

Гейдар Алиев не упускал из виду и всегда высоко ценил заслуги других религий и народов в формировании атмосферы толерантности в Азербайджане. В 2003 году Гейдар Алиев принимал участие в открытии обновленного здания православного храма - Кафедральный Собор Святых Жен Мироносиц.

Благодаря независимой политике политического преемника общенационального лидера Гейдара Алиева — Президента Ильхама Алиева Азербайджан имеет веское слово на международной арене, демонстрируя свой путь развития.

Мысль Президента Ильхама Алиева «Мультикультурализм в нашей стране превратился в безальтернативный образ жизни» в широком спектре освещает, по сути, мультикультурализм в Азербайджане, а также все моменты, исходя из выбора мультикультурализма в будущем единственным путем развития человечества и осознания международной значимости данного понятия [8].

В 2014 году по распоряжению президента Азербайджана Ильхама Алиева был создан Бакинский Международный центр мультикультурализма. Председатель Попечительского совета центра, ректор Азербайджанского Университета Языков, академик Кямал Абдуллаев отметил,

что «общенациональный лидер Гейдар Алиев является основоположником азербайджанского мультикультурализма», и что «именно им были выведены в политическую плоскость традиции мультикультурализма в нашей стране» [1].

Деятельность Бакинского Международного центра мультикультурализма насыщена разнообразными проектами и мероприятиями в области распространения и популяризации идеи азербайджанского мультикультурализма. Одним из таких проектов являются международные летние и зимние школы. Главная цель проведения этих школ заключается в ознакомлении участников проекта с достижениями Азербайджана, обмене успехами и опытом в сфере мультикультурализма, а также демонстрации студентам, проявившим интерес к изучению предмета "Азербайджанский мультикультурализм", реалий нашей страны. Международные летние и зимние школы мультикультурализма создают возможность для молодежи, получившей теоретические знания об азербайджанском мультикультурализме и нашей стране, наглядно увидеть мультикультуральные и толерантные ценности в Азербайджане. Предмет «Азербайджанский мультикультурализм» в настоящее время преподается во всех высших учебных заведениях нашей страны и в некоторых зарубежных университетах. Среди них необходимо отметить Софийский Университет имени Святого Климента Охридского (Болгария), Тбилисский государственный университет имени Ивана Джавахишвили (Грузия), Уральский федеральный университет (Российская Федерация), Литовский педагогический университет (Литва), Карлов Университет в Праге (Чехия), Университет Сапиенза в Риме (Италия), Белорусский государственный университет (Беларусь), Лиссабонский университет (Португалия), Аугсбургский университет (Германия), Фрайбургский университет (Швейцария), Университет Сакарья (Турция) и др. В этих университетах предмет "Азербайджанский мультикультурализм" преподается как азербайджанскими так и зарубежными преподавателями [1]. Создание центра мультикультурализма очень важно не только для нашей страны, но и для других государств.

Учитывая вклад нашей страны в традиции толерантности, межкультурного и межкультурного диалога президент Азербайджана Ильхам Алиев объявил 2016 год в Азербайджане "Годом мультикультурализма". В рамках «Года мультикультурализма» многие общественные и государственные организации претворили в жизнь проекты, нацеленные на сохранение этнического, религиозного и культурного многообразия, дальнейшее упрочение толерантности в обществе, изучение прогрессивных моделей мультикультурализма в мире, а также на пропаганду Азербайджана как одного из центров мультикультурализма в мире [1].

В 2018 году в Бакинском Международном центре мультикультурализма состоялась презентация книги "Президент Азербайджанской Республики Ильхам Алиев об азербайджанской модели мультикультурализма». По словам Кямала Абдуллаева эта книга является наглядным показателем того, какое важное значение Президент Азербайджана придает мультикультуральным ценностям.

Таким образом, одной из заслуг политического основоположника азербайджанского мультикультурализма великого лидера Гейдара Алиева перед азербайджанским народом является развитие мультикультурализма в стране. Сегодня Президент Ильхам Алиев настойчиво продолжает эту политику. Политика мультикультурализма, проводимая под руководством Президента Ильхама Алиева, ускоряет интеграционные процессы внутри страны. А в международной плоскости эта политика оказывает мощное влияние на развитие межкультурного и межрелигиозного диалога. Сегодня мультикультурализм является единственным подходом, который спасет мир, столкнувшийся с войнами и конфликтами.

Литература

- Абдуллаев К. Азербайджанский мультикультурализм сегодня: от Португалии до Индонезии... Баку, 2016.
- Иманов К. Об азербайджанской модели мультикультурализма (на основе данных об идентичности). Баку, 2016.
- Кунина И. Мультикультурализм на Кавказе: азербайджанская модель La Sapienza, 2015.
- Мамедов А. Мультикультурализм – одно из самых важных направлений государственной политики в Азербайджане, Баку, 2014
- Мамедова Л. Азербайджан: культурный симбиоз и многообразие традиций Баку, 2009.

Назаров В.Л. Теория и практика мультикультурализма в странах Запада Е., 2015.

Сергиева О. В. Мультикультурализм и культурная интеграция: антагонизм или партнерство?

// Культура в современном мире. М., 2011. № 1.

Азербайджан - толерантная страна // <https://migration.gov.az>

Толерантность // <http://multiculturalism.preslib.az>

© С.Л.Климов, 2018

НЕТОЧНОСТИ ПЕРЕВОДА: ВИДЫ, ФАКТОРЫ, ВЛИЯНИЕ НА ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ КУЛЬТУР

Колесникова Галина Ивановна*

Аннотация

Для адекватной передачи смысла переводимого текста необходимо осознать причины, вызывающие неточности перевода. Исходя из критерия причинности автором выделены виды. Каждому виду соответствуют факторы их обуславливающие. Случайный вид неточностей перевода - социокультурный и образовательный факторы. Преднамеренный вид – идеологический фактор. Смешанный вид – совокупность факторов. Снижение неточностей перевода возможно при соблюдении двух условий.

Ключевые слова: ошибки перевода, неточности перевода, виды, факторы.

INACCURACIES OF TRANSLATION: KINDS, FACTORS, IMPACT ON CULTURAL INTERACTION

Annotation

In order to adequately convey the meaning of the translating text, it is necessary to understand the reasons of inaccuracies in the translation. Based on the criterion of causality, the author singles out the kinds. Each kind corresponds to the factors that determine it. A random kind of inaccuracies of translation — sociocultural and educational factors. Deliberate kind — ideological factor. Mixed kind — set of factors. Reduction of inaccuracies of translation is possible under two conditions.

Keywords: translation errors, inaccuracies of translation, kinds, factors.

В название статьи вынесено в качестве ключевого понятие «неточность перевода», на наш взгляд, принципиально значимое, поскольку качественно отличается от такого распространённого понятия как «ошибка перевода». Граница, проводимая нами между данными понятиями, достаточно подвижна и мы отдаём отчёт в сложности их дифференциации, однако полагаем данное разграничение принципиально важным

Ошибка перевода, как правило, есть результат некомпетентности переводчика. Относительно собственно ошибок перевода существует достаточно большое количество исследований. Одним из наиболее полно освещающих данную проблему является, на наш взгляд, диссертационное исследование Гончар Н.Г. [1].

Неточность перевода, в отличие от ошибки, есть результат заблуждения, недостаточной языковой чувствительности или искажения смысла переводимого текста в сознании переводчика являющееся следствием особенностей его личности.

Для наиболее адекватной передачи переводимого текста необходимо осознать причины, вызывающие неточности перевода. Это важно, поскольку зная причину «болезни» легко найти лекарство.

Исходя из критерия причинности/казуальности, можно выделить следующие *виды неточностей перевода*: 1, случайные; 2, преднамеренные; 3, смешанные.

Каждый вид неточностей перевода есть результат действия совокупности факторов (доминирующего и сопутствующих, второстепенных) обуславливающих их возникновение.

Рассмотрим далее виды неточностей перевода в контексте доминирующих факторов, обуславливающих их (неточностей перевода) возникновение.

1. *Случайные* неточности перевода. Доминирующий *социокультурный или образовательный факторы*. Примером случайного вида неточного перевода под воздействием социокультурного фактора может служить перевод исходного слова, «плод» как «яблоко» в одном из первых переводов Библии. И именно в этом переводе Библия получила дальнейшее распространение. Естественно, что данная неточность перевода есть следствие того, что

* Доктор философских наук, профессор, член-корреспондент РАН, Таганрогский институт имени А.П. Чехова (филиал) «Ростовского государственного экономического университета (РИНХ)»; Таганрогский институт управления и экономики (ТИУиЭ), г. Таганрог, Российская Федерация

переводчик был родом из местности, в которой наиболее распространённым плодом является яблоко. Остаётся только предполагать насколько иначе выглядела бы западноевропейская культура, если бы переводчик был из региона, где наиболее распространённым плодом был бы, например, банан.

Случайные неточности перевода могут возникнуть и под воздействием *образовательного фактора*. То есть, неточность перевода обусловлена спецификой образования переводчика и/или автора в случае пересказа цитаты из текста перевода. Пример: «Уже Фалес наблюдал «круговое обращение времен» (А 19). По Гиппасу «время смены мира определено» (у Маковельского здесь переведено не очень точно), потому что «определено» - *hArismenon* собственно значит «оформлено», «организовано» [2, 60].

В качестве примера неточностей перевода как результата действия совокупности факторов возможно привести понятие «счастье» встречающееся в текстах, относящихся к досократовскому и эллинскому периодам развития философии Древней Греции. Дело в том, что понятие «счастье» появилось гораздо позднее, в греко-римский период, а изначально в древнегреческом языке существовало две категории, соотносимые по принципу базиса и надстройки – «*αγαθόν*» - «благо» и «*Eudaimonia*» - «высшее благо». При этом в древнегреческой традиции категорию «благо» практически каждый из философов наполнял своим содержанием: Пифагор полагал, что благо «заключается в знании совершенства чисел»; Сократ, что благо есть разумение, мышление, память; Платон – прекрасное, истина, знание меры; Аристотель – моральные поступки и «свободное применение своего таланта». То есть, обладать пониманием блага, а, значит, и достигнуть его, может только образованный и мудрый человек. «Позднее же в какой-то момент произошла вначале подмена данных, совершенно разных, на наш взгляд, понятий (имеются ввиду категории «благо» и «счастье»), а затем и полное вытеснение категории «благо». (Насколько это было преднамеренно, подобно тому, как из науки «изъяли» понятие «эфир», которым активно пользовался в своих исследованиях еще Тесла, а не по недоумению, тема для иного размышления)» [3].

Преднамеренный вид неточностей перевода возникает под воздействием *идеологического фактора*. «Социокультурный контекст и идеология находятся в отношениях опосредованной взаимозависимости в той мере, в какой исторический период влияет на состояние общества, а через него на доминирующую идеологию в обществе, которая, в свою очередь, предопределяет идеологическое мировоззрение личности» [6,79].

Таким образом, идеологический фактор, оказывая влияние на все элементы общества (искусство, науку, философию, религию, мораль, право), предопределяет их восприятие сознанием личности. В качестве примера можно привести распад СССР в процессе которого политический и территориальный распад происходил параллельно с идеологическим, а «идеологический хаос данного периода с муссируемой темой поиска «новой идеологии» возможно рассматривать как спланированную провокацию, целью которой было, психологически измотав страну, показать ей заранее спланированный «выход», выгодный манипуляторам того периода. Дело в том, что предлагаемые реформы 1990-х гг. преподносились как попытка решить не только политическую задачу, определявшуюся как смена общественного строя, но и как решение общецивилизационных задач. Однако в этом моменте не было предусмотрено поддержание баланса между «новым» и «старым» на основе единых ценностных установок, сформированных в сознании людей с позиции цивилизационного подхода. И именно это привело к потере ориентационного потенциала» [4, 191].

В качестве примера в данном случае может выступить перевод с древнегреческого слова «*Δῆμος*» (демос) как «народ». Данный перевод не может считаться адекватным. Во-первых, в Древней Греции существовали разные названия для разных слоёв («демос», «этнос», «плефос», «охлос», «полис») из которых состоял собственно народ. Во-вторых, к категории «демос» относилась только часть народа, а именно, свободные, владеющие рабами граждане, не принадлежащие к аристократии: в [XI—VI века до н. э.](#) - в основном сельское население; позднее к демосу причислили ремесленников и торговцев проживающих в городе; начиная с [IV века до н. э.](#) понятие «демос» стало обозначать все слои бедных и недостаточно необразованных свободных граждан. Именно поэтому и Платон, и Аристотель относили демократию наравне с тиранией и олигархией к «паре-квасис» - наихудшему типу правления, поскольку справедливое правление не может осуществляться в интересах только одной части народа. Именно с этой

точки зрения наилучшим типом правления как выразителем интересов всех слоёв государства они считали «орфас попитию» монархию или аристократию, или политию.

Распространение же понятия «демократия» в значении «власть народа» и его пропаганда как наиболее благоприятнейшего типа правления типичный пример отделения оболочки слова от его содержания и наполнения новым, удобным для воздействия на сознание масс содержанием, привлекательным неискущённому взгляду: «именно демократическое, а точнее – либеральное общество, сформированное в США и странах Западной Европы, еще в первой половине XX в. стало полигоном для опробования новейших технологий управления социумом, окончательно вытеснивших к концу XX в. прежние методы управления посредством преимущественной опоры на насильственные механизмы и заменив их управлением посредством манипулирования общественным сознанием. ... Обвинение в недемократичности правления, транслируемое ключевыми средствами массовой информации, в современную эпоху может звучать как фактическое предупреждение тому или иному государству о возможном начале против него «миротворческой операции» силами США и НАТО, взявших на себя обязанности силовой поддержки господства демократии» [5, 56, 59].

Смешанный вид неточности перевода возникает, как видно из названия, исходя из совокупности факторов и, соответственно, его затруднительно однозначно отнести к какому-либо одному из видов. В качестве примера можно привести перевод слова «космополит» при анализе содержательного наполнения которого явно видно влияние и идеологического фактора, и отсутствие определенной языковой чувствительности у первого переводчика. Итак. В современном распространённом значении «человек мира» - это человек, который, не признавая государственные границы, считает себя, независимо от национальности и гражданства, жителем всего мира. Однако, исходя из словаря Брокгауза и Ефрона (1890-1907), космополитом считается человек, распространивший идею Отечества на всю Землю, воспринимающий всё человечество вне принадлежности к странам и народам, как составляющих единого человеческого рода. А в Большой Советской Энциклопедии (1925-1991) космополит трактуется как человек, отрицающий национальный и государственный суверенитет и не признающий ни национальное, ни культурное наследие и традиции. То есть явно видно влияние идеологического фактора.

Однако слово «космополит» есть калька со слова, образовавшегося в процессе слияния двух древнегреческих слов: «κόσμος» и «Πολιτεία». Слово «κόσμος» означает «порядок, гармония, красота» применительно к Вселенной и миру Земли, то есть то, что противоположно Хаосу. «Πολιτεία» - власть большинства, управляющая в интересах всего народа, по классификации Аристотеля относящаяся к правильным формам правления.

Таким образом, истинное значение слова «космополит» - человек гармонии, красоты, то есть человек образованный и воспитанный, не варвар. Тот, кто живёт под руководством разума во имя интересов всей Вселенной. Кстати, в древнем мире не разделяли понятия «разум» и «сердце» и, говоря о разуме, имели в виду «разум-сердце» как соединение интеллектуального и эстетического с нравственным начал. Понятие «разум» как символ рационализма и прагматизма стал употребляться в западноевропейской цивилизации с конца эпохи возрождения, а в отрыве от эстетико-этического начала с эпохи средних веков.

Также к смешанному виду неточностей перевода возможно отнести перевод понятия «вырваться из сансары» (избавление из круга перерождений) как «спасение». Но в брахманизме, иудаизме, буддизме нет понятий «спасение» и «грех» – это понятия из христианизированной традиции. Данную неточность сложно квалифицировать однозначно. Но если исходить из того искажения в восприятии древнеиндийской традиции к которому она приводит, то, безусловно её можно отнести к преднамеренному виду неточностей перевода. Также как и представление о буддизме как отдельной религии. Отделим то, что говорили Будда от того, что интерпретировали и трактовали его «последователи» и тех ритуалов, которыми они окружили четыре благородные истины и составляющие алмазного восьмеричного пути, представляющие собой гармоничное целое, основанное на понятии Единого и иных утвердившихся положений в ведизме и перешедших в брахманизм и иудаизм. Будда не создавал новой религии. Он говорил об уточнении, приближении к сути Брахмы и Единого, а именно: в Брахме нет кастового деления и,

соответственно, возможность достижения мокши не зависит от кастовой и тендерной принадлежности.

Вывод. Перевод это не перевод слов, а передача смыслов. И то, насколько точно передаётся смысл, формирует понимание, задающее, в свою очередь, вектор движения мысли. Потому важно различать а) понятия «ошибки перевода» и «неточности перевода»; б) виды неточностей перевода (случайные, преднамеренные, смешанные); в) доминирующие факторы, провоцирующие возникновение неточностей перевода (социокультурный, образовательный, идеологический).

Преднамеренных неточностей перевода избежать невозможно, поскольку их появление трудно контролировать. Однако случайных неточностей можно если не полностью избежать, то существенно снизить.

Это возможно при соблюдении двух условий.

1. В идеале перевод текста любого уровня должен осуществлять в тандеме, состоящем из а) переводчика, носителя языка с которого переводят и специалиста в сфере к которой принадлежит переводимый текст, носителя языка на который осуществляется перевод.

2. Если мы имеем дело не с поэтическим текстом давать в скобках после выбранного значения переводчика все возможные значения данного слова, употребляемые на переводимом языке в данном контексте.

Соблюдение данных условий формирует более полную передачу смыслов и языковую грамотность.

Литература

Гончар Н.Г. Асимметрия в переводе художественного текста: этнолингвокультурный аспект/дисс.к. филолог. н., Тюмень, 2009. 254 с.

Лосев А.Ф. Античная философия истории. (Из истории мировой культуры). Москва: Наука, 1977. 254 с.

Колесникова Г.И. Социальная политика России: концепция развития личности в 21 веке// Международный научный журнал. Раздел: Гуманитарные науки. Москва, 2017, №3. С.112-117. (Перечень ВАК №640) [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://www.tis-journal.com/contents/2017/vypusk-no3/> Дата обращения: 27.09.2017

Колесникова Г.И., Волков Ю.Г. Социальный механизм манипуляции сознанием личности (научная монография). Южный федеральный университет. Ростов-на-Дону, 2010. 272 с. ISBN 978-5-9275-0788-7

Колесникова Г.И., Хубутя М.В. Мифологизация массового сознания в условиях демократизации современного российского общества (научная монография). Saarbrücken (Germany) : LAP LAMBERT Academic Publishing, 2012. 153 с. ISBN 978-3-8484-1794-0

Колесникова Г.И., Селиванов А.А. Идеологическое мировоззрение в структуре сознания личности. Влияние социокультурного контекста и регулятивная функция идеологического мировоззрения в структуре сознания личности (научная монография). Saarbrücken (Germany): LAP LAMBERT Academic Publishing, 2012. 169 с. ISBN 978-3-8484-4528-8

© Г.И.Колесникова, 2018

HÜSEYİN CAVID'İN ŞİİRLERİNE SÖZCÜK BİLİMSEL AÇIDAN BİR BAKIŞ

Hüsna Kotan*

Özet

Dilbilim, insanı diğer canlılardan ayıran en büyük özellik olan dil ve ona bağlı olarak düşünce ve davranışı inceleyen bilim dalıdır. Dilbilimin görevi çok yönlü, karmaşık ve gizemli bir varlık olan dili tüm boyutlarıyla ele alıp incelemektir. Dilbilim alanlarını dilin yapısına ilişkin çalışmalar ve dille dil dışı olguların ve etkenlerin ilişkisinin dile yansımaları inceleyen çalışmalar oluşturur. Bu çalışmalardan sesbilim, biçimbilim, sözdizimi, anlambilim dilin yapısını incelerken; dil ile dil kullanıcısı arasındaki ilişkiyi edimbilim, toplumbilim gibi alanlar inceler. Dilbilimin bu çalışma alanları içerisinde dilsel göstergeleri ve gösterge dizelerinin anlamını araştıran bilim dalı anlambilimdir. Anlambilimin uygulama alanlarından birini de sözcükbilim oluşturmaktadır. Sözcükbilim dilin sözvarlığını, yani sözcüklerini, deyimlerini, atasözlerini, kalıplaşmış söz gibi öğelerini incelemeye yönelik, bu öğelerin kökenlerini, oluşumlarını araştırarak biçim ve anlam açısından gelişmelerini saptamaya çalışan bir dilbilim dalıdır.

Yirminci yüzyıl Azerbaycan edebiyatının en büyük sanatkarlarından Hüseyin Cavid de dili ustaca kullanmayı başarmış bir şair ve dram yazarıdır. Bu dil ustasının söz söyleme gücü, sözcükleri ve söz sanatlarını kullanışı oldukça dikkat çekicidir. Onun şiirlerini oluşturan sözvarlığını açıklamak, söyleyiş özelliklerini değerlendirmek ve söylem gücünü ortaya koymak amacıyla Cavid'in şiirlerini sözcük bilim açısından incelemek yerinde olacaktır.

Hüseyin Cavid eğitimi için belli bir süre İstanbul'da zaman geçirmiş, bu süreçte Türk ve Batı edebiyatını tanımış, Türk romantizminin önemli isimleri Namık Kemal, Şemsettin Sami, Recaizade Mahmud Ekrem, Mehmet Akif Ersoy ile de tanışmış, onların sohbetlerine dâhil olma imkânı bulmuştur. Bu vesile ile Hüseyin Cavid'in fikir dünyasında İstanbul kültür ve medeniyet çevresi önemli bir yer edinmiştir.

Cavid'in fikir dünyası eserlerine de büyük oranda yansımıştır. O, eserlerinde vatan, millet, adalet gibi kavramları ele alarak işlemiş ortak Türk kültürünün, edebiyatının ve dilinin gelişmesi yolunda mücadele vermiştir. Azerbaycan Türkçesinin yanı sıra Türkiye Türkçesini de benimsemiş bu lehçeyi ayrıntılarıyla öğrenmiş ve eserlerinde Türkiye Türkçesinin hem leksik hem de morfolojik ve sentaktik özelliklerini en güzel biçimde kullanmıştır.

Hüseyin Cavid hem Azerbaycan Türkçesi hem de Türkiye Türkçesini kullanarak Ana, Maral, Şeyh San'an, Şeyda, Uçurum, İblis, Peygamber, Afet, Topal Teymur, Kinyaz, Telli Saz, Şehla, Hayyam, Köroğlu, İblis'in İntikamı gibi tiyatro eserleri; içerisinde on üç şiirin yer aldığı Geçmiş Günler, otuz altı şiirin yer aldığı Bahar Şebnemleri, on şiir ve dört gazelin yer aldığı Muhtelif Şiirler adlı şiir kitapları; Azer ve Mektup ve Günlükleri gibi eserler vermiştir.

Çalışmamızda Cavid'in Geçmiş Günler, Bahar Şebnemleri ve Muhtelif Şiirler adlı şiir kitaplarında yer alan altmış üç şiir sözcük bilim açısından incelenecektir. Bu çalışma ile Cavid'in şiirlerinde yer alan yabancı kökenli kelimelerin ne kadar ve nasıl kullanıldığı; onun, Türkiye Türkçesi ile Azerbaycan Türkçesi arasında bir köprü kurup bu iki lehçenin söz varlığını şiirlerinde hangi şekilde bir araya getirdiği, şiirlerdeki arkaik öğeleri, deyimleri, atasözlerini ve halk deyişlerini, eş ve zıt anlamlı sözcükleri diline nasıl ustaca yansıttığı şiirlerinden örnekler verilmek suretiyle dikkatlere sunulacaktır.

Anahtar sözcükler: Hüseyin Cavid, şiir, dilbilim, sözcükbilim.

A LEXICOGRAPHIC ANALYSIS OF HUSEYIN CAVID'S POETRY

Abstract

Linguistics is a field of science which analyzes the language, which is the biggest distinctive feature of human beings, and accordingly thought and attitude. The purpose of linguistics is to treat and analyze language with all its aspects as a versatile, complex and mysterious existence. The fields of linguistics consist of the studies related to the structure of language and the studies about the reflection of language and non-linguistic concepts and factors upon language. Among these fields are phonetics, morphology, syntax and semantics that deal with the structure of language, and pragmatics and sociology analyzing the relation between the language and those who use language. Lexicography is

* Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Erzurum/ Türkiye

one of the fields of semantics. Lexicography is a field of science which analyzes the vocabulary, i.e. words, proverbs, idioms, cliché expressions; it also studies the roots and formation of these words and tries to determine their developments in terms of form and meaning.

Hüseyn Cavid, one of the greatest artists of 20th century Azerbaijan literature, is a poet and dramatist who was able to use the language skilfully. This linguistic master's power of saying and his style of suing words and figures of speech is quite striking. It would be appropriate to analyze Cavid's poems in terms of lexicography with the purpose of explaining the vocabulary of his poetry, evaluating his saying characteristics and pointing out his power of discourse.

Hüseyn Cavid spent some time in Istanbul for his education, learnt about Turkish and western literature during that time, met important Turkish romantics such as Namık Kemal, Şemsettin Sami, Recaizade Mahmud EKrem and Mehmet Akif Ersoy, had the opportunity to attend their conversations. Thanks to this opportunity, cultural milieu of Istanbul had an important place in Cavid's intellectual world.

Cavid's intellectual world was reflected in his works to a great extent. He studied concepts such as homeland, nation, justice, and struggled for the development of mutual Turkish culture, literature and language. He adopted not only Azerbaijan Turkish but also Turkish, learnt the dialects in detail and used the lexical, morphological and syntactic characteristics of Turkish in fine style.

Hüseyn Cavid wrote plays such as *Ana*, *Maral*, *Şeyh San'an*, *Şeyda*, *Uçurum*, *İblis*, *Peygamber*, *Afet*, *Topal Teymur*, *Kinyaz*, *Telli Saz*, *Şehla*, *Hayyam*, *Köroğlu*, *İblis'in İntikamı*; *Geçmiş Günler* including 13 poems, *Bahar Şebnemleri* including 36 poems and *Muhtelif Şiirler* in which there are 10 poems and 4 odes; *Azer ve Mektup ve Günlükleri* by making use of Azerbaijan Turkish and Turkish.

In this study, sixty three poems of Cavid in *Geçmiş Günler*, *Bahar Şebnemleri* and *Muhtelif Şiirler* will be analyzed in accordance with lexicography. Thanks to this study, how many foreign vocabulary are made use of and how they are used in Cavid's poetry; through which perspective he combined the vocabulary of two dialects i.e. Turkish and Azerbaijan Turkish by building a bridge between two cultures in his poetry; how he skilfully reflected archaic elements, idioms, proverbs and public sayings, synonyms and antonyms will be discussed and highlighted by giving examples from his poems.

Key Words: Hüseyn Cavid, poetry, linguistics, lexicography.

Giriş

Yirminci yüzyıl hem bütün dünyada hem de Osmanlı Devleti ve Azerbaycan'da önemli siyasi gelişmelerin yaşandığı bir dönemdir. Osmanlı Devletindeki meşrutiyet hareketi Azerbaycan'da da karşılık bulmuş, Fransız İhtilalinin etkisiyle başlayan özgürlük ve demokrasi düşüncesi Azerbaycanlı aydınları etkisi altına almıştır. Dönemin siyasi olayları birçok alanda olduğu gibi kültür ve edebiyatın da şekillenmesinde önemli rol oynamış, bu dönemde çok değerli şair ve yazarların yetişmesine zemin hazırlamıştır. Bu ortamda yetişen önemli isimlerden biri de Hüseyn Cavid'dir.

1. Hüseyn Cavid'in Hayatı

Hüseyn Cavid yirminci yüzyıl Azerbaycan edebiyatının en dikkate değer isimlerinden biridir. O, Azerbaycan edebiyatında romantizmin öncülüğünü yapmış bir şair ve dram yazarıdır. Azerbaycan edebiyatının bu büyük ismi 1882 yılında Nahcivan'da doğmuştur (Adıgüzel, 2018: 59). Babası Hacı Molla Abdullah ve ağabeyi Şeyh Muhammet din adamı oldukları için Hüseyn Cavid'i de din adamı olarak yetiştirmek istemişlerdir. Bundan dolayı şair ilk öğrenimini Nahcivan'da mollahanede görmüştür. Fakat medresede verilen dersler ilgisini çekmediği için dinî eğitimi yarıda bırakıp 1898'de "yeni usul" derslerin verildiği Mekteb-i Terbiye'ye kayıt yaptırmış burada okuduktan sonra Tebriz'e geçmiş ve "Talibiyye" medresesinde eğitimine devam etmiştir. 1903 yılında özellikle göz rahatsızlığı sebebiyle tedavi için gittiği İstanbul'da 1906'da İstanbul Darülfünun Edebiyat şubesinde tahsile başlamıştır (Çalaman, 2013: 19).

Cavid, eğitimi için İstanbul'da geçirdiği 1905-1908 yılları arasında Rıza Tevfik'ten ders almış, İstanbul edebiyat çevresiyle tanışmış, böylelikle Türk ve Batı edebiyatını tanıma imkânı bulmuştur (Tiken 2014: 230). Ayrıca bu yıllarda Türk romantizminin önemli isimleri Namık Kemal, Şemsettin Sami, Recaizade Mahmud Ekrem, Mehmet Akif Ersoy ile de tanışmış, onların sohbetlerine dahil olma imkânı bulmuştur (Elaydy, 2013: 14) Hüseyn Cavid'in fikir dünyasının zenginliğinde ve dünyaya bakış açısının olgunlaşmasında İstanbul kültür ve medeniyet çevresinin önemli bir yeri vardır. Zira şair 1909'da ülkesine döndüğünde Nahcivan, Tiflis, Gence ve Bakü'deki çalışmalarıyla edebiyata ilgisini

sürdürmüş, yeni biçim ve konular üzerine aruz vezniyle kaleme aldığı şiirlerinde İstanbul edebiyat çevresinin etkisini devam ettirmiştir (Tiken, 2014: 230).

2. Hüseyin Cavid'in Eserleri ve Sanatı

Eserleriyle Azerbaycan edebiyatında tiyatro sanatının gelişmesinde büyük bir rol oynayan Hüseyin Cavid, *Ana, Maral, Şeyh San'an, Şeyda, Uçurum, İblis, Peygamber, Afet, Topal Teymur, Kinyaz, Telli Saz, Şehla, Hayyam, Köroğlu, İblis'in İntikamı* gibi tiyatro eserleri; (Kırzioğlu, 1997: 8-27) içerisinde 13 şiirin yer aldığı *Geçmiş Günler*, (Hübuti Adem, Bakıda, Yadı-Mazi, Otuz Yaşında, Geceydi, Bir Resm Garşısında, Elmi Beşer, Kadın, Kızık Serseri, Öksüz Enver, İlk Bahar, Gız Mektebinde, Çicek Sevgisi), 36 şiirin yer aldığı *Bahar Şebnemleri* (Herb ve Felaket, Deniz Temaşası, Şeyh Sen'an, Rags, Her Yer Sefalı Neş'eli..., Çekinme Gül..., Sevinme Gülme Guzum..., Penbe Çarşaf, Hureman-hureman, Uyuyor..., Görmedim, Men İsterim ki, Veremli Gız, Mezlumlar Üçün, Çoban Türküsü, Dün ve Bu Gün, Gürube Garşı, Herb İlahi Garşısında, İşte Bir Divaneden Bir Hatire, Ey Ruhi-Pürsükun, Kızık Bir Lövhe, İki Hemşireyi Letafetü An, Bir Gızın Son Feryadı Yahud Zindan Guşesinden Bir Ses, Gonşu Çiçeyi, Necmi-Geysudar, İbtılayi-Geram, Ş'er Meftunu, Deniz Perisi, Bilmem Kime?..., Bu Gece, Ah... Yalnız Sen, Gerner!..., Neçin?, Get!, Me'yus Bir Gelbin Feryadı, Son Baharda), on şiir ve dört gazelin yer aldığı *Muhtelif Şiirler* (Verdim O Gün ki, Zülfi Perişane Gönlümü, Hali-Esefiştimalımı Tesvirde Bir Ehi-Mezlumane, Menim Tanrım ..., Şerg Kadını, Solğun Benövşeler, Gaçgın, Bir Zamanlar, Çelik Gollar, Türk Esirleri, Gazeller) adlı şiir kitapları; *Azer* ve *Mektup ve Günlükleri* gibi eserler ile Azerbaycan edebiyatında büyük bir iz bırakmıştır (Cefer, 1982).

Cavid bu eserleri ile kendinden sonraki kuşaklar üzerinde etkin bir edebi kişilik olmuştur. O, şiirlerinde vatan, millet, adalet gibi kavramları ele alarak yaşadığı devrin acısını dizelere taşımıştır (Adıgüzel, 2018: 60). 20. yüzyıl Azerbaycan edebiyatının diğer sanatçıları gibi O da siyasal konulardan uzak durmamış hümanizm, gelecekçilik, hayalperverlik, şikâyet ve isyankâr bir ruh, Doğu ve Batı karşılaştırması, geçmişini idealize etme, kadın meselesi, dini modernize etme yönelimi, inkılâba ve bağımsızlık mücadelesine ilgi gibi konuları eserlerine romantik bir şekilde yansıtmıştır (Tiken, 2014: 232).

Yaradılıştan gelen bu üstün sanat kabiliyeti ile Hüseyin Cavid, Türk edebiyatının büyük isimlerinden Mehmed Akif ile benzerlik göstermektedir. Akif'te olduğu gibi Cavid'in şiirlerinde de yıllara ve hayata meydan okuyan cesareti hisseder, sanatında dert, ıstırap ve hüznün görürüz. Zira onlar sanat idealleri uğruna savaşmış Hak, hakikat ve iman meselesini şiar edinmiş ve bunu eserlerine taşımış milliyetçi şahsiyetlerdir (Gül, 2013: 194).

3. Hüseyin Cavid'in Dil ve Üslubu

Hüseyin Cavid ortak Türk kültürünün, edebiyatının ve dilinin gelişmesi yolunda mücadele vermiş önemli isimlerden biridir. O bütün hayatı boyunca Türk halklarının birliği uğrunda aktif mücadele içerisinde olmuş, bu mücadele gereği XIX. yüzyılın son çeyreğinde İsmail Gaspıralı tarafından dile getirilen Türk halkları arasında ortak edebi dilin gerekliliği ideasını en iyi şekilde benimsemiş ve mükemmel bir ortak Türkçe edebi dili hazırlama çabası içinde eserlerini Türk dünyasının anlayacağı bir şekilde kaleme almıştır.

Cavid, Türkiye Türkçesini benimsemiş bu lehçeyi ayrıntılarıyla öğrenmiş ve eserlerinde Türkiye Türkçesinin hem leksik hem de morfolojik ve sentaktik özelliklerini en güzel biçimde kullanmıştır. Türkiye Türkçesi ile Azerbaycan Türkçesi arasında çok az fark olsa da O, özellikle yaratıcılığının ilk devirlerinde Türkiye Türkçesini benimsemiş daha sonra yaşadığı devrin edebi dili ile bu lehçeyi ustaca kullanmıştır (Elaydy, 2013: 15). Mustafa Hakkı Türkekul' un de ifade ettiği gibi onun dili ne tamamen İstanbul Türkçesi ne de Azerbaycan edebi Türkçesidir. O, bu iki dil arasında köprü kurarak ortak bir dil oluşturmaya çalışmış, bu iki şive arasındaki mesafeyi kısaltmıştır (Türkekul: 1963: 51).

Ortak dili benimseyen ve eserlerinde ustaca kullanan Hüseyin Cavid'in dili büyük bir deryadır. Bu dil ustasının söz söyleme gücü, sözcükleri ve söz sanatlarını kullanışı oldukça dikkat çekicidir. O, Türk dilinin üstün inceliklerini maharetle kullanmış, şiirlerinde kullandığı dil ile veznin sesini birleştirmiştir. Kimi zaman da anlam ve ritim vurgusunu kelimelere yükleyerek şiirlerini vezin egemenliğinden kurtarmıştır. Eserlerinde konuşma dilinden de yararlanarak içten ve yalın bir anlatım sergilemiştir (Kırzioğlu, 1997: 28-30).

4. Hüseyin Cavid'in Şiirlerinin Sözcük Bilim Açısından Değerlendirilmesi

Bir dilin sözvarlığı dildeki tüm göstergelerden, diğer bir deyişle açık sınıfa giren sözcüksel biçimbirimlerden oluşur. Sözcükler genel olarak yerli sözcükler ve yabancı ya da ödünçleme sözcüklerden oluşur (Toklu, 2012: 111). Sözcük bilim dili oluşturan yerli ve yabancı unsurları, bu

unsurlar içinde deyimleri, atasözlerini, eş ve zıt anlamlı kelimeleri inceleyerek o dilin sözvarlığını ortaya koymayı amaçlar.

Bilindiği üzere Hüseyin Cavid'in manzum ve mensur olmak üzere pek çok sayıda eseri bulunmaktadır. Onun şiirlerini oluşturan sözvarlığını açıklamak, söyleyiş özelliklerini değerlendirmek ve söylem gücünü ortaya koymak amacıyla Cavid'in şiirlerini sözcük bilim açısından şöyle değerlendirebiliriz.

4.1. Söz varlığı

4.1.1. Yabancı unsurlar

Yabancı kökenli kelimelerin bir bölümü girdiği dile yerleşerek o dilin ses kurallarına uyum sağlar bu kelimelere “yerleşmiş yabancı sözcükler” denir. Kullanıldığı dilin ses yapısına uyum sağlamamış ve bu nedenle de yabancı oldukları kolayca anlaşılan sözcükler de “yerleşmemiş yabancı sözcükler” sayılır (Toklu, 2012: 112).

Hüseyin Cavid'in şiirlerinde çok sayıda Arapça ve Farsça kökenli kelime ve tamlamaların kullanıldığı görülmektedir. Bu kelimelerden bir kısmı alıntı yapıldıkları dildeki fonetik biçimlerini korumuş “yerleşmemiş yabancı sözcükler” olarak değerlendirebileceğimiz kelimeler bir kısmı ise Azerbaycan Türkçesi fonetiğine uyum sağlamış “yerleşmiş yabancı kelimelerdir:

Ar.: *تجسم* tecessüm (Herb ve Feleket), Ar.: *تورم* teverrüm (Veremli Gız), Ar.: *منور* münevver, *مردود* merdud (İşte Bir Divaneden Bir Hâtire), Ar.: *ترنم* terennüm, *تبسم* tebessüm (Yad-ı Mazi), Ar.: *تموج* temevvüç (Kıçık Bir Levha) gibi kelimeler alıntı yapıldıkları dilin fonetik biçimine uygun şekilde kullanılmıştır.

*Hep çiçeklerde temevvüc eden elvani-sürur,
Eks edib çöhrêyi-gülgununa eyler lem'an:
Zülfî-zertarını yaldızlar ilahi bir nur.* (Kıçık Bir Lövhe)

Yabancı kökenli kelimelerden bazıları Azerbaycan Türkçesi fonetiğine şu şekilde uyumlu hale getirilmiştir. Kelimelerin birçoğunda ünlü seslerin değişimine uğradığı görülmektedir:

Ar.: *زوق* zevk > zövg, Ar.: *اولاد* evlād > övlad (Herb ve Felekat, Ğadın), Far.: *چهره* çihre > çöhre, Ar.: *شعله* şu'le > şö'le (Deniz Temaşası), Ar.: *عجا* 'acabā > ecaba (Mezlumlar Üçün), Lat. *vulcanus* > vulkan (*Düşündüm ki...*), Ar.: *محزون* mahzun > mehzun (Gürube Ğarşı), Ar.: *مهلت* mühlet > möhlet (Ğadın), Ar.: *شفاق* şafağ > şefeğ (Könlüm)... vb.

*Yanar ruhum demadem, ruhi-mecruhum yanar, sızlar,
Bütün alem deyişmiş sanki, hep gesvetnüma, mehzun...
Bütün etrafı sarmış bir melal; ağlar, cahan ağlar;
Könül mehzun, hava mehzun, güneş mehzun, sema mehzun...* (Gürube Ğarşı)

Cavid'in şiirlerinde Arapça kökenli **Leyla-Mecnun**, İbranice kökenli **Yusuf** ve **Yakub** gibi özel isimlerinin de kullanıldığı görülmektedir:

Mecnun gönül *Lëyla*'sını unutmaz,
Başga bir güzel derdimi uyutmaz, (Çoban Türküsü)
Gülzari- hüsne *Yusuflı*- dil çıhdı seyr ede,
Saldı o yar cahi- zenehdane könlümü. (Muhtelif Şiirler)
Ye'ğub kimi kor oldu gözüm ağlamağda, ah,
Çün *Yusifin* feragı ucundan melalı var. (Gezel)

Şiirlerde Arapça, Farsça kökenli sözcüklere Farsça “bi-, pür-, nâ-, hem” gibi ön eklerin ve “gâh” son ekinin getirilmesiyle oluşturulan yeni kavramların da kullanıldığı görülmektedir:

Far.: *بيخوش* bihuş (Mezlumlar Üçün), Far.: bi + Ar.: haber *بى خبر* > biheber (Ey Ruhi-Pürsükun), Far.: pür + Ar.: ezhar *ازهار پر* > pür'ezhar (İki Hemşirêyi Letafetü An), Far.: pür + Ar.: heves *هوس پر* > pürheves (Şê'r Meftunu), Far.: nâ + Ar.: mağbul *ماقبول* > nameğbul (Necmi-Ğeysudar), Far.: *دوش هم* hemduş (Ğadın), Ar.: cilve + Far.: gâh *جلوهگاه* > cilvegah (Geceydi).

*Biheberdim... sevmeyirdim hilgeti,
Bilmeyirdim çünkü mövcudiyyeti.* (İşte Bir Divaneden Bir Hâtire)

Arapça ve Farsça tamlamalarında şiirlerde sıklıkla kullanıldığı görülmektedir: ärzi-vücut, sükutuleyl (Geceydi), zövği-cahan (Dün ve Bugün), kürrêyi-erz (Mezlumlar Üçün), zümre-yi-beşer (Ey Ruhi-Pürsükun).

*Ruha artıg başga ülvîyyet gelir,
Alemlahuta galhar, yükselir.* (İşte Bir Divaneden Bir Hâtire)

Arapça ve Farsça kelimelerin çoğu Türkçe “et-, ol-, eyle-” gibi yardımcı fiillerle kullanılarak birleşik fiil oluşturmuştur: Ar.: sihir سحر > sehr eyle- (Hüraman Hüraman), Ar.: hücum هجوم > hücum et- (Deniz Tamaşası), Far.: mest مست > mest ol- (Här Yer Sâfalı, Nâşâli...).

Men açığ şe'rden de hezz ederem,

Feğət en gizli Şe'ri çoğ severem (Penbe Çarşaf)

4.1.2. Azerbaycan Türkçesine ait unsurlar

Hüseyn Cavid eserlerinde Türk ortak edebi dilini kullanmayı başarmış bir sanatkardır. Onun eserlerinde hem Azerbaycan Türkçesinin hem de Türkiye Türkçesinin söz varlığını, şekil ve fonetik özelliklerini görmek mümkündür.

Cavid'in şiirleri söz varlığı bakımından incelendiğinde Azerbaycan Türkçesine ait birçok unsurun doğal olarak onun söyleyişinde yer aldığı görülmektedir. Azerbaycan Türkçesinin fonetik özelliklerinin yansıdığı ve Azeri unsur olarak değerlendirebileceğimiz isim, sıfat, zamir, zarf ve fiil türünden pek çok sözcük onun şiirlerinde yer almaktadır:

Azerbaycan Türkçesinde, sözcük başında “y” sesi bulunmaz. Şiirlerde “y” sesinin bulunmadığı birçok kelimeye tesadüf edilmektedir: ET.: yüz > SAT.: üz, (Öksüz Enver), ET.: yut-mak > SAT.: udmak, (Türk Esirleri), ET.: yürek > SAT.: ürek (Mezlumane).

Ürekde galdı meramım, duyulmaz oldu sesim;

Gözümde galmadı nur, ah, işte son nefesim!.. (Bir Gızın Son Feryadı, Yahud Zindan

Guşesinden Bir Ses)

Azerbaycan Türkçesinde, ortadaki kalın “k” sesleri, bazen “h” Bazen “ğ” veya ikizleşerek “ğğ” şekline dönüşür: ET.: okşa-mak > SAT.: ohşa-mak (Solğun Benövşeler), ET.: tokkuz > SAT.: doğğuz (Öksüz Enver), ET.: ok-u- > SAT.: oh-u-

Doğğuz yaşında zâki, uslu bir çocuğ: Änvär... (Öksüz Enver)

Azerbaycan Türkçesinde, tek heceli sözcüklerin sonundaki kalın “k” sesleri bazen “h”, bazen “ğ” olur: ET.: çok > SAT.: çoğ (Geceydi), ET.: yo-k > SAT.: yoh (Ğadın)

Azerbaycan Türkçesinde, sözcük sonundaki ince “k”, vokalle başlayan bir ek gelince “y” olur:

Ona yoldan geçânlârin ürâyi

Daş kâsılmış dâ yasdığ olmuşdur (Kıçık Serseri)

Azerbaycan Türkçesinde sözcük başındaki kalın “k” sesleri, “ğ” olur: ET.: kal(ı)-k- > SAT.: galh (Ğadın), ET.: kor-(ı)-k- > SAT.: gorh- (Necmi-Gëysudar), ET.: kal- > SAT.: gal- (İki Hemşireyi Letafetü An)

Bunun dışında şiirlerde sadece standart Azerbaycan Türkçesinde kullanımına tesadüf ettiğimiz sözcükler bulunmaktadır: ET.: küreş- > SAT.: güleş- (Herb ve Felaket), ET.: uy-an- > SAT.: oyan- (Şeyh Sän'an), ET.: kök > SAT.: göy (Deniz Tamaşası), ET.: gibi > SAT.: kimi (Ğaçğın), ET.: alav > SAT.: alov (Deniz Tamaşası), ET.: boz-ul- > SAT.: poz-ul- (Dün ve Bugün), ET.: öğr-en- > SAT.: öğren- (Elmi-Bâşâr), ET.: tut-ak > SAT.: dodağ (Deniz Perisi), ET.: ör- > SAT.: hör- (Şerğ Ğadını), SAT.: bir+ce (Ğazel 2), ET.: sarar- > SAT.: saral- (Otuz Yaşında), ET.: büyük > SAT.: böyük (Elmi Beşer)...

4.1.3. Türkiye Türkçesine ait unsurlar

Hüseyn Cavid'in şiirleri söz varlığı bakımından incelendiğinde onun Türkiye Türkçesine dair birçok sözcük kullanıldığı görülmektedir. Bu sözcüklerden çoğunun Azerbaycan Türkçesinde muadili olmasına rağmen Cavid bu kelimeleri bilinçli olarak kullanmış ve “dilde birlik” sağlamaya çalışmıştır. O, hem Türkiye Türkçesi hem de Azerbaycan Türkçesini şiirlerinde çok büyük bir ustalıkla bir arada kullanarak gerçek bir “ortak Türk edebi dili” oluşturmayı başarmıştır.

Bütün dil ve lehçelerde olduğu gibi Azerbaycan Türkçesinin de kendine mahsus bazı fonetik özellikleri bulunmaktadır. Bu özellikler dolayısıyla çok yakın iki lehçe olmasına rağmen Türkiye Türkçesi ile de farklılık göstermektedir. Örneğin kelime sonunda görülen h > k, d > t değişimleri ile bu farklılık hissedilmektedir. Bu durumun Cavid'in şiirlerindeki yansıması şöyledir: SAT.: bah kelimesi STT.: bak- şeklinde, SAT.: çih- fiili STT.: çik- biçiminde, SAT.: dad sözcüğü STT.: tat şeklindedir. Cavid bu kelimelerin STT şeklini kullanmayı tercih etmiştir.

O, bir cavan idi, küskün bakışlı, hem yorğun;

Vücudu hâstâ, mükedder, hayatı çoğ durğun... (Geceydi)

SAT	STT	SAT	STT	SAT	STT	SAT	STT
nece	nasıl	bele	böyle	yoldaş	arkadaş	mene	bana
harda	nerde	hamısı	hepsi	torpağı	topraklı	men	ben

hara	nere	yağşı	eyi	ıldırım	yıldırım	sene	sana
ele	öyle	uşağ	çocuk	beli	evet	özü	kendi

Tabloda SAT’de kullanılan bazı kelimelerin STT’deki karşılıkları verilmiştir. Cavid, şiirlerinde bu sözcüklerin Türkiye Türkçesinde kullanılan biçimini tercih etmiştir:

*Bu tesettür **nasıl** da cazibedar!*
*Bunda **çok** ince bir letafet var.* (Penbe Çarşaf)
***Nerde** o dünkü sevdalı nös’eler?*
Neden böyle hep perişan oldunuz? (Solğun Benövşeler)
*Düşünüb durma **böyle** ince, derin;*
İncelik ya derinlik efetdir (Veremli Gız)
***Çocuğ** devam eleyir derse her sabah; lakin*
Ne söyleyse müallim, o bir şey anlamayır. (Öksüz Enver)
*Bunca zillet yetismeyirmi **sana**?*
***Çok** azildin yeter, er oğlu er ol!* (Herb ve Felaket)

4.1.4. Arkaik unsurlar

Hüseyin Cavid’in şiirlerinde eski Türkçenin izlerine sıklıkla tesadüf edilmektedir: **kiçik** “küçük” (Yadi Mazi), **min** “bin” (Bir Resm Garşısında), **imdi** “şimdi” (İlmi Beşer), **könül** “gönül” (Bakıda) **gözel** “güzel” (Mazlumane), **altun** “altın” (Şerg Gadinı), **keç-** “geç-” (Herb ve Felaket), **men** “ben” (Deniz Temaşası), **kümüş** “gümüş” (Çoban Türküsü), **tük** “tüy” (Gurube Karşı), **üçün** “için” (Otuz Yaşında).

*Bir **kiçik** gülbe yoh ki, kölgesine*
İltica eylesin zavallı sefil! (Kiçik Serseri)
***Könül** mest olur sön gülümsedikçe,*
Ey nazlı dağların maralı kaçgın! (Kaçgın)
*Hemen sarsıldı ruhum, **tük**lerim ürperdi dehşetden;*
Demadem yıldırım, şimşek çahar, patlardı peyderpey (Gurube Karşı)

4.2. Deyimler

Cavid’in hemen her şiirinde bir deyim bir halk söylemine yer verdiği görülmektedir. Onun şiirlerinde tespit ettiğimiz deyimlerden bazıları şöyledir: **göz yola dikmek** “gözünü yola dikmek”, **bağrım oldu ğan** “bağrı kan olmak” (Çoban Türküsü), **tüklerim ürperdi** “tüyleri ürpermek”, **sıçrayıb beynimde ğan** “beynine kan sıçramak” (İşte Bir Divaneden Bir Hatire), **çekme ah** “ah etmek” (Gadin), **üreyi daş kesilmiş** “yüreği taş kesilmek” (Kiçik Serseri), **köküs gerib** “göğüs germek” (Bakıda), **könül dârdinâ dâva bulamaz** “gönül derdine deva bulmak” (Heli-Esefiştımelimi Tesvirde Bir Ehi-Mezlumene), **ġoparırkân fâryad** “feryat koparmak” (Şarg Gadinı), **ġelbimi çaldı** “kalbini çalmak” (Gezel 3)...

Göz yola dikmekden bağrım oldu ğan,
Bir heber yoh hilal ġaşlı yarımın (Çoban Türküsü)
*Ona yoldan geçenlerin **üreyi***
***Daş kesilmiş** de yasdıġ olmuşdur* (Kiçik Serseri)
Perdeler çekdi** hemen **gözlerime...
ġoparırken feryad (Şarg Gadinı)
***ġelbimi çaldı** yarın hazla mesiha nefesi,*
Ne edim, yazıġ aşġının dadresi. (Gezel 3)

4.3. Atasözleri

Cavid’in şiirlerinde atasözleri çok fazla kullanılmasa da halk dilinden bazı söylemlere tesadüf edilmiştir. **Sürüsünden kenar olan ġoyunu canavar parçalar** “sürüden ayrılanı kurt kapar”, **Terlan yerin sar tutmaz!** (Çoban Türküsü), gibi atasözlerini de şiirlerde şöyle geçmektedir:

Sürüsünden kenar olan ġoyunu
***Canavar parçalar** görüb de bunu.*
Dana ġalماغda var mı bir me’na?
Bunca zillet yetismeyirmi sana? (Herb ve Felaket)
*Bir meseldir: «**Terlan yerin sar tutmaz!**»*
Yar-yar dëyib gece-gündüz aġlaram. (Çoban Türküsü)
Halk aġzından söyleyişler ise şöyledir:

*Neme lazım... O bir heyaletdir
 “Elmü ürfan” Nedir,men anlamadım (Elmi Beşer)
 “Ağla,hep ağla!” dedim yol yanlış
 Ağlamağdan ne çıkar sanki? Çalış! (Ġadın)
 O servklikde gezenler deyil mi hep mes’ud?
 Deyil mi-Allah için söyle-hepsi vecdolud? (Bakıda)*

4.5. Eş anlamlı sözcükler

Şiirlerde az sayıda da olsa eş anlamlı birkaç kelime tespit edilmiştir: sabır-tahammül, gezmek-dolaşmak, sefa-neşe...

*Ġadın!Ey sevgili,şefğətli melek!
 Bu geder sebrü tahammül ne damak? (Ġadın)
 Gezib dolaşsa-deyirdin-bu şehir bir insan,
 Çiçekli bir kicicik bağcadan eser bulmaz. (Bakıda)
 Her yer sefalı, neş’eli, her şey terebnisar...
 Her dem gülümsedikce güneş, mest olur bahar. (Her Yer Sefalı Her Yer Neşeli)*

4.6. Zıt anlamlı sözcükler

Şiirlerde zıt anlamlı kelimeler oldukça sık kullanılmıştır. Zıtlık unsuru ikileme gibi kullanılarak şiirlere ahenk unsuru katmıştır: büyük-küçük, kara-ağ, yer-göy (Herb ve Felaket), yalan-doğru (Deniz Temaşası), gece-gündüz (Çoban Türküsü), az-coh, eyri-düz, çirkin-gözel, hağgü batıl, hëyrü şer (İşte Bir Divaneden Bir Hıtare), yakın-uzağ (Ey Ruhi-Pürsükun), ağlamak-gülmek (Şarğ Ġadını)...

*Mäni sarmışdı ipäklär, tüllär...
 Ağlayırdım gülüräk, (Şarğ Ġadını)
 Yesle yetirmeyib, gece-gündüz feragde
 Tebdil edibdi lalesifet gene könlümü. (Muhtelif Şiirler)*

Sonuç

Hüseyn Cavid amaçladığı gibi ortak bir Türk edebi dili oluşturmayı başarmış bir sanatkârdır. O, şiirlerinde genel olarak Azerbaycan Türkçesini kullanılmıştır. Türkiye Türkçesine ait unsurları ise Azerbaycan Türkçesi ile o kadar güzel bir araya getirmiştir ki, bu iki lehçe arasında adeta bir köprü vazifesi kurmuştur. Bu vesile ile şiirleri hem Türkiye de hem de Azerbaycan da severek ve ilgi ile okunmaktadır.

Cavid şiirlerinde eski Türkçeye ait unsurları ustaca kullanmış, yer yer deyim, atasözü, halk deyiş ve ağızlarından da ifadelere yer vererek her kesinden insanın anlayabileceği şiirler vücuda getirmiştir. Şiirlerinde kullandığı eş ve zıt anlamlı sözcüklerle bir ahenk oluşturmuş okuyucuyu sıkmadan duygu ve düşüncelerini ifade etmiştir.

Kısaltmalar

Ar.: Arapça
ET.: Eski Türkçe
Far.: Farsça
SAT.: Standart Azerbaycan Türkçesi
STT.: Standart Türkiye Türkçesi

Kaynakça

- Adıgüzel S., “XX. Yüzyıl Azerbaycan Edebiyatı”, Türk Dünyası Çağdaş Edebiyatları El Kitabı, Kesit Yayınları, İstanbul, 2018, s. 57-64.
 Aksan D., Anlambilim-Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi, Engin Yayınevi, Ankara, 2009.
 Aksan D., Her Yönüyle Dil – Ana Çizgileriyle Dilbilim, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2007.
 Aksan D., Şiir Dili ve Türk Şiir Dili (Dilbilim Açısından Bakış), Engin Yayınları, Ankara, 2006.
 Aksan D., Yunus Emre Şiirinin Gücü, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2005.
 Aksoy A. Ö., Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1993.
 Altaylı S., Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü I-II, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1994.
 Çalamın A., “Bir Maarifçi Aydın Olarak Hüseyn Cavid”, Türk Dünyasını Işıqlandıranlar: M. Akif Ersoy, Hüseyn Cavid Beynelhâq Konfransın Meterialları 16-18 Mayıs 2013, Qafqaz Üniversitesi, 2013, s. 18-23.
 Devellioğlu F., Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Aydın Kitabevi, Ankara, 2002.

- Elaydy A. S., “Azerbaycanlı Yazar Hüseyn Cavid’in Ortak Türk Edebi Dili Uğrındaki Mücadelesi Üzerine Bir Değerlendirme”, Türk Dünyasını Işıqlandıranlar: M. Akif Ersoy, Hüseyn Cavid Beynelhalq Konfransın Meterialları 16-18 Mayıs 2013, Qafqaz Ünivesitesi, 2013, s. 14-18.
- Ələkbərova K., “Hüseyn Cavid Leksikası – Ortaq Türkçəyə Doğru, Türk Dünyasını Işıqlandıranlar: M. Akif Ersoy, Hüseyn Cavid Beynelhalq Konfransın Meterialları 16-18 Mayıs 2013, Qafqaz Ünivesitesi, 2013, s. 180-184.
- Gedikli Y., Hüseyn Cavid Rasizade (1882-1941)’nin Hayatı ve Eserleri, s. 99-135.
- Gül M. M., “Mehmet Akif Ersoy ve Hüseyn Cavid Eserlerinde Optimizm”, Türk Dünyasını Işıqlandıranlar: M. Akif Ersoy, Hüseyn Cavid Beynelhalq Konfransın Meterialları 16-18 Mayıs 2013, Qafqaz Üniversitesi, 2013, s. 193-196.
- Kanar M., Farsça-Türkçe Sözlük, Deniz Kitabevi, İstanbul, 2000.
- Karayev Y., Hüseyn Cavid, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 18, 1998, s. 534-536.
- Kıran Z., (Ezgiler) Kıran A., Dilbilime Giriş, Seçkin Yayınları, Ankara, 2006.
- Kırzoğlu, B., Ana (Bir Perdelik Dram) Hüseyn Cavid İnceleme ve Çevriyazı, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum, 1997.
- Kırzoğlu, B., Hüseyn Cavid Geçmiş Günler İnceleme ve Çevriyazı, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum, 1997.
- Nuriyeva M., “Ortaq Türkçəyə Gedən Yolda: Hüseyn Cavidin Bədii Dili Üzərində Düşüncələr”, Türk Dünyasını Işıqlandıranlar: M. Akif Ersoy, Hüseyn Cavid Beynelhalq Konfransın Meterialları 16-18 Mayıs 2013, Qafqaz Ünivesitesi, 2013, s. 249-254.
- Öztürk D., Türkiye Türkçesinde Anlamca Kaynaşmış- Deyimleşmiş Birleşik Fiiller, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2008.
- Quliyev R., “Hüseyn Cavidin Dilində Türkiyə Türkçəsi Leksikası”, Türk Dünyasını Işıqlandıranlar: M. Akif Ersoy, Hüseyn Cavid Beynelhalq Konfransın Meterialları 16-18 Mayıs 2013, Qafqaz Üniversitesi, 2013, s. 375-378.
- Tiken S., Tevfik Fikret ve Hüseyn Cavid’in Şiirlerine Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım, Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi Sayı: 3/2 2014 s. 227-246.
- Toklu O., Dilbilime Giriş, Akçağ Yayınları, Ankara, 2013.
- Türkecul, M. H., Azerbaycan Türk Şairi Hüseyn Cavid -Doğumunun Seksen Yıllığının Münasebetiyle Azerbaycan Gençlik Derneği Yayınları, İstanbul, 1963.

**СТИХОТВОРЕНИЕ НАЗЫМА ХИКМЕТА «ВЕЛИКАН С ГОЛУБЫМИ ГЛАЗАМИ»
(ОПЫТ ЛИНГВОСТИЛИСТИЧЕСКОГО ТОЛКОВАНИЯ В КОНТЕКСТЕ
ОБЩЕЧЕЛОВЕЧЕСКИХ ДУХОВНЫХ ЦЕННОСТЕЙ)**

*Лелис Елена Ивановна**

Аннотация

Статья представляет собой опыт лингвостилистического толкования стихотворения Назыма Хикмета «Великан с голубыми глазами» в переводе русского поэта и переводчика Давида Самойлова на русский язык. В стихотворении выявлены такая система образов и их архитектурное воплощение, которые свидетельствуют об интенции автора и переводчика напомнить читателю об общечеловеческих духовных ценностях.

Ключевые слова: Назым Хикмет, Давид Самойлов, система образов, архитектура поэтического текста, общечеловеческие духовные ценности.

**THE POEM OF NAZIM HIKMET "THE GIANT WITH BLUE EYES»
(THE EXPERIENCE OF FORMAL INTERPRETATION IN THE CONTEXT OF
UNIVERSAL SPIRITUAL VALUES)**

Abstract

The article is an experience of linguostylistic interpretation of the poem by Nazim Hikmet "Giant with blue eyes" in the translation of the Russian poet and translator David Samoilov into Russian. The poem reveals such a system of images and their architectonic embodiment, which testify to the intention of the author and translator to remind the reader of universal spiritual values.

Key words: Nazim Hikmet, David Samoilov, a system of images and architectonics of the poetic text, human and spiritual values.

Стихотворение Назыма Хикмета «Великан с голубыми глазами» – одно из знаковых в классической турецкой поэзии и одно из самых известных и любимых среди знатоков и любителей турецкой культуры в России.

Сборники поэтических произведений турецких авторов, русскоязычные сайты, посвященные турецкой литературе, страницы социальных сетей и справочно-информационные порталы знакомят широкую аудиторию с богатым литературным наследием «турецкого Пушкина», его творческими достижениями насыщенной биографией.

Стихотворение «Великан с голубыми глазами» – самое узнаваемое поэтическое произведение Назыма Хикмета, которое не раз переводилось на русский язык, в том числе и современными авторами. Но каноническим по-прежнему остается перевод Давида Самойлова:

Был великан с голубыми глазами,
он любил женщину маленького роста.
А ей все время в мечтах являлся
маленький дом,
где растет под окном
цветущая жимолость.

Великан любил, как любят великаны,
он к большой работе
тянулся руками
и построить не мог
ей теремок –
маленький дом,
где растет под окном
цветущая жимолость.

* Санкт-Петербургский государственный институт кино и телевидения, г. Санкт-Петербург, Российская Федерация

Был великан с голубыми глазами,
он любил женщину маленького роста.
А она устала идти с ним рядом
дорогой великанов, ей захотелось
отдохнуть в уютном домике с садом.
– Прощай! – сказала она голубым глазам.
И ее увел состоятельный карлик
в маленький дом,
где растет под окном
цветущая жимолость.

И великан понимает теперь,
что любовь великана
не упрятать в маленький дом,
где растет под окном
цветущая жимолость [1].

Перевод Д. Самойлова сохранил не только смысловые доминанты этого поэтического шедевра, но его архитектуру – тонкую композиционную вязь, ритм, освобожденность авторского (новаторского для турецкой поэзии) верлибра от жесткости рифмометрической организации стиха.

Перед нами произведение, построенное по принципу синергетики жанров: здесь есть черты лирической новеллы и драматической поэмы. Но философская глубина рассказанной жизненной истории определена прежде всего заложенным в ней притчевым началом. Сюжет стихотворения строится вокруг неразрешимого для его героев конфликта: великан не смог осуществить мечту возлюбленной, и они обречены на расставание.

Герои оказываются противопоставленными в метафорически осмысляемых внешней величины-мелкости и в масштабности своих мечтаний и стремлений: сильный, крепкий великан «к большой работе тянулся руками»: он – деятель, созидатель и преобразователь мира, ему по плечу любые задачи, достижимы любые цели и никакая работа не страшна. А его возлюбленной – «женщине маленького роста», нужен дом, тепло, цветы и красота природы. Он – деятель, она – созерцатель, он – двигатель и первопроходец, она – хранительница домашнего очага, он – весь порыв, она – мягкость и податливость.

Повторная номинация дома в архитектонике стихотворения играет важную роль: *маленький дом* представлен сначала как лексически наметившийся разлад между влюбленными, потом – как сказочный *теремок*, созданный воображением лирической героини, которой против ее воли навязчиво *является* ее мечта, а еще ниже – как долгожданное *уютное* гнездышко, где можно *отдохнуть* от необходимости «успевать» ей – маленькой, за великаном. В последней строфе, имеющей ключевой статус в этом стихотворении-притче, меняется и сам герой, и грамматика текста: о великане теперь говорится не в прошедшем, а в настоящем времени. Это грамматическая форма носит вневременный характер и предлагается читателю как построенная на антитезе и сентенция, имеющая общечеловеческий характер, афористически выраженный горький опыт: «любовь великана не упрятать в маленький дом»: для любви великана нужна вся Вселенная.

Но, оказавшись между великаном и карликом, женщина выбирает второго. На усиление смыслового и эмоционально-оценочного противопоставления двух соперников работает, с одной стороны, прием цветописания: у великана *голубые глаза*, которые в европейской и азиатской культурах ассоциируются с чистотой души. А с другой стороны, использование относительного прилагательного *состоятельный*, в силу своих лексико-грамматических особенностей обладающее нулевой валентностью к приобретению образных смыслов. Читателю остается только домыслить: это человек приземленный, без устремленности к высоким и манящим своей романтикой целям.

Противопоставление великана и карлика решено и лексико-композиционными средствами: настойчиво, через 5-кратный лексический и однокоренной повтор подчеркивается чувство великана к своей возлюбленной («любил», «любовь»). Напротив, чувство карлика ничто не выдает, по отношению к нему используется только глагол «увел», в значении: «*перен., кого*

(что). Переманив, заставив покинуть кого-что-н., привлечь к себе (разг.). У. жену у друга» [2], вызывающий безусловные отрицательные коннотации: «увести» еще не значит «любить».

Карлик – и для Назыма Хикмета, и для Давида Самойлова – с точки зрения философии бытия, фигура случайная, проходная. Он им не интересен и потому в стихотворении занимает второстепенное, «фоновое» место. Карлик не способен быть ни деятелем, ни создателем, ни преобразователем мира. Хотя от этого драма великана, живущего в системе других ценностных установок, не становится меньше.

Есть еще одна деталь, имеющая особую художественную значимость в архитектурном пространстве стихотворения и позволяющая вдумчивому читателю осмыслить тончайшую ассоциативно-метафорическую систему этого поэтического произведения. Речь идет о символичности жимолости – кустарника, который мечтала видеть за окном своего дома возлюбленная великана.

Известно, что ареал распространения жимолости очень широк: почти все районы Северного полушария (включая, естественно, и Турцию, и Европу, и Россию). Жимолость – одно из любимых растений садоводов, поскольку она неприхотлива, обладает красивыми цветами и часто используется садоводами-любителями и профессиональными дизайнерами в качестве декоративного растения.

Более того, это растение в разных культурах мифологизировано, ему приписывают не только целебные, но и магические свойства. Примерами могут служить и древнекитайская легенда о жимолости как ягоде, наделяющей человека чувством самоотверженности [3]; и принадлежащая европейской культуре легенда об Элоизе и Абеляре, в которой говорится о том, как жимолость обвила их надгробья, превратившись в символ вечной любви; и европейская легенда о Тристане и Изольде, в которой Изольда сравнивается с цветком жимолости, таким же нежным, возвышенным, а сам цветок предстает как символ страсти, не знающей границ и пределов, и т.д.

В русской культуре жимолость ассоциируется с жизнью и молодостью (рождению таких ассоциаций служит фонетический образ слова названия этого растения), а в поэтических произведениях А. Дельвига, Н. Клюева, М. Цветаевой, В. Набокова, О. Мандельштама, Саши Черного, К. Случевского. Б. Пастернака и других поэтов жимолость – неперенный спутник любви и символ не только страсти, но и преданности [4].

Поэтому мечта лирической героини о доме и жимолости за окном может быть воспринята и как авторский упрек в ее неспособности оценить преданность великана, и в неумении любить, и в предательстве. Мы видим здесь поэтическую реминисценцию на один из ста мировых сюжетов о величии истинной любви и иллюзорности счастья, если оно представляется в окружении мелких, а потому ложных, желаний.

Добавим только еще об одной культурологической ассоциации. Плоды жимолости, как известно, кислят. Русскому читателю образ кислой ягоды как не оправдавшей надежды и цели всей жизни, напоминает хорошо известный рассказ А.П. Чехова «Крыжовник». Стоит ли кислая ягода брошенной любви? Ответ очевиден.

Литература

Радуга чтения [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://rainbowread.wordpress.com/> (Дата обращения 25.03.2018).

Толковый словарь русского языка С.И. Ожегова и Н.Ю. Шведовой [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://slovari.ru/search.aspx?p=3068> (Дата обращения: 25.03.2018).

Magicqornal.ru [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://magicjournal.ru/zhimolost-rastenie-zhizni-i-molodosti/> (Дата обращения 25.03.2018).

Национальный корпус русского языка [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ruscorpora.ru/search-poetic.html> (Дата обращения: 25.03.2018).

© Е.И. Лелис, 2018

НЕСКОЛЬКО АСПЕКТОВ ХРИСТИАНСКО-МУСУЛЬМАНСКИХ ОТНОШЕНИЙ ПО ДВУМ ГРУЗИНСКИМ ИСТОРИЧЕСКИМ ПАМЯТНИКАМ

Летодиани Анна Дмитриевна*

Аннотация

Два историка, Парсадана Горгиджанидзе (XVII век) и «Вахушти Багратиони (XVII-XVIII века)» несмотря на то, что во времени не так уж отдалены друг от друга, стоят на разных позициях. Парсадана Горгиджанидзе считается историком с персидской ориентацией, т.к. его взгляды и, соответственно, стиль повествования и позиция более соответствуют персидской позиции. Отличной от Горгиджанидзе позиции придерживается Вахушти Багратиони. В его сочинении не прослеживается благорасположение к мусульманам и в большинстве случаев о них говорится в отрицательном контексте.

ключевые слова: Христианство, Мусульмане, Отношения;

SOME ASPECTS OF CHRISTIAN-MOSLEM RELATIONSHIPS BASED ON TWO GEORGIAN HISTORICAL MONUMENTS

Summary

Two historian, Parsadana Gorgidzhanidze (XVII century) and Vakhushti Bagrationi (XVII-XVIII century) despite the fact that time is not so distant from each other, are on different positions. Parsadana Gorgidzhanidze is considered to be a historian with a Persian orientation, because his views and, accordingly, the style of storytelling and more in line with the position of the Persian position. Different from the Gorgidzhanidze position of Vakhushti Bagrationi. In his work there is no favorable disposition towards Muslims and, in most cases, these are mentioned in a negative context.

Keywords: Cristian, Muslem, Relationships.

Мы хотим остановить внимание на нескольких аспектах христианско-мусульманских отношений следуя двум грузинским историческим памятникам – «Истории Грузии» Парсадана Горгиджанидзе (XVII век) и «Истории царства Грузинского» Вахушти Багратиони (XVII-XVIII века).

Парсадан Горгиджанидзе вел свою деятельность в XVII веке; по его же замечанию, Горгиджанидзе воспитывался при дворе омусульманившегося картлийского царя Ростом. Это обстоятельство во многом определило мировоззрение и дальнейшую жизнь П. Горгиджанидзе. В 1656 году Ростом, которого шах назначил губернатором (даругом) Исфахана, послал туда вместо себя Парсадана Горгиджанидзе. Чтобы занять эту должность, Парсадан был вынужден принять ислам (Джавахишвили 1977: 284, 285). Грузинский историк в своей работе подчеркивает тот факт, что прибыв в Иран, он предстал перед шахом, который милостиво принял его (Горгиджанидзе:

https://wikisource.org/wiki/%E1%83%A4%E1%83%90%E1%83%A0%E1%83%A1%E1%83%90%E1%83%93%E1%83%90%E1%83%9C_%E1%83%92%E1%83%9D%E1%83%A0%E1%83%92%E1%83%98%E1%83%AF%E1%83%90%E1%83%9C%E1%83%98%E1%83%AB%E1%83%94_-_%22%E1%83%A1%E1%83%90%E1%83%A5%E1%83%90%E1%83%A0%E1%83%97%E1%83%95%E1%83%94%E1%83%9A%E1%83%9D%E1%83%A1_%E1%83%98%E1%83%A1%E1%83%A2%E1%83%9D%E1%83%A0%E1%83%98%E1%83%90%22)). 40 лет Горгиджанидзе провел при дворе Аббаса II и Сулеймана, пользовался авторитетом и уважением. В его произведении «История Грузии», которое он завершил в 1696 году (Джавахишвили 1977: 284; Кекелидзе 1981: 544), описывается история Грузии начиная от принятия христианства и до конца XVII века, т.е. до современного автору периода. Особенное значение имеет та часть книги, в которой описываются события XVI-XVII веков. Это источник первостепенной важности, т.к. автор сам был свидетелем и участником многих исторических событий. Кроме грузинских, Горгиджанидзе использует персидские и армянские источники, часто опирается на работы персидского историка

* Тбилисский государственный университет имени Иване Джавахишвили. Институт грузинской литературы имени Шота Руставели. г. Тбилиси. Грузия

Искандера Мунши. Оторванный от родины на десятки лет, Парсадан Горгиджанидзе не владел грузинским языком в совершенстве, что отразилось и в его сочинении.

Из книги видно, что он отчетливо видел недостатки иранского и грузинского общества, а также и других соседних стран. Историк старается объяснить причины исторических событий и часто приходит к верным заключениям. Например, одной из главных причин разделения территории Грузии между Ираном и Османской империей он называет внутренние распри и внутреннюю борьбу. Несмотря на вышесказанное и несмотря на то, что переданная Горгиджанидзе информация в большинстве случаев опирается на реальные факты и передается объективно, он все-таки считается историком с персидской ориентацией, т.к. при описании событий его взгляды, стиль повествования и позиция более соответствуют персидской позиции. Постольку, в отличие от второго исторического памятника, тоже являющегося объектом нашего анализа, в сочинении Горгиджанидзе менее ощутимо четко выраженное негативное отношение к мусульманским завоевателям; подобное отношение проявляется и на вербальном уровне. Например, он пишет: «Отправленные нами в поход татары» (Горгиджанидзе: https://wikisource.org/wiki/%E1%83%A4%E1%83%90%E1%83%A0%E1%83%A1%E1%83%90%E1%83%93%E1%83%90%E1%83%9C_%E1%83%92%E1%83%9D%E1%83%A0%E1%83%92%E1%83%98%E1%83%AF%E1%83%90%E1%83%9C%E1%83%98%E1%83%AB%E1%83%94_-_22%E1%83%A1%E1%83%90%E1%83%A5%E1%83%90%E1%83%A0%E1%83%97%E1%83%95%E1%83%94%E1%83%9A%E1%83%9D%E1%83%A1_%E1%83%98%E1%83%A1%E1%83%A2%E1%83%9D%E1%83%A0%E1%83%98%E1%83%90%22)). Одной из стилистических особенностей его работы является то, что часто Горгиджанидзе в деталях передает то или иное событие. В этих случаях тоже проявляет себя его симпатия к персидским правителям и военным. Для примера достаточен хотя бы тот факт, что он часто подчеркивает положительные качества мусульманских завоевателей. Для наглядности вспомним два случая: когда автор пишет о кончине картлийского царя Баграта, отмечает, что шах Аббас был очень огорчен его смертью, переживал так, будто умер его собственный брат. Шах отправил Симону, сыну царя Баграта, письмо с соболезнованием и собственную дочь в жены (разумеется, последнее подразумевало не только утешение в беде, его подтекст и цель были больше политическими). При битве в Алгети враг уничтожил большое количество грузинских воинов. Царь Симон, оставшись почти в полном одиночестве, с конем, погрязшим в грязь, самоотверженно стрелял из лука. Парсадан Горгиджанидзе почти целый абзац отводит описанию того, как достойно и по-человечески поступил командующий вражеским войском Джапар-паша. Он, восхищенный самоотверженностью и мужественностью Симона, приказал не трогать такого достойного воина и человека, и вывести его из грязи (Горгиджанидзе: https://wikisource.org/wiki/%E1%83%A4%E1%83%90%E1%83%A0%E1%83%A1%E1%83%90%E1%83%93%E1%83%90%E1%83%9C_%E1%83%92%E1%83%9D%E1%83%A0%E1%83%92%E1%83%98%E1%83%AF%E1%83%90%E1%83%9C%E1%83%98%E1%83%AB%E1%83%94_-_22%E1%83%A1%E1%83%90%E1%83%A5%E1%83%90%E1%83%A0%E1%83%97%E1%83%95%E1%83%94%E1%83%9A%E1%83%9D%E1%83%A1_%E1%83%98%E1%83%A1%E1%83%A2%E1%83%9D%E1%83%A0%E1%83%98%E1%83%90%22).

Что касается второго интересующего нас памятника, его автор, Вахушти Багратиони, жил и вел свою деятельность в XVII-XVIII веках. Он является одной из выдающихся личностей в истории Грузии. Незаконный сын картлийского царя Вахтанга VI, Вахушти, получил блестящее для своего времени образование. Он изучил церковные научные отрасли, историю, географию, картографию, математику, астрономию, военное дело; вел научную, литературную и переводческую деятельность, владел латинским, французским, греческим, русским, армянским, турецким, персидским языками.

Вахушти Багратиони принимал активное участие в политической жизни Картлийского царства. В 1720 году он установил военно-политическую связь с Петром I. Было решено вместе выступить против Ирана, хотя Петр I не выполнил обещания и уступил Османской империи всю северо-западную часть Ирана, в том числе, и Восточную Грузию. В 1723 году Тбилиси заняли турки. Начался тяжелейший период для страны.

В 1724 году Вахтанга VI был вынужден вместе со своей свитой переехать в Россию. Его сопровождал и Вахушти Багратиони с семьей. Он скончался 1750/70 году в Москве, похоронен в Донском монастыре.

Во время пребывания в России Вахушти Багратиони написал имеющую большое научное значение работу – «Историю царства Грузинского». В ней рассказана история Грузии от древнейших времен до XVIII столетия. По качеству работы видно, что автор основательно изучил большое количество грузинских и иноязычных источников.

Для Вахушти Багратиони христианство является выражением национальной идентичности. Борьба за сохранение христианства в условиях мусульманской экспансии означает борьбу за независимость. Часто еще более опасным, чем насильно привнесенная вера, является внесение в ежедневный быт нравов и обычаев врага. Историк уделяет особое внимание именно данному вопросу и при описании современной ему эпохи, с беспокойством, тревогой и грустью отмечает, что грузины, подобно «татарам», садятся на ковер, а не на стул, едят руками, в церкви не снимают шапки, участились случаи двух-трехженства т.д. (Багратиони: https://wikisource.org/wiki/%E1%83%AA%E1%83%AE%E1%83%9D%E1%83%A0%E1%83%94%E1%83%91%E1%83%90_%E1%83%93%E1%83%90_%E1%83%A5%E1%83%9B%E1%83%9C%E1%83%A3%E1%83%9A%E1%83%94%E1%83%91%E1%83%90_%E1%83%9B%E1%83%94%E1%83%A4%E1%83%94%E1%83%97%E1%83%90_%E1%83%A5%E1%83%90%E1%83%A0%E1%83%97%E1%83%9A%E1%83%98%E1%83%A1%E1%83%90%E1%83%97%E1%83%90).

Использованная литература

- Haydar Aliyev: Çok Kültürlülük ve Hoşgörü İdeolojisi Çerçevesinde 193/369
- “Azerbaycan’ın Kurucusu Haydar Aliyev’in Doğumunun 95. Yılı Anısına Haydar Aliyev ve Türk Dünyası”

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ TÜRK DÜNYASI

*Saleh Heydər oğlu Məhərrəmov**

Annotasiya

Məqalədə ümummilli lider Heydər Əliyevin istimai-siyasi fəaliyyəti və türk dünyası ilə əlaqədar fikirləri, siyasi fəaliyyətində türk dünyasının mənafeələrini daim yüksək tutması nəzərə çatdırılmışdır. Azərbaycan rəhbərinin türk dövlət başçıları forumunun regional təşkilat kimi möhkəmlənməsinin vacibliyini ön plana çəkməsi vurğulanmış, milli maraqlara əsaslanan xarici siyasət kursunun müəyyənəşdirilməsi və beynəlxalq təşkilatlar ilə qarşılıqlı etimada əsaslanan ikitərəfli münasibətlərin formalaşdırılıb inkişaf etdirilməsi öz əksini tapmışdır.

Açar sözlər: ümummilli lider, müstəqillik, türk dünyası, siyasət

Heydar Aliyev and Turkic World

Abstract

The article deals with the social and political activity of national leader Heydar Aliyev, his views about Turkic world and his constant support to the interests of the Turkic world in his political activity. The article underlines the Azerbaijani leader's thoughts on the importance of the strengthening of the Turkic State Leaders Forum as a regional organization, the determination of foreign policy course based on national interests, the formation and development of bilateral relations grounded on mutual confidence with international organizations.

Key words: national leader, independence, Turkic world, politics

Bəşəri inkişafın dönüş nöqtəsini təşkil edən müasir dövrdə tale Azərbaycan xalqına çağdaş və müstəqil dövlətçilik fəlsəfəsini milli irs və təfəkkür bazası əsasında formalaşdırmış və reallaşdırmış Heydər Əliyev dühasını bəxş etmişdir. “Bizim məqsədimiz müstəqil, demokratik, hüquqi dövlət qurmaqdır”– deyən və “Müstəqilliyimiz əbədidir” şüarını qətiyyətlə irəli sürən Heydər Əliyev 2000-ci il dekabrın 29-da yeni əsr və üçüncü minillik münasibətilə Azərbaycan xalqına müraciətində ölkə qarşısında duran strateji xətti belə müəyyən etmişdir: “Bəşəriyyətin qədəm qoyduğu müasir inkişaf mərhələsində öz layiqli yerimizi tapmaq üçün gərək biz zamanın tələbləri ilə uyğunlaşa bilək, qarşımızda duran bir çox ciddi problemləri həll etməyə qadir olaq, ümdə vəzifələrimizə uyğun müvafiq proqramları həyata keçirməyə nail ola bilək.” Ümummilli lider Heydər Əliyevin siyasi-ideoloji fəaliyyəti yalnız Azərbaycanla məhdudlaşmayıb, onun hüdudlarından kənarda, bütövlükdə türk dünyasında dərin izlər buraxmışdır.

Türkdilli cümhuriyyətlərin 70 illik bir dövrdə “dəmir pərdələrlə” dünya birliyindən siyasi, iqtisadi və mədəni cəhətdən təcrid olunması və ölkələrin əsas aqrar-xammal bazası rolunu oynaması onların müstəqillik əldə etdikdən sonra dünya birliyinə sürətlə və səmərəli inteqrasiya etmələrini obyektiv olaraq zəruri edirdi. Bu amil həmin ölkələrin dünya bazarının tələblərinə uyğunlaşdırılması üçün köklü və təcili tədbirlər görülməsini ısrarla tələb edirdi. Buna baxmayaraq, türkdilli cümhuriyyətlərdə regional iqtisadi inteqrasiya prosesi ağır siyasi və iqtisadi şərtlər əsasında formalaşmağa başlamışdı. Müstəqillik illərində bu ölkələrin öz aralarında və dünya dövlətlərilə iqtisadi əlaqələrinin bütün istiqamətlərinin köklü şəkildə yenidən qurulması kimi mürəkkəb bir proses başlanmışdı. Öz milli sərvətlərinə sahibliyin əldə edilməsi bu ölkələrin dünya bazarlarına müstəqil çıxmağına və beynəlxalq iqtisadi əlaqələri mövcud hüquq normalarına uyğun şəkildə qurmağına çox kömək etdi. Bu ölkələr xam neft, təbii qaz, sənaye xammalı ilə yanaşı, çox çeşiddə sənaye məhsulları istehsal etmək və ixraca yönəltmək potensialına malikdirlər.

Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev türk dünyasının bu vacib problemlərinin həllinə xüsusi önəm verirdi. O, müstəqil Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçildikdən sonra bu məsələlərlə ardıcıl şəkildə məşğul olmağa başladı. Ulu öndər İstanbulda keçirilən İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatının 2-ci görüşünün iştirakçılarına (5 iyul 1993-cü il) müraciətində demişdi: “İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı ölkələrinin – Türkiyənin, İranın, Pakistanın, Əfqanıstanın, Qazaxıstanın,

* Naxçıvan Dövlət Universiteti, Naxçıvan şəhəri, Azərbaycan

Özbəkistanın, Türkmənistanın, Qırğızistanın, Tacikistanın, Azərbaycanın istifadə edilməmiş zəngin təbii sərvətləri, material ehtiyatları vardır. Onlardan birgə istifadə olunması əsl müsəlman intibahına çevriləcək, bütün bəşəriyyətin inkişafına töhfə verəcəkdir”. Məhz müdrik siyasətçi Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında müstəqil Azərbaycan dövlətinin milli maraqlarına əsaslanan xarici siyasət kursu müəyyənləşdirilmiş və dünyanın aparıcı dövlətləri və tanınmış beynəlxalq təşkilatları ilə qarşılıqlı etimad və inama əsaslanan ikitərəfli münasibətlər formalaşdırılmış, inkişaf etdirilmişdir.

1994-cü il oktyabr ayının sonlarında Heydər Əliyev Türkmənistanın müstəqillik qazanmasının 3-cü ildönümü tədbirlərində iştirak etmək üçün Aşqabada getdi. Onun çıxışlarından aydın oldu ki, Azərbaycan Prezidentinin məqsədi heç də yalnız tədbirlərində iştirak etmək deyildir. Aşqabadda jurnalistlərə verdiyi müsahibədə bu səfərin daha böyük bir məqsəd izlədiyi aydınlaşdı: “... Türkmənistan bizə bir qonşu, dilimizə və keçmişimizə görə yaxın bir ölkədir. Ona görə də mən demək istəyirəm ki, ölkələrimiz arasındakı əlaqələri möhkəmləndirək. Vaxtilə böyük səhvlər buraxılıb, Azərbaycanı Orta Asiya, ümumiyyətlə, Mərkəzi Asiya ölkələrindən uzaqlaşdırıblar. Mən istəyirəm ki, bu, aradan qaldırılsın. Güman edirəm ki, belə tədbirlər gələcəkdə keçmiş “İpək yolu”nun canlandırılmasına kömək edəcəkdir”. Heydər Əliyev Türkiyə ilə qardaşlıq bağlarını möhkəmlətməklə bərabər, Mərkəzi Asiyadakı türk respublikaları ilə sıx əməkdaşlığı da daima prioritet saymışdır. Çünki Azərbaycan bu coğrafiyadakı strateji yerinə, güclü iqtisadi və infrastruktur imkanlarına görə Türkiyə və Mərkəzi Asiyanın türk ölkələri arasında əvəzolunmaz körpüdür. Heydər Əliyevin prezidentliyi dövründə bu körpü real tərəfdaşlıq müstəvisi kimi təşəkkül tapdı və möhkəmləndi. Hərçənd Azərbaycanın 1992-1993-cü illərdə Xəzərin o tayındakı türk respublikaları ilə sərin münasibətləri bu tərəfdaşlıqda arzuolunmaz fon yaratmışdı və onu qısa zamanda aradan qaldırmaq asan deyildi. Heydər Əliyev 1994-cü ilin 18 oktyabrında türk dövlət başçılarının İstanbul sammitində bu gerçəyi bəyan etmişdi: “Ötən müddətdə Azərbaycan tərəfinin buraxdığı səhvlər nəticəsində Azərbaycanın Qazaxıstanla, Özbəkistanla, Türkmənistanla, Qırğızıstanla əlaqələri çox zəif olub. Bildirmək istəyirəm ki, Azərbaycan bu əlaqələrin gücləndirilməsinə çalışır və çalışacaqdır”. Heydər Əliyevin bu bəyanatı onun siyasi lider kimi böyüklüyünün nümayişi idi. Bu bəyanat həm də Azərbaycan rəhbərinin, bütün tərəfdaşlar kimi, türk respublikaları ilə də açıq və səmimi münasibət qurmaq niyyətini göstərirdi. Azərbaycan Prezidenti bu təmkinli siyasəti sonrakı müddətdə türk dövlət başçıları ilə keçirdiyi bütün görüşlərdə nümayiş etdirmiş, ortaya çıxan müəyyən anlaşmazlıqları səbirlə aradan qaldıraraq qarşılıqlı münasibətlər üçün müsbət zəmin yaradılmasına çalışmışdır. O, türk dövlət başçılarının 1994-2001-ci illərdə keçirilmiş 6 sammitinin hamısında iştirak etmişdir və bu əməkdaşlıq formatında Azərbaycanın təşəbbüskar mövqeyi hər zaman öndə olmuşdur. Azərbaycan rəhbəri türk dövlət başçıları forumunun regional təşkilat kimi möhkəmlənməsinin vacibliyini daima vurğulamışdır: “Bu təşkilat artıq 7 ildir ki, yaşayır. Biz mədəniyyət, iqtisadiyyat, başqa bütün sahələrdə əməkdaşlıq edirik. Tarixi bir daha təhlil edir, müştərək tarixi abidələrimizi yada salır və onların yubileylərini keçiririk. Bu, çox böyük əhəmiyyətə malikdir. Bu, türk dünyasının inkişafının təməlidir” (28 noyabr 1999-cu il, Türkiyə, İsparta Universiteti). Bu gün ölkəmizin Mərkəzi Asiyadakı türk respublikaları ilə münasibətlərinə, həmin respublikaların Türkiyə ilə əməkdaşlıq mənzərəsinə, ortada olan layihələrə nəzər salsaq, onların hamısında Azərbaycanın təşəbbüslərini, Heydər Əliyevin müəllifliyini qeyd edə bilərik. 1998-ci ildə Bakıda, Azərbaycanın ev sahibliyi ilə «Böyük İpək yolu» layihəsinin (Avropa-Asiya nəqliyyat dəhlizi) təməlinin qoyulması, sonrakı illərdə Özbəkistan, Qazaxıstan, Türkmənistan, Azərbaycan və Türkiyənin iştirakı ilə bu yöndə yeni təşəbbüslərin gündəmə gəlməsi və hazırda gerçəkləşən layihələr türk xalqlarının integrasiyasına əməli töhfələrdir. Xüsusi vurğulamaq lazımdır ki, türk dünyasının bir-birilə, o cümlədən bütün dünya ilə birləşdirilməsində Heydər Əliyevin tarixi “İpək Yolu” layihəsinin həyata keçirilməsi işində göstərdiyi səy və xidmətlər müstəsna əhəmiyyətə malikdir. Bu tarixi layihənin əsas məqsədi əhalisinin ümumi sayı 67 milyon nəfər olan (1991-ci il) Orta Asiya və Qafqaz ölkələrinin dünya iqtisadiyyatına fəal qoşulmasını təmin etməkdən ibarətdir.

Ümummilli liderimizin türk dünyasının birliyinin təmin olunması yolundakı tarixi xidmətlərindən danışarkən onu da vurğulamaq lazımdır ki, Azərbaycan-Türkiyə əməkdaşlığının möhkəm təməli məhz Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuşdur. Onun tarixi “bir millət, iki dövlət” aksiomu hər iki dövlət əhalisinin dilinin əzbəri olmaqla gerçək həyatda bu dövlətlərin real siyasətinin əsasını təşkil edir. Çünki Heydər Əliyevin xarici siyasətində Türkiyə ilə əməkdaşlıq ilk sıralarda yer alır. Azərbaycan-Türkiyə əlaqələri türkdilli dövlətlərin siyasi və iqtisadi əməkdaşlığının onurğa sütununu təşkil edir və regional əməkdaşlığın genişlənməsi üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Heydər Əliyev Türkiyə Cümhuriyyətinin qurucusu Mustafa Kamal Atatürkə olan hörmət və ehtiramını bu

sözlərlə ifadə edir: “ Mustafa Kamal Atatürk bütün türk dünyasının tarixi şəxsiyyətidir. Bütün türk dünyasının əvəzsiz, ölməz lideridir”.

Türk dövlətləri və toplumlarının integrasiyasının mühüm bir istiqamətini də mədəni əməkdaşlıq, müştərək mədəni layihələr təşkil edir. Dərin tarixi köklərə malik bağların yeni şəraitdə daha effektiv müstəviyə çıxarılmasında, Beynəlxalq Türk Mədəniyyət Təşkilatının - TÜRKSOY-un formalaşması, bu formatda bir çox layihələrin reallaşması Azərbaycanın aktiv rolu sayəsində mümkün olmuşdur. Heydər Əliyev türk xalqlarının mədəni abidələrinin, böyük ədiblərinin, şəxsiyyətlərinin yubiley mərasimlərində yaxından iştirak edir və xalqlarımızın ümumi mədəni sərvətinin bizi birləşdirən tarixi dəyər olduğunu diqqətə çatdırırdı. Bu fikir onun 1994-1996-cı illərdə türkmən şairi Məhdimqulunun, qazax ədəbiyyatının klassiki Abayın, böyük özbək hökmdarı Əmir Teymurun, qırğız eposu “Manas”ın yubiley mərasimlərindəki çıxışlarının ana xəttini təşkil edib. Heydər Əliyev 1996-cı ilin noyabrında dahi şairimiz Məhəmməd Füzulinin 500 illiyi, 2000-ci ilin aprelində isə böyük türk eposu “Kitabi-Dədə Qorqud”un 1300 illiyi ilə bağlı türk dünyasının təmsilçilərini, dövlət və hökumət adamlarını, alim, şair və yazıçıları, mədəniyyət xadimlərini Bakıya topladı. UNESCO səviyyəsində qeyd olunan bu möhtəşəm yubileylər, eyni zamanda, ümumtürk mədəniyyətinin təntənəsi idi. “Belə yubiley tədbirlərinin birlikdə keçirilməsində əsas məqsəd xalqlarımızın əsrlər boyu yaratdığı zəngin mənəvi irsi indiki nəsillərə qaytarmaq, eyni kökə, eyni tarixə malik olduğumuzu bir daha dərk etməkdir. Digər tərəfdən, belə yubiley tədbirlərini keçirməklə biz nümayiş etdiririk ki, İbn-Sinanın, Nizaminin, Nəvainin, Yunis İmrənin, Füzulinin, Məhdimqulunun, Mahmud Qaşqarının, Abayın, bir çox başqa dahilərimizin yaradıcılığı, “Kitabi-Dədə Qorqud”, “Manas”, “Alpamış” kimi ölməz dastanlarımız bütün bəşəriyyətin mədəni sərvətidir”, - deyər Heydər Əliyev 2000-ci il aprel 8-də eposun 1300 illiyi münasibətilə türkdilli dövlət başçılarının Bakıda keçirilən VI zirvə görüşündə bildirmişdi.

Onun təşəbbüskarı, müəllifi olduğu regional layihələr türk xalqlarının yaşadığı geniş coğrafiyada uzunmüddətli inkişaf və əməkdaşlığa meydan açdı. Heydər Əliyevin 2001-ci ildə iştirak etdiyi sonuncu türk zirvəsində (27 aprel 2001-ci il, İstanbul) bəyan etdiyi bu sözləri isə 21-ci yüzilliyin türk dünyası üçün vəsiyyət kimi qəbul etmək olar: “Türkdilli dövlətlər dünyanın çox mühüm coğrafi-strateji bir regionunda yerləşirlər. Onlar əlverişli mövqeyə, zəngin təbii ehtiyatlara, yüksək intellektual potensialı olan insan resurslarına malikdirlər. Əminəm ki, yeni əsr dövlətlərimiz üçün sabitlik, dinamik inkişaf, konstruktiv dialoq, qarşılıqlı faydalı əməkdaşlıq və rifah əsri olacaqdır. Bütün bunlara biz əldə etdiyimiz tarixi nailiyyətlərin - milli azadlığımız, dövlət müstəqilliyimiz və müştərək işbirliyimizin daha da möhkəmləndirilməsi nəticəsində nail olacağıq”.

Ümummillə liderimiz Heydər Əliyevin Türkdilli Cümhuriyyətlərlə siyasi-iqtisadi və mədəni münasibətlərin möhkəmləndirilməsi sahəsində yaratdığı möhtəşəm təməllər üzərində müasir mərhələdə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Cənab İlham Əliyev genişmüqyaslı əlaqələri daha da zənginləşdirməkdədir.

**НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ФОНЕТИКО-СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ПРОЦЕССОВ В
РАЗНОСИСТЕМНЫХ ЯЗЫКАХ
(НА МАТЕРИАЛЕ КАЗАХСКОГО И РУССКОГО ЯЗЫКОВ)**

*Майгельдиева Жаннат Мусабековна**

Аннотация

The state of the study allows us to indicate that the affixal means of word formation on the material of the Azerbaijani, Bashkir, Kirghiz, and Tatar languages are most widely covered. There are a number of major research works of Turkologists, in which, first and foremost, the place and role of word-forming means in a particular studied language are determined. The comparative analysis of the phonetic-word-forming processes of the Kazakh and Russian languages presented in the article showed that the main and significant difference is their synharmonic or non-synharmonic character of realization. The author claims that the synharmonic character is characterized by the same morphemic composition, the ways of word-formation of the Kazakh language (with the exception of some cases). This is due to the prosodic dominance of the Kazakh language - the synharmonic, in connection with which the word-formation system of the Kazakh language can be palatal and non-palatal. The author comes to the conclusion that the morpheme composition, word formation methods, word-formation models with phonological processes at the seams of the morphemes of the Russian language are non-synharmonic. Non-typical ways of word-formation in the Kazakh language word-formation models with phonological processes at the junctions of the morphemes of the Russian language cause the synharmonic sound interference in the Russian speech of the Kazakhs. The research presented in the article showed that a comparative study of the phonetic-word-forming processes of the Kazakh and Russian languages should build on the basis of accounting prosodic two dominant languages (synharmonic Kazakh language and accent of the Russian language), affecting the appearance of singarmonological interference in Russian speech of Kazakhs.

Ключевые слова: фонетико-словообразовательные, процессы, словообразование, сингармонизм, сингармонический, интерференция.

**SOME PROBLEMS OF PHONETIC-WORD-FORMING PROCESSES IN DIFFERENT-
SYSTEM LANGUAGES
(ON THE BASIS OF KAZAKH AND RUSSIAN LANGUAGES)**

Abstract

The state of the study allows us to indicate that the affixal means of word formation on the material of the Azerbaijani, Bashkir, Kirghiz, and Tatar languages are most widely covered. There are a number of major research works of Turkologists, in which, first and foremost, the place and role of word-forming means in a particular studied language are determined. The comparative analysis of the phonetic-word-forming processes of the Kazakh and Russian languages presented in the article showed that the main and significant difference is their synharmonic or non-synharmonic character of realization. The author claims that the synharmonic character is characterized by the same morphemic composition, the ways of word-formation of the Kazakh language (with the exception of some cases). This is due to the prosodic dominance of the Kazakh language - the synharmonic, in connection with which the word-formation system of the Kazakh language can be palatal and non-palatal. The author comes to the conclusion that the morpheme composition, word formation methods, word-formation models with phonological processes at the seams of the morphemes of the Russian language are non-synharmonic. Non-typical ways of word-formation in the Kazakh language word-formation models with phonological processes at the junctions of the morphemes of the Russian language cause the synharmonic sound interference in the Russian speech of the Kazakhs. The research presented in the article showed that a comparative study of the phonetic-word-forming processes of the Kazakh and Russian languages should build on the basis of accounting prosodic two dominant languages (synharmonic Kazakh language and accent of the Russian language), affecting the appearance of singarmonological interference in Russian speech of Kazakhs.

Key words: phonetic-word-formation, processes, word formation, synharmonic, interference.

* Кызылординский государственный университет имени Коркыт Ата, г.Кызылорда, Республика Казахстан

В тюркологии фиксация словообразовательных средств началась еще в начале второго тысячелетия нашей эры (труды М.Кашгарского, Ибн-Муханны), затем более систематически проводилась со второй половины XIX века [14; 15; 23; и др.]. Много ценных сведений о словообразовательных средствах содержат труды зарубежных тюркологов - В.Банга, А.Габен, К.Броккельман, К.Гренбека, Ж.Дени, А.Зайончковского, В.Котвича, И.Г.Рамстедта, М.Рясенена, и других. В настоящее время во всех тюркских языках изучению проблемы словообразования уделяется особое внимание. Состояние изученности позволяет указать, что наиболее широко освещены аффиксальные средства словообразования на материале азербайджанского, башкирского, киргизского, татарского языков [26; 6; 7; 24; 27]. Имеется ряд крупных исследовательских работ тюркологов, в которых, в первую очередь, определены место и роль словообразующих средств в конкретном исследуемом языке [13; 3; 4]. Первоначальные традиции изучения русского словопроизводства и словосложения восходят ко времени М.В. Ломоносова. В трудах Н.И.Греча, А.Х.Востокова, Ф.И.Буслаева, Ф.Ф.Фортунатова, И.А.Бодуэна де Куртенэ, Л.В.Щербы содержится тонкий и всесторонний анализ многих аспектов словообразования. Важную роль в становлении словообразования как отдельной науки о языке сыграли труды современных исследователей [4; 5; 30]. В тюркских языках, по утверждению Н.А. Баскакова, «структура слова является весьма сложной, но вместе с тем прозрачной, чем структура слова в языках флективных. Это объясняется тем, что все словообразовательные категории реализуются и отлагаются в слове в виде отдельных аффиксов» [2, 73]. М.А.Черкасский замечает, что «в морфологической структуре тюркского слова господствует агглютинация суффиксального типа. Словообразование и словоизменение осуществляется путем последовательного присоединения к неизменяемому, как правило, корню ряда постпозитивных аффиксов. Каждый аффикс обладает в составе слова заметной долей семантической и конструктивной автономии» [29, 10]. В казахском и русском языках мотивирующие слова различаются как по словообразовательной структуре, так и по морфемному составу. В казахских производных (мотивирующих) словах, представленных словами-корнями (түбір сөз) наблюдается совпадение границ корня, основы и слова (жер, мақал, торғай, элем, аспан), а в производных (мотивирующих) словах, представленных несложными производными (мотивированными) словами (туынды сөз) происходит полное наложение слова на основу (ғарышкер, малшы, өнерпаз). В русских производных (мотивирующих) словах такое не происходит. Образование слова в тюркских (казахском) языках необходимо ставить в прямую связь с тембральной однородностью данного слова, обеспечиваемой главной просодической единицей тюркских (казахского) языков, - сингармонизмом [16, 23]. Так, Г.В. Архангельский в «Грамматике казахского языка» отмечает, что «в основах казахского корня и в соединении основ с приставками гласные и согласные звуки подчиняются закону созвучия» [1, 9]. По Н.Созонтову, «закону созвучия подчиняются также и все грамматические приставки и сложные слова, вследствие чего они имеют двоякую форму: твердую и мягкую: бас - басқа, ит - итке» [27, 6]. В.В. Радлов считает, что «мы можем прийти к правильному пониманию гармонии гласных лишь в том случае, если уясним, какое положение занимают эти фонетические особенности тюркского вокализма по отношению к словообразовательным, морфологическим элементам тюркских языков» [25, 27]. В.А. Богородицкий, различая в морфологии тюркских языков словопроизводство и словоизменение, указывает, что «гласные звуки суффиксальных слогов находятся в гармонии с гласными корня главным образом относительно палатальности, в меньшей степени относительно губности» [3, 92]. В перечисленных замечаниях ученых-исследователей отмечена лишь связь гармонии гласных и словообразования в тюркском слове, но не уточнена сущность, закономерности данного проявления. Более подробно данная идея была раскрыта А. Байтурсыновым, а затем развита в работах настоящего времени [8; 9; 10; 11; 12; 16; 17; 20; 22]. Таким образом, в тюркских языках, и в казахском языке в частности, словообразование базируется на сингармонизме. Различия в словообразовательных процессах казахского и русского языков обуславливают различия в словообразовательных моделях в целом, в словообразовательных моделях с фонологическими процессами на стыках морфем в частности казахского и русского языков. Сопоставительный анализ словообразовательных моделей с фонологическими процессами на стыках морфем казахского и русского языков показал, что казахскому и русскому языкам свойственны словообразовательные модели суффиксального способа образования с регрессивной ассимиляцией по глухости: ара[пш]а арабша, заря[т]ау зарядтау, суворо[фш]ы

суворовшы, фармаце[фт]ик фармацевтік; запе[фк]а запевка, сосе[тк]а соседка, операти[ф'ч']ик оперативчик; словообразовательные модели способа сложения с регрессивной ассимиляцией по глухости: ары[ск]ұмар арысқұмар, шта[пк]вартира штаб-квартира; словообразовательные модели способа сложения с регрессивной ассимиляцией по звонкости: шө[б°ж°]елке шөпжелке, кө[г°ж°]иек көкжиек, құ[зб]егі құсбегі; ағи[дб]ригада агитбригада, мар[жб]росок маршбросок; словообразовательные модели способа суффиксации с регрессивной ассимиляцией по способу образования: бо[ш]а бозша, жұлды[с]ыз жұлдызсыз, і[с]із ізсіз, қары[с]ыз қарызыз; ве[ш]ий везший, воскре[ш]ий воскресший; словообразовательные модели способа сложения с регрессивной ассимиляцией по способу образования: намы[ш:]ыл намысшыл, жұлды[ж:]ибек жұлдызжибек, жұлды[ж:]еміс жұлдызжеміс, қараба[ш:]өп қарабасшөп; го[з:]аказ госзаказ, го[ш:]ина госшина [16,96]. Русскому языку не характерны словообразовательные модели аффиксального способа образования с регрессивной ассимиляцией по глухости на стыке корневой и аффиксальной морфем типа жұлды[ш]а жұлдызша, өгі[ш]е өгізше; словообразовательные модели аффиксального способа образования с регрессивной ассимиляцией по месту образования на стыке корневой и аффиксальной морфем типа бағы[нғ]ызу бағынғызу; словообразовательные модели способа сложения с регрессивной ассимиляцией по месту образования на стыке корневых основ сложных слов типа қары[мб]ай қарынбай, райха[нғ]ұл райхангүл; словообразовательные модели аффиксального способа образования с прогрессивной ассимиляцией по способу образования на стыке корневой и аффиксальной морфем типа кү[ш]із күшсіз, бұры[ш]ыз бұрышсыз; словообразовательные модели аффиксального способа образования с прогрессивной ассимиляцией по звонкости на стыке корневой и аффиксальной морфем типа қоға[мд]ы қоғамды, мейірі[мд]і мейірімді; словообразовательные модели аффиксального способа образования с прогрессивной ассимиляцией по глухости на стыке корневой и аффиксальной морфем типа сезі[кт]і сезікті, қы[ст]ы қысты. В отличие от русского языка казахскому языку не характерны словообразовательные модели суффиксального способа образования с полной ассимиляцией звуков на стыке основы мотивирующего слова и суффикса типа гру[ш']ик грузчик, сма[ш']ик смазчик; словообразовательные модели способа сложения с полной ассимиляцией звуков на стыке основ сложных слов типа охо[ц]езон охотсезон; словообразовательные модели суффиксального способа образования с ассимиляцией по мягкости на стыке основы мотивирующего слова и суффикса типа бараба[н'ш']ик барабанщик; словообразовательные модели постфиксального способа образования с полной ассимиляцией звуков на стыке основы мотивирующего слова и постфикса типа мы[ц]я мыться, ви[ц]я виться; словообразовательные модели префиксального способа образования с полной ассимиляцией звуков на стыке префикса и основы мотивирующего слова типа и[ж]арить изжарить, и[ж]ить изжить; словообразовательные модели префиксального способа образования с регрессивной ассимиляцией по звонкости на стыке префикса и основы мотивирующего слова типа ди[зб]аланс дисбаланс, по[тк]ласс подкласс; словообразовательные модели префиксального способа образования с регрессивной ассимиляцией по способу образования на стыке префикса и основы мотивирующего слова типа [ш]ить сшить, бе[ш]абашный бесшабашный; словообразовательные модели способа нулевой суффиксации с оглушением звонкого согласного на стыке основы мотивирующего слова и нулевого суффикса типа завя[с'] завязь, гла[т'] глады. Казахскому языку так же не свойственны словообразовательные модели комбинированных способов словообразования с несколькими фонологическими процессами на стыках морфем. В русском языке их достаточное количество. Так, русскому языку свойственны словообразовательные модели префиксально-постфиксального способа образования с регрессивной ассимиляцией по глухости на стыке префикса и основы мотивирующего слова с полной ассимиляцией звуков на стыке основы мотивирующего слова и постфикса, происходящих одновременно типа [фс]луша[ц]я вслушаться, [фс]мотре[ц]я всмотреться; словообразовательные модели префиксально-постфиксального способа образования с регрессивной ассимиляцией по звонкости на стыке префикса и основы мотивирующего слова и полной ассимиляцией звуков на стыке основы мотивирующего слова и постфикса типа ра[ж]и[ц]я разжиться [18; 22]. Сопоставительный анализ фонетико-словообразовательных процессов казахского и русского языков показал, что главным и значительным различием является их сингармонический или несингармонический характер

реализации [20, 92]. Сингармотембральностью характеризуются так же морфемный состав, способы словообразования казахского языка (за исключением некоторых случаев). Это обусловлено просодической доминантой казахского языка - сингармонизмом, в связи с которой словообразовательная система казахского языка может быть палатальной и непалатальной. Морфемный состав, способы словообразования, словообразовательные модели с фонологическими процессами на стыках морфем русского языка являются несингармоническими [19,191]. Не характерные казахскому языку способы словообразования словообразовательные модели с фонологическими процессами на стыках морфем русского языка вызывают сингармоническую звуковую интерференцию в русской речи казахов [22,20]. Например, постфиксальный способ словообразования, словообразовательные модели постфиксального способа образования с полной ассимиляцией звуков на стыке основы мотивирующего слова и постфикса, не свойственные казахскому языку, отражаются в произношении казахов: мы[с]я, ми[с]я вместо мы[ц]я мыться, ви[с]я, ви[с]я вместо ви[ц]я виться. Небный сингармонизм накладывает свой отпечаток на произносительные ошибки, в связи с которым выделяются ошибки дизонтогенного и недизонтогенного характера [21,97]. Итак, явление звуковой интерференции в русской (и не только в русской) речи (и не только казахов) традиционно объясняли различиями в звуковых системах (в номенклатуре фонем и их позиционных разновидностей), в просодии, в специфике работы артикуляционных баз, однако они не могут объяснить причины всех произносительных ошибок [22, 21]. Наши исследования показали, что звуковую интерференцию в русской речи казахов порождают и различия в способах словообразования, в морфемных составах, в словообразовательных моделях изучаемого и родного языков, что еще раз подтверждает тесную иерархическую взаимосвязь всех уровней языка не только через посредство сегментных единиц, но и через посредство суперсегментных единиц.

Таким образом, сопоставительное исследование фонетико-словообразовательных процессов казахского и русского языков должно строиться на основе учета просодических доминант двух языков (сингармонизма казахского языка и ударения русского языка), влияющих на возникновение сингармофонологической интерференции в русской речи казахов.

Литература

1. Архангельский Г.В. Грамматика казахского языка.- Ташкент, 1927.- 63 с.
2. Баскаков Н.А. Каракалпакский язык. Ч. 11.- М.- Л.: Изд-во Академии наук СССР, 1952. - 411 с.
3. Богородицкий В.А. Этюды по татарскому и тюркскому языкознанию. - Казань: Татиздат, 1933. - 156 с.
4. Виноградов В.В. Русский язык / грамматическое учение о слове /. – М.: Высш. школа, 1972.- 614 с.
5. Винокур Г.О. Избранные работы по русскому языку. - М.: Учпедгиз, 1959. - 492 с.
6. Гарипов Т.М. Башкирское именное словообразование. - Уфа: АН СССР, 1959. - 223 с.
7. Ганиев Ф.А. Суффиксальное словообразование в современном татарском литературном языке. - Казань: Татар. кн. изд-во, 1974.- 231 с.
8. Джунисбеков А. Сингармонизм в казахском языке. - Алматы.: Наука, 1980. - 78 с.
9. Джунисбеков А. Проблемы тюркской словесной просодии и сингармонизм казахского языка: Автореф. дис. ... докт. филол.наук.—Алма-Ата, 11988.- 59 с.
10. Джусупов М. Звуковые системы русского и казахского языков. Слог. Интерференция. Обучение произношению. - Ташкент: Фан, 1991. - 240 с.
11. Джусупов М. Сингармонический звуковой строй в сопоставлении с несингармоническим /на материале казахского и русского языков /: Автореф. дис. ...докт.филол.наук. - Алма-Ата, 1992.- 38 с.
12. Джусупов М. Фонемография А. Байтурсынова и фонология сингармонизма. - Ташкент: Узбекистон, 1995. - 176 с.
13. Исаков А.И. Морфологическая структура слова и именные части речи в современном казахском языке: Автореф. дис....докт.филол. наук. - Алма-Ата, 1964.- 188 с.
14. Казем-Бек А. Общая грамматика турецко-татарского языка. - Казань, 1846.

15. Лаптев И. Материалы по казак-киргизскому языку. - М.: Труды по востоковедению, издаваемые Лазаревским институтом восточных языков. Вып. 2. - 1900. - 148 с.
16. Майгельдиева Ж.М. Фонологические процессы в словообразовательных моделях стыка морфем сингармонического (казахского) и несингармонического (русского) языков.- Дис.канд.филол.н. – Алматы, 1998. -130 с.
17. Майгельдиева Ж.М. Фонетико-derivационная интерференция в русской речи казахов//Актуальные проблемы современной лингводидактики и лингвистики: Сборник научных трудов, Ташкент, 1995. – с.107-108.
- 18.Майгельдиева Ж.М. Теоретико-методологические вопросы обучения русскому литературному произношению учащихся казахских школ//Орта мектепте гуманитарлық пәндерді оқытудың өзекті мәселелері. Облыстық ғылыми-әдістемелік семинардың материалдары. –Қызылорда: Қорқыт Ата атындағы ҚМУ, 2010. – 265 б.
19. Майгельдиева Ж.М. Совершенствование русской орфоэпической грамотности студентов неязыковых специальностей//Материалы республиканской научно-практической конференции «Проблемы и перспективы непрерывного профессионального образования»,– Кызылорда, 2016. - с. 190-193.
20. Майгельдиева Ж.М. К вопросу о сингармофонологической характеристике лингвоинформационной компетенции студентов технических специальностей в условиях полиязычного образования. – Всероссийская научно-методическая конференция (с международным участием). – 4-6 февраля 2015. –Оренбург, 2015.
21. Maigeldiyeva Zh.M. About singarmonic and unsingarmonic fonetic systems in the Kazakh and Russian languages. – Science and innovations in the globalized world: The collection edited by V.Dolzhokov, PhD. – San-Diego, CA. 2016. – p.96-105.
22. Майгельдиева Ж.М., Майгельдиева Ш.М., Кубенова М.А. Об интерференции в русской речи// Международный научно-исследовательский журнал, март, 2016. – выпуск 3 (45). – Часть 4.- с. 20-23.
23. Мелиоранский П. Краткая грамматика казак-киргизского языка. Ч.1. Спб., 1894. - 72 с.
- 24.Орузбаева Б.Словообразование в киргизском языке: Автореф. дис.... докт. филол. наук.- Фрунзе, 1964. - 102 с.
25. Радлов В.В. Фонетика северных тюркских народов.-Лейпциг, 1882.
26. Севортян Э.В. Аффиксы именного словообразования в азербайджанском языке. Опыт сравнительного исследования. - М.: Наука, 1966. - 437 с.
- 27.Созонтов Н. Заметки по грамматике киргизского языка.- Ташкент, 1912. - 72 с.
28. Хусаинов К.Ш. Радлов и казахский язык. - Алма-Ата: Наука, 1981.-171 с.
29. Черкасский М.А. Тюркский вокализм и сингармонизм..- М.: Наука, 1965. - 142 с.
- 30.Шанский Н.М. Очерки по русскому словообразованию. - М.: Изд-во МГУ, 1968.

© Ж.М.Майгельдиева, 2018

ПОЛИТИЧЕСКАЯ СУТЬ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМА - СТРАТЕГИЯ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ

*Мамедов Али Саяд оглу**

Аннотация

В статье на основе анализа основных тенденций и особенностей развития Азербайджанской модели мультикультурализма определены стратегические цели и характерные направления государственной политики Азербайджана в межэтнических отношениях. Кроме того утверждается, что концепция политики мультикультурализма в Азербайджане представляет систему официальных взглядов, направленная на совершенствование межэтнических и межконфессиональных отношений, укрепление светских устоев государства и недопущение использования религии в деструктивных целях.

Ключевые слова: Мультикультурализм, Азербайджанская модель, мультикультурализма, межэтнические отношения, межконфессиональные отношения.

THE STRATEGY OF AZERBAIJAN S STATEHOOD – THE POLITICAL ESSENCE OF MULTICULTURALISM

Abstract

In the article, on the basis of an analysis, the main directions and features of the development of the Azerbaijani model of multiculturalism, strategic goals and characteristic directions of state policy in inter-ethnic relations are defined. Besides this, it is affirmed that this concept of multiculturalism policy in Azerbaijan represents a system of official views aimed at improving inter-ethnic and inter-confessional relations, strengthening the secular foundations of the state and preventing the use of religion for destructive purposes.

Key words: Multiculturalism, Azerbaijani model of multiculturalism, inter-ethnic relations, inter-confessional relations.

Азербайджан является одним из международно признанных центров мультикультурализма. Мультикультурализм – государственная политика Азербайджана (4,356). Концепция политики мультикультурализма в Азербайджане представляет систему официальных взглядов на совершенствование межэтнических и межконфессиональных отношений, укрепление светских устоев государства и недопущение использования религии в деструктивных целях.

В Азербайджанской модели мультикультурализма на основе анализа основных тенденций и особенностей определены стратегические цели и важнейшие направления государственной политики в межэтнических отношениях.

Мультикультурализм в Азербайджане основан на толерантности, который имеет широкий спектр значений. Согласно Декларации принципов толерантности 1995 года, толерантность означает уважение, принятие и правильное понимание богатого многообразия культур нашего мира, наших форм самовыражения и способов проявлений человеческой индивидуальности. Ей способствуют знания, открытость, общение и свобода мысли, совести и убеждений. Толерантность - это гармония в многообразии. Это не только моральный долг, но и политическая и правовая потребность. Толерантность - это добродетель, которая делает возможным достижение мира и способствует замене культуры войны культурой мира (1). Минимальный уровень толерантности, таким образом, - это терпимость, т.е. готовность признать право на существование тех, чьи убеждения и связанные с ними действия не содержат прямого намерения разрушить сами основы терпимости.

Развитие мультикультурализма и толерантности на уровне государственной политики в Азербайджане основывается на древней культуре, истории государственности страны и на развитие этих традиций (1). Хотя и в различные периоды исторического развития этот термин назывался по-разному, но суть понятия не менялся (4,178)

* Азербайджанский Университет Языков, г. Баку, Азербайджанская Республика

За 27 лет независимости Азербайджан состоялась как суверенное государство, признанное мировым сообществом, имеющее уникальный опыт успешного продвижения межрелигиозного и межконфессионального диалога и согласия.

Решая противоречия и конфликты на пути развития, Азербайджан в современную эпоху состоялся как многонациональная и многокультурная страна. Сегодня в Азербайджане проживают представители более чем 100 национальностей. Каждый из этих народов имеет свою неповторимую, уникальную культуру, свой язык, исповедует свою религию. Здесь, в Азербайджане, возвышаются мечети, церкви, синагоги, а также святые места представителей самых разных религиозных течений. Этническое разнообразие – это большое достижение страны в целом (3,3)

В отличие от Азербайджана на территории соседней Армении, можно сказать нет национальных меньшинств. Армения – моноэтническая страна. Ксенофобия, которая является основой государственной политики Армении, является причиной того, что национальные меньшинства были вынуждены покинуть территорию Армении. В этом плане является позитивным утверждение в Азербайджане политики мультикультурализма – ненасилия, компромисса, толерантности, терпимости. Политические и правовые основы данных традиций были созданы общенациональным лидером Гейдаром Алиевым после обретения Азербайджаном независимости. Неприятия войны, (военный конфликт в Нагорном Карабахе был навязан Азербайджану Арменией), насильственных методов в решении проблем различного рода, является основой мультикультуральной модели Азербайджанской республики и мировоззрения азербайджанского этноса в целом. Азербайджанский народ осуждает любую форму насилия.

Политика мультикультурализма была и остается государственной стратегией Азербайджана. Данная стратегия, руководствуясь логикой нового этапа государственного строительства Азербайджана, опираясь на признанную миром азербайджанскую модель мультикультурализма, является основой для дальнейшего развития государственной политики в межнациональном и межконфессиональном сфере, совершенствования системы нормативных правовых актов, социально-экономических, политических и управленческих мер по регулированию различных сфер в стране.

Концепция мультикультурализма предполагает комплексный подход к видению государственной политики в общественной сфере, включая правовые, методические и организационные меры.

Данная модель призвана консолидировать усилия центральных и местных исполнительных органов, религиозных объединений и институтов гражданского общества по развитию государственной политики в общественной сфере, выработать ориентиры в дальнейшем развитии азербайджанской модели межнациональных и межконфессиональных отношений, основанной на особенностях историко-культурного наследия азербайджанского народа.

На территории республики, где на протяжении многих веков мирно сосуществовали и культурно взаимообогащали друг друга представители различных этносов и конфессий, впервые созданы необходимые политико-правовые и социально-экономические условия для развития культуры и традиционных духовных ценностей азербайджанского народа.

В настоящее время, мультикультурализм благодаря усилиям правительства, приобрело форму идеологии государства и политической практики (государственной политики), в то время как политические основы этих понятий нашли свое отражение в соответствующих положениях статей Конституции, правовых актах, указах и распоряжениях. В соответствии с Конституцией в Азербайджане сформирована светская модель государственно-конфессиональных отношений на принципах равенства всех граждан перед законом и уважительного отношения к личным убеждениям каждого, независимо от языка и отношения к религии. «Это наше больше достояние. Армения, которая довела исламофобию до предела, совершила многочисленные акты вандализма, разрушения всех мечетей на оккупированных территориях» (4,395)

В отличие от армянской исламофобии в современном Азербайджане мультикультурализм проявляется и реализуется на различных уровнях. Во-первых, это терпимые отношения между людьми различных культур, религий и конфессий, а также религиозных объединений. Эти отношения основаны на принципе взаимоуважения, взаимного

признания прав на существование и деятельность. Во-вторых, это признание государством права на существование различных культур, а не только культуры титульной нации - азербайджанцев. В настоящее время в Азербайджане, помимо титульной нации – азербайджанцев, проживают десятки разных народностей: лезгины и русские, талыши и евреи, удины и таты, татары и украинцы, поляки и немцы и многие-многие другие. Для них Азербайджан - родина.

В отличие от мультикультурализма ряда стран для азербайджанской модели мультикультурализма не приемлема политика государства основанная на культуре одного, господствующего этноса, нетерпимость и резко отрицательное, негативное отношение к гражданам иной культуры, иного этноса, иных культурных традиций, иных конфессии, которая может выражаться в ущемлении их прав, в репрессиях, гонениях и преследованиях, а так же в отрицании государством их права на сохранение своей национальной культуры, исповедание своей веры и отправление религиозного культа.

Мультикультурализм Азербайджана во многом отличается от толерантности религиозной (политической, межэтнической, межкультурной и т.п.). Ценностно-мировоззренческое ядро культуры светского государства, а Азербайджан это светское государство, не является жестко иерархичной структурой, ибо в ее основе лежит принцип плюрализма ценностей и мнений, что ведет к признанию относительности любых идеалов и истин. Это и делает возможным в светской культуре принятие «чужих» ценностей, взглядов и особенностей поведения равноценными «своим» ценностям, взглядам и манере поведения.

Светский характер мультикультурализма в Азербайджане определяется терпимостью к ценностям культуры других народов, чужим мнениям, верованиям и формам поведения. Традиции религиозной терпимости и мультикультурализма в Азербайджане достаточно высоки. Что касается одного из аспектов мультикультуральной концепции - религиозной свободы - стоит отметить, что статья 48 Конституции Азербайджанской Республики гарантирует свободу вероисповедания и выражения мнения о религии. Религиозная же толерантность представляет собой нечто иное. Она означает лишь отсутствие высказываний или действий, которые могли бы быть расценены как унижительные или оскорбительные для представителей другой религиозной конфессии и были бы направлены на ущемление прав, свободы вероисповедания и отправления культа (закрытие храмов, запрет на миссионерскую деятельность и т.д.).

Любая религиозная культура, опирающаяся на религиозные традиции, в отличие от мультикультурализма светского, есть жестко структурированная система с единственным центром и единым – сакральным, которое в каждой религии понимается по-своему. Поэтому сама по себе религия не может быть толерантной в том смысле, в каком мы говорим о светской культуре, светской толерантности. Религиозная толерантность не может включать в себя в качестве своего обязательного компонента доктринальную терпимость, стремление к сближению вероучений, к признанию их равной ценности. К религиозной нетерпимости поэтому нельзя относить такие формы поведения верующих, которые должны продемонстрировать определенную степень отчуждения по отношению к другой религии, к ее вероучению, ее представителям и обрядам. Именно поэтому и эксклюзивизм (представление верующих о своем вероучении как о единственно верном, исключительном и отказ признавать в качестве такового любое другое религиозное учение) не целесообразно отождествлять с нетерпимостью, хотя он и содержит некоторые основания для ее возможного возникновения.

В современном Азербайджане общество опирается на принципы и идеи мультикультурализма. С этой точки зрения, можно отметить, что отношения между разными культурами народов, проживающих на территории Азербайджана, строятся на взаимоуважительных отношениях между религиозными организациями, на взаимном признании права на существование религиозной деятельности, на отсутствии обращений к государству с просьбой предоставить преференции и льготы какой-либо религиозной организации (статус «равнее других»), и тем более об отсутствии призывов ограничить деятельность других религиозных организаций. Следует также подчеркнуть необходимость толерантных отношений между верующими и неверующими.

Литература

1. Декларация принципов толерантности, 1995 г.
www.izh.ru/res_ru/0_hfile_17058_1.doc
2. Литературно-художественные истоки азербайджанского мультикультурализма. Под ред. Камала Абдуллы, Баку, 2016
3. Мехтиев Р. V Бакинский международный гуманитарный форум – площадка мирового масштаба, которая дает понимание в каком направлении обществу надо двигаться. – журн. Мультикультурализм , №3, 2016
4. Президент Азербайджанской Республики Ильхам Алиев об азербайджанской модели мультикультурализма. Баку, 2017.

REGION ÖLKƏLƏRİ İLƏ ƏLAQƏLƏRİN İNKİŞAFINDA HEYDƏR ƏLİYEVİN ROLU

*Məmmədov Ceyhun Valeh**

Annotasiya

Məqalədə Ümummilli Lider Heydər Əliyevin region ölkələri ilə əlaqələrin inkişafında oynadığı roldan və bu istiqamətdə həyata keçirdiyi tədbirlərdən bəhs edilir. O, yenidən Azərbaycana rəhbərlik etdiyi dövrdə region ölkələri ilə ikitərəfli əlaqələrin inkişafına xüsusi önəm vermiş, qarşılıqlı əlaqələrin inkişaf etdirilməsi məqsədilə həmin ölkələrə səfərlər etmiş, eyni zamanda, bu dövlətlərin rəhbərlərini ölkəmizə rəsmi səfərə dəvət etmişdir. Məhz onun həyata keçirdiyi bu uğurlu siyasət sayəsində Azərbaycanın region ölkələri ilə əlaqələri daha da möhkəmlənmiş, dünyada nüfuzu və mövqeyi artmışdır. Bu gün Azərbaycanın dünyada nüfuzunun möhkəmlənməsində həmin dövrdə həyata keçirilən tədbirlər ciddi rol oynamışdır.

Açar sözlər: lider, siyasət, region, əlaqələr, xalqlar

THE ROLE OF HAYDAR ALIYEV IN THE DEVELOPMENT OF RELATIONS WITH THE COUNTRIES OF THE REGION

Abstract

In the article is mentioned the role of the national leader Haydar Aliyev in developing relations with the countries of the region and the measures taken in this direction. During his reign in Azerbaijan for the second time, he paid special attention to the development of bilateral relations with the countries of the region and made visits to these countries in order to develop mutual relations and at the same time invited the heads of these states to make official visits to our country. Thanks to his successful policy, Azerbaijan's relations with the countries of the region have been strengthened, and the reputation and position in the world have grown. The measures taken in this period played a significant role in strengthening the reputation of Azerbaijan in the modern world.

Key words: leader, politics, region, communications, people

XX əsrin dahi, dünya tarixinə adını yazdırmış şəxsiyyətlərindən biri Azərbaycan xalqının Ümummilli Lideri Heydər Əliyevdir. O hələ Sovet İttifaqı dövründə Azərbaycana rəhbərlik etdiyi illərdə region ölkələri ilə əlaqələrin inkişafına xüsusi önəm vermiş, məhz o dövrdə Azərbaycanla Türkiyə respublikası arasında rəsmi münasibətlər mövcud olmuş, 1967-ci ildə Türkiyə Cümhuriyyətinin Baş naziri Süleyman Dəmirəl və 1969-cu ildə Türkiyə Cümhuriyyətinin prezidenti Cövdət Sunay Bakıya rəsmi səfər etmişdir.

Ümummilli Lider Heydər Əliyev müstəqillik illərində Azərbaycana rəhbərlik etdiyi dövrdə də region ölkələri, xüsusilə türk respublikaları və müsəlman dövlətləri ilə əlaqələrin inkişafı istiqamətində ciddi addımlar atılmış, region ölkələrinə qarşılıqlı səfərlər həyata keçirilmişdir.

Heydər Əliyevin həyata keçirdiyi xarici siyasətdə Türkiyə ilə əlaqələrin möhkəmləndirilməsi prioritet istiqamətlərdən birini təşkil edirdi. Onun Türkiyəyə 1994-cü il fevralın 8-dən 11-dək davam edən ilk rəsmi səfəri ikitərəfli əlaqələrin inkişafında mühüm rol oynamışdır. Səfər dövründə Türkiyə Prezidenti, Baş nazir və parlamentin rəhbəri ilə görüşən Heydər Əliyev Türkiyə Böyük Millət Məclisində çıxış edərək iki ölkənin əlaqələri və bu əlaqələrin genişlənməsi üçün Azərbaycan tərəfinin düşüncələri haqqında ətraflı məlumat vermişdir. Səfər çərçivəsində iki ölkə arasında əməkdaşlıq və qarşılıqlı yardım haqqında protokol, elmi, texniki, mədəni və iqtisadi sahələrdə əməkdaşlıq, investisiyaların qarşılıqlı təşviqi və qorunması, siyasi məsləhətləşmələr haqqında sazişlər, dostluq və hərtərəfli əməkdaşlığın inkişafı barədə müqavilə və digər mühüm sənədlər imzalanmışdır.

5-8 may 1997-ci il tarixində Heydər Əliyevin Türkiyəyə ikinci rəsmi səfəri zamanı həyata keçirilən görüşlər, danışıqlar nəticəsində imzalanmış səkkiz sənəd, xüsusilə strateji əməkdaşlığın

* Azərbaycan Respublikası Prezident, Administrasiyasının Millətlərarası münasibətlər, Multikulturalizm və dini məsələlər şöbəsinin böyük məsləhətçisi, Bakı, Azərbaycan

dərinləşdirilməsi haqqında müqavilə ilə Türkiyə-Azərbaycan dostluq və qardaşlıq əlaqələr yeni bir mərhələyə daxil olmuşdur.

12-17 mart 2001-ci ildə isə Ümummilli Lider Heydər Əliyev Türkiyəyə növbəti dəfə rəsmi səfər etmiş, Türkiyənin dövlət və hökumət rəhbərləri ilə görüşlərdə iki dövlət arasında münasibətlərin hazırkı vəziyyəti və inkişaf perspektivləri müzakirə edilmişdir. Səfər zamanı imzalanan vergilər, maliyyə, Azərbaycan təbii qazının Türkiyəyə nəql edilməsinə dair saziş və digər sənədlər qarşılıqlı faydalı əməkdaşlıq siyasətinin davam etdirilməsinə şərait yaradılması baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb etmişdir.

Görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyevin 1997-ci ildə Türkiyənin “Dövlət nişanı”, 1999-cu ildə isə Beynəlxalq Atatürk Sülh Mükafatına layiq görülməsi, dəfələrlə Türkiyənin müxtəlif media qurumları tərəfindən “İlin adamı” seçilməsi, bu ölkənin bir çox universitetinin Fəxri doktoru seçilməsi Azərbaycan-Türkiyə münasibətlərinin inkişafındakı xidmətlərinin göstəricisidir [7].

Ümummilli Lider Heydər Əliyev çıxışlarında türk dünyasının problemlərinə qlobal düşüncə tərzii ilə yanaşaraq deyirdi “Mən bu gün, həqiqətən, qeyd etmək istəyirəm ki, bizim xalqlarımız əsrlər boyu bir-birinə yaxın dost olmuşlar. Biz bir kökdənlik, biz birdilli xalqlarıq. Bizim milli ənənələrimiz çox yaxındır, bir-birinə bənzərdir, oxşardır. Ona görə də bunlar hamısı xalqlarımızı hələ biz müstəqil olmadığımız vaxtda, ayrı-ayrı dövlətlərin əsarəti altında yaşadığımız vaxtda da bir-birimizdən ayırmayıb, bir-birimizə bağlayıb, bir-birimizlə daha sıx əlaqədə saxlayıb. İndi isə xalqlarımız öz müstəqilliyini əldə edəndən sonra, müstəqil dövlət kimi dünyada tanınandan sonra biz tarixi ənənələr əsasında, həmin fundamental əsaslar üzərində bundan sonra da irəliyə getməliyik, inkişaf etməliyik” [3, 8].

Eyni zamanda, Ümummilli Lider Heydər Əliyev öz çıxış və müraciətlərində türk xalqlarının dünya mədəniyyətinin formalaşmasında oynadığı rolu xüsusi vurğulayırdı. Bu baxımdan onun Türk dövlət və topluluqlarının Dostluq, qardaşlıq və İşbirliyinin V qurultayına (11-13 aprel 1997-ci il) ünvanlandığı məktub xüsusi əhəmiyyət daşıyır: “... Eyni etnik kökə, ortaq tarixi keçmişə və milli-mədəni ənənələrə malik türk xalqları tarix səhnəsinə çıxdığı gündən yüz illər boyu bəşəri mədəniyyətlərin Şərqdən Qərbə, Qərbdən Şərqə daşıyıcısı kimi dünya tarixində misilsiz rol oynamış, bəşər sivilizasiyasına silinməz, şərəfli səhifələr həkk etmişlər” [6, 151].

Həmçinin, Ümummilli Lider Heydər Əliyev həmin müraciətdə türk dövlətlərinin birliyinin önəminə toxunaraq deyirdi: “...Gələcək uğurlarımız üçün ortaq milli, mədəni, və mənəvi dəyərlərimizin bizə bəxş etdiyi imkanları dövlətlərimizin ümumi mənafe işinə səfərbər etməli, qarşılıqlı və bərabərhüquqlu münasibətlərin etibarlı təməllər üzərində inkişafına nail olmalıyıq. Müstəqil Azərbaycan Respublikası beynəlxalq aləmlə, o cümlədən qardaş türk cümhuriyyətləri ilə əlaqələrində bu mövqedən çıxış edir və daim həmin prinsiplərə sadıq qalacaqdır.

Əminəm ki, türk dünyasının bugünkü nəsilləri, fikir adamları, dövlət və siyasət xadimləri öz şərəfli tarixi keçmişinə layiq olduğunu sübut edərək işdə, əməldə fikirdə birlik kimi möhtəşəm ümumtələ işimizin gerçəkləşməsi naminə var qüvvə ilə çalışacaqlar” [6, 151].

Ümummilli Lider Heydər Əliyev həmçinin, dünyanın mürəkkəb bölgələrindən biri olan Qafqazda sülhün və əmin-amanlığın təmin olunmasına çalışırdı. O uzaqgörən bir siyasətçi kimi ölkədə sabitliyin qorunması üçün bölgədə sülhün və sabitliyin təmin olunmasının xüsusi əhəmiyyət daşıdığını gözəl anlayırdı. Qafqaz müsəlmanlarının X qurultayında Heydər Əliyev bu məsələyə toxunaraq deyirdi: “Qafqaz həqiqətən bir-biri ilə sıx bağlı olan dövlətlərin, ölkələrin, xalqların, ümumi evidir. “Ümumqafqaz evi” şüarı çox gözəl şüardır, mən bunu dəstəkləyirəm. Cəsarətlə deyə bilərəm ki, dünyanın heç bir guşəsində, heç bir regionunda Qafqaz kimi çoxmillətli, çoxdinli, və rəngarəng bir region, bir ölkə tapmaq mümkün deyildir. Bizim Qafqaz ərazi cəhətdən kiçik bir yerdir. Bizim o qədər böyük ərazimiz yoxdur. Ancaq eyni zamanda Qafqaz gözəl təbiətə, çox yüksək məğrur dağlara, gözəl çaylara, bulaqlara, yüksək meşələrə, dünyada təbiətin yaratdığı ən böyük gözəlliklərə malik olan yerdir. Qafqazın xüsusiyyəti bir də ondan ibarətdir ki, burada əsrlər boyu müxtəlif millətlərə, müxtəlif dillərə mənsub olan insanlar bir ailədə yaşamışlar” [1, 16].

Heydər Əliyev öz çıxışlarında Çeçenistan müharibəsindən də narahatlığını ifadə edirdi. O çeçen xalqının gələcəkdə sülh, əmin-amanlıq şəraitində yaşayacağını, bu xalqa qarşı keçmişdə olan təcavüz və vəhşiliklərin təkrarlanmayacağına, Çeçenistanda bütün insanların həmrəy olacaqlarına, birlik əldə edəcəklərinə ölkə prezidenti ətrafında birləşəcəklərinə inandığını bildirirdi [1, 21].

Ümummilli Lider Heydər Əliyev Azərbaycan Respublikasının Rusiya Federasiyası və ilk növbədə Dağıstan ilə dostluq əlaqələrinin inkişafına da xüsusi önəm verirdi [2, 14].

Müstəqilliyin ilk illərində Azərbaycanla Rusiya arasında əlaqələr yüksək səviyyədə deyildi. Ümummilli Lider Heydər Əliyev hakimiyyətə gəldikdən sonra Rusiya ilə dostluq münasibətləri qurulmuş, iki ölkə arasında strateji tərəfdaşlığın əsası qoyulmuşdur.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin 2-4 iyul 1997-ci il tarixdə Rusiya Federasiyasının Prezidenti Boris Yeltsinin dəvətilə bu ölkəyə ilk rəsmi səfəri ikitərəfli münasibətlərin qurulmasında ciddi rol oynamışdır.

2000-ci ildə Vladimir Putinin Rusiya Federasiyasının Prezidenti seçilməsi ilə iki ölkə arasında əlaqələr yeni mərhələyə daxil olmuş, Azərbaycan və Rusiyanın sıx dostluq münasibətləri qurması üçün əhəmiyyətli siyasi baza formalaşdırılmışdır. İki ölkə arasında bu günə kimi 150-dək siyasi, hərbi-texniki, təhlükəsizlik, iqtisadi elmi, mədəni, həmvətənlərin hüquqlarının təmin olunması sahələrini əhatə edən sənədlər imzalanmışdır.

Rusiya Federasiyasının Prezidenti Vladimir Putinin 9-10 yanvar 2001-ci il, 13 avqust 2013 tarixdə, Dmitri Medvedevin 3-4 iyul 2008-ci il tarixdə Azərbaycana, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin 24-26 yanvar 2002-ci il tarixdə Rusiyaya dövlət səfəri Prezident İlham Əliyevin 5-7 fevral 2004-cü il, 19-20 aprel 2009-cu il tarixdə Rusiyaya rəsmi səfərləri iki ölkə arasında münasibətlərin inkişafı üçün əlverişli zəmin yaratmışdır.

Onun rus mədəniyyəti və dilinin qorunması, məktəblərdə rus dilinin tədris olunması, Bakı Slavyan Universitetinin yaradılması, Rus Dram Teatrının fəaliyyət göstərməsi, rus dilində qəzet və jurnalların nəşri, Bakıda A.S.Puşkinin abidəsinin ucaldılması ilə bağlı həyata keçirilən tədbirlər, Rus Pravoslav Kilsəsinin Başçısı, Ümumrusiya Patriarxı, mərhum II Alekseyin Azərbaycana səfər etməsi bu əlaqələrin inkişafına verilən önəmin göstəricisidir [5, 128].

Ümummilli Lider Heydər Əliyev İran İslam Respublikası ilə əlaqələrə də xüsusi önəm verirdi. Onun 1994-cü il iyulun 2-də bu ölkəyə səfəri iki tərəfli əlaqələrin inkişafına mühüm töhfə vermişdir. Səfərin ilk günündə ölkə rəhbərləri ikitərəfli münasibətlər və regional layihələr ətrafında geniş müzakirələr aparmışlar [8].

Səfər zamanı Azərbaycan və İran arasında dostluq münasibətlərinin inkişafı haqqında 13 maddədən ibarət Bəyanat imzalanmışdır. Ümummilli Lider Heydər Əliyevin Tehrana ilk rəsmi səfərinin başlıca nəticəsi qarşılıqlı münasibətlərin inkişafı üçün hüquqi zəmin yaradan sənədlərin hazırlanması, imzalanması, hər iki tərəfin rəsmi dairələri arasında əlaqələrin yaranması idi.

Ümummilli Lider Heydər Əliyevin 2002-ci ildə İrana növbəti rəsmi səfəri zamanı isə iki ölkə arasındakı münasibətlərin müxtəlif sahələrinin əhatə edən 20 sənəd imzalanmışdır. Sonrakı illərdə bu əlaqələr daha da inkişaf etmişdir.

Heydər Əliyev Region ölkələrindən Gürcüstanla Azərbaycan əlaqələrinə də xüsusi önəm verirdi. O, bu əlaqələrin önəminə toxunaraq deyirdi: "Abxaziya münaqişəsi də bizi narahat edir. Gürcüstanla Azərbaycan arasında sıx dostluq, qardaşlıq əlaqələri var. Bu gün mən burada xüsusi qeyd etmək istəyirəm ki, bəzən dini mənsubiyyətlərə görə ölkələr, xalqlar arasında savaqlar, davalar, müharibələr başlayır. Amma eyni zamanda, insanlar sülhsevər olarkən, xalqlar, millətlər sülhsevər olduğu halda dini fərq heç bir müharibəyə, münaqişəyə gətirib çıxarmır. Gürcüstanla Azərbaycan arasında bizim dini mənsubiyyətimizin fərqli olmasına baxmayaraq, heç vaxt münaqişə olmamışdır. Gürcüstan Azərbaycan dostluğu dünya xalqlarına nümunə göstərilə bilər. Gürcüstanda yarım milyon azərbaycanlı müsəlman yaşayır, onlar orada Gürcüstanın bərabərhüquqlu vətəndaşlarıdır, Azərbaycanın bütün imkanlarından istədikləri kimi istifadə edə bilərlər. Ona görə ürəyimiz ağrıyır ki, nə üçün Abxaziya münaqişəsi indiyə kimi davam edir. Şübhəsiz ki, biz Qarabaş münaqişəsi kimi, Abxaziya münaqişəsinə də son qoyulmasını istəyirik" [1, 21].

Gürcüstanla Azərbaycan arasında münasibətlər Ümummilli Lider Heydər Əliyevin 1996-cı ildə Tbilisiyə rəsmi səfərindən sonra daha da inkişaf etmiş, həmin səfər zamanı tərəflər arasında "Dostluq, əməkdaşlıq və qarşılıqlı təhlükəsizlik" və "Qafqaz regionunda sülh, təhlükəsizlik və əməkdaşlıq" haqda qarşılıqlı bəyannamələr imzalanmışdır. 1997-ci ilin fevralında prezident Eduard Şevardnadzenin Bakıya səfəri zamanı isə iki ölkə arasında iqtisadi, ekoloji, təhsil, rabitə və s. sahələr üzrə əməkdaşlığa dair müqavilələr imzalanmışdır.

Ölkə prezidentlərinin əsasını qoyduğu strateji əməkdaşlıq keçən müddətdə bütün sahələr üzrə daha da inkişaf etmişdir. Bu gün Gürcüstanla Azərbaycanı hər şeydən əvvəl Bakı-Supsa, Bakı-Tbilisi-Ceyhan, Bakı-Tbilisi-Ərzurum və TRASEKA kimi global enerji, nəqliyyat-kommunikasiya layihələri birləşdirir. Qeyd olunan layihələr həmin ölkələri bir-birinə strateji cəhətdən bağlayır. Bununla paralel

olaraq, GUAM, Qara Dəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı və digər qurumlar daxilində əməkdaşlıq ikitərəfli strateji əlaqələri daha da möhkəmləndirmişdir.

1998-ci il sentyabrın 7-8-də keçirilmiş Tarixi Böyük İpək yolunun bərpası üzrə Beynəlxalq Konfransın işində iştirak etmək üçün Gürcüstan prezidenti E.Şevardnadzenin başçılıq etdiyi nümayəndə heyətinin Bakıya səfəri, 1998-ci il oktyabrın 7-də Azərbaycanın Gürcüstanla sərhədində yeni körpünün açılışında Azərbaycan və Gürcüstan prezidentlərinin, 1999-cu il aprelin 17-də isə Azərbaycan, Ukrayna və Gürcüstan dövlət başçılarının Bakı-Supsa neft kəmərinin təntənəli açılışı mərasimində iştirak etmələri qarşılıqlı əlaqələrin möhkəmlənməsinə və regional əməkdaşlığın inkişafına təkan vermişdir..

1999-cu il noyabrın 18-də İstanbulda keçirilmiş ATƏT-in sammiti çərçivəsində "Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac boru kəməri vasitəsilə Azərbaycan Respublikası, Gürcüstan və Türkiyə Respublikası ərazilərindən xam neftin nəqli haqqında" Sazişin ABŞ Prezidenti B.Klintonun iştirakı ilə Türkiyə Prezidenti S.Dəmirəl, Azərbaycan Prezidenti H.Əliyev və Gürcüstan Prezidenti E.Şevardnadze tərəfindən imzalanması region ölkələrinin strateji əməkdaşlığına və Avropaya integrasiyasına mühüm töhfə vermişdir.

Dövlətlərarası münasibətlərin hüquqi-normativ bazasının təkmilləşməsi və inkişafında dövlət və hökumət başçılarının sonrakı dövrdə intensiv xarakter alan qarşılıqlı səfərləri mühüm əhəmiyyət daşıyırmışdır. Bu səfərlər sırasında 2000-ci ilin martında Azərbaycan Prezidenti H.Əliyevin Gürcüstana, 2001-ci ilin sentyabrında Gürcüstan Prezidenti E.Şevardnadzenin, 2002-ci ilin yanvarında Gürcüstan parlamentinin sədri N.Burcanadzenin Azərbaycana rəsmi səfərlərini qeyd etmək olar.

Heydər Əliyev region ölkələri ilə yanaşı İslam Konfransı Təşkilatına üzv ölkələrlə əməkdaşlığa da xüsusi önəm verir, bu qurumun həyata keçirdiyi siyasət və tədbirlərdə Azərbaycan aktiv iştirak edirdi. O dövrdə əsas qoyulmuş bu əlaqələr bu gün də sürətlə inkişaf edir.

Azərbaycan İslam Konfransı Təşkilatına 1991-ci ildə üzv qəbul edilmişdir. Ümummilli Lider Heydər Əliyev yenidən hakimiyyətə gəldikdən sonra Azərbaycanla İslam Konfransı Təşkilatı arasında əlaqələr daha da möhkəmlənmişdir. 1994-cü ilin dekabr ayında İslam Konfransı Təşkilatının Məraşinin Kasablanka şəhərində keçirilən yeddinci zirvə toplantısında Ümummilli Lider Heydər Əliyev Azərbaycan Respublikasının Prezidenti kimi ölkəmizi təmsil etmiş, Azərbaycan həqiqətlərini bütün dünyaya bəyan etmişdir [4, 53, 54].

Bu səfərin əhəmiyyətini artıran məsələlərdən biri də ölkəmiz üçün böyük tarixi və siyasi əhəmiyyət kəsb edən iki mühüm qətnamənin qəbul edilməsi olmuşdur. Birinci qətnaməyə əsasən beynəlxalq münasibətlər tarixində ilk dəfə olaraq Ermənistan Respublikası təcavüzkar dövlət kimi rəsmən elan edilmişdir. İkinci qətnamədə də isə erməni işğalı nəticəsində Azərbaycan torpaqlarının 20 faizinin itirilməsi, bir milyondan artıq insanın öz doğma yurd yuvasından didərgin düşməsi, 20 mindən çox insanın vəhşicəsinə qətlə yetirilməsi əksini tapmışdır. Bu qətnaməyə əsasən 50-dən çox müsəlman dövləti ölkəmizə humanitar yardım göstərmək qərarına gəlmişdir. Həmin dövrdə bu yardımlar Azərbaycan üçün həyati önəm daşıyırdı.

Ümummilli Lider Heydər Əliyev Səudiyyə Ərəbistanı Krallığı ilə əlaqələrin inkişafına da xüsusi önəm verirdi. İki ölkə arasında əlaqələrin daha da gücləndirilməsi məqsədilə o 1994-cü ilin iyul ayının əvvəllərində iki müqəddəs şəhərə - Məkkə və Mədinəyə rəsmi səfər etmişdir [4, 54].

Bu gün Azərbaycanın region ölkələrindən yalnız Ermənistanlarla münasibətlərində problem mövcuddur ki, buna görə də məsuliyyəti yalnız Ermənistan daşıyır. Azərbaycanlılar 1905-1906-cı, 1918-1920-ci, 1948-1953-cü illərdə də indiki Ermənistan ərazisindən məqsədyönlü şəkildə didərgin salınıb və deportasiya edilmişlər. Yalnız 1948-1953-cü illərdə 150 mindən çox azərbaycanlı Ermənistan SSR ərazisindəki tarixi yurdlarından kütləvi surətdə və zorakılıqla sürgün olunmuşdur. Bu zaman minlərlə insan, o cümlədən qocalar və körpələr ağır köçürülmə şəraitinə, kəskin iqlim dəyişikliyinə, fiziki sarsıntılara və mənəvi iztirablara dözməyərək həlak olmuşdur. Ermənistanın hərbi təcavüzü nəticəsində Azərbaycan Respublikasının 20 faiz ərazisi – Xankəndi şəhəri, Xocalı, Şuşa, Laçın, Xocavənd, Kəlbəcər, Ağdam, Füzuli, Cəbrayıl, Qubadlı, Zəngilan rayonları, həmçinin Tərtər rayonunun 13, Qazax rayonunun 7, Naxçıvanın Sədərək rayonunun isə 1 kəndi Ermənistan ordusu tərəfindən işğal edilmişdir.

Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsi nəticəsində 1 milyondan artıq azərbaycanlı məcburi köçkün vəziyyətinə düşmüş, 20 min nəfər hərbi əməliyyatlar dövründə həlak, 50 min nəfər isə əlil olmuşdur.

Münaqişə nəticəsində 4 minə yaxın azərbaycanlı itkin düşmüş, onların arasında 67 uşaq, 265 qadın, 326 qoca olmuşdur. Bu şəxslərin aqibəti barədə hələ də məlumat yoxdur. İki mindən çox azərbaycanlı ermənilər tərəfindən əsir və girov götürülmüşdür.

1988-1993-cü illərdə Qarabağda, ümumilikdə, 900 yaşayış məntəqəsi, 150 min ev, 7 min ictimai bina, 693 məktəb, 855 uşaq bağçası, 695 tibb müəssisəsi, 927 kitabxana, 44 məbəəd, 9 məscid, 473 tarixi abidə, saray və muzeylər, 40 min muzey eksponatı, 6 min sənaye və kənd təsərrüfatı müəssisəsi, 160 körpü və digər infrastruktur obyektləri dağıdılmışdır [9].

Dövlətlərarası xarakterinə görə beynəlxalq sülh və təhlükəsizlik üçün ciddi təhdid mənbəyinə çevrilən münaqişə beynəlxalq təşkilatlar çərçivəsində ciddi müzakirələrə səbəb olmuş, problemlə bağlı bir sıra mühüm sənədlər qəbul olunmuşdur.

BMT Təhlükəsizlik Şurası Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ilə əlaqədar 1993-cü ildə – 822, 853, 874 və 884 sayılı dörd qətnamə qəbul etmişdir. Bu qətnamələr münaqişənin beynəlxalq hüququn norma və prinsipləri əsasında həlli üzrə siyasi prosesin hüquqi çərçivəsini müəyyən etmişdir. Qətnamələrdə Azərbaycan ərazilərinin işğalı pislənilmiş, güc tətbiqi vasitəsilə ərazi iddialarının reallaşdırılmasının qəbul edilməzliyi vurğulanmış, Azərbaycanın ərazi bütövlüyü, suverenliyi və sərhədlərinin toxunulmazlığı bir daha təsdiq edilmiş, işğal altında olan Dağlıq Qarabağ bölgəsinin Azərbaycana məxsusluğu bəyan edilmiş və işğalçı qüvvələrin Azərbaycanın işğal olunmuş bütün ərazilərindən dərhal, tam və qeyd-şərtsiz çıxarılması tələb olunmuşdur.

1993-cü il iyunun 15-də Heydər Əliyev yenidən hakimiyyətə qayıdanda ölkədə mürəkkəb şərait hökm sürür, Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həllində kompleks yanaşma, mühüm daxili və xarici siyasət amillərinin nəzərə alınması tələb olunurdu. Bunlar ictimai-siyasi sabitliyin təmin edilməsi, döyüş qabiliyyətli nizami ordunun yaradılması, dövlət institutlarının yenidən formalaşdırılması və onların səmərəli fəaliyyətinin təmin edilməsi, iqtisadiyyatın bərpası və köklü idarəçilik islahatlarının həyata keçirilməsi, ölkənin yaxın onilliklər üçün inkişafını təmin edəcək strateji neft müqavilələrinin bağlanması və nəticə olaraq millətin bir amal – azərbaycançılıq ideologiyası ətrafında birləşdirilməsini özündə ehtiva edirdi. Ümummilli Lider Heydər Əliyev 1993-cü ildə yenidən hakimiyyətə qayıtdıqdan sonra 994-cü il mayın 12-də atəşkəsə dair razılıq əldə olundu.

Qeyd olunan faktlar Azərbaycanın dahi oğlu Heydər Əliyevin region ölkələri ilə əlaqələrin inkişafında böyük rol oynadığının bir daha təsdiq edir. Müasir dövrdə Azərbaycanın region ölkələri ilə əlaqələrinin hazırkı səviyyədə olması bilavasitə o dövrdə həyata keçirilən uğurlu siyasətlə bağlıdır. Əgər o dövrdə Ümummilli Lider Heydər Əliyev hakimiyyətə gəlməsə idi bu gün Azərbaycanda ictimai və siyasi durum tamamilə fərqli olardı.

Hazırda Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev bu siyasəti uğurla və böyük uzaqgörənliklə davam etdirir. Bu gün Azərbaycan işğalçı Ermənistan Respublikasını çıxmaqla bütün region ölkələri ilə dostluq əlaqələri quraraq sıx əməkdaşlıq edir.

Ədəbiyyat

Heydər Əliyev. Dinimiz xalqımızın milli-mənəvi sərvətidir, Bakı, Əbilov, Zeynalov və oğulları, 1999.
Heydər Əliyev və Azərbaycanda din siyasəti: gerçəkliklər və perspektivlər, Bakı, Əbilov, Zeynalov və oğulları, 2007.

Hüseynova Fərqanə. Müstəqillik dövründə Azərbaycan – Türkiyə əlaqələrinin kulturoloji aspektləri (elm, təhsil, mədəniyyət). Bakı, Nurlan, 2007.

Qurbanov, Əsədulla. Beynəlxalq münasibətlərdə din-islam amili, Bakı, Bakı Dövlət Universitetinin nəşriyyatı, 2000.

Niftiyev Niyaz, Azərbaycanda birgəyaşayış və multikulturalizm, Bakı: “Mtr polygraphics”, 2015

Orucov Hidayət, Heydər Əliyev və azərbaycanda milli siyasət, Bakı, Şərq-Qərb, 2001.

<http://lib.aliyev-heritage.org/az/4610295.html>

<http://lib.aliyevheritage.org/az/7586806.html>

<http://www.president.az/azerbaijan/karabakh>

THE PROBLEM OF TRANSLATION FROM LINGUISTIC AND FIGURATIVE ASPECT IN A MULTICULTURAL CONCEPT

*Docent, PHD Sevinc Mammadova Balahuseyn**

Abstract

Language is the major and predominant means of communication without which no other social institution can function. Due to systematic functional grammar model, language is said to implement three main functions: the ideational macrofunction, the interpersonal macrofunction, the textual macrofunction. This present article shed lights on the importance of taking into consideration the problem of translation from linguistic and figurative aspect in a multicultural concept. Translation is definitely a complicated activity, albeit numerous discussions have been held as to as to such question as it is science or art, it has been widely accepted that translation is an interdisciplinary practise, particularly related to linguistic. It is known that, every country has its own language, nation, culture. Thereupon, translation has always been affiliated to the development of economic, political, scientific ,and cultural relationships among people where different languages are spoken. Language as a deep and confusable maze is immensely interrelated with translation. Translation is one part of the language and they are in the same unity. Translation, involving the transposition of thoughts and exchange of information expressed in one language by one social group into the appropriate expression of another group, this ought to be simple and ought to be able to say something as well in one as in another. Translation studies is an interdiscipline containing elements of social science and the humanities, dealing with the systematic study of the theory, the description and the application of translation, interpreting or both these activities.

Key words: types of ambiguity, cultural implications, source language, target text, cross-language figurativeness, unfindable and untranslatable words, structural, semantic, stylistic and cultural equivalency, expressive and cultural connotations

Introduction

Multiculturalism is a phenomenon in the cutting edge universe ,which plays an immense and crucial role , has had an impact on vast number of people in a worldwide as well as on the international relations emerging from the current new world order. Moreover, since the mode-cons grows and develops at a hectic pace, consequently nations and cultures started a merging process whose end is difficult to predict. Translation is used in order to transmit knowledge or to create awareness between groups and nations as transmit the culture. Translation is a modern science at the interface of philosophy ,linguistics, psychology, and sociology.

Challenges in translation

It is essential to note that, apart from all afore highlighted points, there are specific terms which may appear as a predominant challenge while translating: Linguistic problems, cultural problems. Linguistic problems are specifically concerned with grammatical differences, lexical ambiguity, meaning ambiguity; the cultural terms as well in quest refer to different situational features. The other levels of difficulty in translation are over-translation, lexicon, syntax, textual differences, rhetorical differences, and pragmatic factors.

Cultural translation

Culture and intercultural and awareness that arise out of experience of culture, are far more complex phenomena than it may seem to be. One is to be aware of complexities of discrepancy between cultures in a translating procedure. Cultural translation is a concept which has been put into practice in cultural studies to denote the process the process of transformation, linguistic or otherwise in a given culture. The notion of culture is essential to considering for translation and, despite the differences in opinion as to whether language is part of culture or not, the two notions of culture and language appear to be inseparable. Following this further ,in the light of complication ,it is further explained that parallels in culture often provide a common understanding regardless intrinsic formal shifts in the translation. While translating they were cognizant of appearing problematic issues and were immensely

* Azerbaijan Medical University, Baku, Azerbaijan

engrossed on this matter. The main concern has traditionally been with two principal notions: words, phrases.

Aforementioned two notions are so heavily and exclusively grounded in one culture that they are utterly impossible to translate into the terms - verbal or vice versa of - another. A number of debates have been carried out over paraphrasing, about when to deploy the nearest local equivalent, when to coin a new word by translating literally, and when to transcribe. All these "untranslatable" cultural-bound words and phrases continued to fascinate translation theorists.

The linguistic aspect of translation

Taking a considerable look upon the interrelation of Russian language with other languages based on the structural point, it can be manifestly supervised that there are several theoretical problems that may occur while translating. The connection of Russian with Turkish language is also a matter of subject and can not be regarded to be fairly straightforward. However, there may occur challenges in the translation process, particularly in the form of verbs, supplementary paradigms, with the suffixes by linguistic aspect. The structural differences in the grammar system of Russian and Turkish, which belong to different linguistic families, appear most strongly in aspect and tense categories of both languages. The aim of this paper is to show the use of aspect category in Russian, which is not as clearly present in Turkish as a morphological form as it is in Russian, how it can be translated into Turkish and the difficulties or dilemmas encountered in this process. For example, the verb "to be" in Russian and in Turkish languages:

to be - "ol" - in Turkish

to be - "становиться" in Russian

Their usage in sentences, the sequence of subject and predicate is utterly different. Adjective functioning in the role of predicate in the present indefinite takes the demonstrative pronouns as a suffix in Turkish in affirmative sentences, the same case is not appropriate in Russian grammar. As for example;

Sen zengin- sin¹ - You are affluent - (in Turkish) - Personal pronoun functions in the position of suffix:
Ты богат - You are affluent - (in Russian) - the same as in English

However, in the negative form, the negative particle is placed between predicate functioning as an adjective and demonstrative pronoun:

Sen zengin değil- sin (in Turkish)

Ты не богат

The another particle "mı" is added in interrogative sentences:

Sen zengin mi- sin?

Ты богат?

Those two abovementioned particles may appear together:

Sen zengin değilmi- sin? - Ты не богат?

In accordance with tenses, the particle "i" and suffix "di" have some specific peculiarities in past simple. For instance;

Sen zengin i-di-n - Ты был богат. Sen zengin değil i-di-n - Ты не был богат. Sen zengin mi-y-di-n? - Ты был богат?

The particle "ol" should be used in Turkish like in Russian the particle "будешь" is added in future simple:

Sen zenginol-acak-sin² - "Ты будешь богат" or "Ты станешь богатым".

Thus, connection with these forms of the verb are as follows³:

Zengini-di-n.

' Ты был богат ' (прошедшее)

Zengini-miş-sin' Говорят , ты богат '

Zengin i-se-n

' Если ты богат, ... '

Zengini-ken,...' Будучи богатым, ... '

The verbs 'to be' - "быть" and to become "становиться" constitute all the forms of the verb "ol", except those denoting tense which may take "i" some situations it may be used as "to become" - 'становиться'. Grammatical correlation is present in other languages as well, e.g. in English and Turkish. As regards the Russian aspect, it is expressed in English and Turkish mainly differ in terms of tense.

Difficulties in translation

By putting forth the scope of fact that the difficulties of translating from Russian to Turkish and vice versa are primarily due to the dissimilar nature of the two languages. Turkish is an agglutinative language — a vital morphological characteristic that distinguishes it from the Indo-European languages and, in particular, Russian, which is an inflectional language. It would be true to say that Turkish and Russian employ fundamentally different methods of organizing and deploying speech, and of interlinking the various components of a sentence. Thus, because these forms have certain properties that are also typical of verbs and nouns, they are known in Turkish studies as isim-fiil, or ‘noun-verb’. Modern Turkish features the following action nouns: -mak, -ma, -(y) ışı and the rare form -maklık. To give an example, let us examine the phrase “Bunu yapmanda fayda” var, which can be translated as ‘It would be useful for you to do this’ or ‘You ought to do this’. The infinitive yapma can be literally translated as ‘doing’. This form takes the second person possessive singular affix -n as well as the locative case affix -da, which literally means ‘in your doing/performance’. The phrase ‘fayda var’ is best translated as ‘there is value’, giving us ‘In your doing this there is value’, or, in a more natural idiom, ‘You ought to do this’. The substantive-adjectival forms are able to express both “objectified” action — i.e. an action presented as an object, and “adjectivized” action. As they are also able to act as verbal substantives and verbal adjectives, they can be conveniently described as substantive-adjectival forms [7. Pp. 122—126]. This applies to the Turkish forms -dık, -(y)acak and -(y)ası. One aspect of Turkish substantive-adjectival forms is the fact that, like masdars, they can take personal possessive affixes. Having a look on one more example, used together with voice affixes. The phrase Ahmet, mağazadaki fiyatların sahipleri tarafından artırıldığını söylüyor translates as ‘Ahmet says that the prices in the shop have been increased by its owners’. Focusing in on the lexical unit artırıldığını, this is based on the root -art, meaning ‘to grow (of prices/ indicators), to increase’. The affix -tır is a causative particle, indicating that the action (growth, in this case) was provoked by somebody (the shop owners, in this case). The affix -ıl is a passive voice affix. And finally, the substantive-adjectival form -dık indicates a substantive action. This form takes the third person singular possessive affix -ı and is cognate with the word fiyatlar. Therefore, fiyatların artırıldığı can be translated as ‘the fact of an increment in prices’. We then encounter a delimiting -n and the accusative affix -ı. The difficulty of translation does not only exist between distinctively different languages (like Russian and Turkish). Surprisingly, even more complexity may sometimes arise when translating between two languages within the same family with much in common (such as Turkish and Azerbaijani). Turkish and Azerbaijani are very similar, yet there [253—259; 258] still enough differences in semantics, phonology and, to some extent, grammar to make for easy misunderstandings between the two groups of speakers. For example, the Azerbaijani sentence uçağımız on dakika sonra düşecek, meaning our plane will land in 10 minutes, may cause panic amongst any Turks on board, because in Turkish the verb düşecek literally means will fall. The Turks would therefore interpret the sentence as ‘our plane will fall in 10 minutes’. Consequently, to achieve equivalence in translation one should not search for sameness, since sameness cannot ever exist between two languages. The phenomenon of linguistic pictures of the world is also matter of discussion, and using the Russian and Turkish languages as an example, demonstrates that absolute equivalence in translation is never possible. The difficulties of translating from Russian to Turkish and vice versa are primarily due to the dissimilar nature of the two languages. However, the difficulty of translation does not only exist between distinctively different languages. Surprisingly, even more complexity may sometimes arise when translating between two languages within the same family with much in common. Other fields of linguistic investigation center on primate language use, language acquisition, deficits in language acquisition caused by early sensory deprivation or brain damage, the relationship between language and thought, and the development of speech recognition systems” [2. P. 20]. One of the main complexities encountered in cognitive linguistics arises from the fact that language itself is very complex. In essence, it is possible to state that we know almost everything about languages but virtually nothing about language. Conceptual structure takes its form in part from the nature of preconceptual structures” [3. P. 265]. Living in a foreign-language environment, one is hardly able to penetrate the cognitive base of the foreign national culture, where the cognitive base is a structured range of knowledge possessed by all members of the nation. The cognitive base is always reflected in language. This is why knowledge of a foreign language at the level of language as an instrument, rather than at the level of cognitive base, inevitably leads to translation errors when a foreigner may sometimes

not understand even simple phrases and words with implicit connotations that are obvious to native speakers [4].

The Importance of Culture in Translation

Culture is "the way of life and its manifestations that are peculiar to a community that uses a particular language as its means of expression" according to Newmark, thereupon, acknowledging that each language group has its own culturally specific features. Language and culture may thus be seen as being closely related and both aspects must be considered for translation. Translation is a kind of activity which inevitably involves at least two languages and two cultural traditions." As this statement implies, translators are permanently faced with the problem of how to treat the cultural aspects implicit in a source text and of finding the most appropriate technique of successfully conveying these aspects in the target language. These problems may vary in scope depending on the cultural and linguistic gap between the two (or more) languages concerned (see Nida 1964:130). The cultural implications for translation may take several forms ranging from lexical content and syntax ideologies and ways of life in a given culture. Considering the cultural implications for a translated text implies recognising all of these problems and taking into account several possibilities before deciding on the solution which appears the most appropriate in each specific case.

The Translation Process

It has already been noted that the text in this case is surely intended for "an educated, middle-class readership". The problems when translating such a text are therefore not only of a purely lexical character but also of an equally fundamental nature - the understanding of a social, economic, political and cultural context as well as connotative aspects of a more semantic character. When considering the cultural implications for translation, the extent to which it is necessary for the translator to explain or complete such an information gap should be taken into account; on the basis of conclusions reached concerning the ideal target text reader, the translator should decide how much may be left for the reader to simply infer. Taking these last points into consideration, different elements will be discussed in relation to their cultural implications for translation.

Cross-Languages Figurativeness in Speech

Cross-language translation of figurativeness in a literary work is one of the most challenging and important tasks for a translator. Various aspects of this problem are presented in the concept of cross-language lexical and phraseological equivalency in translation theory [17-22], as well as in the works dealing with typological study of metaphors and figurative systems of different languages [23-27]. The purpose of this article is to study interaction of figurative systems of different languages in the process of translation. The interaction is defined as decoding of the figurative system of the source-language and its conversion to the figurative system of the target-language - native language of a translator. Decoding of foreign language figurativeness can be communicatively difficult which is determined by language and culture knowledge. Only in case of high communicative competence in foreign language decoding of figurativeness into native language will be successful. A decoding process of native language figurativeness into a foreign language is seen as the most difficult which is proved by the results of psycholinguistic translation study employing Turkish and English metaphors done by A.P. Saygin [27]. The difficulty is explained by the fact that language cognition of a native speaker incorporates the whole system of metaphorical models and figurative meanings (typical for a particular lingua-culture), which are transmitted by the system of figurative means of a native language. In the context of a foreign language a speaker perceiving conceptual meaning of a foreign language easily finds an equivalent for an image-bearing vocabulary unit from the native system of metaphorical models and figurative meanings. The situation is reverse in case of decoding native figurativeness into a foreign language: not possessing the figurative code of a foreign language in full, the speaker has to use extended descriptions to convey figurative meaning which can lead to an inevitable loss of expressive and cultural connotations.

Resume

The primary aim of this article was to present a general concept of cognitive linguistics as a distinct discipline in the multidisciplinary field of cognitive science, using the Russian and Turkish languages as an example. These differences which exist between languages, are in the perception of the person, namely societal, cultural and linguistic factors that play a significant role. The way societies perceive language and those societies' languages themselves have a crystal-clear relationship with culture. There is no doubt that language is a structuring structure and thus influences the way people

think, as well as how they perceive the world, make decisions and communicate. Meanings of words are grounded in our physical and social environment.

References

- Bassnett, S. 1991. *Translation Studies*. London: Routledge
- Coulthard, M. 1992. "Linguistic Constraints on Translation." In *Studies in Translation / Estudos da Tradução, Ilha do Desterro*, 28. Universidade Federal de Santa Catarina, pp. 9-23.
- Hervey, S., Higgins, I. 1992. *Thinking Translation*. London: Routledge.
- Newmark, P. 1988. *A Textbook of Translation*. New York: Prentice Hall
- Nida, E. 1964. "Principles of Correspondence." In Venuti, L. *The Translation Studies Reader*. London: Routledge.
- Sapir, E. 1956. *Culture, Language and Personality*. Los Angeles: University of California Press.
- Miller G.A. *The Cognitive Revolution: A Historical Perspective / TRENDS in Cognitive Sciences*. 2003. Vol. 7. № 3. Pp. 141—144.
- Guzev V.G. *Ocherkipoteoriiturskogoslovoizmeneniya: glagol (namaterialiestaroanatoliyskoturkskogoyazika)* [Essays on the Theory of Turkic Inflections: The Verb (Based on Material from Old Anatolian Turkic)]. Leningrad, 1990. Pp. 122—126.
- Yurina, E.A. (2005) *Image-bearing system of language*. Tomsk: Izdatel'stvoTomskogouniversiteta.
- Alefrenko, N.F. (2008) *Phraseology and cognitive study in terms of linguistic postmodern*. Belgorod: Izdatel'stvoBelgorodskogouniversiteta.
- Luk'yanova, N.A. (1986) *Expressive vocabulary of colloquial use*. Novosibirsk: Nauka.
- Teliya, V.N. (1996) *Russian phraseology: Semantic, pragmatic and lingua cultural aspects*. Moscow: Yazykirusskoykul'tury. Cross-languages figurativeness in translator's speech
- Evans, V. (2009) *How words mean: Lexical concepts, cognitive models and meaning construction*. Oxford University Press.
- Evans, V. (2013) *Metaphor, Lexical Concepts, and Figurative Meaning Construction*. Journal of Cognitive Semiotics.

© S.B.Mammadova, 2018

THE PROBLEM OF TEACHING RUSSIAN AS A FOREIGN LANGUAGE IN TURKIC SPEAKING AUDIENCES

*Prof. Zemfira Mammadova Shakhnazar**

Abstract

Teaching Russian as a foreign language must reflect on the global social linguistic situation at the present stage of development of society, new language that processes in the Russian language, should be varied, and adequate to human cultural diversity, to meet the comprehensive needs of ethnocultural, social, professional, confessional groups. Russian as a Foreign Language as the philological discipline is actively developing field of science of the Russian language. The purpose of present article is to shed lights on analyzing current specific problems of teaching Russian as a foreign language in Turkish speaking audiences and multicultural educational environment. Depending on the nation of independent Turkic Republics in the region, the studies and researches engrossed on not only about the culture of the Turkic world but also on Turkic languages. Turkish language as evidence of this situation, is the second widespread spoken language after the Slavic languages in the country. The article is based on the basis of experience in teaching Russian as a foreign language to Turkish students, particularly, it takes into consideration the main points that cause difficulties in learning Turkish. . Problems such as;

1)teaching Russian language in multinational environment

2)multicultural education

3)enhancing educational system and teachers. When solving a problem of language learning one needs to rely on scientific, sociolinguistic and contrastive- comparative research. Among modern methods of teaching Russian as a foreign language the communicative method has occupied the central position for several decades. In these context methods of teaching Russian as a foreign language integrate a great number of interactive, communicative and activity approaches and forms which make teaching and learning Russian effective.

Key words: Turkish and Russian interrelations, challenges encountered, educational process, methods for solution, the statistical method, interactive and communicative approach, the comparative aspect, degree of proximity ,lexical and grammatical content.

Introduction

The article conducts matter about the specific character of the educational process connected with studying of Russian as a foreign language by the Turkish speaking audience. Words phonetically close in related languages arise special difficulty for Turkish speaking students. The best way to assimilate them is necessity to establish the reasons, such as similarities, define the character of semantic differences, to describe the effects of common semantic laws.

Using a number of methodological techniques helps to optimise the educational process and promotes creative activity of students. The aim of the investigation is to heighten an interest in learning colloquial Russian. The purpose of teaching the Russian vocabulary should be a formation of a word meaning in a foreign student's mind as full as it is represented in the mind of a Russian native speaker. Such an approach should increase an interest in learning Russian. The Comparative aspect and the orientation to students' native language is extremely necessary, as they promote convenient and adequate description of lexical units allocated for educational purposes. A contrastive description of the vocabulary, the establishment of possible correspondences of lexical units in closely related languages is an important part of the Russian speech practice in the Turkish audience.

The educational process of learning Russian as a foreign language in a Turkic speaking class

The statistical method used in the work helps to conceive the degree of proximity of these languages at the lexical level, as well as to define results of work of certain universal semantic laws.

When learning a foreign language many difficulties appear due to the so-called interference. The nature of this phenomenon is a perception of the units of a foreign language through a native language and culture which can lead to misunderstanding. Significant number of mistakes is caused by

* Azerbaijan, Baku, Azerbaijan Medical University

a phonetic similarity of Russian words and the words of the students' native language. The risk of misinterpretation of words almost identical in their form and sound but different in meaning, always exists, but in teaching a related language it doubles. That is prime reason why a teacher of Russian as a foreign language needs to develop the basic skills, precisely as it reflects a specific character of such words, unable to coincide entirely in sound because of the differences in articulation of certain sounds in different languages. In addition, the pronunciation of these words are only similar, but not exactly the same, therefore, they can't be interpreted as homonyms. The methodologists define greatest challenges and positive aspects of using cases and lay down their efficiency conditions. The method of cases is aimed at finding a solution to "a practically important situation with the view of the conscious acquisition of the content of the subject by the trainees" [1: 24]. In the process of a case compilation, a teacher, certainly, needs to follow the requirements of the State Standards for Russian as a foreign language [2] or other documents, regulating the educational content of Russian as a foreign language. In other words, the level of the task complexity, its lexical and grammatical content should comply with the level of the language acquisition. However, it does not mean that a trainee has to use only that lexis or that grammar, which is given in an exercise. A student is free to make use of the wide variety of lexical and grammatical resources accessible for him to cope with the task.

Turkish and Russian interrelations from linguistic and cultural aspect

Turkish is the official language of the Turkish Republic, and spoken with its more than 80 million people in the country and additionally about 5.5 million people who live in European countries, USA, Australia, Russia and the

Arab countries as well. Turkic world outstretches on a wide region like from Balkans to Mongolia. Turkish is among the most commonly spoken language all around the world.

In this wide region Russia has always been an important country for the Turks and Turkic world since they have a long common history that was experienced in the same territory. Tradition of learning, teaching and practical use of the Turkish language and culture in Russia dates back to time of the establishment of Russian -Ottoman relations. Throughout the time, Soviet Turkology centers became the most famous Turkology centers all around the world depending on their quantitative and qualified studies on the field. Turkey is located at the junction of Asia, Europe, and Africa, and hosts different cultures and civilizations due to its geographical location, the increment has been observed in the number of foreign students studying in Turkish universities, Turkish business' as well in terms paved the way foreign relations in terms of economic activity, international institutions, foundations and media.

Throughout the long chain of historical process, a vast number of publications have been done by Russian and Turkic. Specialists of Turkology not only on the Turkic languages, dialects, literature and history but also on the Turkic culture, folklore, ethnology of people speaking Turkic languages in chronological and comparative context. Russian and Turkish scholars and specialists of Turkology have published many significant studies on the field depending on lasting and progressive inter-cultural communication. In the cutting edge universe, the competence to communicate with individuals who speak another language is accepted as a valuable asset in terms of expanding world perspective through different cultures (Rost, 2014), and recognition of their cultural choices and prejudices (Root, & Ngampornchai, 2013). When studies regarding foreign language learning are analyzed, it is seen that researchers state that listening plays a key role in facilitating foreign language and they described this skill as being at the heart of foreign language learning.

Problems encountered in learning Russian as a foreign language

Russian language is almost a native for bilingual students. Those students possess other backgrounds of knowledge. Turkish students are characterized by difficult reading, by having poor vocabulary, they don't perceive the literal meaning of words as well as can't retell the text. Students, for who Russian language is not native, do not possess general study skills according to poor language skills. They have difficulties in category:

- 1)gender
- 2)category of animateness-naturellement
- 3) Russian prepositional-case and tense systems.

Students face with hardships while making coherent statements. The predominant reason for these matters are concerned with the fact that they do not know how to make associations with meanings and grammatically coherent utterances components that are simple and complex sentences. However, the logical connection is broken between sentences, which is the major core leading to misunderstanding and distorted thoughts. Following this further, they don't know how to use phrasal means of communication properly. Components of oral coherent speech do not bind in unity while speaking. They do not comply with pauses, logical stress. In a written speech students make a lot of spelling, grammatical and punctuation mistakes. Such mistakes interfere students with speaking, hindering the learning process of Russian language. Methodology of Russian language teaching for Turkish speaking students is based on certain principles.

The main purpose of education is acquisition of communicative abilities and skills, contributing to the formation of speech activity in Russian language in its various manifestations. Learning Russian language should help students achieve academic success in other disciplines. System of secondary education has huge potential to improve lingual abilities. More attention needs to be paid to developing educational methods of teaching Russian language that satisfy the requirements of modern era.

However, the another problem is a subject of concern. Once the students are out of the classroom, they revert back to their mother-tongue or to another local language. In a 24 hours' day a maximum of 6 hours are allotted for foreign language learning, and the next 10 hours (after excluding 8 hours for sleep) students speak either in their mother-tongue or in another local language. In a repercussion of this they can't retain the new vocabulary learnt on that day, though the grammatical structure remains with them passively, but not in connection with the new vocabulary. This is seen when they speak. Mistakes are seen in verb conjugation or noun declensions. Henceforth, something needs be done to make use of that ten hours, if not fully, but at least half of it.

The primary reason that is always show cast is that learners are made to hurry to learn everything in a short span of time. The area specific training of oral skills is missing in institutions that teach the language.

The other reason is that the grammatical structure of the learner that is not fully developed. With doubts of its usage and a dearth in the vocabulary sometimes pose the problem to develop oral skills. The confidence level is not to the maximum for speaking. The right word doesn't strike at the right moment happens even with the native language. So much so it happens more with a foreign language. There is no alternative word, a synonym that occurs immediately to the learner, when one stumbles and can't just say differently to manage the situation. Though there are classes that teach the learners synonyms and antonyms, many do not remember them out of context. The practical grammar classes are monotonous and go to waste as they never try using them in real situations or even in essays which are supposed to be written using said patterns.

Methods for solving the challenges in learning process

The lesson of the Russian language requires active use of the rules-instructions explaining to the students speaking other tongues regularities of the Russian language, since due to their age discrepancy it is utterly complicated to memorize several actions, which need to be executed in sequence properly.

Thereupon, it is significantly essential to work with speech models and samples. In case of being necessary, such students can pursue individual directories. The basic principle of training is training from the voice of experience to the rule. The role of dictionaries is undeniable in guiding students learning the Russian. Types of dictionaries such as dictionaries of synonyms, antonyms, idioms and grammatical dictionaries are of utmost importance.

According to the exponent of the research about teaching Russian as a foreign language, it has been supervised that that the learners face difficulties in improving their spoken language skills needed at the specified level. There arise a couple of issues that are needed to be sorted out in order to improve spoken language skills. For spoken skills specific methods of teaching should be applied. Since the first thing that is taught to students, who are learning a language, are alphabets, the attention is turned towards improving their oral skills is through writing. Though, initially learners pick up to speak at the elementary level, the spoken language, in the intermediate and advanced levels of learning suffer due to various factors. Outside the classroom, the learners use their mother tongue or other native language to speak that is a necessity in their outside life. In a consequence, their spoken skills of the foreign language suffer and do not improve. Measures need to be taken for improving spoken skills where the students

are involved and activated to take part in discussions with the help of native speakers. Artificial foreign language surroundings need to be created to motivate learners to speak well a foreign language of their choice.

Russian methodologists explore methods of teaching Russian language in multi-ethnic classrooms. It is proposed to use the communicative and intensive methods in the lesson of the Russian language in the multiethnic classes. The results of students' mastering the Russian language are formed by linguistic and communicative competence of students. The most effective teaching methods, are enumerated as follows:

1. Exercises on the basis of samples (reading and writing samples, analysis of their meaning and form, evaluation of proposals, selection of words, expressive reading;

2. The techniques of the dialogue form of communication (pair work, group work). It should also be noted that the cooperation of the students with one other is the most important one that should be carried out. The model is based on features of teaching Russian as a foreign language and takes into account the level of the language proficiency, peculiarities of students and learning environment.

The concept of "The Word and its meaning" is the application of the rules as a way to solve the problem on the formation of elementary representations of the lexical meaning of the word, its polysemy, synonyms and antonyms. The subject as a General name words that answer the questions who?, what? ; Words and their meanings; families of words, cognates, root words, the concept of cognates, words of similar and opposite meaning (synonyms and antonyms); the difference of cognate words from the synonyms and words with homonymous ("same") roots; A method of finding the root in words. Change words to numbers and "team issues", the concept of completion.

Resume

It is believed that teaching Russian as a foreign language could be characterized as interesting, communicative and successful provided a competent teacher makes an effective use of combination of the traditional teaching methods and the cases. It is necessary to pay attention to the choice of suitable tasks, their accordance to the current reality, application of the knowledge received in class and the students' psychological readiness for dealing with such cases. All these theoretical and practical issues should be taken on board while determining long-term goals consisting in training internationally recognized and possessing necessary theoretical and practical skills and knowledge specialists.

References

1. Зиновьева Е.И. Основные проблемы описания лексики в аспекте русского языка как иностранного. – СПб., 2005
2. Лебединский С.И., Гербик Л.Ф. Методика преподавания русского языка как иностранного. Учебное пособие. – Мн., 2011
3. Русский язык как иностранный. Методика обучения русскому языку / под ред. И.П. Лысаковой. – М., 2004.
4. Федотова, Н.Л. Методика преподавания русского языка как иностранного (практический курс). – СПб., 2013.
5. Щукин А. Н. Обучение иностранным языкам: Теория и практика: Учебное пособие для преподавателей и студентов. 2-е изд., испр. и доп. – М. 2006.
6. Сидорина, Н. П. (2009), Турецкий без репетитора, Москва, Толмач.
7. Esen, M. A. (2011), "Rus Türkolojisiinde Dil Öğretimi ve Eğitimi Meselesi Üzerine 1965- 2011", Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Щека, Ю. И. (2007),
8. Практическая грамматика турецкого языка, Москва, восток- запад Кононов, А. Н. (1982), История изучения турецкого языка в Россия, Leningrad, Наука Кононов, А. Н. (2002).
9. Грамматика современного турецкого литературного языка, İstanbul, Multilingual. Кузнецов, П. И. (2007), Учебник Турецкого Языка: завершающий, Москва восток- запад.

BIBLIOGRAPHIC REFERENCES

1. Государственный совет Российской Федерации от 23 декабря 2015 г. «О совершенствовании системы общего среднего образования». [Электронный ресурс] - URL: <http://www.kremlin.ru/events/president/news/51001> (дата обращения: 22.04.16).
2. Профессиональный стандарт педагога. [Электронный ресурс] - URL: <https://docviewer.yandex.ru/?url=http> (дата обращения: 30.04.16).

3. Борисова Л.П., Шадрина С.Н. Роль русского языка в формировании общероссийской идентичности // Теория и практика общественного развития. Научный журнал. – Краснодар: Издательский Дом – Юг. – 2012. – № 12. – С. 221-224.
4. Борисова Л.П. Стратегия языкового образования в Республике Саха (Якутия) // European Social Science Journal («Европейский журнал социальных наук»): мат. IV Межд. науч. конф. «Гуманитарные науки и современность». – Рига-М. – 2012. – № 3 (19). – С. 273-276.
6. Примерные программы основного общего образования. Русский язык. - 2-е изд. – М.: Образование и педагогические науки Education and Pedagogical Sciences - 154 - 9. Закирьянов К.З. О преподавании дисциплины «Сопоставительная типология русского и тюркских языков (из опыта башкирского университета)» // Функциональный аспект в преподавании русского языка и литературы в межнациональной аудитории:
- 7.Сб. учеб.-метод. статей участников секции «Русский язык и литература в межнациональном общении» / М-во образования РФ, Учеб.-метод. совет по филологии; Редкол.: К.З. Закирьянов, Е.Н. Ковтун, С.Е. Родионова и др. – Саранск: Тип. «Крас. Окт.», 2003. – 72 с.
8. Калита О.В. Существующие проблемы в области преподавания русского языка // Комплект методических материалов для специалистов общеобразовательных учреждений системы дошкольного и общего образования по вопросам функционирования русского языка как неродного. – М.: РУДН, 2015. – 140 с.
9. Primernye programmy osnovnogo obshchego obrazovaniya. Russkiy yazyk [Standard programs of basic education. Russian language]. 2nd edition M. : Prosvesheniye, 2010. 112 p. .
- 10.Functional aspect in teaching Russian language and literature in an international classroom : collection of articles from the section "Russian language and literature in cross-cultural communication. edited by K.Z. Zakyryanov et al. Saransk

© Z.S.Mammadova, 2018

ВЛИЯНИЕ МОНГОЛЬСКОГО ЯЗЫКА НА РУССКИЙ В XIV ВЕКЕ

Манько Елизавета Александровна*

Аннотация

Статья посвящена анализу влияния монгольского языка на русский в XIV веке. Автор анализирует развитие русского языка в период воздействия Золотой Орды на Московское государство (время правления Дмитрия Донского). Исследует истоки русского языка, его контакты с другими языками на основе Никоновской и Ипатьевской летописей. Рассматривает, как связан древнерусский язык с древлесловенским. Использует сравнительно-исторический метод. Автором затрагиваются сложные вопросы синтаксиса и этимологии. Определяются фонетические и морфологические соответствия в русском и монгольском языках.

Ключевые слова: агглютинативные языки, флективность, флективные языки, монгольский язык, русский язык.

THE INFLUENCE OF THE MONGOLIAN LANGUAGE ON THE RUSSIAN IN THE FOURTEENTH CENTURY

Annotation

The article is dedicated to analysis of the influence of the Mongolian language on the Russian one in the fourteenth century. The author analyzes the development of the Russian language during the influence of The Golden Horde on the Moscow state (Dmitry Donskoy's reign). The article explores the cradle of the Russian language, its contacts with other languages based on the Nikon and Ipatiev Chronicles. It considers how the ancient Russian language is connected with the ancient Slavic. It uses a comparative-historical method. The author concerns questions of syntax and etymology, determines phonetic and morphological accordances in the Russian and the Mongolian languages.

Keywords: agglutinative languages, flexibilities, inflexional languages, Mongolian language, Russian language.

Исследование истоков русского языка - его контактов с другими языками, заимствований грамматических конструкций - из которых путем объединений, калькирований лексических составов, произошел современный русский язык, не возможно без систематизации лингвоконтактологии, объясняющей на примере сохранившихся источников древности, как связан древнерусский язык с древлесловенским, и как на него повлияло татаро-монгольское иго, давшее Руси политический и культурный подъем, а языку - его новую форму.

В данной статье проанализирован один из самых значительных и самых "смутных" периодов в Древней Руси с целью рассмотреть историческую цикличность, которую переживал древнерусский язык на разных этапах своего развития, с принятием Русью христианства, когда он претерпел существенные, но вполне естественные изменения, и до объединения в этнографической взаимосвязанности с монгольским языком, с коим был связан с ним в различных видах интерференции, что дало новый виток развития двух этих языков, с этих пор соединенных языковыми контактами. [7, 22-23]

Нами было установлено, что именно пассионарное содружество двух государств дало русскому языку, флективному, то есть "гибкому", новое содержание путем тесных связей русских князей, митрополитов и монахов, оставивших нам бесценное наследие истории и незаменимый образец языкового устройства, с ордынскими послами, принесшими на Русь систему счетов и преобразовавшими армию по подобию арканов и туменов. Опираясь на это, мы выявили, что ошибочно считать в качестве преобладающей силы воздействие на современный русский язык белорусскую, великорусскую и малорусскую группы наречий, и так близких по

* Санкт-Петербургский государственный институт кино и телевидения, г. Санкт-Петербург, Российская Федерация

своему фонологическому строю к древнерусскому языку, столь благодатно отраженному в летописных сводах.

Монгольский язык, будучи в середине XIV века независимым языком от кыпчакского и старотатарского, как никто другой в годы "великой замятни", когда многие мурзы, гонимые ханами-самозванцами из Золотой Орды, перебрались в Великий Новгород, Москву и Тверь, повлиял на развитие русского языка, обогатил его теми контактологическими явлениями, которые в нынешнее время являются устойчивыми лексическими конструкциями современного русского языка. Естественным примером может служить монгольская историческая хроника, написанная халхаским князем Цокту Ахаем во 2-й половине XVII века в Халхе "Шара туджи". Основная ее ценность состоит в подробном исследовании развития монгольского письменного языка, в котором сохранены черты старой письменности, а также лексические особенности диалекта.

Осознавая, что невозможно сравнивать письменный монгольский и русский языки, тем не менее можно проследить их фонетическую общность. Но исследуя только грамматику русского языка или только фонетику мы лишаем себя возможности проникнуть глубже, понять саму суть слова, смысл, вложенный в это глаголение, так или иначе мы погружаемся либо в структуру буквописания, либо в фонетическое отображения того, что мы именуем "словом", и забываем про столь неотъемлимую его часть, как образ. "В самой структуре простых слов русского языка заложены фундаментальные знания обо всем. И вспомнить их может каждый, знающий русский язык" [2, 5-6]. Вопрос заключается в том, насколько мы знаем русский язык, способны ли мы обратиться к своей генетической памяти? Русский язык сохранил базовые механизмы исконной речи более, чем на 35%, в то время как многие языки утратили слова "перворечи", и потому больше не нуждаются в толковании, так как заменены в своем значении договорными символами, в которых отсутствует образный концептуальный смысл. Этимология слова "образ" не однозначна, по смыслу буквиз получается несколько вариантов прочтения, но один из них самый подробный: двойным (об) единое (раз) сотворяем (ъ).

Образность в русский язык пришла из древлесловенского и древнерусского, ссылающегося во многих своих языковых конструкциях на руны, соединяющие в себе тайный, глубинный образ того явления, события, которое отображалось в руническом начертании. Примером может стать многим знакомая "азбучная истина": буквы - **а, б, в, г, д, е, з, ж, с, з** - фонетическое начало азбуки. Эти буквы раньше имели наименования: **"аз, Боги, веди, глаголи, добро, есть, есмь, животь, село, земля."** [1, 4-5] Соединяя буквы и добавляя *образы*, получаем следующий текст, как нельзя лучше дающий нам представление о всей глубине восприятия рунных значений: **аз бога ведаю, глаголю добро - есть бытие, жизнь вельми на земле.** [1, 4-5]

Обширнейшая Русь вмещала в себя десятки диалектов, являющихся истоками нового языка, на данном этапе еще не сформированного, претерпевающего изменения с приходом культуры с севера, из Даарии (Арктиды), откуда происходили первые наши предки, рождением христианства и завоеваниями степных кочевников. Однако, отталкиваясь от сохранившихся источников, таких как Несторова летопись, Киевский свод, Ипатьевская летопись, рукописей Ефрема Сирина 1377 года, в которых встречается приписка писца, который рассказывает о нападении Арап-хана, мы невольно делаем вывод, что уже и на тот период образовывавшийся русский язык имел весьма протяженные этапы своего развития. Татаро-монгольское иго (весьма спорное с точки зрения порабощения Руси и требований дани, отказ от выплаты коей якобы карался новыми нашествиями и казнями) и в прикладном плане весьма повлияло на становление стиля летописания. Так летописи велись во Владимире, Ростове, который долгое время являлся "просвещенным центром" северо-восточной Руси, и знаменитый Троицкий список во время нашествия татар перевозится сюда же, дабы уберечь его от уничтожения. Таким образом, в своем происхождении он становится ростовским. Подобная судьба постигла многие летописи. В Софийском Временнике и Воскресенской летописи оказались летописи новгородские и тверские, как и в лаврентьевском списке, а в самой Тверской Летописи - рязанские известия. За счет подобного хранения летописей соединился их стиль написания, весьма зависимый от княжества, которое вело свою историю. В годы "великой замятни" в Золотой Орде и установлению первого в Древней Руси старшинства Московского княжества над прочими, все летописи перевозятся на хранение в Москву, и с этих пор начинается единая по слову и изображению действующих лиц Московская летопись, целиком легшая в основание сводов.

Но Русь и в ведические времена обладала высоким уровнем развития. Об этом говорит существование древнерусского и древлесловенского языков, имеющих сложную фонетику, усложненную грамматическую структуру по сравнению с современным русским языком. Многие авторы, занимающиеся изучением древнерусского и древлесловенского, как прародителей русского языка в понятных нам конструкциях, отмечают их лаконичность, последовательность в употреблении морфем и использовании "образов".

Говорят, что смерть языка означает смерть Рода. Нельзя с этим не согласиться, так как искаженный язык, используемый без подробного его изучения, приводит к искаженному пониманию, наводнению нашего словаря совершенно бессмысленными словами, употребляя которые мы отдаляем себя от языка наших предков.

Нельзя забывать и о флективности русского языка. Ныне почти все устойчивые индоевропейские языки являются флективными. Как флективный язык, русский язык весьма быстро стал утрачивать флексии - морфемы, присоединяющиеся к корню и служащие для образования слов - таким образом, русский язык начал впитывать все диалекты и наречия так или иначе в процессе истории сталкивающиеся с ним. Флективный с латыни значит "гибкий".

В XX веке в лингвистической литературе очень часто можно было встретить малообоснованные гипотезы, не опирающиеся на анализ комплексного языкового материала, но ссылающиеся на те изолированные факты, которые допускают своего рода интерпретацию. Подобной гипотезой можно назвать заявление некоторых филологов, что совершенно не монгольский, а кыпчакский язык повлиял в период татаро-монгольского ига на русский. Кыпчакский язык принадлежал к группе тюркских языков, господствовавших в период с XI по XIII век в Евразии, но его влияние на старотатарский и происхождение от него монгольского языка не доказано, так как он был разделен распадом Золотой Орды на множество других наречий, таких как башкирский, кумыкский и проч. В Средние века на кыпчакском говорили мамлюки Египта, куда он попал самостоятельным наречием с потомками пленников-кыпчаков из Кавказа и Приазовья.

Существовал также восточнокыпчакский тип речи, но ничто не дает оснований полагать, что именно кыпчакский язык, объединивший со старотатарским, стал прародителем монгольского языка. Кыпчакский язык, безусловно, был распространен по Золотой Орде, но на том же уровне, что и уйгурский язык - ни тот, ни другой не попали в древнюю Русь и не оказали влияния на русский язык.

Монгольский язык принадлежал к группе агглютинативных языков, в которых форманты не образуют неделимых структур и не изменяются под влиянием других формантов. На материале флективных языков морфонологическая и морфологическая проблематика исследуется много и плодотворно, однако на материале агглютинативных, она только начинает разрабатываться, но уже сейчас можно с уверенностью сказать вслед за С.А.Крыловым, что "монгольский язык не мог, подобно русскому, так "флективно" соединиться с другими языками в неделимое целое и существенно видоизмениться." [6, 84-85]

Использование в подобных затруднениях сравнительно-исторического метода в языкознании, появившегося в начале 21 века, по мнению Ю.В. Откупщикова, "приводит к ликвидации значительных лакун в определении фонетических и морфологических соответствий в разных языках, объясняет сложные вопросы в синтаксисе и этимологии". [3, 45-46] Таким образом, опираясь на доступные лексические, но прежде всего фонетические нормы, можно сделать вывод о языковой преемственности.

Сравнительно-исторический метод, однако, весьма полезен в изучении неиндоевропейских языков, в частности, монгольского. Однако у данного метода есть существенный недостаток - его применение ограничивается рамками родственных языков.

Более реальной кажется попытка выйти за рамки сравнения родственных языков, осуществляемая в типологических исследованиях. Таким образом, на первый план в этих исследованиях выходят русский и монгольский языки, объединенные общей историей, в которой каждый из них обогатился естественными заимствованиями. Все исследования этих двух языков сходятся в одном - "количество звуков в этих языках, сравнительная ограниченность морфологических и особенно синтаксических форм при одинаковом устройстве речевого аппарата способствуют развитию аналогичных явлений в русском и монгольском языках" [5, 100-101]

Татаро-монгольское иго продолжалось с XIII по XV века, но именно в годы "великой замятни", когда Золотая Орда впервые претерпела кризис власти, когда на ханском троне не оказалось законного царевича, монгольский язык как нельзя теснее соприкоснулся с русским. Спасаясь от гонений, татарская знать стала селиться в Великом Новгороде, Твери, в Москве, привлекаемая великим князем Дмитрием Донским, мудрым и дальновидным политиком, уже тогда чувствовавшим грядущие перемены в расстановке сил на территории Евразии. "Монгольский язык принес в русский язык множество слов тюркского происхождения. Среди них: базар, магазин, чердак, чертог, алтын, сундук, тариф, тара, калибр, лютня, зенит". [4, 67]

Естественно и закономерно, что татарская знать принесла свои традиции, быстро наполнившие наш быт, так что мы сейчас не отличим, что является следствием культурного движения пассионарно развивающейся Киевской Руси, а что пришедшим вместе с мурзами обычаями. Монгольская знать принесла не только свои привычки, костюмы, культуру, но и изменила то, что никогда не меняется в одночасье, а *говорит* о своих заимствованиях, лексических однообразиях лишь со временем - наш язык.

Список литературы

- Буквица. Пособие по древнерусскому языку. — М.: Концептуал, 2017. - 160 с.
- Альманах "Хорс". [Электронный ресурс] // LitPortal; URL: <http://www.litportal.kiev.ua/2010/07/12/hors1rar.html> (дата обращения: 17.11. 2017).
- Панькин В.М, Филиппов А.Ф. Языковые контакты: краткий словарь — М.: Флинта : Наука, 2016. - 160 с.
- Крылов С.А. Теоретическая грамматика современного монгольского языка и смежные проблемы общей лингвистики. В 6 ч. Ч 1. Ин-т востоковедения. — М.: Вост. лит., 2004. - 479 с.
- Откупщиков Ю.В. Античная литература. Языкознание — М.: Наука, 2001. - 454 с.
- Касьяненко З.К. Современный монгольский язык: Учебное пособие — 2-е изд., испр. — М.: Муравей : Вост. лит., 2002. - 159 с.
- Конец и вновь начало / Лев Николаевич Гумилев. - Москва: Издательство АСТ, 2018. - 512 с. - (Эксклюзив: русская классика).

Научный руководитель: кандидат педагогических наук, доцент кафедры журналистики СПбГИКиТ А.М. Тенекова.

© Е.А.Манько, 2018

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ ГРУЗИНСКОГО ПЕРЕВОДА «ВИСРАМИАНИ»

Нана Важаевна Мревлишвили* - Эка Бондоевна Чикваидзе*

Аннотация

«Висрамиани» представляет собой прозаическое переложение любовной поэмы персидского поэта Фахраддина Гургани «Вис и Рамин», выполненное в середине XII века. Перевод сделан настолько искусно, что до настоящего времени является классическим образцом совершенного перевода. Вместе с тем, произведение органично вписалось в традицию грузинской литературы и стало ее неотъемлемой частью, переводчик прибегает к огрузинению поэмы, придает произведению грузинскую расцветку.

Ключевые слова: перевод, «Висрамиани», культурные традиции.

SOME FEATURES OF THE GEORGIAN TRANSLATION OF VISRAMIANI

Summary

Visramiani represents prosaic transposition of the love poem of the Persian poet Fakhraddin Gurgani "Also Ramin", executed in the middle of the 12th century hung. The translation is made so skillfully that so far is a classical model of perfect transfer. At the same time, the work has organically fitted into tradition of the Georgian literature and became her integral part, the translator resorts to a poem ogruzineniye, gives to the work the Georgian coloring.

Keywords: translation, Visramiani, cultural traditions.

Культура любого народа зависит не только от собственных культурных традиций, но и от традиций тех стран, с которыми имеет связь в конкретную историческую эпоху. С этой точки зрения грузинская литература тоже не исключение, писательские традиции которой в значительной степени обусловлены переводами. Поскольку существует переводная литература, очевидно, что существует и метод, которым руководствуются переводчики. Из трех типов перевода, распространенных во всем мире, в Грузии приняты и используются все три: адаптированный, сегментированный и буквальный. В переводческой истории Грузии XI-XII века являются эпохой буквального, дословного перевода. В этой связи интересен грузинский перевод «Висрамиани», своеобразие и особенности перевода данного произведения. В ученой среде распространены два взгляда по этому поводу: 1. перевод точно следует за подлинником и 2. перевод свободен. Эти взаимоисключающие воззрения, естественно, должны заключать в себя взаимоисключающие аргументы. И все-таки, какими особенностями характеризуется грузинский перевод «Висрамиани»?

«Висрамиани» представляет собой прозаическое переложение любовной поэмы персидского поэта Фахраддина Гургани «Вис и Рамин», выполненное в середине XII века. Перевод сделан настолько искусно, что до настоящего времени является классическим образцом совершенного перевода. Вместе с тем, произведение органично вписалось в традицию грузинской литературы и стало ее неотъемлемой частью. Литературная традиция автором перевода признает Саргиса Тмогвели. По причине блестяще выполненного переложения и интересного сюжета, памятник сразу приобрел популярность, его герои знакомы произведениям классического периода («Абдулмесиани», «Тамариани», «Витязь в тигровой шкуре», «История и восхваление венценосцев»). «Висрамиани» с самого начала стал неотъемлемой частью грузинской литературы и вошел в классический фонд изящной словесности, легшей в основу грузинской светской литературы. Заинтересованность грузинского читателя данным произведением объясняется усилением светских тенденций в грузинской литературе указанного периода, что, со своей стороны, было закономерным последствием происшедших в стране социально-политических сдвигов. Четко светское звучание поэмы Гургани полностью

* Тбилисский государственный университет имени Иване Джавахишвили. Институт грузинской литературы имени Шота Руставели. г. Тбилиси. Грузия

* Тбилисский государственный университет имени Иване Джавахишвили. Институт грузинской литературы имени Шота Руставели. г. Тбилиси. Грузия

соответствовало настрою и духовным потребностям феодально-рыцарского общества объединенной Грузии. Интерес к «Висрамиани» не ослабевал и в эпоху Возрождения. Поэт-царь Арчил переложил в стихи прозаическую редакцию произведения (приблизительно, одну четверть). Любовные приключения Вис и Рамина пересказаны также и в сочинении Теймураза II «Спор (прения) между днем и ночью». Грузинский читатель воспринял «Висрамиани» оригинальным грузинским сочинением и настолько сжился с ним, что очень долго, вплоть до конца XIX столетия, ставил под сомнение его негрузинское происхождение. Столь огромный, редкий успех переводного произведения, наряду с привлекательным сюжетом и художественными достоинствами оригинала, без сомнения, был обусловлен и мастерством переводчика.

Как отмечает во вступлении сам Фахраддин Гургани, в основу поэмы лег разработанный в доисламский период рамочный сюжет– любовный треугольник: царь Моабат, его молодая жена Вис и брат царя – Рамин. Гургани по-новому переосмыслил сюжет, его идейно-концептуальную направленность, художественные образы и эстетическую позицию. Гургани – дитя персидского ренессансного государства X-XI веков, что, с одной стороны, отобразилось в самой поэме, а с другой стороны, в ее грузинском переводе и в заинтересованности в нем грузинского общества, т.к. время выполнения грузинского перевода совпадает с культурно-политическим подъемом Грузии.

Как отмечалось выше, грузинская литературная традиция честь выполнения перевода «Висрамиани» отдает Саргису Тмогвели. Произведение до сих пор остается классическим образцом искусства перевода. Однако, грузинскому тексту присуще некоторое своеобразие. Имеющая большие переводческие традиции грузинская литература прошла через несколько переводческих этапов: дословный, подстрочный, семантический, адекватный, перевод с добавлениями-опущениями. Саргис Тмогвели, с одной стороны, с доскональной точностью переносит как содержание, так и лексические и художественно-выразительные особенности подлинника; в большинстве случаев он сумел найти в грузинском точное соответствие персидским выразительным средствам и эмоционально насыщенным тропам. Тмогвели использует не простые соответствия, а крылатые выражения и придает грузинскому переводу художественное достоинство. Интересно, что для сохранения точности Тмогвели создает прозаическую версию. Бейт Гургани он переносит меткими выражениями. Несмотря на это, переводчик не уклоняется от придания образам поэмы грузинских черт и грузинской национальной специфики. Например, иногда река Джейхун заменяется рекой Мтквари (Курой), учитель и ученик – старцем и дьяком, засохший платан – вонючей бузиной и т.д. Это можно объяснить и тем, что именно этим путем, подобными заменами достиг Саргис Тмогвели того, что поэма стала столь близка грузинскому народу. Данная особенность перевода отразилась и в распространении или сжатии эпизодов. Как справедливо отмечает исследователь М. Тодуа, Саргис Тмогвели сотрудничает с автором, что дает ему возможность творчески подойти к переводному материалу. Иногда он сокращает тот или иной пассаж поэмы, или вмещает в одну лаконичную фразу мысль нескольких стихотворных строк и это придает пересказу большую упругость; иногда он усиливает изобразительную нагрузку оригинального поэтического образа или полностью заменяет его соответствующим грузинским эквивалентом. Особое внимание заслуживают те случаи вмешательства в оригинал, из которых проступает отношение переводчика к идейной концепции поэмы Гургани. Отдельные слова и фразы, которые с целью отшлифовки прозаического пересказа, переводчик иногда включает в перевод, помогают ему раскрыть мысль, творчески развивают, углубляют его воззрения. Эти своеобразные комментарии проливают свет на многие дискуссионные вопросы идейной концепции поэмы и выявляют такие нюансы художественной специфики этого древнейшего романа, которые остались незамеченными или ошибочно интерпретированы комментаторами более позднего периода. В результате этих вставок перевод Саргиса Тмогвели нередко приобретает форму комментированной редакции.

Идейная направленность Тмогвели очевидна: любовь – это счастье («Кто не влюблен, тот не человек»), хотя «Висрамиани» – это трагедия влюбленных. Язык Гургани образен, однако, очевидна одна особенность перевода: там, где автор оригинала выбирает простой стиль повествования («Поле наполнилось собаками»), переводчик обращается к художественному пересказу, гиперболе или к другим видам тропа («От обилия собак даже иголка не смогла бы

упасть на землю»), или «Клеймом любви день покрылся тьмой, надвое согнулся мой стан» / «О обессиленное сердце! От тебя почернели моя душа и тело. Огнем безумной любви ты обратило светлый день в темный, радость мою сменило печалью, смех – плачем, здоровье – болезнью, и стрела моего стана согнулась, как лук...». Переводчик усугубляет и без того акцентированную в подлиннике реалистическую и психологическую тенденцию; это подтверждает, что эстетическое кредо переводчика совпадает с авторским. Заслуживает внимания богатейшая фразеология грузинской версии «Висрамиани», что придает переводному сочинению облик оригинала. Этим обусловлена популярность памятника во все времена, что подтверждается его неоднократными редакциями и переизданиями. Суммируя вышеуказанные воззрения, мы имеем возможность предположить, что перевод «Висрамиани» действительно не буквален, не подстрочен; для свободного восприятия произведения переводчик прибегает к огрузинению поэмы, придает произведению грузинскую расцветку, однако это не небрежное вмешательство в сочинение Гургани. Изменения не затрагивают 1. сюжет и содержание, в этом отношении перевод на самом деле буквален, хоть и свободен, когда дело касается 2. лексики, 3. комментирования идейной направленности и 4. учета характера грузинского читателя (реципиента).

Литература:

1. Абуладзе И. К тексту «Висрамиани», в сб.: Литературное наследие, кн. 1. Тб., 1935.
2. Барамидзе А. Очерки из истории грузинской литературы, т. 1. Тб., 1945; т. 5. Тб., 1971.
3. Каладзе И. О поэтической редакции «Висрамиани». Труды ТГУ, т. 99. Тб., 1962.
4. Кекелидзе К. История грузинской литературы, т. 2. Тб., 1958.
5. Коберидзе Д. Грузинско-персидские литературные взаимосвязи, т. 2. Тб., 1969.
6. Мамацашвили М. «Вис и Рамин» Гургани и грузинский «Висрамиани». Тб., 1977.
7. Тодуа М. Грузинско-персидские этюды. Тб., 1971.

© Н. В. Мревлишвили, 2018

© Э. Б. Чикваидзе, 2018

TƏRCÜMƏNİN AKTUAL MƏSƏLƏLƏRİ

*Muğalova Lamiə Tahir qızı**

Annotasiya

Məqalədə müasir dövrdə bir dildən digərinə tərcümənin aktual məsələləri araşdırılır. Dillərarası əlaqələr zəminində bir dil materialının başqa dilin vasitələri ilə verilməsinə yaranan ehtiyacın ödənilməsi ilə bağlı ortaya çıxan tərcümədə mənbə dildəki mətnlərin ilkin dövrdə əsas informasiyanın saxlanması şərti ilə obyekt dilə ötürülməsi tələbi sonralar genişlənmiş, məzmun, eləcə də mənanın ekvivalentliyini və adekvatlığını qorumasını zəruriləşdirmişdir. Bu baxımdan tərcümə müxtəlif elm sahələrində, xüsusən də ədəbiyyatşünaslıq və dilçilikdə ardıcıl tədqiqat obyektinə olmuş, tədricən tərcüməşünaslıq adlanan elmi istiqamət formalaşmışdır. Müasir dövrün səciyyəvi cəhəti kimi özünü göstərən informasiya mübadiləsinin sürətlənməsi tərcümənin sürətini və keyfiyyətini artırmağa ön plana çəkməklə tərcümə sahəsində yeni tədqiqatların aparılmasını aktuallaşdırmışdır. Yazıda tərcümə nəzəriyyələri, tərcümənin növləri və tipləri, tərcümədə ekvivalentlik ümumi planda nəzərdən keçirilir, onların spesifik xüsusiyyətlərinin üzə çıxarılmasına cəhd göstərilir.

Açar sözlər: tərcümə, bədii tərcümə, hərfi tərcümə, mənbə dil, obyekt dil, ekvivalentlik, adekvatlıq

Abstract

The actual problems of the translation from one language into another is investigated in the article requirement in transmission of the text of the source language into the object language with keeping their main information in the translation connected is translating the material of one language by means of another on the basis of the interlanguage relation expanded; the content, the keeping of equivalence adequacy of the meaning become necessary. From this view point the translation was the research object in different science fields specially in literary studies and linguistics, gradually the scientific direction called translation was found. The acceleration of the information exchange as a specific feature of modern times drew in the for a ground the increasing of the speed and equality of the - translation and upgraded the new searches in translation field. The translation theories translation types, the equivalence in translation are looked through, it is attempted to reveal their specific features in the article.

Key words: translation, artistic translation, literal translation, source language, object language, equivalent, adequacy

Dil əlaqələri tarixən meydana çıxmış proses kimi həm dillərin bir-birinə təsirini gerçəkləşdirmiş, həm də bir dilin daşıyıcının müxtəlif dillərdə ünsiyyətdə iştirak etmək zərurətini yaratmışdır. Ayrı-ayrı dillərdə predmetin nominasiyası və işarələrlə kodlaşdırılması nəticəsində eyni predmet bildirən sözlərin bir-birindən fərqli olan adlandırmaalarına səbəb olmuşdursa, etnosun məişətində işlədilən əşyaların bir qismi spesifik xüsusiyyətləri ilə seçilmişdir. İqtisadi və mədəni əlaqələr prosesində belə əşya və predmetləri ifadə edən reqlialar da bir dildən digərinə keçmişdir. Beləliklə, tərcümə dil əlaqələri prosesinin məhsulu kimi meydana çıxmış dil hadisəsi olmuşdur.

Tərcümə iki dil materialı üzrə gedir, bu prosesdə bir dilin ifadə vasitələri digəri ilə əvəzlənir. Tərcümə olunan dil mənbə, tərcümə edilən dil isə obyekt dil ad almışdır. Tərcümə həm mənbə, həm də obyekt dili, onun sistem və normalarını bilməyi tələb etmişdir. Bu cəhət dillərin müqayisəli şəkildə öyrənilməsinə, lüğətlərin hazırlanmasına, leksikoqrafiyanın inkişafına gətirib çıxarmışdır.

V.N.Komissarov tərcümənin dillə daha çox bağlı olduğunu göstərərək, onun əsas çətinliklərinin dillərin xüsusiyyətləri və onların fikri ifadə etmək vasitələri və qaydaları ilə əlaqələndirmiş, hər bir dil quruluş və istifadə edilmək baxımından özünəməxsusluğa olsa da, onların əsasında eyni prinsiplərin durduğunu söyləmişdir [2, 20].

Tərcüməşünaslığın obyektinə mürəkkəbləşmiş kommunikasiya aktı, predmeti isə iki müxtəlif işarələr sisteminin köməyi ilə informasiyanın ötürülməsi haqqında biliklərdir. Tərcüməşünaslıqda bu elmə məxsus olan dil formalaşır, bu elmin elementar vahidlərinin müəyyənəşdirilməsi üçün axtarışlar aparılır. Ümumi tərcümə nəzəriyyəsi çərçivəsində tərcümənin linqvistik qanunauyğunluqları öyrənilir və ümumi nəzəriyyə məsələsinin konkret dillər və fərqli materiallar üzrə aparılmasından asılı deyildir.

* Azərbaycan dillər Universiteti, Bakı şəhəri, Azərbaycan Respublikası

Ümumi nəzəriyyədən fərqli olaraq xüsusi tərcümə nəzəriyyəsi tərcümənin lingvistik aspektlərini öyrənir. Ümumiyyətlə, hazırda üç tərcümə nəzəriyyəsinin mövcudluğu qəbul edilmişdir. Birinci nəzəriyyə tərcümənin ümumi qanunauyğunluqlarını araşdırır, bu məsələləri janrdan, reallaşma şərtlərindən, konkret dilin xüsusiyyətlərindən asılı olmadan qurur. Xüsusi tərcümə nəzəriyyəsi üç qola ayırır: 1) mətnin tip və canr müxtəlifliyini nəzərə alan tərcümə nəzəriyyəsi (elmi, bədii, publisistik və s.); 2) tərcümənin reallaşma şərti və üsuluna görə fərqlənən tərcümə nəzəriyyəsi (ardıcıl, şifahi, sinxron, ikitərəfli və s.); 3) mənbə və obyekt dildən asılı olan tərcümə nəzəriyyəsi. Məxsusi tərcümə nəzəriyyəsində tərcümənin ekvivalentlik məsələləri tədqiq edilir. Fikrimizcə, tərcümə nəzəriyyəsini ümumi və xüsusi olmaqla iki yerə bölmək daha məqbuldur.

Tərcümənin son nəticəsi obyekt dildəki mətn və ya şifahi nitqdır. Mənbə dildə kodlaşdırılmış informasiyanın obyekt dildəki qarşılığı və ya son nəticə kimi əldə olunun mətn müəyyən prosesin, daha doğrusu tərcümə prosesinin məhsulu olur və bu prosesin özü də ümumi şəkildə tərcümə adlanır.

«Tərcümə -dillər və mədəniyyətlərarası kommunikasiyanın bir istiqamətli və ikifazlı prosesidir. Bu proses zamanı məqsədyönlü təhlil aparmaqla ilkin mətn əsasında başqa dil və mədəniyyət mühitində onu əvəz edəcək ikinci mətn (metamətn) yaradılır; tərcümə iki dil, iki mədəniyyət və iki kommunikasiya şəraiti arasındakı fərqlərin qismən modifikasiyaya uğratdığı ilkin mətnin kommunikativ effektini ötürməyə köklənməsini səciyyələndirən prosesdir» [5, 75].

Yeni söz və ya söz birləşməsinin yaradılması ilə təxmini tərcümə yeni bir üsul kimi qiymətləndirilir və təxmini tərcümə adı ilə verilir. Kalka yolu ilə tərcümə də bu üsula aid edilir. V.V.Vinoqradov kalkanın realiyaların tərcüməsi üsulu kimi qəbul edilməsini düzgün saymır. O, kalkanı tərcümə deyil, söz yaradıcılığı üsullarından biri olduğunu diqqət mərkəzinə çəkir və tərcümənin dörd üsulunu göstərir: 1) transkripsiya (transliterasiya); 2) hiponimik tərcümə; 3) oxşatma; 4) perefrastik (təsviri, deskriptiv, eksplikativ) tərcümə [1, 104].

İnsan məişətinə aid leksika dil ilə mədəniyyətin qovşağında durur. Dildə elə sözlər vardır ki, onlarda mədəniyyətin, ictimai quruluşun, məişətin, ənənələrin, mifologiyanın anlayışları əksini tapır. Müxtəlif dillə *айд беля сюзярин щямишя эквиваленти* olmur. Bu ondan irəli gəlir ki, onlar yalnız lingvistik dil vahidləri deyil, konkret bir mədəniyyətə aid vahidlərdir. Başqa dillərdə ekvivalenti olmayan sözlər konkret bir mədəniyyətə aid əşya və məfhumları ifadə edən sözləri əhatə edir.

Tərcüməşünaslıq tədqiqatlarında tərcümənin tipləri və növləri məsələsi, demək olar ki, həmişə diqqət mərkəzində olmuşdur. Tərcümə prosesinin təhlilin bir-birindən prinsipial şəkildə fərqlənən iki tərcümə tipini ayırmağa əsas verir. Birinci tərcümə tipi «interlinear tərcümə» adlanır və bu zaman tərcümə vahidi söz olduqda bu tipin xüsusi halı kimi sözbəsöz tərcümədən (h1 çoxluğundan götürülmüş hər bir sözə h2 çoxluğundan bir söz qarşı qoyulur) bəhs edilir. Tərcümənin ikinci pini beş və bəzən altı tipə ayırırlar: hərfi, sadələşdirilmiş, dəqiq, adekvat, sərbəst.

Tədqiqatçılar tərcümə növlərini təyin edərkən mətnlərin tipologiyasını da diqqət mərkəzinə çəkirlər. Məsələn, mətnlər aşağıdakı kimi təsnif olunur: 1) texniki mətnlər; 2) fəlsəfi mətnlər; 3) ədəbi mətnlər. Tərcümə növlərini mətnlər əsasında təsnif etdikdə onun aşağıdakı növlərini qeyd etmək olar: 1) bədii tərcümə: nəsr, dram, poeziya; 2) ictimai-siyasi tərcümə: publisistika, siyasi materiallar, informativ materiallar; 3) elmi-texniki tərcümə: elmi, texniki; 4) rəsmi-işgüzar tərcümə: sənədlər, təlimatlar, qanunlar, işgüzar və xidməti məktublar.

Yazılı tərcümə prosesində söz, söz birləşməsi, sintaqma, cümlə, abzas və bütün tərcümə mətni faktiki olaraq, tərcümə vahidi rolunu oynaya bilər. Tərcümədə leksik vahidlərin rolu böyükdür. Bu vahidlər söz, realiya və ya termin olmasından asılı olmayaraq tərcümə obyektı olur. Bu vahidlərin hər birinin obyekt dildəki qarşılığı axtarılır. Sintaktik tamamlanmış konstruksiyanın tərcüməsi də bu konstruksiyayı təşkil edən ayrı-ayrı sözlər səviyyəsindən aparılır. Yəni sözün qarşılığı birinci növbədə müəyyənləşdirilir, sonra sözlər arasındakı əlaqələr bərpa edilir. Bu isə tərcümənin leksik məsələlərinin aydınlaşdırılmasını, leksik vahidlərin tərcümə xüsusiyyətlərinin öyrənilməsinin aktuallığını artırır. Tərcümə edilmiş vahidin mənasının dəqiqləşdirilməsi tərcümə prosesinin son məhsulunun orijinala uyğunluq dərəcəsinin artırmaq məqsədini daşıyır. Bütün bu proseslər tərcümədə ekvivalentlik problemi ətrafında birləşir. Tərcümə üsulunun seçilməsi də ekvivalentliyin artırılması ilə birbaşa bağlıdır.

Tərcümədə mənbə dildən götürülmüş sözün obyekt dildəki sözlə əşyavi, konnotativ və dildaxili mənaları üst-üstə düşərsə, bu sözləri leksik səviyyədə, ekvivalentliyə görə müəyyən qrup təşkil edir. Onlar eynimənəli leksik tərcümə vahidləri olur. Əgər əşyavi və konnotativ mənalar üst-üstə düşərsə, onda həmin sözləri oxşar leksik tərcümə vahidləridir. Yalnız əşyavi mənənin üst-üstə düşdüyü sözləri variant kimi qəbul etmək olar. Onların ekvivalentlik dərəcəsi fərqlidir. Leksik səviyyədə ekvivalentlik

üçün dörd dərəcə vardır: eynimənalılıq, yaxınmənalılıq, variantlıq, psevdoekvivalentlik. Bundan kənarda qeyri-ekvivalentlik özünü göstərir.

Ekvivalentlik dilçilikdə həmişə diqqət mərkəzində olmuş problemlərdəndir. Adekvatlıq, ekvivalentlik və uyğunluq barədə ədəbiyyatda müxtəlif məlumatlar verilir. A.D.Şveyserə görə, ekvivalentlik ilkin məlumatların mənbə dilin daşıyıcılarına göstərdiyi təsirdə əhəmiyyətli cəhətlərin obyekt дилин daşıyıcıları üçün də eyni olmasıdır [5,92]. V.Komissarov ekvivalentliyi tərcümə və orijinalda məzmun ümumiliyi və ya məna yaxınlığı hesab edir. Ekvivalentlik anlayışı birqiymətliyi də nəzərdə tutur. Bu və ya digər əşyaya (kəmiyyətə) bərabər tutulan, hər hansı cəhətdən ona uyğun gələn, onu əvəz və ya ifadə edə bilən əşya (kəmiyyət) bir-birinə ekvivalent sayılır 2, 199].

Tədqiqatçılar bu termini ona yanaşma üsulunun fərqliliyindən asılı olaraq müxtəlif şəkildə izah edirlər. Nəticədə tərcüməşünaslıqda da «ekvivalent» termininin müxtəlif derivatları qeydə alınır: mütləq ekvivalentlik, nisbi ekvivalentlik, tam ekvivalentlik, qismən ekvivalentlik, birbaşa ekvivalentlik, şərti ekvivalentlik, daimi ekvivalentlik, seçmə ekvivalentlik, uzual ekvivalentlik, okkazional ekvivalentlik, psevdoekvivalentlik və s. Bəzən qeyd olunanlar arasından eyni bir terminin fərqli izahlarına da rast gəlinir. Ona görə də dillərarası tərcümə ekvivalentliyinin şərhli bir çox hallarda mübahisələr doğurur.

Uyğunluq nəzəriyyəsi tərcüməşünaslıqda Y.I.Retsker tərəfindən işlənmişdir. O göstərir ki, ekvivalentlər iki dilin sözləri arasında elə uyğunluqdur ki, bu, kontekstdən asılıdır. Məsələn, siyasi terminologiyada aggression - aqressiya, fascism - faşizm, summit - sammit; hüquq terminologiyasında deed - əməl, notarize - xəbərdarlıq etmək, plaintiff - iddiaçı ekvivalent terminlər sayılır. Y.I.Retskerin fikrinə görə, ekvivalentlik anlayışı mətnin mikrovahidləri arasındakı münasibətə şamil oluna bilər. Bu anlayışın mətnlərarası münasibətdə istifadə olunması doğru deyildir [4, 87].

Ayrı-ayrı dillərin ekvivalentlik sahəsinə daxil olan vahid və vasitələrini müqayisə etmək, onların analogiya səbəblərini müəyyənləşdirmək ekvivalentlik və qeyri-ekvivalentlik səbəblərini üzə çıxarmağa kömək edir. Nəticədə dil materialları arasında paralellər və fərqlər təyin olunur.

Ekvivalentlik dillərin yaxın vahidlərini və ya vasitələrini bir araya toplamağa əsas verirsə, qeyri-ekvivalentlik yaxın və ya oxşar olmayan elementləri, ünsürləri ayırmağa xidmət edir.

Ayrı-ayrı dil işarələri arasında ekvivalentlik müəyyənləşdirilərkən qanunauyğun ekvivalentlik nəzəriyyəsiindən istifadə olunur. Bu zaman sözlər arasındakı nə sintaqmatik, nə də paradigmatik əlaqələr nəzərə alınmır. Bununla yanaşı, sözlər arasındakı sistem münasibətlər tərcüməyə əhəmiyyətli təsir göstərir. Tərcüməçi yalnız terminlərin mənalərini deyil, onların sahənin başqa terminləri ilə əlaqələrini də bilməlidir. Əks halda terminlər arasındakı ekvivalentliyi aydınlaşdırmaq mümkün deyildir. Əgər bir dildə olan termin başqa dildə bir neçə terminə ekvivalent gələrsə, variantlılıq meydana çıxır. Bu zaman terminin hansı sahəyə aid olması mütləq nəzərə alınmalıdır.

Tərcümənin əsas çətinlikləri dillərin xüsusiyyətləri, dil vasitələri və onların predmeti, həmçinin situasiyanı ifadə etmək üsullarını aydınlaşdırmaqla bağlıdır. Dil amilləri tərcümə üçün maneələr yaratdığı kimi, bu maneələri dəf etmək vasitələrini də ortaya qoyur. Hər bir dil quruluşuna və tətbiqinə görə spesifikasiyə malik olsa da dillərin formalaşma və funksionallığı əsasında eyni prinsiplər durur. Tərcümə prosesində dil vasitələrinin uyğunluq xüsusiyyətlərini tapmaq mümkündür olur. Bədii tərcümənin vəzifəsi orijinala tərcümə mətnində məzmun ümumiliyini saxlamaqla ekvivalentliyin təmin edilməsidir. Elmi mətnin tərcüməsində isə məzmun eyniliyini saxlamaqla adekvatlığı təmin etmək lazım gəlir. Deməli, «məzmun ümumiliyi» və «məzmun eyniliyi», «ekvivalentlik» və «adekvatlıq» fərqli anlayışlardır. Ekvivalentlik dillərin yaxın vahidlərini və ya vasitələrini bir araya toplamağa əsas verirsə, qeyri-ekvivalentlik yaxın və ya oxşar olmayan elementləri, ünsürləri ayırmağa xidmət edir.

Müasir dövrdə yeni terminlərin yaranması sürətlənmişdir. Bu cəhət terminlərin tərcüməsinə yanaşma üsullarını öyrənmək istiqamətdə tədqiqatlar aparmaq məsələlərini aktuallaşdırır. Termin və ya leksik vahid və mətn münasibətlərinin ortaya atılması bir daha təsdiq edir ki, terminlərin tərcümə xüsusiyyətlərini iki aspektdən öyrənmək olar: 1) sahə terminlərinin tərcüməsi; 2) elmi mətnin və ya elmi dildə olan mətnin tərcüməsi. Təbii ki, elmi mətnin tərcüməsi prosesində də bilavasitə terminin tərcüməsi ilə üzləşirik. Lakin burada fərqləndirici cəhət terminin mənbə dildəki qrammatik formasının, həmçinin sintaktik strukturunun obyekt dildə verilməsi ilə bağlıdır. İngilis dilindəki elmi mətnə sintaktik konstruksiyaların tərkibində önlüklər daha çox istifadə olunduğu halda Azərbaycan dilində bunlar terminə artırılacaq şəkilçilərə çevriləcəkdir. Rus dilində həm sözlər, həm prefikslər, həm də suffikslər elmi mətnə işlənəcəkdir. Onların Azərbaycan dilində verilməsi xüsusiyyətlərini aydınlaşdırmaq lazım gəlir. Eyni zamanda, müasir dövr terminologiyasının inkişafında iki cəhət də diqqəti cəlb edir. Bunlardan biri terminlərin sürətli determinləşməsidirsə, ikincisi, dillərdə beynəlmiləl terminlərdən

istifadə olunmasına üstünlük verilməsidir. Terminlərin beynəlmilləşməsi onların qarşılıqlarının seçilməsini sadələşdirir.

Beləliklə, müasir dövr tərcümədə aktual olan əsas məsələlərdən birincisi və vacibi ekvivalentlik və adekvatlığın həllidir. İkinci məsələ artan termin və termin-söz birləşmələrinin lüğətlərini tərtib etmək, terminlərin beynəlmilləşməsini, eləcə də determinləşməni nəzərə almaqdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Виноградов В. С. Перевод: общие и лексические вопросы. - М.: КГУ, 2004. -240 с.
2. Комиссаров В.Н. Теория перевода (лингвистические аспекты). М.: Высшая школа, 1990. 250с.
3. Марчук, Ю. Н. Методы моделирования перевода. М.: Наука, 1985, 201 с.
4. Рецкер Я. И. Теория перевода и переводческая практика. Очерки лингвистической теории перевода. М.: Р. Валент, 2004, 240 с.
5. Швейцер А. Д. Теория перевода. М.: Наука, 1988, 215с.

ГЕЙДАР АЛИЕВ И ВНЕШНЕПОЛИТИЧЕСКИЙ КУРС АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ

*Мустафаев Мамед Гусейн оглы**

Аннотация

На сегодняшний день внешнеполитический курс Азербайджанской Республики сочетает в себе приоритетное европейское направление и в то же время уделяется большое значение поддержанию добрососедских отношений со своим северным соседом – Россией. Подобного рода политика была сформирована ещё в период правления Гейдара Алиева на посту Президента страны. Именно Гейдар Алиев выработал такую формулу внешней политики государства, при которой учитываются интересы всех крупных игроков на международной арене, и что самое главное в данном контексте национальные интересы самого Азербайджана находятся под надёжной защитой его руководства. В статье описываются важнейшие задачи и цели, которые были поставлены перед страной после обретения ею независимости. На современном этапе они продолжают осуществляться с помощью тех эффективных механизмов внешнеполитической деятельности, которые были разработаны и внедрены ещё при Гейдаре Алиеве, тем самым гарантируя Азербайджану долгосрочное и устойчивое развитие в 21 веке.

Ключевые слова: Азербайджан, Гейдар Алиев, внешняя политика, экономика, национальная безопасность, Россия.

HEYDAR ALIYEV AND THE CURRENT AZERBAIJAN'S FOREIGN POLICY STRATEGY Annotation

For the time being, Azerbaijan's international relations strategy prioritizes a European direction. At the same time, significant efforts are being made to develop parallel relations with Russia and the current relation between Azerbaijan and Russia can be characterized as neighborliness. This strategy was elaborated during H. Aliyev's presidency. H. Aliyev is the author of a balanced foreign policy meant to be a cornerstone of Azerbaijan's national interest in the context of global power contradictions. The policy sets forth Azerbaijan's main aims that were formed after gaining independence. Today, Azerbaijan recognizes H. Aliyev's merits in laying down the basis for the country's sustainable development in XXI century.

Keywords: Azerbaijan, Heydar Aliyev, foreign policy, economy, national security, Russia

18 октября 1991 года Азербайджанская Республика объявила о своей независимости от СССР. Перед новой независимой республикой обозначилось несколько главных и первоочередных задач, направленных на построение собственной государственности, обеспечение защиты государственного суверенитета, восстановление и сохранение внутривластной стабильности, создание благоприятных условий для развития экономики страны, а также решение острых социальных проблем. Достижение всех поставленных целей ознаменовывало собой успех, как для руководителей страны, так и дальнейшее устойчивое развитие для Азербайджана в целом. Ко всему прочему добавлялась дестабилизированная политическая обстановка в Закавказском регионе и военное положение в стране, связанные с начавшимися боевыми действиями в Нагорно-Карабахской области между Азербайджаном и Арменией, а также угроза внутривластного распада государства, обусловленная борьбой за власть в условиях кризиса правящих режимов Муталибова А.Н. и Эльчибея А.Г. Выход из образовавшейся ситуации был возможен посредством использования эффективных механизмов и инструментов, в частности чёткой программы действий по урегулированию назревших проблем. Прежде всего, для вновь образовавшегося государства необходимой мерой является закрепление как такового в международной политической среде и получения всеобщего признания от остального мирового сообщества. В виду этого неотъемлемой частью разрешения всех перечисленных выше задач становилась внешнеполитическая деятельность действующих руководителей Азербайджанской Республики.

Таким образом, курс во внешней политике страны предопределял её будущее развитие, как полноценного независимого государственного образования. Первый президент был вынужден покинуть свой пост и в довольно короткие сроки не смог осуществить конкретных

* Поволжский Институт Управления им. П.А. Столыпина (филиал РАНХиГС) г. Саратов, Российская Федерация

шагов по улучшению положения. Однако второй национальный лидер Абульфаз Эльчибей взял за основу внешнеполитического развития сугубо западный вектор, направленный, в первую очередь, на установление тесных взаимосвязей с США, западноевропейскими державами и Турцией, которую считал главной покровительницей Азербайджанской Республики. Стоит отметить, что отношениям с Российской Федерацией в данный период времени уделялось крайне малое значение и выстраивание крепких взаимоотношений с северным соседом уходило на задний план. Но в обстановке затягивающегося хаоса в стране, а также при серьёзной угрозе государственного переворота действующий президент также ушёл в отставку. Следующим президентом стал Гейдар Алирза оглы Алиев, уже возглавлявший страну с 1969 по 1982 гг. Реализовав ряд внутривластных мер по укреплению стабильности внутри республики, Гейдар Алиевич занялся внешнеполитической повесткой дня. Построению добрососедских и устойчивых отношений со всеми странами региона было отведено приоритетное значение. Так, одним из первых указов Алиева стал указ о присоединении республики к СНГ, что вело к восстановлению утраченных связей, прежде всего, с Россией. 24 сентября 1993 года Алиев подписал Алма-Атинскую декларацию, устав СНГ и Договор о коллективной безопасности. Одним из мотивов азербайджанского руководства к сближению с СНГ, была необходимость поиска быстрых и продуктивных решений по урегулированию Нагорно-Карабахской проблемы. На встрече стран-участниц СНГ в Москве в апреле 1994 года в итоговой декларации были указаны принципы суверенитета, территориальной целостности, неприкосновенности границ членов СНГ, однако, к сожалению, на практике применены не были [3,53]. В дальнейшем это отразилось на формате взаимодействия Азербайджанской Республики в рамках СНГ, охарактеризованном частичным участием республики в подписании тех или иных соглашений. Подобная политика сохранилась и до сих пор и проводится нынешним руководством Азербайджана в лице Президента Ильхама Алиева. Осознавая важную геополитическую и геоэкономическую роль Азербайджана в международных отношениях, Гейдар Алиев не ограничивал возможности страны каким-либо одним категорическим выбором той или иной стороны. В различные отрезки времени руководство во внешней политике использовало выгодное расположение Азербайджанской Республики с учётом сложившейся на данный период политической или экономической конъюнктуры, выступая связующим звеном между западом и Россией. Вследствие чего именно такая позиция Гейдара Алиева способствовала участию Азербайджана в таких важных экономических проектах, как прокладка через территорию страны нефтепровода Баку–Тбилиси–Джейхан (БТД) и газопровода Баку–Тбилиси–Эрзерум (БТЭ), а впоследствии транскаспийского газопровода «TANAP». Также это транспортные коридоры Баку–Тбилиси–Карс (БТК), «Север-Юг», строящийся в настоящее время транспортный маршрут «Ляпис-лазурит» [1] и многие другие перспективные проекты, которые уже сегодня приносят республике немалые дивиденды для дальнейшего устойчивого развития. Обеспечение международной энергетической политики республики стало важным приоритетным направлением всей её внешней политики. Так, 20 сентября 1994 года Азербайджанской Республикой с одной стороны и одиннадцатью зарубежными нефтегазовыми компаниями из 8 стран мира с другой был подписан крупномасштабный международный контракт по разработке и добыче нефти из месторождений, находящихся в азербайджанском секторе Каспийского моря («Азери», «Чираг» и «Гюнешли»). Данное соглашение в виду его высокой экономической и политической значимости получило название «Контракт века». Оно предопределило на ближайшие годы вперёд приверженность Азербайджана модели западного развития, совместного взаимодействия с западными странами по ряду глобальных энергетических и транспортных проектов, а также экономической и политической ориентации на Запад. Однако стоит сказать, что такая линия просуществовала недолго и вообще зачастую не была столь односторонней.

Параллельно выстраивались конструктивные отношения с РФ, основанные на взаимовыгодных и добрососедских началах. Дело в том, что Азербайджан с Россией связывает не только историческое и культурное наследие, но и такие жизненно важные сферы как военнотехническое сотрудничество, безопасность, экономические взаимосвязи и т.п. Гейдар Алиев уделял большое внимание развитию двусторонних отношений со своим северным соседом. Россия выступает главным гарантом и посредником по Нагорно-Карабахскому конфликту и дефицит отношений с ней привёл бы к плохим последствиям, как для Азербайджана, так и для

региона в целом. Азербайджанское общество в своём большинстве воспринимает внешнюю политику государства через призму Карабахской проблемы. Поэтому содействие укреплению независимости и суверенитета Азербайджана на сегодняшний день остаётся главной функцией внешнеполитической деятельности руководства страны. Механизмы урегулирования данного вопроса и поведение первых лиц Азербайджана на международной арене были заложены, ещё во времена правления Гейдара Алиева и являются актуальными по сей день. Речь идёт о равноудалённом дистанцировании по отношению, как к западу, так и к России. Другими словами Гейдаром Алиевым была заложена модель внешнеполитического курса, направленного на создание и удержание регионального баланса между западом, привлекаемым богатой нефтегазовой отраслью, а также Россией и Ираном, взаимодействуя по различным экономическим и политическим вопросам. Политика неприсоединения ни к одному интеграционному образованию (Европейский Союз, Евразийский Экономический Союз), но в то же время постоянно проявляемый интерес к подобным международным организациям со стороны Азербайджана служит дополнительным пространством для внешнеполитических манёвров азербайджанского руководства на современном этапе развития страны.

На сегодняшний день укрепление стратегических отношений с ведущими странами запада, такими, как США, Великобритания, Франция и Германия имеет приоритетное значение для Азербайджанской Республики. Вместе с тем развитие добрососедских отношений с Россией и Ираном является неотъемлемой частью внешнеполитической деятельности республики и полностью отвечает её национальным интересам. Такой курс был заложен Гейдаром Алиевым и факт его сохранения, говорит о правильности и эффективности его использования в нынешних геополитических и геоэкономических реалиях. Основная задача Азербайджана на современном этапе заключается в ускоренной диверсификации экономики, сохранении и в будущие годы высоких темпов развития ненефтяного сектора вне зависимости от уровня нефтяных доходов, повышении конкурентоспособности и расширении экспортных возможностей страны [2,11]. Достижение поставленных целей невозможно без правильно взвешенной и прагматичной внешней политике действующего руководства Азербайджанской Республики. Таким образом, использование внешнеполитической концепции Гейдара Алиева по сохранению баланса сил в регионе путём поддержания взаимосвязей со всеми крупными игроками на международной арене является необходимой и единственно устойчивой мерой, с помощью которой Азербайджан сможет и в дальнейшем активно развиваться и занять свою нишу в международно-политической среде.

Литература

- [1] Афганистан, Туркмения, Азербайджан, Грузия и Турция создадут транспортный коридор// ТАСС Информационное агентство. – 2017. -15 ноября. – [URL:http://tass.ru/transport/4730406](http://tass.ru/transport/4730406) (дата обращения 15.03.2018)
- [2] Концепция развития «Азербайджан -2020: взгляд в будущее (утверждена Указом Президента Азербайджанской Республики И. Алиевым 29 декабря 2012 г.)// Президент Азербайджанской Республики Ильхам Алиев. Официальный сайт. URL: http://www.president.az/files/future_ru.pdf (дата обращения 15.03.2018)
- [3] Пивовар Е.И. Российско-азербайджанские отношения / Е.И.Пивовар. М.: KremlinMultimedia, 2012.448 с.

© М.Г.Мустафаев, 2018

AZƏRBAYCAN MULTİKULTURALİZMİNİN SİYASİ BANISI HEYDƏR ƏLİYEV

*Nurlanə Musa qızı Mustafayeva**

Annotasiya

Azərbaycanın xarici və daxili siyasətində ulu öndər hakimiyyətə gəldikdən sonra köklü dəyişiklər baş verdi. Ulu öndərin siyasəti məhz multikultural, tolerant və humanist dəyərlərə əsaslanırdı. Bu siyasət ölkəni tüğyan edən vətəndaş müharibəsindən qurtardı, hətta tolerant, multikultural dəyərləri bir model kimi formalaşdırdı. Bu siyasət Azərbaycanın dövlət siyasətidir. Ümummilli lider eyni zamanda dini etiqad azadlığının təminatçısı, milli-mənəvi dəyərlərin qoruyucusu olmuşdur. Müstəqillik dövründən bu günə kimi həyata keçirilən bütün islahatlar bu siyasətin daha da möhkəmlənməsinə və inkişaf etməsinə xidmət edir. Bu gün artıq Azərbaycan multikulturalizmi bir model kimi formalaşmışdır. İlk dəfə Ulu öndər multikulturalizmi Azərbaycançılıq siyasətinin tərkib hissəsi kimi təqdim etmişdir. Azərbaycançılıq ideyası-Azərbaycan xalqının siyasi, iqtisadi, sosial və mədəni yüksəlməsinə xidmət edən bir ideyadır.

Açar sözlər : multikulturalizm, tolerantlıq, azərbaycançılıq

POLITICAL FOUNDER OF AZERBAIJANI MULTICULTURALISM HAYDAR ALIYEV

Abstract

Substantial changes took place in the foreign and internal policy of Azerbaijan after the great leader came to authority. The policy of the great leader was based on multicultural, tolerance and humanist values. This policy saved the country from the civil war, and even shaped it as a model of tolerant and multicultural values. This policy is the main policy of Azerbaijan. The national leader was the guarantor of freedom of religion, the protector of national and spiritual values. All reforms, from the time of independence to now, serve to further strengthen and develop this policy. Today, Azerbaijan has become a model of multiculturalism. For the first time, the Great Leader presented multiculturalism as part of the Azerbaijani policy. Idea of Azerbaijanis is a concept that serves the political, economic, social and cultural development of the Azerbaijani people.

Key words: multiculturalism, tolerance, Azerbaijanism

Bildiyimiz kimi multikulturalizm cəmiyyətimizin əsrlərdən bəri gələn həyat tərzı və dünyagörüşüdür. Belə ki, multikulturalizm - müxtəlif xalqların vahid cəmiyyətdə birgəyaşayışı və həmrəyliyi modelidir.

Multikulturalizm - müxtəlif mədəniyyətlərin qarşılıqlı etimada əsaslanan dialoqu, dinlərarası münasibətlərdə tolerantlıq nümunəsi, ölkənin siyasi-mənəvi zənginliyinin əsas göstəricilərindən biridir.

Azərbaycanda multikultural həyat tərzinin qədim tarixi və böyük ənənələri vardır. Ən qədim zamanlardan bizim ölkəmizdə müxtəlif xalqların nümayəndələri birgə yaşamış, bunun sayəsində dərin dostluq və qarşılıqlı əməkdaşlıq mühiti formalaşmışdır.

Müasir tariximizdə isə Ulu öndər hakimiyyətə gəldikdən sonra Azərbaycanın xarici və daxili siyasətində köklü dəyişiklər baş verdi. Ulu öndərin siyasəti məhz multikultural, tolerant və humanist dəyərlərə əsaslanırdı. Bu siyasət ölkəni tüğyan edən vətəndaş müharibəsindən qurtardı, hətta tolerant, multikultural dəyərləri bir model kimi formalaşdırdı. Bu siyasət Azərbaycanın dövlət siyasətidir. Heydər Əliyev Azərbaycanın bütün qonşu xalqlarla, xüsusən ermənilərlə mehriban münasibətlərinin saxlanılmasına tərəfdar olan Heydər Əliyev bundan ötrü bütün mümkün vasitələrdən istifadə edirdi [Qasımlı, 2006, 553]. Bununla yanaşı, müəyyən erməni dairələrinin antiazərbaycan siyasətini dərinlən bilərək fəaliyyətində sözcülükdən istifadə etmədən, qətiyyətli praktik işlər görərək ona qarşı amansızlıqla mübarizə aparırdı. Bu fəaliyyətində o daha çox beynəlmiləçilik şüarlarından istifadə edirdi. Heydər Əliyev Ermənistanın Azərbaycana olan əsassız ərazi iddialarının qarşısını qətiyyətlə kəsmiş, hətta torpaq ərazilərinin bir qisminin verilməsinə dair əvvəllər qəbul olunmuş qərarları yerinə yetirməkdən imtina etmişdir.

* Fil.f.d., dosent, Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı

Ümummilli lider dini etiqad azadlığının təminatçısı, milli-mənəvi dəyərlərin qoruyucusu olmuşdur. İslam dinini, pravoslavlığı və iudaizmi özündə birləşdirən “Üç qardaş” təşkilatının məhz Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət göstərməsi multikultural mədəniyyətin daşıyıcısı olan dövlətimizin tolerantlıq ənənələrinə hörmətlə yanaşmasının bariz nümunəsidir. Ölkəmizdə dini və milli dözümlülük, tolerantlıq yüksək səviyyədədir və tarixən formalaşan bu tolerantlıq Azərbaycan cəmiyyətini formalaşdıran gözəl bir ənənəyə çevirmişdir. Heydər Əliyev Azərbaycanda yaşayan dini icmalara qarşı həmişə hörmət və ehtiramla yanaşmış, onların dini bayramlarını təbrik etmiş, adət-ənənələrinə qayğı göstərmişdir. İştirak etdiyi bütün beynəlxalq tədbirlərdə tolerantlıqla bağlı fikirlərini bildirmiş, qloballaşma dövründə dinlərarası, mədəniyyətlərarası dialoqa həmişə üstünlük vermişdir.

XX əsrin sonlarında multikulturalizmi dövlətçilik ideologiyası formasına gətirən Heydər Əliyev bu ideologiyanın ən gözəl izahını 2001-ci ildə noyabrın 9-da Dünya Azərbaycanlılarının Birinci Qurultayında çıxışı zamanı “Mən həmişə fəxr etmişəm, bu gün də fəxr edirəm ki, mən Azərbaycanlıyam!”. Ulu öndər dünya azərbaycanlılarını öz milli-mənəvi dəyərlərini unutmamağa, bizim hamımızı birləşdirən, həmrəy edən azərbaycançılıq ideologiyası ətrafında birləşməyə çağırırmışdır. Bu kəlam Azərbaycan coğrafiyası daxilində yaşayan müxtəlif mədəniyyətlərin birliyinə təkan vermişdir. Bu həmrəyliyin əsasını da tolerantlıq, multikulturalizm təşkil edir.

Müstəqillik dövründən bu günə kimi həyata keçirilən bütün islahatlar bu siyasətin daha da möhkəmlənməsinə və inkişaf etməsinə xidmət edir. Bu gün artıq Azərbaycan multikulturalizmi bir model kimi formalaşmışdır. İlk dəfə Ulu öndər multikulturalizmi Azərbaycançılıq siyasətinin tərkib hissəsi kimi təqdim etmişdir. Azərbaycançılıq ideyası-Azərbaycan xalqının siyasi, iqtisadi, sosial və mədəni yüksəlməsinə xidmət edən bir ideyadır.

Azərbaycan xalqının milli azadlıq uğrunda mübarizəsi tarixi Azərbaycançılıq ideyasının formalaşması prosesi ilə bağlıdır. Ulu öndərin azərbaycançılığı ümummilli ideologiya olaraq irəli sürməsi onun Azərbaycan dövlətçiliyi naminə göstərdiyi ən böyük tarixi xidmətlərdən biridir.

Azərbaycançılıq ideologiyası Azərbaycana qarşı bir çox istiqamətlərdən yönələn təhdidlərin, ölkəmizi etnik bölücülük əsasında parçalamaq cəhdlərinin, multikulturalizmi iflasa uğratmaq siyasətinin qarşısında güclü sipər oldu. Azərbaycançılıq bizim keçmişimizdən gələn dəyər olaraq vahid Azərbaycanın ideya əsası, ölkədəki bütün etnosların həmrəylik və anlaşma içində birgəyaşayışının tarixi təcrübəsidir.

Ümummilli liderin azərbaycançılıq ideologiyasının əsasında Azərbaycanda yaşayan xalqların tarixi, mənəvi-əxlaqi, mədəni ənənələr zəminində birliyi ideyası dururdu. Heydər Əliyev bu ideyaya yeni məzmun verərək onu Azərbaycanın milli-etnik xüsusiyyətlərinə, dövrün tələblərinə və dünyanın müasir şəraitinə uyğunlaşdırdı.

1993-cü ildə Azərbaycan dövlətini parçalanmadan qurtaran məhz Azərbaycançılıq ideologiyası oldu.

Azərbaycan xalqı bəşəri dəyərləri hər zaman ön planda saxlamışdır. Belə ki, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnkişaf Proqramının Azərbaycandakı nümayəndəsi Paolo Lembo Abdulla Şaiqin “Həpimiz bir günəşin zərrəsiyiz” şeirini “Azərbaycan Respublikasında İnsan inkişafı haqqında hesabat-1995” kitabına epigraf kimi vermiş, kitabı Abdulla Şaiqin Bakıdakı Mənzil Muzeyinə təqdim edərkən demişdir:

“Azərbaycanın görkəmli şairi Abdulla Şaiqin bu misralarında bütöv bir xalqın – Azərbaycan xalqının qardaşlıq və sülh arzuları, istəkləri özünün parlaq təzahürünü tapmışdır. Bu şeir öz məzmunu ilə demək olar ki, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının proqramını əhatə edir.”

Həpimiz bir günəşin zərrəsiyiz
Həpimiz bir yuva pərvərdəsiyiz
Ayıramaz bizi təğyiri-lisan
Ayıramaz bizi təbdili-məkan
Ayıramaz bizi İncil, Quran,
Ayıramaz bizi sərhəddi-şəhan...

XIX əsrin sonu və XX əsrin əvvəllərində yaşayıb-yaratmış Hüseyn Cavid sevgini ideallaşdıraraq insanın və cəmiyyətin ən böyük dəyərlərindən biri səviyyəsinə qaldırmışdır. Onun inancına görə: “Məhəbbətdir ən böyük din!”. Bu, Azərbaycan ədəbiyyatında multikultural düşüncənin ən yüksək zirvəsinə çatan ideyadır. Burada inanclara qarşı etimadsızlıq yox, insanlığa böyük ehtiram hissi öz əksini

tapmışdır. Dahi Hüseyn Cavidin “Qız məktəbində” şeirində balaca Gülbaharın dilindən dünyadakı bütün insanlara bəslədiyi sevgini tərənnüm edir [Azərbaycan Multikulturalizminin ədəbi-bədii qaynaqları, 2016, 230].

- Başqa sevdiklərin nasıl, yoxmu?
- Var...
- Kimdir onlar?
- Anam, babam, müəlliməm, bir də bütün insanlar....

Bu misralar Azərbaycan multikultural mühitinin şairanə təsviridir.

Hazırda Azərbaycan cəmiyyətində müxtəlif xalqların nümayəndələrinin dinc və yanaşı yaşamaları ölkəmizin əsas mənəvi sərvətlərindən biridir. Azərbaycandakı möhkəm tolerant mühit müasir inkişafın əsas göstəricilərindəndir. Bütün bunlara görə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev haqlı olaraq multikulturalizmi ölkəmizdə “normal həyat tərz” adlandırmışdır.

Ulu öndər Heydər Əliyev ilk dəfə olaraq multikulturalizmi azərbaycançılıq ideyasının tərkib hissəsi kimi təqdim etmişdir. O qeyd edirdi ki, etnik millətçilik, nəhayəti etibarilə separatizmə, xalqlar arasında münaqişəyə gətirib çıxarar. Lakin Azərbaycançılıq ideologiyası isə dinindən, dilindən və irqindən asılı olmayaraq ölkədə yaşayan bütün vətəndaşları birləşdirir. Azərbaycan onun ərazisində yaşayan bütün millət və xalqların ümumi vətənidir. Azərbaycan əhalisinin çoxmilli tərkibi bizim sərvətimiz və üstünlüyümüzdür. Burada yaşayan bütün vətəndaşlar dinindən, dilindən və irqindən asılı olmayaraq eyni hüquqlara malikdirlər və onların hüquqları qorunur.

Məhz Heydər Əliyevin təşəbbüsü və göstərişi ilə milli azlıqların ədəbiyyat, mədəniyyət, dil, tarix və adət-ənənələrinin qorunub saxlanılmasına, inkişaf etdirilməsinə qanuni zəmin yaradıldı. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 25-ci maddəsi ilə mənşəyindən, irqindən, dinindən, dilindən asılı olmayaraq, hər kəsin hüquq və azadlıqlarına hörmət təmin olundu [Əhmədov, Hətəmov, 2017, 329].

Bu müdrik siyasət Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev tərəfindən layiqincə davam etdirilir. Azərbaycandakı sabit həyat, inkişaf edən cəmiyyət həmin siyasətin nəticəsidir. Cənab İlham Əliyevin 2016-cı ili “Multikulturalizm ili” elan etməsi və il ərzində bu istiqamətdə həyata keçirilən məqsədyönlü tədbirlər Azərbaycan Respublikasında multikultural dəyərlərin daha da inkişaf etdirilməsinə və tolerantlıq mühitinin möhkəmləndirilməsinə xidmət edir.

Müasir dövrdə Azərbaycan Respublikası dünyada mədəniyyətlər və dinlərarası münasibətlərin dialoqun ən bariz nümunədir. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Sivilizasiyalararası Alyansının VII Qlobal Forumunun 2016-cı ildə Bakı şəhərində keçirilməsi Azərbaycan Respublikasının multikulturalizm baxımından dünyadakı ən örnək dövlətlərdən biri olduğunu bir daha təsdiq edir.

Prezident cənab İlham Əliyevin qeyd etdiyi kimi, “Azərbaycan nümunəsi göstərir ki, multikulturalizm yaşayır. Baxmayaraq bəzi siyasətçilər deyirlər ki, multikulturalizm iflasa uğrayıb. Bəlkə hardasa iflasa uğrayıb, amma Azərbaycanda yaşayır və bu meyllər, bu ideyalar güclənir, ictimaiyyətdən də daha çox dəstək alır”.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Multikulturalizminin ədəbi-bədii qaynaqları. Bakı, 2016
2. Əhmədov Y. Hətəmov A. Multikulturalizm fəlsəfi lüğət. Bakı, 2017
3. Heydər Əliyev və Şərq (Türkiyə). Bakı, 2005
4. Heydər Əliyev və Şərq dünyası (Türk dünyası). Bakı, 2006
5. Qasımlı M.C. Heydər Əliyev – İstiqlala gedən yol (1969-1987-ci illər). Bakı, 2006

© N.M.Mustafayeva, 2018

ПОЛИЭТНИЧНЫЙ МИР ПЕРСОНАЖЕЙ КНИГИ СУЛХАН-САБА ОРБЕЛИАНИ «МУДРОСТЬ ЛЖИ»

*Нацвлишвили Ирина Акакиевна**

Аннотация

«Мудрость лжи» представляет собой сборник басен. Сюжет произведения развивается при царском дворе. Локальное пространство в сочинении условно, также как и включенных в него басен. События развиваются и в христианских странах Запада и в мусульманских городах Востока. «Мудрость лжи» утверждает нравственный образ жизни и присущую грузинской культуре толерантность, исключает дискриминацию по этническому или религиозному признаку, внушает уважение к людям разных национальностей и вероисповеданий.

Ключевые слова: Басня, аллегория, полиэтнический мир персонажей, толерантность.

THE POLYETHNIC WORLD OF CHARACTERS OF "A BOOK OF WISDOM AND LIES" BY SULKHAN-SABA ORBELIANI

Summary

"A Book of Wisdom and Lies" is a collection of fables. The action takes place in the royal court. The local space in the composition is conditional, as well as the fables included in it. The Events develop in the Christian countries of the West and also in the Muslim cities of the East. "A Book of Wisdom and Lies" shows the moral way of life and the tolerant nature of Georgian culture, excludes discrimination on the ground of religion or ethnic origin, inspires respect for people of different nationalities and religions.

Keywords: fable, allegory, polyethnic world of characters, tolerance.

На границе между Европой и Азией, к югу от Кавказского хребта, на побережье Черного моря, расположена маленькое государство с древнейшей цивилизацией – Грузия, которая, вечно окруженная многочисленными врагами и постоянно ведя борьбу за сохранение собственной государственности и идентичности, своим культурным развитием и достижениями, не уступала огромным империям. Геополитическое положение страны, широкие познавательные интересы и потенциал грузинского народа, обусловили многосторонние взаимосвязи как с западными, так и восточными странами, что, вместе с внутренней природой грузин, способствовали формированию в Грузии исключительной толерантной этносферы и культуры. Доказательством тому, наряду с другими источниками, является довольно своеобразный литературный текст с аллегорическим заглавием «Сибрძნე სიძრუისა» – «Мудрость лжи» известного писателя, ученого мужа, дипломата XVII-XVIII веков Сулхан-Саба Орбелиани. Произведение носит в себе мудрость, переданную через нереальную, выдуманную, построенную на основе художественной фантазии (лжи) были.

«Мудрость лжи» представляет собой сборник басен, в котором в аллегорической форме отображены пороки и мораль современного автору общества. В связи с заглавием произведения, в научной литературе высказана мысль, что, возможно, Сулхан-Саба Орбелиани находился под влиянием очень популярного в средние века сочинения – «Книги Варлаама и Иоасафа». Книга эта была одинаково популярна для всего христианского мира – как западного, так и восточного. На грузинском она называется «Мудрость Балавара». Согласно наблюдениям ученых, влияние данного текста в сочинении Сулхан-Саба Орбелиани, впрочем, как и других индийских и персидских сборников басен, таких, как «Анвары Сохаилис» и «Тимсариани», прослеживается и в другом, в частности: с точки зрения плана басен, последовательности в расположении некоторых фразеологических единиц, предложений и других формальностей [1, 455-456]; хотя, с убедительностью можно сказать, что включенные в «Мудрость лжи» басни не являются повторением или переводом басен, входящих в вышеуказанные сборники или других текстов

* Тбилисский Государственный Университет имени Иванэ Джавахишвили, Институт Грузинской Литературы имени Шота Руставели, г.Тбилиси, Грузия

данного жанра. Произведение Сулхан-Саба Орбелиани представляет собой совершенно оригинальное творение, а основная сюжетная кайма, надо полагать, взята автором из распространенных в народе сказаний.

Сюжет произведения развивается при царском дворе, географическое расположение которого не конкретизируется, однако, своими внешними признаками он более напоминает восточную обстановку, где глава придворных царя (сепетухуцеси) – это евнух Рукха; однако, локальное пространство в произведении условно, также как и включенных в него басен.

Сочинение, рассказывающее о вечном противостоянии добра и зла, объединяет в себе больше ста басен; эти басни в качестве аргументов используются персонажами в споре друг с другом. Этими персонажами являются: царь Финез, визирь Седрак, царевич Джумбер, его воспитатель Леон и вышеупомянутый Рукха. Кроме того, в тексте встречается около 60-ти сентенций – афоризмы, анекдоты и загадки, что, с одной стороны, усиливает познавательно-воспитательную функцию произведения, а с другой стороны, юмористические и сатирические элементы придают авторскому повествованию особенный оттенок.

«Мудрость лжи», как видно из некоторых ее рукописей, была написана в 80-ых годах XVII века. Именно в этот период Сулхан-Саба Орбелиани отдал на воспитание наследника Картлийского престола и будущего царя – Вахтанга VI. Постольку, данное произведение можно считать своеобразным художественным выражением практической задачи, стоящей перед его автором – цель воспитания царевича таким образом, чтобы у него выработались умения и навыки, необходимые при управлении государством и полезные для народа. Именно к этому стремится и один из персонажей произведения – Леон – воспитатель царевича Джумбера.

Кроме животных и птиц, в сочинении фигурируют представители всех социальных слоев: начиная от царей и заканчивая нищими. В некоторых из басен события развиваются в христианских странах Запада, в других – в мусульманских странах и городах Востока. Например, таковыми являются **«Царь хорасанский»** (Хорасан – часть иранского государства), **«Несправедливый Ширван-шах»** (Ширван – область государства сефевидов), **«Царь Аравии»**, **«Персидский купец»**, **«Перс и индеец»**; Лаодокией (городом на границе между Ираном и Индией) правит главный персонаж басни **«Царь и живописец»**, Басрой (городом тогдашней Османской империи) – персонаж в басне **«Царь и врач»**, а Исфаханом (городом в Иране) – в басне **«Два дервиша и шах»**; родом из Шираза врач в басне **«Выздоровевший враждой»**, родом из Бурсы (город в Османской империи) – купец из другой басни: **«Купец из Бурсы и голубка»**, три персонажа из басни **«Три товарища»** живут в трех разных городах Ирана – один в Исфахане, другой – в Гиляне, третий – в Гяндже; в Тебризе (город на северо-западе Ирана) разворачивается действие в басне **«Наследник вора»**, а в баснях **«Продавец фруктов и пастух»** и **«Халиф и араб»** – в Багдаде [2]. Нужно отметить, что действующие лица этих басен (разумеется, мусульмане, но на вероисповедание которых автор не делает акцента), в некоторых случаях являются носителями отрицательных качеств, а в других – наоборот, предстают довольно-таки положительными личностями. Это доказывает, что их происхождение и национальность, исходя из общей моралистической целенаправленности автора – всего лишь условная художественная реальность, также как и других персонажей произведения: Дуки, Грандуки, магистроса, царя индийского, кесаря и других. То же самое можно сказать и о кадии – мусульманском судье, фигурирующего в пяти баснях (**«Четверо глухих»**, **«Кадий и черт»**, **«Бедняк и богач»**, **«Кадий, которого признали ослом»**) [2]. Разоблачением несправедливости кадия, его хитрости, коварства, стремления к выгоде и «глухости» по отношению к истине Сулхан-Саба Орбелиани упрекает современную ему систему правосудия вообще.

Также, цели разоблачения религиозной элиты в целом служит басня **«Строптивая жена и ее муж»** [2, 158-160], где багдадский садри (религиозный предводитель мусульман) оказывается вором и разбойником. В басне также осуждается безнравственность и злодеяние, прячущееся под маской притворной, лживой религиозности. Таковым является не только садри, но и другой персонаж басни, рядовой житель города – строптивая жена бедного исфаханского мужа, которая все время читает коран, возносит не менее пяти молитв в день и этим завязывает глаза мужу, а в действительности бесстыдно ему изменяет, блудодействует.

В отношении исламских религиозных обычаев и святынь интересны еще два-три эпизода произведения: в басне **«Халиф и араб»** [2, 54-54] показан порядок мусульманской молитвы; в басне **«Власть вина»** [2, 79], действующими лицами которой являются султан и его визирь,

осуждены вино и пьянство; в басне «Христианин и еврей» [2, 97] подкупленные иудеем стамбульские татары (так называли грузины мусульманское население Османской империи и, вообще, мусульман) издеваются над бедным христианином – то привязывают его, то бьют и мучают. Но однажды христианин поступает с умом – просит еврея перечислить и написать имена известных пророков. Еврей называет 24-х пророков, однако, христианин делает ему замечание, что тот забыл назвать Мухаммеда, из-за чего кадий осуждает иудея. Несмотря на то, что автор в данной басне заостряет внимание на характер, природные свойства и качества человека, одна деталь, а в частности, истязания османскими татарами христианина, возможно, является откликом исторической действительности Грузии, поскольку Картли на протяжении веков испытывала агрессию со стороны Османской империи, которая во II-ой половине XVI века вообще оккупировала юго-западную часть ее территории, в том числе, Тао-Кларджети, и установила там свое господство. Именно в Кларджети происходит действие в одной из басен сочинения Сулхан-Саба – «Мертвец-опустошитель» [2, 97], в которой татарский *гзири* (подчиненный сельского управителя) не дает покоя местным жителям. Перед смертью он просит их повесить его труп на дерево, будто с целью искупления грехов. Один из татар, увидев повешенное на дереве мертвое тело, доносит управителю, что местного *гзири* повесили. Татары нападают на село и опустошают его, оставив население в бедственном положении.

«Мудрость лжи», главным образом, является художественным текстом морально-этической направленности. Во II-ой половине XVII столетия часть населения Картли претерпела моральную деградацию, чему способствовали господство персов, борьба за царскую власть и распределение сфер влияния. С целью благорасположения иранского шаха и материального благополучия многие отказывались от традиционной христианской веры и принимали ислам; умножались лицемерие, ханжество, коварство, неблагодарность и другие пороки. В этой обстановке «Мудрость лжи» своими притчами и басенным языком выступает защитником общественной морали. Этой же цели служит более позднее сочинение Сулхан-Саба Орбелиани, написанное им уже в период монашества – «Поучение», в котором автор говорит о пороках общества и посредством христианского учения старается указать путь истины. В книге встречаются проповеди для совершения исповеди, гостеприимства, сребролюбия и т.д. Одна из этих проповедей – «Ко дню Святого Георгия и к татарству грузин» – направлена против принятия ислама христианами. Автор беспощадно порицает поведение тех, кто ради выгоды меняет веру предков на ислам и вразумляет таких предателей, что они ничем не смогут искупить свой грех, если вовремя не образумятся [3, 361-366].

Необходимо отметить, что характер деятельности Сулхан-Саба Орбелиани как на литературном, так и на гражданском поприще, а также, и вся его жизнь, определялись, с одной стороны и в первую очередь, политико-экономическим и культурным положением Картли, а с другой стороны, его близкими родственными связями с царским двором. В 1724 году царь Картли Вахтанг VI, притесненный Ираном и Турцией, был вынужден за военной и политической помощью отправиться в Россию. Царя сопровождал его воспитатель и дядя Сулхан-Саба Орбелиани, который, уже пожилой, достигший 70-ти лет и перенесший много бед, скончался в 1725 году, недалеко от Москвы, во дворце царевны Дареджан.

Деятельность Сулхан-Саба Орбелиани по многим направлениям представляет собой заслуживающий внимания исторический опыт и для современной Грузии; огромную ценность имеет и его энциклопедийно-лексикографическое и литературное наследие, из которого с самого начала особой популярностью стал пользоваться сборник басен «Мудрость лжи». Этим объясняется и наличие большого количества дошедших до нас рукописей, печатных изданий и переводов этого произведения.

«Мудрость лжи» является значительным художественным текстом в истории грузинской культуры и грузинского мышления. Своим простым, свободным, вольным, народным разговорным языком и переданным посредством смешанного с юмором обличительного пафоса событий он утверждает нравственный образ жизни. Все это, вместе с другими положительными моментами, исключает дискриминацию по этническому или религиозному признаку, внушает уважение к людям разных национальностей и вероисповеданий, к их историческим традициям и ритуальным обычаям. Подобная толерантная культура не была чужда грузинской литературе и общественной жизни и до и после Сулхан-Саба Орбелиани. Писатель проявляет нетерпимость только лишь к врагам, независимо от их национальности и вероисповедания, что, как отголосок

исторической действительности, слегка проявилась в произведении по отношению к османам-татарам. Грузинский народ и грузинская литература до настоящего времени являются противниками подобного религиозного и политического засилия.

Литература

- Кекелидзе К. История древней грузинской литературы, т. 2 / ред. Барамидзе А. Изд. «Мецниереба». Тб., 1981, с. 752 (на груз. яз.).
- Орбелиани С.-С. Мудрость лжи / ред. Менабде Л. Издательство Тбилисского государственного университета. Тб., 1986, с. 208 (на груз. яз.).
- Орбелиани С.-С. Поучение // Грузинская проза / составитель (ред.) Тварадзе Р. Изд. «Сабчота Сакартвело». Тб., 1983, с. 704 (на груз. яз.).

©И.А. Нацвлишвили

ВТОРАЯ МИРОВАЯ ВОЙНА КАК ПРОВОЦИРУЮЩИЙ ФАКТОР НОВОЙ ВОЛНЫ АНТИСОВЕТСКИХ НАСТРОЕНИЙ

Немсадзе Ада Нодаревна*

Аннотация

Архив МВД Грузии хранит секретный материал советского периода. Во время Второй мировой войны в стране было не так уж мало недовольных, антисоветски настроенных людей. Вторая мировая война вынесла на свет Божий это обстоятельство. В настоящее время в архиве хранится большое количество уголовных дел тех лиц, которые высказывали недовольство против существующего государственного строя и надеялись, что в случае победы Германии у Грузии появится возможность отделения от России.

Ключевые слова: Вторая мировая война, репрессий, контрреволюция.

WORLD WAR II AS PROVOCATIVE FACTOR NEW WAVE OF ANTI-SOVIET MOODS

Summary

The MIA archive of Georgia stores confidential material of the Soviet period. During World War II in the country was not so poorly dissatisfied, anti-Soviet adjusted people. World War II has taken out in this world this circumstance. Now a large number of criminal cases of those persons who expressed discontent against the existing political system and hoped that in case of a victory of Germany Georgia will have a possibility of separation from Russia is kept in archive.

Keywords: World War II, repressions, counterrevolution.

Архив Министерства внутренних дел Грузии (бывший архив советского КГБ) хранит весь секретный материал советского периода, начиная со дня установления в Грузии советской власти. 9 апреля 1991 года Грузия объявила независимость и вышла из состава Советского Союза. Этот процесс приоткрыл занавес над многими до того скрываемыми явлениями. Важнейшим событием стало открытие и представление широкой общественности секретных документов архива КГБ. Это документация под грифом – *совершенно секретно*.

Институт грузинской литературы имени Шота Руставели Тбилисского государственного университета, при финансовой поддержке Государственного научного фонда Шота Руставели уже четвертый год осуществляет проект «Большевизм и грузинская литература». Цель проекта – выявление, изучение и придание известности живших в Грузии грузинских и негрузинских писателей, публицистов, ученых, деятелей других сфер культуры, ставших жертвами советских репрессий. Первая часть проекта включает период от установления в Грузии советской власти до Второй мировой войны – 1921-1941 года и уже завершена. Результаты исследования отразились в монографии, изданной Институтом грузинской литературы в 2016 году.¹ В настоящее время идет работа над второй частью проекта под названием – «Большевизм и грузинская литература от Второй мировой войны до XX съезда КПСС (1941-1956 года)». Представленная статья выполнена именно в рамках данного проекта.

В 40-ых годах XX века в борьбу против фашизма и нацизма включился весь мир. Естественно, фашизм – особо страшное преступление, направленное против человечества, которое необходимо было пресечь. В течение Второй мировой войны в Советском Союзе шла жесткая идеологическая кампания против фашистской Германии. Однако, эта идеология носила и несколько другой оттенок, в частности, четко акцентировалось то обстоятельство, что война шла против Советского Союза, т.к. ее целью было завершение счастливой советской жизни.

40-ые годы представляют собой очень интересный период в том отношении, что недавно закончилось время большевистских репрессий (беспрецедентный масштаб репрессии приняли в 1937-1938 годах). Общественность все еще болезненно вспоминала в огромном количестве несправедливо осужденных, переселенных и расстрелянных. Поэтому, естественно, что в стране

* Тбилисский государственный университет имени Иване Джавахишвили. Институт грузинской литературы имени Шота Руставели. г. Тбилиси. Грузия

¹ Большевизм и грузинская литература от установления советской власти до Второй мировой войны (1921-1941). Издательство «Мцигнобари». Тбилиси, 2016.

было не так уж мало недовольных, антисоветски настроенных людей. Вторая мировая война вынесла на свет Божий это обстоятельство. Несмотря на то, что, согласно советской идеологии, весь советский народ единодушно восстал против фашизма, хранящийся в архивах КГБ материал говорит о противном. В настоящее время в архиве хранится большое количество уголовных дел тех лиц, которые высказывали недовольство против существующего государственного строя и надеялись, что в случае победы Германии у Грузии появится возможность отделения от России. Среди недовольных фигурируют как известные широкой общественности личности (например, созданная в Тбилисском государственном университете тайная организация «Самани»), так и совершенно неизвестные граждане.

Необходимо отметить, что после установления советской власти, желание и надежда на освобождение всегда были в народе, но общество, подавленное страхом репрессий, не осмеливалось выступить в открытую, хотя отдельные проявления протеста все-таки имели место. Например, 28 мая 1941 года были арестованы учащиеся 9-го класса Сурамской средней школы №1: Отар Адеишвили и его друзья – Иосиф Гвенцадзе и Израиль Манашеров. В деле отмечено, что под руководством Адеишвили они распространяли листовки контрреволюционного характера и требовали восстановления независимости Грузии. В частности, они написали призывы на листах, подписали эти листы, наклеили на картон и развесили в школе и на центральных улицах Сурами. Сегодня эти листовки хранятся в уголовном деле:

«Не дают людям жить, вдвойне сдирают с нас кожу, долой союз с Россией!»

«Сосут у нас кровь, у прелестной Грузии отняли свободу, необходимо освободить Грузию из когтей России, готовьтесь к освобождению Грузии!»

«Не запасайте всего для себя, выдайте людям, иначе народ восстанет!»

«Грузины! Уже сто сорок лет, как Грузия страдает от тяжелого ига. Долой притесняющую Грузию Россию!» (На этой листовке в конце текста пририсована свастика).

В уголовном деле также сказано, что указанная группа часто проводила беседы антисоветского характера. В будущем они собирались сменить тактику борьбы и создать большую молодежную организацию контрреволюционного характера.

Вначале также был арестован и отец Отара Адеишвили, педагог той же школы, в которой учился его сын, Иванэ Давидович Адеишвили, как соучастник преступления, т.к. указанные листовки хранились в его доме и он не помешал молодым людям в этом деле. Во время допроса Иванэ Адеишвили сам признался в этом. Обвиняемым – Адеишвили, Гвенцадзе и Манашерову сначала присудили по 10 лет ссылки в исправительно-трудовой лагерь с конфискацией имущества, однако, в итоге приговор был сменен на 5 лет заключения, а Иванэ Адеишвили был освобожден [1].

Что касается непосредственно военных лет, архив Министерства внутренних дел Грузии хранит огромное количество уголовных дел, в основном, со следующим обвинением: *был настроен антисоветски, восхвалял военную мощь немцев, надеялся после победы в войне Германии восстановить независимость Грузии в рамках протектората Германии*. Свободно можно сказать, что 70-80% сохранившегося до сегодняшнего дня архива МВД 1941-1945 годов (большая часть архива сгорела во время Тбилисской войны 1992 года) – это дела задержанных по данному обвинению людей. Для наглядности приведем несколько примеров:

В 1941 году в г. Артемовка (Украина) находящийся в рядах советской армии Михаил Чандишвили высказал недовольство: «Мы должны воевать за Грузию и защищать Грузию, потому что наша родина – Грузия. А здесь пусть воюют украинцы, потому что это родина украинцев» [2].

Интересный материал содержится в уголовном деле арестованной в 1941 году 19-ти летней Татуши Эрастовны Гогия. Вскоре после начала войны, 2 июля 1941 года, названная госпожа стала ходить по селам и делать опись населения с целью установления численности представителей мужского пола, не призванных в советскую армию. Согласно ее словам, это задание она получила от некоего Володи Анчибаи, который, со своей стороны, полученные сведения должен был передать немецкой разведке. По решению суда, Татуша Гогия была приговорена к 5 годам лишения свободы [3].

Хотя в тот период это было строго засекречено, соответствующим органам прекрасно было известно, что с начала войны более активной стала грузинская эмиграция в Европе. Один

из важных центров этой эмиграции находился в Германии. «В 1943 году в Берлине был создан «Кавказский штаб». Он предусматривал в условиях поражения в войне России позаботиться о народах Кавказа и освободить их от колониальной зависимости» [6, 284-285]. Очевидно, из-за советизации Грузии, находящиеся в эмиграции грузины с надеждой смотрели на ход войны и собирались использовать ее результаты в свою пользу – вывести Грузию из состава России. С этой целью эмигранты создали несколько легионов, например, «Тетри Гиорги» – «Белый Георгий», «Кавказский легион» и др. Они проводили идеологические и военные тренинги с попавшими в плен или по доброй воле перешедшими на их сторону грузинами, чтобы затем использовать их против СССР. В архиве МВД хранится немало дел о членах этих легионов, по собственной воле или поневоле оказавшихся в этих подразделениях. Все они были арестованы во время войны или после ее окончания, осуждены и за измену родине приговорены к ссылке в разные лагеря России или расстреляны.

Как выясняется, несмотря на жестокость предыдущих лет, подавить национальный заряд в грузинах оказалось очень сложно. С этой точки зрения интересно дело 26-ти летнего Геронтия Бежановича Абрамашвили. Он не был непосредственным участником событий периода независимости Грузии (во время оккупации Грузии Россией, в феврале 1921 года ему было всего 5-6 лет), однако, чувство национального достоинства и жесткий протест против советского государства очевидны. Геронтия Абрамашвили обвинили в следующем: «Высказывал клевету явно контрреволюционного, националистического содержания относительно существующего строя... он говорил: мы не потерпим русификацию, грузинский народ культурный и дисциплинированный, он гордый и не сможет вынести командование русского. Поэтому мы требуем грузина командующего и восьмичасовой рабочий день. Пусть красноармейцев-грузин обучают не на русском, а на грузинском языке и главнокомандующим должен быть грузин по национальности» [4].

Очень интересно дело грузинского эмигранта-врача Виктора Джгаркава. Он уехал в эмиграцию в 1929 году (в возрасте 27 лет), стал гражданином Ирана и там же начал врачебную практику. 29 августа 1943 года его арестовало НКВД по обвинению: «В 1929 году он имел связь с нелегальной контрреволюционной организацией, нелегально пересек границу и перешел в Иран. Там связался с более ранними эмигрантами, а затем с «Заграничным меньшевистским бюро» в Париже. Он получил мандат, как представитель бывшего меньшевистского правительства Грузии и по их же поручению основал в Иране «Национальный комитет», после чего стал активно осуществлять контрреволюционную шпионскую деятельность против СССР. Его заслали на территорию нашей страны со специальным контрреволюционным заданием, также был связан с представителями иностранной разведки. Подозреваем в преступлении, предусмотренном 58-1а и 58-11 пунктами уголовного кодекса Грузии».

В обвинительном заключении по данному делу, которое было вынесено 2 декабря 1943 года, говорится, что предъявленное ему обвинение доказано, после побега из родины он действительно начал антисоветскую деятельность. По заданию эмиграционного центра, В. Джгаркава связался с проживающими в Иране эмигрантами-мусаватами и стал вести активную контрреволюционную деятельность. Для проведения работы спецэmissары командировали его на территорию Грузии с изданной за рубежом контрреволюционной литературой и другими контрреволюционными заданиями. Предъявленное Джгаркава Виктору Порфиоровичу обвинение счесть доказанным и приговорить к 20-ти годам заключения в исправительно-трудовой колонии. 15 апреля 1944 года НКВД СССР сократило ему срок заключения до 10-ти лет. Позднее, когда началась массовая реабилитация репрессированных, супруга Джгаркава потребовала пересмотреть его дело. Дело пересмотрели, однако приговор оставили в силе [5].

Таким образом, из представленных примеров проступает четкая картина, следуя которой становится ясным, какие ожидания были у грузинских эмигрантов и оставшихся в Грузии антисоветски настроенных лиц в случае победы Германии во Второй мировой войне. Эти ожидания были связаны только лишь с освобождением собственной страны из рабства и ничего общего не имели с немецкой нацистской идеологией. К сожалению, это была последняя надежда потерявших надежду преданных родине патриотов, в то время это казалось им единственным путем к достижению независимости.

Литература:

1. Министерства внутренних дел Грузии. Архивное управление, фонд №6, архивный № 41939, том №3, ящик №240, Адеишвили Отар Иванович.
2. Министерства внутренних дел Грузии. Архивное управление, фонд №6, архивный №4160, ящик №10, Чандишвили Андро Михайлович.
3. Министерства внутренних дел Грузии. Архивное управление, фонд №6, архивный №41100, том №3, ящик №21, Гогиа Татуша Эрастовна.
4. Министерства внутренних дел Грузии. Архивное управление, фонд №6, архивный №41128, ящик №26, Абрамашвили Геронтий Бежанович.
5. Министерства внутренних дел Грузии. Архивное управление, фонд №6, архивный №43635-07, том №4, ящик №142, Джгаркава Виктор Порфиорович.
6. Сургуладзе А., Сургуладзе П. История Грузии. 1783-1990. Тбилиси: «Мерони», 1991. 488 с.

© А. Н. Немсадзе, 2018

TENGRISM – RELIGION OF THE ANCIENT TURKS OF EURASIA

*Nurzhanov Arnabai Abishevich**

The summary

The worldview of every people exists as a part of the spiritual culture. It based on the relations between man and the supreme principle, matter and spirit. Historically the ancient Turkic spiritual worldview has lost its independence as a traditional culture and survived as a syncretical system of cultural relics. At the heart of Turkic traditional worldview - the ancient Turkic religion «Tengrism» or "Tengrianism", which was the state religion of the Turkic peoples (VI-VIIIc). Today the remnants of the ancient Turkic spiritual culture are relics of Tengrism. Tengrism is reconstructed fragmentarily on the basis of the data of the monuments of ancient Turkic runic writing and complementary interpolations in the region in the archeological and ethnographical artifacts of the Turkic peoples of Eurasia.

Key Words: archaeology, Tengrism, Turkic people, religion, cult.

The cult of the great Tengri (Tangri, Tengri, Tanir, Khan Tengri, Kok Tengrisi) was an important element of the ancient beliefs of all Turkic peoples. The general Turkic spread shows us its formation in the ancient Turkic era when the unity of the Turkic people still existed as a real socio-political and spiritual-ideological phenomenon. This is indicated by the presence of the word "Tengri" written in the Orkhon ancient inscriptions in the sense of "god", "heaven".

The main and key category to understanding Tengrism is «Tengri». The word «Tengri» in the ancient Turkic written monuments and in the "Diwan lugat at-Turki" by Mahmud Kashgari is written as «Tangri» [1,49]. In different cultural traditions preserving their basic meanings it is written and read in different ways: the Altaians - Teori, the Mongols - Teher, the Buryats - Teheri, the Tuvinians - Deyer, the Yakut - Tahara, the Chuvash - Tura, the Bulgarian - Tara, in the ancient the Hun of the Chinese sources - Chenley, one of the names of Avalokiteshvara, Tivetz-Chenre-zig.

N. Ayupov writes: "The word" Tengri "is a Proto-Turkic, which later turned into the Hun language. It consists of two roots, "Ten" and "ri", the first root means "Heaven", the second "Man". In modern Turkic languages the word "er", "yr" means a man. The term "Tan" in Hun and ancient Turkic means dawn, sunrise, the beginning of everything, "when it illuminates everything," when "everything wakes up and begins to live" [2,24]

In the Yakut tradition, the word «Tanara» means - 1) the visible sky, the sky as a deity. 2) God [3,25]

In L. Dashnyam, developing the idea that the Mongols have the word "tanger" containing all things and phenomena: "Heaven is great being, great power immeasurable influence translating unusual signals to human property" [4,251]. M. Gantuya notes that "first of all the concept of the Mongolian word" tenger "in the philosophical sense means transcendental being, an extraordinary force of the transcendence" [5,182]

Tuvan researcher O. Khomushku notes "in ancient times in the traditional beliefs of the peoples of the Sayano-Altai the idea of the Absolute, the sacred divine principle was developed. Such a supreme deity was the sky. The sky in this sense has an unlimited space, where there are the Little Bear and the Great Bear, nine planets, nine heavens, etc. Such a storehouse was treated as a hierarchical stepped pyramid, a similar social ladder of human society" [6,87]

In the pantheon of the gods of the Turkic Khaganate Tengri took the main place personifying the cult of the sky. The worship of the sky-Tengri cult was typical for the Turkic states, especially at the initial stages of their formation, which is confirmed by Chinese sources. The worship of the sky served to unite the scattered tribes into one people (budun). Thanks to Tengri, in the representation of the Turks, the khagans ascended to the throne, the people got rid of certain misfortunes, people were cured of illnesses.

* candidate of historical sciences, leading scientific employee of the Institute of Archeology named after A.H. Margulan Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan, E-mail: arnabai@mail.ru 87021639195

An interesting question is the origin of the cult of Tengri and its functioning as a ritual system. It is known that the word "Tengri" was singled out in 1893 by the Danish ruler Wilhelm Thomsen from the Orkhon inscriptions, the Turkic origin of this term today is not in doubt among the researchers. The Mongolian researcher S.Puerzhav asserts, the cult of the sky arose in the Hun environment. As for the origin of the term "Tengri", Mikhail Khomonov attributes his education to the period of "the commonality of the Altai languages".

The term "Tengri" belongs to the ancient mythology of the peoples of Central Asia and probably was represented in the Hunnu era (III century BC and earlier). He is brought closer to the Hunnic chenley ("heaven"); There are also proposed broader parallels (the Chinese "Tien", Shumer. "Dingir"). The idea of Tengri was formed on the basis of animistic beliefs about the heavenly host spirit, and the sky was conceived both by its immediate manifestation and by its habitat. Tengri, as a personified male divine principle, who manages the destinies of man, people and state, acts in ancient Turkic mythology. Appeared, perhaps even in the pre-Turkic era, in an almost unchanged form of Tengri appears in the Mongols (Monke-Tengri) "Eternal sky." The worship of the personified deity Tengri-khan was observed in the western savirs (VIIc). Tengri-khan was a man of enormous dimensions, which reflected the cosmic scale of the heavenly god identical to the sky itself and the title "khan" pointed to the dominant position - in the universe or the pantheon of the gods. If the distribution of the heavenly gods by the sky tiers (more characteristic of the Turkic mythology) is in principle hierarchical, then the connection with its various regions (among the Mongolian peoples) reflects the dichotomy of the light and dark, benevolent and demonic "[7,523].

The cult of Heaven - Tengri actually has very ancient historical roots. Firstly the worship of the sky and the heavenly god had a onotheistic character and was recorded by the ancient inhabitants of Central Asia - the Saks, behind whom the name Scythians was established in the European historical tradition. According to Herodotus, it is the heaven that blesses the first human and the progenitor of the Scythians Targitai and his sons to reign, after which they acquired the status of "royal Scythians".

One of the ancient peoples - the Central Asian steppes - the Huns worshiped the sky and called themselves "the sons of Heaven", and the neighboring nations called them "heavenly proud". Huns annually in the spring they sacrificed "to their ancestors, heaven, earth and spirits". Every day Shanyu performed worship twice: in the morning - the rising sun, in the evening - the moon. The events began, "looking at the position of the stars and the moon." If we take into account the title «shanyu» - "born of heaven and earth, set by the sun and the moon," it will be clear that one of the objects of worship was cosmos; because they had an idol depicting it, the cosmos was already personified" [8,97-98].

The first lines of the Great Inscription in honor of Kul-Tegin clearly and unequivocally point to the presence in the world view of the ancient Turks of the idea of the Universe's relevance. Along with many researchers of the monuments of the ancient Turkic runic writing this fact draws attention, in particular, to IB Stableva, saying that "the author of the large inscription in honor of Kultegin begins the narrative from the depiction of the time of the mythological past of the Turkic people:" When the blue sky is above , (a) at the bottom of the brown earth the human sons arose (or were correlated) between them (or were correlated) [9,51-52] Along with the idea of the universality of the universe, the place of man in the universe is also clearly established: at the top is the sky, which is both a god and the abode of God; below is the earth, and in the middle is a man. "For the authors of the Orkhon texts, the world is sharply divided into the divine (the divine origin of the khagans, the approval and mercy of the sky in all the initiatives of the khagan, useful to the Turkic people, wars, the campaigns of suppression of recalcitrant peoples and the human (the events really happened and described)" [10, p.52].

Numerous studies show us the view of Tengri as the supreme god of the creator and organizer of the universe, whose creative efforts are not only the entire universe and people, but also other deities, as a whole, correlated with the religious views of the Turkic-speaking peoples. "It is Tengri, sometimes in conjunction with other deities, who control the world and, above all, predetermine the destinies of people; Tengri distributes terms (lives) "; However, the birth of the "sons of men" is controlled by Umai, and their death by Erkleg [11,123]

V.E. Voitov noted that in the era of the early Middle Ages, the religious-ideological and mythological representations of the nomads of Central Asia acquired the status of official state ideology, which seeks to organize and stabilize the order established by the traditions of ancestors [12,71]. S.G. Klyashtorny wrote that the Ancient Turkic genealogy with the wolf and cave motif, which was transmitted by Chinese sources, appeared to be the result of the "social reorientation" of the tribal cult

of ancestors into the cult of the ancestors of the Khagan family, the ruling dynasty of Ashin with the goal of legitimizing power over the ruling clan, and erecting it to the general Turkic scale [13,247-252]. So, we are talking about two levels of religious views of the Turks, the first of them is associated with traditional beliefs and cults, the second is a kind of political-ideological "superstructure".

In ancient Turkic beliefs Tengri had the main dominant, divine, multifunctional essence and personified the blue infinite sky. All other religious characters, judging by the content of runic monuments of ancient Turks, are secondary. Tengri is everywhere at the same time, but its main residence is Khan-Tengri Mountain which simultaneously leads an independent cult of mountains [17,604]. The Altai mountain Khan-Tengri mountain completed the system of generic summits that is another visible reflection of the power of Ashin, who carry a part of Tengri and are his sons, placed over the genera «Turk El» [18,190].

The authors of the monograph Tengrian Civilization in the Spiritual, Cultural and Geopolitical Space of Central Asia state that "Firstly, Tengri as the Primordial Entity of everything and («non-existent», «emptiness») is simultaneously the beginning of in the heavenly primeval man, «Heaven-Man» or «Heavenly Man» is the «Beginning of the Whole Universe». Secondly the principle that gives life to all - is the life principle, it is Life itself. Thus the concept of Tengri is by no means simply heaven, it is not just a Heavenly God and not just a God-creator. Tengri, most likely, is the «Pra-Beginning», this unreachable and unknowable Absolute Truth, the Absolute Spirit, it does not lend itself to a simple rational definition»[19,47].

Tengri throughout the centuries remained the main deity and from the Kazakhs he ruled the upper world, which is fixed in folklore, in life situations at the level of formulas-sentiments. "Tanir zharylkasyn" (Bless the sky!), "Tanir ursyn!" (Let the sky punish!).

In the name of the Blue Sky - Tengra, the Kagan (khan's) power was sanctified [20,131] After the khagan was elected, he became the high priest in the state. He was revered as the son of Heaven. The Khan's task was not only to take care of the material well-being of his people, his main task was to strengthen national glory and the greatness of the Turks.

Annually public prayers were held on the state scale-the sacrifices of the victim [21,224]. At the beginning of the summer, at the appointed time, tribal chiefs, beks, noble commanders and noyons, gathered in the horde (capital), etc. Together with the kagan, they ascended the sacred mountain in order to sacrifice the Great Tengri. On this day, Tengri prayers were held without women and kamas, the latter were never part of the priesthood (prophet) of the Tengri religion, their role was in trebling, healing, including hypnosis, by conspiracies - they were simply feared [22,61]. Heavenly God was worshiped, raising his hands upwards and making earthly obeisances, asked that He give good mind and health, help in a just cause. Tengri helped those who worshiped him and was active himself, that is, except for prayer, committed purposeful action. It all ended with a festive feast, fun, various games, competitions, jumps.

Their steppe obedience to the Tengri-khan was emphasized by using the oldest symbol, the sign of the versatile cross of the "Aji"; It was applied on the forehead with paint or in the form of a tattoo. He symbolized the concept of room-world, from where it takes the whole beginning and where everything comes back. There is heaven and earth, top and bottom with their patrons. Rum swims in a vast ocean on the back of a huge fish or turtle, crushed for greater stability of the mountain. At the base of the mountain lies Snakes Runsha. From time to time in the room flashes, like lightning, a cross-shaped vadshra - "diamond" by analogy with Buddhism, a symbol of indestructibility [23,213]. During excavations of the steppe town of Belengjera in Dagestan, the remains of temples and surviving ancient crosses were discovered. The same crosses of archeology were found on gravestones from Lake Baikal to the Danube - on the land of the historical Desht-Kypchak. "Archaeologist M. Magometov, who studied the remnants of the ancient temples of the Kypchaks, describes his findings in this way: they are located in the center of the Kurgan groups and differ in small sizes. The broken internal outlines of the structure recreate, in terms of plan, the form of a versatile cross [24,216]. In addition to strength, indestructibility, the cross, apparently, symbolized and the intersection, where the world's ways converge. In contrast to the rules adopted by world religions, temples built temples in honor of deities or ancestral spirits with one inner room intended only for the preservation of their symbols. According to the views of ancient Turks, deities and spirits visited churches only during religious festivals.

The Chinese chronicle says: "The Turks above all respect fire, worship air and water, sing a hymn on earth, worship the only one who created heaven and earth and calls it God (Tengri)." They

explained their veneration of the sun by the fact that "Tengri and his assistants Kun (the sun) direct the created world; rays of the sun are threads through which the spirits of plants communicate with the sun. The Turks twice a year sacrificed the sun-light; autumn and late January, when the first reflections of the sun were shown on the tops of the mountains "[25; p.48]. The moon was not the object of worship. Her reverence arose much later and was only among the traditions associated apparently with the lunar calendar. The cult of fire among the Turks, as well as the Mongols, was associated with the belief in its powerful purifying force from evil, bestowed by Tengri. The information of the Byzantine ambassador Zemarh (568g.) Was preserved which, before being allowed to the kagan, cleared the fire. With the cult of fire connected funeral rite of the Turks-the custom of burning the dead. Among the deeply revered objects of nature, the Turks had metal-iron, from which they forged weapons. It is found in all legends, in which the ancient Turks presented the history of their origin. Huns were the first in Central Asia to master the industrial extraction of iron. According to Chinese sources, the development of metallurgy enabled the family of Ashin to rearm his army and create selective shock units from the platamong foul-horse, he wolves-wolves [26,229]. «The Huns prayed to the iron and the symbol of it made a blade, which the Romans called the sword of Mars. On the border of the Turkic empire the Byzantine ambassadors were present at the religious ceremony in VI century, during which iron was brought to them»[27,818].

Tengrism, being a decorated religion, for centuries through the system of spiritual codes cultivated and socialized certain stable ethnic constants of peoples. Steppes, where the psychological type has developed, "heavenly people": freedom-loving Turk-bastashny warrior, mobile, temperamental by nature. In all the Turkic clans, tribes and hordes they were united by that idea. Unity through the «striving for the Eternal Elah» - garant of order in the Steppe, born still Mete-shanem in the II century BC. «With complete political fragmentation, the ideological unity of the Turkic tribes persisted; ethnic tradition, it is heredity, it was not violated, the unforgettable acts of ancestors inspired the feat» [28,145].

The virtue of Tengrism was that Turks understood that he personally was responsible for his actions. He does not beg for his sins, he is responsible for them. He can only ask for help from Tengri for his good intentions. Tengrians didn't live by the orders of the clergy, in humility, obedience, waiting for the end of the world and the coming of paradise, they were in motion and creation paradise for themselves. Belief in Tengri pushes the Turk to create, protect the sacred Earth-Water - the environment. Belief in Tengri at the Turk raises the spirit of militancy, nobility and conquest of any obstacles for the good and creation. This spirit was passed on to the conquered peoples. The Turks enjoyed the respect of other peoples for their just acts, it was coded in their religious chronotope. Tengri's religion was preserved only in some peoples: Yakuts, Altai Turks, Teleuts, Tungus and other tribes. Like the Japanese, who united Buddhism and Shinto, Kazakhs created their own Islam-Tengrian tradition. They preserved many traditions and rituals from Tengrism.

References

- 1.M. Kashkari. Lugani-at-Turk. M. 1999. p. 49.
2. Ayupov N.G. Tengrianism as an open worldview / Thesis on the abstraction of the scientific degree of Doctor of Philosophical Sciences. Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan, Almaty // KazNPU them. Abay 2004. p. 24.
3. Ayupov N.G. Tengrianism as an open worldview / Thesis on the abstraction of the scientific degree of Doctor of Philosophical Sciences. Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan, Almaty // KazNPU them. Abay 2004. p. 25.
4. Pekarsky E.K. Dictionary of the Yakut language. Moscow ANSSSS 1. I. 1959. p. 251.
- 5.Gantuyaa M. Philosophical understanding of the concept of "tenger". (Tangarism and the Mongols) Ulan-Bator YALIG. 2014,. p.171-179
- 6.Homushko D.M. Religion in the culture of the peoples of the Sayano-Altai. M: because of the GLGS 2005. p. 87.
7. Mythological dictionary. M.1990. p.523.
8. Gumilev L.N. History of the people of the Hun. СИБ 1990r. Pp. 97-98
9. Stableva I.V. Poetics of ancient Turkic literature and its transformation in the early classical period. M.1976. p. 51-52.

10. Stableva I.V. Poetics of ancient Turkic literature and its transformation in the early classical period. M.1976. p. 52.
11. Klyashtorny SG Mythological stories in the ancient Turkic monuments of St. Petersburg. 1977g. M.1981. p.123.
12. Voitov V.E. Ancient Turkic pantheon and model of the universe in the cult-memorial monument of Mongolia of the VI-VIII cc. M., 1996. p. 71.
13. Kljastoryj S.G. Al-Biruni s Version of an old Turkic genealogical legend. On the semantic of Turkic baraq // Turkic Languages. 1998. Vol. 2., №2. p. 247-252.
14. Eliade M. Cosmos and History. M., 1987. p. 84-86.
15. Grousset P.L. Empire des steppes. Paris, 1948. p.203.
16. Masao M. The T, u-chuen Concept of Sovereign // Acta asiatica. Bulletin of the Institute of Eastern Culture. Tokio, 1981. p. 47-75.
17. Tokarev S.A. Early forms of religion. M., 1987. p. 84-86.
18. Potapov L.P. Ethnic state and origin of Altaians: historical and ethnographic sketch. L., 1969. p.196.
19. Abaev N.V., Ayupov N.G. Tengrian civilization in the spiritual, cultural and geopolitical space of Central Asia. Abokan, 2009. p.47.
20. Klyashtorny SG Mythological plots in the ancient Türkic monuments // -2003, p.131.
21. Potapov L.P. Altai shamanism. M-L1936, p.264.
22. Malyavkin AG Uyghur states in the IXth-XIIth centuries. M.1983. p.61.
23. The world's religions. Encyclopedia. M.1996, p.213.
24. The world's religions. Encyclopedia. M.1996, p.216.
25. Popov A.A. Tavstvtsy. M.L. 1936. p.48.
26. Bichurin N.Ya. Collection of information about the peoples who lived in Central Asia in ancient times. M.L. 1950 p.229.
27. Lavisya E., Rambo A. General History. M.1897g \\\ page 818
28. Gumilev L.N. The millennium around the Caspian Sea, Baku,1991. p. 145.

Nurzhanov Arnabai Abishevich, 2018

СОВРЕМЕННЫЕ УКРАИНСКИЕ КОНЦЕПЦИИ ФОРМИРОВАНИЯ ЭСТЕТИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ ЛИЧНОСТИ

*Папушина Валентина Антоновна**

Аннотация

В статье рассмотрено формирование эстетической культуры студентов как проблемы, что стала объектом исследования украинских ученых и педагогов-практиков. В проанализированных работах отмечено разновекторность подходов к решению проблемы формирования эстетической культуры. Среди факторов, влияющих на формирование эстетического сознания, эстетических идеалов, эстетических знаний и убеждений авторы называют аксиологический потенциал, гуманизацию и гуманитаризацию образовательного процесса, исторический опыт. Не обошли авторы изучение влияния на уровень эстетической культуры литературного образования, различных видов искусства, создания инновационных педагогических технологий формирования эстетической культуры, морально-психологический климат, стремление к эстетическому самосовершенствованию и самореализации личности. Современное содержание профессионального педагогического образования, обновление форм и способов организации учебно-воспитательного процесса, создание нового технологического обеспечения, усиление работы над профессиональной компетентностью преподавательского состава станут основой для формирования современного специалиста.

Ключевые слова: эстетическая культура, эстетическое сознание, эстетические идеалы, эстетические знания, самосовершенствование, самореализация.

MODERN UKRAINIAN CONCEPTIONS OF THE PERSONALITY AESTHETIC CULTURE FORMATION

Abstract

The article takes a new view of the formation of students' aesthetic culture as a problem that became the object of research of Ukrainian scientists and practicing teachers. In the analyzed works there were noted a variety of approaches to solve the problem of the aesthetic culture formation. Among the factors which have an influence on the formation of aesthetic consciousness, aesthetic ideals, aesthetic knowledge and beliefs, the authors designate as the axiological potential, humanization and humanitarization of the educational process, historical experience. The authors did not pass the study of the influence of different types of art on the level of literary education, the creation of various pedagogical technologies for the education of aesthetic culture, the moral and psychological climate, the desire for aesthetic self-improvement and self-realization. Modernization of the content of professional pedagogical education, updating the forms and methods of organization of the educational process, creation of new technological support, strengthening of work on professional competence will be the basis for the formation of the modern specialist.

Key words: aesthetic culture, aesthetic consciousness, aesthetic ideals, aesthetic knowledge, self-improvement, self-realization

Начало XXI века для Украины – время политико-экономических преобразований и изменений мировоззренческих позиций общества. В этом контексте происходят изменения в учебно-воспитательном процессе как общеобразовательной, так и высшей школы. Формирование эстетической культуры студентов рассматривается как проблема, касающаяся всех без исключения составляющих учебного процесса, она является элементом профессионально-педагогического мастерства выпускника и частью гармоничного развития его как личности. Среди основных целей высшего образования участники Болонского процесса выделяют культурное развитие человека как необходимое условие для достижения духовного, культурного, социального и экономического расцвета. Современное общество требует включения в решение всех образовательных вопросов «мировоззренческой установки на непосредственную творческую оценку действительности и собственной жизни в обществе как

* Хмельницкий национальный университет, г. Хмельницкий, Украина

проявления эстетических категорий» [1, 93]. На процесс гармонизации отдельной личности, межличностных отношений и, в целом, на улучшение состояния жизни государства влияет сформированность эстетической культуры общества, эстетических идеалов, вкусов каждого человека.

Цель статьи

изучить и обобщить современные украинские педагогические концепции формирования эстетической культуры личности

Вопросы формирования эстетической культуры изучали многочисленные украинские ученые. В работах М. Бабкова, А. Гук, Л. Джигун, И. Зеленой, Н. Калашник, А. Картавых, И. Королевой, О. Малицкой, Н. Миропольской, Л. Москалевой, М. Нечепоренка, Ю. Пастуховой, Н. Фоломеевой, В. Швирики исследуется понятие «эстетическая культура», исторический опыт формирования эстетической культуры, пути освоения студентами эстетических знаний, которые будут способствовать расширению общей культуры, кругозора, развития эстетических и творческих способностей молодого человека, усвоению духовного, исторического и культурного наследия украинского народа и приобщению к мировым культурным ценностям через эстетическую культуру. Н. Калашник, О. Картавых, А. Малицкая и другие исследователи для достижения этой цели опираются на аксиологию, которая в центре вопроса воспитания подрастающего поколения ставит эстетические ценности, эстетическую культуру, эстетические вкусы, рассматривает возможности эстетического воспитания молодежи средствами отдельных наук. Н. Калашник отмечает использование эстетических ценностей для формирования эстетических вкусов, «эстетической аксиологической деятельности» субъекта. В качестве основы для формирования эстетических вкусов она выделяет Густосологию, что опирается на положения ряда вопросов философии, касающихся проблемы прекрасного, формирования эстетических вкусов как способности судить о прекрасном или его отсутствии [2]. Считаем целесообразным выделить среди специальных методологических проблем Густосологии вопросы классификации эстетических вкусов, их многогранности проявлений в обществе, обусловленных социальными, психологическими и педагогическими факторами. В поле зрения нашего исследования – литературоведческие эстетические вкусы, которые тесно связаны с искусствоведческими вкусами. Считаем, что их формирование зависит от уровня образованности, так как учебная деятельность и формирование эстетических вкусов – неотъемлемые составляющие подготовки будущего специалиста.

Воспитание эстетической культуры тесно связано с гуманизацией личности, с проблемами взаимoadaptации молодого человека в социокультурную среду. Подготовка специалиста в вузе направлена на формирование способности студентов активно использовать усвоенные ценности в общении, познании и создании материальной, социальной, духовной сфер. Уже в стенах учебного заведения стоит позаботиться об организации культуротворческой деятельности студентов под руководством преподавателей, кураторов, руководителей кружков, творческих объединений. Эта деятельность должна быть спланирована и ориентирована на решение поставленной цели. Считаем, что не должен остаться незамеченным ни один успех, ни одно достижение студента на этом пути. И. Королева отмечает, что «культуротворческая деятельность в работе студенческих клубов, кружков, творческих коллективов, студий организовывается на основе передачи студентам необходимых знаний об основных эстетических понятиях, категориях, закономерностях, принципах, законах, положениях и т.д.» [5, 176]. Уже на студенческой скамье молодой человек входит в социокультурную среду, реализует себя как творческая личность, вырабатывает систему ценностей, вкусов и самореализуется.

В исследованиях Н. Миропольский, М. Нечепоренко разрабатываются условия функционирования комфортной учебной эстетической среды, в которой учащийся сможет раскрыть себя и почувствовать действенный толчок для самосовершенствования через высокую оценку своего творчества. Считаем, это должно происходить на фоне эстетизации не только учебного заведения, но и всех сфер жизни: окружающей среды, труда, общественной деятельности, коммуникации. В рамках вуза этому будет способствовать культурно-эстетическое окружение, которое объединяет культурно-эстетический центр, учебные аудитории, библиотеки. Полезными для нас стали наработки Н. Миропольской, в частности предложенный автором комплексный подход к пониманию влияния явлений искусства слова, синхронное усвоение искусствоведческих знаний, одновременное изучение общего, присущего

искусству литературы в целом как социально-эстетическому феномену, технологии подготовки учителей-гуманитариев, искусство слова которых будет иметь влияние на чувства и эмоциональную сферу перципиента. Способствуют развитию творческих способностей школьников, отмечает Н. Миропольская, разнообразные педагогические техники: техника речи, техника саморегуляции и контактного взаимодействия [6], которыми, считаем, в полной мере должен обладать преподаватель. Художественная культура личности тесно связана со сферой эстетического и образует с ним уровень совершенства человека, поэтому согласны с исследовательницей в необходимости активизировать художественные способности студентов средствами искусства слова, формировать эстетическое чутье слова, понимание глубины его содержания.

Предложенная М. Нечепоренко структура формирования эстетической культуры студентов классических университетов воспроизводит реальные отношения личности с окружающим миром: событиями, явлениями, процессами, людьми и опирается на личностную эстетическую культуру. В поле зрения своей научной разведки исследователь включает структурные элементы эстетической культуры, тесно связанные между собой. Это эстетическое сознание (знания, убеждения, идеалы), эстетические переживания, эстетика повседневной жизни (быта, внешнего вида, жилья, выбора предметов и произведений искусства), эстетика поведения, эстетика речевой деятельности, эстетика личностных отношений. Формирование эстетической культуры студента, по мнению автора, обеспечивается организованной и взвешенной системой воздействий (зрительных, слуховых, вкусовых, наглядных, логических, театральных, информационно-технологических) [7]. Их в полной мере обязана обеспечить современная высшая школа. Считаем, что одним из главных условий формирования эстетической культуры студентов являются прочные знания литературоведческих дисциплин. Они станут фундаментом, на котором будет строиться эстетическая культура будущего специалиста.

Исследовав художественно-эстетическое воспитание студенческой молодежи в целостном педагогическом процессе вуза, Ю. Пастухова акцентирует внимание на таком явлении современного общества как феномен «работающего студента». Такой студент больше времени отдает самореализации, поэтому необходимость «художественно-эстетического воспитания еще более обостряется в аспекте синергии духа, души, гармонии и красоты» [8, 8]. Автор рассматривает художественно-эстетическое воспитание как приобретение личностью духовно-культурных ценностей, являющихся основой ее гармонического развития. Динамика и изменчивость ценностных ориентаций оказывает влияние на их выбор, который зависит от сложившихся духовных потребностей, мировоззренческих координат, конкретных художественно-эстетических требований. Анализируя процесс формирования эстетической культуры студентов, Ю. Пастухова отмечает, что искусство способствует установлению эмоционально-чувственных эстетических взаимодействий личности с миром. Эти взаимодействия происходят благодаря приятности, удовольствию, наслаждению, общению с «живым» искусством, эстетическим переживанием, формированием интереса к прочтению высокохудожественных произведений литературы [8]. Это верный путь, но для его реализации нужно сформировать у молодого человека соответствующее восприятие высокого искусства, интеллектуальный и культурный уровень, эстетический вкус. Этого можно достичь только в серьезной учебной деятельности, самообразовании, ориентировании студента к работе над собой.

Хорошо организованная внеаудиторная работа также будет формировать художественно-эстетическую воспитанность студентов: фестивали науки и искусства, художественные олимпиады, презентации, творческие встречи с поэтами, композиторами, художниками, деятельность кружков, студий должны проходить на профессиональном высококультурном и эстетическом уровнях и смогут «в просветленном виде» (за Н. Бердяевым) повернуть жизнь и внутренний мир человека к лучшему. Привлечение к ее различным видам как участников, организаторов, исполнителей, ведущих большого количества студентов – обязанность педагогического коллектива.

Обстоятельный научный анализ историко-педагогического генезиса формирования эстетических вкусов учащейся молодежи осуществила Н. Калашник и представила авторскую концепцию формирования эстетических вкусов в условиях национальной школы. Отследив процесс формирования и осмысления категории «эстетический вкус» в истории педагогической

науки и эстетики, Н. Калашник выяснила историко-культурные основы эстетических вкусов украинской молодежи и педагогические условия использования отечественного и мирового художественного наследия в их формировании. Определила исторический опыт педагогической мысли как составляющие педагогических условий формирования эстетических вкусов молодежи в современных учебно-воспитательных заведениях. Ее разведки касаются глубины веков: автор демонстрирует образцы древнерусской литературы и искусства, указывая, что эстетический идеал их создателей близок к народному и передается из поколения в поколение, не теряя своей значимости [3].

В процессе формирования эстетической культуры студентов необходимо уделять внимание практическому усвоению самобытной культуры нашего государства, сочетать ее с современными научными достижениями. Например, при компаративном изучении литературных произведений студенты углубляют свои знания об исторических и фольклорных источниках, обогащая эстетический уровень и культуросферу настоящего. На вооружении у современных студентов достижения лингвокультурологии, ономастики, сравнительного литературоведения, фольклористики и других, касающихся литературоведения дисциплин. Актуальной проблемой является разработка методики их интеграции в процесс обучения литературы.

Необходимость согласования профессиональной подготовки с задачами формирования эстетических вкусов и идеалов молодежи рассматривают современные украинские исследователи М. Евтух, И. Зязюн, О. Картавых, М. Киященко, Г. Шевченко и др. Отсутствие влияния на эмоциональное начало в интеллектуальном развитии студентов, перегруженность узкой специализацией порождают массовую духовную ограниченность, практицизм. О. Картавых в высшей технической школе предлагает вводить учебные дисциплины, имеющие культурологическую направленность и определяет как центральную проблему интеграции истории и теории развития культуры с культурологией, эстетикой, педагогикой, человековедением. Появление гуманитарных наук в технических заведениях, по мнению автора, должно одновременно сопровождаться гуманитарным наполнением всех дисциплин [4]. Такой комплексный подход способен вывести высшее образование технических вузов на уровень, соответствующий запросам времени: выпускник способен изменить мир по законам красоты. Автор разрабатывает программу целостного осуществления культурно-воспитательного процесса с позиций привлечения студентов негуманитарных вузов к духовным ценностям и апробацию смоделированных ситуаций: культура деятельности, культура общения, культура мышления, культура организации своей жизни, культура речи.

Изучение педагогической проблемы формирования эстетической культуры в вузах Украины свидетельствует о ее актуальности и разновекторности подходов к решению – свидетельство быстро меняющихся обстоятельств жизни, что создает для личности новые условия деятельности и коммуникации. Современные научные исследования рассматривают различные структурные элементы, составляющие эстетическую культуру. Среди них – эстетическое сознание, эстетические идеалы, эстетические знания, эстетические убеждения, эстетические переживания, эстетические вкусы, эстетика межличностных отношений. Опираясь на исторический педагогический опыт достижений зарубежных и отечественных ученых, авторы ищут и апробируют лучшие идеи, проектируя их на современность. Общенаучные тенденции, лежащие в основе исследований, сводятся к мысли, что личность – это целостное морально-духовное и материально-физическое образование, которое должно развивать интеллектуальные и эстетические способности, совершенствовать свой духовный мир в процессе адаптации к реальным условиям труда и общежития. Важно, что исследователи, разведки которых связаны с техническими учебными заведениями, подчеркивают необходимость гуманизации и гуманитаризации образовательного процесса через программы целостного осуществления культурно-воспитательного воздействия с позиций привлечения студентов к духовным и эстетическим ценностям. Важную роль ученые отводят как средству эстетического воспитания обучению литературы.

Литература

- Естетичне виховання: довідник / В. Мазепа, А. Азархін та ін.; упоряд. П. Яронцева. – К.: Політвидав України, 1988. 214 с.
- Калашник Н.Г. Густосологія: навч. посіб. В 10 т. Т. 1. Естетичні смаки: їх витоки і формування. – Х.: Колегіум, 2009. 277 с.
- Калашник Н.Г. Історико-педагогічна генеза формування естетичних смаків учнівської молоді: дис. ... д-ра педагогічних наук. – К., 2004. 406 с.
- Картавих О.В. Аксиологічні основи формування загальної культури студентів вищих технічних навчальних закладів: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. – Х., 2002. 188 с.
- Корольова І.І. Методичні аспекти організації естетичного виховання студентів вищих навчальних закладів // Збірник наукових праць [Херсонського державного університету]. Педагогічні науки, 2013. Вип. 63. С. 175-180.
- Миропольська Н.Є. Формування художньої культури учнів загальноосвітньої школи засобами мистецтва слова: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01. – К., 2003. 414 с.
- Нечепоренко М.В. Формування естетичної культури студентів класичних університетів: дис... канд. пед. наук: 13.00.04. – Х., 2005. 203 с.
- Пастухова Ю.А. Художньо-естетичне виховання студентської молоді в цілісному педагогічному процесі університету: автореферат дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07. – Луганськ, 2009. 20 с.

© В.А.Папушина, 2018

RUS DİLİNDEKİ İKİ GÖRÜNÜŞLÜ FİİLLERE GENEL BİR BAKIŞ

Sevda Polat*

Özet

Bu makalede Rusça Dil Bilgisi konuları arasında yer alan ve fiil kategorisi içerisinde mevcut olan “Görünüş kategorisi” den (Категория Вида) (Kategoriya Vida) bahsedilecektir. “Görünüş kategorisi” (Категория Вида) (Kategoriya Vida) Rusça Dil Bilgisinin en zor ve karmaşık kategorilerinden biridir. Rus dilinde cümlede kullanılan fiiller, dil bilgisi kurallarının baskısı altında kalarak “Görünüş kategorisi” ne tabi tutulmaktadırlar. Bu kategorinin kurallarına göre herhangi bir fiil, cümlede kullanıldığı zaman ya bitmiş ya da bitmemiş biçimlerden biri olmalıdır. Görünüş kategorisi içinde en ilgi çeken durumlardan biri, aynı fiillerin hem bitmiş hem de bitmemiş durum olarak cümlede kullanılabilmesidir. Öncelikle bu makelede “Görünüş kategorisi” üzerinde durulacak daha sonra bu kategori içinde yer alan “İki görünüşlü” fiillerden bahsedilecektir.

Anahtar Kelimeler: Rus dili, Görünüş kategorisi, Bitmiş ve Bitmemiş Görünüş, Tek görünüşlü, İki görünüşlü.

GENERAL OVERVIEW OF THE BI-ASPECTUAL VERBS IN RUSSIAN LANGUAGE

Abstract

In this article, "The category of Aspect " will be mentioned, which is among the Russian language grammar subjects and exists in the verb category. "The category of Aspect" is one of the most difficult and complex categories of Russian Language Grammar. The verbs which used in the Russian sentences are subjected to the "The category of Aspect " under the pressure of the rules of linguistic knowledge. According to the rules of this category, any verb must be either perfective aspect or imperfective aspect when it is used. One of the most interesting situations in The category of Aspect is that the same acts can be used both as perfective aspect and imperfective aspect states. Firstly, In this article will be focusing on "The category of Aspect " and then will be mentioned " Bi-aspectual " verbs which belong in this category.

Keywords: Russian language, the category of Aspect, Perfective Aspect and Imperfective Aspect, One –aspect, Bi-aspectual.

Bütün dillerde olduğu gibi Slav dillerinde de fiil en zor dil bilgisi kategorisinden biridir. Fiil denildiğinde ilk akla gelen zaman kategorisidir. Zaman kategorisinin yanı sıra Slav dillerinde “Görünüş kategorisi” önem arz etmektedir. Çünkü ‘Görünüş’ zamana bağlı bir kategori olup geçmiş, şimdiki ve gelecek zaman fiilleriyle sıkça ilişkilidir. Şöyle ki; Görünüş kategorisi sayesinde fiillerin zamana bağlı biçimlerinin oluşumu mümkündür. Bitmemiş biçim (görünüş) fiilleri geçmiş, şimdiki ve gelecek zamanla kullanıla bilirken bitmiş biçim (görünüş) fiilleri geçmiş ve gelecek zamanda kullanılmaktadır. Görünüş kategorisi bir dil bilgisel kategoridir. Slav dillerinin tüm fiil sistemi “Görünüş kategorisi” ne (глагольный вид) tabi tutulmaktadır. Slav dillerinde bu kategorinin dışında kalan her hangi bir fiil yoktur. Rus dili için de bu kural geçerli sayılır. Söyle ki; Rus dilinin gramerinde yer alan tüm fiiller belirli bir kontekste kullanıldığı zaman iki türden birine ait edilir. Duruma göre konuşan, kendisi tarafından kullanılan fiili, gramer kurallarının baskısı altında kalarak iki türden birini seçerek kullanmak zorundadır. Rus dilbilimci Petrukhina göre: “Rusça konuşan bir konuşmacı, eylemin zaman içinde nasıl gerçekleştiğini açıklamak için bir fiil biçimi (görünüşü) seçimi ile karşı karşıyadır” [6, 48].

“Görünüş” (Вид) (Vid) nedir? **Görünüş** – durumun (eylemin) zamana nasıl yayıldığını anlatmaktadır. Durum, uzun süren, anlık, tekrarlanan ve ya tamamlanmış olabilir.

A.M. Peşkovskiy’e göre fiilin görünüş kategorisi “fiil tarafından belirtilen eylemin zamanla nasıl aktığını veya zamana nasıl dağıtıldığını” gösteriyor [7, 105]. Y.S. Maslov’a göre ise ‘fiillerdeki görünüş kategorisi – eylemin kendisinin zamansal yapısına, konuşanın kendisinin koyduğu tavidir’ [4, 23].

Rus dilinde ‘Görünüş kategorisi’ni bazı dilbilimciler “sözcükleri değişme”- (V.V.Vinogradov [3,125], A.N.Tikhinov [8], M.A.Şelyakin [11, 74]) bazıları ise “sözcükleri türetme” – (L.L.Bulanin [2, 122], A.V.Bondarko [1, 11]) olarak görüyorlar.

Görünüş kategorisi yukarıda da verildiği gibi, Rus dilindeki tüm fiilleri farklı şekillerde karakterize eder. Bu şekiller 3 gruba ayrılmıştır:

* Öğr. Gör., İstanbul Gelişim Üniversitesi, İstanbul, Türkiye, e-posta: spolat@gelisim.edu.tr

1. Belirli bir çifte sahip fiiller (писать-написать, читать-прочитать, vb.).
2. Her hangi bir çifti olmayan fiiller yani **Tek görünüş** bildiren **fiiller**. Bu tarz fiillerin sadece bitmiş (поплыть, наговаривать vb.) ya da sadece bitmemiş biçimleri (рассаживать, выдывать vb.) vardır.
3. **İki görünüş** bildiren **fiiller** (атаковать, организовать, телеграфировать vb.). Bu fiiller bir durumda bitmiş biçim, diğer bir durumda ise bitmemiş biçim anlamını ifade ederler.

Belirli bir çifte sahip olan fiiller aynı sözcük anlamını ifade eden bir *Bitmiş* ve *Bitmemiş* görünüş çifti oluştururlar. *решать – решить, говорить – сказать, делать – сделать*. Ancak *работать, нисать* gibi fiiller *подработать, подписать* fiillerinin bir çifti olarak kabul edilemez.

Rus dili, Slav dilleri grubunda yer alarak Çekimli (Bükümlü) dillere (İng: inflexional languages; Rus: Флективные языки) dâhil edilmektedir. Çekimli dillerin özelliklerinden biri sözcüklerin gramer biçimlerinin fleksiyon (İng. flexion) (Rus. флексия) sayesinde oluşmasıdır. Fleksiyon - bir bükülme, eğilme ekidir. Çekimli diller ön-ek, iç-ek ve son-ek alabilir. Sözcük değişme ve ya sözcük türetme ekleri kelimenin önüne, ortasına ve sonuna gelerek yeni sözcükler oluşturur. Rus dili morfolojisinde (yapı bilim) görünüş kategorisinin belli bir göstergesi olmadığından ifade biçimleri çeşitli şekillerde belirtilir. Bu şekillerin oluşmasında fleksiyonların rolü vardır. Görünüş kategorisinde fiillerin çifti farklı şekillerle oluşturulmaktadır. *Ön eklerin yardımıyla oluşturulanlar*: шить – сшить, писать – написать, петь – спеть; *Son eklerin değişimiyle oluşturulanlar*: решать – решить, погибать – погибнуть, застегивать – застегнуть; kök ve son eklerin değiştirilmesiyle oluşturulanlar: умирать – умереть, вытирать – вытереть; *önek ve sonek değişimiyle oluşturulanlar*: вешать - повесить, ронять – уронить; *vurgunun değişimiyle oluşturulanlar*: разрезáть - разрёзать, рассыпáть – рассу́пать; *vurgunun değişimi + harf değişimi ile oluşturulanlar*: выбега́ть – выбежа́ть; *bir sözcüğün değişik biçimiyle oluşturulanlar*: говорить – сказать, искать – найти, класть – положить, брать – взять.

Rus dilinde bulunan fiillerin bazıları bitmiş ve bitmemiş görünüş olarak çift oluşturmamaktadır. Bu durumdaki fiiller **Tek görünüşlü** fiillerdir.

Sadece bitmiş ve ya sadece bitmemiş biçime sahip olan fiiller **Tek görünüşlü** fiiller olarak adlandırılmaktadır. Çoğu zaman bu fiiller belirgin bir eylem biçimine sahip fiillerdir. Örneğin; *быть* (bit) (olmak), *существовать* (suşestvovat) (var olmak), *являться* (yavlyatsya) (...-dır, -dir, -dur, -dür.) (несовершенный вид) **bitmemiş biçim tek görünüşlü fiiller** iken, *ударить* (udarit) (vurmak), *очутиться* (oçutitsya) (kendini bulmak, düşmek), *грянуть* (gryanut) (gürlemek, patlamak) (совершенный вид) **bitmiş biçim tek görünüşlü fiillerdir**.

Bitmiş / bitmemiş görünüş ve tek görünüşlü fiillerin dışında sözlüğün önemli bir bölümünü oluşturan iki görünüşlü fiiller de vardır.

İki görünüşlü fiiller hem bitmiş hem de bitmemiş durum anlamını taşıyabilirler. Ünlü Rus dilbilimci A.A. Şahmatov, “iki görünüşlü fiiller, bitmiş ve bitmemiş görünüş için genel bir biçime sahip olan fiillerdir” demektedir. [9, 204]. Rus dil bilimcileri iki görünüşlü fiilleri tek bir fiil olarak tanımlamaktadır. Gramatika -80 kitabı (Грамматика -80) iki görünüşlü fiilleri şöyle tanımlıyor; “İki görünüşlü fiiller kendine has biçimsel özelliği olmayan fiillerdir” [10, 589]. Şvedova bu fiilleri hem bitmiş hem de bitmemiş biçim olarak kullanıldığını ve bu fiillerin bitmiş ve ya bitmemiş biçim olduğunu belirli bir konteks içinde belli olduğunu vurguluyor. Lakin bazı durumlarda bu fiillerin biçimlerini belirlemek mümkün olmadığının da altını çiziyor [10, 589]. Örneğin;

1. Эта станция 16 февраля 1925г. впервые транслировала в эфир оперу «Евгений Онегин» из Большого театра. (журн.)

“Yevgeniy Onegin” operasını Bolşoy teatr’ından ilk defa bu radyo istasyonu canlı olarak 1925 yılının 16 Şubatında yayımladı.

2. У вас все на языке атаковать, а не видите, что мы не умеем делать сложных маневров (Л. Толст.)

Sizin dilinizde hep hücum etmek var lakin zor manevraları yapamayacağımızı görmüyorsunuz.

Bu cümlelerde *транслировала* ve *атаковать* fiillerinin biçimini hem bitmiş hem de bitmemiş biçim olarak algılamak mümkündür.

Ama şunu da söylemeden geçmeyelim ki; iki görünüşlü fiillerin durumu farklı şekillerde değerlendirilmektedir. Geleneksel olarak Rus dili gramerindeki iki görünüşlü fiiller iki gruba ayrılır. Bu iki grup “Eski Rusça” kökenli fiiller ve yabancı kökenli fiillerdir. Bu fiillerden bazıları üslup özelliklerine göre yaygın kullanılan fiiller bazıları ise işlevsel sınırlı fiillerdir.

İki görünüşlü fiillere Rusça kökenli fiillerden - казнить, женить(ся), велеть, завещать, крестить; bir kaç basit fiillerden - ранить, обещать, бежать, родить; sonu -**овать** исследовать,

атаковать, рекомендовать, арестовать, заимствовать, использовать, образовывать; **-изовать** мобилизовать, организовать, реализовать ve **-ировать** / **-изировать** эмигрировать, ликвидировать, гарантировать, национализировать, механизировать, телефонизировать ekleriyle biten fiiller örnek gösterilebilir.

Yukarıdaki iki görünüşlü fiiller arasında yer alan “**использовать**” fiilinin kullanıldığı aşağıdaki iki cümleyi ele alalım;

1. Мы получили, **наконец**, возможность **использовать** свою моторную лодку и выйти в открытое море. (сов.вид)

Sonunda motorlu teknemizi **kullanma** ve açık denize çıkma fırsatımız oldu. (bitmiş görünüş)

Bu örnekte ‘**наконец**’ (sonunda) cümlede eylemin bittiğini işaret ediyor. Bu nedenle ‘**использовать**’ fiilini bitmiş görünüş olarak adlandırmak bilirdi.

2. Однако помните, что сильнодействующие и ядовитые растения для подобных целей **использовать нельзя**. (несов.вид)

Ancak, bu tür amaçlar için güçlü ve zehirli bitkilerin **kullanılmayacağını** unutmayınız. (bitmemiş görünüş)

Bu örnekte ise ‘**нельзя**’ (olmaz / yasaktır) sözcüğü cümlede kullanılan ‘**использовать**’ fiilini bitmemiş görünüş olarak algılamamıza sebep olmaktadır. Çünkü ‘**нельзя**’ (olmaz / yasaktır) eylemin *yasak anlamını* ifade etmektedir. Lakin şunu da unutmayalım ki ‘**нельзя**’ sadece bitmemiş biçim fiilleriyle değil, aynı zamanda bitmiş biçim fiilleriyle de kullanılabılır. Bu durumda ‘**нельзя**’ cümleye *imkansızlık / mümkün olmayan* anlamı katar.

Örneğin:

1. Можно мне посмотреть телевизор? – Нет, **нельзя смотреть**. У тебя болят глаза. (= yasak) (bitmemiş görünüş)

2. Можно мне посмотреть телевизор? – Нет, **нельзя посмотреть**. Он не работает. (= imkansız / mümkün değil) (bitmiş görünüş)

Birçok gramer kitaplarında ve sözlüklerde iki görünüşlü fiillere dâhil edilen “**обещать**” fiiline daha ayrıntılı bir şekilde Rus dil bilimci N.V Perçov şu şekilde açıklık getirmiştir: “Bu fiilin iki görünüşlü fiiller grubuna dâhil edilmesinin temeli **anlam bilimidir**”[5, 106-107]. Bu fiil ile ifade edilen durum hem bitmiş bir durum hem de bitmemiş bir durum olarak düşünülebilir. Eğer bu fiilin geçmiş zaman şekli olan – Он мне обещал помочь - cümlesinde ilgili eylem anlam bilim (semantik) olarak tamamlanmış ve bitmiş bir durumu göstermektedir. - Он часто обещал мне помочь – örneğinde ise bu fiil geçmiş zamanda tekrarlanan bir durumu ifade etmektedir. Bu durumda bitmemiş bir durumu sergilemektedir [5, 106].

Aşağıdaki örneklere bir göz atalım:

1. Вчера мой друг **обещал** (сов.вид) вернуться пораньше.

Dün, arkadaşım erken **döneceğine** söz verdi. (bitmiş görünüş)

Bu cümlede ilgili durum daha çok tamamlanmış olarak algılanır. Cümleden anlaşılan şey, eylemin yani “söz vermek” fiilinin bitmiş olmasıdır.

2. Мой друг **часто обещал** нам что-нибудь, но не всегда выполнял свои обещания. (несов.вид)

Arkadaşım, bize sık sık bir şeylerin **sözünü veriyordu** ama hiçbir zaman sözlerini tutmuyordu. (bitmemiş görünüş)

Bu örnekte fiilin geçmişte birkaç kereden fazla tekrarlandığını göstermektedir. Bize burada bu durumu **часто** (sık sık) kelimesi anlamamıza yardımcı olmaktadır. Aynı zamanda bu durum bize görünüş kategorisinin kurallarını da hatırlatmaktadır. Eğer fiil tekrarlanan bir durumu ve ya eylemi ifade ediyorsa o zaman bu fiil **bitmemiş biçim fiilidir**. Her iki örnekte de “**обещать**” fiili, görünüş kategorisinin değişim kurallarına uğramamıştır. Fiil kendi kökünü korumuştur. Yani fiil her hangi bir ön ek ve ya son ek ile kullanılmamıştır.

Perçov, aşağıdaki farklı örnekler yardımı ile bu fiilin ön ekle kullanılması gerektiği durumu da işaret etmektedir [5, 106].

1. Он, конечно, **часто будет обещать тебе помочь**, но ты не принимай всерьёз его обещания. (Elbette, sana yardım etmeye sık sık söz verecektir, ancak onun sözünü ciddiye alma.)

2. Он **много раз обещал тебе помочь**. (Sana yardımcı olmak için birçok kez söz veriyordu.)

3. Как только он **обещает прийти**, сообщите мне об этом. (Geleceğine söz verir vermez, beni haberdar et.)

Birinci ve ikinci örneklerde “**обещать**” fiilinin bitmemiş biçim şeklini kullana bildiğimiz halde üçüncü örnekte ise anormal bir durum algılanıyor. Bu yüzden Perçov burada “**обещать**” fiilini “**пообещать**” şeklinde kullanılması gerektiğini vurgulamaktadır [5, 106]. “**Как только он пообещает прийти, сообщите мне об этом**”.

Bilindiği gibi ön ek ve son eklerin yardımıyla iki görünüşlü fiilleri oluşturmak mümkündür. Ama bu o demek değildir ki fiil iki görünüşlü fiil olmaktan çıkar. Fiil, ön ek ve son ek alsa bile yine iki görünüşlü fiil olarak kalır. Ünlü Rus dilbilimci V.V. Vinogradov’a göre iki görünüşlü fiil olan **арестовать** fiili ön ek yardımıyla bitmiş görünüş – **заарестовать** fiilini oluşturur. Konuşma dilinde ise bu fiil –**арестовывать** bitmemiş şeklini alır [3, 410].

İki görünüşlü fiiller arasında en önemli grubu –**овать**/ **-ировать** / **-изировать** ekiyle biten fiiller yer almaktadır. Bu eklerle biten fiillerin çoğu diğer yabancı dillerden Rus diline geçen kelimelerdir. **арестовать**, **атаковать**, **организовать**, **телеграфировать**, **конфисковать**, **парализовать**, **экспроприировать**, **пролетаризировать**, **коллективизировать**, **реквизировать**, **национализировать** vb.

İki görünüşlü fiillerin sayısı her geçen gün yabancı dillerden alınan kelimelerin sayesinde artmaktadır. N.V. Androsyuk yabancı dillerden Rusçaya geçen bazı iki görünüşlü fiilleri koşullu olarak “yeni” adlandırıyor. Androsyuk’a göre bu fiilleri koşullu olmasının sebebi son on yılda dile yerleşip daha sonra yeniliğini çabuk kaybeden fiil olmasıdır [12]. Şunu da belirtelim ki yabancı dillerden Rus diline geçen iki görünüşlü fiiller ön ekler almağa müsait fiillerdir.

Sonuç

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki; Yabancı öğrenciler, Rus dilini öğrendikleri zaman, bitmiş ve bitmemiş görünüş fiillerinin cümledeki farklı semantik doğasını görüyorlarsa eğer bu farklılık görünüş kategorisinin öğrenmekteki zorluklarını ortadan kaldırır ve bitmiş biçimin bitmemiş biçimden metin içinde nasıl ayırt edilmesini gerektiğini kolaylaştırır.

КАУНАКÇA

1. Бондарко А.В., Буланин Л.Л. Русский глагол. Л.: Просвещение, 1967. 190 с.
2. Буланин Л.Л. Трудные вопросы морфологии. Пособие для учителей. М.: Просвещение, 1976. 208 с.
3. Виноградов В. В. Русский язык (Грамматическое учение о слове)/Под. ред. Г. А. Золотовой. 4-е изд. М.: Рус. яз., 2001. 720 с.
4. Маслов Ю.С. Избранные Труды. Аспектология Общее Языкознание. Языки славянской культуры М.: 2004. 880 с.
5. Перцов Н.В. Инварианты в русском словоизменении. Издательство: Языки рус. Культуры, 2001. 257 с.
6. Петрухина Е.В. Русский глагол: категории вида и времени. Учебное пособие. М.: 2009. 211 с.
7. Пешковский А.М. Русский синтаксис в научном освещении. 8-е изд. доп. М.: Языки славянской культуры, 2001. 544 с.
8. Тихонов А.Н. Видовые корреляции в современном русском языке. Типология вида: проблемы, поиски, решения. М.: Языки русской культуры, 1998. 466-477 с.
9. Шахматов А.А. Из трудов А.А. Шахматова по современному русскому языку (Учение о частях речи). М.: Учпедгиз, 1952. 271 с.
10. Шведова Н.Ю. Русская Грамматика Том I. М.: Наука, 1980. 789 с.
11. Шелякин М.А. Функциональная грамматика русского языка. М.: Русский язык, 2001. 288 с.
12. www.philol.msu.ru/~rlc2010/.../rlc2010_abstracts_sem27.p... (erişim tarihi 10.02.2018)

©: S.Polat, 2018

ЭТНОГРАФИЧЕСКИЕ РЕАЛИИ В ТВОРЧЕСТВЕ ДЖАЛИЛА МАМЕДКУЛИЗАДЕ

Поздеев Вячеслав Алексеевич*

Аннотация

Джалил Мамедкулизаде в повести «Пропажа осла» и рассказах обратился не только к критике религиозного мистицизма, высмеивания невежества, но и к изображению простых жителей. Проза Джалила Мамедкулизаде строится на балагурном, сказовом повествовании, что является характеристикой не только автора-рассказчика, но и той аудитории, на которую рассчитаны произведения. Важным компонентом прозы писателя является этнографическая составляющая. Писатель изобразил различные стороны быта, повседневной, праздничной и религиозной культуры Азербайджана конца XIX- начала XX вв.

Ключевые слова: этнографические реалии, Мамедкулизаде, проза, повесть «Пропажа осла».

ETHNOGRAPHIC REALITIES IN CREATIVITY JALILA MAMDKULIZADE

Abstract

Jalil Mammadkulizadeh in the story "The loss of a donkey" and the stories applied not only to criticism of religious mysticism, ignorance, derision, but also to the image of ordinary people. Prose Jalil Mammadguluzadeh built on balagurnom, a fantastic story, which is a characteristic not only of the author-narrator, but also the audience for whom the product. An important component of the writer's prose is the ethnographic component. The writer portrayed various aspects of everyday life, everyday, festive and religious culture of the late Azerbaijani XIX- early twentieth centuries.

Key words: ethnographic realities, Mammadkulizade, prose, the story "The Passage of an Ass"

Во второй половине XIX века азербайджанская литература по своему характеру и содержанию отражала передовые тенденции в национальной культуре. Произведения просветителя и ученого Мирзы Фатали Ахундзаде (1812 - 1878) стали проводниками передовых идей и ведущих тенденции в развитии азербайджанской литературы. Играя исключительную роль в последующем развитии азербайджанской литературы, Ахундзаде оказал огромное влияние на возникновение и укоренение жанров азербайджанской литературы – драмы, романа, рассказа, новеллы, повести, поэмы и т.д. Именно во второй половине XIX века критика религиозного мистицизма, высмеивание невежества, пропаганда значения подлинных научных знаний стали основным содержанием произведений новой группы азербайджанских поэтов и прозаиков. Намеченное направление литературно-эстетического развития азербайджанской культуры во второй половине XIX века способствовало появлению таких просветителей-реалистов, как Сеид Азим Ширвани (1835 - 1888), Наджаф Бек Везиров (1854 - 1926), Абдуррагим бек Хагвердиев (1870 - 1933) Появляются также периодические издания, в особенности газета «Экинчи» (Сеятель) (1875 - 1877 годы), которую издавал ученый-природовед Гасан бек Зардаби (1837 - 1907). [1]

В новой азербайджанской литературе важным было не только создание острого сюжета, портретов узнаваемых героев, но и показ знакомого исторического и бытового фона. Джалил Мамедкулизаде стал тем писателем, который обратился к не только к критике религиозного мистицизма, высмеиванию невежества, но и к изображению простых жителей. В своей реалистической прозе Джалил Мамедкулизаде отразил различные стороны быта, повседневной и праздничной культуры Азербайджана конца XIX- начала XX вв. В его произведениях также, впервые, глубоко и реалистично вскрыты социальные противоречия между различными классами и сословиями буржуазного общества. Помещики и духовенство, религиозный фанатизм, порождаемые ими социальные пороки – все это становится актуальной темой сатиры писателя.

Джалил Мамедкулизаде был писателем, считавшим реальную жизнь достойной описания в подлинной литературе, поэтому он отказывается в своих повестях и рассказах от приукрашивания, романтического «восточного» вымысла. Это потребовало нового языка – языка простого народа, поэтому он был одним из первых писателей азербайджанской литературы, которые как бы стерли границу между литературным и разговорным языком. В его

* Вятский государственный университет, г. Киров, Российская Федерация

произведениях картины повседневной жизни становятся интересными для читателей как с точки зрения языка, так и с точки зрения собственно сюжета.

Повесть «Пропажа осла» входит в состав незавершенного цикла «События в селении Данабаш» (1894). Эта книга впоследствии стала очень популярной (*Данабаш – это каламбурное название: это значит «большая голова», и буквальный перевод «телячья голова» и имеет такой смысл, как русские поговорка «Велика Федора, да дура»*). Горькой иронией пронизаны описания жизни сельчан данабашавцев. Но даже насмешки писателя над односельчанами – это признак сильного национального таланта, который видит недостатки, присущие своему народу и готов посмеяться над ними, не столько ради самой насмешки, сколько для избавления от этих недостатков.

Можно выделить две, на наш взгляд, главные специфические черты художественной прозы Джагила Мамедкулизаде. Во-первых, проза строится на балагурном, сказовом повествовании, что является характеристикой не только автора-рассказчика, но и той аудитории, на которую рассчитаны произведения. Особенно хорошо это отражено в предисловии к повести «Пропажа осла». *«С тех пор всякий раз, вспомнив или услышав что-нибудь любопытное, Садык тотчас же являлся ко мне. Я доставал свою тетрадку, брал ручку и записывал. Тетрадка эта всегда была при мне, в боковом кармане, и, бродя – как того требовало мое ремесло – по окрестным деревням, я в свободную минуту доставал свою тетрадку и принимался за чтение»*. [2, 8]

Во-вторых, этнографическая составляющая в повести и рассказах Мамедкулизаде становится наиболее очевидной при описании этнографических реалий азербайджанцев, писатель вводит описание пищи, напитков, одежды, жилья, мебели, посуды, транспорта, а также досуга народа, обычаев, народных и религиозных ритуалов, праздников, игр, особенностей исполнения различных жанров фольклора. Особое место в произведениях писателя занимают обозначения религиозных деятелей, чиновников различных уровней.

Мамедкулизаде использует слова-реалии в различных целях: для воссоздания этнографических особенностей жизни азербайджанской деревни и города. Большое внимание автор уделяет описанию особенностей повседневной жизни сельского человека. Так Мамедкулизаде подробно описывает жильё в селении Данабаш.

Повседневный привычный уклад жизни человека, его быт состоит из многих вещей, а также во взаимодействии человека с этими вещами. Мамедкулизаде описывает двор дома кази:

«В углу двора стояла глиняная лохань, возле нее куча мокрого белья; грязная мыльная вода текла через двор, образовав у ворот большую лужу. Впрочем, это даже был и не двор как двор, потому что, кроме четырех стен, ничего здесь не было, да и был этот двор шагов пятнадцать в длину, шагов десять – в ширину. Слева, у стены ограды, сложен был сырой кирпич. И все. Может, это был задний двор, потому как в городе не бывает домов без сада. Конечно, у казиза был какой-то садик...». [2, 17]

Худаяр-бек, староста Данабаша, войдя в комнату кази увидел: *«Комната казиза была большая, высокая и светлая. На стенах имелось тридцать семь выступов и ниш, и ни одна не пустовала: выступы занимала бесчисленная посуда, в нишах располагались самовары, сундучки, кальян, голов пять русского сахара и всякая мелочь. Ниши десять были заняты бельем и платьем. Две заполнены книгами. Пол был устлан дорогими коврами. В переднем углу стояли три больших окованных железом сундука, на них высокой, в человеческий рост, стопой сложены были ковры, кошмы, паласы.... У другой стены лежали свернутые постели. Казий сидел на бархатном коврике, опираясь на две огромные подушки»*. [2, 18]

Разными хитростями Худаяр-бек разбогател, поэтому его дом превратился в образец дома зажиточного крестьянина. *«Худаяр-бек совершил омовение и вошел в комнату. Комната была невелика. У задней стены стояло кюпси, покрытое большим нарядным одеялом, поверх которого лежало еще и красивое шерстяное покрывало. Свет проникал в комнату через два небольших оконца, похоже, недавно пробитых в стене. На каждой из трех других стен было по две ниши, в них размещались сундучки, шкатулки, медная и фарфоровая посуда, узелки с одеждой. В одной из ниш стоял кальян. К стене слева прислонены были несколько медных подносов. Пол застлан был паласами и грубым деревенским ковром. На табуретке стояла тарелка, на ней – самовар. Самовар только что вскипел...»*. [2, 76-77] Писатель как бы констатирует, что для деревни это была хорошо обставленная, нарядная комната. В доме дяди

Мамед-Гасана совершенно другая обстановка: «У Мамед-Гасана был просторный зимний дом. Зимой прямо в доме горел тандир, и потому балки под потолком были черным-черны. Да и стены вверху почернели от сажи. Дом, похоже, был строват, многие балки уже прогнулись. Посередине проходит опорная балка – амбал на ней покоятся поперечные. Снизу «амбал» подперт двумя столбами, поставленными для прочности на два больших камня. Возле одной из стен вырыт тандир, возле другой – столик, на нем сложены лаваши. По темным углам – в нишах – глиняная посуда и несколько медных мисок. Под столиком котел, опрокинутый вверх дном, мисочка с катыком и закопченный чайник. Вдоль одной из стен на полу постелен палас, на нем несколько свернутых постелей. В двух нишах сложена одежда, лежит старая папаха и стоят несколько небольших сундучков». [2, 48]

Совсем другая обстановка на постоялом дворе, куда приходит Худаяр-бек после посещения кази: «Кербалай-Джафар привел Худаяр-бека в маленькую темную каморку, чиркнул спичкой и зажег висевшую на стене лампу. Пол каморки был наполовину покрыт паласом. У стены, против входа, лежала опрятно свернутая постель; в одном углу стояли большой кувшин для воды, кувшинчик для омовения и веник. Грязные стены не имели ни выступов, ни ниш». [2, 25-26] Такой контраст закономерен: богатый дом кази и бедный дом Мамед-Гасана, караван-сарай (постоялый двор) как бы отражают быт разных социальных слоев. Сама интрига повести о пропаже осла завязывается не в богатом доме, а на постоялом дворе. У Мамедкулизаде деталь способна с помощью небольшого текстового объема передать значительное количество информации.

Некоторые религиозные и народные ритуалы показаны писателем сатирически, с явной иронией. Это не какое-то критическое отношение к религии, но Мамедкулизаде таким образом подчеркивает лживость некоторых религиозных деятелей (кази). Например, подробно описано отличие «сийги» от «кябин» (разные типы бракосочетания: сийга – форма [брака в исламе](#), заключаемого на определенный срок; кябин (никах) – религиозная регистрация брака). Если совершать «сийгу», то необходимо только прочесть молитву, но при этом нужен представитель со стороны женщины или свидетель. Без свидетелей брак заключать нельзя. В повести казий нарушает установленный шариатом обычай, совершает «сийгу» с подставными свидетелями. Также автор раскрывает перед читателем целую серию разнообразных нарушений, которые возможны для кази за вознаграждение. Это, без сомнения, является важным моментом для понимания этого своеобразного ритуала. Худаяр-бек желает вступить в брак с Зейнаб.

Кази говорит Худаяр-беку, чтобы «и представитель должен быть и свидетели. Как же можно совершать сийгу без представителя и без свидетелей?». За плату кази может совершить сийгу. Писатель показывает, что кази может отступить от закона, так он говорит, что «приведи ко мне трех или четырех человек из вашей деревни. Только нужно, чтоб люди эти были твои доброжелатели. Один из них скажет мне, что та женщина приходится ему матерью, что выйти за этого человека, то есть за тебя, она согласна и уполномочила выразить согласие. Остальные подтвердят его слова. Я прочту молитву о сийге, и дело сделано». [2, 21]

Мамедкулизаде показывает и другие особенности брачной обрядности, например, он пишет о том, что «знающие люди рассказывают, подкрепляя свой рассказ клятвой, что в течение одного года Зейнаб сватали четырнадцать женихов, и все из хороших семейств. Наконец, по воле судьбы, ее выдали замуж за Гейдара». [2]

Уже в раннем возрасте, а порой еще до рождения условливались о том, что мальчик и девочка будут женихом и невестой. У двух друзей Кербалай-Гейдара и Худаяр-бека дочь и сын родились одновременно и, в ту же ночь Гюльсум стала нареченной Велигулу. Все это освятил Молла-Пиргулу, прочитав молитву о сийге.

Писатель знает в достаточных подробностях различные религиозные ритуалы. Он показывает, как готовятся к намазу, как совершается намаз и другие особенности религиозных ритуалов.

Худаяр-бек «дошел до базарной мечети, спустился к речке, совершил омовение, затем зашел в мечеть, помолиться и, помолвившись отправился на базар». [2, 22]

Дядя Мамед-Гасан «взял кувшинчик и вышел с ним во двор, а вернувшись немного погодя, присел у входа в дом на корточки и стал готовится к намазу. Сперва он вымыл кисти рук, потом лицо, потом руки до локтя. Каждый раз, начиная молитву, он произносил "Бисмиллах!" Покончив с омовением, он, как положено, провел влажной рукой, прошел в дом, взял в нише

мохир, положил на палас и приступил к намазу. <...> Дядя Мамед-Гасан, прочитал положенные суру и перейти к поклонам, как дверь вдруг вошел Ахмед...» [2, 55]

Сюжет повести завязывается на намерении дяди Мамед-Гасана совершить паломничество в Кербалу. Мамедкулизаде со знанием дела описывает те, ритуалы, которые предшествуют отправлению паломников. «Утро началось пением чавуша – вожака паломников, объезжавшего дома всех, кто отправлялся в Кербелу; голос его доносился то с одной, то с другой улицы. Он останавливал коня у дома каждого паломника, песнопением вызывал его и, получив положенный подарок, отправлялся дальше. Наконец он въехал в махаллу «Чайлах», и, остановив коня у дома Кербелай-Зейналабдина, запел. Вышел мальчик лет пятнадцати, неся в одной руке чашку сладкого напитка, а в другой – пару шерстяных носков. Чавуш выпил шербет, взял носки и убрал их в хурджун. Потом подъехал к дому Мамед-Гасана и снова начал петь, вызывая паломника. <...> Мамед-Гасан поднялся на ноги.

– Возьми это, братец, – с трудом проговорил он, – Это мое... прошение... Свези Хазрат-Аббасу. Я не смог... не сумел я поехать... Не дали мне, осла моего украли! Продали его. Сожрали. Свези мою жалобу. Не на чем мне...

– Чавуш! – прервала мужа Иззет. – Отвези его жалобу Хазрат-Аббасу. Пусть покарает нечестивца, не давшего моему мужу свершить благое дело! Да покарает имам злодея!..

Чавуш достал из нагрудного кармана пачку таких же листочков, приложил к ним жалобу Мамед-Гасана и сунул бумажки обратно за пазуху.

– Не печальтесь, – ласково сказал он. И в утешение прочитал по-персидски такое двустушие.

Аллаха воля — щит надежный От злого рока стрел.

...Был полдень. Паломники собрались за деревней, на большом пустыре возле кладбища, чтоб, поклонившись местному святилищу, тронуться в путь.

Тут была вся деревня. Мужчины, женщины, конные, пешие... Одни плакали, другие смеялись, но плакали большей частью женщины; у женщины сердце мягче. У одной брат, у другой сын, у третьей – муж уезжал. Конское ржание, рев ослов, плач и причитания женщин, ребятишек – все это сливалось в общий гул.

Паломники совершили поклонение святилищу и, вновь собравшись на площади, стали прощаться с родными; наобнимавшись, нацеловавшись и пролив немалое количество слез, они наконец сели на лошадей и ослов, готовые к отъезду» [2, 67-68]

К этнографическим реалиям можно отнести названий религиозных деятелей, ритуалы, некоторые особенности молитв: марсие – религиозное песнопение, предание о мучениках имамах; ахунд – духовное лицо, богослов; минбар – кафедра для проповедника в мечети; аба – плащ, верхняя одежда духовного лица; Гаджи – почетный титул мусульманина, совершившего паломничество в Мекку, к гробнице пророка; Мешади – почетный титул человека, совершившего паломничество в Мешхед, к гробнице Имама-Рзы; казий – духовное лицо, судья, разбирающий дела на основе религиозного права – шариата; азан – призыв к молитве, намазу, который провозглашается с минарета; Кербелай – почетный титул мусульманина, совершившего паломничество в Кербелу, где похоронены мученики-имамы; Езид – противник имамов – ближайших потомков пророка Мухаммеда в междоусобной войне за власть; мохир – плоский кусок засохшей глины, который кладут перед собой во время намаза, чтоб не касаться лбом земли; Ашура – десятый день месяца мухарама, когда мусульмане-шииты устраивают траурные шествия в знак поминовения великомучеников-имамов; Хазрат-Аббас – один из имамов, погребенный в Кербеле; кюрси – сооружение, которое состоит из столика, поставленного над истопленной земляной печкой-тендиром и накрытого сверху одеялом. Вокруг кюрси зимой сидят, согреваясь

Важными вехами в жизни народа являются похороны и поминки усопших. Писатель не изображает собственно похоронных ритуалов, но по отдельным описаниям, можно выявить их особенности. Так Гейдар (будущий муж Зейнаб) после паломничества в Кербалу стал Кербалай-Гейдаром. Он истратил двести рублей на его собственное паломничество, а также на посылку останков отца и брата на погребение в Кербалу. Смерть Кербалай-Гейдара была огромным горем для Зейнаб. Она горько оплакивает его и, каждый четверг она отправляется на могилу мужа и плачет, убивается.

Писатель с помощью этнографического описания одежды, приготовления пищи, наименований блюд, напитков, других видов деятельности жителей дает самое яркое представление о персонаже, его внешности или психологии. Писатель изображает, как готовятся к еде в караван-сараях Худаяр-бек и Кербалай-Джафар (владелец постоянного двора). Он *принес желтую деревянную ложку, сел на корточки перед котелком, снял с него крышку, зачерпнул ложкой мясного бульона, хлебнул, причмокнул губами. «Кербалай-Джафар встал, отыскал где-то в углу ложку, присел перед котелком на корточки, снял с него крышку, зачерпнул бульона, хлебнул, пожевал губами и недовольно насупил брови.*

– Нет, это мясо есть нельзя.

И Кербалай-Джафар снова принялся честить жену, призывая проклятья на ее голову.

Но, так или иначе, он вынужден был разостлать на паласе скатерть, крошил в миску хлеба и, засучив правый рукав, вывалил то, что было в котелке, в миску. Потом выбрал мясо и положил его обратно в котелок, обеими руками перемешал бульон с хлебом и предложил Худаяр-беку приняться за еду». [2, 27]

Писатель показывает, отличие города и деревни на примере «бозбаша»: *«тут город, и бозбаш, какой он там ни будь, городской бозбаш, а это совсем не то, что бозбаш деревенский. Городской бозбаш, пускай даже мясо и пригорело, все равно не сравнишь с деревенским, даже и с самым лучшим».* [2, 28]

Итак, Кербалай-Джафар и Худаяр-бек занялись едой. Мальчик постоял немного и вышел. Худаяр-бек одну ногу выставил, согнув в колене, далеко вперед, а другую вытянул так, что ступня ее оказалась на скатерти. Кербалай-Джафар сидел на коленях, всем телом подавшись вперед, так что едва не касался носом миски». [2, 28] Писатель отмечает даже особые положение при национальной еде. Мамедкулизаде описывает, как и что едят не только зажиточные крестьяне, но и бедняки. Основная еда бедняков – это сухой лаваш, простокваша. Помимо этнографических описаний в повести есть много этнографических деталей, так, например, чтобы размочить лаваш, его надо было сбрызнуть. В отличие от описаний, которые действуют всегда с другими подробностями, составляя полную и правдоподобную картину мира, деталь всегда самостоятельна. Мамедкулизаде выделяется среди азербайджанских писателей, которые также мастерски использовали деталь. Так в повести есть детали, которые характеризуют власть Худаяр-бека: *кизилловая дубинка. Хозяин караван-сарая выходит в бязевом, архалуке, серой папахе и белых иштанах. Или одна из героинь Иззет «сняла чадру», «вдали показавшись мальчик лет семи, в белой шапочке, в синей бязевой рубаше и в белых иштанах», упоминаются «чарыки» – обувь из сыромятной кожи.*

Одежда – это один маркеров достатка человека. Мамедкулизаде подчеркивает описанием одежного комплекса, деталями к какому социальному слою относится тот или иной персонаж. Худаяр-бек одет в новую чуху и шапку или в дорогой папаху, суконной чухе и белых иштанах. Приходский молла селения Данабаш, Молла-Мамедгулу был одет в синий бязевый архалук и белые штаны и в черной потрепанной папаху. Однако, бедные женщины одеты: *«на ней был старый платок, старый ситцевый архалук и такая же старая линючая юбка. Если к тому же добавить, что женщина эта была боса, то станет совершенно ясно, что эта женщина – жена бедного человека».* [2, 48] Бедная сирота одета в ветхие одежды не по росту и с чужого плеча: старая, вылинявшая юбка из дешевого ситца, поношенный архалук из черного ластика, голова ее была повязана старым черным платком, а на ногах – большие мужские башмаки.

В повести быт, как основа существования, часто противопоставляется более «высоким» душевным качествам человека. Так писатель показывает, как проводят досуг жители селения Данабаш. *«Всем известно, как длинны зимние ночи, всю не простишь, вот в Телячьей Башке и завелся еще издавна обычай: соседи с одной улицы, не имея чем заняться, собираются где-нибудь в конюшне и коротают время: болтают, смеются, рассказывают что-нибудь... Случается, кто-то расскажет по-настоящему занимательную историю, тогда остальные слушают».* [2, 32]

У многих народов существовал обычай благодарить за добрые вести. Мамедкулизаде в повести затрагивает и обычай «муштулук». *«На самом интересном месте дверь со скрипом приотворилась, и в конюшню протиснулись два мальчика и девочка. Стоял полумрак, и детишки*

не сразу разглядели того, кто был им нужен. Они подошли поближе и, увидев среди сидевших Кербелай-Гейдара, стали требовать с него подарок за добрую весть.

– Дядя, давай гостинец, у тебя сын родился! Давай гостинец, давай!..». [2, 32]

Художественно-изобразительные средства, используемые писателем, выводят его произведения за пределы бытописания, привычного для азербайджанской прозы того времени, и опираются на фольклоризм и этнографизм. Мамедкулизаде проявляет повышенный интерес к необычным ситуациям и необычному слову, (яркие эпитеты, необычные сравнения, нередко почерпнутые автором из реальной действительности).

С помощью этнографических реалий исторические события погружены в бытовой контекст, история народа показана глазами современника и участника, однако, точка зрения писателя доминирует в тексте. Таким образом, этнографические реалии в сумме с другими формами репрезентации истории помогают воссоздать описываемую эпоху, создают особый образ простых азербайджанцев и истории государства в рассматриваемых нами произведениях Джагила Мамедкулизаде.

Литература

1. Дадашзаде А. Азербайджанская литература // История всемирной литературы в девяти томах. М.: Наука, 1987. Т. 4-й. 304 с.
2. Мамедкулизаде Д. Сборище сумасшедших: Повесть; Рассказы; Пьесы/ Пер. с азерб. Т.Калякиной; Порслесл. А. Айлисли. М.: Худож. лит. 1989. 351 с.

HEYDƏR ƏLİYEVİN MİLLİ İDEOLOGİYA MODELİ

*Cəlal Qasımov**

Özət

Azərbaycançılıq nədir? Fikrimizcə, bu suala ən aydın və ən mükəmməl cavabı ümummilli lider Heydər Əliyev vermişdi: «Azərbaycan dövlət müstəqilliyini əldə edəndən sonra azərbaycançılıq aparıcı ideya kimi həm Azərbaycanda, həm də bütün dünyada yaşayan azərbaycanlılar üçün əsas ideya olubdur. Biz həmişə bu ideya ətrafında birləşməliyik. Azərbaycançılıq öz milli mənsubiyyətini qoruyub saxlamaq, milli-mənəvi dəyərlərini qoruyub saxlamaq, eyni zamanda onların ümumbəşəri dəyərlərlə sintezindən, integrasiyasından bəhrələnmək və hər bir insanın inkişafının təmin olunması deməkdir».

Azərbaycançılıq məfkurəsinin əsas ideya-fəlsəfi komponentləri özünüdərk və özünüdərsədir. Özünüdərk də, özünüdərsə də mərkəzində xalqın ünsiyyət vasitəsi olan dil dayanır. Siyasi vəziyyətə uyğun olaraq vahid coğrafi məkan dəyişə bilər, lakin dil dəyişməzliyini qoruyub saxlayır, gec adaptasiya olunur. Başqa sözlə, ən sonda milli mentalitet və dil ölürlər.

Dini dəyərlərimizin qiymətləndirilməsinə də ilk cığır müstəqilliyimiz açdı. Məhz bu illərdə islami dəyərlərimiz müstəqil Azərbaycanın bayrağında simvollaşdırıldı. Yüzlərlə məscid və ibadətqahlar tikildi və ya bərpa olundu. Milli şüur oyandıqca milli-mənəvi dəyərlərə münasibət də dəyişir. Şübhəsiz ki, türkçülüynü, islami dəyərlərini, sivilizasiyaya meyilliliyini sübut edə bilməyən millət ikinci dəfə öz müstəqilliyini elan edə bilməzdi.

Milli-mənəvi əxlaqi dəyərdən kənarda nə dövlət, nə də dövlətçilik mövcuddur. Çünki dövlətin elmi-nəzəri və ideoloji əsasları dövlətçilikdə yaşayır. Dövlətçiliyi isə daha çox milli ideologiya, yaddaş, ədəbi-mədəni irs və tarixi şəxsiyyətlər formalaşdırır.

Milli şüur və milli yaddaş itəndə ən böyük faciə baş verir, bu zaman millətin də, xalqın da, torpağın da, milli-mənəvi əxlaqi dəyər və sərvətlərin də varlığı şübhə altında qalır. Bu mənada ədəbi-mədəni irs də, tarixi şəxsiyyət də hər şeydən əvvəl milli şüurda, milli yaddaşda qorunur. Hər hansı bir milləti məhv etmək üçün onun yaddaşına nüfuz etmək kifayətdir. Yaddaşa nüfuz milləti öz genindən uzaq salmaqdır. Millət gəndən, şəcərədən uzaq düşəndə tarix də, şəxsiyyət də, ədəbi-mədəni irs də unudulur. Çünki yaddaş itəndə ədəbi-mədəni sərvətlər uğrunda mübarizə də dayanır.

Heydər Əliyevin Azərbaycançılıq təliminin müqəddəs vəzifəsi kütləni vahid, ümummilli ideya ətrafında birləşdirərək onu monolit birliyə malik, ayrılmaz və bölünməz millətə çevirmək idi. Heydər Əliyevin azərbaycançılıq ideologiyasının ictimai-siyasi, fəlsəfi qayəsi və yeni modeli budur.

Açar sözlər: Azərbaycançılıq, ideologiya, dil, din, adət-ənənə, milli şüur, milli ziyalı, dünyəvilik.

HEYDAR ALIYEV'S NATIONAL IDEOLOGY MODEL

Resumé

The article touches upon such an important and actual issue as the ideology of Azerbaijanhood. The origin, formation, at the same time the history of development road of this ideology is looked through the innovations which were brought by Great leader Heydar Aliyev to our national ideology become the subject of scientific research. The main ideas of the author, such as: "The ideology of Azerbaijanhood and language", "The ideology of Azerbaijanhood – our national - moral and Islamic values", "The ideology of Azerbaijanhood – national - consciousness and national-intellectual thinking", "The ideology of Azerbaijanhood and secularism" have found their conceptual solution in his article.

Keywords: Azerbaijanhood, ideology, language, religion, custom and tradition, national consciousness, national intellectual, secularism.

Qaynağını tarixin çağalığ dövründən – yaddaşdan, mifdən, əsatirdən, folklordan alan və getdikcə ədəbi düşüncədə formalaşaraq günümüzə qədər gəlib çıxan azərbaycançılıq məfkurəsi XIX əsrin ortalarında ədəbi fikir cərəyanı kimi formalaşsa da XX əsrin əvvəllərində sosial-fəlsəfi varlıq və sistem kimi özünün yeni mərhələsinə qədəm qoydu və ictimai-siyasi həyatda öz təsbitini tapdı. Azərbaycançılıq bir məfkurə, bir mükəmməl milli ideologiya kimi özünün zirvə məqamına Heydər Əliyevdə çatır.

* Filologiya elmlər doktoru, professor, AR DTX-nin Heydər Əliyev adına akademiyası, Bakı, Azərbaycan

Azərbaycançılıq nədir? Fikrimizcə, bu suala ən aydın və ən mükəmməl cavabı ümummilli lider Heydər Əliyev vermişdi: «Azərbaycan dövlət müstəqilliyini əldə edəndən sonra azərbaycançılıq aparıcı ideya kimi həm Azərbaycanda, həm də bütün dünyada yaşayan azərbaycanlılar üçün əsas ideya olubdur. Biz həmişə bu ideya ətrafında birləşməliyik. Azərbaycançılıq öz milli mənsubiyyətini qoruyub saxlamaq, milli-mənəvi dəyərlərini qoruyub saxlamaq, eyni zamanda onların ümumbəşəri dəyərlərlə sintezindən, integrasiyasından bəhrələnmək və hər bir insanın inkişafının təmin olunması deməkdir» [3].

Böyük ideoloq Heydər Əliyevin bu kamil konsepsiyasından da aydın görünür ki, milli ideologiyanın başlıca qayəsi etnik azlıqları da öz içinə almaqla xalqda Vətən sevgisi tərbiyə etməkdir. İnsanların siyasi baxışlarından, fikir ayrılığından, təhsil səviyyələrindən asılı olmayaraq hamı bir sağlam ideya ətrafında birləşməlidir ki, bunun da adı azərbaycançılıqdır. Göründüyü kimi, azərbaycançılıq bir qövmin, bir sinfin, bir partiyanın, hətta bir millətin ideologiyası deyil, o, Azərbaycanda yaşayan bütün millətlərin ideologiyasıdır. Görkəmli alim Yaşar Qarayevin dediyi kimi, «Azərbaycançılıq adlı bu ideyanın ənginliyi öz tərkibində nəinki etnosları, hətta məzhəbləri, konfessiyaları birləşdirir və bütövləşdirir. Hətta dinlərin bərabər və tən gəldiyi məkan və vətən - milli ideya olur» [4, s.29-30]. Bu mənada Heydər Əliyevin azərbaycançılıq ideologiyası Azərbaycanda yaşayan bütün millətlərin tarixini və taleyini, eyni zamanda maraqlarını özündə ehtiva edən, bütün dövrlərdə xalqın dinamik inkişafına və əbədiyaşarlığına zəmanət verən milli dövlətçiliyin sivil ideya modelidir. Heydər Əliyev ilk dəfə Dünya azərbaycanlılarının I Qurultayında azərbaycançılığı dünya azərbaycanlılarının milli dövlət ideologiyası kimi təsdiq etdi: «Müstəqil Azərbaycan dövlətinin əsas ideyası azərbaycançılıqdır. Hər bir azərbaycanlı öz milli mənsubiyyətinə görə qürur hissi keçirməlidir və biz azərbaycançılığı – Azərbaycan dilini, mədəniyyətini, milli-mənəvi dəyərlərini, adət-ənənələrini yaşatmalıyıq» [3].

Azərbaycançılıq ideologiyası və dil

Azərbaycançılıq məfkurəsinin əsas ideya-fəlsəfi komponentləri özünüdərk və özünüdərkədir. Özünüdərk etnogenezislə, adət-ənənələrlə, tarixlə, özünüdərk isə müasirləşmə, sivilizasiya və dünyəviliklə bağlıdır. Fikrimizcə, özünüdərkə də, özünüdərkə də mərkəzində xalqın ünsiyyət vasitəsi olan dil dayanır. Siyasi vəziyyətə uyğun olaraq vahid coğrafi məkan dəyişə bilər, lakin dil dəyişməzliyini qoruyub saxlayır, gec adaptasiya olunur. Başqa sözlə, ən sonda milli mentalitet və dil ölür.

Maraqlıdır ki, Azərbaycan dilinin dövlət dili olması məsələsi Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında hazırlanan və 1978-ci ildə qəbul edilən Azərbaycan SSR Konstitusiyasının 73-cü maddəsində öz təsbitini tapmışdır. Heydər Əliyev göstərirdi ki, sovetlər dövründə Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi Konstitusiyaya salınması o qədər də asan məsələ deyildi. Həqiqətən də, vahid sovet ideologiyasının hegemon olduğu dövrdə və «bir kommunist digərindən müstəqil ola bilməz» (İ.V.Stalin) prinsipi ilə idarə olunan cəmiyyətdə belə bir mühüm işin görülməsi rəhbərdən böyük səy və cəsarət tələb edirdi.

Müstəqillik illərində mənəvi-əxlaqi dəyərlərə qayıdış, latın qrafikasına keçid, Qorqud, Manas və Füzuli yubileyləri, diasporun yaradılması, azərbaycanlıların dünya forumu ilə bağlı qərar və fərmanlar... milli-ideoloji prosesi, Vətənçilik düşüncəsini, ana dili şüurunı xeyli yüksəltdi. Bütün bunlar dilimizin, ziyalılarımızın, ən başlıcası isə milli şüurun, milli ruhun ölməzliyini, azərbaycançılıq ideyasının ən son, ən sivil Heydər Əliyev modelinin formalaşmasını təmin edirdi.

Azərbaycançılıq məfkurəsi - milli-mənəvi və islami dəyərlərimiz

Azərbaycançılıq türkçülük və islamçılıq vəhdətində götürüb və müasirləşməyə doğru paralel addımlayıb amma həmişə yox. Ümummilli lider Heydər Əliyevin dediyi kimi, Azərbaycanın dini dəyərləri tarixin müxtəlif çağlarında müxtəlif maneələrlə üz-üzə dayanıb. Məsələn, XX əsrdə sovet ideologiyası bütün güc və vasitələrdən istifadə edərək dini dəyərlərin ləğvinə çalışıb, lakin buna nail ola bilməyib. Adət-ənənələr, o cümlədən «Novruz» bayramı da din pərdəsi adı altında total mühitin qəzəbinə düşər olmuşdu.

Dini dəyərlərimizin qiymətləndirilməsinə də ilk cıgırı müstəqilliyimiz açdı. Məhz bu illərdə islami dəyərlərimiz müstəqil Azərbaycanın bayrağında simvollaşdırıldı. Yüzlərlə məscid və ibadətgahlar tikildi və ya bərpa olundu. Heydər Əliyev deyirdi: «Gənclərimizin islam dinini mənimsəməsi üçün tədbirlər görülməlidir. Çünki bu tədbirlərin olmaması nəticəsində bəzi mənfi hallar meydana çıxır, ayrı-ayrı qruplar gənclərə fanatizm əhvali-ruhiyyəsi aşılamaq istəyirlər» [6]. Göründüyü kimi, milli öndərimiz dinin əhkamı kimi qəbul edilməsinə qarşı çıxır, yad ünsürlərin həm dinə, həm də gənc nəslin əxlaqına vura biləcəyi mənfi təsirlərin əsas mahiyyətinə diqqəti yönəldirdi. Heç şübhəsiz ki, o yad ünsür deyəndə islamın bətnindən çıxan və ona qarşı yönələn mürcəə təriqətləri nəzərdə tuturdu.

Bəzən dinin özünü ayrıca bir ideologiya kimi qələmə verirlər. «Din ideologiya ola bilməz, çünki o, ehkamdır, dəyişməzdir» [5, s.41]. Qurana yazılmış şərhlərin birində məşhur bir deyim var. «Çox Quran oxuyanlar görmüşəm ki, Quran ona lənət oxuyur». Quranın lənətinə düşər olmamaq üçün onun qoyduğu tələbləri millətə düzgün çatdırmalı, dini dəyərlərimizi yad təsirlərdən qorumalıyıq. Bu həm də azərbaycançılığın tələbidir.

Azərbaycançılıq ideyası – milli şüur və milli ziyalı təfəkkürü.

Milli şüur bir fəlsəfi kateqoriya kimi öz ilkin qaynağını milli «mən»dən alır. Milli «mən»lərin ayıq və oyaq düşüncəsi milli şüuru da təkmilləşdirir. Milli şüur oyandıqca milli-mənəvi dəyərlərə münasibət də dəyişir. Şübhəsiz ki, türkçülüynü, islami dəyərlərini, sivilizasiyaya meylliliyini sübut edə bilməyən millət ikinci dəfə öz müstəqilliyini elan edə bilməzdi.

Milli-mənəvi əxlaqi dəyərdən kənarda nə dövlət, nə də dövlətçilik mövcuddur. Çünki dövlətin elmi-nəzəri və ideoloji əsasları dövlətçilikdə yaşayır. Dövlətçiliyi isə daha çox milli ideologiya, yaddaş, ədəbi-mədəni irs və tarixi şəxsiyyətlər formalaşdırır.

Milli şüur və milli yaddaş itəndə ən böyük faciə baş verir, bu zaman millətin də, xalqın da, torpağın da, milli-mənəvi əxlaqi dəyər və sərvətlərin də varlığı şübhə altında qalır. Bu mənada ədəbi-mədəni irs də, tarixi şəxsiyyət də hər şeydən əvvəl milli şüurda, milli yaddaşda qorunur. Hər hansı bir milləti məhv etmək üçün onun yaddaşına nüfuz etmək kifayətdir. Yaddaşa nüfuz milləti öz genindən uzaq salmaqdır. Millət gəndən, şəcərədən uzaq düşəndə tarix də, şəxsiyyət də, ədəbi-mədəni irs də unudulur. Çünki yaddaş itəndə ədəbi-mədəni sərvətlər uğrunda mübarizə də dayanır.

Bütün bunlar bir daha göstərir ki, ədəbi-mədəni irsi, milli təfəkkürü və milli ruhu müdafiə, eyni zamanda mühafizə etməyin ən yaxşı forması müstəqil milli dövlət və onun kamil, konseptual ideologiyasıdır. Bu isə mənəvi sərvətlərlə yanaşı, dövlətçiliyin də, azərbaycançılıq məfkurəsinin də qorunmasını bir zərurət kimi ortaya çıxarır. Elə Heydər Əliyev də xidmətlərinin zirvə məqamına xalqın, millətin mənafeyinə xidmət edən dövlət quruculuğunda, dövlətçilikdə, azərbaycançılıq məfkurəsinin möhkəmləndirilməsində çatır. Ümummilli liderimiz «kim müxalifətdə durursa dursun, ancaq Vətəninə, xalqına, mənəviyyatına müxalifətdə durmasın» [1, s.8] fikirlərini söyləyəndə də dövlətçiliyi və Azərbaycançılığı nəzərdə tuturdu.

Azərbaycançılıq ideologiyası və dünyəvilik

Millətçilik bəşəriyyətə, qloballaşmaya inteqrasiya olunmayanda, vahid məkanda və vahid məhvərdə fırlananda şovinizm, faşizm, Daşnaqsütun və Asala yaranır. Deməli, ümumbəşəri ideyaları özündə ehtiva etməyən milli ideologiya milli deyil, millətçi, neonasist ideologiyadır. Ona görə də azərbaycançılıq ideologiyası dünyəviliyi də özündə yaşadır. Heydər Əliyev göstərirdi ki, tarixi şəxsiyyətlərin yalnız milli mədəniyyətdə və ya ümumtürk dünyasında təmsil olunması ilə kifayətlənmək olmaz, onu milli yaddaşdan bəşəriyyətin yaddaşına ötürmək lazımdır [2, s.33].

Göründüyü kimi, ulu öndər Avropaya yalnız neftlə deyil, intellekt və kamil milli-mənəvi dəyərlərlə birlikdə daxil olmağımızı tövsiyyə edir. Əgər biz maddi və mənəvi dəyərlərimizlə birlikdə Avropa Şurasının tərkibində mövcudluğumuzu təsdiq edə bilməsək, tarixin ictimai formasiya ahəngini pozaraq sosializmə tələsik daxil olduğumuz kimi, demokratiyaya və sivilizasiyaya da gecikə bilərik.

Dünyəvilik özgə, yad, qeyri-milli olanları inkar etmədən özününküləri mənimsəməkdən, yaymaqdan və yaşatmaqdan ibarətdir. Heydər Əliyev haqlı olaraq göstərir ki, milli özünüdərk xalqın və onun mütəfəkkir şəxsiyyətlərinin yaratdığı və yaşatdığı mədəni sərvətlərə dərinlən yiyələnmək və onun dünyaya inteqrasiyasıdır.

Ümummilli liderimizin azərbaycançılıq məfkurəsinə gətirdiyi yenillikləri aşağıdakı kimi ümumiləşdirmək olar:

1. Böyük tarixi inkişaf və təkamül yolu keçmiş azərbaycançılığı ilk dəfə müstəqil Azərbaycan dövlətinin milli ideologiyası elan edən və hətta tərifini verən Heydər Əliyev oldu.
2. Heydər Əliyev azərbaycançılığın tərkib hissəsi olan Azərbaycan dilini məişət, poeziya və proza dilindən diplomatiya, dövlət, eyni zamanda siyasət dili səviyyəsinə qaldırdı.
3. Onun azərbaycançılıq məfkurəsinə gətirdiyi yenillik və kamillik ondan ibarətdir ki, o, ictimai şüurla, milli şüur və dövlətçilik şüuru arasında harmoniya yarada bildi.
4. Heydər Əliyevin azərbaycançılıq məfkurəsi ilə bağlı tövsiyyəsinin böyüklüyü ondadır ki, biz milli mentalitetimizi itirmədən, həm də onunla birgə dünyəviləşməliyik.
5. Heydər Əliyevin daha da təkmilləşdirdiyi azərbaycançılıq məfkurəsinin ən böyük gücü ondadır ki, o yalnız ümumdünya Azərbaycanlılarını deyil, eyni zamanda Azərbaycanda yaşayan bütün etnosları və etnik qrupları vahid məkanda, vahid coğrafi ərazidə və vahid milli ideologiya ətrafında birləşdirdi.

Heydər Əliyevin «Müstəqilliyimiz əbədidir» formulu da təsdiq edir ki, azərbaycançılıq ideologiyası Heydər Əliyevə güclü hakimiyyət yaratmaq üçün deyil, güclü dövlət qurmaq üçün lazım idi. Azərbaycançılıq ideologiyası Heydər Əliyevə millətin vahid coğrafi və mənəvi məkanda monolit birliyinə nail olmaq üçün lazım idi. Ona görə də o, həmişə və hər yerdə hakimiyyətin əbədiliyini deyil, müstəqilliyimizin əbədiliyini önə çəkirdi. Heydər Əliyevin Azərbaycançılıq təliminin müqəddəs vəzifəsi kütləni vahid, ümummilli ideya ətrafında birləşdirərək onu monolit birliyə malik, ayrılmaz və bölünməz millətə çevirmək idi. Heydər Əliyevin azərbaycançılıq ideologiyasının ictimai-siyasi, fəlsəfi qayəsi və yeni modeli budur.

ƏDƏBİYYAT

1. Heydər Əliyev. Müstəqillik yolu, Bakı, 1997.
2. Heydər Əliyev mədəni irsimizin keşiyində, I kitab. Bakı, 2001.
3. H.Əliyevin dünya Azərbaycanlılarının I qurultayındakı nitqi. «Azərbaycan» qəzeti. 10 noyabr, 2001.
4. Yaşar Qarayev. Min ilin sonu, Bakı, 2002.
5. Nizaməddin Şəmsizadə. Azərbaycançılıq. Bakı, 2006.
6. Dirçəliş XX əsr. Fevral, 1999, № 12.

THOR HEYERDAHL AND OLD SCANDINAVIAN – AZERBAIJANI TIES

*Masmakhanım Gaziyeve Yusuf**

Abstract

Historical contacts of Azerbaijan and Scandinavia has attracted the attention of numerous scientists, including Scandinavian researchers. The famous Norwegian researcher - Thor Heyerdahl deeply believed in the existence of Azerbaijani - Scandinavian ties and researched this historical reality himself. According to his researches ancient pictures of Gobustan cliffs in the territory of Azerbaijan are similar to those discovered in Scandinavian countries.

Key words: Scandinavia, Azerbaijan, old pictures, Odin, Vikings.

The former President of Azerbaijan, Haydar Aliyev noted the importance of researching the roots of ancient Azerbaijanian - Scandinavian cultures in connection with the legendary Norwegian scientist Thor Heyerdahl's statement about the common roots of old Azerbaijanis and Scandinavians.

Scandinavia and Azerbaijan are found in quite different parts of the world: Scandinavia in European continent, Azerbaijan in Asia, concretely in South Caucasus. However some legendary information are discovered to unite the ethnical history of these two far away areas. Thor Heyerdahl created his history of Azerbaijani-Norwegian relations through the relations of ancient tribes described in Scandinavian sagas. The great scientist visited Azerbaijan several times where the results of his research attracted a general interest. Having compared the rock drawings at Gobustan, he came to conclusion that the Norwegians and Azerbaijanis have close even kindred, ties. He was greatly interested in the legend, according to which, the first Scandinavian king, Odin, led his people from a land called Azer. Thoy Heyerdahl deeply learned the Scandinavian mythology compiled by 13th century Icelandic historian SnorriSturluson, by whom Odin is presented as a real, historical figure chief of the Asi (Azi) tribe. This tribe is narrated to have come to Scandinavia from a distant country. His opinion became the object of criticism by academic circles. But Thor Heyerdahl rejected scientific criticism and published his theories in popular, accessible literature. His book "The search for Odin: on the trail of our past" attracted attention of those, who accepted the history of European continent as an inseparable part of Euroasia.

His effort to find out the traces linking the past of Scandinavia and Azerbaijan attracted him to Baku, to different regions of Azerbaijan. He was received at the Academy of Sciences of Azerbaijan where he said that he had collected valuable material about the history of Azerbaijan, he talked about links between Norwegian legends and the Gobustan rock drawings. He compared these rock drawings in Gobustan and Scandinavia with what Greek historian Herodotus wrote about boats. He compared the ethnonym Azeri and the Aesiz, described in the medieval Icelandic sagas, and came to conclusion was that the Scandinavian tribes came to Northern Europe from the country of the Azer. He considered that the ancestors of a number of modern- day European tribes, like those in Scandinavia, once lived in the Gobustan area. He thought that the coast of the Caspian sea was the homeland of Europeans, specially Scandinavian people. The roots of European culture began in this land [1,p.64]

Thor Heyerdahl's theory about the links between the old inhabitants of Norway and Azerbaijan and other related questions attracted the attention of many people abroad and in Azerbaijani president Haydar Aliyev was greatly interested in this question. When Thor Heyerdahl was in our country for a fourth and final time in autumn of 2000, he was received by Haydar Aliyev, who said: Relations between our people really are expanding. You and I laid the foundation for this in 1981. I think that these relations will develop in the 21st century [4]

Thor Heyerdahl drew the attention of researchers to Azerbaijan's rich history, culture and the Gobustan rock drawings. His contribution to discovery of Azerbaijan's old ties with Norway, and ancient Scandinavia in general, was greatly valued by Haydar Aliyev who described Thor Heyerdahl as a great friend. He said: "I highly appreciate your research and your work to study the monuments of Azerbaijan's ancient material culture and historical relations between Azerbaijan and Norway and to make them better known [1, p.67]

* Azerbaijan University of Languages, Baku, Azerbaijan

Although Heyerdahl's theory about the existence of the same culture in the ethnogeny of Scandinavians and Azerbaijanis was admitted by European researchers as being controversial, as an intriguing question, there were some scientists, whose views about the ethnical past of Scandinavia was to the advantage of the Norwegian scientists. The historical reality about which Thor Heyerdahl spoke closely coincided with the convincing conclusions of some researchers.

For instance, D.K. Faux and other researcher present us very interesting facts about Turkic history of Scandinavians. According to him the Turkic history of Scandinavian countries was "stolen". He writes about aseir and their city Asgard, which was the motherland of the Turkic ancestors of Scandinavians [5] was based in his conclusion on a number of factors including archeological data, names, etc. For instance, the remnants of horses, Turkic tamgas, found in graves in the territory of Sweden, the kurgans to the kings Egil, Aun and Adils in the Kurgans by name oseberg ["hills of the aseir"], etc. are serious arguments he is based on to prove old Turkic presence in the anciency of Sweden. In the article "The stones with Turkic runes in Sweden" he refers the the carved runes to the Turks. [6]

We can also be bases on the researches of 18th century Swedish professor Sven Lagerbbring, who in his famous book "Our father Turks "numerates many Swedish – Turks" lexic parallels, that witness of ancient Turkic- Scandinavian contacts. In his book " Parallels in Swedish and Turkic languages ", published in 1764 he presents many old Turkic words used in Swedish: Hayda- heyda "see you later ", koya-koy "village", kyndil-kandil "lamp", kula-gulla "güllə", göl-göl "lake", etc.[7]

These facts prove that legends of the old Scandinavian sources concerning Turkic kings of Sweden and Norway, about Odin's arrival from Asgard, the land of aseir or Turks, have historical ground. This question was also researched Azerbaijani scientist Chingiz Garasharly, who in his book "The Turkic Civilization Lost in the Mediterranean Basin "attaches a great attention to Old Turkic Scandinavian contacts, which are vividly reflected in the Scandinavian language".

For instance, the Swedish people use the word kalabalık in the meaning of "crowdy", which is the same kalabalık in the Turkish language, and nobody can deny its being of Turkic origin

Or æt/ed ["wealth"] and its derivative edlig ["noble ", "nobility"] in Swedish are of the same origin and meaning. These and many other lexical parallels in Old Turkic and Scandinavian languages prove the old ties of these people. Otherwise these real Turkic words would never have penetrated into Scandinavian languages.

Turkish scientist Abdullah Gurgun recalls sven Lagerbring siting some examples from Swedish and Turkic words that have the same root: Adlı [soylu]- Adel, balta- bulta, Hakan- Hokan and some other [2,p.121-122]

As historical sources and linguistic facts witness, the statement of D. K. Faux about the "stolen" Turkic history of Scandinavian countries is based on weighty facts and Thor Heyerdahl, the famous scientist, was based on the same facts. In short, the Azerbaijani- Norwegian history the great scientist created does not come from his fantasy at all, but from real national history of his motherland. It is not by more chance that the great son and patriot of Azerbaijan- Haydar Aliyev highly valued the scientific activity of Thor Heyerdahl. When he visited Norway in 1996, he visited Thor Heyerdahl. When he was in the Kon- Tiki Museum, he wrote the following words about the great researcher in the Museum's guestbook: "I was amazed as I visited the museum that was founded by great explorer Thor Heyerdahl. This museum evokes great impressions. I have again got a lot of information about the heroism of this great person. I express my respect to this genius - Thor Heyerdahl. Heyerdahl bust was erected opposite Kish church near Sheki, where the great researcher was several times. The bust was unveiled by the ambassador of Norway to Azerbaijan, Mr. Jon Ramberg. This symbolized Azerbaijani- Norwegian friendship, and prehistoric relationship between these two countries. Thor Heyerdahl showed great interest in the history and restoration of this Albanian church from the 12th century.

The conference "Thor Heyerdahl and Azerbaijan" held in Baku on 26-29 October 2011, co-arranged by Azerbaijan University of Languages and the University of Oslo, was an interesting event, dedicated to the great service of the famous researcher for Azerbaijani- Norwegian friendship.

Azerbaijani President İlham Aliyev's meeting with Thor Heyerdahl's relatives 28 October 2011 showed how greatly the President appreciated the service of the legendary researcher in elucidation of the lost historical times of our history.

Literature

1. Afandiyeva V. Thor Heyerdahl's role in the development of relations between Norway and Azerbaijan/Thor Heyerdahl's search for Odin, Navus Press, Oslo, 2014, p. 60-69

2. Gürgün A. On the Turckic roots of Swedes, Kaynak publications: Istanbul, 2011.
3. Roggen. V. and Kristin Haug L. Heyerdahl related events\ Thor Heyerdahl's search for Odin, Novus Press, Oslo, 2014
4. [http:// libşaliyev-heritageşorg/en/939 1880.htmls](http://libşaliyev-heritageşorg/en/939%201880.htmls).
5. 9155239215.onlinehome.us /Turkic/... Faux Dkg
6. [https:// www.stormfront.org. /forum/ 192 742](https://www.stormfront.org/forum/192742)
7. [https://onturk.word press /com 2011/03 23 iskandinavların turkataları](https://onturk.word%20press/com/2011/03/23/iskandinavların_turkataları)

ИЗ ИСТОРИИ ОБУЧЕНИЯ ТУРЕЦКИХ СТУДЕНТОВ В ЕЛАБУЖСКОМ ИНСТИТУТЕ И О ПРЕПОДАВАНИИ РУССКОГО ЯЗЫКА КАК ИНОСТРАННОГО В УСЛОВИЯХ ПОЛИКУЛЬТУРНОГО ПРОСТРАНСТВА

Дания Абузаровна Салимова*

Аннотация

В статье излагается краткая история начала обучения турецких студентов в г.Елабуге РТ в 90-е годы 20-го столетия, освещаются сложности обучения русскому как иностранному студентов-турок в те годы, в условиях отсутствия современных технологий. Даются краткие сведения о турецких студентах Елабужского института. Анализируются некоторые формы преподавания РКИ, нацеленные на облегчение адаптации в новых условиях, в инокультурной среде.

Ключевые слова: Елабужский институт, турецкие студенты, русский как иностранный.

FROM THE HISTORY OF THE TRAINING OF TURKISH STUDENTS IN THE ELABUGA INSTITUTE AND THE TEACHING OF RUSSIAN LANGUAGE AS A FOREIGN LANGUAGE IN A MULTICULTURAL ENVIRONMENT

Abstract

The theses contain a brief history of challenges of teaching Russian language for foreign Turkish students in the city of Yelabuga in the 90s of the 20th century in the absence of modern technologies. Some methods of teaching of Russian for foreigners aimed at facilitating adaptation under new conditions, in an foreign environment are analyzed.

Key words: Elabuga Institute, Turkish students, Russian as a foreign language.

1. Сегодня в языковедческой и дидактической науке понятия-термины «родной язык», «неродной язык», «русский как иностранный» и др. нередко не имеют четких разграничительных чертаний [1, 124]. В наше непростое время, когда необходимо обернуться лицом к проблемам нормы языка, к экологии речи и совершенно по-другому и серьезно задуматься над проблемами языковой ситуации, нам, языковедам, приходится учить языку, мягко говоря, «поверхностно» и «слегка» с одной лишь целью, чтобы наши ученики более или менее адекватно понимали, воспринимали услышанное или написанное. Особенно это касается проблем преподавания русского языка как иностранного, но, к радости, такой поверхностный подход был исключен нами при работе со студентами-турками.

2. Наша кафедра русского языка и литературы Елабужского института Казанского федерального университета в последние 2-3 года активно стала заниматься проблемами преподавания русского языка как иностранного. Кафедра последовательно расширяет и сферу научных интересов (лингвокультурология, теория перевода, билингвизм), и методики, технологии преподавания русского языка. Многолетний опыт преподавания русского языка как неродного на факультете татарской филологии (больше пятидесяти лет студенты-татары обучались у нас на русско-татарском, татарско-русском, татарско-турецком отделениях), несомненно, послужил базой и для выстраивания официальных отношений-контактов с организациями, в которых работают иностранцы, и для верного структурирования самих уроков с иностранцами.

3. Среди наших учеников до этого были представители разных стран: (Соединенные Штаты, Турция, Германия, Иран), которые учили язык по своей личной инициативе, и с ними были организованы исключительно индивидуальные занятия.

4. Сегодня в нашем институте учится более 500 иностранных граждан Узбекистана, Киргизии, Туркменистана, Таджикистана; постоянное пополнение числа сотрудников Свободной экономической зоны «Алабуга» за счет иностранных граждан, в основном Турции, поставило перед нами практическую задачу привлечь и завлечь в мир русского языка, русского слова как можно большего количества обучаемых.

* Казанский федеральный университет, г. Елабуга, Российская Федерация

5. Но самый первый опыт преподавания русского как иностранного у нас стал формироваться еще в конце 90-х годов 20-го столетия. На базе Елабужского госпединститута впервые в 1996-м году была принята турецкая группа студентов (20 человек) на филологический факультет на татарско-иностранное отделение. Студенты-турки, активно участвующие в жизни института, сумели привить всем однокурсникам интерес и к турецкому, и к английскому языкам; самое главное – сумели освоить совершенно новый для них язык – русский.

6. Через год, в 1997-м году, к нам поступила вторая группа турецких студентов, тоже на этот же факультет. Таким образом, за 6 лет у нас выучились всего 35 студентов-турок. С учетом огромного интереса к турецкому языку было открыто отделение татарско-турецкое на базе ТИО, куда были приняты уже студенты-татары. наших земляков турецкому языку обучали, кроме наших преподавателей, владеющих турецким языком (Айгуль Бакирова, Альфина Сибгатуллина), преподаватели из Турции. По разным причинам, таких групп просуществовало всего три года. Сегодня в Татарстане продолжают трудиться всего несколько наших выпускников, турецких студентов: это, например, Хусейн Акташ, учитель лицея г. Нижнекамска. Самым талантливым и знаменитым выпускником отделения стал Фатих Кутлу, ныне член союза писателей Татарстана, переводчик (с татарского на турецкий и с турецкого на татарский), прекрасно владеющий и русским языком и прекрасный исполнитель турецких печен. Фатих Кутлу очень часто выступает по радио, телевидению республики, став истинным популяризатором турецкой литературы и культуры в регионе.

7. К сожалению, на сегодняшний день в нашем институте заочно обучается всего один студент-турок, правда, в составе иранской группы есть три студента турецкой национальности (Бехдад, Омид и Хусейн, к слову первые два парня – лучшие по русским речевым навыкам). Наши преподаватели, которые работали в те годы с турецкими студентами, до сих пор с благодарностью вспоминают наших турецких студентов, которые стали образцами не только нравственности и порядочности, но и устойчивых речевых навыков: наши студенты-турки могли вполне достойно общаться и на татарском, и на русском языках, не забывая подчеркивать при этом красоту и выразительность турецкого языка. Как же мы достигли таких успехов?

8. В первую очередь, это стало возможным благодаря гибким учебным планам. В то время не было строгих федеральных образовательных стандартов, и мы обучали русскому языку турецких студентов все пять лет, практически по 2-3 пары каждую неделю. У нас сложилась уникальная ситуация: надо было обучать русскому языку турецких граждан по самым разным методикам и программам разных уровней (русский в татарской школе, русский язык в иностранной аудитории и др.). Мы вынуждены были сосредоточить максимум усилий на групповых занятиях, привлечь при этом и русскоязычных студентов-татар филологического факультета, и почти каждое занятие проходило с участием как минимум двух преподавателей.

В одной группе оказались и студенты, достаточно свободно владеющие устной русской речью, и те, кто практически плохо понимал русский язык и не говорил на нем. Мы сумели за короткий срок выстроить целый комплекс последовательно структурированных занятий по РКИ. Комбинация различных методов обучения: ролевые игры, элементы игры «Пойми меня», «Бусы», беседы, напоминающие сегодняшние программы «Тандем», работа в паре, короткие презентации и мини-доклады учеников, рисование с комментариями, разнообразие игровых форм, заучивание русских народных песен. Конечно, использование новейших дигитальных технологий обучения, программы с компьютерными приложениями, экспериментальные обучающие платформы, онлайн-обучение и полное погружение в новую языковую стихию, столь популярные сегодня, в те годы отсутствовали. А вот просмотр с иностранными учащимися российских телепередач, фильмов, прослушивание музыки – позволяли «окружать» обучаемых русской речью. Погружение в атмосферу изучаемого языка, изучение традиций, культуры носителей изучаемого языка, как известно, способствует лучшему и быстрому обучению. Молодые студенты из Турции, например, легко подхватывали игровые (театральные) формы и охотно участвовали в инсценировке русской народной сказки «Репка». Уже за первый год обучения наши ученики (правда, некоторые из них уже имели определенную базу владения языком) освоили не только основы норм русской устной и письменной речи, но и фразеологию, фольклор, и даже русские народные песни.

9. Приведем пример одного блока наших занятий. Работа по развитию речи в части обогащения культурологическими сведениями, в частности, заучивание русских народных пословиц, строилась следующим образом. За три месяца нами было выучено 50 пословиц, имеющих

разную тематику: о языке, о слове, русском характере, о морально-нравственных качествах, о труде, о ценностях и т.д.: 1. На каждом занятии мы заучивали наизусть по 5 пословиц сначала механически с целью выработать четкое и правильное произношение. 2. Объяснялся смысл этих пословиц, указывалась частотность, специфика использования речевой конструкции, приводились эквиваленты (если есть) из их родного языка. 3. Приводились примеры и ситуации, случаи, и ученики должны были называть нужную пословицу (например, человек еще ничего не сделал, но уже говорит о результатах, громко о чем-то заявляет – *Цыплят по осени считают. Не говори «гоп», пока не перепрыгнул*). 4. Учителем называлась половина пословицы, вторую – приводили ученики (*Кто не работает... Любишь кататься...*). 5. Называлась тематика (о языке, о хвастовстве, о труде, об уме: *Язык до Киева доведет. Без труда не выловишь и рыбку из пруда. Встречают по одежке, провожают по уму*), и это вызывало у учеников в языковом сознании группу пословиц [3, с.128].

Заметим также, что при изучении именно пословичного материала наиболее ярко выступают черты национального характера и связанное с этим непонимание иностранцами смысла многих пословиц. Например, для турок «тяжеловесными» оказались выражения со святым словом «Спасибо». К слову, эти пословицы наши ученики нашли, точнее, встретились с ними, сами и просили нас объяснить, что они означают. «Спасибо» – *некрасиво, надо денежки платить. «Спасибо» – это, конечно, много... «Спасибо» в карман не положишь. «Спасибо» на хлеб не намажешь. На «спасибо» шубу не сошьешь. «Спасибо» не булькает/ не пахнет. Сухое «спасибо» в рот не лезет*. Приходилось применить все свое мастерство: иногда ловкость, чувство юмора, самоиронию и т.д., чтобы не вызвать у иностранцев чувство неприязни к таким языковым конструктам, а через них – и к самим носителя русского языка – ведь в этих устойчивых выражениях есть проекция на элементы мздоимства, вымогательства, (возможно, из иных культур могла прийти на Русь традиция вознаграждения не словом, а подношением, дарами, золотом).

9. Почему же именно пословицы оказались самым действенным способом привлечения внимания иностранцев к русскому слову и почему именно пословицы больше всего полюбили наши ученики? Тут надо выделить несколько факторов: во-первых, это звучание, многие пословицы легки и просты для произнесения, рифмованы, у них есть благозвучность и приятная фоносемантика. Во-вторых, в пословицах народный ум и характер, эти мини-тексты привлекательны сами по себе как миниатюрное зеркало народного ума и остроумия, языковой креативности. Как образно выражались наши ученики, уча пословицы, они больше и лучше познавали русский характер. В-третьих, они на собственном опыте убедились, насколько пословицы сближают их с носителями русского языка. Наш студент-турок с гордостью рассказывал, как удачно он использовал пословицу «Не имей сто рублей, а имей сто друзей» в магазине, когда у него как раз не хватило расплатиться ровно ста рублей и этим он развеселил продавцов (хотя, честно скажем, пословица ему помогла лишь морально, а не в финансовом плане. Далеко не зря мудрость русского народа, исконно трепетно относившегося к Слову, заключена во многих пословицах и поговорках: «Что написано пером – не вырубишь топором», «Слово не воробей, вылетит – не поймаешь». Кроме аудиторных занятий, применялись общение по телефону, индивидуальные разговоры, что отнимало у нас много времени, но, без сомнения, способствовало более быстрому привыканию иностранных студентов к русской языковой среде. Ребята организовали для нас, их преподавателей, в 1996-97 гг. две поездки в Турцию, в лицей, что стало огромной пользой для обеих сторон: турки при поездке, сопровождая нас, закрепляли речевые навыки, а мы в свою очередь познавали и открывали для себя Турцию как государство.

10. Справедливости ради, также заметим: мы не можем похвастаться стопроцентными результатами. Из обученных нами 35 человек всего 27 приобрели прочные речевые навыки и стали свободно общаться, читать и писать на русском языке. Так, известная фраза, нет плохих учеников, есть только плохие учителя, все-таки верна лишь относительно. Иначе как объяснить то, что из 35 обучающихся, среди которых были люди с почти нулевым уровнем знания русского языка, хорошо и свободно овладели языком как те, кто языка совсем не знал, так и те, у кого уже были определенные навыки общения на русском языке. К сожалению, некоторые наши ученики улучшили свои языковые (речевые) компетенции лишь незначительно. Тем не менее, у большинства обучаемых за короткий срок были выработаны языковые и речевые компетенции элементарного и базового уровней (A1 и A2), следующие уровни, конечно, требуют продолжения наших занятий в течение всего года. Мы осознаем, что работа в такой группе была своего рода смелым экспериментом и, возможно, в перспективе необходимо как раз наладить работу дифференцированно: по группам и интересам-целям.

11. Таким образом, нам удалось научить иностранцев-турок не только говорить и писать на русском языке, но и привить в них любовь и интерес к русскому языку, слову (а через язык и – к народу) для облегчения адаптации в новых условиях, в инокультурной среде. Очевидно одно: в современном мире, в многонациональной России – тем более, вопросы интеграции народов, культур и языков являются одной из самых актуальных и животрепещущих проблем, связанных с усилением миграции разных этносов, что подчас приводит к нежелательным последствиям в самых разных ракурсах. Вот эти последствия в наших условиях можно предупредить в первую очередь посредством русского языка, ровным, нормальным его владением иностранцами, что само по себе как факт вызывает уважение у окружающих носителей русского языка.

12. Уже в те годы нами проводились разные психолингвистические эксперименты, позволяющие выявить отношение наших студентов, в том числе и иностранных, к разным языкам, типы и ступени билингвизма [3, 276]. Лучшие показатели: толерантность, уважительное отношение ко всем языкам, желание изучать другие языки, самое главное – уровень владения сразу тремя-четырьмя языками, выявлены были у студентов татарско-иностранный отделения, частью которых были наши воспитанники-турки.

«Проблемы двуязычия и перевода настолько актуальны в наши дни, особенно в условиях мультикультурного общества, что доказывать и объяснять это «просто совестно» [4, 3]. Об актуальности владения сегодня вторым и третьим языками не только в мире, но и в России написано сотни трудов. Тем не менее, именно начало 3-го тысячелетия ставит перед языковедами эти же задачи в новых ракурсах. Скоростной, сжатый, богатый событиями Новый век требует и методик таких же: насыщенных, комплексных, в которых векторы культуры, менталитета, языка и традиций переплетаются тесно, органично выстраиваясь в единое культурологическое пространство. Для тюркоязычной республики, каковой является Татарстан, турецкая литература (в татарских деревнях и сегодня самым читаемым романом остается «Чалы кошы» Решата Нури Гюнтекина), турецкий язык так же близки и дороги, каким принимают русский язык и наши турецкие студенты.

Использованная литература

1. Koudrjajtseva E.L., Salimova D.A., Snigireva L.A. Russian as native, non-native, one of natives and foreign languages: Questions of terminology and measurement of levels of proficiency /. Asian Social Science; Vol. 11, No. 14; 2015. ISSN 1911-2017 E-ISSN 1911-2025. Published by Canadian Center of Science and Education. 124-132.
2. Daniya Salimova, Hope Johnson. Difficulties in the teaching of Russian as a foreign language: the perspectives of an ethnically Tatar specialist in Russian philology and an American student /Life Science Journal 2014; 11(5s) <http://www.lifesciencesite.com>. 219.
3. Салимова Д.А., Камаева Р.Б. Психолингвистические эксперименты при выявлении уровня языковой подготовки студентов-филологов: национально-специфический корпус лексики через зеркало языкового сознания / Современные исследования социальных проблем. № 4-3(28), 2016. С. 266-273.
4. Д.А. Салимова, А.А. Тимерханов. Двуязычие и перевод: теория и опыт исследования. Монография. М.: Флинта: Наука, 2012. 280 с.

© Д.А. Салимова, 2018

МЕТОДЫ И ПРИЕМЫ ОБУЧЕНИЯ ДИАЛОГИЧЕСКОЙ РЕЧИ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА КАК ИНОСТРАННОГО

Самедова Севиндж Али кызы*

Аннотация

В статье рассматриваются методы и приемы обучения диалогической речи на занятиях по русскому языку как иностранному. Разнообразные формы диалога выступают как важный учебный материал для формирования навыков и умений во всех видах речевой деятельности, для развития лексических и грамматических навыков. Значение диалогов, прежде всего в том, что они превращают учебное говорение в естественную речь, приближают обучение русскому языку к жизни.

Ключевые слова: диалог, речевая деятельность, формирование, развитие, обучение, словарь.

METHODS AND TECHNIQUES OF TEACHING DIALOGICAL SPEECH ON THE LESSONS OF RUSSIAN AS A FOREIGN LANGUAGE

Abstract

This article discusses the methods and techniques of teaching Dialogic speech in the classroom in Russian as a foreign language. A variety of forms of dialogue act as an important educational material for the formation of skills in all types of speech activities, for the development of lexical and grammatical skills. The value of dialogue, primarily in the fact that they make learning speaking in natural speech, bring learning Russian to life.

Key words: dialogue, oratoral activity, development, formation, learning, vocabulary.

Преподавание русского языка студентам-иностранцам имеет свои определенные особенности, основной и конечной целью которых является практическое овладение русским языком. Решению этой задачи должна быть подчинена вся система работы по обучению студентов русскому языку на всех этапах прохождения курса. Методика обучения говорению иностранной аудитории на русском языке совершенно иная, другой подход к языку, она имеет свои цели, содержание, разнообразные приемы, формы работы, регулярность и целенаправленность. Так, если вначале при обучении иностранцев русскому языку считалось важным научить их правильно и грамотно писать и переводить, то в современной методике преподавания большое значение стали придавать другому подходу - коммуникативному, главной целью которого стало обучение именно общению на изучаемом языке.

По словам великого ученого, лингвиста и методиста А.А. Леонтьева: «Предмет методики обучения русскому языку как иностранному – оптимальная система управления учебным процессом, т.е. система, направленная на наиболее эффективное овладение учащимися русским языком»[1, 153].

Развитие навыков оформления речи на новом языковом материале, формирование у студентов навыков коммуникации на изучаемом языке в различных жизненно важных ситуациях, увеличение темпа и улучшение качества речи являются главной задачей обучения русскому языку. Наиболее трудными навыками, которые следует прививать студентам в процессе обучения русскому языку, являются навыки, обеспечивающие спонтанное пользование языком. Реализация коммуникативной цели заключается в обучении разным видам речевой деятельности, где особенно велика роль устной речи, которая осуществляется в монологической и диалогической формах. Если монолог представляет собой высказывание одного студента, то в процессе диалогического общения студент попеременно выступает то в роли слушающего, то в роли говорящего. Важно, чтобы студент понимал на слух хотя бы несложную речь своих собеседников на русском языке, умел выражать на нем свои мысли и чувства в устной форме. При работе над диалогической речью должны выполняться различные тренировочные упражнения, целью которых является автоматизация лексических единиц, грамматического

* Азербайджанский медицинский университет, г.Баку, Азербайджанская Республика

материала, фраз-клише, и конечно, развитие умений вести диалог в конкретной ситуации. Систематическое выполнение разнообразных тренировочных упражнений расширяет возможности речевой ситуативной практики и способствует выработке прочных речевых практических навыков.

Так, обучая русскому языку азербайджаноязычную аудиторию, преподаватель должен заострить внимание обучающихся на том, что как в русском, так и в азербайджанском языке слова по их лексико-грамматическим признакам делятся на классы-части речи. Однако в азербайджанском языке нет согласования имен прилагательных с существительными, что является обязательным в русском языке. В связи с этим изучение рода существительных, прилагательных, усвоение синтаксических окончаний в русском языке могут составить особую трудность для носителей азербайджанского языка. Также трудность составляют предлоги русского языка, несовпадение видов глагола в обоих языках.

Каждый язык имеет свой, присущий только ему традиционный порядок слов, свидетельством чему различия в синтаксическом строе двух языков. « В синтаксическом строе русского и азербайджанского языков имеется много общего. В русском языке предложения различаются по цели высказывания, по строению, составу и видам. В азербайджанском языке некоторым из них мы находим соответствие, но встречаются и расхождения»[2, 283]. Словорасположение в русском языке не произвольно, оно подчинено определенным законам. Поэтому изучающему русский язык необходимо знать эти законы, влияющие на изменение грамматических, смысловых и стилистических функций слов в предложении. Следовательно, знание правил грамматики помогает нерусским учащимся осознать и осмыслить, а на этой основе и сознательно усвоить нормы и закономерности в области формообразования и построения словосочетаний и предложений русского языка. Усвоение русских норм словорасположения вызывает определенные трудности у азербайджанских учащихся, потому что порядок слов в азербайджанском языке имеет свою специфику, несколько отличную от русской. Прежде всего, порядок слов в азербайджанском языке соблюдается строже. Усвоение порядка слов в русских предложениях происходит в процессе изучения синтаксиса. Так, чтобы сконструировать какое-либо предложение, учащиеся должны выбрать нужное слово, связать его по грамматическим законам с другим словом, составить словосочетания, образованные по способу подчинительной связи, как строительный материал для предложений; затем наиболее продуктивные типы двусоставных и односоставных предложений и, наконец, типы сложных предложений. Через изучение правил грамматики учащиеся последовательно и планомерно осмысливают и познают, а затем, выполняя разнообразные упражнения, усваивают практически, путем выработки, закрепления и автоматизации речевых навыков, грамматический строй языка, учатся правильно образовывать формы от различных частей речи, строить словосочетания и предложения различных типов. Бывает так, что многие студенты стараются запомнить содержавшиеся в учебниках правила, могут приводить определения частей речи и правила образования форм, запоминают перечень способов выражения членов предложения, но часто не могут дать правильного ответа даже на самый элементарный вопрос о себе, об окружающей действительности, потому что не владеют нужными речевыми навыками. Продуманная и рационально организованная система упражнений – необходимое условие успешного овладения вторым языком.

С самого начала обучения необходимо побуждать студентов к активности, основное внимание должно быть уделено упражнениям активного характера, связанным с конструированием предложений и с использованием в качестве средства общения русского языка как второго родного языка учащихся. Только в результате активной, интерактивной формы обучения, которая подразумевает взаимодействие обучающихся и преподавателя в ходе урока, когда обучающиеся не пассивные слушатели, а активные участники урока можно добиться быстрого положительного результата в практике речи. Активность же может проявиться лишь в том случае, если сами учащиеся будут чувствовать свое продвижение вперед, будут ощущать, как с каждым уроком русский язык становится им ближе, доступнее, понятнее. Соответственно этому обучение должно строиться от известного к неизвестному, от легкого к трудному. В зависимости от подготовки студентов, материал курса можно "проходить" быстрее или медленнее в зависимости от усвоения студентами, однако, не допуская "провалов" в понимании

основ языка. Овладение языком приносит эффект лишь тогда, когда предложенный материал доступен и посилен обучающимся, соответствует уровню развития их речи на русском языке.

Как было отмечено выше, основной единицей обучения языку является диалог в его разнообразных формах, который выступает как основной учебный материал для формирования навыков и умений во всех видах речевой деятельности, для развития лексических и грамматических навыков, источником информации. Значение диалогов, прежде всего в том, что они превращают учебное говорение в естественную речь, приближают обучение русскому языку к жизни. В процессе диалогов учащиеся знакомятся с разговорной речью, лучше осознают практическое употребление изучаемых грамматических категорий, глубже понимают интонационные особенности предложений, прочнее усваивают типичные речевые модели и т.д. Беседы, диалоги, ситуативные, ролевые игры и т.д. можно рассматривать как самую современную и важную форму активных методов обучения языку, т.к. обучение ведется не только в режиме преподаватель-студент, но и между самими студентами. Нельзя, например, проводить такую работу, если обучающиеся имеют смутное представление о диалоге и не имеют навыка в проведении такой беседы. Следовательно, вначале вырабатываются умения проведения диалогов, направленных на привитие навыков по фонетике, лексике и грамматике, в результате чего отрабатываются навыки произношения звуков, слов и простых предложений, идет накопление лексического словаря и усвоение наиболее употребительных речевых моделей, на следующих этапах обучения основное внимание уделяется развитию речи и практическому использованию накопленного словаря. В результате проведения такой работы облегчается введение и закрепление языкового материала, а также происходит развитие устной речи (как подготовленной, так и спонтанной).

Диалог можно проводить в нескольких формах. Приемлемыми в педагогической практике являются следующие формы:

1. Заучивание готовых диалогов, когда всей группе дается диалог, подобранный или составленный преподавателем, который учащиеся читают про себя, знакомятся с его содержанием. Затем преподаватель объясняет значение и употребление новых слов и словосочетаний, заостряет внимание на типичных речевых моделях. Далее учащиеся (попарно) пересказывают диалог. Разговаривающую пару слушает вся группа и исправляет допущенные ошибки. Таким образом, активизируется работа всех обучающихся. Поскольку один и тот же диалог пересказывается несколько раз (несколькими парами), создается возможность его заучивания. Значение этой работы, прежде всего, состоит в том, что речь обучающихся обогащается типичными речевыми моделями, новыми словами и словосочетаниями. Наряду с автоматизацией словаря, каждый диалог рассчитан на автоматизацию конкретного языкового явления. Заучиваемые готовые диалоги должны быть образцовыми во всех отношениях: и по словарю, и по грамматическому построению и по содержанию.

На образцах готовых диалогов необходимо объяснить учащимся, что диалоги представляют собой процесс естественного общения. А процесс общения – это не только вопросы и ответы, когда один из собеседников только спрашивает, другой отвечает на поставленные вопросы по обязанности. В естественном диалоге оба собеседника могут задавать вопросы и отвечать, делиться своими мыслями по затронутому вопросу. Диалог, состоящий только из вопросов и ответов, звучит искусственно и мало интересует учащихся, тогда как естественный диалог всегда вызывает у учащихся побуждение к речи.

Готовые диалоги для заучивания обычно даются в начальный период изучения новой грамматической конструкции, преимущественно в начальный период обучения.

2. Следующим шагом в обучении практической русской речи является составление учащимися аналогичных диалогов по данным образцам или дополнение предложенных диалогов, используя при этом: 1) формы ответа при знакомстве: очень приятно познакомиться с вами; рад познакомиться; я о вас слышал; я вас где-то видел(а); мы уже встречались; вы меня узнаете? и т.д.; 2) формы обращения при знакомстве: давайте познакомимся; будем знакомы; я хотел бы с вами познакомиться; разрешите представиться; познакомьтесь, это... и т.д. При этом студенты сначала заучивают готовые модели, затем тренируются в использовании усвоенных готовых моделей в самостоятельной речи. В результате подобных тренировок автоматизируется использование в речи данных преподавателем слов, словосочетаний и типов предложений. Заучивание готовых диалогов еще не прививает навыков самостоятельной разговорной речи,

оно лишь подготавливает учащихся к разговору на русском языке. Серьезные трудности испытывают учащиеся в обозначении времени в деловой речи и в быту. Практически же они сталкиваются с этим почти на каждом шагу. Запоминая готовые модели, а затем, практикуясь в самостоятельном употреблении их в диалогах, составленных аналогично готовым образцам, учащиеся приучаются свободно оперировать ими в дальнейшем в своей речи. Так, после изучения имен числительных, целесообразно дать образец диалога, содержащего речевые модели с обозначением времени: половина восьмого утра (вечера); двадцать минут второго; четверть (пятнадцать минут) седьмого; два часа ночи; сейчас без двадцати одиннадцать; в два часа/часа в два; через два часа/часа через два; с утра до вечера; по пятницам; в течение четырех лет и т.д.

Преподаватель может предложить образец диалога по ситуациям с обозначением времени, например: 1. Вы спрашиваете, когда принимает ваш врач сегодня и завтра. Вам отвечают, когда она начинает прием; 2) Нужно назначить собрание студентов, но у них разное расписание занятий. Соответственно этому образцу студенты могут сами составлять аналогичные диалоги, используя в них несколько вариантов обозначения времени. Чтобы учащиеся могли пользоваться ими сознательно в своей речи, преподавателю необходимо объяснять сферу употребления каждого из этих вариантов.

3. Варьирование диалогов. Разновидностью составления аналогичных диалогов по данным образцам является варьирование диалогов. Суть его состоит в том, что содержание данного диалога несколько изменяется, но грамматические модели сохраняются без изменения или подвергаются незначительным изменениям. Например, на предложенную тему «В магазине», текст диалога можно варьировать по-разному, заменяя в нем предметы разговора: вместо обуви можно «купить» пальто, платье, книги, школьные принадлежности, хлеб, овощи, фрукты и т.д. Варьирование диалогов полезно тем, что оно дает возможность многократно повторять типичные речевые модели на разном языковом материале, что обеспечивает прочное усвоение их. К тому же эта работа очень интересует обучающихся и приближает их к жизни: они узнают реальные цены вещей, практическое применение предметов, взаимоотношения людей, процессы труда, нормы поведения людей и т.д.

4. Успешному развитию устной речи способствуют дополнение и расширение готовых диалогов. Для этой работы даются обычно небольшие диалоги, состоящие из 5-6 реплик. Учащиеся вставляют подходящие по смыслу реплики, используя в них ранее изученные слова и речевые модели. Однако диалог не должен слишком затягиваться, чтобы внимание учащихся не распылялось. Дополнять и расширять его нужно целенаправленно, т.е. таким языковым материалом, который изучается на данном этапе, что даст возможность сосредоточить внимание учащихся на этом материале. Такие диалоги могут составляться под руководством преподавателя или самостоятельно самими учащимися.

5. Составление диалогов по учебным темам, охватывающим основные сферы общения: «Семья», «На перемене», «Экскурсия по городу», «Разговор по телефону», «У врача», «В аптеке» и т.д. Это высшая форма работы над диалогами требует знания определенной лексики, умения конструировать предложения соответственно конкретной ситуации. На первых порах диалог на данную тему составляется под руководством преподавателя, затем обучающиеся сами справляются с этим заданием, но руководящая роль преподавателя все же сохраняется: он помогает в отборе слов, исправляет ошибки в составлении предложений, подсказывает ход разговора, предупреждает паузы в разговоре и т.д. Обычно студенты затрудняются в определении ситуации для составления диалога на ту или иную тему. Поэтому преподавателю желательно, назвав тему, обрисовать конкретную обстановку, в которой будет протекать речь. Понимание обстановки, конкретная ситуация облегчают учащимся составление диалога. Ситуацию можно создавать самую разнообразную: это разговор студентов на перемене, в магазине между продавцом и покупателем, на выставке картин между художником и посетителем, в музее между экскурсоводом и посетителем, на вокзале между дежурным и пассажиром, на почте между сотрудником и клиентом, на стадионе между спортсменом и тренером, в больнице между врачом и больным, разговор с товарищем о каком-либо учебном-медицинском и т.д. Целесообразно составлять небольшие по объему диалоги, что даст возможность прослушать на одном уроке речь многих учащихся.

Проводя подобные диалоги, необходимо следить за тем, чтобы учащиеся постепенно привыкали на уроках русского языка говорить только по-русски, о чем бы ни шла речь. Диалоги, используемые на занятиях по русскому языку, активизируют мыслительную деятельность студентов, способствуют активному речевому взаимодействию обучающихся как с преподавателем, так и между собой, а сам процесс обучения становится процессом непрерывного творчества.

Проф. В.М.Чистяков, отзываясь о таких уроках говорил об их «ощутимой пользе для иноязычной аудитории, за счет которых знания обучающихся становятся более обширны и разносторонни, пополняется лексический запас, грамматические правила становятся более устойчивы, отчего речь обучающихся становится смелой и стройной» [3, с.137].

Тематика диалогов должна определяться самим преподавателем и соответствовать следующим требованиям: быть актуальной, связана с учебой студентов, с их практикой, бытом, отдыхом; способствовать расширению общего кругозора студентов; преследовать воспитательные цели. Так как диалоги на уроках проводятся по определенным темам, соответственно этому слова и словосочетания должны быть объединены по тематическому принципу. Предлагаемый для изучения материал должен постоянно тематически расширяться, в результате чего тематически близкие слова легче запоминаются, на основе тематически связанных слов легче построить предложения, добиться связной речи. Повторение и последовательное расширение одной и той же темы создает благоприятные условия для повторения, закрепления и активизации ранее изученных по этой теме слов, словосочетаний и разнообразных речевых конструкций.

В результате диалогической формы работы мобилизуются все знакомые слова и синтаксические конструкции, прививаются навыки составления словосочетаний и предложений различной конструкции, а также логически последовательной связной речи. Студенты лучше усваивают наиболее часто встречающиеся речевые модели, у них вырабатываются навыки правильного русского произношения, развивается речевой слух, умение быстро и правильно схватывать смысл вопросов и ответов собеседника, мобилизуется усвоенный речевой материал, активизируется познавательная деятельность, повышается интерес к изучению русского языка, таким образом, обеспечивается успешное овладение русским языком.

Литература:

1. Леонтьев А.А. Основы теории речевой деятельности. М.: Наука, 1974. - 368 с.
2. Сравнительная грамматика русского и азербайджанского языков. Под ред. Проф. М.А.Ширалиева и доц. С.А.Джафарова. Изд-во АГУ им.С.М.Кирова, Баку -1954, 397 с.
3. Проф. М.Ч.Чистяков. Упражнения по развитию русской речи. М., 1957, 230с.

© С.А.Самедова, 2018

ГЕЙДАР АЛИЕВ И ТОЛЕРАНТНОСТЬ

*Сейидзаде Афет Джумар гызы**

Аннотация

Мультикультурализм и толерантность является приоритетным направлением в государственной политике Азербайджана. Политическая сила нашего Общенационального лидера Гейдара Алиева в начале 90-х годов прошлого века обеспечена восстановлением традиций толерантности в Азербайджане.

Азербайджанский мультикультурализм играет незаменимую роль в комплексе взаимодействия государственных, политических, общественных институтов, обеспечивая тем самым демократический путь развития стране.

История христианства в Азербайджане практически начинается с возникновения Албанской церкви. Регистрация альбано-удинской христианской религиозной общины является знаменательным событием по своему характеру, религиозному и политическому значению.

Толерантность – специфическое качество азербайджанского народа. Одно из приоритетных направлений политики правительства Азербайджана в отношении религии связано именно с толерантностью. Отношение азербайджанского государства к принципам толерантности наглядно проявляется как в отношении к представителям различных религий. В основе идеологии азербайджанства в авторстве Гейдара Алиева лежит идея единства, основанная на исторических, духовно-нравственных, культурных традициях народов, исторически проживающих на территории современного Азербайджана.

Мультикультурализм создает благодатную почву для интеграции, категорически отрицающей ассимиляцию, порождающей нежелательные отношения, а во многих случаях серьёзные конфликты между представителями разных наций и народов, положительно влияет на взаимное обогащение и развитие различных культур, формирование культуры, объединяющей под одной крышей народы, отличающееся национально-духовным разнообразием. С этой точки зрения всестороннее мультикультурализма как реалии современной эпохи, особенно учёными и исследователями Азербайджана, где мультикультурализмом пронизана вся жизнь нашего общества, имеет большое значение.

Азербайджанский лидер в соответствии с новыми мировыми реалиями установивший отношение с Западом и Европой, а с другой стороны с Россией, ближневосточными и азиатскими странами, придавал особое значение тому факту, что его страна является неотъемлемой частью исламского мира. Работа на протяжении многих лет в советской коммунистической системе, Гейдар Алиев стремился к возрождению восточного менталитета и традиций, придавал большое значение духовным и национальным ценностям.

Толерантность является главной линией во внутренней политике страны. Хорошее отношение к проживающим в Азербайджане другими нациями складывалось веками. По их словам, граждан Азербайджана неправильно дать по национальностям. «У нас разные национальности и религии, но мы всегда были свободными в этой стране» – отметили. В Азербайджане живут христиане – прихожане православной, католической, лютеранской и протестантской церкви, а также прихожане исторической албанской церкви. Большая часть христианского населения страны живёт в городах Баку, Сумгайыт, Гянджа, а также в Гахской (грузинские православные) Исмаилинском (молоканы) Габалинском и Огузском районах (албаны – удины в посёлке Нидж Габалинского района и в городе Огуз). Большинство католиков и лютеран живут в городе Баку. Немцы – лютеране, в своё время компактно проживавшие в районах Шамкир и Гейгель, в ходе Второй Мировой войны были депортированы советской властью. Количество жителей Азербайджана, принадлежащих к другим протестантским конфессиям, составляет несколько тысяч человек. Это в основном балтисты, адвентисты, пятидесятники, свидетели Иеговы и др.

* кандидат исторических наук, доцент Азербайджанского Государственного Экономического Университета, кафедры «Международного отношения». Азербайджан, г.Баку.

Азербайджанское правительство проводит множество мероприятий по развитию толерантности, мультикультурализма, межконфессионального и межкультурного диалога с участием разных сторон. За последние десять лет Азербайджан стал страной хозяином десятков международных и региональных конференций, форумов и симпозиумов, посвящённых этим вопросам.

Сегодня на Западе есть и те, кто считает пропаганду и распространение традиций толерантности незначимым. Толерантность – продукт культурно и духовно развитого общества. Именно в этом заключается отличительная особенность сегодняшнего Азербайджана и азербайджанцев.

Ключевые слова: толерантность, мультикультурализм, иудаизм, антисемитизм, цивилизация, христианство.

ANNOTATION

Multiculturalism and tolerance is a priority in the state policy of Azerbaijan. The traditions of tolerance was restored in Azerbaijan by the political power of our national leader Heydar Aliyev in the early 1990s.

Azerbaijan's multiculturalism plays an indispensable role in the interaction of state, political, and public institutions, thus ensuring a democratic path of development for the country.

The history of Christianity in Azerbaijan practically begins with the rise of the Albanian church. Registration of the Albanian-Udin Christian religious community is a significant event in its nature, religious and political significance.

Tolerance is a specific quality of the Azerbaijani people.

One of the priorities of the policy of the government of Azerbaijan regarding religion is associated with tolerance. The attitude of the Azerbaijani state to the principles of tolerance is clearly shown as in relation to the representatives of various religions.

The ideology of Azerbaijanism in the authorship of Heydar Aliyev is based on the idea of unity based on the historical, spiritual, moral and cultural traditions of the peoples who historically live in the territory of modern Azerbaijan.

Multiculturalism creates a fertile ground for integration, categorically denying assimilation that generates unwanted relationships, and in many cases serious conflicts between representatives of different nations and peoples, positively influences the mutual enrichment and development of different cultures, the formation of a culture that unites nations under one roof, spiritual diversity. From this point of view, comprehensive multiculturalism as the realities of the modern era, especially by scholars and researchers of Azerbaijan, where multiculturalism permeates the entire life of our society, is of great importance.

The Azerbaijani leader, in accordance with the new world realities, established relations with the West and Europe, and on the other hand with Russia, the Middle East and Asian countries, attached particular importance to the fact that his country is an integral part of the Islamic world. Work for many years in the Soviet communist system, Heydar Aliyev sought to revive the eastern mentality and traditions, attached great importance to spiritual and national values.

Tolerance is the main line in the domestic policy of the country. A good attitude towards the other nations living in Azerbaijan has evolved over the centuries.

According to them, it is wrong to divide citizens of Azerbaijan by nationality. "We have different nationalities and religions, but we have always been free in this country" - noted.

Christians - parishioners of the Orthodox, Catholic, Lutheran and Protestant churches, as well as parishioners of the historic Albanian church live in Azerbaijan. Most of the country's Christian population lives in the cities of Baku, Sumgait, Ganja, and also in the Gakh (Georgian Orthodox) Ismaili (Molokans) Gabala and Oguz districts (albanians - udins in the village of Nijuzh of Gabala district and in the city of Oguz). Most Catholics and Lutherans live in the city of Baku. The Germans, Lutherans, who at one time lived compactly in the Shamkir and Goygol districts, were deported by the Soviet power during the Second World War. The number of residents of Azerbaijan belonging to other Protestant denominations is several thousand people. They are mostly Baptists, Adventists, Pentecostals, Jehovah's Witnesses, and others.

The Azerbaijani government is carrying out many activities to promote tolerance, multiculturalism, interfaith and intercultural dialogue with the participation of different parties.

Over the past ten years Azerbaijan has become the host of dozens of international and regional conferences, forums and symposiums dedicated to these issues.

Today in the West there are those who consider the propaganda and dissemination of the traditions of tolerance insignificant. Tolerance is a product of a culturally and spiritually developed society. This is the distinguishing feature of today's Azerbaijan and Azerbaijanis.

Keywords: tolerance, multiculturalism, judaism, anti-semitism, civilization, christianity

Азербайджанский мультикультурализм играет незаменимую роль в комплексе взаимодействия государственных, политических, общественных институтов, обеспечивая тем самым демократический путь развития стране.

Гейдару Алиеву удалось вернуть народу страны веру в собственные силы с соблюдением уважительного отношения к правам и культурно-духовным ценностям нетитульных наций и религиозных сообществ.

С того момента и начался отчёт политической стабильности, экономического и культурного прогресса в Азербайджане.

Избавляя страну от пути сепаратизма, признанный лидер смог объединить национальные силы вокруг идеологии единения с участием представителей многих народов, веками живущих в Азербайджане, став архитектором подлинно мультикультурального Азербайджана.

В Азербайджане существуют различные религиозные конфессии, по доминирующее место среди них занимает исламская религия.

История христианства в Азербайджане практически начинается с возникновения Албанской церкви. Регистрация албано-удинской христианской религиозной общины является знаменательным событием по своему характеру, религиозному и политическому значению.

Регулирование отношений между государством и религией в нашей стране, достижение стабильности в религиозной сфере, сохранения атмосферы терпимости между конфессиями на государственном уровне связаны с именем Гейдара Алиева. После его прихода во второй раз к власти атмосфера толерантности в стране ещё более укрепились в соответствии с концепцией отношений между государством и религией. Азербайджан, исторически ставит пространством стыковки разных религий и культур, и сегодня успешно выполняет эти функции [1].

Гейдар Алиев прекрасно выразил эти характерные качества Ислама и азербайджанского народа: «Я считаю, что азербайджанский народ сам по себе, по своей природе, по своему характеру обладает высоким чувством толерантности. Толерантность содержится в корне мусульманской религии, исповедуемой большей частью населения Азербайджана».

Толерантность – специфическое качество азербайджанского народа. Одно из приоритетных направлений политики правительства Азербайджана в отношении религии связано именно с толерантностью. Отношение азербайджанского государства к принципам толерантности наглядно проявляется как в отношении к предстателям различных религий [1].

Избавляя страну от пути сепаратизма, признанный лидер смог объединить национальные силы вокруг идеологии единения с участием представителей многих народов, веками живущих в Азербайджане, став архитектором подлинно мультикультурального Азербайджана. В силу этой данности Гейдара Алиева и называют основателем азербайджанской модели мультикультурализма.

Он дал политико-правовую оценку способности азербайджанцев поддерживать традициями и достойным примером ценности толерантности, что сыграло исключительную роль в формировании мультикультурального общества.

В основе идеологии азербайджанства в авторстве Гейдара Алиева лежит идея единства, основанная на исторических, духовно-нравственных, культурных традициях народов, исторически проживающих на территории современного Азербайджана.

В 1993-1995 годах, что были отмечены неимоверно трудными процессами, Гейдар Алиев поддерживал живой контакт с представителями различных народов и этнических групп.

В одном из своих выступлений Гейдар Алиев подчёркивал: «Многонациональный состав Азербайджана – это наше богатство и преимущество. Мы это ценим и постарайся сохранить. Чем больше государство будет стараться объединить народ, тем богаче оно будет, так как каждый гражданин вносит свой вклад во всемирную культуру и цивилизацию» [4, 9].

Корни этой традиции уходят глубоко в историю, ведь на азербайджанской земле нашли пристанище ещё еврейские переселенцы, бежавшие из разграбленного Иудейского царства после взятия Иерусалима вавилонским царём Навуходоносором II (586 год до н.э.) [1, 14].

В середине первого столетия нашей эры в Азербайджане бежали первые последователи христианства, заложившие основы для последующего становления здесь Албанской автокефальной церкви. С приходом ислама традиция веротерпимости на нашей древней земле ещё более укрепилась.

В основе мусульманской толерантности лежал коранический постулат: «Нет принуждения в религии».

В VII-VIII веках мусульмане уважительно и терпимо относились к последователям иудаизма, христианства и зороастризма [2].

Азербайджан был и остается страной, где нет места антисемитизму. Как заявил Гейдар Алиев на встрече с руководителями еврейских общин 15 ноября 1998 года, в республике «этого явления нет, и мы его никогда не допустим. Это – наша твёрдая позиция, и она остаётся незыблемой».

Мультикультурализм – это всеми признанный принцип мирного сосуществования, опирающийся на толерантность отношений между различными культурами. Характерными особенностями мультикультурализма является толерантность и терпимость. «Азербайджанский народ сам по себе, а также благодаря своей природе и своему характеру обладает высоким чувством толерантности». Этими словами великий лидер Гейдар Алиев дал самое оригинальное и ясное объяснение нашего отношения к мировым ценностям, назвал Азербайджан родиной представителей различных народов, независимо от национальности и вероисповедания.

Для Азербайджана, конечно же, совершенно естественно придерживаться толерантности позиции в отношении различия во взглядах, обычаях, традициях. Потому, что расположенный на историческом Шелковом Пути Азербайджан, являясь пространством пересечения различных цивилизаций, веками известен также как край, где формировалась среди национально-культурного разнообразия, где в условиях мира, благополучия, взаимопонимания и диалога проживают представители разных национальностей и конфессий. И либеральность народов, национальностей, религий присуща менталитету азербайджанского народа. На всех исторических этапах на территории Азербайджана между этническими и религиозными сообществами формировались тесные взаимоотношения, не были отмечены факты дискриминации на национальной, религиозной и расовой почве.

Отныне современный Азербайджан как пространства мультикультурализма, превратился в уникальную страну, в которой живёт и развивается многообразие культур и религий. Здесь культурное и религиозное разнообразие каждого народа и этноса служат единой гармонии общенациональной гражданской солидарности. Данная модель, которая может служить примером для большинства стран, стала образом жизни для граждан Азербайджана, принадлежащих к различным религиям и культурам.

Мультикультурализм создает благодатную почву для интеграции, категорически отрицающей ассимиляцию, порождающей нежелательные отношения, а во многих случаях серьёзные конфликты между представителями разных наций и народов, положительно влияет на взаимное обогащение и развитие различных культур, формирование культуры, объединяющей под одной крышей народы, отличающееся национально-духовным разнообразием. С этой точки зрения всестороннее мультикультурализма как реалии современной эпохи, особенно учёными и исследователями Азербайджана, где мультикультурализмом пронизана вся жизнь нашего общества, имеет большое значение.

Мысли Гейдара Алиева о признании Азербайджана в качестве многонационального государства, об обладании абсолютно всеми гражданами страны равными правами независимо от религиозной, расовой политической, языковой принадлежности, о создании в нашей стране всех условий для свободной деятельности как мечетей, как церквей и синагог, об уважительном отношении азербайджанцев к религии и культуре других народов и об отсутствии в нашей стране конфликтов и столкновений по религиозной почве неоднократно были озвучены с высоких трибун и однозначно заявлены мировой общественности на представительных международных форумах.

В то время, когда Гейдар Алиев вернулся к власти в Азербайджане, эта мусульманская страна переживала очень сложный и тяжёлый период своей истории [1, 19]. Молодая Республика, которая считается ведущей страной в Кавказском регионе и обладает богатыми энергетическими ресурсами выгодным геополитическим расположением, столкнулась со следующими серьёзными проблемами: вторжение на её территорию войск соседнего государства и Карабахский конфликт крушение старой политико-идеологической системы и приведший к хаосу вакуум во власти отсутствие в гражданах страны уверенности в своём завтрашнем дне, неопределённость в духовно-нравственном состоянии людей, потерявших веру в свои возможности. В такой критической обстановке народу и стране был жизненно необходим мудрой и всеми уважаемый лидер, который благодаря своему политическому опыту и высокому интеллекту оказался бы в состоянии устранить негативные внешние факторы, вернуть обществу веру в свои силы, обуздать и нейтрализовать внутренние конфликты и хаос, царивший в стране. Таким лидером стал Гейдар Алиев, который в столь тяжёлой обстановке, соединив в себе необходимые политические, волевые и духовные качества, возглавил азербайджанский народ, начал продуманную, логически последовательную и целенаправленную деятельность одновременно во всех сферах.

В связи с тем, что Азербайджан в Кавказском регионе находится на стыке Европы и Азии, западной и восточной культуры, здесь пересекаются интересы различных мировых сил и ближайших соседей этой страны.

Азербайджанский лидер в соответствии с новыми мировыми реалиями установивший отношение с Западом и Европой, а с другой стороны с Россией, ближневосточными и азиатскими странами, придавал особое значение тому факту, что его страна является неотъемлемой частью исламского мира. Работа на протяжении многих лет в советской коммунистической системе, Гейдар Алиев стремился к возрождению восточного менталитета и традиций, придавал большое значение духовным и национальным ценностям [1.34].

Уникальный опыт Азербайджан в становлении и укреплении межрелигиозного диалога и сотрудничества получил высокую оценку и признание за рубежом.

Свидетельством этого стал исторический визит в республику главы римско-католической Церкви Иоанна Павла II (22-24 мая 2002 г.). В ходе визита понтифик особо подчеркнул исторические традиции веротерпимости в Азербайджане, ведь именно здесь нашли приют первые христиане, спасавшиеся от преследования римских властей.

16-18 апреля 2003 года Азербайджан посетил Патриарх Рима Варфоломей I. Целью визита главы православной церкви Восточного Рима было достижение понимания и согласия по многим вопросам, беспокоящим последователей различных конфессий, в целях дальнейшего укрепления диалога между цивилизациями. Побывав до посещения Азербайджана в трёх мусульманских странах, патриарх признал, что государственно – конфессиональные отношения, а также отношения между традиционными конфессиями в республике являются образцовыми. «Я удовлетворён уровнем толерантности здесь. В Азербайджане каждый может исповедовать религию и отправлять обряды по своему желанию», – сказал Варфоломей I [2].

Немаловажную роль в формировании духа толерантности в Азербайджане играет и конструктивный подход духовных лидеров. Позитивным шагом в этом плане можно считать встречу духовных лидеров стран Южного Кавказа и России, которая состоялась в Москве и ноябре 2003 года. Это по праву историческое событие завершилось принятием документа, в котором, в частности, было отмечено, что для восстановления доверия между народами Кавказа необходимо «интегрировать национальные меньшинства во все сферы общественной жизни, обеспечить для них свободу вероисповедания, дать возможность развивать культуру и свой язык».

Толерантность является главной линией во внутренней политике страны. Хорошее отношение проживающими в Азербайджане другими нациями складывалось веками.

По их словам, граждан Азербайджана неправильно дать по национальностям. «У нас разные национальности и религии, но мы всегда были свободными в этой стране» – отметили.

В Азербайджане живут христиане – прихожане православной, католической, лютеранской и протестантской церкви, а также прихожане исторической албанской церкви. Большая часть христианского населения страны живёт в городах Баку, Сумгайыт, Гянджа, а также в Гахской (грузинские православные) Исмаилинском (молоканы) Габалинском и Огузском

районах (албаны – удины в посёлке Нидж Габалинского района и в городе Огуз). Большинство католиков и лютеран живут в городе Баку. Немцы – лютеране, в своё время компактно проживавшие в районах Шамкир и Гейгель, в ходе Второй Мировой войны были депортированы советской властью. Количество жителей Азербайджана, принадлежащих к другим протестантским конфессиям, составляет несколько тысяч человек. Это в основном балтисты, адвентисты, пятидесятники, свидетели Иеговы и др.

Азербайджан поставил перед собой цель – добиться реализации лозунга «от толерантной страны к толерантному миру». Для Азербайджана это – естественный и необходимый процесс, поскольку он имеет моральное право поставить перед собой такую цель, как с исторической точки зрения, так и с учётом его международного авторитета и планов, направленных в будущее.

Азербайджанское правительство проводит множество мероприятий по развитию толерантности, мульткультурализма, межконфессионального и межкультурного диалога с участием разных сторон. За последние десять лет Азербайджан стал страной хозяином десятков международных и региональных конференций, форумов и симпозиумов, посвящённых этим вопросам [2].

Сегодня на Западе есть и те, кто считает пропаганду и распространение традиций толерантности незначимым. Толерантность – продукт культурно и духовно развитого общества. Именно в этом заключается отличительная особенность сегодняшнего Азербайджана и азербайджанцев.

ЛИТЕРАТУРА

Адель Абдулла аль Фомах. «Гейдар Алиев и национально духовные ценности». Баку-2007.

Толерантность в Азербайджане. Гидаат Оруджев.

Xalq qəzeti, 29 aprel 2017-ci il.

Şahbaz Muradov. «İran potensialı: əsas meyllər, reallıqlar, problemlər». Bakı-2014. Elm nəşriyyatı. – 657 s.

«Политика Гейдара Алиева: Толерантность».

**РОЛЬ ГЕЙДАР АЛИЕВА В РЕГИОНАЛЬНОЙ ПОЛИТИКЕ
АЗЕРБАЙДЖАНА
(Взаимоотношения Азербайджана и Грузии после независимости)**

*Шахгусейнбекова Лейла Ариф г.**

Аннотация

Статья посвящена внешней политике Азербайджана в регионе после приобретения независимости, в частности с Грузией. В статье также изложены усилия глав двух государств г. Алиева и г. Шеварднадзе в достижении сотрудничества в экономике и политике на тот период.

Ключевые слова: Южный Кавказ, внешняя политика, региональная безопасность, Азербайджан, официальные визиты

**THE ROLE OF HEYDAR ALIYEV IN THE REGIONAL FOREIGN POLICY OF
AZERBAIJAN
(The relationship between Azerbaijan and Georgia after Independence)**

Summary

The article is devoted to the regional foreign policy of Azerbaijan after independence, in particular with Georgia. The article touches upon the issue of the period, which both countries had at that time.

Much attention is given to the work of heads of States, Mr. Aliyev and Mr. Shevardnadze for achieving cooperation in the economic and political fields.

Key words: South Caucasus, foreign policy, regional security, Azerbaijan, official visits

В современных международных отношениях нельзя представить внешнюю политику независимого государства не учитывая его региональную и мировую значимость. Азербайджан во все периоды своего существования стремился к налаживанию добрососедских взаимоотношений с государствами на мировой арене а также со странами региона. Стратегическое расположение Азербайджана, а также богатые природные ресурсы обуславливали важность Азербайджана не только в регионе, но и в мировом масштабе, тем самым вынуждая Азербайджан формировать гибкую и в то же время согласованную с национальными интересами внешнюю политику.

Взаимоотношения Азербайджана со странами региона и пережившие конфликты оставили а часто и болезненный след на всех исторических периодах страны.

Отношения официального Тбилиси и Азербайджана сплетены с близкими политическими, экономическими а также культурными узами. Именно в Тбилиси в 19 веке принимались важные политические решения для судьбы региона, потому что он играл роль административного центра для стран Южного Кавказа, после завоевания Российской Империй вышеуказанных стран.

Тбилиси известен как колыбель видных азербайджанских общественно-политических представителей, таких как А.Топчубашев, Н.Нариманов, А.Бакиханов и многие другие которые не только жили и работали в этой прекрасной стране, но и получили образования в Педагогическом Семинарии в Гори.

Азербайджан не только придает большое значение добрососедским узам прошлого, но и в долгосрочной перспективе рассматривает развитие качественных в стратегическое порядке связей между двумя странами.

Крушение Советского Союза отразилось на судьбу многих бывших братских республик по схожему сценарию, Азербайджан и Грузия не были исключениями. Обе страны переживали схожие политические провалы как во внутренней стабильности, так и во внешней политике. Казалось что не будет конца внутренним беспорядкам, угроза гражданской войны, экономические кризисы, недееспособность государственных институтов а так же мотивы сепаратизма, которое усугубляло ситуацию и ставило под сомнение дальнейшее существование этих государств как независимых акторов. Несмотря на стратегическое значение как в географическом, так и политическом аспекте и недолгую историю приобретения независимости

* Азербайджанский Университет Языков, г. Баку, Азербайджанская Республика

двух государств, их отношения во внешней политике пережили несколько периодов отличающиеся друг от друга сближением и отдаленностью официального Баку и Тбилиси.

После приобретения независимости в Грузии 1991 году первым президентом стал Звиад Гамсахурдия. Об этом периоде грузинской истории существует очень много мнений и далеко не все из них верные [1].

За короткий период правления допустимые ошибки привели серьезным политическим проблемам как внутри страны так и вне, не рациональная политика государственного аппарата привела к острому сепаратизму в стране, в частности в Абхазии и в Осетии. Неумение оценить правительством реальное значение добрососедских отношений в регионе привело к отчуждению Азербайджана и Грузии, так как были переименованы исторические тюркские названия 32-х деревень, так же были разрушены населенные азербайджанцами компактные пункты проживания криминальными национальными группировками, что привело к массовому переселению этнических азербайджанцев из исторической родины в Азербайджан. Все это не могло не отразиться на взаимоотношение между двумя странами и в региональной безопасности в целом. После ухода З.Гамсахурди с поста президента официальные отношения перешли в новую фазу в которой безосновательная утопия была заменена дальновидностью нового руководства национально-освободительного движения во главе с Эдуардом Шеварднадзе. Высокий интеллект, трезвое мышление и долголетний стаж на руководящих постах были присуще господину Шеварднадзе и к тому же личные дружеские отношения с общенациональным лидером Азербайджанского народа Гейдаром Алиевым стало началом оттепели меду двумя молодыми независимыми государствами. Это было начало нового этапа взаимоотношений в регионе подпитанные дружбой, поддержкой и сотрудничеством.

В дальновидной энергетической политике Гейдар Алиева Грузия имело очень важное значение. В период правление Гейдар Алиева была заложена основа взаимовыгодной экономической и политической системы региональной безопасности.

Проблема азербайджанцев проживающих на территории Грузии не осталось вне поле зрения Г.Алиева, в кратчайшие сроки несмотря на тяжелое положение в стране по распоряжению президента была направлена специальная делегация в места компактного проживания азербайджанцев в Грузии, изучены существующие проблемы, были использованы все рычаги в решение существующих проблем, а также оказана гуманитарная помощь. В дальнейшем данная процедура имело систематический характер, тем самым становится очевидным высокий профессионализм общенационального лидера в вопросах дипломатии, национальных ценностях и региональной безопасности.

Первый официальный визит президента Азербайджана Г.Алиева состоялся 8 марта 1996 года, следует отметить что этот период ознаменовался как время достигнутой стабильности внутри страны, а также сложившейся благоприятных взаимоотношений Азербайджана с крупными государствами мира в рамках Контракта века. В рамках визита были подписаны ряд взаимовыгодных соглашений среди которых важное значение занимает договор о взаимном укреплении безопасности, а также торговый договор[2] о развитие торговых отношений в регионе в частности между двумя государстве. Названное Г.Алиевым «Тбилиское Декларация» так же было согласованно и подписанно между двумя государствами во время визита. Основа которого заключалось в достижении мира, дружбы и безопасности в Южно Кавказском регионе.

Во время визита также был утвержден документ, о транспортировке нефти по линии Баку – Супса, которое имело значение в формировании экономического благосостояния для двух государств. Данное соглашение было одним из исторически важных событий в доставке Каспийской нефти на мировые рынки. Строительство нефтепровода протяженность которого составляет 830 км, а пропускная способность составляет примерно 7 млн. тонн нефти в год началось 1997-1998-х годах, а 8 апреля 1999 года первая нефть была доставлена посредством трубопровода по маршруту Баку -Супса.

Конец 20 столетия было нелегким для всех акторов международных отношений потому что это время было ознаменовано не только приобретением независимости бывшими советскими республиками, но и менялась политическая карта мира и соответственно менялся баланс сил. Тем самым объяснялось ревностное отношение и неадекватное восприятие потери сфер влияний некоторыми силами в регионе, и подписание соглашений между двумя кавказскими молодыми государствами такого влиятельного документами стоило можно сказать

ценою в жизнь для глав государств Азербайджана и Грузии, было совершенно ряд попыток покушений на Эдуарда Шеварнадзе [3]. Несмотря на всю сложность в достижении поставленных целей благодаря целеустремленности и гибкости дипломатии, поставленные задачи были решены.

Ответный официальный визит господина Шеварнадзе в Баку состоялось 18 февраля 1997-года. Во время визита было подписано взаимовыгодные документы в первую очередь обеспечения безопасности в регионе. Декларация в котором было подписано в ходе визита Г.Алиева в Грузию 32 документа было дополнено еще 22-мя подписанными документами. Необходимо отметить среди утвержденных документов одним из самых важных была подписанная Декларация о укреплении стратегического сотрудничества между Азербайджаном и Грузией.

Данная встреча которая была закреплена подписанными декларациями еще больше укрепила добрососедские отношения в сфере экономики, торговли, политики и региональной безопасности, оно послужило неким маяком для построенных продуктивных отношений между двумя государствами в дальнейшем.

Качественное начало отношений которое было налажено по инициативе глав государств в дальнейшем определило взаимовыгодное сотрудничество на уровне глав государств, министерств и других представителей государственного аппарата в рамках двух сторонних и многосторонних международных конференций и организаций.

Как результат взаимных усилий надо отметить усилие двух государств в проекте «Об основании морского магистрального пути в Черноморском бассейне и Каспийском море» [4] Кроме Азербайджана и Грузии в данном проекте участвовали представители Казахстана, Туркменистана и Украины. Главной задачей стран участниц было основать и усовершенствовать сеть торгово-транспортных путей по маршруту Европа-Черноморский бассейн –Кавказский регион –Центральная Азия.

Во время встречи в сентябре 1997 года по инициативе Г. Алиева и Э. Шеварнадзе было выдвинуто предложение о проведение конференции посвященному транспортному коридору Восток-запад. Вышеизложенная конференция состоялось в Баку 7-8 сентября 1998 года с участием глав 32-х государств и и представителей тринадцати международных организаций. Итогом проведенной международной конференции было подписание многостороннего основного документа по развитию и усовершенствованию торгово- транспортного пути по маршруту Европа –Кавказ-Азия. Также было принята Бакинская декларация. [5, 17]. Бакинская конференция укрепила позицию Азербайджана на мировом уровне и стала триумфом внешней политики страны. Дальновидность и высокий дипломатический профессионализм главы Азербайджана Г. Алиева доказало, что несмотря на короткий срок приобретения независимости, страна выбрала правильный курс во внешней политике, в которой региональная безопасность, а также экономика- торговые отношения являются неотъемлемой частью выбранного курса.

В заключении необходимо отметить важность обеспечения региональной безопасности в реалиях современного мира и Азербайджан не является исключением. Благодаря правильной тактике Гейдар Алиева в отношении региональных государств, Азербайджан сегодня имеет взаимовыгодные и добрососедские отношения с государствами региона. Гибкость политики главы государства Алирза оглы Алиева в тот период обеспечило Азербайджану в дальнейшем сотрудничать, а также укрепить и расширить торговые, экономические, культурные и политические связи со странами региона.

Литература

<http://travelgeorgia.ru/182/>

Free Trade Agreement between Georgia and Azerbaijan \08.03.1996\ -http\ www.wipo.int/edocs/trtdocs/en/az-ge/trt_az_ge.pdf

Еще одно покушение на Шеварнадзе . /24.05.1999/-http://www.pravda.ru/news/world/24-05-1999/905160-0/

Bakida TRASECA –nin “Qara deniz ve Xezer denizi maqistrallari” seminar kecirilecek, /08.10.2009 /http:az.trend.az./ business/ energy/ 1555124.html

Ziya Memmedov: Qlobal iqtisadi layihelerin reallasmasi Umummilli liderimizin mustesna xidmetlerindendir” /Azerbaycan Respublikasi Prezidentinin Isler Idaresinin Prezident Kitabxanasi , s.17/ -http:// files.preslib.az/projects/toplu/ v2/f6_2_1.pdf

HEYDƏR ƏLİYEV SİYASƏTİNDƏ MİLLİLƏŞMƏ VƏ TÜRKLƏŞMƏ AMİLİ

Seymur Şeydayev*

Özət

Milli istiqlalın ən mühüm şərti kimi milli mənlilik, milli identifikasiya məsələləri həmişə mühüm yer tutur. Heydər Əliyev müstəqil Azərbaycan dövlətinin memarı və qurucusudur. Bu dahi şəxsiyyətin siyasi-ideoloji fəaliyyəti təkcə Azərbaycanla məhdudlaşmayıb bütövlükdə türk dünyasını, ümumən dünyanı əhatə edir.

Heydər Əliyev öz fəaliyyətində Türkiyəyə, türk və müsəlman dünyasına daha geniş prizmadan yanaşaraq onları vəhdətdə görür, türk və müsəlman dünyasının birliyi və tərəqqisinə yönəlmiş siyasət yürüdükdü, bu məsələdə özünün mükəmməl nəzəri biliyi və nəhəng praktik fəaliyyəti ilə seçilirdi.

Müstəqilliyini bərpa etmiş Azərbaycanın ən təlatümlü dövründə ümummilliləşmə liderin 1993-cü ildə xalqın təkidli tələbi ilə hakimiyyətə qayıdırdı. Sonra Heydər Əliyevin türk dünyasının gələcəyi ilə bağlı baxışlar sisteminə müstəqil türk dövlətləri ilə əlaqələr mühüm yer tutur: türk dövlətlərinin müstəqilliyinin müdafiəsi, mövcud imkanlar çərçivəsində türk dünyasının birliyinin təmin olunması, bu birliyin narahat dünyamızda nizam yaradılması məqsədinə xidmət etməsi, Azərbaycanın iqtisadi, siyasi, ictimai problemlərinin həllində türk dünyasının imkanlarından istifadə edilməsi, türk dünyasının qüvvələrinin birləşdirilməsi və birgə hərəkətinin təmin edilməsi, türk dünyasının beynəlxalq nüfuzunun daha da gücləndirilməsi və bunun üçün müstəqil türk dövlətlərinin imkanlarından istifadə edilməsi məsələləri prioritet təşkil etmişdir.

Heydər Əliyev bu məqsədlərin həyata keçirilməsində Türkiyə Cümhuriyyətinin rolunu həmişə yüksək qiymətləndirmişdir. Ulu öndərin hakimiyyətə qayıdırdı. Sonra Azərbaycanla Türkiyə arasında strateji tərəfdaşlıq münasibətləri əbədi və dönməz xarakter almışdır.

Tarixi-siyasi, dini, milli-mənəvi köklərə bağlı Azərbaycan-Türkiyə münasibətlərinin bütün sahələrdə sürətli inkişafı Mustafa Kamal Atatürkün “Azərbaycanın sevinci bizim sevincimiz, kədəri bizim kədərimizdir”, Heydər Əliyev isə “Biz bir millət, iki dövlətlik” tezislərinə əsaslanmışdır.

Ümummilliləşmə lider Heydər Əliyevə sülh uğrunda apardığı mübarizəyə görə beynəlxalq “Atatürk Sülh Mükafatı” təqdim olunması (1999) münasibətilə onun dediyi sözlər Atatürkün və Türkiyənin təcrübəsinin Azərbaycan üçün nə demək olduğunu çox aydın şəkildə göstərir: “Mənə böyük Atatürkün adını daşıyan Beynəlxalq Sülh Mükafatı təqdim olunubdur. Bu mənim üçün, bütün Azərbaycan xalqı üçün, müstəqil Azərbaycan dövləti üçün böyük şərəfdir. Mən bununla fəxr edirəm. Atatürkün şəxsiyyəti, onun yaratdığı Türkiyə Cümhuriyyəti mənim üçün nümunədir. Mən buna daim sadıq qalacağam” Görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyevi çox düşündürən problemlərdən biri də türk dövlətlərinin iqtisadi-mədəni yaxınlaşması, birliyi məsələləri, bu mühüm məsələlərin həyata keçirilməsi yollarının nəzəri əsaslarının işlənilib hazırlanması olmuşdur. Bu məsələlər isə Heydər Əliyevin yeni dövr türk birliyi strategiyasının yalnız bir qismini təşkil edir.

Ümummilliləşmə lider türk xalqlarının yaxınlaşması zəruriliyindən bəhs edərək demişdir: “Bizim xalqlarımız əsrlər boyu bir-birinə yaxın dost olmuşlar. Biz bir kökdənlik, biz birdilli xalqlarıq. Bizim milli ənənələrimiz çox yaxındır, bir-birinə bənzərdir, oxşardır. Ona görə də bunlar hamısı xalqlarımızı hələ biz müstəqil olmadığımız vaxtda, ayrı-ayrı dövlətlərin əsarəti altında yaşadığımız vaxtda da bir-birimizdən ayırmayıb, bir-birimizə bağlayır, bir-birimizlə daha sıx əlaqədə saxlayır. İndi isə xalqlarımız öz müstəqilliyini əldə edəndən sonra, müstəqil dövlət kimi dünyada tanınandan sonra biz tarixi ənənələr əsasında, həmin fundamental əsaslar üzərində bundan sonra da irəliləyə getməliyik, inkişaf etməliyik”

Görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyev türk dövlətlərinin, ümumən türk dünyasının birliyinə heç zaman sadəcə etnik köklərin ümumiliyinə əsaslanan mədəni-etnoqrafik birlik kimi baxmaqla kifayətlənməmiş, bu birliyin siyasi gerçəkliyi və perspektivlərinə xüsusi diqqət yetirmişdir.

Açar sözlər: milli müstəqillik, milli faktor, Heydər Əliyevin siyasəti, Azərbaycan-Türkiyə münasibətləri, türk dünyası

* AR DTX-nin Heydər Əliyev adına Akademiyası Azərbaycan. Bakı AMEA-nın dissertantı

NATIONALIZATION AND TURKIC FACTOR IN THE POLICY OF HEYDAR ALIYEV

Summary

In the article the importance of nationalization and turkic factor in the policy of nationwide leader Heydar Aliyev, in this context the role of Heydar Aliyev in strengthening the ties of Azerbaijan and Turkey, Azerbaijan and turkic world, Azerbaijan and Islamic world was the object of analysis. The author emphasizes that namely the strategic line connected with cadre policy pursued by nationwide leader, formed one of the important directions in the fight for national independence.

Keywords: national independence, national factor, the policy of Heydar Aliyev, Azerbaijan-Turkey ties, Turkic world

Milli istiqlalın ən mühüm şərti kimi milli mənlük, milli identifikasiya məsələləri həmişə mühüm yer tutur. Bu mənada azərbaycanlıların türk milli kimliklərini qoruyub-saxlamaq uğrunda mübarizəsi milli istiqlal mübarizəsinin sütunlarındanır. Ulu öndər Heydər Əliyevin bu istiqamətdə uzun illər apardığı mübarizə təbii ki ayrıca böyük bir tədqiqat sahəsidir.

Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyev 34 illik siyasi və dövlətçilik fəaliyyəti dövründə Azərbaycanın hərtərəfli inkişafı, müstəqilliyin möhkəmləndirilməsi, dünya birliyində layiqli yerini tutması üçün yorulmadan və əzmlə çalışmışdır. Heydər Əliyev müstəqil Azərbaycan dövlətinin memarı və qurucusudur. Bu dahi şəxsiyyətin siyasi-ideoloji fəaliyyəti təkcə Azərbaycanla məhdudlaşmayıb bütövlükdə türk dünyasını, ümumən dünyanı əhatə edir.

Ulu öndərin baxışları və fəaliyyətində Türkiyə və türk dünyası ilə əlaqələrin qurulub inkişaf etdirilməsi həmişə xüsusi yer tutmuşdur. Heydər Əliyev öz fəaliyyətində Türkiyəyə, türk və müsəlman dünyasına daha geniş prizmadan yanaşaraq onları vəhdətdə görür, türk və müsəlman dünyasının birliyi və tərəqqisinə yönəlmiş siyasət yürüdükdü, bu məsələdə özünün mükəmməl nəzəri biliyi və nəhəng praktik fəaliyyəti ilə seçilirdi.

Heydər Əliyev hələ sovet dönməndə SSRİ ilə Türkiyə arasında dostluq münasibətlərinin yaranmasına çalışır, bunun nəticəsi kimi, Türkiyənin o dönməki siyasi və dövlət xadimlərinin SSRİ-yə səfərləri çərçivəsində Azərbaycana səfərləri baş tuturdu. Azərbaycanla Türkiyə arasındakı mədəni əlaqələr genişləndirdi.

1969-cu ilin dekabrında o dönmə Türkiyə Prezidenti olmuş Cəvdət Sunay və hələ 1967-ci ildə o dönmə baş nazir olan görkəmli dövlət xadimi Süleyman Dəmirəlin Bakıya səfərlərini xüsusi qeyd etmək lazımdır. Bu mənada Heydər Əliyev və Süleyman Dəmirəl münasibətlərinin dərin kökləri və xalqlarımızın, bütün türk dünyasının taleyi baxımında xüsusi əhəmiyyət kəsb etdiyini vurqulamaq yerinə düşərdi.

Hələ Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsində (KQB-də) çalışdığı illərdə Heydər Əliyevin bu orqanda başladığı milliləşmə, türkləşmə siyasəti ulu öndərin məhz türk milli-mənəvi köklərinə nə qədər bağlı olduğunun bariz göstəricisidir. Bununla bağlı ulu öndər qeyd edirdi ki, bəzən səhfən hesab olunur ki, təhlükəsizlik orqanlarında milliləşmə prosesi 60-cı illərdə başlayıb. Əslində bu proses “1953-54-cü illərdə başladı... Çox adamlardan, necə deyirlər canımızı qurtardıq, çox adam xaric olundu və bu zaman gənc kadrlar irəliyə çəkildi, azərbaycanlılar rəhbər vəzifələrdə əksəriyyət təşkil etməyə başladılar” (4, 23).

Heydər Əliyevin apardığı milliləşmə siyasəti nəticəsində bu orqanlarda azərbaycanlı-türklərinin sayı 1953-cü ilə qədərki 20 %-dən 1970-ci ildə isə artıq 75 % qalxmışdı. Heydər Əliyevin uzaqgörənliyi onda idi ki, o, 60-cı illərdə xalqa yenidən oyanan milli özünədərk, milli yaddaşı, DTK-da (KQB-də) işləyən başqa millətlərin nümayəndələri tərəfindən beşiyindəcə boğulmasına imkan vermədi. Təhlükəsizlik orqanlarının milliləşməsində də əsas məqsəd bu idi.

XX əsrin 80-ci illərinin əvvəllərində ulu öndər Heydər Əliyev öz şəxsiyyəti ilə türkçülük düşüncəsini, türkçülük faktını SSRİ kimi nəhəng imperiyanın ən ali hakimiyyət zirvəsinə qədər gətirib çıxarmışdı. Təsədüfi deyil ki, SSRİ rəhbərlərindən biri kimi Moskvada keçirdiyi illərdə dünya Heydər Əliyevi türk və islam dünyasının Kremlə təmsilçisi kimi tanıyırdı. Hətdə istifadə olduğu zaman belə Heydər Əliyev Azərbaycan xalqının, bütün türk dünyasının səsi idi. 20 yanvar faciəsindən sonra imperiyanın paytaxtında SSRİ hakimiyyətini ittiham edən Heydər Əliyevin səsi bütün xalqımızın, bütün türk dünyasının, bütün islam aləminin fəryadı idi.

Sonrakı mərhələdə Naxçıvanda fəaliyyət göstərdiyi illərdə yenə də məhz Heydər Əliyev amili türk dünyasının güman yerinə çevrilmiş, ümid çırağı olmuşdur. Ulu öndərin təşəbbüsü ilə Ümid

körpüsünün inşası və açılışı vaxtilə parçalanmış, bölünmüş türk dünyasının vəhdətə doğru yolunda bir zəmin, bir başlanğıc olmuşdur.

Müstəqilliyini bərpa etmiş Azərbaycanın ən təlatümlü dövründə ümummilli liderin 1993-cü ildə xalqın təkidli tələbi ilə hakimiyyətə qayıdışından sonra Heydər Əliyevin türk dünyasının gələcəyi ilə bağlı baxışlar sistemində müstəqil türk dövlətləri ilə əlaqələr mühüm yer tutur: türk dövlətlərinin müstəqilliyinin müdafiəsi, mövcud imkanlar çərçivəsində türk dünyasının birliyinin təmin olunması, bu birliyin narahat dünyamızda nizam yaradılması məqsədinə xidmət etməsi, Azərbaycanın iqtisadi, siyasi, ictimai problemlərinin həllində türk dünyasının imkanlarından istifadə edilməsi, türk dünyasının qüvvələrinin birləşdirilməsi və birgə hərəkətinin təmin edilməsi, türk dünyasının beynəlxalq nüfuzunun daha da gücləndirilməsi və bunun üçün müstəqil türk dövlətlərinin imkanlarından istifadə edilməsi məsələləri prioritet təşkil etmişdir.

Heydər Əliyev bu məqsədlərin həyata keçirilməsində Türkiyə Cümhuriyyətinin rolunu həmişə yüksək qiymətləndirmişdir. Ulu öndərin hakimiyyətə qayıdışından sonra Azərbaycanla Türkiyə arasında strateji tərəfdaşlıq münasibətləri əbədi və dönməz xarakter almışdır.

Tarixi-siyasi, dini, milli-mənəvi köklərə bağlı Azərbaycan-Türkiyə münasibətlərinin bütün sahələrdə sürətli inkişafı Mustafa Kamal Atatürkün “Azərbaycanın sevinci bizim sevincimiz, kədəri bizim kədərimizdir”, Heydər Əliyev isə “Biz bir millət, iki dövlət” tezislərinə əsaslanmışdır.

Ümummilli lider Heydər Əliyev dövlətçilik fəaliyyətində türk dünyasının böyük öndəri Atatürkün dövlət quruculuğu təcrübəsinə həmişə böyük əhəmiyyət vermiş, onun irsinin öyrənilməsi və təbliğini vacib hesab etmişdir. Heydər Əliyev dəfələrlə qeyd etmişdir ki, Atatürk yalnız tərəqqipərvər ideyalar irəli sürməklə kifayətlənməmiş, bu ideyaları mövcud zaman və məkan kontekstində həyata keçirməklə müasir Türkiyə Cümhuriyyətini qurmuşdur. Ulu öndər qeyd edirdi ki, Türkiyə Cümhuriyyəti Mustafa Kamal Atatürkün yalnız fəaliyyəti nəticəsində deyil, həm də qəhrəmanlığı nəticəsində yaranmışdır.

Görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyev Atatürkü XX əsrin ən böyük şəxsiyyətlərindən biri hesab etmiş, yüksək dəyərləndirmiş, onun müdrikliyini, dahiliyini, xalqına əvəzsiz xidmətlər göstərdiyini dəfələrlə qeyd etmişdir: “Mustafa Kamal Atatürk dünyada XX əsrin ən böyük şəxsiyyətlərindən biridir. Dövlət adamı kimi, siyasət adamı kimi və dövlət başçısı kimi. Ölümündən sonra da Türkiyə xalqı onun qoyduğu yol ilə gedir. Görün, yol nə qədər doğru-düzgün qurulub ki, o yoldan nə sağa, nə sola dönmək mümkün deyil. Bu, Mustafa Kamal Atatürkün müdrikliyini göstərir” (1, 51).

Ümummilli lider Heydər Əliyevə sülh uğrunda apardığı mübarizəyə görə beynəlxalq “Atatürk Sülh Mükafatı” təqdim olunması (1999) münasibətilə onun dediyi sözlər Atatürkün və Türkiyənin təcrübəsinin Azərbaycan üçün nə demək olduğunu çox aydın şəkildə göstərir: “Mənə böyük Atatürkün adını daşıyan Beynəlxalq Sülh Mükafatı təqdim olunubdur. Bu mənim üçün, bütün Azərbaycan xalqı üçün, müstəqil Azərbaycan dövləti üçün böyük şərəfdir. Mən bununla fəxr edirəm. Atatürkün şəxsiyyəti, onun yaratdığı Türkiyə Cümhuriyyəti mənim üçün nümunədir. Mən buna daim sadıq qalacağam” (2, 38).

Atatürkün irsini öyrənmək və təbliğ etmək üçün 2001-ci ildə Bakıda Heydər Əliyevin Sərəncamı ilə “Atatürk Mərkəzi” yaradıldı. Həmin mərkəzin açılışında çıxış edən Heydər Əliyev demişdir: “Atatürkün həyatını, fəaliyyətini daim öyrənmək lazımdır. Bizdəki Atatürk Mərkəzi bu işləri görəcəkdir. Atatürkün indiyə qədər Azərbaycanla əlaqədar dediyi sözləri, gördüyü işləri, naməlum qalan cəhətləri aşkara çıxaracaqdır... Atatürkün ideyalarını yaymaq, təbliğ etmək və xalqımıza çatdırmaq, həm də bu ideyalardan faydalanmaq, istifadə etmək sahəsində çox işlər görmüşəm. Bu, bir siyasi xadim, lider və Prezident kimi mənim fəaliyyətimdə çox böyük yer tutur” (1, 23).

Müstəqilliklərini yenidən əldə etmiş türk dövlətlərinin qarşılıqlı əlaqələrində ikitərəfli münasibətlərlə yanaşı, dövlət başçılarının sammitləri də xüsusi yer tutur. Azərbaycan bu mötəbər tədbirlərdə həmişə intensiv iştirak etmiş, ümumtürk dəyərlərinin dirçəlməsi yönündə xüsusi fəallıq göstərmişdir. Ulu öndərimiz türk dövlət başçılarının zirvə toplantılarının əhəmiyyətindən bəhs edərək demişdir: “Şübhəsiz ki, zirvə toplantısı bizim xalqımızın, müstəqil ölkələrimizin bu günü və gələcəyi üçün əhəmiyyətli hadisədir. Yəni bizim türk mənşəli, türkdilli xalqlarımızın, tarixi, milli, mənəvi ənənələri eyni və yaxud bənzər olan xalqlarımızın hər birinin müstəqil dövlət kimi mövcud olması, onların həm dövlətlərarası əlaqələrinin inkişaf etdirilməsi, möhkəmləndirilməsi, həm də bu əlaqələrdən istifadə edərək tarixi irsimizi, keçmişimizi canlandırmaq və onun əsasında xalqlarımızı daha da yaxınlaşdırmaq dünyanın indi mürəkkəb proseslər gedən bir dövründə çox mühümdür. Ona görə də mən bu görüşə böyük əhəmiyyət verirəm. Orada hansı sənədin imzalanıb-imzalanmamasından asılı

olmayaraq, elə bu görüşlərin özü, fikir mübadiləsi, həmin ölkələrin prezidentlərinin ünsiyyəti-bunlar hamısı həm iqtisadi, həm mədəni, elmi, həm də bütün başqa sahələrdə bundan sonra da sıx əlaqələr yaratmaq üçün imkanlar açacaqdır” (2, 97).

Həqiqətən də, sonrakı illərdə dünyanın siyasi mənzərəsini dəyişən “Əsrin müqaviləsi”, “Böyük ipək yolu”, TRASEKA, TASIS proqramları kimi global layihələrin həyata keçirilməsində, Qara Dəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatının, TÜRKSÖY-un, Türk Yazarlar Birliyinin yaradılmasında Heydər Əliyevin müstəsna xidmətləri olmuşdur. Məhəmməd Füzulinin 500, türk dünyasının ana kitablarından olan “Kitabi-Dədə Qorqud”un 1300 illik yubileyinin UNESCO səviyyəsində keçirilməsi, Azərbaycanın müstəqil türk dövləti kimi bütün dünyada tanınması, türk dövlətləri başçılarının zirvə görüşlərinin təşkili, türk dünyası üçün onlarca taleyüklü məsələnin irəli sürülməsi və müzakirəsi ulu öndər Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır.

Ulu öndər “Manas” dastanını 1000, böyük qazax şair-filosofu Abayın 150, türk dünyasının böyük şəxsiyyəti Əmir Teymurun 660, qazax şairi A.Kunanbayevin 125, özbək yazıçısı M.Şeyxzadənin 70 illik yubileylərinin birlikdə, yaxud Azərbaycanda qeyd etmələrini böyük tarixi hadisələr kimi çox yüksək qiymətləndirmişdir. Ümummilli lider 1996-cı ildə Türk Dünyası Yazıçılarının Üçüncü Qurultayının ölkəmizdə keçirilməsini əlamətdar hadisə hesab etmiş və bunu Azərbaycan Respublikasına, xalqına olan hörmət və ehtiramın təzahürü kimi çox yüksək qiymətləndirmişdir.

Ulu öndər Heydər Əliyev türk xalqlarının əlaqələrinin möhkəmlənməsi yolunda atılan bütün addımları yüksək qiymətləndirmiş, fəaliyyəti boyu müvafiq istiqamətdə keçirilən tədbirlərin təşəbbüskarı, təşkilatçısı, iştirakçısı olmuşdur. O, TÜRKSÖY beynəlxalq təşkilatının Bakıda keçirilən VIII toplantısında təşkilatın yarandığı vaxtdan başlayaraq həyata keçirdiyi məhsuldar fəaliyyətini xüsusilə qeyd etmişdir.

Görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyevi çox düşündürən problemlərdən biri də türk dövlətlərinin iqtisadi-mədəni yaxınlaşması, birliyi məsələləri, bu mühüm məsələlərin həyata keçirilməsi yollarının nəzəri əsaslarının işlənilib hazırlanması olmuşdur. Bu məsələlər isə Heydər Əliyevin yeni dövr türk birliyi strategiyasının yalnız bir qismini təşkil edir.

O, ötən əsrin 90-cı illərinin əvvəllərində, xüsusən SSRİ dağıldıqdan sonra yaranmış beş yeni müstəqil türk dövlətinin arasında ictimai-siyasi əlaqələrin həttə qırılmaq səviyyəsinə gəlib çatdığını görür və bu məsələ onu ciddi narahat edirdi. Ulu öndər görürdü ki, bu dövlətlərdən hər biri öz problemlərini təklikdə həll etməyə çalışırlar.

Belə bir şəraitdə türk dövlətlərindən hansısa biri təşəbbüsü ələ almalı, türk xalqlarını əməkdaşlığa, birliyə, birgə fəaliyyətə yönəltməli idi. Bakı-Tbilisi-Ceyhan, Bakı-Tbilisi-Qars və s. lahiyələrin təşəbbüskarı və aparıcı iştirakçısı kimi məhz Azərbaycan bu missiyanı öz üzərinə götürmüşdür.

Ümummilli lider türk xalqlarının yaxınlaşması zəruriliyindən bəhs edərək demişdir: “Bizim xalqlarımız əsrlər boyu bir-birinə yaxın dost olmuşlar. Biz bir kökdənlik, biz birdilli xalqlarıq. Bizim milli ənənələrimiz çox yaxındır, bir-birinə bənzərdir, oxşardır. Ona görə də bunlar hamısı xalqlarımızı hələ biz müstəqil olmadığımız vaxtda, ayrı-ayrı dövlətlərin əsarəti altında yaşadığımız vaxtda da bir-birimizdən ayırmayıb, bir-birimizə bağlayır, bir-birimizlə daha sıx əlaqədə saxlayır. İndi isə xalqlarımız öz müstəqilliyini əldə edəndən sonra, müstəqil dövlət kimi dünyada tanınandan sonra biz tarixi ənənələr əsasında, həmin fundamental əsaslar üzərində bundan sonra da irəliyə getməliyik, inkişaf etməliyik” (3, 12).

Görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyev türk dövlətlərinin, ümumən türk dünyasının birliyinə heç zaman sadəcə etnik köklərin ümumiliyinə əsaslanan mədəni-etnoqrafik birlik kimi baxmaqla kifayətlənməmiş, bu birliyin siyasi gerçəkliyi və perspektivlərinə xüsusi diqqət yetirmişdir.

Azərbaycanın ümummilli liderinin türk dünyasının qarşılıqlı əlaqələrinin yüksəlişi strategiyası bu gün də uğurla davam etdirilməkdədir. Heydər Əliyev siyasi kursunu uğurla davam etdirən Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev türk xalqları arasında əlaqələrin genişlənməsinə, ticarət-iqtisadi, mədəni-humanitar əməkdaşlığın artırılmasına xüsusi əhəmiyyət verir. Türkdilli ölkələrin dövlət başçılarının Naxçıvanda keçirilən IX Zirvə görüşündəki (2009, 2-3 oktyabr) çıxışında türkdilli ölkələr arasında iqtisadi, humanitar, mədəni əlaqələrin artırılmasının, müştərək layihələrin yaradılmasının vacibliyini önə çəkərək demişdir: “Əgər gələcəkdə bütün siyasi məsələlərdə, beynəlxalq təşkilatlarda, beynəlxalq müstəvidə biz bir-birimizə öz dəstəyimizi verməyə davam etsək, iqtisadi sahədə əməkdaşlığımızı konkret layihələrlə zənginləşdirsək, humanitar və mədəniyyət sahəsində TÜRKSÖY vasitəsilə, konkret layihələr vasitəsilə bu birliyi daha da gücləndirsək, bizim xalqlarımız bundan ancaq

fayda götürəcəkdir. Biz çox istəyirik ki, türkdilli xalqlar, ölkələr arasında birlik daha da güclənsin. Bu, bizim tariximizdir, bizim mədəniyyətimizdir, bizim köklərimizdir. Eyni zamanda, bu, bugünkü vəziyyətin realıqlarıdır" (5).

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Əliyev H. Atatürk haqqında. B., 2003.
2. Əliyev H. Müstəqilliyimiz əbədidir. IX kitab, B., 2002.
3. Əliyev H. Müstəqilliyimiz əbədidir. Türk dünyası yazıçılarının III qurultayındakı nitqi.
4. Xalqa, Vətənə, Dövlətə sədaqət. B., 1997.
5. "Xalq" qəzeti, 2009, 4 oktyabr.

Аннотация

В докладе представлено и описано понятие «Евразиада», являющееся примером гуманитарного изобретательства, способного стать основой для нового литературного направления. Евразиада есть результат сформировавшегося на определенном пространстве «блока культурного наследия», возникшего как итог взаимодействия на протяжении тысячелетий русских и многочисленных нерусских народов. Приоритет в обнаружении самого феномена следует отдать казахстанскому поэту Олжасу Сулейменову.

Ключевые слова. Евразиада, изобретение, блок культурного наследия.

Summary

In article there is an attempt to prove the idea of the geocultural literary of Evraziada project within humanitarian invention, that is still not found place in the field of modern scientific research and programs of university education which is made. Evraziada is result of the "block of the cultural heritage" which arose as an interaction result throughout the millennia of the Russian and numerous non-russian people created on a certain space. The priority in detection of the phenomenon should be given to the Kazakhstan poet Olzhas Suleymenov.

Keywords. Evraziada, humanitarian invention, block of cultural heritage, cross-cultural interaction.

Данное выступление следует рассматривать как продолжение и развитие главных идей нашего доклада, сделанного летом 2017 года на международном форуме по современным технологиям изучения геокультурного пространства в Батуми, символически расположенном рядом с Эрзурумом. Впрочем, следует сказать, что на протяжении многих лет были опубликовано не менее десятка работ, где апробировались критерии формирующегося историко-литературного концепта. В батумском докладе впервые было представлено и описано понятие «Евразиада», являющееся чистейшим образцом гуманитарного изобретательства, способное, по нашему убеждению, стать основой для нового литературного направления. Оно базируется на ростках все крепнущего интеллектуального сообщества, которое сегодня медленно, но с каждым годом все очевиднее формируется не только на близком нам по профессиональной и личной судьбе Кавказе, но и в разных уголках России, особенно на ее азиатской части – Урале, Сибири, Дальнем Востоке. М. Эпштейн такого рода гуманитарные изобретательства называет новыми гуманитарными идеями, включающими средства «их воплощения в виде культурных практик, интеллектуальных движений, творческих организаций и форм сотрудничества» [4, 226]. К одной из форм последней следует отнести разработанный при нашем участии совместный проект РОПРЯЛ и Академии наук Азербайджана о трансфере русской культуры в страны Передней Азии.

Надо особо оговорить, что существует немалый соблазн возникновения Евразиады воспринимать как следствие столь распространенной сегодня в России политико-идеологической моды на возрождение евразийских идей (прежде всего Н. С. Трубецкого), корректирующей изменение внешнеполитического – восточного - вектора, равно как и всякого рода официозных публичных мероприятий в самой литературной среде, наподобие прошедшего в 2015 году в Литературном институте имени А.М.Горького Международного писательского форума «Литературная Евразия», проведенного в рамках Года литературы. Не случайно он стал главной «фишкой» Московской международной книжной выставки-ярмарки и его активно поддерживало Федеральное агентство по печати и массовым коммуникациям. Да и основной целью форума были проблемы далекие от собственно эстетических, провозглашалась необходимость диалога культур, восстановление прерванных развалом страны связей между представителями национальных литератур, много говорилось о едином евразийском

* Пятигорский государственный университет, г. Пятигорск, Российская Федерация

литературном пространств. И ни слова о своеобразии собственно его художественной составляющей и тем более о трансформации известных евразийских идей в художественную практику.

Наше настаивание на эвристическом характере возникновения понятия «Евразиада» связано с убежденностью об огромном значении в жизни русского этноса культурного синтеза XX-XXI вв. Мы, русские, самодовольно не замечаем, что наша традиционная жизненная модель поведения в это время сильнейшим образом подверглась корректировке «азиатским» фактором (да в лице того же Сталина, если хотите): от Параджанова, Нуреева и Хачатуряна до Церетели, Салахова и Губайдуллиной. В литературе если говорить только о XX веке навскидку можно было бы назвать В. Хлебникова, Л. Леонова, А. Платонова, К. Паустовского, Ю. Крымова, П. Павленко, Ю. Трифонова, Г. Айги, Ф. Искандера, Ч. Айтматова и даже недавно возвращенного читателям Сигизмунда Кржижановского.

Евразиада есть результат сформировавшегося на определенном пространстве «блока культурного наследия», возникшего как итог взаимодействия на протяжении тысячелетий русских и многочисленных нерусских народов, живших и живущих на одном материке, отсутствие в котором географических сухопутных границ и предопределило, в конечном счете, формирование самого этого блока. Кроме того, Евразиада, несомненно, есть отражение самочувствия эпохи, возникшего из понимания (в первую очередь, естественно, у художников, а не у так называемых «здравомыслящих политиков») того, что мы, россияне, обречены быть вместе. Это остро переживается не только не-русскими, но и самими русскими, что во многом предопределило евразийскую идейно-художественную доминанту в литературном развитии последнего времени, выразившуюся, с первым случае, во множестве разнообразных форм русскоязычной литературы, которую пока еще с трудом воспринимают в своем этнокультурном поле иные из наших кавказских коллег, хотя здешняя художественная ориенталистика мощным лучом рентгена исследует те духовные и душевные процессы, которые происходят с человеком, оказавшимся на «переломе» двух цивилизаций – европейской и азиатской.

В связи с этим только напомним о поистине исторической роли, которую сыграла в феномене русско-азербайджанской межкультурной коммуникации «Сказка о золотом петушке» Пушкина. На особую религиозно-культурную ауру Кавказа указывает в своем «постструктуралистском» анализе пушкинского произведения известный литературовед А. Эткинд. И таинственная «шамаханская царица», и царь Дадон, и загадочный скопец-звездочет находят у автора книги «Содом и Психея» историческое объяснение: Шемаха – область Азербайджана, куда, после ее присоединения к России в начале XIX века, стали ссылаться скопцы, и старый мудрец из сказки, таким образом, не восточный евнух, а один из тех русских, для кого Кавказ стал страной-утопией.

В связи со вторым обстоятельством из наших современников назовем А. Мамедова («На круги Хазра»), Ч. Гусейнова («Фатальный Фатали»), Г. Агамамедову («Эмигранты»), А. Иличевского («Перс», «Ай-Петри», «Курбан-Байрам», «Горло Ушулука»), В. Медведева («Заххок»), М. Тарковского («Тойота-Креста», «Енисей, отпусти», «Гостиница «Океан»»), А. Волоса («Хуррамабад», «Кто оплатит ворона», «Маскавская Мекка»), А. Титова («Тени Бехистунга»), Р. Бухарева («Поэзия Золотой орды»), А. Геласимова (романы «Степные боги», «Холод», «Жажда»), Г. Яхину («Зулейха открывает глаза»), Е. Чижова («Перевод с подстрочника»), Д. Рубину («На солнечной сторонней улицы», «Русская канарейка»), В. Токареву «Своя игра»), И. Полянскую («Прохождение тени», «Читающая вода»), П. Алешковского («Крепость»), «питерских фундаменталистов» И. Стогова, П. Крусанова, В. Отрошенко. Повесть последнего «Дело об инженерском городе» интересна тем, что ней экстраполируется кочевнический субстрат отечественной истории на современную Россию. Крайне неоднозначную критическую реакцию вызвал и авангардистский цикл «Евразийская симфония» Хольма ван Зайчика. Под псевдонимом скрываются два достаточно известных автора Вячеслав Рыбаков и Игорь Алимов, придумавших состоящий из цикла романов проект «Ордусь, посвященной, если коротко, не альтернативной истории России, а альтернативному мироощущению. Напомним и о евразийском историческом романе А. Иванова «Тобол». Не устаешь удивляться, насколько органично погружается в петровскую эпоху один из самых эпатажных художников современности, словно для него это привычная среда обитания. В тексте романа он настоящий медиум, но собственно историко-бытовая фактура при всей ее иногда

назойливой переполненности его интересует гораздо меньше, чем дух, включающий горе и отчаяние, жестокость и ненависть, любовь и измену двинувшейся в воемнадцатом веке к освоению новых земель империи. Упомянем другого щедро награжденного литературными премиями евразийца – Л. Юзефовича, чья «Зимняя дорога» совершенно объективно (что случается, увы, не столь часто) признана лучшей русской книгой 2016 года. В ней опять-таки чрезвычайно привлекательна специфическая редукция, столь характерная для «исторической» Евразиады, с неременным осмыслением того или иного исторического события, как точно заметил В. Ермолин, через призму исключительно личной этики.

Изначальный же интерес к «Евразиаде» возник еще на этапе формирования, описания и классификации «кавказского текста» русской литературы и объяснялось тогда сильно нас занимавшим вопросом о феномене русскоязычных произведений, созданных авторами, не являвшимися русскими по происхождению и представлявшими разные народы Кавказа. Уже тогда было ясно, что кроме признаков неременной генетической «узнаваемости» текста как важнейшего фактора его бытия в культуре, последние полстолетия XX века обнаружили в нем свойства или казавшиеся прежде не столь существенными и недостаточно проявленными, чтобы претендовать на статус индикативных, или приобретенные в связи с социально-историческими трансформациями и собственной динамикой развития. Выполняя функцию коллективной памяти, текст, согласно Ю. Лотману, в качестве таковой, «с одной стороны, обнаруживает способность к непрерывному пополнению, а с другой – к актуализации одних аспектов вложенной в него информации и временному или полному забыванию других» [1, 131]. Такое наблюдается и в исследуемый нами период, когда несомненный научный интерес представляет вопрос не только о степени влияния кавказской мифологии классической литературной традиции и трансформации литературного канона, но и отмеченное тем же Лотманом колебание в поле «семиотическая однородность – семиотическая неоднородность», составляющее одну из образующих историко-литературной эволюции. В нашем случае под этим в первую очередь следует понимать активное строительство «кавказского текста» в русской прозе второй половины XX века авторами, не являющимися русскими по национальности. Важно уточнить, что в современном понимании и значении русская литература XX века, с ее опытом авангардизма, модернизма, сюрреализма, постмодернизма, не есть непосредственно национальный продукт, дифференцируемый в ряду других по национально-эталонному критерию. Она есть результат многих взаимовлияний, взаимодействий и, что наиболее специфично для периода 50–90-х годов, активного ее сотворения пишущими на русском абхазами, грузинами, армянами, азербайджанцами, корейцами, осетинами, аварцами, лакцами. Любой из них, бесспорно, принадлежит как минимум к двум национальным культурам, тогда как их произведения, связанные с кавказской тематикой и материалом, являются русскими по языковым особенностям и укоренены в русской литературной традиции. Пусть это не всегда совпадает с представлениями нации о себе самой и о своей литературе, но как невозможно из контекста английской и американской литератур изъять творчество В. Набокова, Д. Конрада и С. Рушди, а из французской – писателей «негретюда», так и из русской (в чем в те времена не было никаких сомнений) – произведения Ф. Искандера и Ч. Гусейнова, И. Оганова и Д. Зантари, А. Мамедова и А. Черчесова, Р. Гаджиева и А. Эбаноидзе, К. Ибрагимова и Г. Маркосян-Каспер. Сколь ни очевидны в них признаки кавказской (а ныне – уральской, сибирской, алтайской, дальневосточной etc.) ментальности, сколь ни существенна ее эстетическая реализация, это, мы были уверены, язык русский, хотя нередко и своеобразный, в немалой степени способствовавший формированию общепринятого представления о русской литературе во второй половине XX века, особенно в его последней четверти. «Собственно, тема (Кавказа или какая-либо другая) в этом смысле не играет столь важной роли, в отличие, скажем, от читательской аудитории, которой эти произведения адресованы, и того обстоятельства, что они целиком вписываются в существующий историко-литературный контекст и сложившуюся на протяжении веков художественную традицию» [3, 41–42].

Этот вывод косвенно подтверждается и тем обстоятельством, что немало азербайджанских писателей продолжают и сегодня писать на русском языке, тем самым подтверждая его большую роль в межкультурной коммуникации наших народов. Это и Р. Ибрагимбеков, рассказ которого «Храм воздуха» многими жителями КМВ воспринимается как великая песня человеческой любви. Это и М. Ибрагимбеков с повестью «Обжалованию не

подлежит. Хроники переходного периода», в которой создан абсолютно достоверный образ азербайджанского Дон-Кихота - Сеймура Рафибейли, по первому зову страны и сердца отправившегося в 1941 году на войну. Это и наш учитель в Московском государственном университете - ученый, писатель, переводчик Ч. Гусейнов, открывший миллионам читателей азербайджанский мир.

Однако приоритет в обнаружении самого феномена следует все-таки отдать казахстанскому поэту Олжасу Сулейменову, который в 1975 году опубликовал во многом спорную работу «Аз и Я. Книга благонамеренного читателя». По сути, книга должна была стать бестселлером, но автора ждало последовавшее вскоре вокруг его имени многолетнее молчание. Сегодня о сулейменовской гипотезе сказали бы как об инновационном проекте, ибо талантливый русскоязычный поэт изложил свой версию главного памятника национальной литературы «Слово о полку Игореве». Наряду с развенчиванием героической мифологизации облика Игоря, Сулейменов приводил примеры общего в древности бытия Руси с Полем, по-иному трактовал распространенные в те времена браки русских князей с тюркскими невестами, благодаря которым возникали военные союзы, выявил огромное количество тюркоязычной лексики, анализ которой коренным образом менял главный смысл «Слова», сводившийся ранее к примитивно трактуемому патриотизму. «Я впервые заявил, что «Слово о полку Игореве» было написано для двуязычного читателя двуязычным автором, - объяснял свою позицию Сулейменов. - Допустим, русским, который владел и тюркскими языками. Значит, на Руси тогда существовал билингвизм. Я попытался это доказать, опираясь на данные многих древнерусских источников» [2].

Заканчивая разговор о Евразиаде, мы вполне допускаем, что именно ей в огромных пространствах пограничных культур, ставших отличительной чертой Евразии, суждено стать символом новых концептуальных основ формирующегося межкультурного взаимодействия.

Литература

1. Лотман, Ю. (1992). Избранные статьи в 3-х тт. Таллинн: Александра. Том 1. - 478 с.
2. Сулейменов О. «Мне нужна ситуация борьбы и соперничества» // Фергана. Информационное агентство (<http://www.fergananews.com/article.php?id=4908/> (дата обращения: 14.04.2017)).
3. Шульженко, В. (2001) Кавказский феномен русской прозы (вторая половина XX века). Пятигорск: изд-во ПятГФА, 2001. 368 с.
4. Эпштейн М. О гуманитарном изобретательстве // НЛО. 2016 №2. С. 220- 245

© В.И.Шульженко, 2018

К ИЗМЕНЕНИЮ СООТНОШЕНИЯ ЗНАЧИМОСТИ УСТНОЙ И ПИСЬМЕННОЙ РЕЧИ

Сихарулидзе Тариел Тариелович - Сихарулидзе Жужуна Ираклиевна**

Аннотация

В статье рассматривается вопрос взаимоотношений устной и письменной форм речи с языком и предпринимается попытка обоснования положения о повышении функциональности устной формы общения в связи с действием цивилизационного фактора.

Ключевые слова: устная форма речи, повышение функциональности

Summary

The article discusses the relationship of the oral and written discourse with the language and attempts to justify the provision to improve the functionality of the oral discourse in connection with the influence of civilizational factor.

Key words: oral discourse, improvement of functionality

Сквозная тема языкознания о взаимосвязи устной и письменной речи с языком актуализируется по причине бурного развития цифровых технологий и, как следствие, отмечается значительное повышение функциональности звуковой формы общения.

На современном этапе вопрос первичности/вторичности¹ устной и письменной форм речи, не представляется дискуссионным и вторая по отношению к языку признается внешним фактором.

Вместе с тем условность характера взаимосвязей письменной и устной форм общения между собой «законодательно» закреплена в орфографических и орфоэпических словарях.

Семантическая цельность одного и того же предложения в письменном и устном выражении не означает полного количественного соответствия графических знаков и звуков: количество графем, как правило, преобладает над количеством звуков. Означенная диспропорция наиболее наглядно проявляется в европейских, в частности, в одном из самых развитых языков современности – французском, например, в названиях известных автомобильных фирм Peugeot, Renault,... количество букв (7), почти вдвое превышает количество звуков (4): Pejo, Reno.

Условная связь между речью и письмом обнаруживается также в универсальности графики и возможности адаптации одного и того же алфавита (латинского, кириллического...) к многочисленным языкам разных языковых семей. Однако встречаются и обратные случаи, когда на диахроническом уровне для одного и того же народа применялись разные алфавитные системы.

Например, для кавказских языков, в качестве «родной» графики в разные периоды времени выступали алфавиты в основном неродственных (семитических, индоевропейских) языков. Только на начальном этапе (XII-XIII вв.) для письменного аварского языка использовался родственный грузинский алфавит Нусха-Хуцури. Впоследствии, приблизительно с XIV в., употреблялся модифицированный арабский, а со второй половины XIX в. применяется кириллический алфавит с соответствующими диакритическими знаками.

Ни один из вышеперечисленных алфавитов в системном плане, за исключением грузинского, не соответствует звуковому составу кавказских языков. Консонантизм иберийско-кавказских языков» характеризуется более сложной системой, в которой имеется не два корреляционных парных ряда согласных глухой-звонкий (б-п, д-т, г-к...) как в русском, латинском, турецком... а, как минимум, три, например, в грузинском: звонкий смычный, придыхательный, абруптивный ზ-ვ-ჴ, ჟ-თ-ჭ, ზ-ქ-ც...). В других кавказских языках система согласных характеризуется наличием еще более сложных 4 и 5 - компонентных рядов.

* Эрзрумский Ататюрковский университет, г. Эрзурум, Турция

* Агрыйский университет Ибрагима Чечена, г.Агры, Турция

Условность связи графики с языком подтверждается и статистическими данными, в частности, диспропорцией значительного количества наличных в современном мире языков (3000) в связи с несоизмеримо малым количеством письменностей (300)² и еще более незначительном количестве исконных алфавитов (14).

Что касается вопроса о принципах «выбора» алфавита, то здесь условно можно выделить экстералингвистические и реже лингвистические факторы: 1) религиозный (арабский алфавит для исламских народов; латинский для католиков; греческий для православных); 2) культурно-цивилизационный (переход с арабского алфавита на латиницу, например, в Турции и других странах Востока); 3) административно-принудительный (перевод народов СССР с кириллической графики на латинскую и обратно); 4) политический (дистанцирование от «неродственной» кириллической графики в пользу «неродственной» латинской в постсоветском пространстве; 5) лингвистический (возвращение молдаван к «родной» для романских народов латинице).

Несмотря на вторичность письма неоспоримым является положение о его беспрецедентной роли в истории развития человеческой цивилизации. Без письма не представляется возможным историческая аккумуляция знаний и создание мировой интеллектуальной базы, определившей радикальную эволюцию человеческого сознания.

В целом из отмечаемых в специальной литературе многочисленных функций письма наиболее значимыми представляются:

1. Точная фиксация и возможность собирания информации
2. Передача информации в пространстве
3. Передача информации во времени

Что касается вопроса соотношения значимости устной и письменной речи, то следует отметить явную тенденцию повышения функциональности устной формы общения в связи с развитием науки, современных технологий, радио, телевидения...

При помощи цифровой аудиовизуальной техники возможна точная фиксация устной информации и ее аккумуляция.

При помощи мобильного телефона, компьютера, планшета... (вотсап, вайбер, скайп...) возможна передача информации в звуковом режиме на любые расстояния.

Неоспоримые преимущества цифровых технологий выявляются в плане надежного и компактного сохранения объемного информационного материала во времени.

Вместе с тем технические инновации оказывают влияние на письменную культуру, конкретно выражаемое в повышении частотности использования печатного текста (телефон, компьютер, планшет...) вместо рукописного; при этом с целью экономии времени достаточно часто при наборе прибегают к транслитерации со всеми вытекающими негативными орфографическими последствиями...

Ведением времени представляется синтез суперсовременных технологий с архидревним явлением в истории культуры – рисуночным (пиктографическим) и идеографическим письмом. Современными символами пиктограмм стали смайлики, передающие не только рисунки, но и абстрактные понятия, например, изображение сердца как органа тела, как чувства - «любовь» и рисунок двух половинок расколотого сердца, выражающих «разбитую любовь»...

Учитывая смысловую прозрачность и интернациональный характер данного вида передачи информации допустимо мнение о возможности возрастания популярности именно этой формы общения в будущем.

В контексте вышесказанного динамика соотношения значимости устной и письменной форм общения, с одной стороны, манифестирует трансформацию и обогащение собственно графических средств выражения, а с другой - фиксируется несомненное повышение функциональности устной формы общения, обусловленное тем же цивилизационным фактором.

Литература

1. Реформатский А.А. Введение в языковедение, М., 2001, с. 348
2. Бондалетов В.Д. Социальная лингвистика, М., 1987, с. 61

© Т.Т.Сихарулидзе, 2018

© Ж.И.Сихарулидзе, 2018

TARİHSEL DÖNEMLERE GÖRE RUS HALK DANSLARI TARİHİ

*İbrahim Hakkı Solmaz**

Özet

Halk dansları en eski halk sanatlarından biridir ve her dans türü gibi içerisinde şekillendiği toplumun karakteristik özellikleri ile derin bir bağlantı içerisinde. Danslar ortaya çıktığı toplumun siyasi, dini, idari, ekonomik şartlarından her zaman fazlasıyla etkilenmiştir. Bu yüzden dansların figürleri, müzikleri, koreografisi vs. tarihi bir süreç içerisinde şekillenmiştir.

Bu çalışmada geleneksel Rus halk danslarının tarihi evreleri ve değişimleri ele alınacaktır.

Anahtar kelimeler: Rus halk dansları, Rus halk danslarının tarihsel değişimleri, Rus halk danslarının dönemleri.

Abstract

Folk dances are one of the earliest folk arts and each dance type is deeply connected with the characteristic features of the society it is shaped in. Dances have always been greatly influenced by the political, religious, administrative and economic conditions of the society in which it emerges. Therefore, the figures of the dances, the music, the choreography and so on have been shaped in a historical process.

In this study, the historical stages and changes of traditional Russian folk dances will be discussed.

Key words: Russian folk dances, historical changes of Russian folk dances, periods of Russian folk dances.

Giriş

Halk dansları en yaygın ve en eski halk sanatlarından biridir. Eskiden beri insanlar duygu, düşünce, istek ve içgüdülerini halk dansları ile ifade etmişlerdir. Ritmik hareketlerin gücünü fark edip bunları büyü törenlerde kullanmaya başlamışlardır. Danslar insanın gücünü ve yeteneklerini yansıtmış, insanın doğayla azimli savaşının sembolü olmuştur. Uygarlıklar geliştikçe dansların fonksiyonları da değişmiştir ama yine de danslar her zaman halk kültürün önemli bir parçası olmuştur.

Rus halk dansları asırlar boyunca Rus yaşam tarzına, geleneklerine (doğum, düğün, ölüm... vs.) ve tarımsal çalışmalarına (ekim, hasat... vs.) bağlı olmuştur. Ayrıca Rus halk dansları halk şarkıları ile bütünleşmiştir. Şarkılar performansın özelliklerini belirleyerek dansın karakterini ve biçimini etkilemiştir. Şarkılar danslara anlam ve süje vermiş, dansları duygusal ifade gücü ve melodik esneklik ile zenginleştirmiştir.

Rus halk danslarının gelişmesi Rus halkının kendi tarihi ile sıkıca bağlantılıdır. Her yeni devir, yeni politik, ekonomik, idari ve dinsel şartlar halk kültürüne tesir etmiştir. Yeni şartlar yaşam tarzını etkilemiş ve bunun sonucunda dans şekillerini de değiştirmiştir. Dans formları gittikçe evrimleşmiş, eski dans çeşitleri zaman içerisinde bozulmuş veya kaybolmuş, yeni dans çeşitleri doğmuştur.

RUS HALK DANSLARININ TARİHİ EVRELERİ

Rus halk dansları tarihi genel olarak bazı temel bölümlere ayrılabilir;

Paganlık dönemi (IV-VIII MS yüzyılları arası) : Paganlık zamanında doğu Slav halkları dansı toplu ayinler için kullanmıştır. Bu “ayinlerde” bir ya da birkaç soy veya kabile yer almış; güneşi, gök gürültüsünü, yıldırımı, ateşi, nehirleri, taşları ve diğer objeleri tanrılaştırmışlardır. O dönemde ki Slavlar için tüm dünya çok özel canlı şeyler ile doludur. Doğa güçlü tanrılar ve perilerden oluşmuştur. Slavlar, o toplu oyunlarda tanrıları yatıştırmak için törenler yapmış ve bu törenler boyunca farklı müzik aletleri çalmış, şarkılar söylemiş, dans etmiş ve özellikle “Horovod” (daire oluşturup yapılan dans) yapmışlardır. Toplu oyunlar paganlık takvimine ve paganlık bayramlarına bağlı olarak yapıldı. Örneğin; ekim, hasat, yazı uğurlama, sonbaharı karşılama, güneş bayramı, merhumları hatırlama günü vb. Danslar her bayramın en önemli parçalarından biri olmuştur. Genel olarak bu dönemde ki dans ismi ‘Horovod’ olarak adlandırılır.

Kiev Knezliği Dönemi (VIII–IX MS yüzyılları arası) : Bu dönemde farklı Slav kabileleri birleşmeye başlamış ve yeni bir devlet oluşturmuştur, Kiev Knezliği. Slavlar çok farklı coğrafya ve iklim şartlarında yaşamış olsalar dahi ortak dile, kültüre, geleneklere ve hürriyet severlik, özgürlük, irade gücü, barışseverlik, sanatta cazibe, neşe ve misafirperverlik gibi karakter özelliklerine sahipti. Dansları ve oyunları da bu karakter özelliklerinin çoğunu yansıtıyordu. Bu dönemde danslar rahatlıkla ve hiçbir baskı olmadan sergilenebiliyor her türlü kutlamalarda sergilenebiliyordu. ‘Horovod’ bu dönemde vazgeçilmez oyunlarından. (Klimov,1981: 9)

* Ardahan Üniversitesi, Rus Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ardahan, Türkiye

Slavların Hristiyanlaşması (Slav Ülkelerinin Vaftizi) : 988 yılı Rusya’da Hristiyanlaşmanın başlangıç tarihidir. Hristiyanlık, yeni ideolojileriyle hem insanların yaşam tarzını hem de kültür hayatını etkilemiştir. İlk başlarda Hristiyanlık ülkede çok yavaş genişlemiştir. Yeni din sıradan insanlar tarafından çok mukavemet ve dirençle kabullenilmiştir. Kilise, asırlık paganlık gelenekleri, paganlık törenleri ve tanrılar ile savaşmış, pagan oyunlarını ve danslarını yasaklamıştı. O dönemde özellikle şarkı söyleyen, müzik aletleri çalan ve dans eden ‘Skomoroh’ denilen kişiler halk kültürünü ve geleneklerini önemli ölçüde korumuşlardı. Ortodoks Kilisesi Skomorohlara yasaklamaya çalışmıştı. Aslında kilise bu yasakların anlamsız olduğunu bilmekteydi, çünkü bu gelenekler Rus halk dansları için çok önemliydi. Ortodoks Kilisesi Paganlık ile savaşmayı bırakmadı ama iki kültürü birbirine uyarlamaya başladı. Örneğin, Pagan bayramları ve Hristiyan bayramları birbirilerine yaklaştırıldı.

Hristiyanlık törenlerinde ve ibadetlerinde dinsel müzik çalınır ve dini şarkılar söylenirdi. Zamanla bu müzik motifleri ve kilisedeki şarkıların özellikleri halk kültürünü de etkileyip, onlara yeni renkler kattı. Halk danslarında bazı hareketler değişmeye başlamıştı çünkü dinsel törenlerin unsurları danslarda kullanılmaya başlanmıştı. Yeni dans hareketleri oluşmuş, eski paganlık törenleri yok olmuş veya çok değişmişti. Danslar orijinal anlamlarını kaybedip sadece oyunun parçası olmuştu. (Zaharov, 2004:296)

Tatar-Moğol Boyunduruğu (Altın Orda Boyunduruğu) (XIII–XV Yüzyıl Arası) ve Merkezileşme Dönemi: Altın Orda hâkimiyeti zamanları halk kültürü için zor bir dönem olmuştu. Tatar-Moğol boyunduruğu altındaki Rus halkı kendi kültür özgünlüğünü korumak için çok fazla çaba sarf etmişti. Bu dönemde her alanda olduğu gibi halk danslarında da etkileşimler olmuş, bu da dansların figürlerinde ortaya çıkmıştı. Tatar-Moğol boyunduruğundan kurtulduktan sonra tüm ülkenin yükselişi ve gelişmesi hızlanmıştı. Feodal bölgeler sonunda merkezleştirilmiş ve güçlü bir devlet oluşturulmuştu. Yeni bir başkent (Moskova) ortaya çıkmıştı.

Tatar-Moğol boyunduruğu boyunca Ortodoks Kilisesinin etkisi biraz azalmış ve ‘Skoromohlar’ (dans eden, şarkı söyleyen, haklı eğlendiren kişiler) daha rahat yaşamışlardı. Ama bu boyunduruktan kurtulduktan sonra Kilise yine Skoromohlar’a engel olmaya devam etti. 1551 yılında Korkunç İvan oyunları, şarkıları, dansları ve genel olarak her türlü neşeli eğlenceleri sertçe eleştirdi ve onları yasakladı. O yasağa rağmen Skoromohlar köyden köye gezip kendi bilgileri ve yeteneklerini korumuşlardı. Hatta bazı Skoromohlar birleşmiş ve kendi köylerini kurmuşlardı.

Bu dönemde Rus halk danslarına ‘Plyaskalar’ eklenmiş ve bu dans türü halk tarafından benimsenmiş ve oynanarak yaygınlaştırılmıştır. (Tarasova, 1996: 132)

Avrupalaşma Dönemi (Sovyet Dönemine Kadar) : XVII yüzyılda Avrupa’dan geri kalmak istemeyen Rus Çarlığı birçok yabancıyı ülkeye davet etmişti. Yabancılar Rus halk kültürünü ve özellikle halk danslarını olumsuz etkilemiştir.

Petro zamanında Avrupa’nın etkisi daha da artmış, artık Rusya’da danslar Avrupalılaşmıştı. Rusya’daki ilk modern balolar bu dönemde düzenlenmeye başlanmıştı. Her baloda sadece Avrupa dansları vardı. Halk dansları yeni kurallara göre balolar için uygun değildi. O yüzden kızlara ve erkeklere dans okullarında sadece bu yeni dansları öğretilirdi. Rusya’da yaşayan yabancılar ve yabancı sanatçılar da yeni dansların hızla yayılmasına yardım etti. Halk dansları çok ihmal edildi. Çünkü onlar modern değildi. Sonuç olarak XVIII yüzyılda halk dansları büyük şehirlerde yok oldu. Halk dansları geleneği sadece kırsal yerlerde ve köylerde devam etti.

XIX yüzyılda Avrupa’nın etkisi ve hatta Avrupa’nın taklit edilmesi daha da artmıştı. Rus soylular ve zenginler Rus halk oyunlarından ve danslarından utanıp, onlara gereken özeni göstermemiş ve halk danslarının çok “kırsal” olduğunu düşünmüşlerdi. Fakat kültürlü, geniş bilgi sahibi olan birçok insan halk kültürüne saygı göstermiş, onlara dikkat etmişti. Birçok yazar, şair, sanatçı, felsefeci, bilim adamı ve diğer aydınlar halk kültürünün korunması gerektiğini fark etmiş, halk dansları hakkında yazılar yazıp onlardan sürekli bahsetmişlerdir. Eserlerinde Rus halk danslarının sadeliği ve saflığı için savaşmışlardır. Halk kültürünün önemini anlatmışlar ama ne yazık ki bu yapıların fazla bir etkisi olmamıştır.

Soylular sadece maskeli balolarda Rus halk danslarını hatırlamışlar. Ama bu kıyafet balolarındaki danslar pek de gerçek otantik Rus halk danslarına benzediği söylenemezdi. Özellikle düzenlenen balolarda kökeni İngiltere olan fakat Fransa’da daha yaygın yapılan “Kadriller” yapıldı. Kadriller yapısı itibarıyla salon dansı olarak çok uygundu. Balolarda bu dansı gören bazı Ruslar bu dansın figürlerini kendi dans figürlerine benzeterek oynamaya çalışmış ve bu etkileşim sayesinde ‘Rus Kadrili’ ortaya çıkmıştır. (Snitsina, 2011: 29)

Sovyet Dönemi (1917-1991) : 1917 yılında yapılan Ekim Devrimi ile kurulan Sovyetler Birliği, tarihi boyunca halk kültürüne çok özen göstermiştir. Halk danslarının, şarkılarının, sanatının gelişmesi için birçok şey yapıldı. Birçok dans kursu, toplulukları ve dernekleri kuruldu. Bunlardan başka düzenli olarak çok temalı konserler, dans festivalleri ve yarışmalar düzenletildi. Burada önemli olan halk kültürünün daha yaygın ve popüler hale gelmesini sağlamaktı. Bu sayede öncedeki dans gelenekleri gelecek kuşaklara devredebilirdi. Çünkü halk danslarını halk kültürünün ve halk kültürünün de Rus halkının temel taşı olduğuna inanıyorlardı.

Geçmişten o güne kadar gelen tüm dans çeşitlerini (Horovod, Plyaska, Rus Kadrili) benimsemiş ve yaygınlaştırmaya çalışmışlardır. (Snitsina, 2011: 55)

Sonuç

Rusya tarihi Rus dansların çoğu özelliğini etkilemiştir. Fakat birçok değişikliğe rağmen halk dansları her zaman Rus halk kültürünün ve Rus yaşantısının önemli bir parçası olmuştur. Rus halk dansları Rus ulusal karakter özelliklerini yansıtmaktadır. Tarihsel dönemlere göre dans çeşitleri, figürleri ve isimleri değişmiş fakat hepsi Rus halkı tarafından özümsemiştir. Örneğin ilk dönemlerde (Paganlık ve Kiev Knezliği dönemi) Rus halk dansı genel olarak 'Horovod' dur. Daha sonra dış etkileşimler (Rusya'nın Hristiyanlaşması ve Tatar-Moğol Boyunduruğu dönemi) sayesinde 'Horovod'un yanı sıra 'Plyaska' da Rus halkı tarafından kabul görmüş ve oynanmıştır. İlerleyen dönemlerde (Rusya'nın Avrupalılaşması dönemi) Rus halk dansları unutulmaya yüz tursa bile, özellikle Fransız etkisi ile ülkeye getirilen 'Kadriller' Rus halkının gayretleri ve özverişi ile asimile olmuş ve hatta kendi yöresel danslarından ekledikleri figürler sayesinde bu dansın ismi 'Rus Kadrili' olarak dünya dans literatüründeki yerini almıştır. Sovyet döneminde ise bütün o zamana kadar gelen danslar özümsemiş ve korunmuştur. Günümüzde ise Ruslar hem kendi dans formlarını ve özelliklerini koruyor hem de yeni dans motiflerini ekleyerek dans kültürlerini zenginleştiriyorlar.

Bu bakımdan Rus halk dansları, Rus kültürü ve sanatını anlamak ve analiz etmek için önemli ve verimli bir kaynaktır.

KAYNAKÇA

- Klimov A.(1981). *Osnovi Russkovo Narodnovo Tantsa*. Moskva: İskustvo
- Loluhov A.,Şiryayev A.,Boçarob A(2007) .*Osnovi Harekternovo Tantsa.Moskva:Planeta Muziki,Lan*
- Matveyev V.(2010).*Russkiy Narodny Tanets.Teoriya i Metodika Prepodavaniya.Moskva: Planeta Muziki,Lan*
- Krasovskara V.(1978). *İstoriya Russkovo Baleta.Moskva:İskustvo*
- İnozemtseva G.V. (1978)«Narodny tanets» / İnozemtseva G.V. - M.: İzdatelstva «Znaniye».,.
- Ustinova T. (1976) «Russkiy narodny tanets» /T. Ustinova. - M.: İzdatelstva «İskustvo»,
- Nadejdina N. (1951) «Russkiye tantsı»/ N. Nadejdina. - M.: İzdatelstva .
- Blok L.D. (1987) "Klasicheskiy tanets. İstoriya i savremennost", M.,İskustvo,
- Tarasova N.B.(1996) *Teoriya i metodika prepodavaniya narodno-sçeneniçeskovo tantsa :uçebhoe posobiye-St.P.:İgup.*
- Zaharov V.M. (2004) *Poetika russkovo tantsa: narodnaya hudujestvennaya kultura regionov Rossii: nesnya ,tanets,kostyum; promislı .2 tom. Moskva*
- Snitsina N.V. (2011) *Tanets i metodika prepodavaniya. narodno-sçeneniçeskovo tantsa. Metodiçeskiyrekomentatsii po ditsipline studentov spetsialnosti 'Narodnie hudejestvennoe tvorçestva (hareografiya)' KF.,Kirov.*

THE CONCEPT OF INTERCULTURAL DIALOGUE (ICD) IN THE EUROPEAN UNION

*Sultanova Nigar Tahir**

Abstract

Intercultural dialogue is promoted in European Union as a valuable tool of the foreign policy. However many European countries developed a strong sense of self-protection with regard to the preservation of their identity and culture. EU today is at crossroads: on one hand there is a need to reinforce intercultural dialogue and on the other there are trends of returning to certain forms of nationalism. EU launched various initiatives on intercultural dialogue such as a Platform for Intercultural Europe, Creative Europe, Policy coordination group on intercultural dialogue, Voices of Culture, Euromed Youth etc.

Key words: Intercultural Dialogue, European Union, Culture, Diversity.

КОНЦЕПЦИЯ МЕЖКУЛЬТУРНОГО ДИАЛОГА В ЕВРОПЕЙСКОМ СОЮЗЕ

Аннотация

Межкультурный диалог рассматривается в Европейском Союзе как ценный инструмент внешней политики. Однако у многих европейских стран развилось сильное чувство самозащиты в том, что касается сохранения их самобытности и культуры. Сегодня в ЕС, с одной стороны, ощущается необходимость усилить межкультурный диалог, а с другой явно прослеживаются тенденции возвращения к определенным формам национализма. ЕС претворяет в жизнь различные инициативы по межкультурному диалогу, такие как Платформа для межкультурной Европы, Творческая Европа, Координационная группа по вопросам политики в области межкультурного диалога, «Голоса культуры», «Молодежь Евромед» и т. д.

Ключевые слова: Межкультурный диалог, Европейский Союз, Культура, Разнообразие.

Introduction

Cultural diversity is not something new for Europe. The European history has witnessed migrations starting from very ancient times until today. But despite of these migrations and constant changings of the borders throughout history, the European societies always sought to live peacefully within this cultural diversity. The peace and stability enjoyed by EU since the very beginning is largely due to the respect to this diversity.

From the end of the Cold War, the EU has been investing in promotion of Intercultural Dialogue (ICD). In recent years, due to many different reasons, Europe has attracted migrants and globalization made the scale of migrations unprecedented. Along with the globalization, the development of transport and telecommunications, especially the Internet, brought people from all over the world into a closer contact which created greater opportunities for ICD.

Attitude to ICD in EU

Surveys on ICD in Europe have shown that EU citizens believe that people with a different ethnic, religious or national background do enrich their cultural life. However, Eurobarometer 2007 survey revealed that along with the dominant sentiment in the EU of the fact that ICD is beneficial, many still find it equally important to carry on the cultural traditions.

Many European leaders recognized that their multiculturalism policies have brought respect for cultural diversity but failed to integrate and assimilate diverse ethnic communities (Page, 2014, p.78). The very idea of multiculturalism and growing public indignation with the immigration policies, and distrust of European political leaders are undoubtedly interlinked. "Good old" Europe and the concept of European solidarity are undergoing a major paradigm shift from multicultural liberalism to radicalism (Waltzer, 1997, p. 165-76). We witness many European countries developing a strong sense of self-protection with regard to the preservation of their identity and culture. The idea of the welfare state is in direct conflict with immigration, creating a typically populist black-and-white picture: "we are either a welfare state or a country of immigration." Social benefits, education, security, and the economic situation are jeopardized by the immigrant and the "multicultural nightmare" (Giannakopoulos, 2017, p. 52).

* Azerbaijan University of Languages Head of International Relations Department, Baku, Azerbaijan

It was underlined during the 1st World Forum on Intercultural Dialogue held in Baku, Azerbaijan on 7-9 April 2011 that ICD is one of the most pressing challenges of our world and, indeed, one that increasingly manifests itself on a global scale (Baku process booklet, 2015).

EU today is at crossroads: on one hand there is a need to reinforce the ICD and on the other there are trends of returning to certain forms of nationalism. ICD is a tool in EU external relations that cannot be neglected. The President of the European Commission, Romano Prodi underlined in his speech "Why dialogue is important" at the Conference on Intercultural Dialogue Brussels, 20 March 2002 that "After World War II, "Europeans found reconciliation through dialogue. It restored the people's confidence at a time when, bound up in their national cultures, they still lived in fear of war... The European Union is proof that there is an alternative. Our process of integration is the only successful experiment in the democratic management of integration between different cultures" (European Commission, 2002)

The ICD focus and area of action expanded after the Faro Declaration of the Council of Europe's Strategy for Developing ICD adopted following the closing conference of the 50th Anniversary of the European Cultural Convention "Intercultural Dialogue: The Way Ahead" in Faro, Portugal, 28 October 2005. The White Paper on Intercultural Dialogue "Living Together as Equals in Dignity" outlined five "distinct yet interrelated" ways to promote the ICD:

- "It depends on the democratic governance of cultural diversity.
- It requires participation and democratic citizenship.
- It demands the acquisition of intercultural competences.
- It needs open spaces for dialogue.

Finally, it must be taken to an international scale" (White paper on intercultural dialogue, 2008).

European Year of Intercultural Dialogue 2008" (EYID), designated by European Parliament and the member states of EU, "promoted the principle that Europe's great cultural diversity represents a unique advantage and aimed to encourage all those living in Europe to explore its rich cultural heritage and exploit opportunities to learn from different cultural traditions" (Evaluation of the EYID. Final Report 2008). All these lead us to make a conclusion that there is an increased use of and interest to the concept of ICD in EU.

Definitions

Intercultural dialogue does not have a single and universally accepted definition and to the contrast of specific legal concepts is not regulated by international or national law in the strict sense. However, there are some universal and European legal documents, such as United Nations Conventions, EU charters and directives, Council of Europe's Conventions that outline basic human, civic, economic and social rights, upon which intercultural dialogue depends.

In the "White Paper on Intercultural Dialogue" launched by the Council of Europe in Strasbourg intercultural dialogue is understood as a "process that comprises an open and respectful exchange of views between individuals and groups with different ethnic, cultural, religious and linguistic backgrounds and heritage, on the basis of mutual understanding and respect" (White paper on intercultural dialogue, 2008).

Third Summit of Heads of State and Government of the Council of Europe held in Warsaw, 16-17 May 2005 identified intercultural dialogue (including its religious dimension) as a "means of promoting awareness, understanding, reconciliation and tolerance, as well as preventing conflicts and ensuring integration and the cohesion of society."

EU ICD Initiatives

EU launched various initiatives on intercultural dialogue. In 2008 a **Platform for Intercultural Europe** (intercultural-europe.org/) was established being a civil society platform with the aim of sharing concepts and practice of intercultural dialogue, integrating strategies for intercultural dialogue, mobilizing the sector to have a voice, contributing to policy analysis and development, and influencing cultural policy-making.

The European Commission welcomed the creation of the platform which since it has been created worked hard to ensure that the legacy of the European Year 2008 is built upon at different levels, such as by the EU institutions, governments and civil society organizations.

Based on the success of this initiative another project named **Creative Europe** (https://ec.europa.eu/programmes/creative-europe/about_en) was set up, being European Commission's

framework programme for support to the culture and audiovisual sectors for the years 2014-2020. Currently 12 refugee integration projects are being funded by this initiative.

In 2015, in light of the great number of refugees and asylum seekers arriving in the EU a new **Policy coordination group on intercultural dialogue** was established. The main objective of this initiative is integration of migrants and refugees in societies through the arts and culture. In 2017 the coordination group published its report that, along with case studies, offered 23 recommendations for cultural policy-makers at EU, national and local levels and also for stakeholders and cultural institutions in three areas:

- empowerment through intercultural dialogue and the arts
- intersectoral and partnership working
- evaluation of intercultural dialogue objectives and projects (Directorate-General for Education, Youth, Sport and Culture (European Commission) 2017)

Another EU ICD initiative is the programme **Voices of Culture** (<http://www.voicesofculture.eu>) which is a framework for discussions between EU civil society stakeholders and the European Commission with regard to culture. It focused on five themes between the period 2015-2017:

- “Audience Development via Digital Means”
- “Participatory Governance of Cultural Heritage”
- “Developing The Entrepreneurial And Innovation Potential Of The Cultural And Creative Sectors”
- “Promoting Intercultural Dialogue And Bringing Communities Together Through Culture In Shared Public Spaces”
- “Skills, Training and Knowledge Transfer: traditional and emerging heritage”

Within this programme the year of 2018 is designated to be the European Year of Cultural Heritage (EYCH). The overall objective of the Year is to encourage the sharing and appreciation of Europe's cultural heritage, to raise awareness of our common history and values, and to reinforce a sense of belonging in a common European space. Throughout the year numerous events dedicated to the European cultural heritage will take place all around Europe.

The **Euromed Youth** (<http://euromedyouth.net>) is another EU programme set up to promote, among other things, intercultural exchanges, targeting young persons between the ages of 15 and 25 in Euro-Mediterranean region. Over the years it has become strong regional instrument to promote ICD between youth of EU Member States and the 8 Mediterranean partner countries: Algeria, Egypt, Jordan, Lebanon, Morocco, Palestinian Authority, Tunisia and Israel.

ICD initiatives have also been undertaken by other organizations such as UNESCO, the United Nations, through the “Alliance of Civilizations” and the Islamic Education, Scientific and Cultural Organization (ISESCO).

ICD in international relations of EU

In the light of unstable situation in Maghreb and raising xenophobia in Europe in 1990s EU viewed ICD as a tool to approach the new challenges. At this period it was for the first time that this strategy was formally introduced into EU foreign policy. Namely, it happened within the Barcelona Process or Euro-Mediterranean Partnership (Euromed) started in 1995 with the Barcelona Euro-Mediterranean Conference. Later on, in 2005, the **Anna Lindh Euro-Mediterranean Foundation for the Dialogue between Cultures** (named in honour of Anna Lindh, the Swedish Foreign Minister who was murdered in 2003) was established in Alexandria. The Foundation is a network of civil society organisations aimed at enhancing the dialogue and general understanding across the Mediterranean.

With regard to the external dimension, the promotion of ICD is considered as an important tool capable to preserve and contribute to the governance of cultural diversity within EU and across European countries as well as on international level with other regions of the world. The European Commission in line with the objectives assigned to it with regards to promotion of cultural dialogue develops and implements European Agenda for Culture. The resolution of the Council of the EU on this Agenda views “culture as a vital element of international relations” and calls for “encouraging further cooperation between cultural institutions of EU Member States, including cultural institutes, in third countries and with their counterparts in those countries encouraging further cooperation between cultural institutions of EU Member States, including cultural institutes, in third countries and with their counterparts in those countries”. (Resolution of the Council, 2007)

ICD as a tool of EU foreign policy sometimes receives even higher importance. For instance, Spain together with Turkey highly encouraged and supported the new "Alliance of Civilizations" initiative with emphasis on ICD between the East and West. Another example would be EU-China relations when the EU-China Year 2012 of Intercultural Dialogue was focused on fostering long-term cultural cooperation between the EU and China. One more example would be joint CrossCulture Programme (<http://www.ifa.de/en/funding/crossculture-programme>) of German Goethe-Institute and Institut für Auslandsbeziehungen that promotes a dialogue with Islamic countries.

Conclusion

In conclusion it is important to underline that in the diverse world we dwell in, only dialogue allows people to live in unity. Xenophobia, intolerance and all other forms of discrimination reject the mere idea of dialogue. There is no universally accepted definition of ICD but the world witness today an increased reference to it in public discourse within EU and beyond its borders. ICD being a principle that EU always promoted is today considered as one of the foreign policy instruments developed by the EU to address many new challenges.

Bibliography

- Page C. (2014) Culture Worrier: Selected Columns 1984–2014: Reflections on Race, Politics and social Change. Chicago Tribune
- Giannakopoulos A. (2017) Solidarity in the European Union: Challenges and Perspectives. The S. Daniel Abraham Center for International and Regional Studies, Tel Aviv University
- Waltzer M. (1997) The Politics of Difference: Statehood and Toleration in a Multicultural World. Yale University Press
- Baku process booklet. (2015) Baku process the power of intercultural dialogue in a diverse world. 3rd World Forum on Intercultural Dialogue Baku [ONLINE] Available at <http://bakuprocess.az/wp-content/uploads/Baku-Process-Booklet.pdf> [Accessed 21 February 2018].
- Evaluation of the European Year of Intercultural Dialogue. Final Report (2008) [ONLINE] Available at: Evaluation of the European Year of Intercultural Dialogue 2008 Contract 2008-0541/001-001EYI-ACICCS Final Report [Accessed 21 February 2018].
- European Commission (20 March 2002) Press release - Speech by Mr Romano Prodi President of the European Commission "Why dialogue is important" at the Conference on Intercultural Dialogue Brussels,. [ONLINE] Available at: http://europa.eu/rapid/press-release_SPEECH-02-114_en.htm?locale=en. [Accessed 21 February 2018].
- Directorate-General for Education, Youth, Sport and Culture (European Commission) (2017) How culture and the arts can promote intercultural dialogue in the context of the migratory and refugee crisis. Report with case studies, by the working group of EU Member States' experts on intercultural dialogue in the context of the migratory and refugee crisis under the open method of coordination. [ONLINE] Available at: <https://publications.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/4943e7fc-316e-11e7-9412-01aa75ed71a1/language-en/format-PDF> [Accessed 21 February 2018].
- Resolution of the Council 1on a European Agenda for Culture 2007/C 287/01 (6 November 2007) [ONLINE] Available at: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32007G1129%2801%29>. [Accessed 21 February 2018].
- White paper on intercultural dialogue. "Living together as Equals in Dignity". (2008) Council of Europe Ministers of Foreign Affairs. [ONLINE] Available at: https://www.coe.int/t/dg4/intercultural/source/white%20paper_final_revised_en.pdf [Accessed 21 February 2018].

© N.T.Sultanova, 2018

БЕРЕГА ТЮРКОЯЗЫЧНОЙ ЛИТЕРАТУРЫ. ЗАМЕТКИ О ПРОБЛЕМАХ ПЕРЕВОДА

*Сумская Марина Юрьевна**

Аннотация

В докладе говорится о новых переводах на русский язык лучших произведений тюркоязычной литературы, созданных представителями многих современных народов, составляющих единое тело и душу. Данное обстоятельство стало для автора толчком к размышлениям об актуальных проблемах переводной литературы в мире, к которым относится и вопрос об интерпретационном потенциале перевода в пространстве мультикультурного образования. Поэтому в тюркоязычных государствах Центральной Азии сегодня так остро стоит вопрос о формировании собственных переводческих школ, при сохранении «базовым элементом» перевода на русский язык, который здесь повсеместно осознается мощной культурной традицией.

Ключевые слова. Тюркоязычная литература, интерпретационный потенциал перевода, переводческая школа, Ферганская поэтическая школа.

COAST OF TURKIC LITERATURE. NOTES ABOUT TRANSLATION PROBLEMS

Summary

In the report it is told about the new translations into Russian of the best works of Turkic literature created by representatives of many modern people making a uniform body and soul. This circumstance became for the author a push to reflections about current problems of translated literature in the world to which also the question of the interpretative potential of the translation in space of multicultural education belongs. Therefore in the Turkic-speaking states of Central Asia today the question of formation of own translation schools so is particularly acute, at preservation by Basic Element of the translation into Russian which is everywhere realized by powerful cultural tradition here.

Keywords. Turkic literature, interpretative potential of the translation, translation school.

Приобретенная нами на Московской международной книжной выставке-ярмарке 2017 году в павильоне Турецкой Республики серия книг о тюркской литературе в полной мере отражает культурную сокровищницу великого народа, «то богатство, - пишет в предисловии Президент Реджен Тайип Эрдоган, - которое делает нас тем, кто мы есть». Действительно, соглашается Президент, могут существовать различия между языками, диалектами, говорами и наречиями; «нас могут разделять границы и расстояния, но мы составляем единое тело и душу вместе с казахами, туркменами, узбеками, татарами, анатолийскими и балканскими турками множеством других братских народов». Правоту этой мысли подтверждает название каждой из книг, посвященной шедеврам тюркской литературы. Отдельные книги серии представляют творчество выдающегося ученого, теолога и писателя Ходжа Ахмеда Ясави и его последователя – основателя тюркской суфийской литературы в Анатолии Юнусу Эмре, народного мудреца, певца-сказителя (озана) Дэдэ Коркута. В серию входят также две книги «Избранного» - «Дастаны тюркского мира» и «Поэты тюркского мира». Последняя уникальна и представляет собой своеобразную антологию, рассказывающую об основоположниках различных тюркских литератур: узбекской - Алишере Навои, туркменской – Махтумкули Фраги, татарской – Габдулле Тукае, киргизской – Токтогуле Сатылганове, а также тем, кто оставил свой неповторимый след уже в новое время - Рамизе Ровшане, Назыме Хикмете, Чулпане, Дмитрие Карачобане, Эркине Вахидову, Арифун Нихат Асыя, Бекиру Чобан-заде. Отдельный том составили произведения детской литературы тюркского мира, к которой в Турции предъявляют весьма серьезные требования.

Все вышесказанное стало для нас толчком к размышлениям об актуальных проблемах переводной литературы в современном мире, к которым мы (в рамках своей профессиональной деятельности – обучение русскому языку тюркоязычных студентов из стран СНГ) относим, в

* Российский экономический университет им. Г.В. Плеханова филиал в г. Пятигорске, Российская Федерация

частности, и вопрос об интерпретационном потенциал перевода в пространстве мультикультурного образования.

Особо надо отметить лучших современных тюркоязычных переводчиков: казаха Кайрата Бакбергенова, туркмена Рахима Эсенова, узбека Баходыра Ахмедова, азербайджанца Салима Бабуллаоглу, турка Угура Бюке, кыргыза Акбара Рыскулова. Отдельно – о высоко нами ценимом поэте, тюрке по происхождению Бахыте Кенжееве, не случайно считающим себя наследником великого казахского писателя Абая, а тюрскими корнями, унаследованными от родителей, он называет смирение перед житейскими неудачами, гордость и умение быть счастливым от сравнительно малого. Ведь жизнь родителей была, признается Кенжеев, несоизмеримо тяжелее, чем его собственная, но они никогда не жаловались, никогда не считали себя неудачниками, всегда радовались тому, что у них было.

Среди них особое место занимает русский балкарский поэт Юруслан Болатов, язык поэзии которого признается сегодня знатоками адекватным, «беспримесным» языком пушкинской традиции, уникально адаптированным к современности. В стихах Болатова именно пушкинская чистота звука, лиризм и жизнелюбие. Одновременно его творчество близко к традициям русской философской поэзии, рассматривающей картину мира специфическими способами рефлексии, которые приводят к тому, что в поэтическом слове символически находит себя весь человек, то есть сублимируется то общечеловеческое, универсальное, что характеризует тип эстетически-чувственного восприятия народа.

Многочисленные почитатели творчества Болатова из разных уголков Кавказа – этой окраины Европы – благодарны ему за тонкий психологизм художественного высказывания, его деликатность и тактичность - как интровертную составляющую мира души и, одновременно, за открытость знанию, общению, действию - как экстравертную, органично дополняющих друг друга в поэтическом мире Юруслана Болатова. Нередко возникает желание назвать стихи Болатова «поэзией космического реализма», лирический герой которого созидает новые культурные связи как на планете Земля, так и в межзвёздном пространстве. Поэт, наш современник создал особый, только ему присущий художественный мир, центральные идеи которого – обретающие всеобъемлющую Любовь, братство, справедливость и мир земляне под сенью грандиозного Знамени Мира (Знамени Культуры); духовная эволюция и космическое будущее Человечества.

Его стихи пронизаны поистине вселенской озабоченностью о кризисе тысячелетней человеческой культуры, отмечены неподдельной тревогой за суетливую повседневность современного человека, забывшего о том, что все мироздание держится только на притяжении-тяготении любви. Отсюда в его творчестве столь очевидная этическая недвусмысленность, противостоящая столь распространенной на его родном Кавказе вражде/ненависти, которой Болатов противопоставляет безусловное право поэта нести миру жизнеутверждающие идеи, апеллируя при этом к мистическому опыту Учителей нравственности, что позволяет воспринять его символом общечеловеческих ценностей и идеалов, абсолютно понятных всем народам на евразийском материке.

Следует отметить создание Болатовым собственного «по-этического космоса», где написание через дефис является философско-лингвистическим синтезом двух начал – этического, с его апелляцией к рациональному разуму, и поэтического, ускользающего от радио благодаря образу и метафоре. У Болатова космос не этичен как некая незыблемая структура, а именно по-этичен, художественно неповторим.

Итак, поэзия Болатова – это поэзия, открывающая и объясняющая важнейшие смыслы и основы существования людей друг с другом, подчеркивающая красоту всечеловеческого взаимопонимания и глубоко осмысленную и вдохновенную веру в способность языка сформировать будущее мировое сообщество на основе принципов гуманизма, согретых теплотой поэтического высказывания: всепроникающая всемирность, чистота лирического стиля, мужественное бесстрашие и граничащая с самоотверженностью верность высшим идеалам и гуманистическим принципам.

Здесь не лишним будет напоминание об изречении Вальтера Беньямина: «Принципиальная ошибка переводчика в том, что он фиксирует случайное состояние своего языка вместо того, чтобы позволить ему прийти в движение под мощным воздействием иностранного. <...> Он обязан расширять и углублять свой язык посредством чужого. Мы

совершенно не представляем, насколько это возможно». Мысль чрезвычайно важная для переводчика, ставящего перед собой задачу в каждом отдельном случае проанализировать актуальное состояние той или иной из тюркоязычных литератур, ее появление и эволюцию.

Сегодня в России немало двуязычных авторов, которых называют иногда «неправильными» переводчиками, ибо переводят они с родного языка на язык «неродной», тогда как обычно все происходит наоборот. Но, может быть, именно это делает их переводческую работу особенно ответственной и проникновенной. Как признавался узбек по национальности и месту проживания, но пишущий на русском Хамдам Закиров, при переводе на другой язык «важно уловить тот трепет, который охватывает мир, когда мы приближаемся к его сердцу. Иначе после «тепло, тепло, жарко» вновь будет «холодно», и мы останемся при своей технической изоэпичности ни с чем». Ему вторит другой узбек - Шамшад Абдуллаев: «Мы верили и продолжаем верить, что Фергана (один из древнейших городов Узбекистана. – М. Ю.) может хотя бы на час или на один ослепительный полдень, если ей воздать хвалу со злостью бесполезной одаренности, стать гипнотической землей, где впечатления превращаются в судьбу, вопреки желчной жизни, вопреки сопровождающей нас петляющей неясности». Напомним, это мнение самого известного поэта среди «ферганцев» и основоположника литературной части «ферганской школы», хотя, справедливости ради, укажем, что средиземноморская и англосаксонская поэзия, к традициям которой зримо тяготеют «ферганцы», пронизывающая созданные ими русскоязычные произведения, вызывает у многих критиков отторжение, что, однако, не мешает им и близкой по духу Ташкентской поэтической школе регулярно издавать совместный альманах «Малый шелковый путь», приобретающий в последних выпусках ощущаемую «японо-китайскую» нарративность. Кстати, весьма убедительно выглядел в финале «Русского Букера» лидер «ташкентцев» Сухбат Афлатуни с романом «Поклонение волхвов», который мы должны признать образцом эстетического совершенства именно культуры русско-тюркского пограничья. Так же и роман «Город дырявых теней» его товарища из того же призыва - Вадим Муратханов.

Вынужденно коротко о другом писателе с тюркскими корнями - потрясающе одаренном Фариде Нагиме. Он родом из Оренбургской области, которую после «Капитанской дочки» и чисто русской землей мало кто воспринимал. Также как, впрочем, и все творчество Нагима, особенно его драматургию («Крик слона», прежде всего), вызвавшую столь большой интерес в Германии. Структуру его с большим трудом изданного романа «Танжер» (тоже ведь, что скрывать, классическое пограничье для французского бомонда) в критике сравнивали с коллажами Параджанова, который отдавал предпочтение примитивным, вульгарным и кичевым вещам, вернее, их феерической интерпретации с каким-то абсолютным, тотальным ощущением свободы. Это было моментально же прочувствованно и облачено немецким критиком Ивонной Гриссел в ставшим образцом рекламного текста анонсе: «В романе есть сцены, которые за всю историю литературы впервые описаны русскими словами. Читая их, ты забываешь читать – в голове творится нечто сверхъестественное. Я замирала и оглядывалась на людей в метро, я боялась полиции, боялась церкви, так о любви еще никто не писал...».

Размышляя об особенностях искусства перевода, о переводчике и его роли в культуре, о тайне поэтического слова, которую можно лишь уловить, но невозможно «поверить алгеброй», приходишь вот к такому выводу. Владея гибкой субстанцией языка, переводчик вступает с автором в акт «сотворения» или, лучше сказать, «перетворения». Переводчику, как и ритору, вменено в обязанность творить по правилу: слово — это мысль, любовь к слову — это чувство. Он в каждый момент своей работы должен знать, говорит ли он как человек мыслящий, с доказательствами, или как человек чувствующий, с убеждением.

Важно также сознавать, что перевод — это служба общения культур; но она не притворяется диалогом, а переводчик все-таки не собеседник автора, а скромный толмач при нем, пересказывающий слова, не к нему и не к нам обращенные. Но эта скромность дорогого стоит — надо «указать» не только путь писателя, но и «образец поступки». То есть не только ощущение окрыляющего понимания, но и уникальной манеры, стиля автора.

Что касается переводов тюркоязычной литературы на постсоветском пространстве, то следует отметить следующее. Очень трудно добиться адекватного перевода, даже если его делает блестящий писатель, как это было с А. Кимом, переведившим, например, «Путь Абая». Ким сам известен как крупнейший современный писатель—«натурфилософ», кардинальным образом

сближающий в своем творчестве Дальний Восток и Переднюю Азию, буддизм и ислам. Он и в перевод великого романа тюркоязычного писателя привносит мотив оборотничества, сопрягая его преобразовательную функцию с мотивом смерти, что на философском уровне скорее соотносится с китайским, нежели уйгурским мировосприятием. Однако возможно благодаря именно этой «восточной прививке» в кимовской версии «Пути Абая» мы встречаемся с прежде не знакомым вариантом темы творческой личности, которая оказывается абсолютно релевантной именно казахскому гению, вернее, его соплеменникам, перенявшим от него энергию преобразования. Естественно, лингвостилистическую процедуру здесь просто не избежать, но следующий этап – перевод, скажем, на английский язык с русского только усилит некоторые погрешности последнего. А переводчиков, знающих язык оригинала, а также на достойном уровне английский, пока еще нет. Существует реальная опасность, что англоязычным читателем сегодня вряд ли кто из тюрков сможет быть прочувствованным. Поэтому в тюркоязычных государствах Центральной Азии сегодня так остро стоит вопрос о формировании собственных переводческих школ, при сохранении «базовым элементом» перевода на русский язык, который здесь повсеместно осознается мощной культурной традицией.

К. Султанов недавно напомнил в связи с этим о диалектически выверенном подходе, предложенном И. Гете еще 1828 году (Султанов). Говоря о только что тогда вышедшем сборнике произведений немецких писателей, переведенных на английский язык, он не акцентирует внимания на проблеме художественного перевода, а делает упор на «всеобщей терпимости», достижимой «лишь тогда, когда мы дадим возможность каждому отдельному человеку или целому народу сохранить свои особенности, с тем, однако, чтобы он помнил, что отличительной чертой истинных достоинств является их причастность всечеловеческому [2, 235]. И еще одна проблема, о которой говорят все переводчики. Принципиальное отличие в переводческой деятельности от прежней эпохи мы склонны, прежде всего, объяснять формированием нового литературного сознания, серьезно отличающегося от советского, и основной чертой которого является самоосознание той или иной из тюркоязычных литератур в ситуации принципиальной пограничности и множественности языков. Именно здесь межкультурное русско-тюркское пограничье станет невероятно интересным контекстом для новых поэтик, для новых творческих практик.

Литература

1. Бенъямин В. Задача переводчика / Перев. с нем. Е. Павлова // Комментарии. - М.: СПб., 1997, вып. 11, с. 65-82.
2. Гете И. В. Об искусстве. М.: Искусство, 1975. С. 535.
3. Закиров Х. // Поэзия и Фергана. Ташкент. «Открытое общество», 2001, с. 10 - 17.
4. Султанов К. Идентичность по Айтматову, или Всеобщность особенного // «Вопросы литературы» 2014, №3 <http://magazines.russ.ru/voplit/2014/3/2s-pr.html> (дата обращения 23.03.2018)

© М.Ю. Сумская, 2018

HEYDƏR ƏLİYEV MÜASİR AZƏRBAYCANIN QURUCUSU KİMİ

Tağıyev Albert Həmid oğlu - Əmirov İmran Balamirzə oğlu**

Annotasiya

Hazırlanan məqalədə əsas məqsəd Azərbaycanın dövlət quruculuğunda Heydər Əliyev rolunun və onun həyata keçirdiyi siyasətinin xüsusiyyətlərinin göstərilməsindən ibarət olmuşdur. Burada ölkəmizin yerləşdiyi regionda güclü bir ölkəyə çevrilməsi göstərilməklə yanaşı, həm qanunvericilik, həm də iqtisadi inkişafın müxtəlif sahələrində əldə olunan nailiyyətlər şərh edilmişdir. Məqalədə güclü dövlətin yaradılmasında Heydər Əliyevin strategiyasında əhalinin sosial rifahının yüksəldilməsinin dayandığı vurğulanmışdır.

Açar sözlər: iqtisadiyyat, ixracat, islahatlar, metallurgiya sənayesi, sosial-iqtisadi inkişaf, iqtisadi yüksəliş

HEYDAR ALIYEV AS A CREATOR OF MODERN AZERBAIJAN

Annotation

Ultimate goal Heydar Aliyev has consisted of in the preparing article in the state building of Azerbaijan showing of the features of politics role and he implemented. Adjoining legislation and achievements got in the different areas of the economical development have been commented turn to the strong country in the region settled was located here country show. Stood of the raising in the Heydar Aliyev's strategy of social welfare of the population has been emphasized in the creation in the article of the strong state.

Keywords: Economy, exportation, reforms, metallurgy industry, socio-economic development, economical raising

Müasir dövrdə özünün iqtisadi inkişafının keyfiyyətə yeni mərhələsinin təməlini qoymaqla Azərbaycan Respublikası (AR) dayanıqlı inkişafını təmin etməkdədir. Keçid dövrünə xas olan problemlərin tamamilə aradan qaldırılması ölkə iqtisadiyyatının hərtərəfli və çoxşaxəli tərəqqisinə, əhalinin rifah halının yüksəldilməsinə, sosial tələbatlarının daha dolğun ödənilməsinə əlverişli şərait yaratmışdır. Ötən hesabat ilində ümumi daxili məhsul göstəricisində, xüsusilə qeyri-neft sektorunda 2,5 % artımın baş verməsi və kənd təsərrüfatı (k/t) üzrə məhsul istehsalının 4,7 % artması milli iqtisadiyyatımızın inkişafda olmasını təsdiqləyir. Valyuta ehtiyatlarımızın 4,5 mlrd.\$ artaraq, hazırda 42 mlrd.\$-a çatması adambaşına düşən valyuta ehtiyatlarının həcminə görə AR-nın ön sıralara keçməsinə səbəb olmuşdur. Ölkəmiz investisiya qoyuluşu baxımından cəlbəedici olduğuna görə 2017-ci ildə iqtisadiyyatımıza 14,6 mlrd.\$ sərmayə qoyulması xarici investorların maraqları olduqlarını göstərir.

İdxal-ixrac potensialından səmərəli istifadə edilməsi imkanlarının olduqca geniş olması bu istiqamətdə də artımların olacağına əlverişli şərait yaradır. Göstərilən dövrdə ixracatın miqdarının 19 % artması və qeyri-neft ixracımızın 24 % çoxalması bu sahədə atılan müsbət addımların bariz nəticəsidir. Bir sözlə, iqtisadi islahatları aparmaqda davam edən AR Dünya Bankı, həm Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı tərəfindən yüksək qiymətləndirilmişdir. Davos Ümumdünya İqtisadi Forumunun hesablamalarına əsasən AR-nın iqtisadiyyatı rəqabət qabiliyyətliliyinə görə 2017-ci ildə 2 pillə irəliləyərək dünya ölkələri arasında 35-ci yerə qalxmışdır.

Birmənalı olaraq qəbul edilməlidir ki, Azərbaycanın öz dövlət müstəqilliyini bərpa etməsindən sonra uğurlu sosial-iqtisadi inkişafın, eləcə də dövlətçilik bazasının əsası Ümummilli Lider Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuşdur. Xalqının sosial rifah halının yüksəldilməsi ulu öndərin fəaliyyətinin əsas məqsədlərindən birini təşkil etmişdir. Ölkəmizin yeni tarixinə həlledici zaman kəsiyi kimi daxil olmuş 1993÷2003-cü illərdə Azərbaycan Ümummilli Liderin titanik əməyi sayəsində sürətli və dayanıqlı sosial-iqtisadi inkişaf yoluna qədəm qoymaqla yanaşı, daxili əmin-amanlığa da qovuşmuş, özünü beynəlxalq hüququn müstəqil subyekti kimi təsdiqləməyi bacarmışdır. Məhz, bütün bunların məntiqi nəticəsi olaraq çoxmilyardlı xarici investisiyanın ölkə iqtisadiyyatının müxtəlif sahələrinə, o cümlədən neft-qaz sektoruna cəlb olunması təmin edilmiş, sürətli tərəqqiyə xidmət edən islahatlar

* Sumqayıt Dövlət Universiteti, Sumqayıt şəhəri, Azərbaycan Respublikası

* Sumqayıt Dövlət Universiteti, Sumqayıt şəhəri, Azərbaycan Respublikası

başlanmış, dövlətçiliyin əsasları tam şəkildə qurulmuşdur. Dövlət quruculuğu prosesinin ayrılmaz tərkib hissələrindən biri kimi çıxış edən güclü iqtisadiyyatın yaradılması hesabına xalqın sosial rifahının artırılması Heydər Əliyevin fəaliyyətində hər zaman mühüm əhəmiyyət daşımış, bu məsələnin praktiki həlli sosialyönümlü iqtisadiyyatın formalaşdırılmasında əsas strateji xətlərindən biri kimi müəyyən edilmişdir [6, s.7]

“Mənim üçün hər şeydən əziz mənim xalqımdır, mənim Vətənimdir, mənim torpağımdır” söyləyən ulu öndər Heydər Əliyev istər keçmiş sovetlər dönməsində, istərsə də müstəqillik illərində ölkənin iqtisadi, sosial inkişafı istiqamətində mühüm addımlar atmış, Azərbaycanın ən yüksək zirvələri fəth etməsinə böyük zəmin yaratmışdır. Onun arzusu, amalı Azərbaycanı hərtərəfli inkişaf etmiş müstəqil, dünya birliyində tanınan bütöv bir dövlət kimi görmək idi. Uzun illər Azərbaycana rəhbərlik etməsinin özü H.Əliyev şəxsiyyətində formalaşan, müstəqilliyə və xalqına sədaqət, millilik və Vətənə məhəbbət hissindən qaynaqlanan inamın təzahürüdür.

Ulu Öndərin ötən əsrin 70-80-ci illərindən böyük uzaqgörənliklə formalaşdırdığı sənaye və istehsal potensialı bugünün özündə də davamlı iqtisadi yüksəliş üçün möhkəm özümlə, bünövrəyə çevrilmişdir. İrmiqıyaslı tikinti-quruculuq, abadlıq işlərinə başlamaqla Azərbaycan həyatında intibah mərhələsinin əsasını qoymuş, həyata keçirdiyi səmərəli islahatlarla çox qısa zamanda-70-ci illərin ortalarında Azərbaycanın iqtisadi inkişaf göstəricilərinə görə keçmiş ittifaq miqyasında ilk yerlərdən birini tutmasını təmin etmişdir. Heydər Əliyevin tükənməz enerjisi və təşkilatçılıq məharətinin Azərbaycanın təbii ehtiyatları və iqtisadi potensialı ilə birləşməsi, üstəlik mövcud reallıqları düzgün qiymətləndirilərək mümkün olanlardan daha səmərəli istifadə edilməsi sürətli inkişaf və güclü yüksəlişlə nəticələnmişdir.

Dahi Heydər Əliyev hələ sovetlər birliyində yaşadığımız illərdə respublikanın rəhbəri kimi milli ruhun, milli özünüdərkini yüksəlişi, xalqın tarixi yaddaşının özünə qayıtması, müstəqil dövlətçilik ideyalarının gerçəkləşdirilməsi üçün əsaslı zəmin yaratmışdır. Sovet rejiminin sərt qadağalarına baxmayaraq cəsarətlə Azərbaycanda milli ruhun sıxışdırılmasına nəinki yol verməmiş, əksinə, onu yüksəltmək yolunda bütün imkanlardan maksimum dərəcədə istifadə etməyi bacarmışdır. Azərbaycanlı gənclərin keçmiş sovetlər ittifaqının nüfuzlu ali məktəblərində təhsillərini davam etdirməsi, elm və kadr potensialının yüksəldilməsi, güclü zabıt korpusunun yaradılması üçün Cəmişid Naxçıvanski adına hərbi məktəbin fəaliyyətə başlaması gələcəyə tuşlanan uzaqgörən addımların məntiqi nəticəsi idi. Ümummilli Lider respublikaya birinci rəhbərliyi dövründə Azərbaycan dilinə həqiqi dövlət dili statusu qazandırmaya nail olmuş, dövr baxımından sözün əsl mənasında qəhrəmanlığa bərabər addım atılaraq 1978-ci il Konstitusiyasında Azərbaycan dilinin dövlət dili statusu təsbit edilmişdir.

Sovet hakimiyyəti illərində H.Əliyev bütövlükdə sənayeni, neft və maşınqayırma komplekslərini modernləşdirmiş, texnoloji baxımdan yeni istehsal sahələri yaratmış, aqrar sahəni sürətlə inkişaf etdirmiş, yeni kadr potensialını formalaşdırmışdır və bununla da, müasir müstəqil AR-nın bünövrəsini qoymuşdur. Nəticə etibarilə, Azərbaycanın faktiki olaraq bir dövlət kimi qurulması, bu dövlətin fəaliyyəti üçün zəruri əsasların formalaşdırılması dövrünün məhz Heydər Əliyevin ölkəyə birinci rəhbərliyi illərinə təsadüf etməsi danılmaz gerçəklikdir.

Xarici ölkələrlə pozulmuş münasibətləri qaydaya salan, Azərbaycanı sülh, sabitlik, milli-dini tolerantlıq məkanına, fərqli mədəniyyətlərin dialoq meydanına çevirən Ulu Öndər ölkəmizin demokratik inkişaf yolunu müəyyənləşdirmiş, Azərbaycan dövlətinin siyasi platformasını, iqtisadi əsaslarını, mənəvi və əxlaqi konsepsiyalarını yaratmışdır. Ən əsası isə Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin daimiliyini, əbədiliyini, dönməzliyini təmin edən mükəmməl bir dövlətçilik ideologiyası formalaşdırmışdır. Müstəqil Azərbaycanın ilk Konstitusiyasının qəbulu, milli-mənəvi sərvətlərimizə, dilimizə, dinimizə, tarixi irsimizə qayğı Ulu Öndərin qətiyyətli və müdrik fəaliyyəti ilə gerçəkləşmiş, azərbaycançılıq kimi milli ideologiyanın əsası qoyulmuşdur. Heydər Əliyev dünya azərbaycanlılarının təşkilatlanması və onların bir Vətən-müstəqil Azərbaycan ətrafında sıx birləşməsi üçün əzmlə səy göstərərək bu istiqamətdə son dərəcə qiymətli qərarlar qəbul etmiş, onun həllinə nail olmuşdur.

Dövlətçiliyimizin gücləndirilməsi məqsədilə həyata keçirilən tədbirlər, iqtisadiyyatımızın inkişaf etdirilməsi istiqamətində bütün imkanlardan lazımı qaydada istifadə olunması, dövlət strukturlarının formalaşdırılaraq beynəlxalq standartlara uyğun fəaliyyət göstərməsi, AR-nın dünya ölkələri ilə əlaqələrinin genişləndirilməsi və bu kimi çoxlu sayda mühüm məsələlərlə bağlı görülmüş işlər yalnız və yalnız möhtərəm Heydər Əliyevin gərgin əməyinin, müdrik siyasətinin nəticəsidir.

Heydər Əliyev Azərbaycanın təbii sərvətlərindən, əlverişli coğrafi-strateji mövqeyinin üstünlüklərindən ölkənin milli mənafeələrinə uyğun şəkildə istifadə edilməsinə yönəldilmiş irimiqyaslı

beynəlxalq iqtisadi sazişlərin işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsi sahəsində son dərəcə gərgin və səmərəli fəaliyyət göstərmişdir.

Dədə Qorqud öz nəsihətində Azərə torpaqın yurd, vətən olması üçün şərtlərini sadalayır, bu torpağı əkib-becərməyi, onu yağılardan qorumağı tapşırır və bildirir ki, “o torpağı ki, qoruya bilmədin, onu əkib-becərməyə dəyməz. O torpağı ki, əkib-becərmədin, onu qorumağa dəyməz” [7], [3, s.76]. H.Əliyev “Dədə Qorqud” dastanında verilmiş prinsipi həyata keçirmək üçün deyilənlərin hər 2 tərəfini bir siyasətlə təmin edə bilmişdir. Bu əsrin müqaviləsi olan neft strategiyasında həyata keçirildilə bilmişdir. Yəni ölkə qorunmuş və iqtisadi qüdrəti yüksəlmişdir.

Onun böyük siyasi iradəsi və müdrik uzaqgörənliyi sayəsində Bakıda 1994-cü ilin sentyabrında “Əsrin müqaviləsi”nin imzalanması, imzalanan digər müqavilələr, onların gerçəkləşdirilməsi Heydər Əliyev tərəfindən işlənilib hazırlanmış və müstəqil Azərbaycanın iqtisadi inkişaf konsepsiyasını təşkil edən neft strategiyasının həyata keçirilməsinin parlaq təzahürüdür.

Ağır sənayenin inkişafında mühüm rol oynayan sənaye sahələrindən də biri *metallurgiya sənayesidir*. Məhz, bu sənaye sahəsinin inkişafı maşınqayırma, gəmiqayırma, nəqliyyat, neft-kimya, k/t, elektroenergetika, tikinti və digər sahələrin inkişafına zəmin yaradır. Bu səbəbdən də metallurgiya sənayesinin inkişaf etdirilməsi ölkəmizin maraqlarına uyğun olmaqla yanaşı daima diqqət mərkəzində olmalıdır. Zaqafqaziyada metallurgiya məhsulları istehsalında ən iri müəssisələrdən birinin yaradılması Heydər Əliyevin uzaqgörən siyasətinin nəticəsidir.

AR-da metallurgiya sənayesi özünün ənənələri ilə fərqlənməklə bu sahənin inkişaf etdirilməsi istiqamətində önəmli işlər görülməkdədir. Ölkədə müasir tələblərə cavab verən yeni istehsal sahələri açılır, müasir təyinatlı texnoparklar yaradılır, infrastruktur layihələr həyata keçirilir. Mövcud təbii-iqtisadi potensialdan daha səmərəli istifadə edilməsi, ölkə iqtisadiyyatının metal məmulatlara olan tələbatının dolğun ödənilməsi və metallurgiyanın özünün ixrac yönümlü sahəyə çevrilməsi məqsədlərindən irəli gələrək AR-da prezidentin sərəncamı ilə dəmir filizi hasilatından polad istehsalına qədər bütün tsiklləri əhatə edən və səhmləri dövlətə məxsus “Azərbaycan Polad İstehsalı Kompleksi” Qapalı Səhmdar Cəmiyyəti yaradılmışdır. Bu strateji layihənin əsasında ölkədə orta hesabla 300 mln. tondan artıq ehtiyatları olan dəmir filizindən yüksək keyfiyyətli polad istehsalını təşkil edərək daxili və xarici bazara rəqabət qabiliyyətli polad məmulatları təklif etmək missiyası dayanır. Bu vəzifələrə həmçinin ölkədə polad istehsalında yeni texnologiyaların tətbiqi, müvafiq sahənin maddi-texniki bazanın gücləndirilməsi, müasirləşdirilməsi və səmərəli idarə edilməsi kimi prioritetlər də daxil edilir [2, s.437].

Ölkəmizdə metallurgiya sənayesinin inkişafında mühüm yer tutan “Baku Steel Company” (BSC) şirkəti qısa zamanda metal qırıntıları əsasında istehsal gücü, ildə 350,0 min t. olan müasir poladərilmə kompleksi yaratmışdır. Müəssisə müstəqillik dövründə inşa edilmiş ilk müasir və yüksək istehsal gücünə malik poladərilmə kompleksidir. 2001-ci ildə Ümummillə lider H.Əliyevin dəstəyi ilə işə başlayan müəssisə bu illər ərzində 2 mln. t.-dan artıq inşaat armaturu istehsal etmişdir. Şirkətin istehsal etdiyi polad məhsullar (inşaat armaturu və polad pəstahlar) daxili bazarla yanaşı Gürcüstan, İran, Qazaxıstan, Rusiya Federasiyası və digər regionlarda satılmış və inşaatçılar tərəfindən yüksək qiymətləndirilmişdir.

Qeyd olunmalıdır ki, ötən əsrin sonlarından başlayaraq, Avropada yayma prosesində termomexaniki üsulla möhkəmləndirilmiş azkarbonlu polad armaturların geniş tətbiqlə əlaqədar Almanıyanın, Moldovanın, Türkiyənin, RF-nın və yerli mütə-xəssislərin səyi ilə şirkətdə müasir istehsal sahəsi yaradılmış və burada termomexaniki üsulla azkarbonlu poladdan yüksək keyfiyyətli inşaat armaturları istehsal edilir.

Respublikanın paytaxtı Bakıda və regionlarında çoxmərtəbəli binaların, mədəniyyət və idman mərkəzlərinin, körpülərin, yolların və s. infrastruktur obyektlərinin tikintisi layihələrinin böyük sürətlə həyata keçirilməsi inşaat materialları və inşaatyönlü polad məhsullar istehsal edən müəssisələrin qarşısında qabaqcıl beynəlxalq texnologiyaları tətbiq etmək, məhsulun keyfiyyətini daha da yüksək standartlara çatdırmaq kimi vacib vəzifələr qoymuşdur. Bununla bağlı BSC şirkətində əsaslı yenidənqurma işləri aparılaraq müəssisənin istehsal gücü, ildə 770 min t. çatdırılmışdır. Polad məhsullarına daxili və xarici bazarın tələbatını nəzərə alaraq, müəssisədə məhsulun çeşidi genişləndirilmiş, inşaat armaturları ilə yanaşı künclük, şveller, ikitavr, katanka, naqıl istehsalı nəzərdə tutulur [5].

Xarici siyasət prioritetlərinin müəyyən edilməsi və beynəlxalq münasibətlərin qurulması istiqamətində də Heydər Əliyevin xidmətləri təkzibedilməzdir. Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin

bərpasından sonra ölkənin qarşısında duran mühüm vəzifələrdən biri də milli mənafehlərə əsaslanan xarici siyasət kursunun müəyyən edilərək həyata keçirilməsi idi. Ölkəni düşdüyü ağır vəziyyətdən çıxarmaq üçün səmərəli, pragmatik xarici siyasət kursunun müəyyən edilməsi zərurəti yaranmışdı. Ümummilli lider Heydər Əliyev ilk günlərdən Azərbaycanın xarici siyasətini yeniləşdirdi və ölkənin strateji maraqları əsasında yenidən qurdu. Ulu öndər keçmiş hakimiyyətin xarici siyasət sahəsində buraxdığı kobud səhvləri nəticəsində Azərbaycan ətrafında formalaşmış çox gərgin beynəlxalq siyasi vəziyyəti aradan qaldırmaq istiqamətində iş aparmağa, ölkənin strateji maraqlarını region dövlətlərinin və Qafqazda xüsusi mövqeyi olan ayrı-ayrı dövlətlərin maraqları ilə uzlaşdırmağa yönəlmiş siyasət yürütməyə başladı.

Müstəqil Azərbaycan dövlətinin beynəlxalq münasibətlər sistemində yeri, Avropa ölkələri və ABŞ-la, yeni yaranan müstəqil dövlətlərlə və Rusiya ilə, türkdilli dövlətlər və Türkiyə ilə, müsəlman dünyası və İranla, nüfuzlu beynəlxalq təşkilatlarla əlaqələrinin yaxın dövr üçün prioritetləri müəyyənləşdirildi və tədricən həyata keçirilməyə başlandı. Qısa müddət ərzində bir çox ölkələrlə qarşılıqlı səmərəli əməkdaşlıq quruldu. Heydər Əliyevin balanslaşdırılmış xarici siyasəti sayəsində Azərbaycan dünyanın siyasi xəritəsində geostrateji mövqeyini möhkəmləndirməyə başladı, ölkəmiz Cənubi Qafqazın lokomotiv dövlətinə çevrilməyə yön aldı. Ulu Öndərin çoxsaylı xarici səfərləri, ikitərəfli və beynəlxalq səviyyədə imzalanmış mühüm saziş və sənədlər, beynəlxalq və regional təşkilatlarla aparılan gərgin iş ölkəmizin inkişafının sürətləndirilməsinə mühüm töhfəsini verməyə başladı. Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının qurumları, Avropa İttifaqı, İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı, Avropa Şurası və digər beynəlxalq təşkilatlarla səmərəli əməkdaşlıq yaradıldı.

Eyni zamanda 1993÷1995-ci illərdə Azərbaycan Prezidentinin bir sıra xarici ölkələrə səfərləri, keçirdiyi görüşlər, eləcə də dünyanın ayrı-ayrı dövlətlərindən respublikamıza gələn nümayəndələrlə aparılan danışıqlar Ermənistanın Azərbaycana təcavüzü haqqında həqiqətlərin beynəlxalq aləmə çatdırılması baxımından əhəmiyyətli rol oynadı. Azərbaycana, onun problemlərinə dünya birliyinin münasibətindəki təkamül prosesi özünü ATƏT-in Budapeşt, Lissabon və İstanbul sammitlərində qabarıq şəkildə büruzə verdi. Lissabon sammitində ilk dəfə olaraq ATƏT-in 54 üzvündən 53-ü münəqişənin həll edilməsində Azərbaycanın milli mənafehlərini əks etdirən prinsipləri açıq şəkildə dəstəklədi [5].

Ümummilli liderin ardıcıl söyləri sayəsində beynəlxalq aləmdə Azərbaycan torpaqlarının Ermənistan tərəfindən işğal faktının tanınması və ermənilərin işğal olunmuş ərazilərdə etnik təmizləmə siyasəti apararaq separatçı qurum yaratma cəhdinin təsdiqlənməsi, bu məsələnin BMT Baş Məclisinin sessiyasının gündəliyinə salınması, dünyanın ən nüfuzlu beynəlxalq təşkilatının AR-nın beynəlxalq səviyyədə tanınmış sərhədləri çərçivəsində suverenliyinə və ərazi bütövlüyünə hörmət edilməsini bəyan edən, erməni qüvvələrinin Azərbaycanın işğal olunmuş bütün ərazilərindən dərhal, tam və qeyd-şərtsiz çıxarılmasını tələb edən, bu ərazilərdən qovulmuş əhəlinin öz yurd-yuvalarına qayıtma hüququnu təsdiq edən və işğal nəticəsində yaranmış vəziyyəti heç bir dövlətin qanuni hesab edə bilməyəcəyini vurğulayan qətnamə qəbul etməsi, ATƏT-in faktaraşdırıcı missiyasının işğal olunmuş ərazilərdə ermənilərin qeyri-qanuni olaraq məskunlaşdırılmasını etiraf etməsi Azərbaycanın xarici siyasət sahəsində apardığı gərgin və məqsədyönlü işin parlaq nəticəsi, Ermənistanın təcavüzkar siyasətinin ifşası istiqamətində qazanılan mühüm diplomatik nailiyyətlər idi.

Beləliklə, ulu öndər Heydər Əliyevin düşünülmüş xarici siyasəti sayəsində Azərbaycan həm ayrı-ayrı dövlətlərlə ikitərəfli münasibətlərin qurulması, həm mötəbər beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlığın yaradılması, həm də ölkəmizin suverenliyinin və ərazi bütövlüyünün dünyada qəbul edilməsi istiqamətində böyük uğurlara imza atıldı. Ümummilli liderin hakimiyyətdə olduğu 1993÷2003-cü illərdə düşünülmüş və balanslaşdırılmış xarici siyasət sayəsində müstəqil Azərbaycan dünya birliyində öz layiqli yerini tutdu, beynəlxalq aləmdə böyük nüfuz sahibinə çevrildi, dünyanın ən mötəbər təşkilatlarına üzv qəbul edildi, beynəlxalq aləmdə Azərbaycanın sözü ilə hesablaşmağa başladılar.

Müstəqil Azərbaycanın iqtisadi inkişaf dövrünə nəzər salsaq onun təməlinin də qoyulması məhz Heydər Əliyevlə bağlıdır. Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıtması ilə bütün sahələrdə olduğu kimi, ölkəmizin iqtisadi həyatında da tələyüklü dəyişikliklərin əsası qoyuldu, Azərbaycan dövlətini və ölkə iqtisadiyyatını labüd fəlakətdən, hərc-mərclikdən xilas edən Heydər Əliyev ölkənin iqtisadi yüksəlişi üçün təcili tədbirlər görməyə başladı.

Ümummilli liderin rəhbərliyi ilə qısa müddət ərzində ölkədə bazar iqtisadiyyatının formalaşması məqsədilə qanunvericilik bazası yaradıldı, məqsədli dövlət proqramları qəbul edildi,

institusional islahatlar aparıldı, mülkiyyət münasibətlərində köklü dəyişikliklər edilməsi üçün müvafiq addımlar atıldı. Dahi siyasətçi Heydər Əliyev tərəfindən müəyyən edilmiş strategiyanın əsasını iqtisadiyyatın inkişafına, mövcud resurslardan səmərəli istifadəyə, dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyaya və nəticə etibarilə vətəndaşların rifah halının yüksəldilməsinə hesablanan sosialyönümlü bazar iqtisadiyyatının yaradılması təşkil edirdi.

İqtisadi sahədə islahatların ardıcıl və sistemli şəkildə həyata keçirilməsi məqsədilə ulu öndər beynəlxalq tələblərə uyğun qanunvericilik bazasının yaradılmasını təmin etdi. Heydər Əliyevin rəhbərliyi dövründə iqtisadi sahələrin tənzimlənməsi ilə bağlı 70-dən artıq qanun qəbul edildi, 100-dən çox fərman və sərəncam imzalandı, 30-a yaxın dövlət proqramı təsdiq edildi.

Ulu Öndər Azərbaycanı davamlı və sabit inkişaf yoluna çıxarmaqla yanaşı, bu siyasəti özündən sonra da layiqincə davam etdirə biləcək lider yetişdirmişdir. Təməli ulu öndərimiz Heydər Əliyev tərəfindən qoyulan dövlət quruculuğu prosesinin Prezident İ.Əliyev tərəfindən yüksək dinamizm, əzmkarlıqla davam etdirilməsi xalqımızın sabaha inamının nümunəsidir. 2003-cü ildən Azərbaycana inamla rəhbərlik edən dövlət başçısı İlham Əliyev keyfiyyətə yeni mərhələdə milli inkişaf prioritetlərini düzgün müəyyən etmiş, ölkənin bütün potensialını intellektual resursların, insan kapitalının gücləndirilməsi yönündə səfərbər etmişdir. Prezident İlham Əliyevin həyata keçirdiyi strateji inkişaf kursunun uğurları sayəsində müstəqil dövlətimiz iqtisadi inkişaf potensialına görə bütün dünyada liderə çevrilmiş, beynəlxalq münasibətlər sistemində ölkəmizin mövqeyi möhkəmlənmişdir.

Ötən ilin yekunlarına nəzər salsaq ölkəmiz bir sıra uğurlara nail olmuşdur. “Azəri-Çıraq-Günəşli” yatağı üzrə kontraktın müddətinin 2050-ci ilə qədər uzadılması hasilatın sabit saxlanılması ilə yanaşı AR-nın neft sektoruna xarici investorlar tərəfindən bundan sonrakı dövrlərdə də böyük sərmayə qoymağa imkan yaradacaq. Kontraktın müddətinin uzun müddətə artırılması mühüm dividendlər gətirməklə SOCAR-ın payının 11 %-dən 25 %-artırılmış, mənfəət neftinin 75 % Azərbaycan tərəfinə qalacaqdır. Adı çəkilən kontraktın müddətinin uzadılması nəticəsində əlavə 3,6 milyard \$ 8 il ərzində bərabər hissələrlə bizə bonus kimi veriləcəkdir.

Makroiqtisadi sabitlik təmin olunmaqla cari ildə ölkə iqtisadiyyatına 15 milyard \$ səviyyəsində sərmayə qoyuluşu proqnoz edilir ki, bu da ölkə iqtisadiyyatının sürətli inkişafına zəmin yaradacaqdır. Valyuta ehtiyatlarımızın ilbəil artması deməyə əsas verir ki, ölkəmizin qeyri-neft sektorunun və regionların inkişafı ilə bağlı müxtəlif layihələrin uğurla həyata keçirilməsi üçün böyük imkanlar vardır. Cənubi Qaz Dəhlizi və Tanap layihələrinin istifadəyə verilməsi, eləcə də Ələt Dəniz Ticarət Limanının fəaliyyət göstərməsi AR-nın iqtisadi potensialını daha da artıracaq və ölkəmizi regionda güc mərkəzinə çevirəcəkdir [1, s.3]

Beləliklə, indiki gündə tam cəsarətlə deyə bilərik ki, Azərbaycanın müasir tarixi Heydər Əliyev dühasından ayrı təsəvvür edilə bilməz. Bu siyasəti inamla davam etdirən Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev isə Ulu Öndərin yaratdığı şanlı tarixi yaşatmaqla bərabər, həm də yeni dövlətçilik məktəbinin banisinə çevrilmiş, fəaliyyəti ilə yeni bir tarixi dövrün əsasını qoymuşdur. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin dediyi kimi, Heydər Əliyev bütün dövrlərdə bütün sınaqlardan şərəflə çıxmışdır. Bütün mübarizələrdə-istər daxili, istər beynəlxalq müstəvidə, bütün dövrlərdə doğma Vətəninə müdafiə etmişdir və qələbə qazanmışdır.

Z.Qaralovun dediyi kimi qətiyyətlə demək olar ki, Heydər Əliyevin “indiyə qədər söylədiyi bütün fikirlər, ideyalar, elmi irsi həmişə təzəliyini, yeniliyini, faydalılığını saxlayacaq və sağlam düşüncəli bütün insanların maraqlarına xidmət göstərəcək [4, s.7].

© A.H.Tağıyev, 2018

© İ.B.Əmirov, 2018

Ədəbiyyat

1. Əliyev İ.H. “2018-ci il də ölkəmiz üçün uğurlu olacaq” Bakı İqtisadiyyat qəzeti № 03 (998) 2018. 8 s.
2. Əmirov İ.B., Mirzəbəyov A.Ə. IV Beynəlxalq Türk Dünyası Araşdırmaları Simpoziumu Ömər Xalisdəmir Universiteti Bizim Büro Matbaacılık 26÷28 aprel Niğdə, Türkiyə 2017. 1080 s.
3. Kitabı-Dədə Qorqud. Əsil və sadələşdirilmiş mətnlər. Bakı, “Öndər nəşriyyatı”, 2004. 376 s.
4. Qaralov Z. Əbədiyyətə gedən yollar Bakı: “Elm”, 2005. 576 s.
5. Mehdiyev Elçin <https://az.trend.az/azerbaijan/society>
6. Şəkəreliyev A.Ş. Dövlətin iqtisadi siyasəti: dayanıqlı və davamlı inkişafın təntənəsi Bakı İqtisad Universiteti 2011. 542 s.
7. www.gulxani.net

MÜSTƏQİL AZƏRBAYCAN DÖVLƏTİNİN MEMARI

*Talışınki Leyla Azər qızı**

Xülasə

Bu məqalədə qeyd olunur ki, XX əsr Azərbaycanın ictimai-iqtisadi, siyasi və mədəni inkişafı tarixində ən yüksək mərhələdir. Bu dövrü fərqləndirən mühüm cəhətlərdən biri ondan ibarətdir ki, Heydər Əlirza oğlu Əliyev kimi dünya şöhrətli dövlət başçısı və siyasi xadim yetişmişdir. Onun həyat yolu zəngin, mənalı və mahir siyasi lider, qüdrətli tarixi şəxsiyyət kimi özündə təcəssüm etdirən nümunə məktəbidir. Onun həyat və fəaliyyətinin xronologiyası böyük bir tarixi dövrün parlaq səhifəsini əks etdirir.

Açar sözlər: dövlət başçısı, tarixi şəxsiyyət, ictimai-siyasi xadim

THE ARCHITECT OF THE INDEPENDENT AZERBAIJAN STATE

Summary

This article deals with the issue that the XX century is the highest stage in the history of socio-economic, political and cultural development. One of the important features of the period is that it is connected with the name of the world famous president and political figure Heydar Aliyev. His rich, skiful and meaning path in life is a sample school that personifies a capable political leader and a pourtful historical person. The chronology of his life and activity forms a glorious page in a long historical period.

Key words: the head of state, the historical person, the socio-political figure

XX əsrin son otuz ilində Azərbaycana rəhbərlik etmiş Heydər Əliyev dövrü Azərbaycan tarixində xüsusi yer tutur. Bu dövrü fərqləndirən mühüm cəhətlərdən biri ondan ibarətdir ki, Azərbaycanda Heydər Əliyev kimi dünya şöhrətli dövlət başçısı və siyasi xadim rəhbərlik etmişdir. Heydər Əliyevin şəxsiyyəti və fəaliyyəti XX əsrin ikinci yarısında keçmiş SSRİ-nin və Azərbaycanın ictimai-siyasi mühitində formalaşmış dünyada mahir siyasətçi, dövlət xadimi kimi tanıtdırmışdır. Onun həyat yolu olduqca zəngin, mənalı və müdrik siyasi lider, qüdrətli tarixi şəxsiyyət kimi yüksək insani, əxlaqi keyfiyyətləri özündə təcəssüm etdirən nümunə məktəbidir.

Heydər Əliyevin ən böyük tarixi xidmətlərindən biri də ondan ibarətdir ki, o, hələ Azərbaycan Respublikası SSRİ tərkibində olduğu vaxt respublikamızın müstəqil yaşaması və inkişaf etməsinə qabil olması haqqında düşünərək və bu istiqamətdə məqsədyönlü siyasət həyata keçirirdi.

Heydər Əliyev Avropa Şurasında, NATO-da, beynəlxalq forum və yığıncaqlarda işgüzar söhbətlər və görüşlərdə, dövlətlərarası tədbirlərdə, habelə dünyanın görkəmli siyasi və dövlət xadimləri ilə görüşlərində Azərbaycanı yüksək səviyyədə təmsil etmişdir.

Türkiyə müstəqil Azərbaycan dövlətini dünyada tanıyan ilk dövlət oldu. Heydər Əliyevin yenidən hakimiyyətə qayıtmasından sonra 1993-cü ilin yayından başlayaraq, Azərbaycan Respublikasının xarici siyasətində Türkiyəyə münasibətdə ciddi dəyişikliklər edildi və Azərbaycan-Türkiyə münasibətlərində keyfiyyətə yeni bir mərhələ başlandı. Azərbaycan müstəqilliyini bərpa etməsindən sonra respublika prezidenti Heydər Əliyev ilk dəfə olaraq BMT-nin Baş Məclisinin 49-cu sessiyasında iştirak etmiş və çıxış etmişdir. Heydər Əliyev müstəqilliyin qorunub saxlanması və möhkəmləndirilməsi, Dağlıq Qarabağ probleminin sülh yolu ilə həll edilməsi, bazar iqtisadiyyatı istiqamətində islahatların həyata keçirilməsi, dünyanın iqtisadi siyasi prosesinə sıx cəlb olunması prosesinin dərinləşməsində beynəlxalq təşkilatların rolundan istifadə etməyə xüsusi əhəmiyyət verirdi.

Heydər Əliyevin çağdaş tariximizə Milli Qurtuluş günün kimi daxil olmuş 15 iyun 1993-cü ildə Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin sədri seçilməsi ilə respublikada demokratiyanın, qanunçuluğun, hüquqi dövlət quruculuğunun bünövrəsi qoyuldu. Böyük iftixar hissi ilə qeyd etmək lazımdır ki, müstəqil Azərbaycan Respublikasının yaranması, onun dövlət quruculuğun Heydər Əliyevin tarixi xidmətləri kimi göstərməlidir.

* Azərbaycan Tibb Universiteti, İctimai fənlər kafedrası tarix üzrə fəlsəfə doktoru, Bakı şəhəri, Azərbaycan Respublikası

Heydər Əliyev müəllifi olduğu Konstitusiyada Azərbaycanı “unitar, dünyəvi, hüquqi dövlət” - kimi səciyyələndirdi. Bu üç anlam (Evkilip həndəsəsində sabit müstəvilərin dayaqları kimi) təsadüfi söz yığımı deyildi, onlar yeni qurulan dövlətin söykəndiyi təməl prinsiplər idi və bu dövlətçilik meyarlarını ulu öndərimiz öz fəaliyyətində tam gerçəkləşdirə bildi. Dövlətin unitarlığının tam təsbiti üçün bütün lazımı şərait təmin edildi, hər cür separatizm aradan qaldırıldı, dövlətin bütövlüyü şəxsiz oldu. Dünyəvilik prinsipinə isə Heydər Əliyevin xüsusi yanaşması var idi.

Azərbaycanın Şərqlə Qərblə, müasir Avropa ilə Asiya arasında yerləşən həssas bir bölgə olduğunu əsas götürən Heydər Əliyev ölkədə tolerantlığın bütün formalarını yaratdı. Tolerantlıq həm milli, həm də dini zəmində, eyni zamanda düşüncə və yaşam tərzini seçməkdə öz təntənəsini yaşadı. Azərbaycan İslamla xristianlığın, modern Qərblə mühafizəkar Şərqlə ortaq məxrəcə gəldiyi, heç kəsin inancına və əqidəsinə görə cavabdehliyə cəlb olunmadığı azsaylı ölkələr sırasına qoşuldu. Ulu öndərimiz hüquqi dövlət anlayışını tam şəffaflıqla bərqərar etdi. Vətəndaş cəmiyyəti quruculuğu, qanunun aliliyi prinsipi, ədalət mühakiməsinin tam formalaşdırılması, insan, söz və mətbuat, hüquq azadlıqlarının təmini, digər bu kimi amillər Heydər Əliyevin yaratdığı hüquqi dövlətin əsas göstəriciləri oldu.

Heydər Əliyev Prezidentlik statusuna da spesifik yanaşması ilə bu vəzifənin etimad və inam mənbəyini ən yüksək zirvəyə ucaltmışdı. Heydər Əliyev üçün prezidentlik yalnız Konstitusiyaya ilə müəyyən edilən vəzifələrin və səlahiyyətlərin icrası mənasında deyildi. Ulu öndər üçün bu vəzifənin mənafevi öhdəliyi siyasi tələblərdən heç də geri qalmırdı. Heydər Əliyev yalnız iki nüfuzlu prezidentlik dövrü üçün çalışmırdı, o, əsl millət fədaisi kimi dövlətin və millətin uzun onilliklərin sonrakı dövrünün də qeydində qalır, həmin dövrlərdə rastlana biləcək problemləri həll edir, 30-40 il sonra da faydası görünəcək layihələri hazırlayırdı. Bir sözlə, Heydər Əliyev Azərbaycan tarixindəki adi rəhbərlərdən olmadığı kimi, onun idarəçiliyi də adi bir hadisə deyildi. Əslində, Heydər Əliyev Azərbaycan xalqının yetirdiyi ən qüdrətli və vətənpərvər rəhbər, onun fəaliyyəti isə məmləkətimizin ən şərəfli və möhtəşəm tarixi oldu. [1, s.149-150]

Azərbaycan xalqı bir milli varlıq kimi dünyanın, bu günün milləti deyil. O, tarixən təşəkkül tapmış və bəlli ərazisi, özünəməxsus adət-ənənələri, mədəniyyəti, ədəbiyyatı, əxlaqi dəyərləri, milli məişət xüsusiyyətləri olan unikal toplumdur. Məlumdur ki, bu mövzuda əvvəllər, elə indiki dövrdə də müzakirə yaradan fərqli yanaşmalar olmuşdur. Hər dəfə də qeyri-dolğun, qeyri-məqbul nəticələrə gəlinmişdir. Heydər Əliyev bu qaranlıq məqamlara da öz işığını da saldı. Böyük Mustafa Kamal Atatürk türk xalqının türk dilli Türkiyə Cümhuriyyətinin banisi olduğu kimi, Heydər Əliyev də Azərbaycan xalqının Azərbaycan dilli Azərbaycan Respublikasının yaradıcısı oldu. [2, s.154-155]

Heydər Əliyev adını tarixə təkcə qüdrətli dövlət xadimi, layiqli vətəndaş kimi həkk etdirmədi. Ulu öndərimizin adı yaddaşlarda həm də yenilməz lider kimi daim yaşayacaqdır. Heydər Əliyevin şah əsəri olan müstəqil Azərbaycan da həmişə yenilməz, qalib, müzəffər olacaq. Bu inamı bizdə yaradan səbəb isə ulu öndərimizin əmanəti olan müstəqil Azərbaycanın sükani arxasında Heydər Əliyev irsinin ən layiqli davamçısı İlham Əliyevin dayanmasıdır. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev də öz sələfi kimi bütöv şəxsiyyətdir, qətiyyətli liderdir, mərhəmətlidir, prinsiplidir, milliliklə qloballığı təfəkküründə, fəaliyyətində birləşdirən əsl azərbaycanlıdır, ümumbəşər mənafeyinə xidmət, edən ideoloqdur, millətin inam və etimadıdır.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. Heydər Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir. Bakı 1997, 1 cild, 608 s.
2. Heydər Əliyev yolu Azərbaycan inkişafının yeni mərhələsində. Bakı, 2007, 862 s.
3. “Kommunist” qəzeti, 11 mart 1971-ci il.
4. “Бакинский рабочий” qəzeti, 21 aprel 1978-ci il.

RUSÇA VE TÜRKÇEDE ÖN EKLER KONUSUNDA BENZERLİKLER FARKLILIKLAR¹

Muhammed Taşkesenligil*

Özet

Bu çalışmada Rusça ve Türkçede ön ekler konusundaki benzerlikler ve farklılıklar biçimsel ve anlamsal açıdan dil bilimsel analizler yardımıyla kıyaslamalı olarak anlatılacaktır. Rus dili ve Türk dili; farklı dil ailelerine mensuptur. Dil aileleri farklı olan bu iki dilin gramer yapıları da birbirinden farklıdır. Rus dili sondan ve önden eklemeli bir özelliğe sahipken; Türk dili ise sadece sondan eklemeli bir özelliğe sahiptir. Durum böyle olunca Rusçada sözcüğün önüne eklenen ve sözcüğün anlamını değiştiren ön ekler bulunurken Türkçede ön ekler bulunmaz. Türkçenin aksine Rusçada ön ekler, günlük iletişimde sıklıkla kullanılır. Ön ekleri kullanmadan Rusça bir yazılı metni oluşturamadığımız gibi günlük hayatta iletişim dahi kuramayız. Bu bağlamda bu çalışmamızda Rusçada önemli bir yeri olan ön ek kavramını Türkçedeki ifade şekilleriyle ve karşılıklarıyla birlikte inceleyeceğiz.

Anahtar Kelimeler: Ön ek, Son ek, Dil bilgisi, Biçim bilim, Anlam bilim

SIMILARITIES AND DIFFERENCES ABOUT PREFIXES IN RUSSIAN AND TURKISH LANGUAGES

Abstract

In this study, the similarities and differences on the prefixes in Russian and Turkish will be explained comparatively with the help of linguistic analysis in terms of morphology and semantic. Russian language and Turkish language; in terms of language families and structures are members of two different language families. These two language families and grammatical structures of them are also different. While there are both suffixes and prefixes in the Russian language; In Turkish, there are only suffixes. As such, there are no prefixes in the Turkish as in Russian that are added in the front of the word and change the meaning of the word. Contrary to Turkish, prefixes in Russian are frequently used in everyday communication. We can not even communicate in daily life as we can not create a written text in Russian without using prefixes. In this context, in this study, we will examine the concept of prefix which has an important place in Russian together with the forms and expressions of them in Turkish.

Key Words: Morphology, Semantics, Linguistics, Verb, Prefix, Suffix

GİRİŞ

Fiil konusu, Rus dilinde en kapsamlı konu olarak kabul edilir. Rusça fiil kategorisi içerisinde yetişkin bireylerin öğrenmede güçlük çektikleri konulardan birisi ön ekler konusudur. Bu ön ekleri öğrenmeye başlayanlar bunların hareket fiilleri ile sınırlı olduklarını sanırlar. Ancak Rusçadaki ön ekler sadece hareket fiilleriyle sınırlı değildir, Rus dil sisteminin en önemli unsurlarından birisidir.

Rus dil bilimcisi Şanski'ye göre ön ek; *“Kökün önünde bulunarak, eklendiği kelimeye yeni ve farklı anlamlar kazandıran, kelimenin en küçük parçasıdır. Morfem görevi gören ön ek, kelimenin oluşumuna yardım eder.”* Başka bir deyişle, *“kökün önünde bulunarak, sözcüğün gramer yapısını ve sözcüğün anlamını değiştiren eke ön ek denir.”*[7,99]

Rusçada ön ekli fiiller, Rus dilini öğrenen bireylere her zaman çeşitli zorluklar yaşatır. Peki, bu durumun sebebi nedir? Birinci neden olarak şunu söyleyebiliriz: Rus dilinde diğer dillere oranla çok fazla ön ek bulunur. İkinci neden olarak ise neredeyse tüm fiiller diğer ön eklerle etkileşim içerisinde ve bu etkileşim sonucunda çok çeşitli anlamlar ortaya çıkar.

Rus dilinde bireyler arasındaki iletişim esnasında önemli bir yeri olan ön ekli fiillerin yer almadığı yazılı veya sözlü bir metne az rastlanır. Ön ekli fiillerin Rus dili gramerinde hem işlevsellik hem de gramer kategorisi olarak önemli olduğunu söyleyebiliriz. Bu anlamda Türk okullarındaki öğrencilere Rusçadaki ön ekli fiilleri öğretirken yaşanan zorluğun giderilmesi için çeşitli ön ekli fiillerin kullanım becerisi öğrencilere kazandırılmalıdır. Bunun için yazılı, sözlü ve görsel materyallerin hazırlanması gerekmektedir. Rusçayı yabancı dil olarak öğrenen öğrencilere ön eklerin anlamlarının ayrıntılı olarak anlatılması, örnekler üzerinde açıklanması, ek olarak görsel materyallerin kullanılması

¹ Bu çalışma Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Rus Dili ve Edebiyatı Bölümünde savunulan doktora tezinin bir bölümünü oluşturmaktadır.

* Dr. Kafkas Üniversitesi Slav Dilleri ve Edebiyatları Bölümü Rus Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

gerekir. Bu sayede hem öğrencilerin derse aktif katılımı sağlanacak hem de ön eklerin doğru kullanımı pekişmiş olacaktır.

Prefiksli (ön ek) fiiller, genellikle Rusçada anlatılan olayın zihinde daha doğru canlandırılmasını sağlamaktadır. Eylemin yönünü, bir süreliğine yapıldığını, bir kereye mahsus olduğunu veya bahsi geçen somut bir şeye bağlı olduğunu aktarır. Edebiyatta ve konuşma dilinde prefiksler kullanıldığı zaman anlatmak istediğimiz düşünce berraklaşır ve tam bir netlik kazanır. Prefikslere hâkim olmak ve bildiğimiz fiillerin prefiksli çeşitlerini anlamak, Rusçayı ana dili Rusça olan kişiler gibi doğru anlamaya ve doğru kullanmaya yardım edecektir. Ayrıca Rusçada geniş yer tutan *‘aspekt, вид, görünüş’* kavramının anlaşılmasında ön eklerin rolü oldukça büyüktür [5, 260].

Rus dilinde fiiller, pek çok ön ekli fiille bağlantı kurarak ve bu ön eklerle birlikte kullanılarak farklı anlamlar kazanır. Bu ön ekler, kendine özgü birtakım spesifik kullanımlara sahiptir. Bu konu, geniş bir perspektiften ele alınmalı ve geniş bir yelpazede incelenmelidir. Bu inceleme esnasında yalnızca dil bilgisinden değil, aynı zamanda leksikoloji (sözcük bilimi) biliminden de faydalanmak gerekir.

Rus dilinde ön eklerin kendilerine ait sözcük anlamları vardır ve eklendikleri sözcüklere bu anlamları yüklerler. Laskareva, “*Çistaya Grammatika*” kitabında Rus dilinde fiillere getirilen ön eklerin sayısının yirmi beşi bulunduğunu söylemiştir [8, 206]: *в-, вз- (воз-, вс-, вос-) воз-, вы-, за-, из- (ис-), до-, на-, над- (надо-), недо-, низ-, о-, об- (обо-), от- (ото-), пере-, по-, под- (подо-), при-, пре-, пред-, про-, с- (со-), раз- (разо-, рас-), у-*

Rusça isimlerin, sıfatların, fiillerin ve sözcüklerin oluşumunda, Rusçayı sonradan öğrenen yabancı bireyler için büyük bir zorluk oluşturmeyen kural olarak yabancı kökenli çok sayıda ön ek kullanılır [8, 206] : *а-, анти-, вице-, де-, дис-, контр-, обер-, пе-, суб-, ультра-, экстра- (isimlerle birlikte) а-, гинер-, интер-, пост-, суб-, супер-, транс-, ультра-, экстра- (sıfatlarla birlikte) де-/дез-, дис-, пе- (fiillerle birlikte)*. Kökeni Rusça olan pek çok ön ek bulunur: *без-, не-, после-, пра-, сверх-* (isimlerle birlikte), *вне-, внутри-, меж-/между-, наи-, не-, около-, после-, через-* и др. (sıfatlarla birlikte) *в-, вз-, воз-, вы-, до-, за-, из-, на-, над-, недо-, низ-, о-, об-, от-, пере-, по-, под-, пре-, пред-, при-, про-, раз-, с-, со-, у-* (fiillerle birlikte). İlk aşamada hangi ön ekin Rusçada daha sık kullanıldığını bilmek gerekir. Bu ön ekler, fiillerle özdeşleştirilen ve fiillerin önüne gelen morfeimlerdir: *в-, вз-, воз-, вы-, до-, за-, из-, на-, над-, недо-, низ-, о-, об-, от-, пере-, по-, под-, пре-, пред-, при-, про-, раз-, с-, со-, у-* Dinleme yoluyla yani kulak aşinalığıyla ve bol bol okuyarak fiillere getirilen bu ön ekleri birbirlerinden ve fiillerden ayırt edebilmek mümkündür: Örneğin, **похолодало** hava soğudu, **разбить** kırmak, parçalamak, **взлететь** kalkmak, havalanmak, **расписание** tarife; çizelge, **наелся** (karnı) doymak.

Fiillere getirilen morfeimler olarak adlandırılan ön eklerin en sık görülenlerinden bazıları başlangıç aşamasında mutlaka bilinmelidir. Örneğin: **пришёл** (= он здесь), **ушел** (= его нет), **переписать** (= ещё раз), **полежать** (= немного), **выписать** (= откуда-либо), **обойти** (= вокруг). Bu listede yer almayan yabancı kökenli üç ön ek olan **де-/дез-дис- и ре-**, Rusçayı sonradan öğrenen yabancı bireylere zorluk teşkil etmez. Bu ön ekler, yabancı kökenli sözcüklerle birlikte kullanılır. *Де* ve *дис* ön ekleri, bir hareket bildiren ön eklerdir. Ana fiile zıt bir anlam vermek için kullanılırlar. Örneğin; *демобилизовать* hizmet dışı bırakmak, *дестабилизировать* istikrarsızlaştırmak, *dezориентировать* yanlışlığa düşürmek; yanlış yönlendirmek, *дисгармонизировать* uyumsuz olmak, *дисквалифицировать* diskalifiye etmek. Ön ek *ре*, tekrar yapılan bir eylemi göstermek için kullanılır. *Реорганизовать* yeniden düzenlemek, *ремультиплицировать* yeniden silahlandırmak.

Türkçe sondan eklemeli bir dil olduğundan yapısında fiillere getirilen morfeimler olan ön ek kavramını bulundurmaz. Fakat *Türkçede karşımıza çıkan bazı kullanımlar zaman zaman araştırmacıları, Türkçede ön ek vardır yargısına götürmüş, ya da en azından olabileceğini düşündürmüştür*. Bununla birlikte pekiştirme ünsüzünün kullanılışı, dilimize kendi dillerindeki şekilleriyle giren ve ön ek bulunduran bazı kelimeler, kimi kelimelerin önünde görülen ön ses, yabancı bir ön ekle Türkçe bir kelimenin birleşmesi sonucu türetilmiş yapılar gibi dil unsurları da araştırmacıları Türkçede ön ek vardır yanlış yargısına götüren durumlardandır. [7, 72]. Bu kullanımların bizi Türkçede ön ekin var olduğu sonucuna ulaştıramayacağı tespiti, Hatice Şahin’in “*Türkçede Ön Ek*” isimli makalesinde sebepleri ve örnekleriyle açıklanmıştır. Şahin, adı geçen makalesinde Türkçede ön ek kavramının olmadığını şöyle anlatır: Türkçe sondan eklemeli bir dil olduğu için kelime işletiminde ve türetiminde sürekli son ekleri kullanır. Türkçede ön ek yoktur. Türkçe tarihi boyunca yabancı dillerin etkisinde kalmış önceleri Arapça ve Farsça daha sonraları Fransızca ve İngilizce gibi dillerden çok sayıda kelimeler almıştır. Bu kelimeler arasında ön ekli kelimeler de vardır. Bu durum Türkçede ön ekli

kelimelerin kullanılmaya başlamasına yol açmıştır. Bunun yanında yabancı kelimelere karşılık bulma çalışmalarında ön ekli kelimeleri Türkçeleştirirken birleşik kelime kurma yoluna da gidilmiştir. Türkçedeki bu birleşik kelimeler zaman zaman ön ekli kelimeler gibi algılanmış ve Türkçede ön ek var mıdır sorusunu gündeme getirmiştir. [7, 65].

Bogdan’a göre ekler konusunda Rus dilini Türk dilinden ayıran temel etken şudur: [4, 531]. Rus dilinde, yapım eklerini ön eklerden ayıran, yani kelimenin temel parçası, kökten önce bağlanan ön ek ve kökten sonra bulunan son ekler, Türk dilinde sadece kökten sonra gelir, bu da Rus dilini Türk dilinden ayıran önemli bir faktördür. Yapım eki elementlerinin (sözcük türetiminin) böylesine ters bir durum oluşturması Rusçada çok büyük önem taşıyan ön eklerin Türkçede bulunmamasından kaynaklanmaktadır. Bu yüzden Rusçada çok yaygın olan ve kullanılan yapım ekleri olarak rol oynayan kelimenin anlamını değiştiren ön ekler, iç ekler, son ekler Türkçenin kelime türetimine (oluşumuna) sistemine tamamen yabancıdır. Bu bağlamda, Rusçadaki fiil ön eklerin anlamlarının bilinmesi Türkçeye aktarılmasında önemli etkindir.

Bogdan, adı geçen makalesinde Türkçe ve Rusça gibi farklı yapılara sahip dillerin karşısalsal çözümlemesinin nesnesi olarak Rusçadaki ön ekli fiilleri seçmiş ve Rusçadaki ön ekli fiillerin karşılaştırılmasında metodik gereksinimler için bunların Türkçedeki karşılıklarıyla ilgili bazı tespitlerde bulunmuştur. [4, 529]. Bogdan’a göre: “Yabancı dil öğretim sürecinde; anadilin yabancı dilde yansıtılması, yani, her yeni olgunun ana dilin prizmasından geçmesi gerekmektedir. Yabancı dilin öğrenme süreci; bir yandan, ana dilin etkisinin kaldırılması, diğer yandan ise ana dile dayanarak sistemin oturtulmasını gerektirmektedir. Böylece ana dil, yabancı dilin olgularının geçtiği bir ‘süzgeç’ e benzetilebilir. Anadilin etkisinin psikolojik temeli, bilimsel araştırmalarda ve öğretim uygulamalarında kanıtlanmıştır. Bu bağlamda, özellikle Türkçe ve Rusça gibi farklı yapılara sahip dillerin karşısalsal çözümlemesinin önemi artmaktadır. Farklı yapılara sahip dillerin karşısalsal çözümlemesinin önemini ve Rusçayı yabancı dil olarak öğrenen ana dili Türkçe olan öğrencilerin öğrenim yöntemine ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak karşısalsal çözümlemenin nesnesi olarak Türk dilinin ‘prizma’sından geçen Rusçadaki ön ekli fiiller seçilmiştir. Bilimsel nesnenin seçilmesinde aşağıdaki olgular belirleyici olmuştur.

- ❖ Her iki dilde fiil, semantik zenginliğine, dil bilgisel kategori ve biçimlerinin geniş sistemine sahiptir. Sözcük ve biçimlerin oluşumu açısından da fiil karmaşık bir sistem oluşturmaktadır.
 - ❖ Rusçada fiillerin ön eklerle oluşumu en verimli/etkin oluşturma yöntemidir.
 - ❖ Türkçede ön eklerle yapılan sözcük oluşturma yolunun tam karşılığı yoktur.
 - ❖ Rusçadaki ön ekli fiillerin semantik, morfolojik (biçimsel) ve sentaks (söz dizimsel) bağlantıların bütünlüğü, algılama ve kullanma süreçlerinde Türk öğrenciler için zorluklar oluşturmaktadır.
 - ❖ Karşılaştırılan dillerin kelime yapısında ve türetiminde ortak ve özel yanları bulup ortaya çıkarmak
 - ❖ Türk öğrencilerin Rusçadaki ön ekli fiilleri kullanımı esnasında ana dilin etkisiyle oluşan genel zorlukların belirlenmesi
- Rusçadaki ön ekli fiillerin karşılaştırılmasında metodik gereksinimler için bunların Türkçedeki karşılıkları üç kritere göre yapılır:
- ❖ Rusçadaki ön eklerin anlamı (çok anlamlılık, eş anlam ve zıt anlam) ve bunların Türk dilindeki ifadesi
 - ❖ Rusça ön ekli fiil ve onların Türk dilindeki anlamsal karşılıkları
 - ❖ Rusça ön ekli fiillerin ve ismin hallerinden -de halinin kombinasyonu ve onların Türk dilindeki yapısal ve anlamsal karşılıkları

Adı geçen makalede her iki dilin farklı dil gruplarına dâhil olmasının fiillere getirilen ön ekleri öğrenmedeki etkileri hakkında şu tespitlerde bulunulmuştur: Kelime kökleri ve türetimindeki karşılaştırmalar şunu gösterdi ki, Türk ve Rus dilleri; farklı sistemdeki dil gruplarına ait oldukları için aralarında benzerlikten çok ayrılıklar vardır.

Kelime oluşumu, morfolojik (biçim bilim) açıdan Rus ve Türk dillerinde birbirinden farklıdır. Bu farklılığın sebebi, cümlelerin kurulmasına yardımcı olan yapım eklerinin ve tamlamaların dilin morfolojik yapısıyla sınıksız bağlı olmasıdır. Rus ve Türk dilleri aynı zamanda kelimeyi oluşturan elementlerin miktarı açısından da ayrılmaktadır.

Rus ve Türk dillerinin yapısal farklılıkları, kelime oluşumu sisteminde belirgin bir şekilde rol oynuyor. Ancak Rusçadaki fiil ön eklerin anlamlarının bilinmesi Türkçeye aktarılmasında önemli bir etkidir. Rusçadaki ön eksiz fiillere, örnek olarak verebileceğimiz **сказать** fiili; Türk dilinde eşdeğeri *konusmak, söylemek* olarak kullanılır. **сказать** fiilinin ön ekle oluşan fiilleri **рассказать, подсказать** gibi, Türk dilinde basit şekliyle *anlatmak; fısıldamak, kopya vermek* anlamında kullanılır. Rusçadaki ön ekli fiiller, Türkçeye farklı bir kelime olarak aktarılır:

✓ Высказать	“dile getirmek; ifade etmek”
✓ Пересказать	“yeniden tekrar anlatmak”
✓ Подсказать	“fısıldamak; kopya vermek”
✓ Досказать	“sonuna kadar anlatmak”
✓ Предсказать	“önceden haber vermek, kehanette bulunmak”
✓ Рассказать	“anlatmak, hikâye etmek”

Rus ve Türk dilleri, morfolojik (biçim bilgisi) ve sentaktik (cümle dizimi) açıdan birbirinden farklı dillerdir. Rus dil bilgisi sisteminde çok geniş kapsamlı olan ön ek kavramı Türk dilinde yoktur. Dolayısıyla Rus dilindeki ön ekli fiillerin Türk dilindeki anlamsal karşılığı da farklıdır. Bogdan’ın makalesinde şöyle bir örnek veriliyor: Rusçadaki ön eksiz fiiller olan **носить** taşımak; *getirmek, водить* sürmek, *dolaştırmak, gezdirmek, возить* (arabayla) taşımak; *gezdirmek; getirmek* ve ön ekli fiiller olan **приносить, приводить, привозить** fiillerin Türk dilindeki anlamsal karşılığı tek bir fiille sağlanıyor: ‘*getirmek*’. [4, 532]. Bu fiillerin Rusçadaki anlamları tek anlamlı değildir, çok anlamlıdır. Rusçada *getirmek* fiilinin ön ekli şekli ve ön eksiz şekilleri farklı olup fiillerin bitmiş -bitmemiş özellikleri de hesaba katılıyor. Bir fiil ‘*getirmek*’ anlamındayken o fiile ön ek getirilerek fiil ‘*götürmek*’ şekline dönüşebiliyor: **носить** taşımak; *getirmek, относить* götürmek. Rusçada aynı ön ekli fiiller anlam karşılığı iki veya daha fazla Türkçe fiille aktarılabilir. Örneğin, Türk diline **йти** ‘gitmek’ fiilinin aktarılması için metne göre üç farklı fiil kullanılabilir: **я ушел** “Ben gittim”, **он ушел в свою комнату** “Odasına çekildi.” **поезд ушел** “Uçak kalktı.”

Rus dilinde bazı ön ekler, fiillere eklenerek zıtlık oluştururlar. Örneğin Rusçada **приехать** # **уехать** bu iki fiilin ön eksiz hali **ехать** ‘gitmek’ fiilidir. Aldığı ön eklerle birlikte Türk dilinde basit fiillerle eşdeğeri zıt anlam olan fiiller oluştururlar: ‘*araçla gelmek*’ ‘*araçla gitmek*’ Bir başka örnekte Rusça zıt anlamlı ön ekler olan **прислать** # **отослать** fiillerin Türkçedeki bileşik fiil olarak eş değeri göndermek, yollamak # geri göndermek, yollamak şeklindedir.

Rus dilinde ön ekli fiilleri iyice anlamak için şu üç bileşeni bilmek gerekir: *ön ekin anlamı* → *fiil kökünün anlamı* → *edat- isim tamlaması*. Bu üç bileşen söz dizimsel ve anlamsal olarak ön ekli fiille bağlantılı olmalıdır. Rus dilinde ön ekli edat- hal kombinasyonu, ön ekli edattan (ismin önünde ayrı duran ön ek) ve hal durumundan oluşuyor. Örneğin; Rus dilinde **доехал до дома** → **до** + **p.n.** ifadesinin Türk dilindeki karşılığı şudur: *arabayla ev-e kadar geldi.* → **до** –*kadar* + **p.n** -e hali [4, 536]. Türk dilinde edat-hal kombinasyonu ise Rus dilindeki gibi değildir. Çünkü Türk dilinde daha önce de ayrıntılı olarak anlattığımız gibi Rusçadaki gibi fiillere getirilen bir ön ek kavramı yoktur. Durum böyle olunca, Türkçedeki ifadelerin anlamlarını yalnızca son eklerle ve sona gelen edatlarla verebiliriz.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Rusça ve Türkçede ön ekli fiillerin kıyaslamalı analizindeki sonuç ve öneriler şunlardır:

- ❖ Türkçe sondan eklemeli bir dil olduğu için kelime işletiminde ve türetiminde sürekli son ekleri kullanmıştır.
- ❖ Türkçede Batı dillerindeki gibi bir ön ek kavramı yoktur. Ön ek gibi algılananlar ise sadece yabancı kelimelere karşılık bulma çalışmalarında ön ekli kelimeleri Türkçeleştirirken birleşik kelime kurma yoluna gidilmesi sonucu Türkçedeki bu birleşik kelimelerin zaman zaman ön ekli kelimeler gibi algılanmasıdır.
- ❖ Rusçada zıt anlamlı ön ekli fiillerin Türkçedeki karşılıkları zıt anlamlı fiillerle sağlanır.
- ❖ Rus dil sisteminin bel kemiği olan ön ekleri iyice özümsemek günlük iletişimde çok büyük kolaylıklar ve avantajlar sağlayacaktır.
- ❖ Her kelimedede ön ek ve kökü birbirinden ayırabilmek ve ön eklerin ana anlamlarını bilmek son derece önemlidir, bu sayede cümle ve metinler daha kolay anlaşılır.
- ❖ Belli sayıda örnek çalışıldıktan sonra genel kurallar iyice anlaşılıyor ve ön ek seçimi zor

gelmiyor. Sonuç olarak da ön ekleri çalıştıktan ve bu sistemi anladıktan sonra yeni kelimeler daha kolay ezberleniyor, kelime haznesi ciddi bir ölçüde genişliyor, fiille birlikte kullanılacak ismin hali ve zamiri daha kolay bulunuyor.

KAYNAKÇA

- Babayseva V.V., Çesnokova, L.D., (1993). Ruskiyy Yazık: Teoriya Uçebnoye Dılya 5-9 Klassov. Moskva: Vtaroye İzdaniye. <http://www.twirpx.com/>
- Baranov, M.T. (1984). Russkiy Yazık Spravoçniye Materiyyalı, Uçebnoye Pasobiye, Dılya Uçaşıhsya. Moskva: Çetvertoye İzdaniye.
- Barıkina, A.N. (1981). İzuçeniye Glagolnih Prstavok. Moskva: Vtaroye İzdaniye, İzdatelstva Russkiy Yazık. <http://www.twirpx.com/>
- Bogdan, M. (2011). Rusçadaki Ön ekli Fiillerin Türkçedeki Karşılıklarla Öğretim Amaçlı Karşıtsal Çözümlemesi, Kayseri: 5 – 6 Mayıs I. Uluslararası Asya Dilleri ve Edebiyatları Sempozyumu Bildiriler Kitabı, <http://ades.erciyes.edu.tr/>
- Gültekin, T. (2005). Her Yönüyle Rusça Öğrenimi. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Şahin, H. (2006). Türkçede Ön Ek. U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 10, 65-77.
- Şanskiy, N. M., (1959) *Oçerki Po Russkomu Slovaobrazovaniyu i Leksikologiy*, Uçebna-pedagogičeska İzdatelstva Ministerstva, Moskva.
- Laskareva, E.R. (2008). Çistaya Grammatika (Pyatoye İzdaniye). Petersburg: Zlatoust Yayınları. <http://www.twirpx.com/>

СЕМАНТИЧЕСКАЯ ОРГАНИЗАЦИЯ ПРЕДИСЛОВИЙ И ПОСЛЕСЛОВИЙ К ХУДОЖЕСТВЕННЫМ ПРОИЗВЕДЕНИЯМ

Тенекова Александра Михайловна*

Аннотация

В статье рассмотрена структурно-семантическая организация текстов предисловий и послесловий как жанров справочного аппарата книги. Автор указывает на сходства и отличия содержания указанных текстов с точки зрения их формальных признаков. Анализ произведён на основе коммуникативно-прагматического подхода к подобному рода текстам. Выявлены структурно-содержательные компоненты предисловий и послесловий к художественным произведениям русской классической литературы. Представлены ядерные и периферийные микротемы вторичных текстов, сопровождающих книжные издания и созданных коллективом авторов первоисточника и его издателей.

Ключевые слова: предисловие, послесловие, предмет речи, микротема, ядерные и факультативные компоненты.

SEMANTIC ORGANIZATION OF PREFACES AND AFTERWORDS FOR ARTISTIC WORKS

Annotation

The article deals with the structural and semantic organization of texts of forewords and afterwords as genres of the reference book of the book. The author points out the similarities and differences in the contents of these texts from the point of view of their formal characteristics. The analysis is based on a communicative-pragmatic approach to such texts. The structural and content components of forewords and afterwords to the works of Russian classical literature have been revealed. Nuclear and peripheral microtexts of secondary texts accompanying book editions and created by a team of authors of the original source and its publishers are presented.

Key words: preface, afterword, subject of speech, microtem, nuclear and optional components.

Анализируя образцы предисловий и послесловий, мы учитывали виды информации, которые выделены И. Р. Гальпериным в художественных произведениях. Мы выяснили, что *предисловие* «обычно предвосхищает содержательно-концептуальную информацию, а в некоторых случаях и содержательно-фактуальную информацию» [4, 69]. В *послесловии* содержательно-концептуальная информация выражена эксплицитно, поскольку в сжатом виде передает сообщенную в основном тексте информацию, «открывая путь для иного развертывания общей идейной направленности сюжетной линии, с иной содержательно-концептуальной информацией, с иным названием» [там же, 62].

При этом характерными признаками передачи содержания в предисловиях и послесловиях, соотносящихся с тем или иным предметом речи, являются: *тезисность* – «сжатое описание тех положений, которые в дальнейшем развертываются в основном тексте» [там же, 59]; *аннотативность* – перечисление содержащихся в тексте проблем; прагматичность – передача задач и целей автора первоисточника; концептуальность – описание теоретических и методологических основных положений, легших в основу написания базисного текста; *энциклопедичность* – «сведения об авторе и краткое описание работ в данной области, предшествующих данной работе» [там же]; *«про-/ретроспективность»* (содержание указаний на связь вводного текста с вводимым, а также на связь данной работы с предшествующими и последующими)» [6, 270]; *оценочность* (наличие рекомендаций, авторской оценки); *модальность* (выражение автором отношения к представленному в тексте произведению); *инструктивность* (представление читателю определенного набора речевых действий, направленных на использование первичного документа); *«конвенциональность»* – выражение автором благодарности за разрешение использовать ранее вышедшую литературу и за помощь в работе над произведением» [там же].

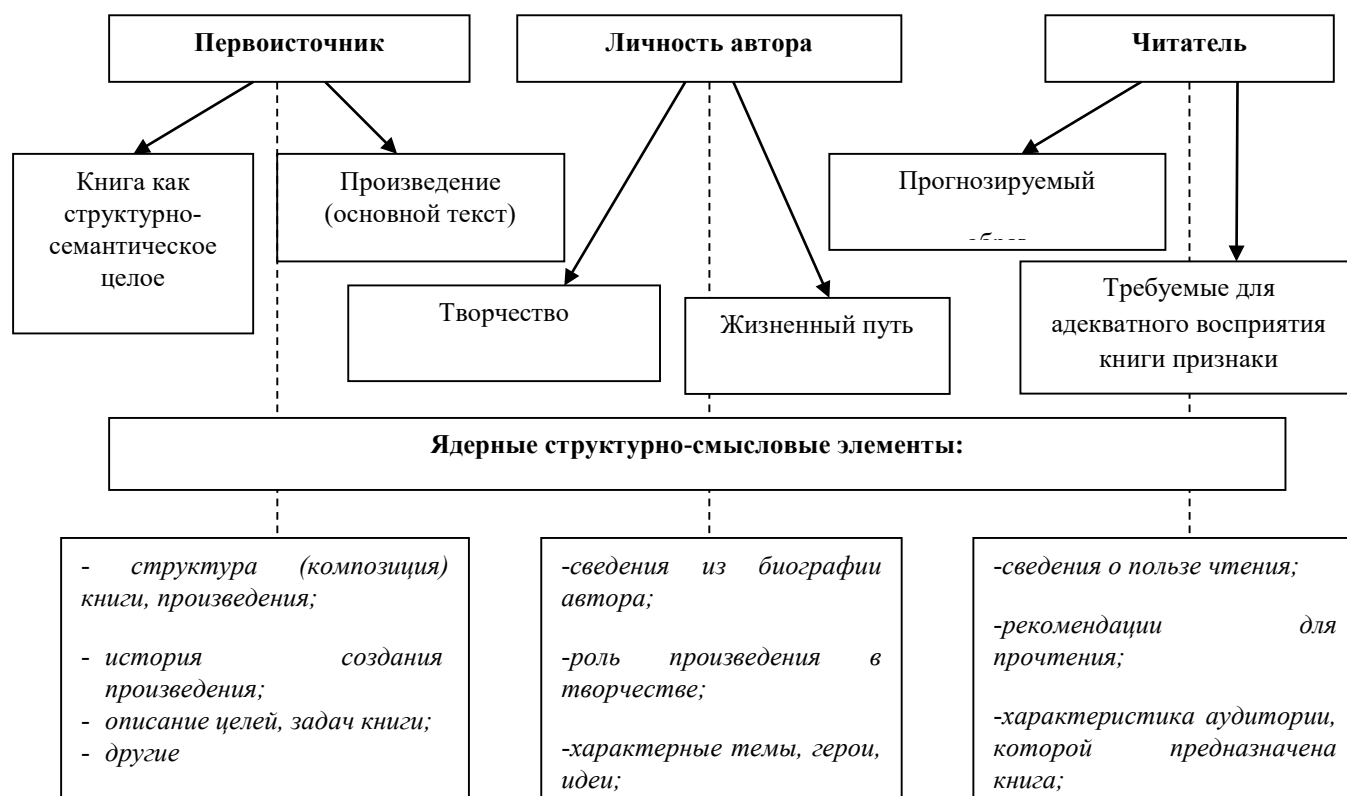
Учитывая то, что в акте наименования важно «соотношение имени – предмета – именующего субъекта», которые определяют семантические особенности текста [3, 62], то

* Санкт-Петербургский государственный институт кино и телевидения, г. Санкт-Петербург, Российская Федерация

наиболее целесообразным, на наш взгляд, является анализ *сочетания* различных видов информации на уровне отдельных отрезков текста (микротем) в соотношении с темой, образующей «смысловую программу текстов» [2, 49]. Так, «результатом обобщения и систематизации» «отдельных микротем» [там же, 78] в предисловии и послесловии может быть: *характеристика первоисточника* (книги как структурно-семантического образования, продукта издательско-полиграфической деятельности или произведений (продукта деятельности автора), в нее включенных), *личность автора* (основного текста или лица, причастного к его созданию), *адресат первоисточника* (прогнозируемые его характеристики). Все структурно-смысловые части (микротемы), структурируются адресантом текстов таким образом, чтобы предмет речи (тема) доминировал. Отразим сказанное с помощью схемы (см. схему 1).

Схема 1

Предмет речи предисловий и послесловий

Содержанием предисловий и послесловий, характеризующих *первоисточник*, являются семантически важные фрагменты текста, включающие сведения о книге, произведении, раскрытие тематического плана произведения и др.

Изучение образцов показывает, что размещение микротем в предисловии и послесловии носит сугубо индивидуальный характер, поэтому трудно определить, во-первых, их логическое следование, во-вторых, сколько-нибудь фиксированное (обязательное) их количество. Такие предисловия и послесловия содержат **ядерные** (обязательные) и **периферийные** (факультативные) структурно-семантические элементы, ведущая функция которых в каждом отдельном тексте будут зависеть от коммуникативного намерения автора. Как показывает их количественный анализ, всего можно выделить 34 структурно-смысловых элемента. Так, в текст могут быть включены такие элементы, как: **описание внешних данных о произведении** (структуре, оформлении, иллюстрировании, сведения о справочном аппарате книги и т. п.) Приведем пример: «В книге помещено шесть автобиографических повестей: «Далекie годы», «Беспокойная юность», «Начало неведомого века», «Время больших ожиданий», «Бросок на юг» и «Книга скитаний». Все они связаны общим героем и общностью времени. Повести эти относятся к последним годам XIX века и к первым десятилетиям века нынешнего.

Для всех книг, в особенности для книг автобиографических, есть одно святое правило – их следует писать только до тех пор, пока автор может говорить правду.

По существу творчество каждого писателя есть вместе с тем и его автобиография, в той или иной мере преображенная воображением. Так бывает почти всегда.

Итак, написано шесть автобиографических книг. Впереди я вижу еще несколько книг такого же рода, но удастся ли их написать – неизвестно» [5, 3].

Автора данного примера характеризует структурно-композиционного построения книги, мотивирует выбор произведений сборника.

Структура книги, структурно-композиционная организация произведения – это особый принцип описания книги, который ограничивается перечислением глав, параграфов, структуры произведения и передачей краткого их содержания. Характеристика композиции произведения (особенно художественного) требует больших знаний от создателя, т. к. содержит указание на ее особенности в зависимости от типа основного текста. Приведем примеры.

Пример № 1.

«Для осуществления плана издания предполагается дать:

Отдельные этюды о каждом моменте биографии поэта: род Пушкина, детство Пушкина, Пушкин в лицее, период «Зеленой лампы», Пушкин в Крыму, в Бесарабии, в Одессе, на Кавказе, в Михайловском, Пушкин и декабристы, Пушкин и Николай I, женитьба, Пушкин при дворе, дуэль и т. д.

Этюды о тех из друзей и знакомых Пушкина, с которыми он особенно был близок. Так в первых томах будут напечатаны этюды о Пущине, Галиче, Александре Тургеневе, Кюхельбекере, Кривцове, Иличевском, Василии Пушкине, Чаадаеве и многих других.

Этюды о литературном влиянии на Пушкина писателей русских и иностранных: Пушкин и Парни, Пушкин и Батюшков, Пушкин и Жуковский, Пушкин и Шенье, Пушкин и Оссан, Пушкин и Шатобриан, Пушкин и Мицкевич и т. д.» [1, 3].

Пример № 2.

«Стихи Пушкина необыкновенно богаты и разнообразны по содержанию. Этот сборник состоит из нескольких тематических разделов:

I Описания России, ее природы, городов, людей разных национальностей, их жизни, их обычаев (стр. 7 – 40).

II Политические стихотворения Пушкина, отражающие развитие и изменение его политических взглядов и их оттенков в разные исторические моменты (стр. 41 – 67).

III Эпиграммы, политические и литературные (стр. 68 – 77).

IV Изображение военных событий, битв; размышления на тему национальной вражды (стр. 78 – 97).

V Легенды, баллады, исторические сказания разных народов, стихи в народном духе (стр. 98 – 120).

VI Стихотворения о поэзии, поэте и вообще об искусстве и художниках (стр. 121 – 152).

VII Любовные стихи (стр. 153 – 167).

VIII Поэтические размышления на разные темы (стр. 168 – 203)» [11, 5].

Пример № 3.

«В то же время вся эта гибкая, подвижная и вместе с тем необыкновенно крепкая композиционная структура отличается столь свойственной Пушкину не только внутренней, но и внешней гармоничностью, соразмерностью частей, порождающей симметрией» [7, 114].

Пример № 4.

«В основу распределения произведений Пушкина по томам положен жанровый признак: лирика, сказки, поэмы, роман в стихах, драматические произведения, художественная проза, критика и публицистика. Исторические исследования, автобиографические записи. В пределах каждого тома материал распределяется в хронологическом порядке, при обязательном выделении в особую рубрику:

1) отрывков и набросков и 2) произведений, принадлежность которых Пушкину может быть оспариваема ("Dubia")» [10, 3].

Содержание примеров (1,2,3,4) отражает два основных способа характеристики композиции как всей книги, так и отдельного произведения: описательный и «структурный». Описание композиции произведения (примеры 3, 4) предполагает перечисление композиционных

приемов автора первоисточника, образной системы, системы персонажей, художественной речи. При характеристике структуры книги (примеры 1, 2, 4) указывается последовательное расположение частей, анализируется «внешний слой композиции».

Историко-библиографические предисловия и послесловия включают сведения об истории создания произведения (написания и издания): истории написания произведения, его литературной судьбе (**историко-литературные**); о предыдущих и последующих изданиях, их особенностях, сходствах и отличиях (**библиографические**). Приведем пример: «Много было попыток переделывать русские народные сказки. Дело в том, что записывались они на протяжении ста лет – записываются до сих пор – от разных сказителей. Каждый сказитель рассказывает сказку по-своему: один: кратко, другой – пространно, с подробностями; у одного бывает хорошо начало, у другого хорош конец, а у третьего – середина; одни сказитель знаменит балагурством, словечками, другой – интересными подробностями рассказа; есть сказители – творцы, истинные поэты, а есть и малодаровитые – простые пересказчики.

Поэтому при составлении сборника сказок для широкого читателя всегда возникала необходимость выбирать из многих вариантов сказок один, наиболее интересный. Но выбрать просто – нельзя, потому что в каждом из вариантов есть что-нибудь ценное, что жалко упустить. Составители таких сборников обычно брались за обработку сказок, причем пересказывали их не народным языком, не народными приемами, а «литературно», то есть тем условным, книжным языком, который ничего общего не имеет с народным.

Пересказанные таким образом сказки теряли всякий смысл – в них от великолепного народного творчества оставался один сюжет, а главное: народный язык, остроумие, свежесть, своеобразие, сама манера рассказа-беседы, иными словами, народный стиль – пропадали так же, как дивный и хрупкий рисунок крыльев бабочки исчезает при неуклюжем прикосновении человеческих пальцев.

Моя задача была другая: сохранить при составлении сборника всю свежесть и непосредственность народного рассказа. Для этого я поступал так: из многочисленных вариантов народной сказки выбираю наиболее интересный, коренной и обогащаю его из других вариантов яркими языковыми оборотами и сюжетными подробностями. Разумеется, мне приходится при таком собирании сказки из отдельных частей, или «реставрации» ее, дописывать кое-что самому, кое-что видоизменять, дополнять недостающее, но делаю я это в том же стиле – и со всей уверенностью предлагаю читателю подлинно народную сказку, народное творчество со всем богатством языка и особенностями рассказа.

Алексей Толстой» [14, 3].

В этом предисловии можно выделить два равноценных смысловых ядра: микротему «история создания и публикаций других народных сказок» и микротему «история создания данной книги». Автор намеренно противопоставляет два подхода к обработке произведений русского народного творчества и отдает предпочтение выбранного им способа создания сказок. При этом он объясняет читателю, каким образом происходило рождение каждого включенного в сборник произведения, в чем заключалась его главная задача («сохранить всю свежесть и непосредственность народного рассказа»).

В основу описания **истории создания произведения** обычно положены фактологические сведения (время, место, первоначальное наименование), историческая информация (описание мотивов, которыми руководствовался автор, реальные события, повлиявшие на судьбу произведения и др.), литературоведческий анализ произведения (сравнительная характеристика с другими произведениями, указание на первоначальный замысел создания образов и др.). Проанализируем образцы.

Пример № 1.

«В 19821 – 1822 годах Пушкин написал романтическую поэму «Братья-разбойники». В основу этой поэмы, по его словам, было положено истинное происшествие: «два разбойника, закованные вместе переплыли через Днепр и спаслись». Пушкин понимал, что ему не удастся напечатать эту поэму полностью, и сжег рукопись, до нас дошел лишь небольшой отрывок» [9, 71].

Данный фрагмент послесловия отражает содержательно-фактуальную информацию: дата написания произведения, исторический факт, положенный в основу произведения, сведения о

том, что А. С. Пушкин уничтожил рукопись, и потомки могут познакомиться лишь с отрывком первоначального текста.

Пример № 2

«В конце 20-х – начале 30-х годов XIX века в России начались холерные бунты, а затем восстания в аракчеевских военных поселениях. Именно в это время Пушкин задумывает свой новый роман «Дубровский»; напряженное положение в стране не могло не повлиять на его замысел» [9, 73].

В отрывке послесловия рассказывается об исторической подоплеке знаменитого романа А. С. Пушкина «Дубровский», событиях начала XIX века.

Пример № 3.

«Вместе с тем мировоззрение Врубеля и его политические взгляды было сложно противоречивыми. В начале 1902 года, во время завершения «Демона поверженного», его, по словам Е. И. Ге, «особенно раздражала политика», он «горячился», говоря о студентах, которые в это время в Петербурге вступали в частые столкновения с полицией, и «раз прибил извозчика, который выражал сочувствие студентам»; а в конце этого или начале следующего года он совершенно неожиданно нарисовал три большие «злые» карикатуры на царей – Александра II и Александра III, Николая II» [12, 12 – 13].

В отличие от предыдущих текстов, данное предисловие содержит сведения из жизни автора картин Врубеля. Автор передает их, опираясь на сведения очевидцев, но информация также является содержательно-фактуальной, поскольку представляет собой точные сведения: место, время, случаи из жизни. Но знакомство с ними понимает осмыслить замысел произведения искусства, а значит, информация предвосхищает содержательно-концептуальную информацию первоисточника.

Такой признак рассматриваемых текстов, как *вторичная информативность*, предполагает отражение различных *аспектов первоисточника*: характеристика книги или включенных в неё произведений, личности автора, особенностей читателя. Выбор адресантом возможных *структурно-смысловых компонентов* носит *индивидуальный характер* и влияет на разновидность текстов: историко-библиографических, историко-литературных, библиографических [13].

Литература:

1. Библиотека великих писателей [Текст]. В 6 т. Т. 1. Пушкин / Под ред. С. А. Венгерова. - СПб., 1907. — 648 с.
2. Болотнова, Н. С. Основы теории текста [Текст] : пособие для учителей и студентов-филологов / Н. С. Болотнова. – Томск : Изд-во Том. гос. пед. ун-та, 1999. – 100 с.
3. Гак, В. Г. О семантической организации текста [Текст] / В. Г. Гак // Лингвистика текста : материалы научной конференции. Ч. I. – М. : Моск. гос. пед. ин-т, 1974. – С. 61–67.
4. Гальперин, И. Р. Текст как объект лингвистического исследования [Текст] / И. Р. Гальперин. – М. : «Наука», 1981. – 141 с.
5. Паустовский, К. Г. Повесть о жизни [Текст] / К. Г. Паустовский. – Т. 3. – М. : Современный писатель, 1992. – 640 с.
6. Протопопова, Е. А. Виды предтекстов и их структурно-семантические характеристики (на материале функционального стиля научной прозы) [Текст] / Е. А. Протопопова // Научная литература. Язык, стиль, жанры / Под ред. М. Я. Цвиллинга. – М. : «Наука», 1985. – С. 259–271.
7. Пушкин, А. С. Борис Годунов [Текст] : трагедия / А. С. Пушкин ; послесловие и примечания Д. Благого ; гравюры В. Фаворского. – М. : Детская литература, 1981. – 128 с.
8. Пушкин, А. С. Драматические произведения. Проза [Текст] / А. С. Пушкин ; сост., авт. послесл. к прозе ; комментарии Е. А. Маймин ; автор послесл. к драмам С. М. Бонди. – М. : Просвещение, 1984. – 351 с.
9. Пушкин, А. С. Дубровский [Текст] / А. С. Пушкин. – Л. : Изд-во «Детская литература», 1964. – 82 с.
10. Пушкин, А. С. Полное собрание сочинений [Текст]. В 4 т. Т. 1. / А. С. Пушкин. – М., 1937. – 343 с.

11. Пушкин, А. С. Стихотворения Александра Пушкина [Текст] / А. С. Пушкин ; сост., подг. текста и примеч. С. Бонди ; издание ил. рисунками А. С. Пушкина ; оформл. Е. Ганнушкина. - Изд. 5-е. – М. : «Дет. лит.», 1976. – 207 с.
12. Суздалев П. К. Врубель и Лермонтов [Текст]. – 2-е изд., испр. – М.; Изобразительное искусство, 1991. – 240 с.
13. Тенекова, А. М. Твои путеводители по книге. Обучение жанрам справочного аппарата книги : учеб. пособие / А. М. Тенекова. – М. : ФЛИНТА : Наука, 2017. – 176 с.
14. Толстой, А. Н. Сказки [Текст] / А. Н. Толстой. – М. : ТОО «Полипресс», 1993. – 336 с.

©А. М. Тенекова, 2018

К ВОПРОСУ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ И КАВКАЗСКОГО ЕДИНСТВА ПО РОМАНУ КУРБАНА САИДА «АЛИ И НИНО»

*Ткешелашвили Миранда Чабукиевна**

Аннотация

2018 год является знаменательным как для Грузии, так и для Азербайджана: ровно 100 лет назад было провозглашено независимость обеих этих стран. Статья посвящена этим двум важным датам. На примере романа Курбана Саида «Али и Нино», а также грузинских авторов классиков, показано, что, несмотря на религиозные и культурные различия, у кавказцев были общие исторические и ментальные ценности, которые помогли сохранить «единство Кавказа».

Ключевые слова: Курбан Саид, „Али и Нино“, Восток и Запад, „единство Кавказа“.

THE ISSUE OF NATIONAL IDENTITY AND CAUCASIAN UNITY ACCORDING TO THE NOVEL "ALI AND NINO" OF KURBAN SAID

Abstract

2018 is a remarkable date for both Georgia and Azerbaijan: exactly 100 years ago independence of the countries was declared. The article is devoted to these two important dates. Using the example of Kurban Said's novel "Ali and Nino", as well as Georgian authors, it is shown that, despite religious and cultural differences, the Caucasians had common historical and mental values that helped preserve the "unity of the Caucasus".

Keywords: Kurban Said, „Ali and Nino“, East and West, the „Unity of the Caucasus“.

2018 год является знаменательным как для Грузии, так и для Азербайджана: ровно 100 лет назад, 26 мая 1918 года, после распада Российской империи вследствие Первой мировой войны и революции, Грузия провозгласила независимость и соответствующим актом была признана демократической республикой. Через пару дней - 28 мая, в том же зале (во дворце бывшего наместника Российского императора в Тифлисе), согласно подписанному Национальным Советом Азербайджана документу, была провозглашена независимость Азербайджанской Демократической Республики. Двум этим событиям предшествовала деятельность Закавказской Демократической Федеративной республики, которая функционировала всего несколько месяцев и распалась вследствие несогласованности и расхождения интересов составляющих ее субъектов.

В романе Курбана Саида «Али и Нино», ставшем в наши дни мировым бестселлером, события разворачиваются на Кавказе и в Иране, на фоне упомянутых выше важных исторических фактов, в частности - в период последних лет перед падением Российской империи и кратковременного функционирования Независимого Азербайджана. Считается, что «Али и Нино» является любовным романом, об этом свидетельствуют имена главных героев - влюбленной пары, служившие заглавием романа; однако в ходе чтения выясняется, что любовная линия теряет блеск на фоне тех важных проблем, рассуждать о которых берется автор. Главной темой является противостояние восточных традиций и европейского «прогресса», сосуществование различных религий - христианства и ислама, чувство достоинства, долга и чести, тема патриотизма. Главными героями романа выступают молодой, аристократического происхождения азербайджанец - Али-хан Ширваншир и грузинская княжна Нино Кипиани.

Автор ставит целью показать взаимоотношение Востока и Запада посредством повествования любовной истории, ярким доказательством тому служат с определенным умыслом подобранные имена главных персонажей: Али - исключительно религиозного характера мусульманское имя, а Нино - имя просветительницы грузин, святой равноапостольной девы, которая в нашей стране прежде всего ассоциируется с христианством.

В романе повествование ведется непосредственно от первого лица - Али Ширваншира, однако в конце книги выясняется, что весь роман не что иное, как дневник этого молодого героя,

* Тбилисский государственный университет имени Ивана Джавахишвили. Институт грузинской литературы имени Шота Руставели. г. Тбилиси. Грузия

который он вел в течение нескольких лет - с раннего отрочества до зрелости. Хотя это и не кажется новшеством (всем нам приходилось читать произведения в форме личной переписки или дневников), однако все же есть разница: в случае с данным романом читатель даже отдаленно не сомневается, что у него в руках дневник главного героя, следовательно, в конце романа для него является большой неожиданностью гибель главного пресонажа, повествующего при том от первого лица.

В начале повествования Али выступает подростком, учеником третьего класса Бакинской русской императорской гуманитарной гимназии. Несмотря на то, что в то время Баку являлся многонациональным, мультикультурным городом, все же 30 из 40 учеников в классе - мусульмане. На уроке типичного представителя империи, профессора географии Санина, ученики пытаются выяснить, какой части света принадлежит исполненный противоречий город Баку, - Европе или Азии. Обращаясь к ученикам, профессор высказал мнение, что в данном случае наука еще не сказала своего окончательного слова; некоторые ученые относят к Европе и южные склоны Кавказских гор, другие же считают, что эта территория не может считаться Европой, с учетом культурного развития населяющих ее народов. А затем предоставляет им самим сделать сложный и важный выбор между отсталой Азией и прогрессивной Европой, тем самым ввалив на плечи детей груз ответственности перед наукой.

Однако, для Али Ширваншира, воспитанного в высшем свете мусульманского общества, родной отец и родственники которого занимали высокие должности при иранском дворе, было сложно воспринять со стороны учителя столь прямолинейное и беспрекословное признание преимущества Европы. И тут ему на выручку приходит ученица женской гимназии, грузинка Нино Кипиани: «Али-хан, ты дурак, — сказала, наморщив носик, самая красивая в мире девочка. — Слава Богу, что мы в Европе. Будь мы в Азии, мне давно следовало бы надеть чадру, и ты бы никогда не увидел моего лица. - Я был разбит наголову. Спорное географическое положение Баку, действительно подарило мне благосклонность самых красивых в мире глаз». Таким образом, то, что учитель не смог объяснить с помощью долгих суждений и весомых аргументов, легко решила Нино. Тем не менее, вопрос не столь простой: Али является истинным мусульманином, большим патриотом своей страны и почитателем восточных традиций. С другой стороны, Нино - православная грузинка, имевшая европейское воспитание, мечтавшая о Париже, для которой в корне неприемлемы восточные традиции, гаремы, чадра и т.п.

В книге отчетливо, сквозь призму азиатской философии, обрисованы глубокие различия между верой и традициями главных героев. К примеру, находясь в Карабахе, в частности - недалеко от Шуши, в гостях у семьи Кипиани, в беседе с одним из их родственников - Дадияни, который пригласил Али-хана к себе в Зугдиди, полюбоваться древними тропическими лесами, Нино в шутку его «оговаривает»: «Али хан боится лесов, как дети - джиннов». За этим следует диалог:

« Меня, Ваша светлость, — продолжил я, — пугает мир лесов, я теряюсь в нем. Этот мир полон для меня загадок и ужасов, джиннов и чертей. Здесь мало что видно, дороги непроходимы и темны. Солнечные лучи теряют свой жар в гущах деревьев. Все сумеречно и нереально. Меня угнетает лесная тень, а шелест листьев и ветвей наводит на меня грусть. Я люблю простые вещи — ветер, песок, камни. Степь проста, как удар мечом. Лес же — это запутанный гордиев узел. Я теряюсь в лесу, Ваша светлость.

Дидиани задумчиво посмотрел на меня. — У вас душа степняка, — сказал он. — Я думаю, для определения людей достаточно разбить их на два вида: лесовиков и степняков. На Востоке можно без вина опьянеть в степи. Людей пьянят жаркий ветер и горячий песок. Мир степи прост и без проблем. Лес же полон вопросов. Степь не задает вопросов и ничего не обещает. Но жар души идет из леса. Человек степи, такой, как я его понимаю, способен лишь на одно чувство и знает лишь одну истину. Эти две вещи наполняют его душу. А лесной человек многолик. Из степи происходят фанатики, а лес рождает людей творческих. В этом основная разница между Востоком и Западом».

Примечательно, что подобного рода споры по поводу принадлежности Европе или Азии в те времена интенсивно велись также и в Грузии; представители грузинской общественности увязывали решение данного вопроса с выбором путей развития страны и ставили вопрос в следующей формулировке: куда следует держать курс в будущем - на Европу или на Азию? Следует отметить, в стране почти в равной мере нашлись сторонники обоих направлений, но

были и другие соображения, прежде всего следует отметить позицию писателя Григола Робакидзе, который утверждал, что Грузия является пунктом пересечения различных культур и на этой основе выдвигал идею о ее исключительности [1,122].

Вернемся к роману. При описании посещения Али Ширваном семейства Кипиани в Тбилиси и его прогулок с Нино по улицам города, автор пишет: «Она простила мне все походы Чингиз хана и опять любила меня. Схватив за руку, Нино потащила меня через Верийский мост к узким, извилистым улочкам базара. В Тифлисе с его европейским обликом базар был единственным уголком Азии. Толстые армяне и персы, торгующие коврами, демонстрировали покупателям все многоцветье иранских сокровищниц. Полки лавок ломились под тяжестью медной и бронзовой посуды с выгравированными мудрыми изречениями. На узких базарных улочках пересекались пути азербайджанских и армянских купцов, курдских гадалщиков, персидских поваров, осетинских священников, русских, арабов, ингушей, индусов».

На протяжении веков защита родины для грузина была идентична защите собственных религиозных ценностей, поскольку в разное время территория Грузии была захвачена арабами, монголами, турками или персами... В конце XVIII века, в частности 24 июня 1783 года, когда Грузия вступила под покровительство России, заключив с ней в Георгиевске «дружественный договор», или трактат, решающую роль в данном событии сыграл именно фактор общей религии - православия. Этим же было обусловлено, что грузинские генералы принимали активное участие в завоевании Российской империей кавказских горцев - мусульман. Однако, знаменательно, что уже в начале XIX века образовалась немногочисленная группа людей, предвидевших под замаскированным «единым вероисповеданием» опасность уничтожения национальной самобытности.

Спустя всего лишь два десятилетия, среди представителей общественности, предвидевших безосновательность сего «главного» аргумента, оказался правнук царя Ираклия - грузинский поэт-романтик Николоз Бараташвили, который писал: «Единая вера между государствами бесполезна, если между ними отсутствует общность национального и духовного характера» Немного времени спустя представители грузинского литературного реализма, классические авторы выдвигают идею «единого Кавказа». В их произведениях разные представители кавказских народов - в основном мусульмане, преимущественно ассоциируются с героизмом, самоотверженностью и благородством. Таковыми являются персонажи сочинений Акакия Церетели, Важа-Пшавела, Александра Казбеги. Наглядным примером «единства Кавказа» является рассказ Якова Гогебашвили «Сила колыбельной»: на фоне трагической судьбы одной грузинской семьи проблема обостренного этнического противостояния между грузинами и дагестанцами в заключительной части произведения перерастает во всеобщую гармонию и идиллию [2,115].

Основная мысль романа «Али и Нино» отчасти заключается в том, что несмотря на различия религиозного, мировоззренческого, культурного или ментального характера, при том, что никто не собирается уступать, кавказцы имеют много общего, и на этом фоне упомянутые выше различия кажутся легко преодолимыми. В романе можно обнаружить множество подобных примеров. Несмотря на то, что часть читателей романа (переведенного, кстати, на тридцать три языка мира) воспринимает главных героев в качестве современных Ромео с Джульеттой, на самом деле это далеко не так. По правде сказать, исходя из романтических побуждений по молодости, Нино умышленно драматизирует свои любовные отношения: «Может быть, я и вправду выйду за тебя замуж, Али хан. Но подумал ли ты, какие преграды нам тогда предстоит преодолеть, кроме степи и леса?

- Ты о чем?

- Во-первых, мои родители умрут от горя, если я выйду замуж за мусульманина. Потом твой отец потребует, чтобы я приняла ислам. А если я сделаю это, то батюшка сошлет меня в Сибирь за то, что я отрекаюсь от христианства, а заодно и тебя за то, что принудил меня к этому».

Влюбленный тут же успокаивает ее: «Нет, Нино, все будет не так плохо. Ты не должна будешь принимать ислам, твои родители не умрут от горя, в свадебное путешествие мы поедем в Париж или Берлин, чтобы ты могла увидеть деревья Булонского леса и зверей в знаменитом берлинском зоопарке. Что ты на это скажешь?

Нино удивленно посмотрела на меня.

— Ты очень любишь меня, поэтому я не говорю «нет», но и говорить «да» еще рано» [3, 47].

Влюбленная пара не встречает каких-либо препятствий со стороны родителей, азиат по природе Али - усердный почитатель собственных традиций, тем не менее он не противится европейскому укладу жизни будущей жены, разрешает ей ходить без чадры, однако оказавшись перед выбором между родиной и Нино, он остается верным защитником родины.

По сей день ведутся споры о личности автора «Али и Нино». Согласно общепринятой версии, под загадочным псевдонимом «Курбан Саид» скрывается родившийся в 1905 г. в Баку Лев Насимбаум, отец которого был еврейским бизнесменом из Тбилиси.

В Азербайджане принято считать, что автором романа является азербайджанский писатель Юсуф Везиров, а в Грузии поговаривают о сходстве романа с произведением Григола Робакидзе «Змеиная кожа». По имеющимся данным, Григол Робакидзе и реальный Курбан Саид были знакомы, в одно и то же время они подвизались в Европе и имели связи с литературными кругами тех времен.

Идея «Кавказского единства» стала актуальной в эпоху, последующую за военной аннексией Закавказских республик со стороны большевистской России, когда был положен конец независимости этих демократических стран, т. е. в ходе военных действий, когда погиб борец за независимость своей родины Али Ширваншир.

10 июня 1921 года, после военной аннексии закавказских республик, перебравшиеся в Европу эмигрантские политические деятели подписали декларацию из 10 пунктов об учреждении «Политического и экономического союза кавказцев». В состав союза вошли Грузия, Азербайджан, Армения и Республика кавказских горцев. Основной смысл декларации заключался в следующем: «Кавказ и его четыре главных наций принадлежат друг другу; их разъединение - противоестественно и никоим образом не может быть оправдано. С географической точки зрения - единый, целостный регион, являющийся мостом между Европой и Азией, населенный демографически равными народами, экономически неразделимый, политически зрелый, - Кавказ призван сыграть почетную роль на международной арене» [4, 115].

Немаловажно, что одним из основных авторов упомянутой декларации наряду с грузинскими политиками был азербайджанец Али Мардан Топчибашев. В свою очередь, заинтересованность в достижении единства Кавказа со стороны различных политиков и общественных деятелей отразилось также и в литературе, доказательством тому служит роман Курбана Саида, который был написан в 30-ых годах XX века.

Литература

1. «Европа или Азия», сборник, издательство «Литературули матиане», Тбилиси, 1997 (на груз. яз.).
2. Ратиани Ирма, „Грузинская литература и всемирный литературный процесс“, „издательство Тбилисского государственного университета“, 2015, 115с. (на груз. яз.).
3. Саид Курбан «Али и Нино», издательство «Диогене», Тбилиси, 2016 (на груз. яз.).
4. Чумбуридзе Додо «Акакий Чхенкели - государственный деятель, дипломат, патриот», издательство «Универсал», Тбилиси, 2018, 312-321с. (на груз. яз.).

©М. Ч. Ткешелашвили, 2018

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ ОБУЧЕНИЯ РУССКОЙ ОРФОЭПИИ В ТУРЕЦКОЙ АУДИТОРИИ В УСЛОВИЯХ ОТСУТСТВИЯ ЯЗЫКОВОЙ СРЕДЫ

Вырыпаева Лидия Муждабаевна*

Аннотация

В статье рассматриваются некоторые особенности обучения произношению звуковой системы русского языка в условиях неязыковой, конкретно турецкой среды во взаимосвязи с другими аспектами обучения, интерпретируются причины трудности освоения русской орфоэпии говорящими на турецком языке обучаемыми, приводятся некоторые рекомендации по обучению произношению и тренировочные упражнения.

Ключевые слова: Произношение, орфоэпия, внеязыковая среда, звуковая система, интонация, интерференция.

SOME PECULIARITIES OF TRAINING RUSSIAN ORFOEPIY IN TURKISH AUDIENCE IN CONDITIONS OF LACK OF LANGUAGE ENVIRONMENT

Annotation

In the article some features of the pronunciation of the Russian sound system in conditions of a non-linguistic, specifically Turkish environment in connection with other aspects of training are examined, the reasons for the difficulty of mastering Russian orthoepia by the Turkish-speaking trainees are interpreted, some recommendations for pronunciation training and training exercises are given.

Keywords: Pronunciation, Orthoepy, extralinguistic environment, sound system, intonation, interference.

Цель данной статьи заключается в попытке остановиться на особенностях обучения русскому произношению на уроках русского языка в турецкой аудитории в условиях отсутствия русской языковой среды. Автор статьи имеет достаточно большой опыт работы с иностранными студентами, говорящими на различных языках, в том числе с носителями турецкого языка в условиях русской языковой среды. Студенты, осваивающие произносительную систему русского языка в условиях русскоязычной среды, обычно за достаточно короткий срок приобретают соответствующие умения и навыки, чему способствуют наличие квалифицированного преподавателя, средств массовой информации (радио, телевидение, кино, театры, музеи), русскоязычных друзей и т.п.

Обучение русскому языку в целом, в том числе особенностям произношения звуков русского языка в среде обитания студентов, когда они находятся в условиях отсутствия русской языковой среды и окружены исключительно родной культурой и родной языковой средой, имеет свои особенности. Правда, с появлением новых информационных технологий отсутствие языковой среды не является полным, поскольку имеется доступ в интернет и социальные сети. Но использование информационных технологий также должно быть методически организованным, а не стихийным.

Первая особенность заключается в создании условий для отработки правильных произносительных умений и навыков. В методической литературе справедливо утверждается, что данные умения и навыки не являются для обучающихся факультативными. Более того, именно правильное произношение является залогом успешного освоения русского языка как иностранного и адекватного его использования для: 1) общения с носителями русского языка; 2) обучения русскому языку носителей турецкого языка; 3) адекватного перевода с одного языка на другой (в первую очередь, в устной форме). Студенты, обучающиеся на отделении русского языка и литературы в Атаюркском университете, имеют четкие цели: 1) обучать школьников русскому языку; 2) заниматься проблемами перевода с русского языка на турецкий язык и наоборот. Следовательно, на наш взгляд, их подготовка как специалистов должна соответствовать данным целям.

На вводно-фонетическом курсе даются все начальные знания об особенностях произношения гласных и согласных звуков русского языка, делается особый акцент на различия

* Атаюркский университет, г. Эрзурум, Турция

в фонетической системе двух неблизкородственных языков и отрабатывается произношение всех звуков. Система гласных звуков русского языка вызывает у иностранных учащихся трудности в связи с положением звука относительно ударного слога. Студенты вначале приобретают навыки произношения односложных слов, которые особых трудностей не вызывают. При отработке произношения двухсложных и трехсложных слов обращается внимание на положение гласных звуков в ударном и безударном положениях.

Особую трудность представляют собой особенности произношения гласных звуков (в первую очередь - о, е, я) в различных относительно ударного слога позициях: *конвѣрт* – *кóмпас* [*канвѣрт* – *кóмпас*], *окно́* – *о́кна* [*акно́* – *о́кна*], *земля́* – *зѣмли* [*зимля́* – *зѣмли*], *пять* – *пѣти* [*пѣть* – *пѣти*], *хорошо́* – *хорóший* [*хѣрашо́* – *харóший*]; *хорошо́*, *тру́дно*, *гро́мко* [*хѣрашо́*, *тру́днѣ*, *гро́мкѣ*] (в заударной позиции) и т.д. Практика показывает, что при систематическом внимании преподавателя к произносительным умениям и навыкам учащихся, основная их часть успешно усваивает особенности произношения гласных звуков русского языка.

Основная часть звуковой системы согласных в двух языках в целом совпадает и не вызывает трудностей. Однако определенная часть звуковой системы все-таки вызывает большие трудности. В первую очередь это такие звуки, как [л] и [л'], [ж], [ч'], [ш] и [ш'], которые не разграничиваются и постоянно смешиваются в турецкой аудитории. Так, произношение скороговорок *Дед сегодня внучке Поле подарил собаку колли; Карл украл у Клáры корáллы, Клáра укрáла у Кáрла кларнѣт* не вызывает у студентов трудности, поскольку в них встречаются либо только твердые звуки, либо мягкие ([л] и [л']). Правильное проговаривание скороговорки *Ма́ма мы́ла мы́лом Ми́лу, Ми́ла мы́ло не любѣла* вызывает у большинства большие трудности. Даже если студенты осознают, в какой позиции эта буква произносится твердо, а в какой - мягко, интерференция их преследует до тех пор, пока они не приобретут устойчивые навыки правильного произношения. Методически оправданным является четкое разграничение введения материала. Вначале вводятся и отрабатываются все твердые согласные звуки. И определенный состав слов, содержащих исключительно твердые согласные звуки, затем вводятся слова, содержащие мягкие согласные звуки, наконец, слова на различение твердых и мягких согласных звуков (упражнения закрепительного и повторительного типа: *клуб* – *люблю*, *лук* – *люк* и т.п.). Не следует игнорировать повторительных упражнений, более того необходимо постоянно исправлять орфоэпические ошибки студентов, поскольку именно при постоянном внимании к произношению отрабатываются умения и формируются навыки.

Орфоэпия напрямую связана с графикой, поэтому параллельно отрабатываются навыки правильного графического изображения звуков с помощью букв. Студенты должны четко разграничивать понятия звук и буква, в противном случае имеет место и неправильное произношение звуков и ошибочное написание слов, когда обучаемые либо искажают звуки, либо делают орфографические ошибки. При постоянном внимании преподавателя эти ошибки можно минимизировать, а в некоторых случаях сводить на нет.

Орфоэпия также тесно связана с интонацией. У студентов-турок большие трудности вызывает русское интонирование, поскольку здесь также имеет место интерференция. Если при чтении готовых диалогов или производстве собственных диалогов студенты могут различить интонацию вопроса и ответа, то при чтении текстов законы интонирования ими в основном нарушаются (например, ИК-1): наблюдается повышение голоса к концу предложения, независимо от его типа.

Следовательно, большое значение имеет система упражнений, которая должна быть направлена на систематическое повторение и закрепление знаний, умений и навыков (компетенций – лингвистических и языковых). Уже начиная с вводно-фонетического курса, обязательно вводятся упражнения-диалоги и тексты небольшого объема, знакомство с языковым явлением (предоставляется модель языковой единицы), далее предполагается составление своего диалога или текста по аналогии. Такие упражнения являются особенно полезными при обучении иностранному языку, поскольку формирование языковой компетенции базируется на лингвистическом знании. Методически оправданным является использование различных видов обучающих диктантов: зрительных и слуховых. Подобная работа способствует формированию понимания смысловозначительной функции звуков неродного языка, с одной стороны, и формированию орфографических умений обучаемых – с другой. В качестве примера можно привести проведение фонетико-графического диктанта на самом начальном этапе обучения.

Обучающимся предъявляются лексемы типа *ошибка*, *клуб*, *тетрадь* и т.п. на слух либо зрительно и предлагается изобразить в транскрипции их звуковой облик - [аиш'пкь], [клуб], [т'итр'ат'], а также графическое изображение. Поскольку большую трудность у студентов вызывает произношение имен числительных русского языка, полезно включать в данные диктанты числительные, особенно такие, как 12, 19, 20, 60, 70 и т.п., которые представляют трудности как в смысловоразличительном, так и в орфографическом плане. Разумеется, не следует забывать о том, что при формировании произносительных навыков, как указывалось выше, имеет место опасность ошибочного усвоения учащимися графического облика слов (грамотное написание слов является не менее важным умением и навыком), поэтому произносительные навыки должны усваиваться с одновременным написанием слов.

Хотя согласно образовательного стандарта, РКИ изучается по аспектам, практика показывает, что все эти разделы органично взаимосвязаны, поэтому при изучении вводно-фонетического курса закладывается основа чтения, русской графики (письма), лексики, вводятся некоторые элементы грамматики и некоторые факты русской культуры. Так, приобретая элементарные навыки русского произношения, студенты овладевают такими фактами русской культуры, как *Красная площадь* [пл'ош'ит'], *Эрмитаж* [эрмит'аж], *Москва* [маск'ва], *Большой театр* [бал'ш'ой т'и'атр] т.п., которые являются архетипами русской культуры.

На начальном этапе обучения все языковые материалы должны предъявляться с ударением. Как известно, русское ударение имеет две особенности, отличающие его от других языков, - разноместность и подвижность, - которые вызывают особую трудность у иноязычных обучающихся. Следовательно, преподавателю необходимо постоянно обращать внимание на то, как произносятся ударные слоги в разных формах слов: *уч'иться в университете* – *я уч'усь* – *он уч'ится*; *пис'ать* – *я пишу́* – *ты пи́шешь* и т.п.

В рамках одной статьи нет возможности охватить все особенности русского произношения в иноязычной аудитории, например, произношение звонких и глухих согласных звуков в словоформах (например, на стыке предлогов и существительных: *в университете*, *в Измире* – *в Стамбуле*, *в музей*, *в парк* – *в банк*, *из Анкары*, *из Берлина* – *из Стамбула*, *с дядей* – *с тетей* и т.п.). Эта работа систематически продолжается при усвоении грамматического материала, связанного с косвенными падежами.

Преподаватель русского языка, работающий в иноязычной аудитории, должен помнить о том, что на языковое сознание обучающегося-турка постоянно накладывается сознание носителя русского языка. Чтобы сформировать билингвальную турецко-русскую языковую личность (именно в этом заключается цель обучения русскому языку в турецкой аудитории), необходимо с первых занятий, на вводно-фонетическом курсе цементировать основу.

© Л.М. Вырыпаева, 2018

NİZÂMÎ-İ GENCEVÎ'NİN HAMSESİ VE YARATTIĞI ETKİ

Yasemin Yaylali*

Özet

Büyük şair Nizâmî-i Gencevî meydana getirdiği *Mahzenü'l-Esrâr*, *Hüsrev ü Şîrîn*, *Leylâ vü Mecnûn*, *Heft Peyker* ve *İskendernâme* isimli beş mesneviden oluşan *Penc Genc* isimli eseriyle hamse türünün kurucusu kabul edilmiştir. Nizâmî-i Gencevî'nin doğum ve ölüm tarihi kesin olarak belli değildir ve hayatına dair yeterli derecede kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Hayatıyla ilgili en güvenli ve sağlam bilgiler eserlerinde kendisinin yer yer söylediği beyitlerden çıkarılmaktadır. Nizâmî-i Gencevî Azerbaycan'ın Gence şehrinde doğmuş, tüm ömrünü bu şehirde geçirmiş ve yine bu şehirde hayata gözlerini yummuştur. İyi bir tahsil gören Nizâmî-i Gencevî şiir yanında tarih, felsefe, astronomi, musiki gibi ilimlerle de ilgilenmiştir. Büyük şairlerden Hâkânî'yle çağdaş olan Nizâmî-i Gencevî, Fırdevsî ve Senâî'den etkilenmiş ve kendisi İran edebiyatı ve Türk edebiyatında birçok şairi etkilemiştir. Hükümdarlar, emirler ve devletin ileri gelenleri için şiirler yazan şair onlardan aldığı paralarla geçimini sağlamış; ancak asla bir saraya bağlı kaside şairi olmamıştır. Mütevazı bir yaşamı tercih eden Nizâmî-i Gencevî, Hazreti peygambere ve dört halifeye övgü dolu şiirler kaleme almış; yaşadığı dönemde cereyan eden mezhep kavgaları ve fikir tartışmalarının üstünde taassuptan uzak ılımlı dindar kişiliğiyle herkesin takdirini kazanmıştır. Şiirlerinde yer yer tasavvufi meselelere değinse de asla dervişlik ölçüsünde bir hayat tarzı tercih eden mutasavvıf bir şair olmamıştır. Şiir söylemedeki gücü, yeni mazmunlar ve terkipler oluşturmadaki yeteneğiyle Nizâmî-i Gencevî tüm şairler tarafından üstat kabul edilerek övülmüş; eserlerine yazılan sayısız nazireler ve şerhler; birçok dilde yapılan çevirilerle hak ettiği itibar ve saygıyı görmüştür. Nizâmî-i Gencevî'nin en önemli eseri *Mahzenü'l-Esrâr*, *Hüsrev ü Şîrîn*, *Leylâ vü Mecnûn*, *Heft Peyker* ve *İskendernâme* adlı beş mesneviyi içeren hamsesidir. Nizâmî-i Gencevî hamsesinde yer alan *Mahzenü'l-Esrâr* mesnevisi diğer üç mesnevisinden şeklen farklılık göstermektedir. Zira bu eser ne bir aşk hikâyesinden ne de bir hükümdarın dünyayı ele geçirmesinden bahsetmez. *Mahzenü'l-Esrâr* mesnevisi Nizâmî-i Gencevî'nin dinî, ahlakî ve tasavvufi konulara yer verdiği bir eserdir. Eser her birine makale adı verilen yirmi bölümden meydana gelmektedir. Nizâmî-i Gencevî *Hüsrev ü Şîrîn* mesnevisinde Sâsânî hükümdarı Hüsrev Pervîz ile Ermeni prensesi Şîrîn'in aşk hikâyesine yer vermiştir. Nizâmî-i Gencevî Arap orjinli bir aşk hikâyesinden esinlendiği *Leylâ vü Mecnûn* mesnevisinde de Mecnûn'un hüznü aşkını dile getirmiştir. Nizâmî-i Gencevî'nin *Heft Peyker* adlı mesnevisi ise Behrâm-ı Gûr'un av eğlenceleri ve yedi eşi ve bu eşlerinin anlattığı hikâyeleri içermektedir. *İskendernâme* isimli mesnevide de İskender'in soyu, fetihleri ve karanlıklar ülkesine yolculuğu işlenmektedir. Gerek İran edebiyatında gerekse Türk edebiyatında Nizâmî-i Gencevî'nin bu beş mesneviden oluşan hamsesine sayısız nazireler yazılmış ve bu eser birçok dile çevrilmiştir. Söz konusu çalışmada Nizâmî-i Gencevî'nin hayatı ve eserleri hakkında bilgi verildikten sonra bu değerli eserinin İran ve Türk edebiyatındaki yansımaları ve önemine değinilecektir.

Anahtar Kelimeler: Nizâmî-i Gencevî, Hüsrev ü Şîrîn, Leylâ vü Mecnûn, İran Edebiyatı, Türk Edebiyatı.

KHAMSE OF NİDHAMÎ-İ GANJAVİ AND ITS INFLUENCE

Abstract

Nidhami of Ganja, one of the greatest poets, has been considered the founder of khamse thanks to his works titled as *Makhzanu'l-Asrar*, *Khusraw and Shirin*, *Layla and Majnun*, *Haft Paykar* and *Iskandar-nama* which are all called the *Panj Ganj*. The exact birth and death dates of Nidhami of Ganja are not known and there is not enough information found in the sources about his life. The most reliable and solid information about his life can be found in his own couplets which are included in his works. Nidhami of Ganja was born in Ganja, a city of Adharbayjan, spent all his life in this city and died there. He had a good education and he was also interested in fields such as history, philosophy, astronomy, music. Nidhami of Ganja who was a contemporary of one of the great poets called Khaqani was influenced by Firdawsi and Sanai and he himself influenced many poets from Persian and Turkish literature. He wrote poetry for emperors, monarchs and notable people, earned his living with the money he took from those governors; but he was never a eulogy poet bound to the palace. Nidhami of Ganja who preferred a humble life wrote poems for the Prophet Mohammad and four Caliphs; earned

* Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü, Erzurum, Türkiye

everyone's appraisal with his tolerant pious personality away from fanaticism, sectarian violence and differences of opinions occurred during his time. Though he touched upon elements of Sufism in his poetry, he had never thought of becoming a mystic poet preferring a life style of a dervish. His power in telling poems and his skills in forming new compositions, Nidhami of Ganja has been accepted master by all the poets and praised; there are numerous responses and explanations for his poetry and translations of his works in many languages show the respect and dignity towards his literary quality. The most important work of Nidhami of Ganja is his khamse including his five mathnawi called *Makhzanu'l-Asrar*, *Khusraw and Shirin*, *Layla and Majnun*, *Haft Paykar* and *Iskandar-nama*. *Makhzanu'l-Asrar* is different in form than the other three mathnawi of Nidhami's. This work neither tells a love story nor a governor's invasion of the world. *Makhzanu'l-Asrar* is a work in which Nidhami of Ganja tells about religious, moral issues and subjects of Sufism. The work comprises of twenty chapters each of which is called an article. In his *Khusraw and Shirin*, Nidhami of Ganja tells about the love story between Sassanian Kings Khusraw Parwiz and Armenian Princess Shirin. In his mathnawi called *Layla and Majnun*, which has an inspiration from an Arabic-origin love story, Nidhami of Ganja mentions Majnun's sad love. Nidhami of Ganja's mathnawi called *Haft Paykar* includes hunting entertainments and seven wives of Bahram Gur and the stories of these seven wives. In the mathnawi called *Iskandar-nama*, Alexander's lineage, conquests and his adventure to the land of darkness have been analyzed. Numerous responses in both Persian and Turkish literature have been written addressing this khamse of Nidhami of Ganja and the work has been translated into many languages. In this study, after giving information about Nidhami of Ganja's life and works, the reflections and influence of the khamse upon Persian and Turkish literatures will be discussed.

Key Words: Nidhami of Ganja, Khusraw and Shirin, Layla and Majnun, Persian Literature, Turkish Literature.

Giriş

Fars edebiyatında hamse türünün kurucusu kabul edilen Ebu Muhammed Cemalüddin İlyas b. Yusuf b. Zeki Müeyyed Nizâmî-i Gencevî'nin doğum ve ölüm tarihine dair elde net bilgiler bulunmamaktadır ancak 535-540 (1141-1145) yılları arasında doğduğu düşünülmektedir (Kanar, 2007: XXXII, s. 183). Bazı kaynaklarda geçtiği üzere Kum ve Tefreş ehlinden olan ailesi Gence'ye yerleşmiştir (Bîgdîlî, 1337 hş: s. 243). Nizâmî Gence'de doğmuştur (Nevâyî, 1363 hş: s. 352). Bazı beyitlerinde kendisinin belirttiği üzere ismi İlyas, babasının adı Yusuf b. Zeki'dir (Safâ, 1386 hş: II, s. 798). Lakabı Nizâmeddin (Devletşâh, 1382 hş: s. 138) ve mahlası Nizâmî'dir (Nu'mânî, 1335 hş: I, s. 227). Tüm ömrünü Gence'de geçiren şairin bu şehirde iyi bir eğitim gördüğü; eserlerinde verdiği bilgilerden edebiyat yanında tarih, felsefe, matematik, astronomiye dair bilgi sahibi olduğu ve musikiyle ilgilendiği; Farsça ve Arapça dışında Pehlevîce, Süryanîce, İbranîce gibi dilleri de öğrendiği anlaşılmaktadır (Resulzade, 1951: s. 43).

Nizâmî herhangi saraya bağlı olmamakla birlikte hükümdarlar, emirler ve devletin ileri gelenleriyle yakın ilişkiler içerisinde olmuş; onlara şiirler söyleyerek geçimini sağlamış ve mütevacı bir yaşam sürmüştür. Nizâmî, Irak Selçuklu hükümdarı II. Tuğrul, Azerbaycan atabeklerinden Nusretüddin Cihan Pehlivan b. İldeniz, Kızılarslan, Nusretüddin Ebu Bekir b. Muhammed, Merâğa hâkimi Alâeddin Körpearslan, Erzincan Mengüçüklü hâkimi Melik Fahreddin Behram Şah ve Musul Atabegi izzeddin Mes'ûd b. Arslanşah gibi devlet adamları için şiirler yazmış; ancak asla bir kaside şairi olmamıştır (Kanar, 2007: XXXII, s. 183).

Hâkânî'yle çağdaş olan şair, ölümü üzerine bir kaside söylemiştir (Destgirdî, 1384 hş: önsöz). Sadık bir Müslüman olan Nizâmî şiirlerinde ehli-sünnete olan bağlılığını dile getirmiş; ancak dini taassuptan uzak durmuştur. Şiirlerinde bazen tasavvufî konulara yer vermekle birlikte dervişlik ölçüsünde mutasavvıf bir şair olmamıştır (Resulzade, 1951: s. 43).

Tüm şiirler onun hamsesinin izinden gitmişlerdir (Nevâyî, 1363 hş: s. 352). Hamsesinde yer alan her bir mesnevisinde gösterdiği şiir söylemedeki üstün becerisi ve yeni mazmunlar yaratmadaki kabiliyeti sayesinde şairlikte yüce bir mertebeye sahip olmuştur (Hidâyet, 1339 hş: III, s. 1412). Nizâmî, Firdevsî ve Senâî'den etkilenmiş (Browne, 1956: II, s. 404), ancak onları birebir taklit etmemiştir. Onun sözü belîğ, tasvirleri mükemmel, terkipleri yeni ve anlatımı güçlüdür (Nu'mânî, 1335 hş: I, s. 241-242). Kendinden sonra Mevlânâ, Câmî, Fuzûlî ve Emîr Hüsrev gibi birçok şaire örnek olan şair 597-611 (1201-1214) yılları arasında Gence'de vefat etmiştir (Kanar, 2007: XXXII, s. 183-184).

Nizâmî-i Gencevî, *Penc Genc* adlı hamsesinde yer alan *Mahzenü'l-esrâr* adlı ilk mesnevisini Mengüçüklüler'den Erzincan hâkimi Fahreddin Behram Şah adına nazmetmiştir (Fahruzzamânî, 1340

hş: s. 13). 570 (1174) veya 572 (1176) yılında kaleme aldığı bu mesnevi karşılığında Behram Şah'tan büyük miktarda câize almıştır (Gencevî, 1344 hş (a): s. önsöz). Yaklaşık 2400 beyitten oluşan bu mesnevi aruzun “Müfteilün müfteilün failün” vezniyle kaleme alınmıştır (Kantar, 2007: XXXII, s. 184). Münacat, naat ve methiyenin ardından eser “Makale” adlı dinî, ahlakî ve tasavvufî konuları içeren yirmi bölüm ve her bölümün ardından gelen hikâyelerden oluşmaktadır. Nizâmî eserinde Senâî'nin *Hadikatü'l-Hakîka* adlı eserinden etkilenmiştir (Browne, 1956: II, s. 403-404).

Bu mesnevinin matla'sı aynı zamanda da muhtevasıdır. Allah'ın ilahi sırlar hazinesinin anahtarı bizzat “Bismillâhirrahmanirrahim” yani Allah'ın mukaddes ismidir. Nizâmî, Hakîm olan Allah'ın sırlar hazinesinin kapısını “Bismillâhirrahmanirrahim” kilidiyle açmış ve gücü yettiğinde o sırlardan kendi kitabına dökmüş ve okuyuculara hediye etmiştir. Bu sebeple Nizâmî bu manzumedeki sözünün taze ve yeni olduğuna inanmaktadır. Zira sözünün muhtevasını Allah dışında hiçbir kimseden almamıştır (Fâzî, 1385 hş: s. 80).

Allah'a hamd ile başlayan bir girişten sonra Hazreti Peygambere naat ve ardından kitabın sunulduğu Erzincan hâkimi Fahreddin Behram Şah'ın methiyesi gelmektedir. Bundan sonra da sırasıyla yirmiyi bulan makaleler ve makalelerin ardından da konuyu bağlayıcı hikâyeler gelmektedir (Arslan, 2008: s. 39-40). *Mahzenü'l-esrâr* mesnevisine İranlı, Hindistanlı ve Türk şairler tarafından yüzlerce nazire yazılmıştır.

Mahzenü'l-esrâr'a İran edebiyatında nazire olarak Emir Hüsrev-i Dihlevî *Matla'u'l-envâr*, Hâcû-yı Kirmânî *Ravzatü'l-envâr*, Abdurrahmân-ı Camî *Tuhfetü'l-ahrâr*, Urfî-yi Şîrâzî *Mecmâu'l-ebkâr*, Feyzî-i Hindî *Merkez-i edvâr*, Melik-i Kumî *Menbâu'l-enhâr*, Kâtibi-yi Nişâbü'rî *Gülşen-i ebrâr*; Çağatay sahasında Ali Şîr Nevaî *Hayretü'l-ebrar*; Türk edebiyatında Ahmed-i Rıdvan *Mahzenü'l-esrâr*'ı, Hayalî *Ravzatü'l-envâr*, Rahmî *Gül-i Sad Berg*, Taşlıcalı Yahya *Gülşen-i envâr*, Azerî İbrahim Çelebi *Nakş-ı Hayal*, Gelibolulu Alî *Tuhfetü'l-uşşâk*'ı, Cinanî *Riyazü'l-cinân*, Nev'î-zâde Atayî *Nefhatü'l-ezhâr*, Hilmî *Bahrü'l-kemâl* isimli mesnevileri yazmışlardır (Arslan, 2008: s. 8).

Nizâmî-i Gencevî'nin hamsesinde yer alan diğer mesnevi *Hüsrev ü Şîrîn*'dir. Nizâmî bu mesneviyi Hezec bahrinde “Mefâilün mefâilün feülün” (Gencevî, 1353 hş: s. 13), 576 (1180-1181) yılında tamamlamıştır (Terbiyet, 1377 hş: s. 547). Câhiz'in *el-Mehâsin ve'l-ezdâd*'ında, *Târîh-i Bel'amî*'sinde ve Firdevsî'nin *Şahnâme*'sinde gibi bazı eserlerde kısmen zikredilen Sâsânî hükümdarı Hüsrev Pervîz ile Ermeni prensesi Şîrîn'in aşk hikâyesinin anlatıldığı bu mesneviyi Nizâmî büyük bir ustalıkla tamamıyla nazmeden ilk şairdir (Yûsufî, 1358 hş: s. 172).

Hüsrev ü Şîrîn mesnevisine de hem İran edebiyatında hem de Türk edebiyatında birçok nazire yapılmıştır. Bunlar arasında İran edebiyatında *Şîrîn ü Hüsrev* ismiyle Emir Hüsrev-i Dihlevî, Eşref-i Merâgî, Abdullah Hâtîfî, Kâsımî, Âsaf, Muhsin-i Fânî; *Ferhâd ü Şîrîn* adıyla Vahşî-i Bâfkî, Urfî, Ârif-i Erdebilî; *Şîrîn ü Ferhâd* ismiyle Şâpûr, Şihabî-i Turşîzî'nin nazire olarak kaleme aldıkları mesneviler en çok bilinenlerindendir (Terbiyet, 1377 hş: s. 548).

Türk edebiyatında ise Nizâmî'nin *Hüsrev ü Şîrîn* mesnevisine Çağatay sahasında nazire yazan *Ferhâd ü Şîrîn* mesnevisiyle Ali Şîr Nevaî gelmekte; Anadolu sahasında ise Germiyanlı Şeyhî'nin *Hüsrev ü Şîrîn* mesnevisi takip etmektedir (Alpay, 1970: s. 155). Germiyanlı Şeyhî'den önce Anadolu sahasında *Hüsrev ü Şîrîn* mesnevisini Fahrî kaleme almıştır. Ali Şîr Nevaî'den sonra *Hüsrev ü Şîrîn* adıyla Ahmed-i Rıdvan, Muîdî, Sadrî, Hayâtî, Ârif Çelebi, Celîlî, Fasih Ahmed Dede, Sâlim, Mahvî, Halîfe (Erkal, 1999: XIX, s. 55); *Ferhâd ü Şîrîn* ismiyle Şehzâde Korkud (Harîmî) ve Nâkâm; *Hikâyet-i Şîrîn ü Pervîz* ve *Rivâyet-i Gülgûn u Şebdîz* adıyla Âhî; *Ferhâd-nâme* ismiyle Lâmiî Çelebi, Şânî ve Ömer Bâkî ve bu mesneviyi Anadolu sahasında işleyen şairlerdendir (Arslan, 2008: s. 8).

Nizâmî, *Leylâ vü Mecnûn* mesnevisini ise Şirvanşah Celâlüddeve Ahsitan'ın isteği üzere 584 (1188) yılında dört aydan daha az bir sürede kaleme almıştır (Gencevî, 1347 hş: s. 8). Nizâmî, Mecnûn'un hüznü aşkını anlatan bu Arap orjinli hikâyeyi ilk defa Farsça nazmetmiş; her ne kadar Arapça aslından esinlense de bu hikâyeye taklit etmemiş ve ona başka bir ruh kazandırmıştır (Safâ, 1386 hş: II, s. 802). *Leylâ vü Mecnûn* mesnevisinde Kays ile Leyla'nın adlı iki aşkın temiz ve samimi aşkı anlatılmaktadır. Âmirî kabilesi şeyhinin oğlu Kays aynı mektebe gittiği komşu kabileden Leyla'ya âşık olur. Leyla'ya beslediği bu büyük aşktan dolayı herkes onu Mecnûn diye çağırır. Mecnûn'un babası oğlunun bu durumuna çok üzülür ve Leyla'yı gidip babasından ister, ancak Leyla'nın babası kızını vermez. Bu olay üzerine Kays'ın mecnûnluğu daha da artar. Leyla'nın babası onu İbni Selâm ile evlendirir. Bunu duyan Mecnûn kendini çöllere vurur. Leyla evlense de Mecnûn'un aşkına daima sadık kalır. Leyla kocası ölünce Mecnûn'un yanına gider ve onla görüşür. Ancak kısa bir süre sonra Leyla

hastalanır ve ölür. Ardından onun mezarı başında ağlayan Mecnûn'da ölür. İki sevgili yaşarken kavuşamazlar. Fakat ölünce bir araya gelirler (Resulzade, 1951: s. 144-148).

Nizâmî'nin bu eserine gerek İran ve gerekse Türk edebiyatında nazireler yazılmış ve ondan sonra İran ve Türk edebiyatında birçok *Leylâ vü Mecnûn* mesnevileri kaleme alınmıştır. Bunlar arasında İran edebiyatında Emir Hüsrev-i Dihlevî'nin *Mecnûn u Leylî'si*, Abdurrahmân-ı Camî'nin *Leylâ vü Mecnûn'u*, Abdullah Hâtîfî'nin *Leylâ vü Mecnûn'u* başta gelmekte birlikte bunlar dışında *Leylâ vü Mecnûn* mesnevileri kaleme alanlar arasında, Mektebî-i Şîrâzî, Misâlî-i Kâşânî, Nizâmüddîn Ahmed Süheylî, Hilâlî-yi Esterâbâdî, Alî-i Gîlânî, Kâsımî-i Gunâbâdî Kâsımî, Kâsım Han Bedehşânî, Mîr Cümle-i İsfahânî, Sabâ-yi Kâşânî, Nâmî-yi İsfahânî vb. sayılabilir (Yazıcı, 2003: XXVII, s. 160).

Türk edebiyatında da otuzu aşkın şair tarafından bu mesnevi nazmedilmiştir. Çağatay sahasında ilk olarak Ali Şîr Nevaî, Türk edebiyatında ilk olarak Şâhidî tarafından kaleme alınmış; daha sonra Türk edebiyatında Hamdullâh Hamdî, Ahmed-i Rıdvân, Bihiştî, Fuzûlî, Celîlî, Lârendelî Hamdî, Nev'î, Fâizî, Atâyî, Sevdâî, Andelîb *Leylâ vü Mecnûn* mesnevileri yazılmıştır. Ayrıca *Leylâ vü Mecnûn* mesnevileri günümüze ulaşmayan şairler arasında Hayâtî, Necâtî, Ârifî Fethullah, Hayâtî Abdülvehhâb, Muhyî, Zamîrî, Kireççizâde Sinan sayılabilir (Pala, 2003: XXVII, s. 161).

Nizâmî hamsesinin dördüncü mesnevisi olan *Heft Peyker* ya da *Behrâm-nâme* adlı eserini 593 (1197) yılında Merâğa hâkimi Alâeddin Körpearslan isteği üzere nazmetmiştir. Bu mesnevide Sâsânî hükümdarı Behrâm-ı Gûr'un çocukluk, gençlik ve hükümdarlık yıllarını kapsayan yaşamı, av eğlenceleri, yedi iklimden evlendiği yedi eşi ve bu eşlerinin her birinden haftanın bir günü dinlediği hikâyeleri içermektedir (Safâ, 1386 hş: II, s. 803-804).

İran edebiyatında Emir Hüsrev-i Dihlevî'nin *Heşt Bihişt'i*, Abdullah Hâtîfî'nin *Heft Manzar'ı*, Feyzî-i Hindî'nin *Heft Kişver'i* *Heft Peyker'e* nazire olarak yazılan mesnevilerdendir (Terbiyet, 1377 hş: s. 550). Türk edebiyatında ise Nevaî'nin *Seb'a-i Seyyâr'ı*, Atâyî'nin *Heft-Hân'ı*; Aşkî, Emin Yümnî, Trabzonlu Ramazan, Kudsi Çelebi ve Bursalı Şâh Ali Ulvî'nin *Heft Peyker'i*; Lâmiî Çelebi'nin *Terceme-i Heft Peyker'i*, Feyzî'nin *Heft Seyyâr'e'si*; Âlî'nin *Heft Meclis'i* ve Hayâtî'nin *Behrâm-ı Gûr'u* bu mesneviye nazire ve tercüme niteliğindeki mesnevilerdendir (Arslan, 2008: s. 9).

Nizâmî'nin 597 (1201) yazılan *Şerefnâme* ve 607 (1211) senesinden sonra nazmedilen *İkbâl-nâme* adlı iki bölümden teşkil olan hamsesinin son mesnevisi *İskender-nâme* adlı eseri (Kantar, 2007: XXXII, s. 184) İskender'in soyunu, fetihlerini ve karanlık ülkesine yolculuğunu içermektedir (Gencevî, 1345 hş: s. önsöz).

İran edebiyatında Emir Hüsrev-i Dihlevî'nin *Âyîne-i İskenderî'si*, Abdurrahmân-ı Camî'nin *Hirednâme-i İskenderî'si*; Türk edebiyatında ise Ali Şîr Nevaî'nin *Sedd-i İskenderî'si*, Ahmed-i Rıdvân'ın *İskender-nâme'si* ve Figânî'nin *İskender-nâme'si* bu esere yazılan önemli nazirelerdendir (Terbiyet, 1377 hş: s. 550).

Nizâmî'nin hamsesi dışında kaynaklarda bildirildiği üzere yaklaşık 20.000 beyitlik kaside, gazel, kı'ta, terkihibend, terciibend ve rubailerden oluşan bir *Dîvân'ı* vardır. Ancak bu *Dîvân'ın* tamamı günümüze gelememiş; şairin tezkire ve cönklerdeki bir kısım şiirleri Vahid-i Destgirdi tarafından derlenerek yayınlanmıştır (Gencevî, 1353 hş: s. 20).

Sonuç

Nizâmî-i Gencevî, *Penc Genc* eserini içeren *Mahzenü'l-Esrâr*, *Hüsrev ü Şîrîn*, *Leylâ vü Mecnûn*, *Heft Peyker* ve *İskender-nâme* adlı beş mesnevisiyle hamse türünün kurucusu kabul edilmiş; bu beş mesnevisinde söz söylemede ve edebi sanatları kullanmada göstermiş olduğu ustalık ve anlatımındaki mükemmellik sayesinde kendinden sonra gerek İran gerek Türk edebiyatında şairlerce beğenilmiş ve söz konusu hamsesine sayısız nazireler yazılmıştır. Ayrıca hamsesi birçok dile çevrilmiş; sayısız araştırma ve incelemeye konu olmuştur.

Kaynakça

- ‘Ali Şîr Nevâî. (1363 hş). *Mecâlisu'n-nefâ'is* (nşr. ‘Alî Asgar-i Hikmet). Tahran.
 Alpay. G. (1970). “‘Ali Şîr Nevaî'nin Ferhâd ü Şîrîn Mesnevîsi Üzerindeki Etkiler”, *Türk Dili Araştırma Yıllığı-Belleten*. Ankara, s.155-167.
 Bîgdilî, Â. (1337 hş). *Âteşkede-i Âzer*, Tahran.
 Browne, E. G. (1956). *A Literary History of Persia*. Cabridge.
 Destgirdî. V. (1384 hş). *Külliyât-ı Nizâmî-i Gencevî*. Tahran.
 Devletşâh-ı Semekandî. (1382 hş) *Tezkiretu's-şu'arâ* (tsh. E.G. Browne). Tahran.
 Erkal. M. (1999). “Hüsrev ve Şîrîn”, *DİA*. XIX, s. 53-55.

- Fahrüzzamânî. A. (1340 hş). *Tezkire-yi Meyhâne* (tsh. Ahmed Gulçîn-i Me'ânî). Tahran.
- Fâzîlî, K. (1385 hş). *Genchâ-yi Genceî*. Tahran.
- Hidâyet, R. K. (1339). *Mecmâu'l-fusehâ* (tsh. Muzâhir-i Musaffâ). Tahran.
- Gencevî, N. (1344 hş). *Mahzenü'l-esrâr* (tsh. Hüseyin Pejmân Bahtiyârî). Tahran.
- Gencevî, N. (1345). *Şerefnâme* (tsh. Hüseyin Pejmân Bahtiyârî). Tahran.
- Gencevî, N. (1347 hş). *Leylâ vü Mecnûn* (tsh. Hüseyin Pejmân Bahtiyârî). Tahran.
- Gencevî, N. (1353 hş). *Dâstân-i Hüsrev ü Şîrîn*. (tsh. Abdul Muhammed Âyetî) .Tahran.
- Kanar, M. (2007). "Nizâmî-i Gencevî", *DİA*. XXXII, s. 183-185.
- Nu'mânî, Ş. (1335 hş). *Şi'ru'l-Acem* (trc. Seyyid Muhammed Takî Fahr Dâî-yi Gîlânî). Tahran.
- Pala, İ. (2003). "Leylâ ve Mecnûn", *DİA*. XXVII, s. 160.
- Râzî, E. A. (1389 hş). *Heft İklîm* (tsh. Muhammed Rızâ Tâhirî). Tahran.
- Resulzade, M. E. (1951). *Nizami*. Ankara.
- Safâ, Z. (1386 hş). *Târîh-i Edebiyât der İrân*. Tahran.
- Terbiyet, M. A. (1377 hş). *Dânişmendân-i Azerbâyecân*. Tahran.
- Yazıcı, T. (2003). "Leylâ ve Mecnûn", *DİA*. XXVII, s. 160-161.

ОТЧЕСТВА В РУССКОМ ЯЗЫКЕ (от функции идентификации к функции уважения)

Мурат Йылмаз*

Аннотация

Наиболее древним средством идентификации личности представляются имена собственные. Отчество как средство вторичного обозначения возникает позже с целью однозначной «паспортизации» того или иного субъекта. С появлением фамилий функция отчества несколько видоизменяется и от формы обозначения все чаще выражает форму уважения.

Ключевые слова: Отчество, функция, уважение, идентификация.

PATRONYMICS IN THE RUSSIAN LANGUAGE (from the identification function to the respect function)

Abstract

The most ancient means of identifying an individual are proper names. Patronymic as a means of secondary designation occurs later in order to unambiguously "passportize" a particular subject. With the appearance of surnames, the function of the patronymic is somewhat modified and the form of designation increasingly expresses the form of respect.

Keywords: Patronymic, function, respect, identification.

История имен, естественно, гораздо древнее отчеств. Отчество, т.е. «наименование по отцу, состоящее из основы имени отца и суффиксов: -ович, -овна, -евич, -евна, -ич, -ична, обычно прибавляемых к собственному имени»¹, возникает гораздо позже. «Отчествами называются слова, входящие в состав именования людей и обозначающие отца носителя того или иного имени.»²

В священных писаниях относительно идентификации предметов и людей даны следующие интерпретации:

«... Он [Аллах] научил Адама всем именам [названиям всех вещей], а потом предложил их [вещи] ангелам и сказал: «Сообщите Мне имена [названия] этих (вещей), если вы правдивы.»»³

«Господь Бог образовал из земли всех животных полевых и всех птиц небесных, и привел [их] к человеку, чтобы видеть, как он назовет их, и чтобы, как наречет человек всякую душу живую, так и было имя ей.

И нарек человек имена всем скотам и птицам небесным и всем зверям полевым; но для человека не нашлось помощника, подобного ему.»⁴

Потребность в идентификации с каждым днем возрастает в связи с появлением новых понятий и явлений. Этот вопрос берет свое начало от первобытных времен и обрекает людей на номинацию, содержащую коррелятивные признаки. Вместе с ростом населения идентификация человека становилось труднее, и людям приходилось применять разные способы для обогащения средств различения людей. Таким образом отчества вошли в обиход как средство более точного называния и определения личности.

Это явление встречается почти у всех народов. «... у некоторых тюркских народов: Абай Кунанбай улы – в казахском, где «улы» – означает «сын» (в притяжательной форме), то есть Абай сын Кунанбая; Ахмет Эрдоган оглы – в азербайджанском и турецком языках, в которых «оглы» – сын, и т.д. То же и у семитов, ср.: еврейское бен Гурион – сын Гуриона, где «бен» –

* Докторант, Атаюркский университет, Кафедра русского языка и литературы.

¹ Ефремова Т.Ф. Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный, <https://www.twirpx.com/file/220844/>

² Чичагов В. К., Из истории русских имен, отчеств и фамилий, Учпедгиз, Москва 1959, с.5.

³ Абу Адель, Коран перевод смысла аятов и их краткое толкование, 2008, Коровы: 2/31 //

[Электронный ресурс]. URL: <https://sawabun.files.wordpress.com/2012/07/ru-quran-abu-adel-na-russkom.pdf> (дата обращения: 22.03.2018).

⁴ Ветхий Завет Первая книга Моисеева. БЫТИЕ. Первая книга Моисеева. Глава 2 стих 19-20.

сын; арамейское бар Йохай – сын Йохая, где «бар» – сын; арабское ибн Мухаммед – сын Мухаммеда и т.д.»⁵

Что касается русских отчеств, то они также имеют давнюю историю. «Отчества стали упоминаться в русских письменных источниках около XII века.»⁶ Путь их употребления начинается в верхнем слое общества и идет к нижнему. «В артефактах древней письменности можно встретить традиционное присоединение суффикса -ич к личным именам для обозначения родственной связи: Стрибожич - Стрибогов сын.»⁷

По употреблению отчества разделились на две подгруппы: полные и неполные. «...полными отчествами на -ич, -евич, -ович именовались только представители высшего сословия, а отчества на -ов, -ев, -ин (так называемые полуотчества) использовались для лиц с более низким социальным статусом.»⁸

В специальной литературе отмечается, «что формы отчества на -ов/-ев (полуотчества) до XIX века включительно употреблялись лишь в канцелярской речи и в официальных документах, ... В неофициальных же ситуациях, в быту, русские люди именовали друг друга или только по именам... по отчествам, ... с суффиксами -ович/-евич, -овна/-евна, -ич/-инична.»⁹

Кроме отчества, употреблялись еще полуотчества. Полуотчество - это тоже имя по отцу, не оканчивавшееся на суффикс -ич, то есть оканчивавшиеся на суффикс -ов/-ев. Отчества на -ич носили только люди аристократического происхождения. В словаре русского языка XI-XVII вв.,¹⁰ указывается, что суффикс -вич применялся для обозначения лиц мужского рода привилегированного сословия.

Полуотчества употреблялись только знатными людьми. «Знатные могли иметь неполное отчество - Осип Петров Васильев. А употребление в отчестве суффикса -ич указывало на принадлежность своего носителя к наивысшему, аристократическому сословию.»¹¹ А простой народ не имел право пользоваться отчеством.

В России с XV века отчества стали знаком особой привилегии. Незнатные люди не имели права пользоваться отчествами, за исключением одного случая, когда по царской грамоте купцы, помогавшие в соединении Урала и Сибири с Московским государством, получили право пользоваться отчеством. «...в 1610 году царь Василий Шуйский в благодарность за содействие купцов Строгановых в присоединении Урала и Сибири к Московскому Государству, повелел Максиму и Никите Строгановым, их потомкам и потомкам Семёна (Иоанникиевича) Строганова писаться с «вичем» и даровал им особое звание «именитых людей». В XVII столетии Строгановы были единственной купеческой фамилией, носившей это звание».¹²

На начальном этапе русские отчества отличались от сегодняшних отчеств по форме: сын Петра или Иван Петров сын, и т.д. Позже отчества стали фактором социальной дифференциации. Только люди из привилегированного сословия официально могли применять отчества с суффиксами -ович/-евич, и это был знак того, что они принадлежат к высшему сословию. Употребление отчества закрепляется законом. «Начиная с правления Петра I, графа «Отчество» становится обязательной во всех документах. При Екатерине II употребление разных форм отчества было законодательно закреплено.»¹³

Различные формы применения отчества зависели от чина. «Различные формы отчества в России были приняты во время царствования Екатерины II. Составленная ею по образцу

⁵ Р. Гайгер, *Происхождение русских отчеств*, Ost-West-Panorama – 2012, <http://schutz-brett.org/3x/ru/2014-03-27-19-14-05/29-russische-beitraege/2014-03-27-19-09-31/925-2015-04-19-09-34-18.html>

⁶ Д.И. Ермолович, *Имена собственные на стыке языков и культур*, Р. Валент, Москва 2001, с. 54.

⁷ История отчества// <http://www.catg.info/page.php?id=3>

⁸ Д.И. Ермолович, *Имена собственные на стыке языков и культур*, Р. Валент, Москва 2001, с. 54.

⁹ Р. Гайгер, *Происхождение русских отчеств*, Ost-West-Panorama – 2012, <http://schutz-brett.org/3x/ru/2014-03-27-19-14-05/29-russische-beitraege/2014-03-27-19-09-31/925-2015-04-19-09-34-18.html>

¹⁰ Словарь русского языка XI-XVII вв., Издательство «Наука», Москва 1975, с.195.

¹¹ История отчества// <http://www.catg.info/page.php?id=3>

¹² Р. Гайгер, *Происхождение русских отчеств*, Ost-West-Panorama – 2012, <http://schutz-brett.org/3x/ru/2014-03-27-19-14-05/29-russische-beitraege/2014-03-27-19-09-31/925-2015-04-19-09-34-18.html>

¹³ Р. Гайгер, *Происхождение русских отчеств*, Ost-West-Panorama – 2012, <http://schutz-brett.org/3x/ru/2014-03-27-19-14-05/29-russische-beitraege/2014-03-27-19-09-31/925-2015-04-19-09-34-18.html>

"Табели о рангах" Петра I "Чиновная роспись" указывала на особенности применения отчества в соответствии с чином.»¹⁴

На современном этапе отчества употребляются для выражения официальности или уважительности отношения говорящего к собеседнику. В советское время наряду с именем отчества часто употреблялись как знак уважения. В общении отчества употреблялись не для определения личности, а в большей степени с целью выражения уважения к конкретному лицу. В связи с этим функцию идентификации личности, в основном, стали выполнять фамилии. *«В современную эпоху сочетание личного имени и отчества утратило функцию юридической идентификации человека (которую оно выполняет теперь только вместе с фамилией), и обращение к собеседнику по имени-отчеству служит прежде всего показателем уважительного отношения к нему.»¹⁵*

Литература

Ефремова Т.Ф. Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный, <https://www.twirpx.com/file/220844/>

В. К. Чичагов, Из истории русских имен, отчеств и фамилий, Учпедгиз, Москва 1959.

Абу Адель, Коран перевод смысла аятов и их краткое толкование, 2008, Ковова: 2/31 // [Электронный ресурс]. URL: https://sawabun.files.wordpress.com/2012/07/ru_quran_abu_adel_na-russkom.pdf (дата обращения: 22.03.2018).

Ветхий Завет Первая книга Моисеева. БЫТИЕ. Первая книга Моисеева. Глава 2 стих 19-20.

Р. Гайгер, Происхождение русских отчеств, Ost-West-Panorama – 2012, <http://schutzbrett.org/3x/ru/2014-03-27-19-14-05/29-russische-beitraege/2014-03-27-19-09-31/925-2015-04-19-09-34-18.html>

Д.И. Ермолович, Имена собственные на стыке языков и культур, Р. Валент, Москва 2001.

История отчества// <http://www.catg.info/page.php?id=3>

¹⁴ История отчества// <http://www.catg.info/page.php?id=3>

¹⁵ Д.И. Ермолович, Имена собственные на стыке языков и культур, Р. Валент, Москва 2001, с.55.

TÜRK MEZAR ANITLARI İÇERİSİNDE NAHÇIVAN MEZAR YAPILARI

Prof. Dr. Hüseyin Yurttaş*

Konuya ulu önder Haydar Aliyev'in şu sözleriyle başlamak istiyorum: "Nahçıvan eski bir coğrafyadır... Arkeoloji buluntuların incelenmesine göre, Azerbaycan'ın en eski yerleşim yerlerinden biri Nahçıvan'dır... Nahçıvan'ın muhteşem ve zengin bir tarihi vardır. Bu tarihin dünya medeniyetine ve insanlık medeniyetine emsalsiz katkıları olmuştur¹. Özellikle Türk mimarisi açısından Nahçıvan'ın yeri tartışılmaz bir konudur.

İslam dünyasında Türkler tarafından yaygınlaştırılan bir yapı tipi olan türbe mimarisi, Türklerin ulaştığı her noktada görülmesi açısından önemlidir.

Mezar anıtları türbe, kümbet, meşet, makbere, medfen, ravza gibi isimlerle de anılmaktadır. Bu isimlerin kubbeli veya külahlı her mezar anıtı için kullanıldığını görmekteyiz.

Hız. Peygamberden sonra bazı mezarlar üzerine kubbe yapıldığı bilinmektedir. İmam Şafî (Ö. 819) "El-Üm" adlı eserinde bazı valilerin bu kubbeleri yıktıklarını belirtir².

İslam dünyasında ilk türbe Halife Muntasır (Ö.862) adına yaptırılan ve iç içe iki sekizgenden oluşan Kubbetü's Süleybiye'dir³.

Türkler ölüleri toprağa vermenin yanı sıra tahnit ederek kurgan denilen mezar odalarına da gömüyorlardı. Pazırık, Noin-Ula gibi kurganlardan çıkanlar, Türklerin mezar geleneğinin ilk örneklerini oluşturması açısından önemlidir. Çin kaynakları Göktürkler'in yazın ölenleri sonbaharda, kışın ölenleri de ilkbaharda toprağa verdiklerini belirtmektedir⁴.

Orta Asya'da kurganlarla başlayan ölen kişi için mekân oluşturma isteği zaman içerisinde anıtsal yapıların inşa edilmesiyle günümüze kadar gelmiş ve bu inşai faaliyet hâlâ devam etmektedir.

Günümüze ulaşan en eski Türk mezar anıtı Samanoğullarından kalma İsmail Samani Türbesi'dir (10. yüzyıl) (**Foto. 1**). Kare planlı ve kubbeli bu yapının dört yüze açılan kemerli açıklıklarının varlığı, daha sonra Karahanlı döneminde inşa edilecek kare planlı türbelerin de bir bakıma erken örneğini oluşturur. Tim Arap Ata Türbesi (978), Özkent Türbeleri I. II. III.(11. 12 yüzyıl), Şah Fazıl Türbesi (12. yüzyıl) gibi..

Özellikle Büyük Selçuklu Dönemi mezar anıtları plan ve süsleriyle, daha sonra inşa edilecek türbe ve kümbetlerde çok tercih edilen bir plan tipi ortaya koymuşlardır. Çokgen gövdeli yapılar (sekizgen, ongen, onikigen) görsellik açısından daha etkili bir görüntü ortaya koymaktadır. Çokgen gövdelilerin yanında silindirik ve az da olsa dilimli gövdeli türbeler de inşa edilmiştir. Bu dönem içerisinde inşa edilen üç mezar anıtı vardır ki, plan kuruluşu ve tuğla süslemeleriyle pek çok mezar yapısını etkilemiştir. Bunlardan ilki Harrekan I. ve II. kümbetleridir. 1067-68 tarihli I. Harrekan Kümbetinde sekizgen plan, köşelere yerleştirilen kuleler ve çift cidarlı kubbesinin yanı sıra yirmiyi aşkın farklı geometrik motifli yüzey süslemeleri ile dikkat çekicidir (**Foto. 2**). Ayrıca her zaman karşımıza çıkmayan hayat ağaçlı kuş figürlü kalem işi süslemesi yapı içerisinde farklı bir görüntü katar.

II. Harrekan Kümbeti (1092-93) birinci ile aynı planı göstermekle beraber geometrik motiflerdeki zenginlik bakımından daha bir gelişmişlik sergiler. Elli farklı geometrik motifin kullanılmış olmasıyla neredeyse bu türün bezeme repertuarı niteliğindedir. Üçüncü örnek ise Demavend Kümbetidir (11. yüzyıl). Yüzeylerindeki plastik etkiyi çok iyi bir şekilde veren tuğla süslemeleri kendinden sonraki yapılara örnek olmuştur (**Foto. 3**).

Nahçıvan'da inşa edilen mezar yapıları ile Anadolu'da inşa edilen mezar yapıları tarihsel olarak birbirine yakınlık göstermektedir. Ancak yapı malzemesi olarak farklılıklar göze çarpmaktadır.

Anadolu'nun en eski mezar anıtlarından biri Erzurum Emir Saltuk Kümbetidir (12. yüzyılın ilk yarısı) (**Foto. 4**). Plan açısından sekizgen bir yapı olsa da mimari elemanlarıyla farklılık gösterir. Türk mimarisine uygun olmayan bu elemanlar bu yapının dışında bir daha bir arada kullanılmamıştır.

* Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü

¹ Hacı Necefoğlu, "Nahçıvan Abideleri", Tarihi ve Çağdaş Nahçıvan, İstanbul, 2016, 42.

² Hakkı Önkal, Anadolu Selçuklu Türbeleri, Ankara, 2015, 14.

³ Önkal, 14.

⁴ Önkal, 14-15.

Anadolu'daki mezar anıtlarının çoğunluğu taş malzeme ile inşa edilmiştir. Sayıları birkaç taneyi geçmeyen tuğla malzemeli olanları da Nahçıvan ve Meraga mezar anıtlarıyla benzerlik gösterir. Bu da göstermektedir ki yapıların inşasında sürekli bir usta, malzeme ve bezeme alışverişi olmuştur.

Şimdi örneklerle birlikte bu yakınlığı ortaya koymaya çalışalım.

1. Nahçıvan Yusuf bin Kuseyr Kümbeti: Girişin üzerinde yer alan üç satırlık kufi hatlı kitabede “Bu meşhed hoca, en büyük reis, dinin süsü, şeyhlerin başkanı Bezzaz Yusuf bin Kuseyr’indir 557(1162) Şevval ayında vefat etmiştir”, usta kitabesinde ise “Ameli Acemi b. Ebubekir El Benna en-Naşevi (Naşevalı)” yazılıdır⁵. Dolayısıyla adı, tarihi ve ustası bilinen bir eserdir (**Plan 1**) (**Foto. 5-6**).

Yusuf bin Kuseyr’in Anadolu’daki en yakın benzeri Erzincan Kemah’taki Melik Gazi Türbesi’dir (**Plan 2**) (**Foto. 7**). Anadolu’nun ilk fatihlerinden olan Mengücek Gazi’nin hayatı hakkında detaylı bilgi maalesef yoktur. Mezarda yatan kişinin kimliği tam olarak bilinmemektedir. Ancak bu yapı öteden beri Mengücek Gazi’ye atfedilmektedir. Yapıda yer alan usta kitabesinde Ömer bin İbrahim et-Taberi adı okunmaktadır. İsimden dolayı İran’dan gelen bir usta olduğu ortaya çıkmaktadır.

Mengücek Gazi’nin vefatından sonra onun adına yapıldığı anlaşılan bu mezar anıtının malzeme, plan, kitabe ve özellikle mezar odasındaki (serdabe) ayaktan dolayı Nahçıvan ve Meraga anıtlarıyla etkileşimi görülmektedir. Bu nedenle bu yapıyı Meraga Kümbeti Surh (1147) ile Nahçıvan Yusuf bin Kuseyr Kümbeti (1162) ve Nahçıvan Mümine Hatun Kümbeti (1186) mezar odalarıyla karşılaştırarak 12. yüzyıl ikinci yarısına veya sonlarına vermek doğru olacaktır.

2. Nahçıvan’daki bir diğer önemli eser Mümine Hatun Kümbetidir. Atabey Türbesi veya Han Kulesi olarak da anılmaktadır (**Plan. 3**) (**Foto. 8**). Gövdenin üst kısmında kûfi hatla tek satır olarak “Bismillahirrahmanirrahim. Emere bi binai haze’l meşhed el-Melik, el-Alim el-Adil el-Müeyyed el-mansur el-kebir Şemseddin nusretü’l-İslâm ve’l-müslimin..., Celâlü’d-dünya ve’l-din İsmetü’l-İslâm ve’l müslimin Mümine Hatun rahimh’-Allahi teala. M abi gerdim pes be-maned rüzgâr ma be miyrim in be-maned yadigâr ya Rab çeşmi be durgen” yazmaktadır⁶. Taç kapıyı kuşatan kûfi hatlı tarih kitabesinde 582 Muharrem (1186) ayında yapıldığı yazılmaktadır. Usta kitabesinde ise Nahçıvanlı mimar Acemi bin Ebubekir adı görülür. Ongen gövdesi ve mezar odasındaki ayağın varlığıyla Türk mezar anıtları içerisinde nadide bir eserdir. Acemi, Mümine Hatun Türbesi’nin süslemelerinde geometrik motifleri ustaca kullanmış, kûfi hatlı yazılarla bezemeleri birbirine uygun bir tarzda eşleştirmiş ve yazıyı motiflere başarıyla uydurmuştur⁷ (**Foto. 9**). Nahçıvan Mümine Hatun Türbesi kitabelerinin uzunluğu 500 m. civarındadır. Mümine Hatun Türbesi’nde yer alan dört madalyondan birindeki kompozisyon Anadolu örneklerindeki benzerliği ile dikkati çeker. Tercan Mama Hatun Türbesi (12. Yüzyıl sonu), Malatya Ulu Camii (1247-1274), Erzurum Çifte Minareli Medrese (14. Yüzyıl başı) ve Konya Beyhekim Mescidi örneklerindeki madalyon motifleri içindeki yerleştiriliş, uzantının nereden nereye geldiğini göstermektedir (**Foto. 10**). M. V. Alpatov türbe hakkında “12. Asır Azerbaycan ustalarının Nahçıvan’da yarattığı Mümine Hatun Türbesi, şarkın en güzel klasik eserleri olan Firdevsi’nin Şahnamesi, Nizami’nin Leyla ve Mecnun’u gibi ebedidir” demiştir⁸.

Benzer örneğini Konya’da Alaaddin Cami avlusunda yer alan II. Kılıç Arslan Kümbetinde görmekteyiz. Kümbethane olarak da bilinen bu yapıda Anadolu Selçuklu Sultanlarından ve çocuklarından sekiz kişi yatmaktadır. Nahçıvan Mümine Hatun Kümbetiyle benzerdirler. Malzemeleri farklı olan bu iki yapının yöneticilere ait mezar anıtları olmaları ongen planın seçilmesinde bir anlamın olması gerektiğini düşündürmektedir. Mezar anıtının eski fotoğraf ve gravürlerinde görülen çifte minareli giriş kapısı da Türk Mimarisi açısından son derece önemlidir. A. Godard’a göre taç kapısında iki minarenin yer aldığı en erken tarihli örnekler Büyük Selçuklu döneminden Tabas’daki Medrese ile Ardistan’daki İmam Hasan Mescidi’dir⁹. Bu konuda farklı düşünceler olmakla birlikte, bu çifte minare geleneği Azerbaycan (Nahçıvan) yoluyla Anadolu’ya gelmiştir. Güney Doğu Anadolu’da Artuklular tarafından inşa edilen bazı camilerde (Mardin ve Kızıltepe Ulu Camileri) iki minarenin inşa edildiği bilirse bile, bunlar Mümine Hatun Türbesi girişindeki çifte minareli taçkapı gibi ve daha sonra inşa

⁵ Turgay Yazar, Nahçıvan’da Türk Mimarisi (Başlangıcından 19. Yüzyılın Sonuna Kadar), Ankara, 2007, 83-84.

⁶ Yazar, 90.

⁷ Necefoglu, 50.

⁸ Nahçıvan Ansiklopedisi, Bakü, 2002, 327-328.

⁹ Ayşe Denknalbant, Osmanlı Öncesi Türk Mimarisinde Çifte Minareli Cephelerin Gelişimi (Anadolu, İran, Azerbaycan, Hindistan), İst. Üniv. Y. L. Tezi (Yayınlanmamış) İstanbul, 2010, 51-52.

edildiği bilinen Karabağlar manzumesinin girişi gibi taç kapıyla bütünleşmiş anıtsal görünümde değildirler**(Foto. 11)**.

II. Kılıç Arslan Türbesi'nin taş malzemeli olmasına karşın gövdesinin üst kısmında yer alan lacivert zemin üzerine beyaz renkli harflerle yazılan kitabe belki de tuğla malzemeli örneklerle bir gönderme olmalıdır. Mimarı Hocenli Abdulgaffar'dır. Bu da yine İran ile bir bağlantısını ortaya koymaktadır **(Plan 4) (Foto. 12)**.

İran'da Aras nehri kenarında yer alan XIII. yüzyıl eseri Duzan (Duzal) türbesi mimari ve plan açısından Mümine Hatun Türbesine benzer bir örnektir **(Foto. 13)**.

3. Diğer bir benzer yapımız Gülistan (Cuga) Kümbetidir. Kesik Kümbet, Cuga Türbesi olarak da anılan yapı 12-14. Yüzyıllara tarihlendirilmektedir **(Plan 5) (Foto. 14)**. Bu yapının erken örneklerini Anadolu'da 13. Ve 14. Yüzyıl mezar anıtlarında görmekteyiz. Ahlat Kümbetleri, Kayseri ve Niğde mezar anıtları ile Erzurum ve Amasya Türbeleriyle aynı karakterde sayılabilir. Gülistan Türbesi, 13. Yüzyılın başlarında yapılmış olmalıdır. On iki yüzlü türbe, kırmızı kum taşından inşa edilmiştir. Mezar odası diğer Azerbaycan türbelerinden farklı olarak yer üstündedir.

4. Bir başka örneğimiz Karabağlar Kümbetidir. Karabağlar kentinin batısında bulunur. Karabağlar Zaviyesi olarak da bilinir¹⁰ **(Plan 6) (Foto. 15)**. Yapı kompleksinin çifte minareli taç kapısında sülüs hatla "Bu yapının yapılmasına Cihan Koday Hatun emretti" yazılıdır. Koday Hatun, İlhanlı Dönemi hükümdarlarından Abaka İlhan'ın sekizinci eşi. Yapı Abaka İlhan'ın 1256-82 yılları arasındaki hükümdarlık döneminde inşa edilmiş olmalıdır¹¹. Güneyde çifte minareli kapısı ve zaviyesi, kuzeyde ise türbesi yer alır. Türbenin cenazeliği dıştan onikigen, içten dört kolludur. Batıda girişi, diğer yüzlerde pencereleri vardır. Üst kat dıştan oniki dilimli, içten onikigendir. Üst örtüsü kubbedir. Girişin üzerinde bir yazıtı bulunur. Taş, tuğla, sırlı tuğla ve çini kullanılmıştır. Geometrik, bitkisel ve yazı süslemeleri bulunur¹².

Türbe Azimbekov'un okuduğu kitabeye göre 778/1376-77 tarihlidir¹³. Kerimzade de yapının mimarının Nahçıvanlı mimar Eyüp El Hafız bin Ahmed olduğunu söyler. Bu isim 1322 tarihli Berde Kümbetinin de mimarıdır **(Foto. 16)**. Aralarındaki benzerlik sebebiyle 14. Yüzyılın ikinci çeyreğinde yapılmış olmalıdır¹⁴. Özellikle Berde Kümbeti üzerindeki bir motif Prof. Dr. Hudu Memmedov'un dikkatini çekmiş, buna benzer kullanılan motiflerin Kuvars adlı mineralin kristal yapısının tasviriyle aynı olduğunu belirlemiştir. Bu benzerliği nedeniyle tasarımıdaki bu motiflere Memmedov tarafından verilen isimle bilimsel literatüre "kristalografik motifler" terimi dâhil edilmiştir. Yine Berde Türbesi üzerinde yer alan "Allah" lafzının silindirik gövde üzerindeki dizilişinin bir organik molekülün kristaldeki dizilişine benzediğine dikkat çekmiştir. Benzer motifler Karabağlar Kümbeti üzerinde, Hasankeyf Zeynel Bey Türbesi'nde de (15. Yüzyıl) yer almaktadır¹⁵ **(Foto. 17)**. Karabağlar Kümbeti gövdesi üzerinde yer alan "Lailahe illallah Muhammedü'n-Resulullah sallallahu aleyhi" yazı istifinin düzenlenişi Berde Kümbeti'nden daha ileri bir seviyededir. Bu istifin benzerini 14. Yüzyıl İlhanlı sikkesi üzerinde de görebilmekteyiz¹⁶.

Karabağlar Kümbeti, silindirik gövdelidir. Cenazeliği dört kolludur. İçte sivri kemerli nişler vardır. Anadolu'da Sivas'taki 1348 tarihli Eratnalılardan kalma Gündük Minare (Hasan Bey Kümbeti) ile Kayseri'deki yine Eratnalılara mal edilen 14. Yüzyıl eseri olan Sırçalı Kümbet de silindirik gövdeli olarak inşa edilmiştir. İran Azerbaycan'ında Argun Han'ın kızının kümbeti ile Erdebil'in batısındaki Hiyav'daki kümbetlerin her ikisi de 14. Yüzyıl silindirik gövdeli tuğla yapılarıdır¹⁷. Süslemeleri de Berde Kümbetine benzer. Nahçıvan mimari üslubunun devamıdır. Aynı mimarın Berde de Aksadan Baba türbe yapısı da vardır¹⁸.

5. Son örneğimiz Gilan Türbesi: Üst kısmı yıkılmış, serdabesi kalmıştır. Kemah Mengücek Gazi Türbesi'nin (12. Yüzyıl) mezar odası ile aynıdır. Kemah'taki türbenin de Meraga Nahçıvan

¹⁰ Yazar, 44.

¹¹ Yazar, 44.

¹² Yazar, 45-53.

¹³ Yazar, 52.

¹⁴ Yazar, 52.

¹⁵ Necefoğlu, 51-52.

¹⁶ Necefoğlu, 54.

¹⁷ Oktay Aslanapa, Kırım ve Kuzey Azerbaycan'da Türk Eserleri, İstanbul, 1979, 97.

¹⁸ Aslanapa, 93-99.

Mimarlık Mektebi üyeleri tarafından inşa edilmesi ihtimali güçlüdür. Sivas İzzeddin Keykavus Türbesi'nin ustası da Merend'lidir¹⁹.

Bunların dışında Nahçıvan'da başka mezar anıtları da vardır. Ancak bunlar sağlam bir şekilde günümüze ulaşamamışlardır.

Nahçıvan ve çevresinde Selçuklu Atabeklerinden İldenizliler ile başlayan mezar yapıları 12.-14. Yüzyıllar arasında kuzey ve güney Azerbaycan'da kuvvetle etkili olmuş, Anadolu'da da devamı görülmüştür. Bu yapı tipindeki yeni plan arayışları ve süsleme programları oldukça dikkat çekicidir²⁰. Mezar anıtlarındaki bu zenginlik diğer yapı tiplerinde görülmez.

Acemi bin Ebubekir, Nahçıvan mimarlık mektebinin banisidir(**Foto. 18**). Büyük Selçuklu mimarlığına incelik ve dinamiklik getirmiştir. Tasvir sanatını ve mühendisliği mimarlıkla birleştirmiştir. Bu yüzden kendisine “Şeyhü'l-Mühendis” (Mühendislerin Başçısı) adı verilmiştir. Nahçıvan Cuma Mescidi ve Devlethane de onun eseridir. Bunlardan başka da eserlerinin olduğu bilinmektedir. Acemi yaratıcılığı Azerbaycan ve yakın Doğu ülkeleri mimarlığına büyük tesirler göndermiştir. Meraga'daki Gök Kümbet (1196), Nahçıvan yakınındaki Gülistan Kümbeti (13. yüzyıl), Karabağlar Kümbeti (12-14. yüzyıl), Berde ve Selman Türbeleri (14. yüzyıl)²¹.

Mimarı Sinan'ın (16. yüzyıl) İstanbul'da yaptığı türbelerde de Acemi'nin gelenekleri yaşatılmıştır. E. Diez, “Sinan'ın 1535-36 yılında Nahçıvan'a geldiğini ve Acemi mimarlık mektebini tanıdığını” belirtmektedir. 1926'da Gence'de Nizami'nin mezarı üzerine abide koyulurken yine Acemi'den istifade edilmiştir. Hatta şunu da söylemek gerekir ki, Aceminin Mümine Hatun mezar odasında kurduğu nervürlü kemer sistemi Avrupa sanatından bir asır öncelere rastlar²².

Orta Asya'da başlayan Türk mezar yapı geleneği Büyük Selçuklular zamanında ilkeleri konulan bir yapı formuna kavuşmuştur. Anadolu'ya gelen Türkler bu geleneği Azerbaycan ve özellikle Nahçıvan üzerinden taşımışlar, bu bölgede ortaya konulan mezar anıtları ve anıtsal çifte minareli giriş kapıları olgun örnekler oluşturmuşlardır. Anadolu'da Selçuklular tarafından gerçekleştirilen çifte minareli taç kapılar ve mezar anıtları tuğla malzemeleri ve formlarıyla Büyük Selçuklu ve Azerbaycan yolunun devamını oluşturmaktadırlar. Bu devamlılık sadece malzeme ve form açısından değil; tuğla, sırlı tuğla, çini mozaik ve bezeme unsurlarıyla da etkisini göstermektedir. II. Kılıç Arslan Türbesi, Kemah Melik Gazi Türbesi ve Sivas İzzeddin Keykavus Türbesi'nde karşımıza çıkan Anadolu dışından gelen sanatçıların adları, birlikteliğin ve içli dışlılığın hangi düzeyde olduğunu ortaya koymaktadır. Öyle ki mezar yapılarında kullanılan yazıtların dilleri de aynı duyguları paylaşır. Mümine Hatun Türbesi üzerinde Acemi Nahçıvani'nin yazdığı şiir, Anadolu'da Sivas İzzeddin Keykavus türbesi cephesinde ve günümüzde mevcut olmayan I. İzzeddin Keykavus'un sandukası üzerinde tekrar ses bulur. Mümine Hatun Türbesi'nde yaşayanla için ibret dolu sözler şöyledir:

“Biz gideriyiz. Dünya ebedi kalandır.

Biz gideceğiz. Dünya kalacak

Biz ölürüz. Bu bizden hatıra kalır.

İlahi, bed nazardan uzak eyle”²³.

İzzeddin Keykavus'a mal edilen sözler ise şöyledir:

“Bu cihanı ki terk edip gittik.

Rencini dilde berk edip gittik.

Şimdiden sonra nevbet erdi size,

Nitekim evvel ermiş idi bize”²⁴.

Ayrıca aynı türbenin cephesinde de şunlar yazılıdır:

“Bu daracık mezarlara girmek üzere geniş saraylardan çıkarıldık. Ne yazık ki, (bu ölüm hadisesinde) zenginliğimin bana faydası olmadı, saltanatım mahvoldu. Çok çabuk, geçici olan dünya malından el çekip de ahirete intikal ve göçüş olayı 617 senesinin şevval ayının dördüncü günü

¹⁹ Nahçıvan Ansiklopedisi, 65-166.

²⁰ Aslanapa, 103.

²¹ Salamazade, A.B., Mamed-zade, K.M., Azerbaijan Architectural Monuments of the Nakhichevan School, Bakü 1985, 177-179.

²² Nahçıvan Ansiklopedisi, 118-120.

²³ Necefoğlu, 58.

²⁴ Önkal, 344.

gerçekleşti.”²⁵ Bu sözler göstermektedir ki taşınan, aktarılan sadece maddi veriler değil, manevi duygular da benzer şekilde taşınabilmektedir.

Kaynakça

- Alakbarlı, Aziz, Monuments of the Western Azerbaijan, Bakü, 2006.
 Aslanapa, Oktay, Kırım ve Kuzey Azerbaycan’da Türk Eserleri, İstanbul, 1979.
 Denkhalbant, Ayşe, Osmanlı Öncesi Türk Mimarisinde Çifte Minareli Cephelerin Gelişimi (Anadolu, İran, Azerbaycan, Hindistan), İst. Üniv. Y. L. Tezi (Yayınlanmamış) İstanbul, 2010.
 Kaçın, Bülent, Selçuklu Hatunları, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2017.
 Kürkçüoğlu, Erol, Nahçıvan Tarihi (V. XV. Yüzyıllar), Erzurum 2007.
 Memmedov, Hudu, Emirarslanov, İmameddin, Necefoğlu, Hacali, Aydın Mürseliyev, Nahışların Yaddaşı, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1996.
 Nahçıvan Abideleri Ansiklopedisi, Nahçıvan, 2008.
 Nahçıvan Ansiklopedisi, Bakü, 2002.
 Nahçıvan: Türk-İslam Medeniyeti Abideleri, Nahçıvan 2017.
 Necefoğlu, Hacali, “Nahçıvan Abideleri”, Tarihi ve Çağdaş Nahçıvan, İstanbul, 2016.
 Önköl, Hakkı, Anadolu Selçuklu Türbeleri, Ankara, 2015.
 Safarlı, Hacıfahreddin, Nahçıvan Türk-İslam Medeniyeti Abideleri, Nahçıvan, 2017.
 Salamzade, A.B., Mamed-zade, K.M, Azerbaijan Architectural Monuments of the Nakhichevan School, Bakü 1985.
 Tarihi ve Çağdaş Nahçıvan, Araz Yayıncılık, İstanbul 2016.
 Top, Mehmet, “Selçuklularda Kümbet Geleneği ve Ahlat Kümbetleri”, II. Uluslararası Ahlat-Avrasya Bilim, Kültür ve Sanat Sempozyumu, Bitlis 2013, 202-2017.
 Tuncer, Orhan Cezmi, Anadolu Kümbetleri I, Ankara 1986.
 Yazar, Turgay, Nahçıvan’da Türk Mimarisi (Başlangıcından 19. Yüzyılın Sonuna Kadar), Ankara, 2007.

Foto. 1: İsmail Samani Türbesi (Fusun Kavrakoğlu)

²⁵ Önköl, 344.

Foto. 2: Harrekan Kümbetleri (<http://okuryazarim.com/harrekan-kumbetleri/>)

Foto. 3: Demavent Türbesi (<http://okuryazarim.com/demavent-kumbeti/>)

Foto. 4: Emir Saltuk Türbesi

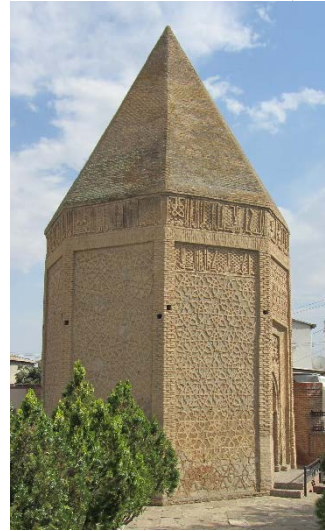
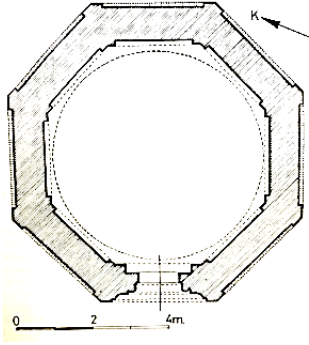
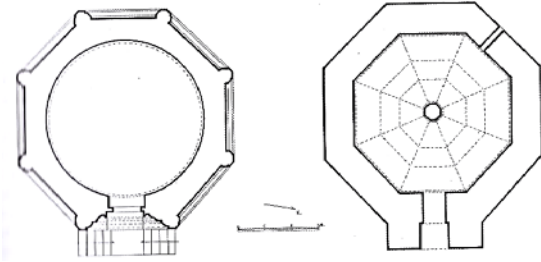

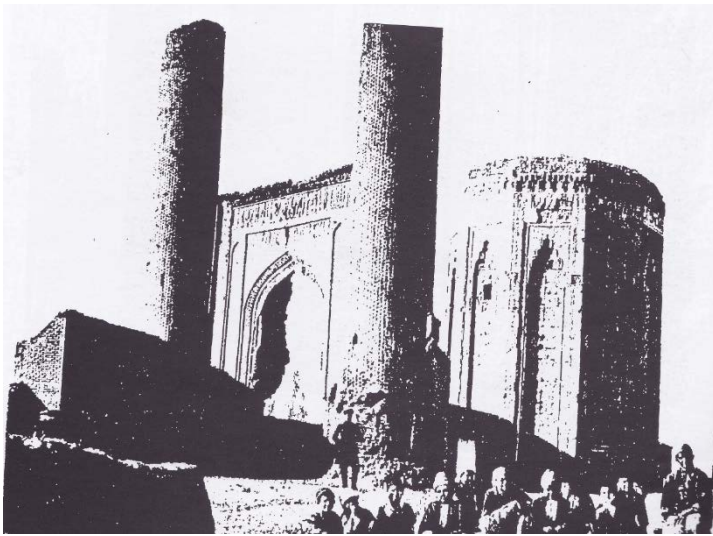
Foto. 5: Yusuf Bin Kuseyr Türbesi

Plan 1, (T. Yazar) Foto. 6: Yusuf bin Kuseyr Türbesi Plan ve Süsleme Detayları

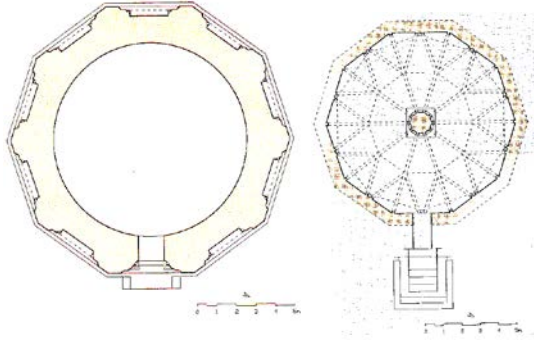
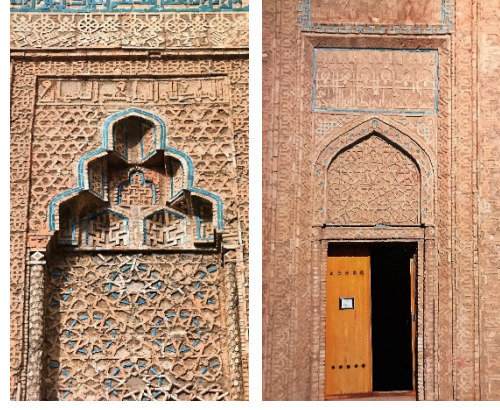
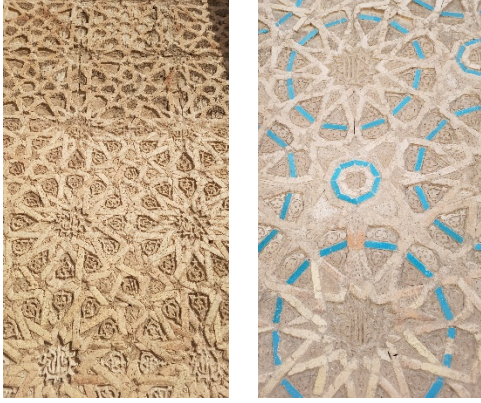

Plan 2, (H. ÖNKAL) Foto. 7: Kemah Melik Gazi Türbesi Plan ve Genel Görüntüsü

(T. Yazar)

Foto. 8: Mümine Hatun Kümbeti

Plan 3,(T. Yazar) Foto. 9: Mümine Hatun Kümbeti Plan, Süsleme ve Cenazelik Bölümü

Mümine Hatun

Tercan Mama Hatun

Konya Bey Hekim Mescidi

Erzurum Çifte Minareli
Medrese

Foto. 10: Mümine Hatun'da ve Anadolu'da Benzer Örnekleri Bulunan Madalyon

Erzurum Çifte Minareli
Medrese

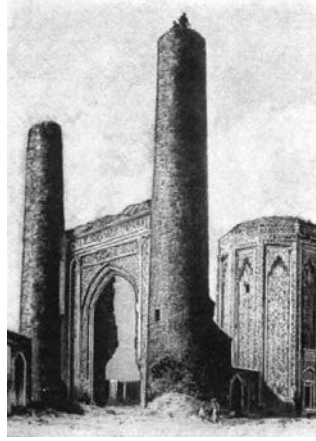
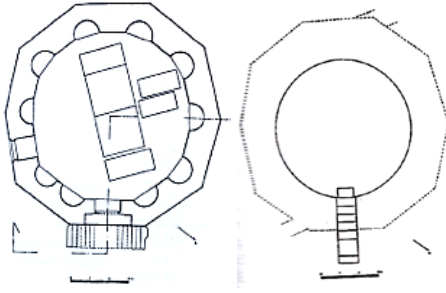

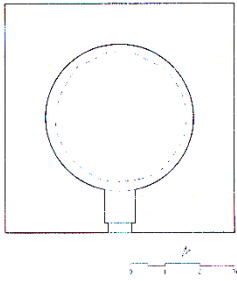
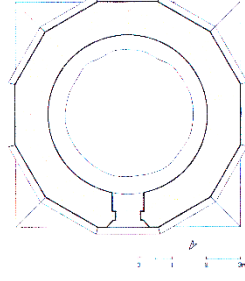
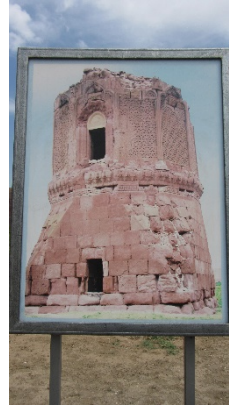
Foto. 11:
Mümine Hatun (1186)
(O. Aslanapa)

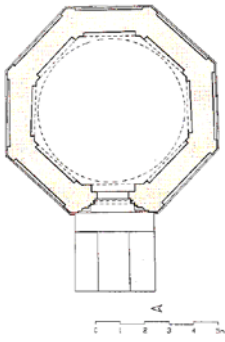
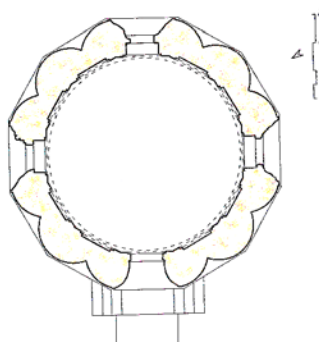
Karabağlar (1256-82)

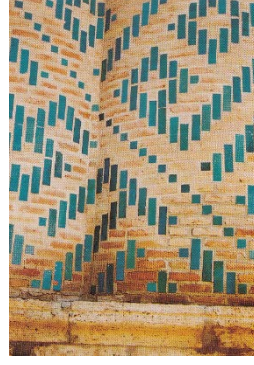

Plan 4 (Önkal) Foto. 12-13: Konya II. Kılıç Arslan Türbesi, Duzan Kümbeti

Plan 5, (T. Yazar) Foto. 14: Cuga Kümbeti Plan ve Genel Görüntüsü

Plan 6, (T. Yazar) Foto. 15: Karabağlar Kümbeti Plan, Genel Görüntü ve Süsleme Detayı

Foto. 16: Berde Kümbeti (O. Aslanapa)

Foto. 17: Zeynel Bey Türbesi

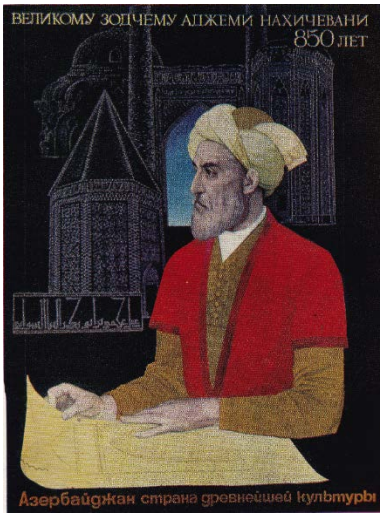

Foto. 18: Acemi bin Ebubekir En-Nahçıvani

РОЛЬ ГЕЙДАРА АЛИЕВА В РАЗВИТИИ АЗЕРБАЙДЖАНО-УЗБЕКСКИХ ОТНОШЕНИЙ

Юсифова Матанат Ризван кызы - Кулузаде Тарана Насими кызы**

Аннотация

В статье рассматриваются отношения Азербайджана с тюркскими государствами, в том числе и с Узбекистаном. Автор исследует положение и взаимоотношения тюркских республик после развала СССР. Авторы обращают внимание, что основной приоритет Азербайджанской Республики во внешней политики - это установление мира и стабильности на международном и региональном уровне и что данное положение было внедрено во внешнюю политику именно общенациональным лидером Гейдаром Алиевым.

В статье также рассматриваются отношения между Узбекистаном и Азербайджаном в социально-политической, экономической и культурной сферах начиная с 1993 года и по сей день. Особое место занимает деятельность организации «ТЮРКСОЙ», которая была создана по инициативе Гейдара Алиева 12 июля 1993 года в городе Алматы.

В конце статьи показана роль Президента Азербайджана Ильхама Алиева в успешном развитии тесных связей с Узбекистаном во всех сферах.

Ключевые слова : Азербайджан, Гейдар Алиев, Азербайджано-Узбекские отношения, тюркские государства, дружба, сотрудничество

HEYDAR ALIYEV'S ROLE IN DEVELOPING OF AZERBAIJANY- UZBEKISTAN RELATIONS

Abstract

This summary is about international relations with the Turkic states, including with Uzbekistan. The author examines the situation of the Turkic republics after the collapse of the USSR and pays attention to the main priority of Azerbaijan's foreign policy, i.e. the establishment of peace and stability at the international and regional level, which was introduced into the foreign policy by the national leader Haydar Aliyev.

Also, the relations between Uzbekistan and Azerbaijan in the socio-political, economic and cultural spheres from 1993 till nowadays, are the subject of the article.

The activity of the TURKSOY organization, which was created on the initiative of Haydar Aliyev on July 12, 1993 in Almaty, is feature prominently in the article.

At the end of the article the role of Azerbaijani President Ilham Aliyev in the successful development of close relations in all spheres with Uzbekistan is describe:

Key words: Azerbaijan, Haydar Aliyev, Azerbaijan-Uzbek relations, Turkish world, friendship, cooperation

Азербайджан – страна, которая выделяется среди других стран мира своими древними традициями государственности. За весь период своего существования Азербайджан поддерживал военно-политические, экономические и культурно-духовные отношения со многими государствами и народами. Надо отметить, что эти отношения по различным историческим и географическим особенностям повлияли на национальное развитие Азербайджана.

В 90-х годах XX века отношения Азербайджана с тюркскими государствами можно разделить на несколько этапов. Первый этап охватывает период 1990-91 гг., когда Азербайджанская Республика была ещё в составе СССР. На этом этапе все отношения Азербайджана с тюркскими государствами регулировались Москвой. А внешняя политика носила формальный характер [8, 65].

Второй этап связан с принятием «Конституционного Акта о независимости» 18 октября 1991 года. Именно на этом этапе создавалось многостороннее сотрудничество с тюркскими государствами.

* Мингечевирский Государственный Университет, г.Баку, Азербайджан

* Азербайджанский Университет Языков, г.Баку, Азербайджан

Третий этап начинается с июня 1993 года и продолжается по сей день. На этом этапе была заложена основа нового стратегического курса и концептуального взгляда во внешней политике Азербайджана. Особое место уделялось двусторонним связям с тюркскими государствами: Узбекистаном, Казахстаном, Туркменистаном, Кыргызстаном.

18 октября 1991 года азербайджанский народ восстановил свою государственную независимость. После развала СССР тюркские республики стали субъектами международного права. Азербайджанская Республика начала принимать меры для создания отношений с этими государствами. Но существовали некоторые проблемы в создании и развитии этих отношений. В 1992-93 годах в среднеазиатских республиках во главе государства стояли бывшие коммунистические лидеры. Правительство Азербайджана основывалось на этот фактор, что привело к ухудшению двустороннего сотрудничества. Проводилась несбалансированная политика. В таких условиях и под воздействием некоторых других факторов на международной арене уменьшалось доверие к нашей республике. Судьба азербайджанской государственности, которая переживала социально-политический и экономический кризис, была под угрозой.

Установление мира и стабильности на международном и региональном уровне – это основной приоритет внешней политики Азербайджана. Курс на всестороннее развитие взаимовыгодных отношений со всеми мировыми государствами, в том числе с тюрко-язычными, был внедрён во внешнюю политику независимого Азербайджана именно общенациональным лидером Гейдаром Алиевым.

История подтверждает, что роль государственных лидеров в формировании и развитии мировой системы на основах принципов международных правовых норм неоспорима. Миссия выбранных народом исторических личностей заключается в подготовке и реализации внутренней и внешней политики государства. Отношения с тюркскими государствами в начале 90-х гг. XX века нормализовались именно благодаря прагматическому внешнеполитическому курсу Гейдара Алиева.

В первые годы независимости любая попытка Азербайджана приближаться с тюркскими государствами сопровождалась обвинениями в пантюркизме, туранизме и великом тюркском национализме. В связи с этим внешняя политика Азербайджана в какой то мере зависела от желаний других государств мира, которые были заинтересованы в этом регионе. Но, несмотря на это, на этом этапе связи Азербайджана с тюркскими государствами определились как приоритетное направление внешней политики Азербайджанской Республики. В результате чего связи с тюркскими государствами создавались «в соответствии с международными правовыми нормами, на основе взаимного и полезного сотрудничества, наряду с другими мировыми государствами» [4, 7].

Дружелюбные международные отношения с этими государствами повлияли не только на международное положение Азербайджанской Республики, но и на развитие стабильной внутренней социально-политической, экономической и культурной жизни. С начала 1994 года был достигнут коренной переворот во взаимоотношениях с тюркскими государствами именно благодаря удачной и продолжительной международной политической деятельности Гейдара Алиева [6, 75].

Азербайджанский народ нуждался в опытном, авторитетном, политическом деятеле, которым был общенациональный лидер Гейдар Алиев. Он положил конец политическому хаосу, в результате его напряженной политической деятельности, непоколебимости и политической дальновидности кризис был урегулирован, во внутренней политике была достигнута стабильность. Была сформулирована внешнеполитическая стратегия, одним из направлений которой стало многостороннее сотрудничество с тюркскими государствами. Был положен конец ранее существовавшим недружелюбным отношениям со среднеазиатскими государствами. Внешнеполитический курс Азербайджана была направлена на нормализацию взаимного сотрудничества.

В современных международных отношениях тюркские государства являются основными партнёрами Азербайджана. Одним из таких государств является Узбекистан.

Азербайджан и Узбекистан как союзные республики больше 70 лет находились в составе СССР. Между этими странами имеются давние взаимоотношения, основанные на дружбе и соседстве. Азербайджанцев и узбеков объединяют схожие национальные обычаи и традиции, общая языковая группа, многовековая культура и религия. В 30-ые годы XX века, во время

репрессий десятки тысяч азербайджанцев нашли пристанище у узбеков. Во время восстановления Ташкента после разрушительного землетрясения, произошедшего в 1966 году, активно участвовали более 40 тысяч азербайджанцев.

Отношения между Узбекистаном и Азербайджаном в годы независимости пережили серьёзный кризис. Так, в 1992-93 гг. руководство Азербайджана проводило в отношении Узбекистана неправильную и непродуманную политику, в результате чего двусторонние отношения были полностью нарушены, а затем дипломатические отношения совсем прекратились.

Только после возвращения Гейдара Алиева в политическую власть Азербайджана отношения с Узбекистаном, претендующим на лидерство в регионе Центральной Азии, восстановились и начали развиваться политические, экономические и культурные связи. 2 октября 1995 года между Азербайджаном и Узбекистаном были установлены дипломатические отношения.

В середине 1996 года открылось посольство Азербайджанской Республики в Узбекистане, а в мае 1998 года посольство Республики Узбекистан в Баку. В 1996 году визит Президента Узбекистана Ислама Каримова открыл новый этап во взаимоотношениях с Азербайджаном.

В октябре 1996 года Президент Азербайджана Гейдар Алиев с целью участия в IV Форуме глав тюрко-язычных государств находился в Ташкенте. Он также участвовал в юбилейных мероприятиях, посвящённых 660-летию государственного деятеля Амира Теймура. Во время выступлений в Форуме Гейдар Алиев говорил о том, что главы тюрко-язычных государств своими систематическими встречами способствуют развитию сотрудничества, укреплению дружбы и партнёрства. По его инициативе между двумя странами была создана фундаментальная контрактно-правовая основа для удачного сотрудничества.

На следующий 1997 год Гейдар Алиев – Президент Азербайджанской Республики нанёс официальный визит в Ташкент, в ходе которого было подписано 20 документов [7, 141].

Гейдар Алиев отметил, что отношения между странами будут носить характер стратегического сотрудничества. Он подтвердил большую роль тюркского мира в международной политике.

С давних пор позиции Азербайджана и Узбекистана по многим актуальным вопросам международной и региональной политики схожи. В частности позиция Узбекистана по отношению к проблеме Нагорного Карабаха остаётся твёрдой и неизменной. Эта страна всегда являлась сторонником решения Нагорно-Карабахской проблемы мирными политическими путями. Узбекистан считает обеспечение территориальной целостности Азербайджана одним из основных условий урегулирования этого конфликта.

В настоящее время в политических отношениях между двумя государствами нет никаких проблем. Посол Узбекистана в Азербайджане Исмагулла Иргашев в своих выступлениях подчеркивает, что Узбекистан проявляет особый интерес к Азербайджану и готов содействовать в укреплении дальнейшего сотрудничества между государствами в будущем [1, 114].

В 1998 году в Ялте состоялась очередная встреча Президента Азербайджана Гейдара Алиева с Президентом Узбекистана Исламом Каримовым. На встрече были обсуждены интересующие каждую из сторон вопросы. Эти и дальнейшие встречи президентов Азербайджана и Узбекистана на саммитах СНГ, НАТО, ОИК способствовали ещё большему развитию отношений между двумя странами.

В Узбекистане проживает около 40 тыс. азербайджанцев (2011 г.). С 1989 года действует Ташкентский культурный центр «Гардашлык» и ещё 7 азербайджанских национальных культурных центров.

Таким образом, в результате роста и активизации взаимовыгодного сотрудничества в политических, экономических и культурных областях установились тёплые, доверительные отношения между лидерами этих стран.

В 2004 году Президент Азербайджана Ильхам Алиев посетил с официальным визитом Узбекистан. Во время визита состоялась беседа по вопросам развития двусторонних связей между Азербайджаном и Узбекистаном, по проблемам безопасности на Южном Кавказе и Центральной Азии, по увеличению взаимного товарооборота, энергетическим и транспортным вопросам, а также по вопросам развития гуманитарных и культурных связей. В рамках

официального визита состоялось открытие в городе Ташкенте с участием Ильхама Алиева и Ислама Каримова памятника великому азербайджанскому поэту Низами Гянджеви.

В 2008 году Президент Республики Узбекистан Ислам Каримов прибыл с официальным визитом в Азербайджан. Состоялась церемония подписания соглашения в сфере охраны окружающей среды, по ещё большему расширению сотрудничества в областях, связанных с информационно-коммуникационными технологиями и железнодорожным транспортом, в областях сотрудничества и обмена информацией, взаимной охраны секретной информации в налоговой сфере, а также в сферах торгово-экономического и научно-технического сотрудничества. Во время встречи было отмечено успешное развитие братских и дружеских отношений между Узбекистаном и Азербайджаном. Ислам Каримов побывал в Фонде Гейдара Алиева. Президенты приняли участие в церемонии открытия памятника великому узбекскому поэту Алишеру Навои.

Президент Азербайджанской Республики Ильхам Алиев поддерживает дружеские отношения с нынешним Президентом Узбекистана Шавкатом Миромоновичем Мирзияевым и это обуславливает ещё большее расширение связей между обеими странами. Шавкат Мирзияев заявил, что Узбекистан поддерживает справедливую позицию Азербайджана в вопросе урегулирования армяно-азербайджанского Нагорно-Карабахского конфликта и является сторонником однозначного выполнения резолюций Совета Безопасности ООН. Он отметил, что объявление «Года Исламской Солидарности» в Азербайджане является важным шагом для исламского мира, эта инициатива поддерживается во всем мусульманском мире (20 октября 2017 год, Ташкент, Международная Научно-Практическая Конференция «Исламская Солидарность на примере Азербайджано-Узбекской дружбы»).

Созданная по инициативе Гейдара Алиева 12 июля 1993 года в городе Алматы организация «ТЮРКСОЙ» объединяет в своих рядах всех тюркских государств мира. В деятельности «ТЮРКСОЙ» Азербайджан придаёт особое значение пропаганде и агитации Азербайджанских литературных классиков и деятелей культуры и прилагает все усилия для развития этой организации. Позиция ТЮРКСОЙ в обширном построении и развитии культурных связей с тюркскими государствами имеет большое значение. Тюрко-язычные страны должны продемонстрировать свое единство. Как сказал Президент Азербайджана Ильхам Алиев - «Нас объединяет наша история – наши народы веками жили и творили вместе, – наши традиции, наша культура, язык, корни, этническая принадлежность. Это – прочная основа для дальнейшего развития».

Под руководством президента Азербайджана Ильхама Алиева успешно продолжают и развиваются тесные связи во всех сферах между тюрко-язычными государствами в том числе и с Узбекистаном.

Литература

1. Azərbaycanın Özbəkistan ilə münasibətlərinin yenidən qurulmasında və inkişafında Heydər Əliyevin rolu // Gəncə Dövlət Universiteti. Elmi Xəbərlər. Fundamental, humanitar və təbiət elmlər seriyası. Gəncə, 2012, № 3, s. 114-119.
2. Azərbaycanın türkdilli dövlətlərlə münasibətlərinin inkişafında Heydər Əliyevin rolu (ümumi baxış) // Bakı Slavyan Universiteti. Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri. Ali məktəblərarası elmi məqalələr məcmuəsi. Bakı, 2005, № 5, s.192-194.
3. Heydər Əliyev və türkdilli dövlətlərin TÜRKSÖY çərçivəsində əməkdaşlığı // Bakı Slavyan Universiteti. Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri. Ali məktəblərarası elmi məqalələr məcmuəsi. Bakı, 2006, № 2, s.232-237.
4. Конституция Азербайджанской Республики. Баку, 2005, стр. 7
5. Роль Гейдара Алиева в возобновлении взаимоотношений между Азербайджаном и тюрко-язычными государствами Средней Азии (1993-2003 гг). // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. Журнал научных публикаций. Москва, 2009, № 6, с.68-70.
6. Роль Гейдара Алиева в развитии многостороннего сотрудничества с тюркскими государствами // Казахский Национальный Педагогический Университет имени Абая. Дискуссионные проблемы истории Казахстана. Серия «Исторические и социально-политические науки». Алматы. 2012, № 3 (34), с. 75-78.
7. Ruıntən S. Dövlət başçılarının zirvə toplantıları türk dövlətləri arasında siyasi əlaqələrin forması kimi. – “Tarix və onun problemləri” jurnalı. Bakı, 2000, № 3-4, s. 141.
8. Саядов С. А. Национальная политика КПСС и дружба народов. Баку, 1969.

© М.РюЮсифова, Т.Н.Кулузаде, 2018

LANGUAGE CONTACTS AND THE GRAMMAR SYSTEM OF THE GEORGIAN LANGUAGE

Zekalashvili Rusudan Rafaelovna*

Annotation

One of the tendencies of the Modern Georgian language development is discussed in the presented work, namely, increasing the number of the analytical forms on the different levels of the language. The following forms can be highlighted: degrees of adjectives, periphrastic passives and word phrases with the auxiliary verbs, also verb-noun combinations and calques. It is underlined that the phenomenon of increasing the instances with such analytical forms is conditioned by the language contacts.

Keywords: Georgian language, analytical forms, periphrastic passive, verb-noun combinations, calques.

1. Introduction

1.1. The Causes of Changes in the Language

The living language usually develops and changes through time. Those changes refer to all the aspects of the language, but mostly it's lexis, though the sound system and grammar system of the language can also change. *The language changes because it continues functioning. If the process of changing stops, development of the language will also stop which will cause death of the language* [3, 156]. The changes are conditioned by the inner (imminent) regularities which cause universal tendencies in the language development.

In the XX-XXI centuries the language contacts enlarged, consequently the influence is stronger, especially, the influence of the English language, though the influence of Russian is still noticeable. Such situation is conditioned by influences of the mass media, the needs in translation of the scientific, technical and political literature.

The general globalization process resulted in using of the standard descriptive phrases, language clichés and stamps in the language. Such influence is obvious not only in the lexis of the language but in the grammatical structure as well (derivation of grammar categories, syntactic constructions and so on).

The descriptive, comparative and structural methods of analysis were used through the research work.

1.2. Analyticity as a characteristic feature of the language

It is known that the Georgian language is of agglutinative character (with some features of flexibility) but the contacts with the European languages stimulated replacing of synthetic (agglutinative and flexibility forms) by analytical forms.

Synthetic form (Greek *synthetikos* < *synthesis* – to combine, compound) is the morphological form of word derivation or word alteration, in which the grammatical meaning is expressed by means of flexion and affixes, without any additional words; **analytical** is that grammatical form which has its grammatical meaning marker beyond the word-borders [18].

The linguists generally note that in the process of development the language show tendency to analytical forms (for example, in Russian, German, English and other languages) but they explain this phenomenon as aiming to economy and distinctivity [14, 169-195].

In Modern Georgian, as a result of the language contacts the analytical forms are wide spreading and move from morphology to syntax. The verb form itself does not change but a simple verb is replaced by a word combination: this can be a descriptive passive form, compound predicate or semi-fixed verb-noun phrases.

It should be noted that not every example of the analytical forms can be referred to as a new formation. For example, the forms of paraphrastic passive are quite old. The reversed process also took place in language development, e.g. the flexional forms were produced from the analytical forms of the Old Georgian: *tsiv ars* > *tsiva* 'cold it is' > [it's] cold', *tskhel ars* > *tskhela* 'hot it is' > [it's] hot', *dats'eril ars* > *dats'erila* 'it is written' > written'; *damalul var* > *davmalulvar* 'hidden I am' > I have hidden myself'; complex verbs: *khel-qo* 'tread down' and so on [11; 6, 161-173; 16].

* Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Tbilisi, Georgia

Based on the data of the Georgian language, it is difficult to conclude that analytical forms are more efficient: the empiric material show another causes for their use: striving of the language to standardizing and simplifying of the complex grammatical forms, which conditions such process as using clichés and borrowing standard sayings.

2. Analyticity in the Georgian Language

2.1. The descriptive, analytical forms

In modern Georgian organic derivation is replaced by the analytical forms in nouns and verbs:

2.1.1. Nouns:

Derivation of the degrees of comparison in adjectives. Usually, in Georgian, degrees of comparison are derived by means of the affixes but not in every instance, not from all the adjectives. Besides, there are no such form of the comparative degree in Georgian, for which the language uses the analytical form:

(1) *nak'lebad tsnobili* 'less known'; *nak'lebad ch'k'viani* 'less clever'; *nak'lebad emotsiuri* 'less emotional'; *upro lamazi* 'more beautiful'; *upro met'ad mnishvnelovani* 'much more important'; *upro seriozuli* 'more serious'; *upro sakhipato* 'more dangerous'; *upro araepekt'uri* 'more ineffective'; *qvelaze ghirseuli* 'the most worthy'; *qvelaze seriozuli* 'the most serious'; *qvelaze sust'i* 'the weakest'¹...

2.1.2. Verbs:

a) **Descriptive (periphrastic) passive;**

b) **The verb-noun phrases**, containing the participle, with the auxiliary verbs (syntactically the same as a compound predicate);

c) **Verb-noun word combinations;**

d) **Calques containing the verbs.**

The linguists regard the tendency of using analytical forms as a universal tendency of the languages. One of its common demonstration is the fact of increasing instances of verb-noun combinations usage.

2.2. Descriptive (periphrastic) Passive Forms

Increasing number of instances with the descriptive passive forms is supposed to be the tendency conditioned by the influence of the European languages on the Georgian language. This tendency is obvious in the official, business, publicistic and scientific functional styles. The participle of the corresponding verbs is used as a noun part and the auxiliary verb is a conjugated verb form: *ikneba* 'will be'; *ikna* 'has been'; *iknes* 'will be, must be' [13, 295-296; 7, 63-64; 5, 106-126]:

(2) *ikneba* 'will be': *dask'vna skhdomaze gankhiluli ikneba* 'conclusion will be discussed at the meeting'; *inst'it'ut'i ar ikneba p'rok'urorze dakvemdebarebuli* 'Institution will not be depended on the attorney'.

(3) *ikna* 'has been': *t'endentsia dadzleul ikna* 'the tendency has been overcome', *p'roekt'i mots'onebul ikna* 'the project was approved'.

(4) *iknes* 'will be': *is sheidzleba archeul iknes tavmjdomared* 'He may be elected as a chairman'; *danak'argi minimumamde iknes daqvanili* 'The loss will be reduced to a minimum'; *1% unda iknes gadakhdili* '1% should be paid'

The linguists consider that increasing the number of instances with such forms contains some danger to the grammatical order and naturality of the language. They recommend to use "organic passive forms" or "non-personal active forms" instead the above mentioned [2, 246], but it should be noted that the forms of the periphrastic passive should be used either because of their more abstracted and generalized character, and are marked stylistically.

2.3. The verb-noun phrases, containing the auxiliary verbs:

With the past participle, some forms of the conjugated verb *qopna* 'to be' takes place as an auxiliary verb: *aris* 'is', *iqo* 'was', *ikneba* 'should be', *unda iqos* 'maybe', *qopila* 'has been', *unda qopiliqo* 'must be'.

(5) *aris* 'is': *aris dagegmili* 'is planned', *aris damushavebuli* 'is processed', *aris shedzenili* 'Is purchased', *aris shetkhzuli* 'is invented';

(6) *ikneba* 'will be': *es organizatsia p'arlament'shi am sami praktsiit ikneba ts'armodgenili*

¹ Illustrative examples are picked out from the Georgian Language National Corpus (GNC) [4], mass media, scientific and official-business texts.

‘This organization will be represented in the Parliament by three fractions’;

(7) **iqo** ‘was’: *iqo gaanalizebuli* ‘was analyzed’; *p'aralizebuli iqo* ‘was paralysed’; *ts'armodgenili iqo* ‘was presented’.

We think that it would be better to delineate morphological and syntactic levels for such derivation. Morphologically, the verb **ikna** ‘has been’ should be considered a participle and analogically, the participle containing the verb **ikna** ‘should be’ considered a periphrastic dynamic passive form; as for the forms with the verb **aris/ iqo** – as the static descriptive passive form. Syntactically, both constructions can be qualified as compound predicates.

2.3.1. Sometimes an analytical form is preferred to a simple verb form, as it has a different meaning, for example, the expression is quite usual:

(8) **me amaqi var** (*imit, rom*) ‘I am proud of’. But there is a verb in Georgian **amaqobs** ‘is proud’, ‘prouds’. When we use **amaqia/amaqi** ‘I am proud’, ‘he is proud’ – this denotes his characterizing feature – *his pride* (comp. with ‘being modest’) [1, 23].

(9) **me amaqi var, rom vdgavar tkventan ertad** ‘I am proud of standing by your side’;

(10) Russian *Я горжусь тем* ‘I am proud of’ but the phrase *Я горд тем* is the same; German: *Ich bin stolz auf*; Eng. *I am proud*. Comp. Russ. *Я гордый человек*; I am proud-hearted.

(11) **vamaqob chveni mightsevebi** ‘I am proud of our achievements’, or: **chven gveamaqeba mightsevebi** ‘we are proud of’.

That is why we consider that here replacing the verbs by the descriptive form is inappropriate and can be regarded only as the foreign influence.

2.4. Verb-noun word combinations:

The verbs such as **akhortsielebs/khortsieldeba** ‘he carries out/is implemented’, ‘incarnate’, **ats'armoebs/ts'armoebs** ‘produces’, **akhdens/khdeba** ‘is makes’, ‘is doing’, ‘occurs’, **uts'evs** ‘accounts’, ‘fulfil’, **ts'armoadgens** ‘represents’, **ekvemdebareba** ‘be subjected’, and others are used with such expressions. They are regarded **desemantized or phasal verbs** (or so called **verbalizers**) [12, 281-288; 17, 57-59]. Those verbs are of auxiliary function in the sentence, and they express the meaning of the predicate together with the nominal par. In the most cases they can be replaced by a simple verb thus making the given expression more flexible and natural for the language.

Many word-combinations and phrases are translated into Georgian from German, English, French, Russian, especially when we deal with official, business, mass media, scientific and other functional styles [8, 71, 76-78]:

(12) **akhortsielebs dashvebas** ‘fulfils landing’, **khortsieldeba damushaveba** ‘processing is made’;

(13) **ats'armoebs gamok'itkhvas** ‘conducts inquiry’, **ats'armoebs dak'virvebas** ‘conducts observation’, **ats'armoebs gazomvebs** ‘produces measurements’.

(14) **akhdens reorganizatsias** ‘carries out reorganization’, **akhdens zemokmedebas** ‘affects the impact’, **khdeba rek'onst'ruktsia** ‘makes reconstruction’;

(15) **uts'evs dakhmarebas** ‘conducts help’, **p'ova gamoqeneba** ‘found usage’;

(16) **at'arebs agit'atsias** ‘makes campaigning’, **t'ardeba agit'atsia** ‘agitation’ [15, 91-92, 235-237, 392-393].

It would be desirable if the desemantized verbs would remain only with foreign origin words in such types of syntagmas. In other cases it is more natural for the Georgian language to replace them with the conjugated verbs – **mushavdeba** ‘it is being processing’, **ek'itkhebian** ‘they ask him’, **ekhmareba** ‘he helps them’, and as for the word combinations such as makes reorganization, reconstruction takes place and the like, they can be used as we do not have corresponding finite verb forms.

2.5. Calques

Calques are the result of the structural inter influence of the languages. “When we have calques, it means that the language material is origin, native but the given unit is constructed according “dictation” of the other language with different structure” [2, 238-239]. Some linguists noted that calques are characterized to be “in fashion”, they spread fast and easily [10, 60].

Wide and fast spreading (especially of the phraseological and syntactic calques) is also supported by the language contacts:

(17) **adgili akvs** ‘takes place’, **sakme imashia** ‘the case is in that’, **gaqidvashia** ‘is in selling’, **pekhburteli shet'evashia** ‘The player is in the attack’, **damnashave mimalvashia** ‘the criminal is in hiding’, **analizi mogvtsa** ‘He gave us an analysis’ and so on.

The expression **adgili akvs** ‘it takes place’ comes as a result of the Russian language influence (Russ. *Имеет место*) and it came to Russian, in its turn, from the French language (*avoir lieu*) and it can be used in its literary meaning too:

(18) *ramdeni tavisupali adgili gakvt?* ‘How many free places have you got?’

In other cases it is a calque and should be replaced by other verb:

(19) *k'osovoshi adgili hkonda dzaladobis pakt'ebis p'olit'ik'ur da etnik'ur sapudzvelze* ‘The facts of violation took place in Kosovo on political and ethnical grounds’.

(20) *13 mart's adgili ekneba am sak'itkhis gankhilvas* ‘On March 13, the discussion will take place on this issue’.

sakhezea ‘it is on the face’ (= ‘we face to’) (*быть налицо*) – it is better to deliver such phrase in other words: *pakt'ia* ‘it is a true fact’, *tvalsachinoa* ‘it is obvious’.

(21) *“ertiani erovnuli sabch'os” dashlis p'rotsesi sakhezea* ‘the process of decomposing of the council is on face’.

(22) *am p'unkt'ebis shesrulebis shemdeg sakheze ikneba sakartveloshi sauk'eteso serveri* ‘after fulfilling all the points, the best server will be on face’.

gaqidvashia (*имеется в продаже*) ‘it is in selling’ (‘on sale’) – this phrase should be replaced by the verb **iqideba** ‘we sell it’, ‘it is being sold’:

(23) *gaqidvashia mkholod dzu lek'vi* ‘Only female puppy is on sale’ – this phrase should be replaced by **iqideba** *dzu lek'vi* ‘female puppy is being sold’.

(24) *akhali nok'ia gaqidvashi ikneba momavali ts'lidan* ‘New Nokia will be in sale from the next year – it will be sold from the next year’, better: **gaqidvashi** ‘is being sold’.

(25) *es p'rep'arat'i tavisupal gaqidvashia* ‘This medicine is in free selling’ – better: *p'rep'arat'i iqideba* ‘this medicine is being sold’.

3. Summary

Most part of the above described examples have their simple verb equivalents and most linguists support their usage regarding it stylistically appropriate. But it is impossible to make any changes by the wishes of linguists. The development of the language shows obvious tendency to use the analytical forms more actively and widely.

It is an interesting fact that the global language situation is regarded as one of the catalysts for analyticity of language since this situation forms so called “geolinguistics” coming alongside with the geopolitics. So, the discussed situation represents, first of all, analytical international language pressure.

The discussed texts and the data of the National Corpus of the Georgian Language confirm that two mutually controversial processes: on the one hand, the language shows tendency to the economy in using the language inventory and on the other hand synthetic forms are widely replaced by the analytical ones.

The fact that the number of the descriptive forms usage increased should be regarded as influence of the foreign languages. It is true that in this way the verb forms which are rich of grammatical categories become simplified, but as for replacing the organic derivation by the analytical one at the expense of the language inventory is less acceptable for the Georgian language.

References

1. Apridonidze Sh., Vashakidze T., Maghradze V., T'eteloshvili T., Ghvinadze T., Jorbenadze N., *Zhurnalists' ortografiul-st'ilist'ik'uri leksik'oni* [Orthographic-stylistic Dictionary of a Journalist], 2-nd edition/ ed. by: T. Vashakidze. Tbilisi: Publ. Meridiani, 2010. 269 p. (in Georg.).
2. Arabuli A., *Kartuli met'qvelebis k'ult'ura* [The Culture of Georgian Speech]/ ed. by Prof. E. Babunashvili. Tbilisi: Publ. Universali, 2004. 308p. (in Georg.).
3. Coseriu, E., *Sinhronija, diahronija i istorija* [Synchrony, Diachrony and History]/ Translated from English by I.A.Mel'chuk. In: *Novoe v lingvistike* [News on Linguistics]. Vol. III. Moscow: Publ. Foreign Literatury, 1963. pp. 143-343 (In Russian). Available at: <http://www.classes.ru/grammar/150.new-in-linguistics-3/source/worddocuments/8.html> (accessed 27.03.2018).
4. *Georgian National Corpus* (GNC). Available at: <http://clarino.uib.no/gnc/page> (accessed 27.03.2018).
5. Ghvinadze T.I., *Kartuli zmnis vnebiti gvaris pormata st'ilist'ik'a* [Stylistics of Passive Voice of Georgian Verbs]/ ed. by Sh. Apridonidze. Tbilisi: Metsniereba, 1989. 181 p. (in Georg.).

6. Kavtaradze I., *Zmnis aghts'eriti pormebris organulit shetsvli ist'oriidan kartulshi* [Toward the History of Changes of Verbal Descriptive Forms with Organic ones]: *IK'E – Iberiul-Kavkasiuri Enatmecniereba* [Iberic-Caucasian Linguistics], Vol. XIV. Tbilisi, 1964. pp. 161-173 (in Georg.).
7. K'vach'adze L.M., *Tanamedrove kartuli enis sint'aksi* [Syntax of the Modern Georgian Language], 2nd edition. Tbilisi: Ganatleba, 1977. 476 p. (in Georg.).
8. K'varatskhelia G.Sh., *Kartuli enis punkciuri st'ilist'ik'a* [Functional Stylistics of the Georgian Language]/ ed. by B. Jorbenadze. Tbilisi: Publishing House of TSU, 1985. 292 p. (in Georg.).
9. Lehmann V., *Linguistik des Russischen: Grundlagen der formal-funktionalen Beschreibung* (= Slavolinguistica 17). München. Berlin. Washington. D. C.: Verlag Otto Sagner, 2013. 457 S. Available at: <https://www.academia.edu/6336079/2013> (accessed 27.03.2018).
10. Lomtadze K., *K'alk'ebtan dak'avshirebuli zogi sak'itkhi kartulshi* [Some Issues of Calques in the Georgian Language]. In: *Kartuli sit'qvis k'ult'uris sak'itkhebi* [Issues of Georgian Speech Culture]. Vol. VIII, Tbilisi: Metsniereba. 1988, pp. 59-68 (in Georg.).
11. Sarjveladze Z., *Kartuli salit'erat'uro enis ist'oriis shesavali* [An Introduction to the History of Georgian Literary Language]. Tbilisi: Publ. Ganatleba, 1984. p. (in Georg.).
12. Shamelashvili-Zekalashvili R.R., *Arasrulmnishvnelovani zmnebi kartulshi da mati sint'aksuri punktsiebi* [Auxiliary Verbs in Georgian and their Syntactic Functions]. In: *Saenatmetsniereba* [Linguistic Papers], XXXII, Tbilisi, 2011 pp. 281-288 (in Georg.).
13. Shanidze A.G., *Kartuli enis gramat'ik'is sapudzvebi. I. Morpologia* [Basics of Georgian language Grammar. Morphology]. I, Tbilisi: Publishing House of TSU, 2nd ed., 1973. 660 p. (in Georg.).
14. Siemund P., *Analytische und synthetische Tendenzen in der Entwicklung des Englischen*, in: Uwe Hinrichs (ed.), *Die europäischen Sprachen auf dem Wege zum analytischen Sprachtyp*. Wiesbaden: Harrassowitz, 2004. S. 169-195. Available at: https://www.researchgate.net/publication/278412679_Analytische_und_synthetische_Tendenzen_in_der_Entwicklung_des_Englischen (accessed 27.03.2018).
15. *Sit'qva da k'ont'ekst'i (masalebi leksik'onisatvis)* [Word and Context. Materials for Dictionary]. In: *Kartuli sit'qvis k'ult'uris sak'itkhebi* [Issues of Georgian Speech Culture], Vol. VII/ ed. by Sh. Apridonidze. Tbilisi: Metsniereba, 1985. 423 p. (in Georg.).
16. Vashak'idze T., *Zmnis aghts'eriti ts'armoeba dzvel kartulshi* [Analytical Forms of Verbs in the Old Georgian]/ ed. by T. Uturgaidze. Tbilisi: 1993. 353 p. (in Georg.).
17. Zekalashvili R.R., *Pazur da desemant'izebuli zmnata punkciebi kartulshi* [The Functions of the Phase and Desemantized Verbs in Georgian]. In: *International Kartvelological Congress, I Problems and Prospects of Kartvelology, Proceedings*, Tbilisi: Printing House of Georgian National Academy of Sciences, 2015. pp.57-59; 314-315.
18. Zhrebilo T.V., *Slovar' lingvisticheskikh terminov* [Dictionary of Linguistic Terms]. 5-th Edition, Fifth edition, revised and amended. Nazran: Publ. Pilgrim, 2010. 486 p. (In Russian). Available at: <http://rus-yaz.niv.ru/doc/linguistic-dictionary/index.htm> (accessed 27.03.2018).

© R. R. Zekalashvili, 2018

ТРАДИЦИОННАЯ ЭТИКА КАЗАХОВ И ЭТИЧЕСКИЕ НОРМЫ ИСЛАМА

Жанпейсова Назия Маденовна* - Амангазиева Мерует Кусаиновна*

Аннотация: Основопологающие нормы традиционной культуры казахов прописаны в мусульманской этике. Анализ культурологического и лингвистического материала позволяет утверждать, что традиционная этическая культура казахского народа претерпела существенное влияние мусульманских этических норм, сконцентрированных в понятиях «имандылык», «сауап», «канагат», «шукиршилик», «несибе/ризик», «дуниетаркилик» и др.

Ключевые слова: казахи, традиционная этическая культура, мусульманская этика

TRADITIONAL ETHICS OF THE KAZAKHS AND ETHICAL NORMS OF ISLAM

Abstract: The basic norms of traditional Kazakh culture are prescribed in Muslim ethics. Analysis of cultural and linguistic material allows us to assert that the traditional ethical culture of the Kazakh people has undergone a significant influence of the Muslim ethical norms, concentrated in the terms "Imandylyk", "Sauap", "Kanagat / Shukirshilik", "Nesibe / Rizyk", "Dunietarkilik".

Keywords: Kazakhs, traditional ethical culture, Muslim ethics

Традиционная этика и философия казахского народа сложилась на протяжении тысячелетий и была обусловлена множеством факторов, важнейшими среди которых явились природный ландшафт, кочевой образ жизни степняков-скотоводов, необъятные пространства под открытым небом, довольно суровые климатические условия и многое другое.

Как показал проанализированный нами культурологический и лингвистический материал, многие правила поведения, этические нормы традиционной казахской культуры перекликаются с этическими нормами, представленными в шариате. Нормы традиционной казахской этической культуры сконцентрированы в большом количестве устных запретов, обычаях, ритуалах, с которыми человек сталкивается в повседневной жизни и которые отражены во фразео-паремиологическом фонде казахского языка.

В первую очередь, следует обратиться к тем обрядам и ритуалам традиционной казахской культуры, которые сопровождают человека с рождения и до самой смерти. Именно эти стандартизированные модели социального поведения наиболее ярко отражают мировосприятие народа. В казахской обрядовости наблюдается сплав древних домусульманских традиций, связанных с шаманизмом, тенгрианством, зороастризмом и другими верованиями, и ритуалов, привнесенных исламской культурой. Судя по этнографическим материалам, такие казахские обряды, как «Шилдехана», «Бесик тойы», «Қыркынан шығару», «Тусау кесу», «Тил ашар», «Мушел» (детские обряды), а также множество других, знаменующих различные этапы становления человека (брачные обряды, сезонные праздники и т.д.) сопровождаются ритуалами домусульманского периода. Нередко главная роль в них отводится очищающей силе огня.

Многие из традиционных домусульманских обрядов сохранились до сих пор, хотя и в несколько видоизмененной форме. К очищению огнем («аластау») казахи прибегают и в наше время (например, пучком дымящейся травы (*адыраспан*) окуривают помещения; оберегают «от сглаза» младенцев и т.д.).

Вместе с тем в повседневной коммуникации речь современного казаха насыщена мусульманскими формулами, которые, как это наблюдается и в других современных культурах, утратили свой религиозный смысл, превратившись в обычные этикетные клише. Так, казахи здороваются, используя базовую мусульманскую формулу «Ассаламағалайкум! – Уағалайкумассалам!». Эта формула приветствия, которая буквально значит «мир вам!» [4, 888], трансформировалась, приобретая в зависимости от коммуникативной ситуации следующий вид: «саламалейкум!», «салем бердик!», «салеметсиз бе! саламатсыз ба!», «салем!», «салам!» и др.

* Актобинский университет им. С.Баишева, г.Актобе, Республика Казахстан

* Актобинский университет им. С.Баишева, г.Актобе, Республика Казахстан

Распространенные формулы «буйырса/буйыртса // Кудай буйырса/ буйыртса» и др., используемые в речи казахов в связи с планируемыми действиями, также заимствованы из широко известной мусульманской традиции, связанной в произношении выражения «иншалла», которое в казахских источниках именно так и переводится: *Иншалла* – «ар. дини. - Кудай каласа, Алла буйыртса» (т.е. «если Аллах пожелает») [6].

«В своей юрте кочевник мог совершать все те обряды, которые совершал оседлый мусульманин: намаз, обряд бракосочетания («неке»), обрезание («суннет»), чтение панихиды («жаназы») и пр.» [7, 17]. Эти обряды, частично забытые (или замененные) в советский период, возрождены без какого-либо внешнего вмешательства. Современные казахи в обязательном порядке соблюдают обряд инициации - обрезания («суннетке/сундетке отырғызу»), которому подвергают мальчиков по достижении 5-7-и лет; мусульманский обряд захоронения («жаназы») с некоторыми специфически этническими особенностями; обряд бракосочетания («некеге отыру») и т.д. Мусульманским обрядом освящена в казахской культуре и традиция имянаречения младенца, что нашло отражение в выражениях «*Азан айтып (шақырып) койган аты • азан шақырып, қазанның қулағын қағып койган аты*» (имя, данное возвещением азана) [5, 19].

Одним из самых распространенных обычаев традиционной казахской культуры, не потерявших актуальности по сей день, являются *бата* – благопожелание, благословение. *Бата* бывают самыми различными: произносятся перед дальней дорогой, перед большим испытанием; «*дастарқан бата*» - благопожелание хозяину за угощение, гостеприимство; «*алғыс бата*» - благословение-благодарность. *Бата* произносятся аксакалами (старейшинами) чаще всего по завершении трапезы, нередко в рифмованном виде. Произнося *бата*, человек держит ладони раскрытыми и затем проводит ими по лицу. Большинство современных казахов не сомневаются в исконно казахском происхождении обычая *бата беру* («благословить»; букв. «давать бата»). Вместе с тем специалистам известно, что само слов *бата* восходит к *батика* ← *фатика* ← *фатиха*, а ритуал имеет мусульманские истоки. «Аль-Фатиха» (араб. الفاتحة «Открывающая») - название первой суры Корана, которая является наиболее часто поминаемой. В мусульманской традиции эта сура считается одной из важнейших в Коране, и ее знает наизусть каждый мусульманин. В словарях мы находим: «Бата 1) *рел. этн.* молитва (читаемая по какому-либо поводу <...> 2) благословение, напутствие, доброе пожелание» [4,129]. В Толковом словаре казахского языка под ред. Т. Жанузакова значение слова сформулировано еще более определенно: «Бата дини 1. *Кайтыс болған адамға бағыштап оқытылатын дұға; Құранның биринші сүресинін аты.2. Игі тілек, алғыс*» (Бата. *рел.1. Молитва, читаемая по усопшему; Название первой суры Корана.2. Благое пожелание, благодарность*) [3, 114].

Не менее интересной является, на наш взгляд, этимология ласкательных выражений «*айналайын*», «*садаган кетейін*», «*зекетін болайын*», которые в результате процесса десемантизации сохранили лишь семантику ласкательности, а их внутренняя форма носителями казахского языка почти не ощущается.

Так, слово *айналайын* - «...миленький (обращение к младшим с чувством любви, восхищения, благодарности и т.п.), милый мой! голубчик!» [4, 29] (букв. «да закружусь я вокруг тебя!») восходит к древнему домусульманскому обряду шаманского камлания [2, 25], что послужило основой для создания образно-поэтического ряда в известном стихотворении «Айналайн» казахского поэта О.Сулейменова.

Два других выражения: *зекетін (болып) кетейін!* / *зекетін болайын* и *садаган (садага) кетейін* («мой милый, мой родненький») имеют мусульманские корни. Они синонимичны, представляют собой ласковое обращение старших к детям или младшим; буквально означают «*пусть я стану жертвой, податью за тебя*» и восходят к словам арабского происхождения *зекет* - «*рел. 1) ... ежегодное налогообложение мусульман налогом со скота 2) ... подать, приписываемая шариатом в пользу бедных, в размере 1/40 доли скота или имущества*» [4, 339] и *садага* - «жертва» [4, 687], или *садака* «1) искупительная или благодарственная жертва по народному обычаю (для изгнания духа болезни, от сглаза и т.п.) 2) милостыня, подаяние» [4, 687].

В словаре религиозных терминов «*зекет* زكاة - «*жылына бир рет байлығын нисапқа толғандардын Қуранда аты аталған адамдарға беретін байлығының белгілі молшері*» («Зекет ... — определенная доля богатства, выделяемая раз в год мусульманами, достаток которых равен

нисан, в пользу указанных в Коране людей») [8, 32], а «садака صدقة - Аллаһ ризалыгы ушин кедейлерге, муктаждарга акшалай не заттай берилетин комек» («Садака́ ... – помощь, оказываемая в денежном или другом выражении беднякам или нуждающимся, чтобы заслужить милость Аллаха») [8, 92].

Сами обычаи и сейчас известны в народе: если выплата *зекета (закята)* соблюдается в основном теми, кто строго придерживается религиозных норм и чей достаток соответствует установленному шариатом размеру *нисан*, то обычай *садака беру* весьма распространен. У современных казахов *садака* - это и раздача по пятницам 7-и лепешек («священная пятница» - день отдыха мусульман аналогично воскресенью в религиозной практике христиан и субботе - иудеев), и подача милостыни, и принесение в жертву животного (обычно, овцы) в связи с разными жизненными обстоятельствами, и жертвенная трапеза по усопшим («садака асын беру») – «конагасы», «жетиси», «кыркы», «жузи», «жылы», устраиваемая, соответственно, на следующий день, на седьмой, сороковой, сотый день после смерти, и на годовщину. В соблюдении последних обрядов существуют некоторые региональные различия.

В шариате содержится большое количество правил (в том числе и бытового поведения), которые группируются в зависимости от степени «обязательного/запрещенного» на *фарз*, *важиб*, *суннат*, *мустахаб*, *мубах*, *харам*, *макрух тахрими*, *мустакрух* и которые нашли отражение в этическом своде традиционной культуры казахов [1, 174-179].

Безусловно, в казахской культуре существуют явления, не всегда укладывающиеся в рамки мусульманской этической системы. Так, с одной стороны, современные казахи не потребляют свинину, не употребляют в пищу мясо животных, при забое которых не было произнесено имя Аллаха, т.е. следуют предписаниям шариата в части *харам* - однозначно запретного. С другой стороны, казахское кушанье *куырдак* - жаркое из внутренностей домашнего животного - считается одним из лакомых блюд. Кроме того, традиционно казахские гости располагаются в помещении на расстеленных одеялах (*корпе*) и, облокотившись на подушки, могут полулежа принимать трапезу и вести разговор. Согласно мусульманской этике, «употреблять в пищу кишки и желудок животных», «кушать в горделивой позе, лежа на боку, облокотившись» считается *макрух тахрими* – «действием, которое запретил Пророк». «Кто говорит, что эти действия разрешены, - становится грешником, хотя и не переходит в категорию неверующего» [9].

Таких явлений немало, и это вполне объяснимо: самобытность традиционной культуры казахов обусловлена многовековой историей тюркских племен, обитавших на обширной территории Евразии задолго до прихода на эти территории ислама, а мусульманская этическая система формировалась на основе Корана и сунны в недрах культуры конкретных народов, - в первую очередь, арабских племен, что не могло не отразиться на ее содержании, особенно, в бытовых предписаниях. Кроме того, религиозные институты не получили в прошлом у казахов-кочевников такого развития, как у соседних оседлых народов, что отразилось на особенностях традиционной религиозной культуры казахов.

Свою специфику имели в традиционной культуре казахов и внешние атрибуты, в частности, внешний вид мусульман, в первую очередь, женщин-мусульманок. Так, одним из основных положений исламского законоположения является ношение женщиной *хиджаба*. Хиджаб — любая одежда, покрывающая женщину с головы до ног; в западном мире под хиджабом понимают традиционный исламский женский головной платок. В казахском Словаре религиозных терминов дано следующее определение слова *хиджаб*: «*айелдердин шашын жауып туратын орамал, жаулык*» [8, 128], т.е. «платок, покрывающий волосы женщин, жаулык». Значение слова *жаулык* определяем по словарю - «*большой платок, головной убор замужней женщины-казаихи из белой материи, оставляющий открытым только лицо*» [4, 294]. Согласно шариату, хиджаб должен быть длинным, но не обтягивающим и не вызывающим. Как известно, существуют различные виды хиджаба: *паранджа*, *чадра*, *джилбаб*, *никаб*, *бурка* и др.

В историческом прошлом казахские женщины, в отличие от других восточных народов, никогда не носили хиджаба в виде *паранджы*, *чадры*, *бурки* и других одеяний, которые полностью скрывают облик женщины. Вместе с тем, как и во многих национальных традициях, замужние женщины в казахской степи обязательно покрывали голову платком, носили длинные платья, с длинными же (или ниже локтя) рукавами с оборками. Сверху платья надевался плюшевый жилет или камзол.

В конце XX века хиджаб воспринимался казахами – гражданами Советского Союза – в качестве экзотической одежды, свойственной мусульманским женщинам Ближнего Востока, а ношение платка обрело утилитарный смысл. В современном Казахстане большинство женщин старшего возраста повязывают платок, а иногда, как и в старину, в особо торжественных случаях (например, во время национальных праздников) носят *жаулык*, или *кимешек* – белый платок-покрывало особого кроя, оставляющее открытым только лицо. Традиция сохранилась преимущественно среди сельского населения. Ношение платка отличает замужних женщин: согласно обряду, молодая невестка на следующий день после свадьбы выходит к родственникам с повязанным на голову платком. Кроме того, покрывать голову платком обязаны все женщины во время проведения похоронного обряда.

В настоящее время, благодаря возрождению религиозного сознания населения, на улицах Казахстана нередко можно встретить женщин-мусульманок в хиджабах разного типа: покрытых платками на разный манер, в длинных платьях или плащах, либо одетых в никаб.

Анализ материала позволил прийти к выводу, что такие *основополагающие нормы* традиционной культуры казахов, как почитание родителей и старших, культ родственных отношений и гостеприимства, умение быть благодарным Аллаху и довольствоваться тем, что имеешь (*шукиршилик*), осуждение расточительства (*расуа*, *ысырап*), бережное отношение к пище и достатку как к ниспосланной Аллахом благодати (*несибе*) и проч., прописаны в мусульманской этике (подробно об этом: [1, 36-61]).

Широко распространенные в традиционной казахской этической культуре понятия *шукиршилик* и *ысырап* восходят к мусульманскому: «Шукир شكر – «алгыс» («благодарность»). Шукиршилик – «Аллаһтын барлык игилигин мойындау, осы игиликтери ушин Оны мадақтау және оларды Аллаһқа құлшылық ету жолында пайдалану» («Признание всех милостей Аллаха, восхваление Его за эти милости и использование их на пути поклонения Аллашу») [8, 132]. «Ысырап إسراف – «каржы-каражатты шектен тыс жумсау, ынсапсыздық («Расточительность, алчность»)» [8, 132]. Фразеологизм «Расуа болды (кылды) • расауасы шықты» означает «Ысырап етті, берекеси кетті, текке, босқа шашылды» [5, 593], т.е. «растратить», «напрасно потратить (деньги, продукты)».

Распространенное у казахов понятие *несибе* восходит к арабскому «Ризык رزق - *несибе*» [8, 90]. «Несибе - адам баласына берілген улес молишері. Ол байлықты, мансапты, урім-бутакты т.с.с. камтиды» («Несибе - предначертанная доля, удел человека. Включает достаток, карьеру, потомство и т.д.) [8, 83]. Считается, что ни одно живое существо на свете не обделено уделом: «бала оз несибесин ала туады» («ребенок рождается со своим уделом»), «аркимнин оз несибеси бар» («каждый имеет предназначенное ему благо»), - говорят казахи.

Понятие *шукиршилик* ету согласуется со следующими нормами исламской этики: «Надо быть довольным тем богатством (достатком), которое имеешь», «Нельзя брать деньги в долг для угощения гостя (мусульманин должен довольствоваться тем, что имеется)» [9].

Таким образом, традиционная этическая культура казахского народа претерпела существенное влияние мусульманских этических норм, сконцентрированных в понятиях «имандылык», «сауап», «канагат», «шукиршилик», «несибе/ризык», «дуниетаркилик» и др.

Литература

1. Жанпеисова Н.М. Концепт Ислам в казахской концептосфере. Монография. Алматы: Альманах, 2016. 228 с.
2. Казак тилинин кыскаша этимологиялык создиги / Ред. А. Ыскаков и др. Алматы, Гылым, 1966. 240 с.
3. Казак тилинин тусиндирме создиги /Под ред. Т. Жанузакова. Алматы: Дайк Пресс, 2008. 968 с.
4. Казахско-русский словарь: около 50 000 слов / Под ред. Р.Г. Сыздыковой, К.Ш. Хусаина. Алматы: Дайк-Пресс, 2008. 1008 с.
5. Кенесбаев И. Фразеологиялык создик. Алматы: Арыс, 2007. 800 с.
6. Куралулы А. Казак дәстүрлі мәдениетінің энциклопедиялык создиги. Алматы: Создик-Словарь, 2007. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://enc.kaz.academic.ru/>. Дата доступа: 21.01.2016.
7. Нуртазина Н.Д. Ислам в Казахском ханстве (XV-XVIII вв.). Алматы: Казак университети, 2009. 116 с.

8. Мухитдинов Р. Дини терминдердин создиги. Алматы: Казак университети, 2012. 140 с.

9. Основы шариата. [Электронный ресурс]. Режим доступа:

http://uighur.narod.ru/islam/osnowy_shariata.html. Дата доступа: 11.07.2013.

© Н.М. Жанпеисова, М.К. Амангазиева, 2018